नं० ४७८८ - घ

शान्तिरत्नम्,

पत्राणि २३५

नं० ४७७८-घ

शान्तिरत्नम्

शान्तिरत्नम्

नं० ४७७८-घ

पत्राणि २३५

४६६८

शांतिरत्नपत्रे रहस्य वस्ता १२

शां॰ति
क॰म॰
१

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॐ नारायणात्मजश्रीमद्रामकृष्णास्यसूनुना कमलाकरसंज्ञेन प्रोच्यन्ते शां-
तयः क्रमात् १ तत्र एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः कर्मणां फलमाप्नोति श्रियं चाप्नोत्यनुत्त-
मं २ इति याज्ञवल्क्येन सर्वकर्मांगत्वोक्तेर्विनायकशांतिरुच्यते तत्राधिकारिणमाह याज्ञवा-
ल्क्यः विनायकः कर्मविघ्नसिद्ध्यर्थं विनियोजितः गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ३ तेनो-
पसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुंडांश्च पश्यति ४ काषायवाससश्चैव
क्रव्यादांश्चाधिरोहति अंत्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ५ व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यतेऽनुगतं
परैः भविष्यापि तैलार्द्रगात्रं विधुरं करवीरविभूषितं ६ एवं स्वप्नानुक्त्वा प्रत्यक्षदर्शनान्याह याज्ञ-
वल्क्यः विमना विफलारंभः संसीदत्यनिमित्ततः तेनोपसृष्टो लभते न राज्यं राजनंदनः ७ कुमा-
री न च भर्तारमपत्यं गर्भमंगना अंगना गर्भं न लभते गर्भिणी चापत्यं न लभते न जीवंतीत्यर्थः आ-
चार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्ययनं तथा ८ वणिक् लाभं न चाप्नोति कृषिं चापि कृषीवलः स्नपनं
तस्य कर्तव्यं पुण्येऽह्नि विधिपूर्वकं ९ तस्योपसृष्टस्य तेनोपसृष्ट एवाधिकारी सर्वशूद्रोपीति तस्या-
प्यधिकारः ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः कर्मनिर्विघ्नसिद्ध्यर्थं संपूज्यस्तु गजाननः इति शौनकोक्तेः अत्र १

एवमहार्णवे यजमानस्तु शूद्रश्चेद् द्विजैस्तां वियोजयेत् इत्युक्तं एवं स्त्रीणामप्यधिकारः अतएवा
हृहन्यराशारेणातेनोपहतपुंस्त्वान्न कर्मस्यात्रिः फलंकं न स्त्रीणामपि तथा सर्वे क्रियमाणं न निःफल
मित्युपलक्षितं स्त्रीणामधिकारार्थमुक्तं अत्रापि कुमारी न च भर्त्तारमित्यादिः अत्र गणेश्रीमुक्तेऽपि
हस्तगृध्यादुपुक्तोमम वैष्यावाम्यनमेषुभी नक्षत्रे च मुहूर्त्ते च मे चैवान्नलदेवनः इति विलुप्तमो वि
नायकं यानेनाविशिष्यात्कानि नक्षत्राणि शुक्लपक्षे च तत्पूर्णा वा वारेणापि षष्ठास्य च निष्प्य च वीर
नक्षत्रे तस्यैव पुरतो नृप इति भविष्यपुराणोक्तायोगविशेषाश्रुद्धेया विवाहादिकर्मोग
मुपसर्गनाशार्थं च यच्च कश्चिद्देवनक्षत्रे कृत्तिकादिविशाखान्ते यस्तु एवं नक्षत्रमिति श्रुतं स्तु तेऽका
र्यं पुण्याह एव कृतेः इत्युक्तेः हृहन्यराशारोपि च तत्पूर्णा शुक्लपक्षेत्रायने चान्तरे तथा पुण्यार्थं
सर्वसिद्ध्यर्थं कुर्याच्छान्तिं विनायकीं हृष्टभावच्छन्दोदसः याज्ञवल्क्यः गौरसर्षपकल्केन साज्ये
नोत्सादितस्य च सर्वौषधैः सर्वगन्धैर्विलिप्तशिरसस्तथा भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाच्या द्वि
जाः शुभाः उत्सादितस्य उद्वर्त्तितस्य सर्वौषधयो लिखा मुरामांसी वचा कुष्ठशैलेयं रजनीद्वयं स
टीचंपकमुस्ता च सर्वौषधिगणः स्मृतः इति छंदोगपरिशिष्टोक्तानि चत्वारि स्नानानि तत्रैव स्मृतेः

मुरामहामांस्यंगमोहरी इति प्रसिद्धा शैलेयं शिलाजं सर्वगंधा उक्ताः हैमाद्रौ मदनरत्ने च गारुडे
कर्पूरं चंदनं दर्पः कुंकुमं च समांशकं सर्वगंधमिति प्रोक्तं समस्तसुरवल्लभं इति मदनरत्ने तु चंद
नं कुंकुमागुरुकर्पूरकस्तूरिकाजातीफलानि सर्वगंधा उक्ताः तत्र मूलचिंत्यं अश्वस्थानाद्गजस्थाना
द्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् मृत्तिका रोचनं गंधान् गुग्गुलं चाप्सु निक्षिपेत् आहृतान्येकवर्णैश्च चतु
र्भिः कलशैर्ह्रदात् गंधान् सर्वगंधान् अत्र विशेषमाह पाराशरे वैजवापः चतुः प्रस्रवणेभ्यश्च तु रः
कुंभानाहृत्य तेषु सर्वौषधीः सर्वगंधान् हिरण्यव्रीहियवौ गुग्गुलं मदमारहृत्करमिति क्षिपेदि
ति शेषः किंच चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं ततः इदं च पूर्वं स्थाप्य भद्रासनं ततः इदं च पूर्वे
विनियोगोक्तेः तत्रैकहस्ताद्विहस्ता वा चतुरंगुलोच्छ्रा वेदी कार्येति केचित् तच्चिंत्यं वेद्यां मानाभावा
त् करणे पि हस्तोच्छ्रायुक्ता यत्र होमोत्तरमभिषेकः स्नानोत्तरतः पूर्वतो वा कार्यः अत्र त्वभिषेकोत्तरं हो
मः अतः पूर्वतो होमः पश्चाच्च भद्रासनं कार्यं प्राच्युदक्प्रधानि कर्माणि इति कात्यायनोक्तेः तेनोत्तर
तः स्नानपीठं तद्दक्षिणे होमश्च मूरवाणां क्षेपः दक्षिणे स्थापनेः अत्र मध्ये स्वस्तिकं कृत्वा तत्र रक्त
मानडुहं चर्म प्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्य तत्र श्रीपर्णीपीठं तदुपरि श्वेतवस्त्रमिति भद्रासनं कृत्वा २

तस्यपूर्वादिचतुर्दिक्षुचतुरःकलशान्संस्थाप्यतेषुवरुणंसंपूज्यैशान्यांवेद्यांपीठेवारक्तवस्त्रेप्रतिमायां
गणेशंशांविकेतद्वामेगायत्रीश्यामामावाहयेत् अपरार्कंभविष्यत्वंयाश्रपिदेवताउक्ताः व्योमकेशान्तसंपूज्यपार्व
तीभीमजंतथा कृष्णास्यपितरंतातश्चकमांवसितंतथा पिप्पलाङ्कदपुत्रंचकोणंलक्ष्मचभारत विधुंतु
दंवाफलेयंतंदकस्यधारिणं व्योमकेशःशिवःभीमजोगणपः श्रुत्वाभौमःसितःशुक्रःपिप्पलोगुरुः
कोदण्डोबुधःकोणःशनिःलक्ष्मचेन्दुः वाफलेयःस्कन्दःनंदकधारीविष्णुः सहस्रांशुशतधारमरीचिभिः
पावनेकृंत तेनत्वामभिषिंचामिपावमान्यःपुनंतुते भगंतेवरुणोराजाभगंसूर्योबृहस्पतिः भगमि
न्द्रश्चवायुश्चभगंसप्तर्षयोददुः यत्तेकेशेषुदौर्भाग्यंसीमंतेयच्चमूर्धनि ललाटेकर्णयोरक्ष्णोरापस्त
त्घ्नन्तुसर्वदा एकैकोमंत्रः कुंभत्रये त्रिभिस्त्वतुर्थकुंभः सर्वैर्मंत्रैश्चतुर्थमिति बोलेटचनादितिविस्ता
नेश्वरः त्रिभिरेकैकःकुंभस्तुपरार्कः स्नातस्यसार्षपतैलंसर्ववर्णोद्वर्तनंज्ञफयान्त्यनिकुशाग्रंच
नपरिगृह्यच सितपुष्पंसमितश्चवतथाहृगलकंटकटौ कृष्णांगेराजपुत्रश्चैतंयंतेस्त्वाहासममन्वितेः ता
मभिर्वलिमंत्रैश्चनमस्कारसमन्वितैः यजमानमस्तकेमितानादिनामभिस्तैलंऋत्वातेश्चवरुवस्त्रो
ऋत्वातत्छेषणेद्रादिदशदिक् पालेभ्योनामभिर्बलिंदद्यादितिविस्तानेश्वरमहार्णवे पूर्वोक्तनाम

श्रा॰क॰
२
3

भिस्तैलेभ्यन्वानैरेवकृतादिवलिदानं नतचरुहोमं मानाभावात् इत्यपरार्कः बृहत्परशरोपि नामभि
श्च वलिं दद्यान्नमस्कारसमन्वितैरित्यादिनामभिर्वलिमाह दध्याज्यतण्डुलैः शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्वतः
कृताकृतांस्तण्डुलांश्च पललौदनमेवच मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेवतु कृतान्नंकृताश्च वहना
श्रनवहनाश्च पललंतिलपिष्टं मांसमित्यन्ये तन्मिश्रश्चौदनः एतावत्पक्वमामं च पुष्पंचित्रंस्रगंधंचस्तुरां
चत्रिविधामपि त्रिविधागौऽजमाक्षीपैष्टीच एतच्छ्रद्धपरं त्वायत्रिवेश्यानां पैष्टी विप्रेणतु सर्वापिवर्ज्या
तिमहार्णवः तत्र मानाभावात् चतुर्वर्णाधिकाराच्च नच सुरासमेधोमधंचकलौ वर्ज्या द्विजातिभिरिति
निषेधः तस्य सौत्रामण्यामपि सुराग्रहणस्यच संग्रह इत्यनेनोपसंहारात् हेमाद्रिस्तु निषेधस्यानिवृ
तिमात्रार्थत्वेनविशेषानवेक्षणान्नोपसंहारः विशेषनिषेधस्तु दोषाधिक्यार्थ इत्याह अतस्तदभाव
शूद्रैर्द्विजैश्चपयोग्राह्यं सौत्रामण्यां पयोग्रहा वा सुरेति श्रापस्तंवेन विकल्पाभिधानात् तत्रसैंधव
मि श्रमितिमहार्णवादयः पिष्टाः मूलकंपूरिकापूपास्तथैवांडेरकः स्रजः दध्यन्नं पायसं चैव गु
डपिष्टंसमोदकं मूलकं प्रसिद्धमितिमहार्णवः तदाकारः पिष्टविकार इतिमदनरत्नविज्ञानेश्व २
रौ अपूपः स्नेहपक्वो गोधूमविकारः उंडेरकस्रजः स्वद्रापूपा इत्यपरार्कः वर्त्तुलेश्चतुरस्रैश्चदी

र्वैः पिष्टविकारकैः निर्मिताः स्वजउच्यंतेऽडडेरेकसमारब्धयेति महार्णवे मदनरत्ने च गुडमिश्रंपि
ष्टमित्यर्थः मोदकाः पैष्टाश्चापूपाः अर्काः लड्डुकाश्चेति मदनरत्ने बृहत्पराशरेण कुल्माषाः फलानि वा
पिकान्युक्तानि बलिमंत्राः प्रयोगे वक्ष्यंते एतान्सर्वानुपाहृत्य भूमौ कृत्वा ततः शिरः शूर्पे निधाय
निवेद्येत्यर्थः विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत ततोंविकां दूर्वासर्षपपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमंजलिं
दूर्वादिपूर्णमंजलिं सजलं विनायकायांविकायै चार्घ्यं दत्वोपतिष्ठेतेत्यर्थः रूपं देहि यशो देहि
भगं भगवति देहि मे पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वकामांश्च देहि मे विनायकोपस्थाने भगवति सूक्ष्मः
इति विज्ञानेश्वरः तत्र समानविधानत्वात्प्रकृतिविकारभावे कथं स्यादिति चिंत्यं अतएवं विना
यकेरस्युक्ते ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ब्राह्मणान्भोजयेद्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि
एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः कर्मणां फलमाप्नोति श्रियं चाप्नोत्यनुत्तमामिति एजमा
नाभिषेकवस्त्रं चाचार्याय दद्यात् आत्मनो वा सभ्याचार्याय ददातीति मदनरत्ने वैजवापोक्तेः
अथ बौधायनसूत्रे विशेषः अथातो विनायककल्पं व्याख्यास्यामो मासि मासि चतुर्थ्यां शुक्लप
क्षस्य पंचम्यां वाऽभ्युदयादौ सिद्धिकामः ऋद्धिकामः पशुकामो वा विनायकस्य बलिं हरेत् पूर्वेद्युः

यां॰ क
४
4

कृत्वैकभक्तोपश्राचम्यदेवयजनोल्लेखनाद्यग्निमत्वोन्मुक्त्वादक्षिणामुखंहस्तिमुखंदेवतमावाहयति
विघ्नविघ्नेश्वरागच्छविघ्नेत्येवनमस्कृत्य आविश्वायभवास्माकंसदास्माकंभवोऽद्यवेत्यथहर्वाद्दत्वानास्त्रम
नोमिश्रमर्घ्यंददातीमाज्ञापःशिवतमाःपूताःपूततमामेध्यामेध्यतमाश्चमृतनाश्चमृततमाःपाद्याश्चर्च्या
श्चार्हणीयाश्चाभिषेचनीयामार्जनीयाश्चप्रतिगृह्यतां॰ भगवान्विनायकोपीत्यथतुसीगंधपुष्पधूपदी
पैरभ्यर्च्योपतिष्ठते नमोभूपतयेनमोभवनपतयेनमोभूतानांपतयेनमइत्यथतिस्वस्तिस्वोविनाय
कानीजिह्वोति विनायकायभूपतयेनमोविनायकायस्वाहा एवंविनायभुवनपतयेनमोविना॰
यस्वाहा विना॰ भूतानांपतयेनमोविना॰ यस्वाहा जयप्रभृतिसिद्धमायेबवरप्रदानादपूपंकरा
मोदकसक्तून् पायसमित्यथास्माउपाकिरतिविघ्नायस्वाहा एवंविनायकयवीरायःशूरायःउग्रा
यभीमायः हस्तिमुखाय॰ वरदायः विघ्नायः विघ्नदेभ्यः स्वाहेत्यथभूतेभ्योवलिमुपहरेयेभूताःप्र
चरंतीत्यथपंचसूत्रकंकणंहस्तेवध्नाति विनायकमहावाहोविघ्नमेननतवात्मया॰ कामायेसाधि
ताःसर्वेरदंव्याहृतिभिराबध्नामिकंकणमित्यथाग्निंप्रदक्षिणीकृत्वाप्रणम्याभिवाद्यविनायकंवि
सर्जयति: कृतंयदिमयाद्यापमहाभागगणेश्वर उत्तिष्ठस्वगणःसाधुयाहिमद्यंप्रसीदनामितिद ४

धिमधुपयश्चाज्यंविसर्जनंकल्पयति अथप्रयोगः पूर्वोक्तेशुभदिनेकर्त्तादेशकालौस्मृत्वाविनाय
कोपसर्गशांत्यर्थंममकर्मणोनिर्विघ्नतासिद्ध्यर्थंममकफलसिद्ध्यर्थंलक्ष्मीप्राप्त्यर्थंवाविनायकशांतिं
करिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनपुण्याहवाचनमातृकापूजननांदीश्राद्धानिकृत्वाचतुरः पराशरम
तेऽष्टौवाऋत्विजोवृणुयात् तेषुचत्वारःस्वस्तिवाचका इतिमदनरत्ने अथाचार्यःपंचवर्णैःशुक्लैर्वा
पिष्टैर्मध्येस्वस्तिकंकृत्वातदुपरिरक्तमानडुहंचर्मप्राचीनग्रीवमुत्तरलोमास्तीर्यतत्रश्रीपर्णीकाष्ठजं
पीठंसंस्थाप्यतत्रश्वेतंवस्त्रमाच्छाद्यचतुर्दिक्षुचत्वारिस्वस्तिकानिकृत्वातेषुप्रागादितः महीद्यौरि
त्यादिनाकांडानुसमयेनएकवर्णांश्चतुरःक्रमात् धान्यराशौनिधायप्रदोदकेननदीसंगमोदके
नवापूर्य उद्धृतासिवराहेणकृष्णेनशतबाहुना मृत्तिकेहरमेपापंयन्मयादुष्कृतंकृतमिति मंत्रेण
तेषुपंचमृदःक्षिप्त्वा गंधद्वारामितिचंदनागरुकेशरकस्तूरीकर्पूरादीन्याधानोरोचनंगुग्गुलंनिक्षि
प्याश्वत्थवटइतिपंचपल्लवान्निक्षिप्यचंदनमालाभूषितान्कृत्वायाः फलिनीरितिफलंसहिरण्यानी
तिपंचरत्नानिहिरण्यरूपइतिहेमनिक्षिप्य युवासुवासाइतिवस्त्रेणावेष्ट्यपूर्णादर्वीतिपूर्णपात्रंनि
धायैवंचतुर्दिक्षुकृत्वाप्रतिकलशंकलशस्यमुखेदेवदानवइत्यादिपठेत् ततश्चतुर्दिक्षुचत्वारऋ

घं०क
५
5

त्विजः त्वंनोअग्नेइतिवरुणमावाह्यषोडशोपचारैः संपूज्यानोभद्राः शंनोवातः पवतामित्यादिस्वशाखास्थ
शांतिपठेयुः ततः आचार्योभद्रासनस्यपूर्वतोहोमार्थंस्थंडिलंकृत्वातदीशान्यांहस्तमात्रवेदिकायांपीठ
वस्त्रादौ तत्पुरुषायविद्महेवक्रतुंडायधीमहि तन्नोदंतिः प्रचोदयात् इतिविनायकं सुभगायैविद्म
हेकाममालिन्यैधीमहि तन्नोगौरीप्रचोदयात् इत्यंबिकायांचहैमप्रतिमायामावाहयेत् अपराकेभ
विष्यत्वन्याअपिदेवताउक्ताः व्योमकेशंतत्संपूज्यपार्वतीभीमजंतथा कुलस्यपितरंजातमर्कआरशि
ंततथा धिषणंकेटपुत्रंचकोणंलक्ष्मचभारत विधुंतुदंबाकुलेयंनंदकस्यचधारिणं व्योमकेशः
शिवः भीमजोगणेशः आरोभौमः सितः शुक्रः केटपुत्रोबुधः कोणः शनिः लक्ष्मचंद्रः बाकुलेयः स्कं
दः नंदकधारीविष्णुः तत्पश्चिमेपृथग्वकांशप्रतिमास्वक्षतपुंजेषुव्योमकेशंपार्वतींभीमजंवसुदेवं
अर्कं मंगलं शुक्रं बृहस्पतिं बुधं शनिं चंद्रं राहुं बाकुलेयं विष्णुं एतान् इंद्रादिलोकपालांश्चावाह्या
सनादिनैवेद्यान्तैरुपचारैः संपूज्यभद्रासनस्यपूर्वतः स्थंडिलेगृह्योक्तविधिनाग्निंप्रतिष्ठाप्यान्वादध्या
त् केचित्तुग्रहमखमेवमेतत्समानतंत्रंकुर्वंति तत्रविनायकाद्युत्तरतोग्रहा वाहनंकुर्यात् तत्रान्वा
धानेचक्षुषीअंतमुक्त्वा अत्रप्रधानंग्रहानामिदाज्यचरुभिः मितंसंमितेनशालंकटंकूश्मांडराजपुत्रं ५

दैकैकयाचर्वाहुत्या व्योमकेशादीनेकैकयाचर्वाहुत्या घोषेणास्विष्टकृतमित्यादि चरुं श्रपयित्वा बर्हिष्या
स्नाप्यगव्याज्यलोलितेनगौरसर्षपकल्केनोद्वर्त्तितं सर्वांगं पूर्वोक्तैः सर्वौषधैः सर्वगंधैश्च विलिप्य शिरस्सो
यजमानमाचार्यो मंगलवेदघोषैर्भद्रासने उपवेशयेदिति विज्ञानेश्वरमहार्णवादयः बृहत्पराशरो
प्येवमाह उपवेश्यासनं तं यदिति तन्मदनरत्ने उक्तं. ततो यजमानः पूर्ववृत्तैर्ब्रह्मभिर्ब्राह्मणैः सह स्वस्ति
वाचनं कुर्यात् ततो जीवत्पतिपुत्राभिः सवेषाभिः स्त्रीभिर्निराजनं कार्यं नाभ्यङ्गश्च यजमानः वस्त्राणि कं
चुकानि च दद्यादित्याचारः ततः आचार्यः पूर्वदेशस्थं कलशमादाय सहस्राक्षं शतधारमृषिभिः पाव
नं कृतं तेन त्वामभिषिंचामि पावमान्यः पुनंतु ते इति मंत्रेण यजमानमभिषिंचेत् भगोते वरुणो राजा
भगं सूर्यो बृहस्पतिः भगमिंद्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुरिति दक्षिणकुंभेन ततः यत्ते केशेषु दौ
र्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्धनि ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नंतु सर्वदा इति पश्चिमकुंभेन ततः उत्तरक
लशमादाय सहस्राक्षमित्यादिभिस्त्रिभिर्मंत्रैरभिषिंचेत् अपरार्कमते त्वेताभिरेकैककुंभेनाभिषेकः
ततश्चतसृभिर्मिलितैः कुंभैर्बृहत्पराशरोक्तैरभिषिंचेत् यत्तत्पावनं स्नानं सहस्राक्षमृषिस्मृतं ते
न त्वा शतधारेण पावमान्यः पुनंत्विमाः शक्रादिदशदिक्पाला ब्रह्मेशाः केशवादयः आपस्त्वेमे

ग्रं॰ क॰
९

6

तद्दौर्भाग्यं पापानि दहतु सर्वदा स्वामिन्याप्ताः पश्योषधयः सन्तु मित्रियास्तस्मै सन्तु योस्मान्द्वेष्टि यं च वयं
द्विष्मः समुद्रा गिरयो नद्यो मन्तयः सुपतिव्रताः दौर्भाग्यं ते नैव पापानि यच्छन्तु सर्वदा पादगुल्फोरुजा
घास्यतितं वोदरनाभिषु स्तनोरुवाक्हस्ताग्रग्रीवाङ्गसांगसंधिषु नासाललाटकर्णभ्रूकेशांतेषु च यत्
स्थितं तदायो ज्वं तद्दौर्भाग्यं पापानि यच्छन्तु सर्वदा ततश्चाचार्यः प्राङ्मुखो यजमानस्य पश्चात्तिष्ठन्सव्यपाणि
नाकुशान् यजमानस्य मूर्ध्नि निधाय तत्र सार्षपं तैलमौडुम्बरेण स्रुवेणादाय ॐ मितायस्वाहा ॐ मिता
यदामितियजमानः एवमग्रेपि ॐ संमितायस्वाहा ॐ शालायस्वाहा ॐ कटंकटायस्वाहा ॐ कूष्मांडाय
स्वाहा ॐ राजपुत्रायस्वाहा इति षडाहुतीर्जुहुयात् अपरार्कमते तु शालकंटकटाभ्यामेका कूष्मांडराज
पुत्राय चैकाहुतिरिति चतस्रः ततः वक्ष्यमाणाध्यायानादिकृत्वा पूर्वोक्तः षड्भिर्मंत्रैरभ्यो चरुं हुत्वा व्योमकेशा
दिभ्यश्चैकैकाहुतिं हुत्वा स्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमान्ते सर्वाशिदिक्ष्विंद्रादिदशलोकपालेभ्यो नाममं
त्रैश्चरुशेषेण बलिं दत्वा शुद्धोदकेन स्नातो धौते नववस्त्रधरो यजमानः साचार्यो विनायकमंबिकां च पूर्वो
क्तगंधाद्यैर्भ्यो षोडशोपचारैः संपूज्य कृताकृततंडुलान् तिलपृथुकौदनं पक्वापक्वमत्स्यान्नदभावे
मैंधवयुतं पात्रत्रये वीरं पक्वमांसं मांसमूलकापूपपूरिकांडेरस्रकटध्वजपायसंगुडमिश्रपिष्टमोद ९

कलशं स्थित्वा सर्वे धूपं षष्ठकुल्माषफलानि चैकपात्रे शूर्पे वा कृत्वा पूर्वोक्तमंत्रेण विनायकाय नम उपहारं
निवेदयामीत्युपहारं विनायकायैवमंबिकायै च दत्वा कुसुमगंधदूर्वासर्षपसहितोदकेनांजलिमापूर्य
प्रत्येकं पूर्वोक्तमंत्राभ्यामर्घ्यं दत्वा दूर्वासर्षपपुष्पांजलिं च मंत्राभ्यां दत्वा भूमौ शिरः कृत्वा रूपं देहि यशो
देहि भगं भगवन्देहि मे पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वकामांश्च देहि मे इत्यंबिकां चोपतिष्ठेत ताह हन्यत्र शरोमं
ज्ञातरमाह सौभाग्यमंबिके देहि रूपं भगं यशोऽपि च स्त्रियं पुत्रांश्च कामांश्च तथा सौर्यं च देहि मे गणेशमा
तरं बालेय यत्किंचिन्मदभीप्सितं एकनाम्नैव तद्देहि देहि गौरि वरान्ममेति अर्घ्यदानमुपस्थानं च च
तुष्टये बल्यंतं तदेकार्यमिति मदनरत्ने ततश्चाचार्यः शूर्पे कृष्णानां स्त्रीयं कृतान्नं कृतानामुपहारं तत्र तिथा
यवानुष्यये भुवमभ्युक्ष्य कृष्णानां स्त्रीयं तत्र मंत्रोक्ता देवताः संपूज्य तत्र शूर्पे निधाय बलिं दद्यात् मंत्रास्तु
बलिं गृह्णंत्विमे देवा आदित्या वसवस्तथा मरुतो याश्विनौ देवाः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः असुरा यातुधाना
सुपिशाचा मातरो रगाः शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः जृंभगाः सिद्धगंधर्वा नागाद्वि
याधरा नगाः दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः जगतां शांतिकर्त्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः
मा विघ्नं मा च मे पापं मा संतु परिपंथिनः सौम्या भवंतु तृप्ताश्च भूतप्रेताः सुखावहाः ततो यजमानश्

हस्तमागत्य पादौ प्रक्षाल्याचम्याहरणीकृतिं कृत्वाचार्यं संपूज्य तस्मै वस्त्रयुगं हेमं च दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणेभ्यो यथा
शक्त्यन्नेभ्यश्च भूयसीं दत्वा विनायकाम्बिकयोः कृत्तरपूजां कृत्वा विसर्ज्याचार्याय दत्वाग्निं संपूज्य विभूतिं दत्वा
ग्निं विसर्ज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा कर्मेश्वरार्पणं कुर्यात् इति नारायणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टसूनुक
मलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने विनायकशान्तिः हेमाद्रौ भविष्ये चतुर्थ्यां वारुणे हैमं पलार्धं तच्छोभनं का
रयित्वा कुशायुते तिलद्रोणोपरि न्यसेत् वस्त्रैः पुष्पैः पूजयित्वा नैवेद्यानान्यपवरपृथक् ततस्तु ब्राह्मणे
दद्याद्गणेशः प्रीयतामिति कार्यारंभेषु सर्वेषु तस्य विघ्नं न जायते तेन विनायकशान्त्या विकल्पः वारुणः
सप्तजन्मानि भवेत्तिमदविकलाः इदं चैत्रे श्रावणे कार्तिके वा कार्यमिति हेमाद्रिः अथ सर्वकर्मस्वग्निनिर्ण
यः मनुः वैवाहिकेग्नौ कुर्वीत गृह्यं कर्म यथाविधि पंचयज्ञविधानं च पक्तिं चान्वाहिकीं गृही अत्र मेधा
तिथिः गृह्याग्निसाध्यमष्टकापार्वणश्राद्धहोमादि गृह्यकारैरुक्तं गृह्यं न त्वन्यगृह्यं नाम किंचित्कर्मास्ति
तेन गृह्यकारोक्तमेव लक्षणं गृह्यं मन्तव्यं नापि गृहशब्दः शालावचनः न हि शालायां किंचित् कर्मोक्तं
यदपि वास्तुकर्मोक्तं तदप्यग्निसंबंधिद्विजानामेवोक्तं नारदापि वचनः गृहीत्यनेनैव गतत्वात् पंचयज्ञे
क्तिर्वैश्वदेवमात्रपरा अन्येषामनग्निसाध्यत्वात् यद्वा गृह्यकर्मत्वेन तत्राप्यग्निसंबंधसिद्धेर्न तद्व्यर्था

मिदं किं तत्पंचयज्ञविधानं च गृही कुर्यादिति विभागः अन्वाहिकं वैश्वदेवार्थं नित्यं पक्तिं चाग्नौ कुर्या
दिति याज्ञवल्क्येनापि कर्म स्मार्तं विवाहाग्नौ कुर्वीत प्रत्यहं गृही दायकालाहृते वापि श्रौतं वैतानिका
ग्निषु अत्र यद्यपि स्मार्तस्य तदुक्तं वैश्वदेवादिकं कर्म तस्यैव विज्ञानेश्वरेणोक्तं तथापि समान्यस्य विशेषा
पेक्षत्वात् उपसंहारन्यायेन गृह्यपरत्वमेवेति मेधातिथिः इदमुक्तस्तावदुपसंहारः यथा दिवा संध्यास
कर्णस्य ब्रह्मसूत्रस्य च पवित्रं दक्षिणकर्णे कृत्वेति विशेषपरत्वं अत्रापराकोऽपि स्मार्तगृह्योक्तं कर्म प्र
त्यहं नित्यं स्मार्तहोमपार्वणश्राद्धादि न त्वस्मार्तं पौराणं वा गृह्यपत्न्यादि नित्यप्राप्तं यदनूद्यते न
हि विवाहाग्नौ कुर्वीत तच्छेषः श्रौते वैवाहिककर्मणो वोत्पादन इति तत्र वृत्तिः दायः पितृधनं तत्र हृते वाऽपि
त्यकार्यं श्रौतमग्निहोत्रादि वैतानिकेषु गार्हपत्यादिषु कुर्वीत यत्तु स्मार्तं पौराणं गृह्यपत्तमहाहृद
यात चैडीयज्ञादिकर्माणां वैवाहिकश्रौताग्निसंबंधनिबन्धनार्थं कल्पसूत्रगृह्यसूत्रप्राप्तमेवान्यत इति
अन्वाहिकी नित्यवैश्वदेवार्थं पक्तिं पाकं च गृह्याग्नौ कुर्वीत अपसव्येन कराग्रेण पुनराधानमर्हतीति स्मृतेः
मिताक्षरायां पालित्वेनोऽपि यस्य चाग्नौ न क्रियते यस्य चान्नं न दीयते अभोज्यं तद्वेदज्ञैः [illegible] नापवसेद
हुः तेन पुरुषार्थान्न संस्कारार्थश्च वैश्वदेवो गृह्य एवेति मन्तव्यः वैश्वदेवकृतेः त्रीपधाने पुनः पाको

शा॰क॰
८

8

लौकिकाभावेवनष्टेपि तदाहापरार्के बौधायनः अचोदितेनपाकेनकृतेनोद्धरेणवा लौकिकोग्निः सवितेयः
पुनराधानमर्हतीति वैश्वदेवादन्नात्पर्युक्ष्यस्वाहाकारैर्जुहुयात् वैश्वदेवस्याग्नेर्जुहोत्यग्नये स्वाहेत्यादिसूत्रेण
नादौ पुरोडाशकपालेनेति वचनदर्शनस्यैवग्रहणात् अतएवाग्नौ चैव वैश्वदेवाभावान्न शूद्रस्याग्नौ पाकः पर्वा
णि तु वैश्वदेवार्थस्यैव भोजननियमः परान्निपक्वं नाश्नीयादन्यवर्णाश्रोषितोग्निमानिति केचित् तन्ना
मूलं चिंत्यं अतएवान्यदा लौकिकाग्निपक्वस्यापि भोजनं सिद्धं यत्तु प्रातर्होमं तु निर्वर्त्य समुद्धृत्य कृता
शनात् शेषं महानसे कृत्वा मासमित्याकं समाचरेत् निष्पन्नेष्वन्नपाकेषु पुनरानीय तं क्षिपेत् उल्मुकं तु
समानीय वैश्वदेवं समाचरेदिति तद्ब्रह्मचारिणां पचनाग्निविधानादग्न्यायतनाद्बहिर्गमने दोषश्रुतेश्च त
ञ्चिन्नपरं अन्येषां तु शालाग्नौ तु पचेदन्नं लौकिके वापि नित्यशः यस्मिन्नग्नौ पचेदन्नं तस्मिन्होमो विधी
यते इति वैजवापोक्तार्थः यत्तु पारस्करः पचनाग्नौ पचेदन्नं सूतके मृतके पि च अपक्रान्तवसेद्रात्रिं
पुनराधानमर्हतीति तदल्पकर्माग्नौ पाकपरमित्येके तं तत्त्वं नाकरमेवेदं अन्यथाग्रहणं तं होमयेत्स्मा
र्तेन तदभावेकृतमित्यादिविरोधात् आपत्स्वापि भार्यादिरग्निर्दीयादिर्वाग्निर्गृह्याणि आश्वलाय
नोपि उक्तानि वैतानिकानि गृह्याणि वक्ष्याम इति यानि कर्माणि वक्ष्यामस्तान्येव गृह्याणीत्यर्थः ८

ग्न्यत स्मार्त्तेषौपासनाग्नावा शांतिकपौष्टिकव्रतहोमतुलाग्रहयज्ञमहारुद्रादि लौकिके एवेति सिद्धं देवयाज्ञि
कादयस्तु गृह्यशब्दं दंपत्योर्वर्त्तते तयोः फलं यावत्कर्म ग्रहयज्ञशांतिकव्रतहोमपाकादि स्मार्त्तपौरा
णां वा तत्सर्वं गृह्यमावसथ्याग्नौ कार्यं तदुक्तं छंदोगपरिशिष्टे तस्मिन्नेवान्यहोमः स्यात्त्वेकैकासमिदाहु
ति स्वगर्भसत्क्रियार्थाश्च यावन्नासौ प्रजायते अग्निस्तु नामधेयादौ होमे सर्वत्र लौकिकः न हि पित्रा समानी
तः पुत्रस्य भवति क्वचिदिति समिदाहुतिह पाकर्माणि शिष्यकर्तृका स्वगर्भसंस्कारार्थाश्च सीमंतादी
न्युक्ते त्वनुषंगः तेन वचनात्स्वेष्वौजातेष्टिवदित्यर्थः सदारोन्यान्पुनर्दारानुद्वोढुं कारणान्तरान् पुर
छेदग्निमान्कर्त्तव्यहोमोस्य विधीयते स्वेग्नावेव भवेद्धोमो लौकिके न कदाचन तथाहिताग्नेः स्वकर्मलौ
किकेग्नौ विधीयते इति तत्रैवोक्तेश्च त्याज्यः यथा स्याधानेनोत्पन्नानां श्रौतानां ग्नीनां गार्हपत्ये हवींषि श्रप
यत्याहवनीये जुहोति दक्षिणाग्नावन्वाहार्यं पचति पिंडपितृयज्ञेन चरंतीत्यादि श्रुतिभिः कर्मविशेषवि
नियोगेन नैराकांक्ष्यान्नान्यत्र स्मार्त्तकर्मपाकादौ विनियोग इति मीमांसकैः कर्कायैश्चोक्ताः तथा गृ
ह्याग्नेरपि गृह्याणि वक्ष्यामः भार्यादिरग्निस्तस्मिन्नरण्याणि गृह्यस्थालीपाकानां कर्म इत्यं कर्म य
था विधीति कल्पसूत्रमन्वाहार्ये गृह्यकर्मस्वविनियोगेन नैराकांक्ष्यान्त्रैव गृह्यनियमान्नान्यत्र स्मा–

प्रा॰ क॰
६
9

न्नेपौराणेषु शांतिकपौष्टिकव्रतादिहोमेषु तीर्थगयादिश्राद्धेषु वा गृह्याग्निप्राप्तिः किंतु लौकिकाग्निरेव
अन्यथा स्मार्त्तपौराणकर्मविधीनामपि सिद्धाग्निविधानादायतनैराकान्त्याद्यत्राप्यस्मार्त्तपौराणेष्वपि
श्रौताग्निहोत्रादिकर्मस्विव नित्याग्निद्विजस्त्रीशूद्राणामप्यधिकारः स्यात् नाधिकारि भवेच्छूद्रः एतत्प
र्मेन वैदिके तस्माच्छूद्रः पाकयज्ञैर्यजेताव्रतवान्स्वयमित्यादिवचनादेव निषादस्थपतेरिवाधिका
र इति वाच्यं शूद्रग्रहणस्य एवोक्तन्यायप्राप्तानुवादेनातंत्रत्वात् ॥१ अन्यथाग्निद्विजस्त्रीणामनधि
कारापत्तेः अत एव हेमाद्रिविज्ञानेश्वराद्यैर्ग्रहयज्ञविनायकशान्त्यादौ लौकिकाग्निरेव सर्वेषामुक्तः व
चनात्वन्यत्रापि विनियोगः यथा हेमाद्रौ मार्कण्डेयः आहिताग्निस्तु जुहुयाद्दक्षिणाग्नौ समाहितः
अनाहिताग्निरौपसदे अग्न्यभावे द्विजेऽप्सु वा वायवीये आहृत्य दक्षिणाग्निं तु होमार्थं वै प्रयत्नतः अ
न्यार्थं लौकिकं वापि जुहुयात्कर्मसिद्धये इदं सर्वाधानिपरं दर्शविहराग्निपरं वा हेमाद्रौ गृह्ये प्रजाप
तिः औपासनेनाग्निसिद्धिरग्नौकरणमेव च इदं गृह्योक्तदर्शाष्टकादिश्राद्धपरमनुवादः गृह्यानुक्ते
तीर्थगयादौ तु नाग्नौकरणं गतेन यांत्या वाज्यभागवत् गृह्याग्निः किंतु लौकिके पाणौ जले वा न
च दारा यां समीपे स्यात् श्राद्धं तेयो विधिस्तदेति न चैव वायवीयोक्तेः मितात्तरायां जावालोपि आरंभे सर्व ६

कृच्छ्राणांसमाप्तौचविशेषतः आज्येनैवहिशालाग्नौजुहुयाद्व्याहृतीःपृथक् स्वस्त्यर्थसारेपि गार्ह्यमौ
पासनेकुर्यात्सर्वाधानीनलौकिके स्मार्तंचलौकिकेकुर्याच्छ्रौतंवैतानिकाग्निषु अतएवगृह्याग्निंविनापि
होमेधर्मप्राप्तिरुक्ताकात्यायनसूत्रे एषएवविधिर्यत्रक्वचिद्धोमइति अत्रकर्कः यत्रक्वचिद्धोमःशांति
कपौष्टिकादिष्वपि क्वचिद्बह्वृचःस्वगृह्याव्यतिरेकेणापियथायंविधिःस्यादिति यथादावाग्नौकुशोद्धा-
दिरितिदृष्टांतेनगृह्याग्निंविनापिपौराणशांतिकपौष्टिकादौतत्रप्राप्तिराह अन्यत्रापि गृह्येपरिसमूहना
दिप्राप्तिःयत्रतुलौकिकाग्निस्थापनं तत्रोद्धनावोक्षितेग्निमुपसमादधीतेत्यादिप्राप्तिरित्याह तदेतल्लौ
किकेशांत्यादिहोमंगमयति अन्यथातेषुगृह्यनियमोऽन्यत्रलौकिकाग्निप्राप्तिस्तत्रविधिश्चनिर्विषयो-
ऽर्थएवस्यात् बह्वृचसूत्रेपि अथखलुयत्रक्वचहोष्यन्स्यात् अत्रवृत्तिः क्वचगृह्यणागृह्याग्निंविनापि
लौकिकेग्नौहोमेतत्रप्राप्तिमाह यदप्युक्तं गृह्यशाखोदंपत्योर्वर्ततइति तदप्युक्तं सर्वाणिवेधेषुहिदा
रवचनाःशालावचनोवागृह्यशब्दउक्तोनतुदंपतिवाची तेनगृह्यसूत्रंविनास्मार्तपौराणशांतिकपौष्टि
कव्रतबलादिहोमःसर्वःसोऽग्नेरपिलौकिकाग्नावेवेतिसिद्धं अन्यथातेषांकर्मणांगृह्याग्निप्रयोजक
त्वमप्रयोजकत्वंचेतिवैरूप्यंस्यात् यत्तुकात्यीयपरिशिष्टेएवमुक्तं तत्रापिगृह्योक्तेषुएवस्वगतप्र

ग्रा·क·
९

लेष्वग्निनियमः नान्यगतेषु गर्भसंस्कारादाविनेतिविवेकः जातेष्टौयस्मिन्जाते सूनएवसरतिमतश्छ्वा
ग्नत्क्षिविशेषोक्तेवधिः कथंचतत्सुतेजातेष्टिः स्वग्नौस्यादितिचिंत्यं तेनदेवयादिकादयः कानीयसूत्रकर्क
भाष्यार्थस्ताप्यज्ञानान्मीमांसान्यायाज्ञानाच्चमूर्खाएव यदप्याथर्वणपरिशिष्टे महाशांतिविधानेन
निर्मथ्याग्निसमाहितः निर्मथ्यहावयेत्तत्रसमिधाज्ञाम्रणान्वहन् यातंसहस्रंकोटिवाविंशतिर्दश
वाद्विजाः जुहुयुः शांतवृक्षस्यसमिधोद्धृतसंयुताः स्वयंवापियजेद्ब्रह्मासविताऽरंदिनेदिनइति यच्च
सामवेदेगौतमसूत्रे शांतिपुण्याहस्वस्त्ययनतापुष्यपंगतसंयुक्ताभ्युदयिकानिविद्वेषणासंवनना
भिचरादिषहृडिगुक्तानिचषणालाग्नौकुर्यादिति तदपिगृह्यसूत्रोक्ताशांत्यादिकर्मपरमेव अन्यथा
एवंविधात् यदपिकर्केणगृह्याग्निंविनाश्राद्धमेवनास्तीत्युक्तं तदपिसंवत्सरेप्रेमायात्रैदयायाः स्त्रि
त्रहनिप्रेतस्यादित्यादिदर्शाष्टकाह्निकाद्दासोत्रविधिनिषेधपरं नतसार्वविधितीर्थसंक्रात्यादिश्राद्ध
परं अग्निंविनाब्राह्मिश्राद्धसपिंडनाद्यभावात्तेनविनाग्नासिद्धेरन्योन्याश्रित्यासर्वविलवापत्तेः तेनसूत्रोक्ते
रेवगृह्याग्निनियमोनान्यत्रेतिसिद्धं महारुद्रेपरशुरामोपि तस्मिन्कुंडेतगृह्योक्तोकर्तव्याकुशकंडिका
लौकिकाग्निंसमानीयकुंडमध्येततोन्यसेदिति यदपित्रिकांडमंडनीयेपठंति इत्थंहीदविकारांश्च श्राद्ध ९

भष्टानूपवांस्तथा फलमूलानि वाश्रीयात्पर्वणि प्रोषितोग्निमान् परान्नं पक्वं नाश्रीयाद्धि हायणउ गोरसै
धाकपिण्याकसक्त्वादिग्राममधात्फलादिकं सकृत्पणि सर्पिष्मद्गाविष्टलघुभोजनं नसायंनोपवासश्च
सायंशाकास्तथैवत्रयमिति तदपि निर्मूलं पूर्वापरविरुद्धं मूलविधं प्रणामात्रमिति संदेहः इतिग्रामकृत्य
महात्मजकमलाभट्टकृतौ सर्वकर्मस्वग्निनिर्णयः अथ सर्वशान्तिकप्रकृतित्वाद्गृहयज्ञ उच्यते स्कांदयाज्ञ
वल्क्यो श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समाचरेत् वृष्ट्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि सचतुर्धा के
वलः अयुतहोम लक्षहोम कोटिहोमश्च इति याज्ञवल्क्याद्यैरुक्तः अन्ये मात्स्य उक्ताः ग्रहयज्ञस्त्रि
धा प्रोक्तः पुराणश्रुतिचोदितः प्रथमोयुतहोमः स्याल्लक्षहोमस्ततः परं तृतीयः कोटिहोमश्च सर्वका
मफलप्रदः ते सर्वे द्वेधा नैमित्तिकाः काम्याश्च तदेषां स्तत्रैव गृहस्योत्तरपूर्वेण मंडपं कारयेद्बुधः रुद्रा
यतनभूमौ वा चतुरस्रमुदक्प्लवं दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः तस्य द्वाराणि चत्वारि क
र्तव्यानि विचक्षणैः मंत्रसक्कावत्स्या चतुरस्राश्चतुर्द्वारा अष्टहस्तादिनस्त्रयः चतुर्विंशतिहस्ता-- हीन
मध्योत्तमाः क्रमात् षड्द्वादशहस्तायाद्विहस्ताद्विवृद्धितो नवा अष्टाविंशतिपर्यंताः केचिज्जगुर्मनीषि
भिः अग्निपुराणे त्वेवं अयं मंडपः काम्ये नित्ये नैमित्तिकादौ नित्यनैमित्तिकं हित्वा सर्वमन्यत्तमं

डं इति शारदातिलकात् कुंडमंडपप्रकारोऽस्मत्पितृकृतप्रयोगदीपिकायां मत्कृते दानकमलाकरे च ज्ञेयः
स्कांदे नवग्रहमखे कुंडं हस्तमात्रं समं भवेत् चतुरस्रमधो हस्तं योनिवक्त्रं समेखलं चतुरंगुलविस्तारा
मेखला तद्वदुच्छ्रिता मानहीनाधिकं कुंडमनेकभयदं स्मृतं योनिर्मात्स्ये वितस्तिमात्रयोनिः स्यात् षट्
सप्तांगुलविस्तृता कूर्मपृष्ठोन्नता मध्ये पार्श्वयोश्चांगुलोच्छ्रिता गजोष्ठसदृशी तद्वदायता छिद्रसंयुता
मेखलोपरि सर्वत्र अश्वत्थदलसन्निभा· कुंडाभावे स्थंडिले वा कार्यं नित्यनैमित्तिकं होमं स्थंडिले
वा समाचरेत् इति शारदातिलकात् कुंडमेवं विधं न स्यात् स्थंडिले वा समाश्रयेत् इति प्रपंचसारात् स्कां
दे तस्य चोत्तरपूर्वेण स्थंडिलं हस्तमात्रकं· तस्य कुंडस्य स्थंडिलवेदी त्रिवप्रे चतुरस्रं च वितस्त्युच्छ्रायसंमि
तं द्व्यंगुलोच्छ्रितो वप्रः प्रथमः समुदाहृतः त्र्यंगुलोच्छ्रायसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि द्व्यंगुलस्तत्र वि
स्तारः सर्वेषां कथितो बुधैः नवग्रहमखे कुर्यादृत्विजः स्वतः शुभान् अथवा चैकमभ्यर्च्य द्विजं वि
नाब्राह्मणान्सहमदतरत्वे स्कांदे नवग्रहमखे ऋत्विजश्चत्वारो वेदवादिनः अथवा ऋत्विजो शांतौ द्वा
वेव श्रुतिविदौ द्वावेवाप्युतहोमे तु नप्रज्ञेन विस्तरो वैधो संभवे सर्वतोभद्रं कार्यं मंडलं सर्वतो
भद्रमेतत्साधारणं स्मृतमिति शारदातिलकात् मात्स्ये प्रणिपत्य द्विजः कार्यो नेकत्वाब्राह्मणवा ११

चनं अग्निप्रणयनं कृत्वा तेषामावाहयेत्ततः देवतानां ततः संस्थानं विंशाद्धादशाधिकाः आदित्यादिग्र
हाः सर्वे साधिप्रत्यधिदेवताः प्रतिमा आह याज्ञवल्क्यः ताम्रकात्स्फटिकाद्रक्तचंदनात्स्वर्णकादुभौ
रजतादयसः सीसात्कांस्यात्कार्या ग्रहाः क्रमात् स्ववर्णैर्वा पटे लेख्या गंधैर्मंडलकेषु वा मात्स्ये
पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः श्वेतः श्वेता
वरधरो दशाश्वः श्वेतभूषणः गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी रक्तमाल्याम्बरधरः श
क्तिशूलगदाधरः चतुर्भुजो मेषगमो वरदः स्याद्धरासुतः पीतमाल्याम्बरधरः कर्णिकारसम
द्युतिः खड्गचर्मगदापाणिः सिंहस्थो वरदो बुधः देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ दंडि
नौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमंडलू इंद्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः बाणबाणासनधरः
कर्तव्योर्कसुतः सदा करालवदनः खड्गचर्मशूली वरप्रदः नीलः सिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्र
शस्यते धूम्रा द्विबाहवः सर्वे गदिनो विकृताननाः गृध्रासनगता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः सर्वे
किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः स्वांगुलेनोच्छ्रिताः सर्वे शतमष्टोत्तरं सदा स्कांदे जन्म
भूगोत्रमग्निश्च वर्णस्थानमुखानि च योऽज्ञात्वा कुरुते शांतिं ग्रहास्तेनावमानिताः इत्यत्रो

प्रा॰ क॰ कः कलिंगेषु यमुनायां च चंद्रमाः । अंगारकस्त्ववंत्यां च मगधायां हिमांशुजः । सैंधवेषु गुरुर्जातः शु-
१२ क्रो भोजकटे तथा । शनैश्चरस्तु सौराष्ट्रे राहुर्वै राठिनापुरे । अंतर्वेद्यां तथा केतुरित्येता ग्रहभूमयः । आदि-
त्यः काश्यपे गोत्रे आत्रेयश्चंद्रमा भवेत् । भारद्वाजो भवेद्भौमस्तथात्रेयश्च सोमजः । गुरुश्चैवांगिरोगोत्रः
शुक्रो वै भार्गवस्तथा । शनिः काश्यपः प्रवाच्यो राहुः पैठीनसिस्तथा । केतवो जैमिनीयाश्च ग्रहाग्निस्त-
12 दनंतरं । आदित्ये पिंगलो नाम पिंगलः सोम उच्यते । धूमकेतुस्तथा भौमे जठराग्निर्बुधस्य तु । गुरौ
चैव शिखी नाम शुक्रे भवति हाटकः । शनैश्चरे महातेजा राहोः केतोर्हुताशनः । भास्करांगारकौ
रक्तौ शुक्लौ शुक्रनिशाकरौ । सोमपुत्रो गुरुश्चैव तावुभौ पीतकौ स्मृतौ । कृष्णं शनैश्चरं विद्याद्राहुं
चित्राश्च केतवः । गोभिलेन तु ब्राह्मणौ भार्गवाचार्यौ क्षत्रियावर्कलोहितौ वैश्यौ सोमबुधौ ज्ञेयौ शेषा-
न्म्लेच्छांस्तु निर्दिशेत् । इति वर्णा उक्ताः । स्कांदे मध्ये तु भास्करं विद्याच्छशिनं पूर्वदक्षिणे । दक्षिणे लोहि-
तं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु । उत्तरेण गुरुं विद्यात्पूर्वेणैव तु भार्गवं । पश्चिमे तु शनिं विद्याद्राहुं दक्षिण-
पश्चिमे । पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थाप्या वै शुक्लतंडुलैः । अथ वा वर्णकैः कार्याः कार्याः स्वर्णादिधा-
तुभिः । शुक्रार्यौ प्राङ्मुखौ ज्ञेयौ गुरुसौम्यावुदङ्मुखौ । प्रत्यङ्मुखः शनिः सोमः शेषा दक्षिणतोमुखाः ॥ १२

प्राङ्मुखो वोर्ध्वदृष्टी उदङ्मुखो वामदृष्टी प्रत्यङ्मुखो वाधोदृष्टी आदित्याभिमुखो वा इति मात्स्योक्तेरिति
हेमाद्रिः विकल्प इत्युक्तं वर्णरूपगुणैर्युक्तान्याहृत्यावाहयेत्ततान् ग्रहमंडलानि स्कांदे भानोस्तु
मंडलाकारं सोमस्य चतुरस्रकं अंगारके त्रिकोणं तु बुधे बाणाकृतिं तथा गुरोस्तु पट्टिशाकारं पंचास्रं
भार्गवे तथा धनुस्तत्स्यार्किं विद्याद्राहोः शूर्पाकृतिं तथा ध्वजाकारं केतवस्तु गणेशं तत्स्वरूपिणं
तद्वर्णमंडलेषु ताम्रादिप्रतिमास्तंडुलैः स्थापयेदित्यर्थः मंडलमूर्त्योर्विकल्प इति हेमाद्रिः ग्रहमं
त्रानाह याज्ञवल्क्यः आकृष्णेनेमं देवा अग्निर्मूर्धा दिवः ककुत् उद्बुध्यस्वेति च ऋचो यथासंख्य
म्प्रकीर्तिताः बृहस्पते अति यदर्यस्तथैवान्नात्परिस्रुतः शन्नो देवीस्तथा कांडात्केतुं कृण्वन्नेवाग्निमाल
या स्कांदे तु कयानश्चित्र इति राहोश्चैतदुक्तं मात्स्ये त्वन्ये उक्ताः अग्निं दूतं दिनेशाय सोमाप्यायस्व इत्यपि
स्योना पृथिवि भौमाय इदं विष्णुर्बुधाय च इन्द्र आसां सुरेज्याय शुक्रज्योतिः सिताय च प्रजापतेति
सौराय आयं गौरिति राहवे केतवे ब्रह्मजज्ञानमेभिः स्वैः स्वैर्मंत्रैः प्रतिष्ठिता अन्यार्थानामपि मंत्राणां व
चनात्स्वार्थमिंद्रस्यादित्यायेनाविति प्रयोगः होमेप्येत एवाधिदेवाः स्कांदे सूर्यस्य चोत्तरे शं
भुमुमां सोमस्य दक्षिणे स्कंदमंगारकाच्चैव दक्षिणस्यां निवेशयेत् सोमात्पश्चिमतो विष्णुं ब्र

त्माजीवस्य पूर्वतः इंद्रमैंद्यामि नाडिमे दस्याग्नेयतो यमं राहोः पूर्वोत्तरे कालं सर्वभूतभयावहं केतोर्निर्ऋ
तिदिग्भागे चित्रगुप्तं निधापयेत् ईश्वरं चैव कं चेति श्रीशूलेनेति च पार्वती यदक्रंदेति च स्कंदं विस्नं विलोर
गटतः आब्रह्मन्निति ब्रह्माणं सजोषाइंद्रं सर्वं यमायत्वेति च यमं कालं कार्षिरसीति च चित्रावसोरिति
मंत्रेण चित्रगुप्तं निधापयेत् अग्निरापादिति निर्विसृरिंद्रापैंद्रीप्रजापतिः सर्पाब्रह्मा च निर्दिष्टा अधिदेवा
यथाक्रमं अग्निंहूतमिति निल्यमैंवरुणस्य उद्युत्तमं स्योनापृथिवि मे दित्याइंदं विष्णुस्तु विष्णवे इंद्राय
इंद्रंतीइंद्रस्योत्तानपर्णाणाचीस्रतो प्रजापतेप्रजेशस्य एषब्रह्मेतिवाविधेः मंत्रेन मोस्तु सर्पेभ्यः
सर्पाणां स्थापयेत्ततः गोभिलवसिष्ठा गृहदेवनयामध्ये अधिदेवान्निवेशयेत् मदनरन्नेमंसग्रहे
न अधिदेवादक्षिणतो वामे प्रत्यधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन वाहनीभिः पृथक्पृथक् उत्प
लपरिमाणे ग्रहस्य दक्षिणपार्श्वे स्थापयेदधिदेवतां ग्रहस्योत्तरपार्श्वे तन्न्यसेत्प्रत्यधिदेवतां शौनकः
क्षेत्रस्य पतिना क्षेत्रपालं भूजो नरं न्यसेत् भूजो भौमः ग्रहदेवाद्यदेवानां नैवेद्यं कुसुमानि च ग्र
हवशात्सनं दाने स्थापने चानुपूर्वशः इत्युक्तं वासिष्ठेनान्यथोक्तं रुद्रं च व्यंवकं मंत्रेण रवेरुत्तरतो १३
न्यसेत् सोमस्याग्नेयदिग्भागे श्रीसूनेमेन कात्मजा यदक्रंदेति भौमस्य स्कंदं याम्ये प्रपूजयेत्

विसंविस्तारशतादेतियजेत्सूर्यं बुधस्यच गुरोर्हस्तत्रयंतः स्थाप्योब्रह्माब्रह्मेतिमंत्रतः सजोषेंद्रेतिमंत्रे
णप्राच्यांशक्रंनिधापयेत् प्रानेः पश्चिमतः स्थाप्योयमायत्वेत्यचायमृः काषिरसीतिमंत्रेणराहोः काक्ते
नयोत्तरे चित्रगुप्तंनकेतूनांचित्रावसितिनैर्ऋते ग्रहदेवनयोमध्येश्रधिदेवान्निवेशयेत् मात्स्ये विनाय
कंतथादुर्गांवायुमाकाशमेवच आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारको मदनरत्ने स्कांदे उत्तरेश
निरृत्यांभ्यांगुरोःकेतोश्चदक्षिणे गणाधिपंप्रतिष्ठाप्यसर्वदेवनमस्कृतं तत्रैवसंग्रहे राहुमंदादिने
यानामुत्तरस्यांयथाक्रमं गणेशदुर्गावायुस्त्वराहुकेत्वोश्चदक्षिणे आकाशमश्विनौचेतिपंचेता
न्स्थापयेद्बुधः वसिष्ठः विनायकंगणानांत्वादुर्गांवैजातवेदसे वायोयेनेनयावायुंहुतंहुतेनति
चावरं यांवाकपोतिसंहृज्यांदावश्विनौताननाश्विनौ गोभिलीयोदाविंशाहेवताः स्थाप्यादिक्पालाश्च
दिग्गताः याज्ञवल्क्यः यथावर्णंप्रदेयानिवासांसिकुसुमानिवा गंधाश्चवलयश्चैवधूपोदेयस्तु
गुग्गुलः स्कांदे दिवाकरकुजाभ्यांहिदापयेद्रक्तचंदनं चंदनेभागंवेचैवाश्चितवर्णान्प्रदापये
त् कुंकुमेनतुसंयुक्तंचंदनंजीवसोम्ययोः अगरुंचंदनंदद्याद्राहुकेत्वर्कजेषुच ग्रहवर्णानि
पुष्पाणिगायत्र्यारूपमादहेत् रवेःकुंदरुकंधूपंपाशिनस्तुहूत्वाद्वता भौमेसर्जरसंचैवस्त्र

ग्रा॰क
५

गहंचतुर्थेस्मृतं सिह्लाकं गुरवेदद्याच्छुक्रेबिल्वागरुंतथा गुग्गुलंमंदचारेतुलाक्षाराहोश्चकेतवे
उद्दीप्यस्वेतिमंत्रेणदीपंदद्यादनंतरंइतिः गुडौदनंरवेर्दद्यात्कुक्कायचहुतोदनं मिश्रितंतिलमाषैश्च
नैवेद्यंतुयथानेश्वरे राहोर्माषौदनंदद्यात्केतोश्चित्रौदनंतथा मात्स्येतु मसूरांश्चकुजेदद्यादित्युक्तं
निवेदयित्वाहुतिभिर्होमंकुर्यादनंतरंइतिः अत्रविशेषोमत्कृतेदानकमलाकरेज्ञेयः धूपादेपा
श्चस्वरभीरूपदिशाद्धितानकं अधिदेवादीनांस्वल्पतरपरिमलैःसर्वेषांलोकपालानांचंदनंचवि
लेपनं शतपत्राणिपुष्पाणिदद्याद्गुग्गुलधूपकं दीपंगोघृतसंयुक्तंनैवेद्यंचहुतोदनं मात्स्ये
शाखान्तरेणतस्याश्चदध्यक्षतविभूषितं चूतपल्लवसंयुक्तंफलवस्त्रयुगान्वितं पंचरत्नसमायुक्तंपं
चभंगयुतंतथा स्थापयेद्वारुणंकुंभंवरुणंतत्रविन्यसेत् गंगाद्याःसरितःसर्वाःसमुद्राश्चसरांसि
च गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् मृदमानीयविप्रेंद्रसर्वौषधिसमन्वितां स्नानार्थंवि
न्यसेत्तत्रयजमानस्यधर्मवित् याज्ञवल्क्यःकर्तव्यामंत्रवंतश्चचरवःप्रतिदैवतं नानादैवतान्समो
प्यवेतिश्रुतिसूत्रवचनात्समूहैकत्र्यैवाश्रपयेत् मात्स्ये होमंसमारभेत्सर्पिर्यवव्रीहितिलादिभिः हे १५
माद्रौदेवीपुराणे गणाधिपतयेदद्या-- ध्यात्वचराजतिः अन्यथाविफलंत्विश्रभवतीहनसंशयः

14

अर्कः पलाशः खदिरस्त्वपामार्गोऽथ पिप्पलः उडुंबरः शमी दूर्वा कुशाश्च समिधः क्रमात् एकैकस्यात्र
ष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा होतव्यामधुसर्पिर्भ्यां दध्ना क्षीरेण वा युताः प्रादेशमात्राः समिधश्शाखाश्च
पलाशिनीः देवानामपि सर्वेषां स्वपांशुपरमार्थवत् स्वेन स्वेनैव मंत्रेण होतव्याः समिधः पृथक् होत
व्यं च हुताद्यक्तः चरुभक्ष्यादिकं ततः स्कांदे स्थापनमंत्रा एव होममंत्रा उक्ताः अधिदेवादीनां चैवं वासि
ष्ठामपि शेषाणां स्थापने मंत्रैर्होमो व्याहृतिभिस्तिलैः मात्स्ये त्वधिदेवानां त्वन्ये मंत्रा उक्ताः आवोरा
जेति रुद्रस्य बलिहोमं समाचरेत् आपो हि ष्ठेत्युमायाश्च स्योनेति स्वामिनस्तथा विस्नोरिदं विस्नुरि
ति तमीशेति स्वयंभुवः इंद्रमिदेवतातये इंद्रायज्ञकृयास्तु नः तथा यमस्य चायं गौरिति होमः
प्रकीर्तितः कलशस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मंत्र प्रशस्यते चित्रगुप्तस्य विज्ञानमिति वेदविदुः अग्नि
दूतं वृणीमह इति वह्नेरुदाहृतः उदुत्तमं वरुणमित्ययं मंत्राः प्रकीर्तिताः भूमेः पृथिव्यत
रिक्षमिति वेदेषु पठ्यते सहस्रशीर्षा पुरुष इति विस्नोरुदाहृतः इंद्रापेंद्रीमरुत्वत इति
शक्रस्य शस्यते उत्तानपर्णे सुभगे इति द्रव्याः प्रशस्यते प्रजापतेः श्रुतहोमः प्रजापतइ
ति स्मृतः नमोऽस्तु सर्वेभ्य इति सर्पाणां मंत्र उच्यते एष ब्रह्मा य ऋत्विय इति ब्रह्मणो मदा

ग्रा॰ क॰ हुतः विनायकस्यचान्नमिति मंत्रो बुधैः स्मृतः जातवेदसे सुनवामसोमं मंत्रोयमुच्यते आदित्यन
१५ स्येनसद्याकाशस्य उदाहृतः काणाशिशुर्महीनां च वायोर्मंत्रः प्रकीर्तितः एषो उषा अपूर्व्याति प्रि
यादिवो मंत्र उच्यते नैवेद्यशेषं कृत्वा तु होममंत्रादनंतरं अथ व्याहृतिभिर्हुत्वा एकैकस्य यथाक्रमं
अष्टोत्तरं च साहस्रं शतमष्टाधिकं तथा अष्टाविंशतिरष्टौ वा एकैकस्य तु होमयेत् नैवेद्यशेष
होमः केषांचित् ततो वदानधर्मेण स्रुचैव जुहुयाच्चरुं हुत्वार्कसमिद्भिश्च स्रुवेणाज्यं च हा
पयेत् शाकलोनेति मंत्रेण तिलान्व्याहृतिभिर्हुनेत् चरुणा च समिद्भिश्च सर्पिषा च तिलैः क्रमात्
तत्तन्मंत्रैश्च होतव्याः क्रमात्तदधिदेवताः तेन चरोः प्रत्याहृत्य वदानधर्मः केचिदुस्तेन होममा
हुस्तच्चिंत्यं मात्स्ये होतव्यं च समित्सर्पिश्चरुभक्ष्यादिकं पुनः मंत्रैर्देशाहुतीर्हुत्वा होमं व्याहृ
तिभिस्ततः उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा कुर्याद्ब्राह्मणपुंगवाः पुनर्व्याहृतिभिरिति चेदापवादे कदेश
स्यावगतसाहित्यवक्तव्यो नूपादेवगतत्वात्तर्वव्याहृतिभिरेकाहुतिरित्येवमुक्तं हेमाद्रौ भ
विष्योत्तरेपि होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते भूर्भुवः स्वस्तथा स्वाहा लक्षहोमो॥
विधीयते भक्ष्यादिकं नैवेद्यशेषं कृत्वा ततो जुहुमंत्रैर्घृतहोमीयः तिलादिद्रव्येण प्रत्येकं दश १५

15

हुतीहुत्वा प्रसावादि भूरादिव्याहृतिभिर्व्यस्ताभिस्तिसृभिः समस्ताभिश्चैकेत्येवमाहुत्याः पुनस्तद्धो
मादिसंख्यापूरणीये जि हेमाद्रौ मदनरत्ने चोक्तं एवं विभागे मूलं तत्र न विद्मः तत्रं तु तिसृभिर्व्याहृ
तिभिरेकाहुतिरित्येवं सर्वो होमः इति प्रतिभाति तदुक्तं हेमाद्रौ भविष्ये भूर्भुवः स्वस्तथा स्वाहान्त
तद्धोमो विधिः स्मृतः इति हेमाद्रिस्तु पूर्वापरविरोधान्माप्यदिरोधाच्च भ्रांत एव मात्स्ये मंत्रवंतश्च क
र्तव्याश्चरवः प्रतिदेवतं हुत्वा चतांश्चरूंस्सम्यक् ततो होमं समाचरेत् पूर्णाहुतिं च मूर्धानं दिवस्त्वभि
पातयेत् श्रयाभिषेकमंत्रेण वाद्यमंगलगीतकैः पूर्णाकुंभेन तेनैव होमांते प्रागुदङ्मुखैः यजा
मानस्य कर्तव्यं चतुर्भिः स्नपनं द्विजैः तत्र स्वराज्ञीत्यादयो मंत्राः प्रयोगे वक्ष्यंते अग्निपुराणे मूर्धानं
दिवमंत्रेण संस्रावेण च धारया दद्याज्झायपूर्णां वै नोपविश्य कदाचन महार्णवे तु मूर्धानं पुन
स्त्वादित्याः पूर्णादर्वि सप्त ते अग्ने इति पूर्णाहुतौ चत्वारो मंत्रा उक्ताः भविष्योत्तरे न संख्यानियम
स्त्वत्र ब्राह्मणानां तु रोत्तम न कालनियमश्चैव स्वेच्छया यत्र उच्यते ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमा
ल्यानुलेपनः सर्वौषधैः सर्वगंधैः स्नापितो वेदपुंगवैः यजमानः सपत्नीकऋत्विजश्च समाहितः
दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः वासिष्ठा ततस्तस्याभिषिक्तस्य रक्षार्थं बलिमाक्षिपेत्

दिग्विदिक्षु विचित्रैर्दीपैर्नीराजयेत्ततः प्रयोगपारिजाते वामनः आचार्यप्रभृतिभ्यश्च ग्रहार्चनफलं ततः
समिदाज्यचरूणां च तिलहोमफलं तथा तेषां जपफलं तद्वद्दत्तीयाञ्जलपूर्वकं ततस्तेभ्यो यथाशक्ति
दातव्या दक्षिणा पृथक् ताश्च याज्ञवल्क्येनोक्ताः धेनुः शंखस्तथानड्वान्हेमवासो हयः क्रमात् कृष्णा
गौरायसं छाग एता वै दक्षिणाः क्रमात् मात्स्ये सुवर्णेन समाः कार्या यजमानेन दक्षिणाः सर्वेषामथ
गां दद्यात्कुर्वीयेन न तुष्यति स्वमंत्रेण प्रदातव्याः सर्वाः सर्वत्र दक्षिणाः ते च दानमंत्राः मत्कृते दानकम
लाकरे ज्ञेयाः अत्रापि प्रयोगे वक्ष्यंते मदनरत्ने आश्वलायनः एवमेकाहुतौ विप्रं होमे त्वत्रेन भोज
जयेत् अत्यर्णामध्यमश्चापि विप्रमेकं शताहुतौ सहस्रस्य घृताहुतेनैवैकं जयञ्योपि प्रभोजयेत् अ
न्यथा दहति क्षिप्रं तद्राष्ट्रं नात्र संशयः अतो दानमशक्तो यो दक्षिणां तत्र मेनवा जपैः प्रणामैः स्तो
त्रैश्च तोषयेत्तर्पयेद्गुरून् स्कांदे यथा ग्रहा द्विजस्तद्वद्दिवि क्षितौ वेदपारगाः तोषयेत्तद्गुवस्त्राद्यैस्त
दमेनं विसर्जयेत् याज्ञवल्क्यः गुडौदनं पायसं च हविष्यं क्षीरषाष्टिकं दध्योदनं हविश्चूर्णं मांसं
चित्रान्नमेव च दद्याद्ग्रहक्रमादेतद्द्विजेभ्यो भोजनं बुधः शक्तितो वा यथालाभं सत्कृत्य विधिपूर्
वकं हविष्योदनः चूर्णतिलचूर्णमिश्रौदनः वसिष्ठः ईशान्यामाहरेत्कुम्भं सचाप्यपस्तुवेणवा २९

चंदनेकार्ययेनेनशिरःकंठांसकेषुच मात्स्ये एवंसमग्रंनिष्पाद्यसर्वदेवान्विसर्जयेत् यान्तुदेवगणाः सर्वे
पूजामादायपार्थिव इष्टकामप्रसिद्ध्यर्थंपुनरागमनायच अनेनविधिनायस्तुग्रहपूजांसमाचरेत् सर्वा
न्कामानवाप्नोतिप्रेत्यस्वर्गेमहीयते यस्तुपीडाकरोत्यंतमल्पवित्तस्यवाग्रहः तंतुयत्नेनसंपूज्यशेषा
नप्यर्चयेद्बुधः तथा सदेवाघुतहोमाद्येनवग्रहमखः स्मृतः विवाहोत्सवयज्ञेषुप्रतिष्ठादिषुकर्मसु
निर्विघ्नार्थंमुनिश्रेष्ठतथोद्वेगाद्भुतेषुच वश्यकर्माभिचारादितथोच्चाटनादिकं नवग्रहमखंकृ
त्वाततःकर्मसमारभेत् अन्यथाफलदंपुंसांनकाम्यंजायतेक्वचित् अद्भुते भूकंपादि अन्यच्चात्रवि
शेषः पितृकृतप्रयोगदीपिकायांज्ञेयः यत्तुशिष्टाः ग्रहमंत्राणामयुतसहस्रादिसंख्यायाजपंकृत्वात
द्दशांशेनतिलैर्होमंकुर्वंति तत्कुत्रापिजपावृत्तेः किंमूलकमितिनविद्मः इत्ययुतहोमविधिः अथ
प्रयोगः सचयथाऽस्मत्पितामहकृतोऽस्त्येव तथापिसंक्षेपेणोच्यते कर्त्तादेशकालौस्मृत्वाश्रीकामः
ग्रहपीडायामुत्पातेरोगेवातच्छांतिकामः शत्रुपराजयकामोवा अयुतहोमाख्यनवग्रहयज्ञेनाहं
यक्ष्येकेवलेनग्रहयज्ञंकरिष्ये इतिवासंकल्प्यगणेशंसंपूज्यमातृपूजांवृद्धिश्राद्धंचकृत्वाचार्यं
वृत्वाप्रार्थयेत् त्वंनोगतिःपितामातात्वंगतिस्त्वंपरायणं त्वत्प्रसादेनविप्रर्षे सर्वंमेस्यान्मनोगतं

आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमतं द्विजः कोटिहोमाख्यमतुलं शान्त्यर्थं सार्वकामिकमिति ततः चतुर
ऋत्विजो वृणुयात् यथाचार्यो ब्रह्मा चेति दैतेषां तत्कालविधया मधुपर्कः तदाह हेमाद्रौ विश्वामित्रः सं
पूज्य मधुपर्केणर्त्विजः कर्म कारयेत् अन्यथा विफलं कर्म भवति हि न संशयः इति स्वाध्यायशाखया
कार्यः अर्घ्यशाखायां मधुपर्क इति तत्रैव स्मृतेः ततो दश हस्तमष्ट हस्तं वा मंडपं कृत्वा तत्कृतगात तन्म
ध्ये हस्तमात्रं कुंडं कुर्यात् ऐशान्ये कुंडमिति हेमाद्रिः तदीशान्यां वेदी हस्तविस्तारा वितस्त्युच्छ्राव
हृदयप्रमाणा [redacted] च तुरस्राकार्या आद्यवप्रो द्व्यंगुलोच्छ्रः द्वावपि द्व्यंगुलविस्तारौ ततः आचा
र्यो यजमानो भद्रं कर्णेभिरिति मंडपं प्रदक्षिणीकृत्य पश्चिमद्वारेण प्रविश्य कुंडपश्चिमे उपविश्य देश
कालौ संकीर्त्यामुककर्मणि मंडपपूजादिक करिष्ये इति संकल्प्य तदंगत्वेन गणेशपूजनं मंडपदे
वतास्थापनादि च करिष्ये इत्युक्त्वा तानि कृत्वा यदत्रेति सर्षपान् विकीर्य पंचगव्येन कुशोद
केन शुचीवो हव्येति आपो हिष्ठेति प्रोक्ष्य स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यमिति मंत्रद्वयं जपेत् ततो नैर्ऋते वे
देरीशानादिकोणचतुष्के विपंत भूतले मा गा लोकपालाश्च सर्वतः अस्मिन्मंडपे तिष्ठन्तु आ
युर्बलकराः सदा इति शंकून्रोपयेत् अग्निभ्योप्यप्सर्पेभ्यो ये चान्ये तत्समाश्रिताः तेभ्यो ९

वलिंप्रयच्छामिपूर्णमोदनमुत्तमंमिति माषभक्तवलिंदत्त्वासुवर्णादिशलाकया यंतायशो
वतीकांताविशालप्राणवाहिनी सतीचसुमनानंदासुभद्रानवमीमनेतिप्रागायतारेखाः कृत्वा
हिरण्यासुव्रतालक्ष्मीर्विभूतिर्विमलाप्रिया जयाज्वालाविशोकाचइडाचदशमीमनेसुदगाय
ताः कृत्वामध्येकोष्टचतुष्टयमेकीकृत्यकोणेषुरेखादद्यात् मध्यमपदचतुष्केब्रह्मा
पूर्वपदद्वयेदक्षिणस्तनेअर्यमादक्षिणपदद्वये जठरेदक्षिणेविवस्वान् पश्चिमपदद्वयेजठ
रेवामेमित्रः उदकपदद्वयेवामस्तनेपृथ्वीधरः आग्नेयपदार्धयोर्दक्षिणहस्तेसावित्रसवितारौ नैरृ
तपदार्धयोर्दक्षिणमेढ्रयोर्विबुधाधिपजयौ वायव्यपदार्धयोर्वामहस्तेराजयक्ष्मरुद्रौ ईशानपदा
र्धयोरुद्रौमुखयोरापापवत्सौ ईशानेपद्दक्षिणार्धेशिरसिशिखिदिवने तद्दक्षिणसार्धपेददक्षिण
नेत्रेपर्जन्यं तद्दक्षिणपदद्वयेदक्षिणश्रोत्रेजयंतं तद्दक्षिणपदद्वयेदक्षिणांसेकुलिशायुधं
तद्दक्षिणपदद्वयेदक्षिणबाहौसूर्यं तद्दक्षिणपदद्वयेदक्षिणबाहोवेवसत्यं तद्दक्षिणसार्धपदेद
क्षिणकूर्परेभृशं तद्दक्षिणग्रीवापदर्धेदक्षिणप्रबाहौआकाशं तत्पश्चिमार्धेदक्षिणप्रबाहावेव
सत्यं तद्दक्षिणसार्धपदेदक्षिणकूर्परेभृशं तद्दक्षिणग्रीवापदार्धेदक्षिणप्रबाहौआकाशं त

शा॰ क॰
३८
१८

तत्पश्चिमार्धे दक्षिणप्रवाहावेव वायुं तत्पश्चिमद्वये दक्षिणोरौ यमं तत्पश्चिमद्वये दक्षिणजानौ गं
धर्वं तत्पश्चिमसार्धपदे दक्षिणजंघायां भृंगराजं तत्पश्चिमनैरृत्यपदार्धे दक्षिणस्फिचि मृगं तदुत्त
रार्धे पादयोः पितॄन् तदुत्तरसार्धपदे वामस्फिचि दौवारिकं तदुत्तरपदद्वये वामजंघायां सुग्रीवं
तदुत्तरपदद्वये वामजानौ पुष्पदंतं तदुत्तरपदद्वये वामोरौ वरुणं तदुत्तरपदद्वये वामपार्श्वे असु
रं तदुत्तरसार्धपदे वामपार्श्वे शोषं तदुत्तरवायव्यपदार्धे वाममणिवंधे पापं तत्प्राक्पदार्धे
वामबाहौ रोगं तत्प्राक्सार्धपदे वामबाहौ भल्लाटं तत्प्राक्पदद्वये वामबाहावेव सोमं तत्प्राक्
पदद्वये वामांसे सर्पं तत्प्राक्सार्धपदे वामश्रोत्रे अदितिं तत्प्रागर्धपदे वामनेत्रे दितिं उक्तं वै
वास्तोष्पत इति वास्तुं विदिक्षु चरकी विदारी पूतना पापराक्षसी दिक्षु स्कंदं अर्यमणं
जंभुकं पिलिपिंछं ततः संपूज्य मंडलादीशाने वरुणं संपूज्य पायसवलीन्द्वामंडपपत्रमाने
नरज्जोत्रेन च त्रिसूत्र्यावेष्टयेत् ततः पूर्वस्यामग्निमीळे पुरोहितमिति सद्ध्फतोरणमावाह्य
सद्ध्फतोरणाय नमः इति संपूज्य तत्र शक्रबृहस्पती संपूज्य कलशं संस्थाप्य अं वं पूजयेत् द
क्षिणे इषे त्वेति सभद्रतोरणं संपूज्य ततस्तत्र यमांगारकौ संपूज्य कलशं संस्थाप्य धर्मं पूजयेत् प
३२

ष्ट्रिमे मम आयाहीति स्वकर्मतोरणमावाह्य तत्र शुक्रवर्धान्यस्य कलशं संस्थाप्य तत्र रूपतिं पूजयेत् । उत्तरे शान्तोदे
वीरिति स्तुहोत्र तोरणमावाह्य सोमकेतुशातीन्यस्य कलशं संस्थाप्य विघ्नेशं पूजयेत् । ततः पूर्वद्वारे कल
शद्वयं संस्थाप्य तत्रैरावतं संपूज्य ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्रः सोमदैवतः अत्रिगोत्रस्तु विप्रेन्द्र ऋत्वि
क्कर्मसु मम भवेति वाह्यग्वेदिनो ऋत्विजौ हत्वाग्निमील इति संपूज्यपूर्वं इन्द्रं ध्यात्वा ॐ एह्येहि सर्वामरसिद्ध
साध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेशः संवीज्यमानोप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते भो इन्द्र इहागच्छ इहा
तिष्ठेतीन्द्रं कालयोरावाह्य आशुः शिशान इति पीतां पताकां पीतं च ध्वजं मुक्तिस्यज्ञानादश्मितीन्द्रं सं
पूज्य इन्द्रं सुरपतिः श्रेष्ठो वज्रहस्तो महाबलः शतयज्ञाधिपो देवस्तस्मै नित्यं नमो नमः इति नत्वा इ
न्द्राय सांगाय सपरिवाराय इमं माषभक्तबलिं समर्पयामीति बलिं समर्प्याचामेत् । ततश्चाग्नेये कलशं सं
स्थाप्य पुण्डरीकमसृतं च तत्र पूजयित्वा अग्निं ध्यात्वा ॐ एह्येहि सर्वामर हव्यवाह मुनिप्रवीरैरभितोभि
जुष्ट तेजस्वता लोकगणेन सार्धं मम माध्वरं पाहि कवे नमस्ते आवाह्याग्निं हूतमिति रक्तां पताकां ध्व
जं चोच्छ्रित्याग्निं संपूज्य आग्नेयः पुरुषो रक्तः सर्वदेवमयोऽव्ययः धूमकेतुः षडुत्सुन्नसौ इति बा
लिं समर्प्याचामेत् ततो दक्षिणे कलशं संस्थाप्य वामनं दिग्गजं संपूज्य यजुर्वेदिनौ हविजो का

ग्रा॰क
१९

19

तराज्ञो यजुर्वेदः स्वेष्टभोविलसदैवतः काश्यपेयस्त्वा विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भवेति हुत्वा इषे त्वेति सं
पूज्य यमं ध्यात्वा ॐ एह्येहि वैवस्वत धर्मराज सर्वदेवैरर्चित धर्ममूर्ते शुभाशुभानन्दशुचामधीश शिवाय
नः पाहि मखं च नमस्ते इत्यावाह्य आयङ्गौरिति कृष्णां पताकां ध्वजं चोच्छ्रित्य यमाय सोममिति संपूज्य म
हामहिषमारूढं दण्डहस्तं महाबलं आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतामिति बलिं दत्वा चामेतन्
ततो नैर्ऋत्यां कलशं संस्थाप्य तत्र कुम्भदेवजं[?] यं च संपूज्य नैर्ऋतिं ध्यात्वा ॐ एह्येहि रक्षोगणनाय
क स्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः ममाध्वरं पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते इत्या
वाह्य मोषुणा इति नीलां पताकां ध्वजं चोच्छ्रित्य संपूज्य निर्ऋतिं खड्गहस्तं च सर्वलोकैकपावनं आ
वाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजेयं प्रतिगृह्यतामिति बलिं समर्प्य चामेतन् ततः पश्चिमे कलशं संस्थाप्य ज
नदिग्गजं संपूज्य सामवेदिनाहाविजो[?] सामवेदस्त्व पिङ्गाक्षो जागतः शाक्रदैवतः भारद्वाज
स्त्व विप्रेन्द्र ऋत्विक् त्वं मे मखे भवेति हुत्वा अग्न आयाहीति संपूज्य वरुणं ध्यात्वा ॐ एह्येहि यादोगण
वारिधीनां गणेन पर्जन्यसप्ताप्सरोभिः विद्याधरेन्द्रामरगीयमानः पाहि त्वमस्मान् भगव
न्नमस्ते इत्यावाह्य इमं मे वरुणेति श्वेतां पताकां ध्वजं चोच्छ्रित्य संपूज्य पाशहस्तं च वरुणमर्णसां[?] १९

पतिमीश्वरं आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् वरुणाय नमो नमः इति बलिं समर्प्याचामेत् ततो वायव्ये कलशं
निधाय तत्र पुष्पदन्तं गिरिजार्थमावाह्य वायुं ध्यात्वा ॐ पश्येहि यज्ञेऽस्मिन् मरुद्गणाय मृगाधिरूढः सप्तर्षिसिद्ध
संघैः प्राणाधिपः कालकवेः सहाय गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते भो वायो इत्यादि । ॐ तत्र वायव्यस्य नैर
ऋतिगंधादिभिः पूजयित्वा वायोरावाहनमिति धूम्रां पताकां ध्वजं चोच्छ्रित्य संपूज्य वायुमाकाशगं चैव य
वने वेगवन्तं आवाहयामि यज्ञेऽस्मिन् पूजयं प्रतिगृह्यतां अनाकारो महातेजाः पश्चाद्दिग्गतिर्दिवि
नस्तस्मै पूज्याय जगतो वायवे हं नमामि चेति बलिं दत्वाचामेत् ततः उत्तरे कलशादयं संस्थाप्य सार्वभौ
मदिग्गजस्य अथर्ववेदाह्वानमोहश्चैवेदानुष्टुभो रुद्रदैवतः वैशंपायनविप्रेन्द्रक्षत्विक्को
मम एव भवेति हत्वा शंनोदेवीरिति संपूज्य कुबेरं ध्यात्वा ॐ पश्येहि यक्षेश्वर यक्षरक्षाविपक्षभक्षस्व
गणेन सार्धं सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते इत्यावाह्याप्यायस्वेति हरितां
पताकां ध्वजं चोच्छ्रित्य संपूज्य सर्वनक्षत्रमध्ये तु सोमो राजा व्यवस्थितः तस्मै सोमाय देवाय नक्षत्र
पतये नमः इति बलिं दत्वाचामेत् तत ईशान्यां कलशं निधाय सप्रतीकमंगलं च संपूज्य ईशानं ध्या
त्वा पश्येहि विश्वेश्वर नास्त्रिशूलकपालखट्वांगधरेण सार्धं लोकेन यज्ञेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण · इत्या

शा॰क
२९

वायाभित्वादेवसचिनरितिषेतांयतोकांधजंचोछ्रित्यसंपूज्य वृषस्कंधसमारूढःशूलहस्तस्त्रिलोचनः
आवाहयामियज्ञेस्मिन्पूजेयंप्र॰ सर्वाधिपोमहादेवईशानःशुक्लईश्वरः शूलपाणिर्विरूपाक्षस्तस्मैनि
त्यं॰ इतिबलिंदत्वाचामेत् ततईशानपूर्वयोर्मध्येऽनंतंध्यात्वा पैहिपातालधरामेंद्रनागांगनार
क्तिनरगीयमान यत्तोरगेंद्रामरलोकसंघैरनंतनरहत्वाधरमस्मदीयमित्यावाह्यश्वेतांपताकांधजंचो
20
छ्रित्यायंगोरितिसंपूज्य योसावनंतरूपेणब्रह्मांडंसचराचरं पुष्पवद्धारयेन्मूर्ध्नितस्मै॰ इतिबलिंदत्वा
चामेत् ततःपश्चिमनिर्ऋतिमध्येब्रह्माणंध्यात्वापेहिसर्वाधिपतेस्वैरद्रलोकेनसार्धंपितृदेवताभिः
सर्वस्यधातास्यमितप्रभावोविशाध्वरेनः सततंशिवायेत्यावाह्य ब्रह्मजज्ञानमितिरक्तांपृ
ताकांधजंचोछ्रित्यसंपूज्य पद्मयोनिश्चतुर्मूर्तिर्वेदावासःपितामहः यज्ञाध्यक्षश्चतुर्वक्त्रस्तस्मै॰ इतिब
लिंदत्वाचामेत् ततोमंडपमध्येरुद्रस्यवृषस्यइतिमहाध्वजमुछ्रित्यनत्वब्रह्मजज्ञानमितिब्रह्माणंसंपू
ज्यमंडपस्तंभेषुसर्वेभ्योदेवेभ्योनमः वयोभ्युकिंनरेभ्योनमः एतेत्रगोभ्यो संपूज्यपूर्वस्यांकिंचिद्भूमि
मुपलिप्य॰ त्रैलोक्येयानिभूतानिस्थावराणिचराणिच ब्रह्मविष्णुशिवैःसार्धंरक्षांकुर्वंतुदानिताः २९
देवदानवगंधर्वायक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयोमुनयोगावोदेवमातरएवच सर्वेममाध्वरेरक्षांप्रकु

वैतमुदान्विताः ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चक्षेत्रपालगणेशसह रुद्राश्वंसन्तमंसर्वे ब्रतरंतोषिसर्वतः त्रैलो
क्यस्थेभ्यः स्थावरेभ्यो भूते· त्रैलोक्यस्थेभ्यश्चरेभ्यो भूते· ब्रह्मणे· विष्णवे· शिवाय· देवेभ्यो· गंधर्वेभ्यो·
यक्षेभ्यो· राक्षसेभ्यो· पन्नगेभ्यो· ऋषिभ्यो· मनुष्येभ्यो· गोभ्यो· देवमातृभ्यो· संपूज्य बलिं दद्या
त् इति मंडपप्रतिष्ठा सा च मंडपाभावेन कार्या द्वारलोपात् कूटमंडपेन कार्यैवः विंशद्धस्तप्रमाणे
न मंडपं कूटमेव चेति लैंगे विकल्पात्स्याद्व्रीहियववत्समानविधानत्वादित्यन्यत्र विस्तरात् ततश्चा
चार्योमुकरुद्रहोमाग्निप्रतिष्ठां करिष्यन् तदंगतया कुंडाल्लेपनोल्लेखनादि अग्निप्रतिष्ठापनांतं कर्म
मेखलायोनिदेवतास्थापनं च करिष्ये कुंडे संमृज्य उपरिमेखलायां श्वेतायां इदं विष्णुं मध्यमेखलायां र
क्तायां ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्माणं अधोमेखलायां कृष्णायां कद्रुद्रायेति रुद्रं योन्यां गौरीर्मिमायेति गौरी
च संपूज्याग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहवेद्यां सर्वतोभद्रं कृत्वा तत्र देवताश्चावाहयेत् यथा मध्ये ब्रह्मजज्ञान
मिति ब्रह्माणं उत्तरादि आप्यायस्वेति सोमं अभित्वाजीगर्तिः शुनःशेप ईशानो गायत्री इदं वामसु
कं द्राक्षेण गायत्री अग्निहृतं काण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री यमाय सोमं यमो यमो नुष्टुप् सोम्य
णोचारः काण्वो निर्ऋतिर्गायत्री नत्वायामि शुनःशेपो वरुणस्त्रिष्टुप् वायोशतं वामदेवो वा

शा॰क॰
३१

पुरनुष्टुप् वायुसोममध्यादिशुक्रमपाश्चत्रमैत्रावरुणो वसिष्ठो वसवस्त्रिष्टुप् आहुद्रासः सावाध्यपकाद
शाहुद्रा जगती त्वांनुसोमदोमन्त्रो द्वादशादित्या गायत्री अश्विनावर्निराङ्गिरसो गौतमोश्विनावुसि
क अभित्यं देवं वामदेवः सप्तपत्न्यः प्रकृतिः गणानांत्वागृत्स॰ आयंगौः सार्पराज्ञीसर्पा गायत्री अस
रसामेनशाङ्करषभ्रृंगो गंधर्वाप्सरसोनुष्टुप् ब्रह्मसोममध्ये कुमारंमाता कुमारः स्कंदः त्रिष्टुप् ऋषभ
मऋषभो वैराजो ऋषभोनुष्टुप् अदितिर्लौक्योबृहस्पतिः पूलमहाकालो गायत्री ब्रह्मेशानमध्ये अदि
तिर्लौक्यो बृहस्पतिर्देवोनुष्टुप् ब्रह्मेंद्रमध्ये तामग्निवर्णांमाभरिर्दुर्गा त्रिष्टुप् इदंविष्णुरितिविष्णु
ब्रह्माग्निमध्ये उदीरतां शंखः स्वधा त्रिष्टुप् ब्रह्मयममध्ये परंमृत्योसंकुसुकोमृत्युरोगाः प्रकृतिः ब्र
ह्मनिर्ऋतिमध्ये गणानांत्वा ब्रह्मवरुणमध्ये शंनोदेवीरंवरीषः सिंधुद्वीपआपो गायत्री ब्रह्मवायुम
ध्ये मरुतो यस्यहि गणो मरुतो गायत्री ब्रह्मणः पादमूले स्योनापृथिवीमेधातिथिर्भूमिर्गायत्री न
त्रैव इमंमेगंगे सिंधुक्षित्प्रियमेधो नद्यो जगती तत्रैव धाम्नोधाम्नो गौतमो वामदेवः सप्तसागरा अनु
ष्टुप् तदुपरिमेरुं वायुसोमादिसन्निधौ क्रमेण॰ गदा॰ त्रिशूलं॰ वज्रं॰ शक्तिः दंडः खड्गः पाशः अंकु
शाद्यायुधानि ॐ त्वराद्यि॰ गौतमः भरद्वाजः विश्वामित्रः कश्यपः जमदग्निः वसिष्ठः अत्रिः अरुंधती ३१

पूर्वादि· ऐंद्री· कौमारी· ब्राह्मी· वाराही· चामुंडा· वैष्णवी· माहेश्वरी· वैनायकी· नदस्त· पृष्ठावै इत्यावाह्य
संपूज्य ग्रहमंडले विलिखेद्ग्रहान्स्थापयेत् यथा ग्रहवेद्यां वस्वष्टदले पद्मं गंधादिना कृत्वा मध्ये कर्णिका
यां वर्तुले मूर्तौ तंडुलपुंजे वा आकृष्णेन हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् मंत्रोंते ॐ भूर्भुवः स्वः कलिंगदेशोद्भ
व काश्यपगोत्र रक्तवर्ण सूर्य इहागच्छेह तिष्ठेति अग्निं दूतमिति सूर्यस्थापनं इति मदनरत्ने· आह्वाति
भिरावाह्य मंत्रेण स्थापनमिति नैव एवमग्रेपि ततआग्नेयदले चतुरस्रे आप्यायस्व गौतमः सोमो
गायत्री अनेनाप्यवग्रेइति वा ॐ भूर्भुवः स्वर्यमुनातीरोद्भवात्रेयगोत्र शुक्लवर्ण सोमायेत्यादि दक्षि
णदले त्रिकोणे अग्निर्मूर्धा विरूपो गारका गायत्री अनेन स्योना पृथिवी वा भूर्भुवः स्वः अवंतीसमु
द्भव भारद्वाजगोत्र रक्तवर्ण भौमेत्यादि ऐशाने उद्बुध्यध्वं सोम्यो बुधो बुधस्त्रिष्टुप् अनेनेदं विष्णुरिति वा
ॐ भूर्भुवः स्वः मगधदेशोद्भवात्रेयगोत्र पीतवर्ण बुधेत्यादि· उत्तरे दीर्घचतुरस्रे बृहस्पते गृत्सम
दो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् अनेनेंद्र आसामिति वा ॐ भूर्भुवः स्वः सिंधुदेशोद्भवांगिरसगोत्र पीतवर्ण बृह
स्पते इहेत्यादि पूर्वदले पंचकोणे अन्नात्परिस्रुत इति वा शुक्रं ज्योतिरिति वा ॐ भूर्भुवः स्वः भोजकट
देशोद्भव भार्गवगोत्र शुक्लवर्ण शुक्रेहेत्यादि केचित् शुक्रः शुशुक्वान ऋचं शुक्रमंत्रमाहुस्त

ग्रा·क·
२२

त्रिंतं पश्चिमे धनुराकारे शनैश्चरो देवी: सिंधुद्वीपः ऋषिर्गायत्री: अनेन शन्नोदेवीरितिवा ॐ भूर्भुवः स्वः
सौराष्ट्रदेशोद्भव काश्यपगोत्र कृष्णवर्ण शनैश्चर इहेत्यादि नैर्ऋत्ये शूर्पाकारे कयानो वामदेवो राहुर्गा
यत्री अनेन कांडात्कांडादितिवा पैठीनसिगोत्र इति वां भूर्भुवः राठीनापुरोद्भव पैठीनसिगोत्र कृष्णवर्ण राहो इह
इहेत्यादि· वायव्यां ध्वजाकारे केतुं कृण्वन्न पुच्छः केतुर्गायत्री· अनेन ब्रह्मजज्ञानमिति वां भूर्भुवः
स्वः अंतर्वेदिसमुद्भव जैमिनिगोत्र चित्रवर्ण केतो इहेत्यादि· अथाधिदेवाः सूर्योत्तरे त्र्यंबकमिह द्रौ
सोमदक्षिणे श्रीश्च लेश्च मा भौमदक्षिणे यदक्रंदे तिस्कंदो बुधपूर्वे· विष्णोर्नुकमिति विष्णुर्गुरो
त्तरे आब्रह्मन्निति ब्रह्माणं· शुक्रपूर्वे सजोषा इंद्र तीद्रं शनेराग्नेये यमाय त्वेति यमं राहोरीशाने
कार्षिरसीति चित्रगुप्तं· अथ प्रत्यधिदेवताः ताश्च ग्रहदक्षिणोत्तरे वा अग्निं दूतं· अग्निं· अप्स्वग्ने अपः
स्योना पृथिवीति भूमिं· इदं विष्णुः विष्णुः इंद्रं आसामिति इंद्रं अदित्यै रास्नासि· इंद्राणीं प्रजापतेप्र
जापतिं नमोस्तु सर्पेभ्यः सर्पान्· ब्रह्मजज्ञानं ब्रह्माणं· स्थापयेत् ततो रवेरुत्तरे गणानां त्वेति
गणेशं ध्वनेरुत्तरे जातवेदसे इति दुर्गां सूर्योत्तरे· वायोयेते इति वायुं· राहोरीशाने· हुतं हुतपावा
न इत्याकाशं· केतोर्दक्षिणे· पावाकशोत्रो अश्विनौ स्थापयेत् ततोदिक्वाः त्रातारमिंद्रं· अग्निं दूतं· २२

यमाय सोमं · अस्त्वं तं · तत्वा यामि · वायो ये ते · वयं सोम · तमीशानं ब्रह्मजज्ञानं · नमोस्तु सर्पेभ्य इ
ति दशादिक्पालावाहयेत् लक्षहोमे तु · सुपर्णोसि गरुत्मानिति सामभिः शोषदेह त्वं वाहनं परमे
ष्टिनः विषपापहरो नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे इति गरुडमावाह्य कोटिहोमे · एवं · ब्रह्मजज्ञानमि
ति ब्रह्माणं मध्ये इदं विष्णुरिति विष्णुं पश्चिमे त्र्यंबकमिति रुद्रं मुत्तरे: त्वमग्ने इति च · सूचना · आ
ग्नेय्यां मरुतो यस्येति मरुतश्चावाह्य संपूज्य प्रार्थयेत् आदित्या वसवो रुद्रा मरुतो लोकपास्तथा ब्र
ह्मा जनार्दनश्चैव शूलपाणिर्गणास्तथा अत्र संनिहिताः सर्वे भवंतु मम भागिनः पूजां गृह्णंतु सर्वे
त्र मया भक्त्योपपादितां कुर्वंतु च शुभं सर्वे यज्ञकर्त्तुः समाहिताः अत्र मंत्राणां वाचनिकत्वेपि स्वशा
खास्थैस्तत्तत्काण्डाकैरावाहनादि कार्यं संहितायां तत्तन्मंत्रास्तद्देवत्याः श्रुतोस्तनाः तैः पूजा लो
कपालानां कर्त्तव्या तु समंततः इति हेमाद्रौ गारुडस्योपलक्षणार्थत्वादिति केचिदाहुः ततो वेद्यां पे
शान्यां मही द्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति यवान्निक्षिप्य आकलशेष्विति कुंभं निधाय इमं मे गंगे
इति तीर्थजलेनापूर्य त्वां गंधद्वारामिति गंधं · या ओषधीरिति सर्वौषधीः दधिक्राव्ण इति दधि · ओ
षधयः समित्यक्षतान् कांडात्कांडादिति दूर्वाः अश्व · त्थे वो निषदनाश्वत्थवटोदुंबरस्य पंचपल्लवा

प्रा·क·
२३

नुस्योनात्पृथिवीत्यश्वगजस्थानवल्मीकसंगमह्रदगोकुलराजद्वारेभ्यः सप्तमृत्तिकाः याः फलिनीतिफ
लं· महिरत्नानीति पंचरत्नानि· हिरण्यरूपइति हिरण्यं चाहिनाप्रवासस्त्वामाइति वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्यपू
र्णाद्दविति पूर्णपात्रं निधाते हे लोधकृणेनिवरुणमावाह्यः सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदानदाः
आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः इति तीर्थान्यावाह्य सर्वेषां प्रणवादिनमोंतनामभिरुक्त्वान
मः अर्घ्यं वस्त्रं गंधपुष्पधूपदीपं तदीपोक्तनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणानमस्कारैश्च पूजां कुर्यात् उपरिफ
लपुष्पधूपदीपं तदीपोक्तनैवेद्यफलतांबूलदक्षिणानमस्कारैश्च पूजां कुर्यात् उपरिफलपुष्पवितां-
वितानं च दद्यात् एवमाहोमसमाप्ति प्रतिदिनं कुर्यात् ततः कलशस्य समुद्रे देवदानवसंवादे इत्या
द्यैः कुंभसंप्रार्थ्य कुंडेन्वाधानादिप्रत्येकं निर्वापादि प्रोक्षणादिनासमोप्येकत्र भिन्नान्वा चरून्श्रपयि
त्वाज्यभागांते यजमानः द्रव्याणि तत्तद्देवताभ्यस्तर्प्यं ना उद्दिश्य न मम यथादैवतमस्तु इति त्यजेत्
ततो ग्रहाणामर्कसमिधः प्रादेशमात्रमधुघृतदध्यक्ताः तत्तन्मंत्रैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतमष्टाविं
शतिं वा हुत्वाधिदेवाप्रत्यधिदेवाविनायकादिपंचलोभ्याश्चोक्तमंत्रैन्धनसंख्ययाष्टौ च तस्तोवाहुत्वा २३
तत्तन्मंत्रैरेकैकामाज्याहुतिं होपस्तरणादिना प्रत्येकं तन्मंत्रैः स्रुचा चरुं वाजुहुयात्

23

ततः चरोः स्विष्टकृतं कृत्वा व्रीहियवचरून् पुनरग्निमीले यथाकाममनुप्रकल्पितद्रव्येण ग्रहेभ्यः तन्मंत्रैर्दश
दशाहुतीः कृत्वा भूरादिव्याहृतिभिर्व्यस्ताभिस्तिस्रः समस्ताभिश्चैकेत्येवाममनुत संख्याहोमः कार्यः अयुतल
क्षहोमादिसमाप्तौ स्विष्टकृतान्तस्येव· प्रायश्चित्ताहुति पूर्णाहुत्यादेव कार्यमिति हेमाद्रि मदनरत्नाद
यः तत्र भूर्भुवस्वः स्वाहेत्येवं सर्वो होमः भूर्भुवः स्वस्तथा स्वाहा होमः सर्वो विधीयत इति हेमाद्रौ भवि
ष्योत्तरात्त· स्विष्टकृच्चांतेऽभिः अयुतहोमादावतिदेशप्राप्तस्य तस्य बाधेमानाभावात् एतच्चरोरथार्थ
त्वात्पुर्वोषितत्वापत्तेश्चोत्कांश्चन्येत्वं त्वदिन एव स्विष्टकृत् अन्यथा सत्योत्कर्षे सवनीयपशुयागादौ काग
तिः शेषस्थापनार्थं चानादेपादिकपायश्चास्येयतेति वदेतिवयंतु स्विष्टकृद्यागादयं कार्यः स्विष्टकृद्यागो
हि मा भूत् केवस्य प्रयोजक एव वा संस्कार्यत्वात् अन्यथा पशुपुरोडाशादावपि पृथक् स्विष्टकृद्दिनस्यात
हेमाद्र्यादिरालिखनादेवमाभाति एकवर्हिरिध्माज्यस्विष्टकृतः सुत्यकालादूत्याश्वलायनोक्तेः दिन
नूपकालैकैः एकः स्विष्टकृत् कालभेदेन नानेतिशुक्तेनुपपत्तमः ततः शुभमुहूर्ते होमं समाप्य स्विष्टकृ
द्वादिप्रायश्चित्तहोमांतं स्वशाखोक्तं प्रणीताविमोकान्तं प्राक्कृत्वा दिक्पालेभ्यो ग्रहेभ्यः विनायकादि
भ्यः क्षेत्रपालाय च बलीन्दत्वा सविद्याद्वसा शृहीतं शृहीतोर्ध्वं स्विष्टन् मूर्धानं भारद्वाजो वैश्वानरास्त्रि

ग्रा·क· ष्टपू ॥ अनेनः पुनस्त्वादित्या· पूर्णा दर्वि· सप्तते इति चतसृभिः पूर्णाहुतिं हुत्वा अग्नये वैश्वानराय इदं न ममेति त्या-
२४ गः ततः प्रणीताविमोकादि ब्रह्मविसर्जनान्तं कर्म समापयेत् ततः सर्वौषधैः सर्वगन्धैश्च प्रागुक्तैर्विलि-
प्तांगं यजमानं सपरिवारं चत्वारो विप्रा ग्रहकुंभोदकेन समुद्रज्येष्ठ्यादिभिरभिषिंचेयुः पौराणैश्च तैश्च म-
न्त्रैस्त्वामभिषिंचन्तु ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः वासुदेवो जगन्नाथस्तथा संकर्षणो विभुः प्रद्युम्नश्चानिरुद्-
श्च भवन्तु विजयाय ते आखण्डलोऽग्निर्भगवान् यमो वै निर्ऋतिस्तथा वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा
शिवः ब्रह्मणा सहिताः सर्वे दिक्पालाः पान्तु ते सदा कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधा पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः
बुद्धिर्लज्जा वपुः शान्तिः कान्तिस्तुष्टिश्च मातरः एतास्त्वामभिषिंचन्तु देवपत्न्यः समागताः आदित्यश्च-
न्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ग्रहास्त्वामभिषिंचन्तु (देवपत्न्यः समागताः आदित्यश्चन्द्रमा भौमो)
राहुः केतुश्च तर्पिताः देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च
देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च औषधानि
च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा नदाः एते त्वामभिषिंचन्तु सर्व २४
कामार्थसिद्धये इति· ततः प्राङ्मुखावासं स्पृज्य देशकालौ संकीर्त्य कृतेन दशुन होमाख्यग्रहयज्ञप्र

तिष्ठार्थं सूर्यप्रीत्यर्थमिमां कपिलां रुद्रदैवत्याममुकगोत्रेभ्यो ग्रहविप्रेभ्यो दक्षिणामहं संप्रददे नम
मेमफलत्वा· कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी तीर्थदेवमयी यस्मादतः शां॰· एवमग्रेतेष्वमुपुण्य
स्त्वं शंख पुण्यानां मंगलानां च मंगलं विष्णुना विधृतो नित्यमतः इति सोमाय शंखं धर्मस्त्वं वृष
रूपेण जगदानंदकारकः अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन इति भौमाय वृषं· हिरण्यगर्भगर्भ
स्थमिति हिरण्यं बुधाय· पीतवस्त्रयुग्मं यस्माद्वासुदेवस्य वल्लभं प्रदानात्तस्य मे विष्णुरतः शां॰· इति
गुरवे पीतवस्त्रं विश्वस्त्वमश्वरूपेण यस्मादमृतसंभवः चंद्रार्कवाहनो नित्यमतः· इति शुक्रायाश्वं य
स्मात्त्वं पृथिवी कृत्स्ना धेनुः केशवसंनिभा सर्वपापहरा नित्यमतः· इति शनये कृष्णां गां यस्मादाय
सकर्माणि त्वदधीनानि सर्वदा लांगलाद्यायुधादीनि तस्माच्छांतिं· इति राहवे लोहं यस्मात्त्वं छाग
यज्ञानां मंगलत्वे व्यवस्थितः यानं विभावसोर्नित्यमतः· इति केतुभ्यश्छागं सर्वेषामेव गावः गवामंगे
षु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश यस्माचस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र चेति देयः सर्वेभ्यो वास्तव
र्णं सर्वपदेषु गण्यानि रत्नानि भूमिश्चाधिकानि· तन्मंत्रास्तु· यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य
च शय्या ममाप्यशून्यास्तु दत्ता जन्मनि जन्मनि यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवाः प्रतिष्ठिताः तथा शां

तिंप्रयच्छेत्तदर्त्वदानेनमेस्तराः यथाभूमिप्रदानस्यकलांनार्हंतिषोडशीं दानान्यन्यानिमेधांतिर्भूमिदा
नात्नवत्विहेति वस्त्रकोचनरत्नान्यपियथाश्रद्धांदद्यात् ततोग्रहाणामुत्तरपूजांकृत्वायांतुदेवगणा
इतिविसर्ज्याग्निंसंपूज्य विभूतिंप्रदत्वागच्छगच्छसुरश्रेष्ठेतिविसर्ज्योक्तसंख्ययाविप्रान्संभोज्यकर्मेश्व
रार्पणंकुर्यात् इतिकमलाकरभट्टकृतावयुतहोमः अथलक्षहोमः मात्स्ये कथितोयुतहोमोयंल
क्षहोममतःशृणु सर्वकामाप्तयेयस्माल्लक्षहोमंविदुर्बुधाः अस्माद्दशगुणः प्रोक्तोलक्षहोमःस्व
यंभुवा आहुतीभिःप्रयत्नेनदक्षिणाभिस्तथैवच अत्रेतरगुडौदनादिनैवेद्येन॰ द्विहस्तविस्तृतंतद
चतुर्हस्तायतंतथा लक्षहोमेभवेत्कुंडंयोनिवक्त्रंत्रिमेखलं चतुर्हस्तायतमितिपक्षांतरं॰ द्विरदा
ह्निपवादिविषयं अन्येतुद्वेत्र्यफलोक्तिरियंद्विहस्तकरणंपाहि चतुर्हस्तंक्षेत्रंभवति तेनैकप
वपक्षस्त्याज्यः अत्रऋत्विजोहहत्यराधारेणोक्ताः यस्मात्स्तत्रत्विजःकार्याब्राह्मणायेविप
श्चितः नित्यंजपपराश्चैवनियोज्यास्तेदशाद्विजाः कंदमूलफलाहारादधिक्षीराशिनोपिवा
मात्स्ये द्विरंगुलोछ्रिताकार्याप्रथमामेखलाबुधैः त्र्यंगुलोन्नतातत्रद्वितीयासमुदाहृता
उछ्रायविस्तराभ्यांचतुर्तीयाचतुरंगुला चतुरंगुलस्तुविस्तारःसर्वयोरपिशस्यते तस्यचो २५

तत्पूर्वेणावितस्तित्रयसंमितं प्रागुदक्प्रवणं तदर्धेन रत्नसंमेनेनतः विष्कंभार्धोच्छ्रितं प्रोक्तं स्थं
हिले विश्वकर्मणा अष्टादशांगुलोच्चमित्यर्थः संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमाहितं द्विरंगुलोच्छ्रितो वप्रः
प्रथमः समन्तात्ततः अंगुलोच्छ्रायकं प्रोक्तं वप्रद्वयमथोपरि द्व्यंगुलस्तत्र विस्तारः सर्वेषां कथितो
बुधैः दशांगुलोच्छ्रिताभिर्भित्तिः स्थंडिले स्नानयोपरि तस्मिन्नवाहयेद्देवान्पूर्ववच्छुक्लतंडुलैः आदि
त्याभिमुखाः सर्वे साधिप्रत्यधिदेवताः स्थापनीयाः प्रयत्नेन नान्तरेण पराङ्मुखाः गृहमध्ये गरु
त्मदादिदेवानस्थाप्या इति हेमाद्रिः गरुत्मानधिकस्तत्र संस्थाप्यः श्रियमिच्छता स च सर्वोत्तरेषां
पूर्वभागे स्थाप्यः अतेनवादरायण इति न्यायात् तदावाहने मंत्रः सामभिः सोषदेहस्त्वं वाहनं पर
मेष्ठिनः विषपापहरो नित्यमतः विषापहरणा इति वा पाठः पूर्ववत्कुंभमामंत्र्य तद्धोमं समाचरेत्
सहस्राणं शतं कृत्वा समित्संख्याधिकं पुनः पूर्ववत्समिदाज्यचरून्कृत्वा स्वपर्णोक्तिगरुत्मानिति गरु
ड होमं कृत्वा तदंतमस्ताभिरेकैकेन वसमस्तव्याहृतिभिर्लक्षहोमं कुर्यादित्यर्थः हेमाद्रौ भविष्योक्त
शेपि भूर्भुवः स्वस्त्यास्वाहाहोमः सर्वो विधीयत इति इत कुंभवसोर्धारो पानपेदनलोपरि उडुं
बरीमयाईचक्रज्जीकोटरवर्जितां वाजमात्रांश्च वंश कृत्वा तन स्तंभद्वयोपरि वाकोमीत्रायस्याः

हस्तद्वयोंतरालदीत्यर्थः कुंभमलेयवमात्रंछिद्रंकार्यमितिहेमाद्रौ घृतधारांततः सम्यगग्नेरुपरिपा
तयेत् श्रावयेत्सूक्तमाग्नेयंवैसवंरौद्रमैंद्रवैः महावैश्वानरंसामज्येष्टसामचपाठयेत् अग्निमीळेनवा
नामधुछंदाअग्निर्गायत्री· विसार्वकेयणोदीर्घतमाविस्त्रस्त्रिष्टुप् आतेपितःपंचदशानांगृत्समदो
रुद्रस्त्रिष्टुप् स्वादिष्टयादशानामधुछंदाः सोमोगायत्री महावैश्वानरसाम्नः वैश्वानरऋषिर्देवता
चजगतीबृहतीचछंदः मूर्धानंदिवइतिजेपसाम्नोभरद्वाजोवैश्वानरस्त्रिष्टुप् स्वानंचयजमान
स्यएवंवस्त्वस्तिवाचनं दानंवायजमानेनएवंवद्दक्षिणाःएषक एवंवत्सरास्त्वित्यादिमंत्रपाठं
कुर्यादित्यर्थः नवग्रहमखेविप्राश्चत्वारोवेदवादिनः अथवाऋत्विजोशांतोद्वावेवश्रुतिवादिनौ
कार्यावयुतहोमेतनप्रसज्जेनविस्तरे नवद्वादशचाष्टौवालक्षहोमेपिऋत्विजः कर्त्तव्याःशक्ति
तस्तदश्चत्वारोवाविमत्सराः नवग्रहमखात्सर्वंलक्षहोमेदशोत्तरं कृत्वादद्यात्मनिश्रेष्टभूषणा
न्यपिशक्तितः आसनानिसवस्त्राणिहैमानिकटकानिच कर्णांगुलीपवित्राणिशक्तितः अ
न्नदानंयथाशक्त्याकर्त्तव्यंभूतिमिच्छता अन्नहीनःकृतोयस्मात् दुर्भिक्षभयदोभवेत् अन्नहीनो
दहेद्राष्ट्रंमन्त्रहीनस्तुऋत्विजः कर्त्तारंदक्षिणाहीनोनास्तियज्ञसमोरिपुः नचाप्यल्पधनःकु

योस्य लक्षहोमं नः कश्चित् तस्मात्पीडां करोति तं न भवति ग्रहः तमेव पूजयेद्भक्त्या होतारंचैव यथावि
धि पक्कमभ्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेदपारगं दक्षिणाभिः प्रयत्नेन न बहूनल्पवित्तवान् । लक्षहोमा
त्मकं तत्वो यदा वित्तं भवेद्धोय ततः सर्वानवाप्नोति कुर्वन्कामान्विधानतः आहुतेरेकः शतेस
हस्रैवैकोटिशतस्यार्थः फलं तु पूज्यतेपि व लोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः यावत्कल्पशतान्यष्टा
वधमोत्तमवाप्नुयात् सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि सर्वान्कामानवाप्नोति पदं वा
नत्यमश्नुते पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी लभते धनं भार्यार्थी लभते भार्यां कुमारी च शुभं पतिं भ्रष्ट
राज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् यं यं प्रार्थयते कामं तं तं प्राप्नोति पुष्कलं निष्कामः कुरु
तेयस्तु परं ब्रह्माधिगच्छति इति लक्षहोमः अथ कोटिहोमः मात्स्ये अस्माच्छतगुणः प्रोक्तः को
टिहोमः स्वयंभुवा आहुतीभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिः फलेन च पूर्ववद्ग्रहदेवानामावाहनविसर्ज
ने होममंत्रास्त एवोक्ताः स्नाने दाने तथैव च कुंडमेरुपवेदीनां विशेषोयं निबोध मे कोटिहोमे
चतुर्हस्तं चतुरस्रं च यत्नतः योनिवक्त्रद्वयोपेतं तदप्याहुस्त्रिमेखलं एकं योनिवक्त्रं पाश्चिमेऽप
रे दक्षिणे इति हेमाद्रौ मदनरत्ने चोक्तं वेदिश्च कोटिहोमे स्याद्विहस्ता विस्तीर्णा च तथा चतुरस्रा सम

शां॰ क
२

तान्हित्रिभिर्वप्रैस्समावृता वप्रप्रमाणं पूर्वोक्तं वेदिकायास्तथोच्छ्रयः अपरार्के भविष्ये कुंडस्य पूर्व
भागे तु वेदिं कुर्याद्विचक्षणः चतुर्हस्तां समां चैव हस्तमात्रोच्छ्रितां पेति तन्त्रेषु फलप्रदं तथा षोड
श हस्तः स्यात्तोरणं पश्चिमं च तन्त्रशुभः पूर्वद्वारे च संस्थाप्य बह्वृचं वेदपारगं यजुर्वेदविदं याम्ये पश्चि
मे सामवेदिनं अथर्ववेदिनं तद्वदुत्तरे स्थापयेद्बुधः अष्टोत्तरहोमकाः कार्या वेदवेदांगवादिनः
एवं द्वादश तान् विप्रान् वस्त्रमाल्यानुलेपनैः पूर्ववत्पूजयेद्भक्त्या सर्वाभरणभूषणैः रात्रिसूक्तं
च रौद्रं च पावमानं सुमंगलं पूर्वतो बह्वृचः शांतिं पठन्नास्त उदङ्मुखः शाक्रं सौम्यं च रौद्रं च कू
ष्मांडं शांतिमेव च पाठयेद्दक्षिणद्वारि यजुर्वेदिनमुत्तमं सौपर्णमथ वैराजमाग्नेयं रुद्रसंहिताः
ज्येष्ठसाम तथा शांतिं छंदोगः पश्चिमे पठेत् शांतिसूक्तं च सौरं च तथा शाकुनिकं शुभं पौष्टिकं
च तथा राजन्नुत्तरेणाप्यथर्ववित् हेमाद्रौ भविष्योत्तरे पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगं
वस्त्रैश्च भूषणैश्चैव गंधमाल्यानुलेपनैः प्रणम्य विधिवत्तस्मादात्मानं विनिवेदयेत् त्वं नोग
तिः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणं त्वत्प्रसादेन विप्रेंद्र सर्वं मे स्यान्मनोगतं आपद्विमोक्ता २
य च मे कुरु यज्ञमनुत्तमं कोटिहोमाख्यमतुलं शांत्यर्थं सार्वकामिकं येषां देवानाहू ब्र

लाणां पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनं पश्चिमे च तथा सूर्यं स्तूपमुत्तरतस्तथा स्कन्दं स्कन्दे वसुमि
त्रिवाप्यथ ईशानं च ग्रहांश्च सर्वान्नागान्मध्यामहस्तु लक्षणं वायुं सोमं तथेशानं लोकपालान् आदित्या
वसवो रुद्रा इति सार्धश्लोकद्वयमपि तु होमे उक्तं भविष्योत्तरे पूर्णां पूर्णां सहस्रान्तदशान्तं कोटिरूपां
स्तुभ्यां पूर्णाहुत्यः समाख्याताः कोटिहोमे नराधिप सहस्राणि तु पञ्च श्रेष्ठ दश शास्त्रविशारदैः पञ्चभिः स
मभिर्वापि होमः कार्यात्र पूर्ववत् चिन्तयेत्तत्र देवेशं पञ्चास्यं तु पपावकं स्ववोत्तिनस्य चत्वारि सप्त जिह्वा
नि पार्थिव एकजिह्वमथैकं तत्तत्स्मरेत् सार्वकामिकं पुण्याहं तत्पश्चाद्धोमेन होमकर्म समारभेत् तिलाः
कृत्स्नाहुताभ्यक्ताः किंचिद्यवसमन्विताः होमे व्याहृतिभिश्चैव सर्वं तत्र विधीयते । एवं द्वारेश्वराः इति जाप
का उक्ताः द्वारपालास्तु भिन्नाः इति हेमाद्रिः पञ्चभिः सप्तभिरिति वा दश होमकाः वा शाखोपप्रदाता
उक्ताः मात्स्ये एवं षोडशाप्युक्ताः तत्रापि ऋत्विजः कार्या रविनन्दन षोडश सर्वहोमेषु राजर्षे दया
वितेषु पावना इति हेमाद्रौ तु विंशतिश्च तद्विंशार्द्धास्त्रिंशच्चतुःषष्टिः शतं वा होतार इत्युक्तं भविष्यो
त्तरे तु नियं तु ये द्विजास्तत्र शान्तसंख्यान्पोजमं बलामेतु वहन्तो च यथालाभं निमन्त्रयेत् विद्या
वृद्धानवयो वृद्धान् गृहस्थान् धार्मिकान्शुचीन् तत्संख्या नियमश्चात्र ब्राह्मणानां न होमे न काले।

शा॰क॰ २८ नियमश्चात्रस्यैकपायज्ञउच्यते भविष्ये प्रणवादिभिश्चतन्मंत्रैः स्वाहाकारांतयोजितैः ज्ञत्रयात्सर्व
देवानांवैधायेचोपकल्पिताः स्नानेदानेचमंत्राःस्युस्तपवमुनिसत्तम वसोर्धाराविधानंचलक्षहोमव
दिष्यते अनेनविधिनायस्तुकोटिहोमंसमाचरेत् सर्वान्कामानवाप्नोतिततोविष्णुपदंव्रजेत् अश्व
28
मेधसहस्राणिदशचाष्टौचधर्मवित् कृत्वायत्फलमाप्नोतिकोटिहोमात्तदश्नुते ब्रह्महत्यासह
स्राणिदशचाष्टौचधर्मवित् कृत्वायत्फलमाप्नोतिकोटिहोमात्तदश्नुते ब्रह्महत्यासहस्राणिभ्रू
णहत्यार्बुदानिच नश्यंतिकोटिहोमेनयथावह्निविभाषितं इतिमात्स्येकोटिहोमः अथलक्षहोमा
दौहेमाद्रिमदनरत्नादयः नृसिंहपुराणेविशेषः दुःस्वप्नदर्शनेचोरग्रहपीडासुचात्मनः हसंतीप्र
तिमांचैवज्वलंतींचविशेषतः प्रस्वेदयुक्तांप्रतिमांदृष्ट्वाचनृपनंदन तथामहाज्वरग्रस्तेधाराद्रे
वस्यमूर्धनि सततंनरसिंहस्यकुर्याद्वाकारयेद्बुधैः अयनेविषुवेचैवचंद्रसूर्यग्रहेतथा नरसिं
हंसमाराध्यलक्षहोमंचकारयेत् अनावृष्टिमहामारीज्वररोगभयेतथा नरसिंहंसमाराध्यब्रा
ह्मणैर्वेदपारगैः कारयेल्लक्षहोमंतुग्रामयश्चनराधिपः दृष्ट्वोपसर्गमरणंप्रजानामात्मनस्तथाहि
समभ्यर्च्याराध्ययत्नेननरसिंहस्यमंदिरे शंकरायतनेवापिकोटिहोमंसमाचरेत् प्रमाणंवाहमा २८

त्रैतत्सर्वंतः कुंडलक्षणं ब्रह्मचारीव्रतेयुक्तस्त्विरात्रंचविशेषतः ग्रहोरात्रमुपोष्याथगायत्रीमयुतं।
जपेत् निराहारस्तुयुचयप्तेसर्वेसंयतेंद्रियाः प्रारंभेयुस्ततोयत्नं ततोहोममतंद्रिताः यवधान्यति
लैर्मिश्रैर्गायत्र्याप्रणवंमंत्रितं तत्पादेकचित्तेनस्वाहाकारान्वितेबुधः ततोव्याहृतिभिः पश्चाज्जुहुयात्तु
तिलादिकं यावत्सहस्रंतेसंख्यालक्षंवाकोटिरेवच समस्तव्याहृतिभिरेकाहुतिरित्यर्थः तावद्दिनेदिने
कुर्याद्द्विजार्चनपूर्वकं तावच्चभोजनंदद्याद्यावद्धोमंसमाचरेत् समाप्तेदक्षिणांदद्यात्ततःप्रोक्षोदके
नच एवंकृतेतुग्रामस्यराज्ञोजनपदस्यच सर्ववाधाप्रशमनीशांतिर्भवतिसर्वथा प्रणवगायत्र्या
युतहोमः हेमाद्रौमदनरत्नेचदेवीपुराणेषडस्रंलक्षणोपेतंवैदूर्यंकारयेत्कुंडं हेमपीतंचशो
भाढ्यंचेष्टाकैर्नवमातरः अरत्निकायाश्चकर्त्तव्याः पूर्वादिपरिकल्पिताः ग्रहाणांशाम्भवत्पूजाका
र्यालक्षहोमः प्रकर्त्तव्यः सर्वपीडानिवारणः गायत्र्याग्रहमंत्रैश्चकूष्मांडैर्जातवेदसे ऐंद्रावारुण
वाकैर्यैर्वायुयाम्यैः सवैस्सवीः होमः शतसहस्रस्ताग्रतोत्कृष्टोविधीयते श्रुतमंत्रविभावनहूहा।
त्पराशरोक्तंवक्ष्यामः सर्वपीडाविनाशायकोटिहोमःशुभावहः यवव्रीहिहुतक्षीरतिलाः क
गुप्रसारिकाः पंकजोशीरविल्वाम्रदलाहोमेप्रकीर्त्तिताः नत्रैव ब्रह्मोवाच लक्षहोमंप्रवक्ष्या

पु॰ क २५

29

मियथाप्रोक्तं तथाशंभुना भूमिकंपे दिग्दाहे यद्दुपस्थिते केतुसंदर्शने चैव आदित्यस्य च कंपने
कृष्णवर्णे अथवा सूर्ये तथा च्छिद्रसमन्विते रक्तवृष्टिस्तथा नद्यो विपरीता भवन्ति च निर्घातं गगनाद्भूमौ वा
दिमध्ये प्रितं स्थितिः यस्य राशौ ग्रहाः पंचषट्सप्त वसुराधिपा ग्रहणं चंद्रसूर्यस्य गृहे वाष्टमसंस्थितेः
सूर्यस्याभ्यर्चनं कार्यं पिवास्याशुभनाशनं लक्षहोमं महाहोमं कोटिहोमं पुरोहितं गोभूहिरण्य वा
स्त्रान्नतिलादानं शुभावहं पायसं दधि क्षीराज्यं देयं नैवेद्यमुत्तमं एकलिंगे प्रकर्त्तव्यमथोवि प्रगृहे
षुच वृषादिरहितमेकलिंगं वा गमात्रेन ततः कुंडे च मात्रेथवा पुनः होतव्यं स्वरराजेंद्रतान्यशुवि
धीरीदृशः शृणु देवि कथयिष्यामि लक्षहोमस्य यो विधिः चतुर्हस्तं तथा कुंडं विस्तारं हस्तसत्तम
षोडशांगुल विस्तार मन्त्राये षोडशांगुले चतुरंगुलं सवेदोष्ठं चतुर्हस्तस्य कीर्तितं द्वादशांगुल
विस्तारादैर्घ्याद्द्विगुणा विस्तरा योनिः कुंडे प्रकर्तव्या नाधिका पाद्यते क्वचित् एवं व्रीहियवं तं
दुलीर्तिलाः कंगुदलानि च हूतस्य सरराजेंद्र पालाशः समिधस्तथा हूर्वाः कुशाः शमी ज्येष्ठा श्रोत्रं वर्ध्यःशुभावहाः
गायत्रीं त्र्यंबकं चापि शंभावायेत्यथापिच जातवेदसमंत्रेण महारुद्रेण वै वह्निः सहस्रशीर्षा नमो हिरण्यनेत्यथा २५
पिहि हुतं मंत्रैस्तथा सौरैः पंचरात्रागमोदितैः होतव्यं शतमष्टोत्तसहस्रमथ संख्यया एकजोत्पलविल्वादि होमद्रव्यं शुभावहे कं

पर्नं स्वेदनं गात्रे अश्रुपातार्थजल्पनं देवतानां सुराध्यक्ष उत्पाताः इपकारकाः लक्षहोमं प्रकुर्वीत
कोटिहोमम् अथापि वा गोदोहे हट्टभवने महास्थाने शुभावहे अन्यथा नरको चौरो जायते राजविभ्रमः
ये देवास्ते ग्रहाः सर्वे ये ग्रहास्ते तु जातमाः तेषां संपूजनान्नित्यं दीर्घायुः पुरुषो भवेत् इति गायत्र्यादि
युतादिहोमः अत्र लक्षहोमे कोटिहोमे च बृहत्पराशरोक्तो विशेषः युग्माश्च ऋत्विजः कार्या ब्राह्मणा
ये विपश्चितः नियमव्रतसंपन्नाः संहिताः पाठिवेनत नित्यं जपपराश्चैव नियोज्यास्ते दश द्विजाः
कंदमूलफलाहारा दधिक्षीराशिनोऽपि वा अग्निं सोमं च सूर्यं च विश्वं चैव प्रजापतिं विश्वेदेवान् महेंद्रं
च भिन्नं स्विष्टकृतं तथा दधिमधुघृताक्ताश्च समिधश्चैव यज्ञियाः होमयेद्बहुतसाहस्रं मंत्रैश्चैव यथाक्र
मे चतुर्विंशतिगायत्र्या मानस्तोके तिपट्ट तथा त्रिंशद्ध्याहारमंत्रैश्च चत्वारि विश्वदैवतैः कूष्माण्डैर्जुहु
यात्यं च किरिकं पातु षोडश इन्द्रे दशसहस्राणि जातवेदस्तरत्यचा पंचैव तु सहस्राणि जुहुयादि
द्रदैवतैः तथा कोटिहोमे च तदूर्ध्वं च चतुरस्रायतं पुनः योनिवक्त्रद्वयोपेतं तद्वत्कुंडानि मेखले वे
दीच कोटिहोमे स्याद्धस्तानां हि चतुष्टयं चतुरस्रा समाता द्विभिर्वप्रैः समाहता वेदचतुष्टयस्था
नु चत्वारो द्वारपालास्तत्राह अष्टौ तु होमकाः कार्या वेदवेदांगवादिनः एवं द्वादश ते पूज्या गंधमा

ग्रा.क त्यानुलेपनैः अन्यत् प्राग्वत् कोटिहोमे विशेषो भविष्योत्तरे संवरण उवाच भगवन्सर्व उत्पातसं
३१ भवे भूप्रकंपने निर्घातपांसुवर्षे च गृहभंगे तथैव च जन्मनक्षत्रपीडासु ग्रहणादृष्टिभयेषु च क्रूरग्र
हग्रहपीडासु दुर्भिक्षे देशविप्लवे व्याधिनां संभवे जाते शरीरे चातिपीडिते क्लेशे महति चोत्पन्ने किं
30 कर्तव्यं नरोत्तमैः स्वर्गस्य साधनं यच्च कीर्तिदं धनदं तथा प्रब्रूहि मे द्विजश्रेष्ठ तथारोग्यप्रदं नृणां
सनत्कुमार उवाच शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि शांतिकर्म तथोत्तमं कोटिहोमाख्यमतुलं सर्वकामफलप्र
दं ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यन्ति तत्क्षणात् उत्पाताः प्रशमं यान्ति महत्स्वपघनेसर्वे विधानं त
स्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकमना भव देवागारे च भवने तीर्थे वा शिवसन्निधौ पर्वते वाप्रक्विनयस्थले
त्ते मम आत्मनः शुभे नक्षत्रयोगे चा वारे सर्वगुणान्विते यजमानस्यात्र कुले कोटिहोमं समारभेत्
पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगं वस्त्रैश्च भूषणैश्चैव गंधमाल्यानुलेपनैः प्रणम्य विधिव
त्तस्मै आत्मानं विनिवेदयेत् त्वं नो गतिः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणं त्वत्प्रसादेन विप्रर्षे सर्वं
मे स्यान्मनोगतं आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञमनुत्तमं कोटिहोमाख्यमतुलं शांत्यर्थं सार्वका
मिकं पुरोहितस्ततः सद्भिर्वरचरैः शुचिः ब्राह्मणैः सहितैः प्राज्ञैः संपन्नैः सुसमाहितैः भू ३१

मिभागेसमेशुद्धेप्रागुदक्प्रवणेतथा पुण्याहंवाचयेत्तूर्णंकृत्वाविप्रान्प्रपूजयेत् ततस्तुसहितोविप्रैःस
ज्ञयेन्मंडपंशुभं उत्तमंसप्तहस्तंतु तदर्धंतत्तुमध्यमं जघन्यंतत्तदर्धेनशक्तिकालाद्यपेक्षया मध्येतुमं
डपस्यापिकुंडंकुर्याद्विचक्षणः चतुर्हस्तप्रमाणेनआयामेनतथैवच मेखलात्रितयंतस्यदशांगुलवि
स्तृते तत्प्रमाणांमध्ययोनिंकुकृत्वातुसमाहितः कुंडस्यपूर्वभागेनवदिकुर्याद्विचक्षणः चतुर्हस्तांस
माचैवहस्तमात्रोच्छ्रितांनृप स्थापनंतत्रदेवानांकुर्यात्तेनबुद्धिमान् उपलिप्यततोभूमिंमंडपस्यसमं
ततः विन्यसेत्कलशांस्तत्रजलपूर्णांश्चतुर्दिशं अश्वत्थप्लक्षचूताद्यैः पल्लवैरुपशोभितान् वितान
मुपरिष्टाच्चमंडपस्यप्रकल्पयेत् स्थापयेद्विस्तमर्चास्तुतोरणानिविचक्षणः एवंसंभृतसंभारः पुरो
धाःसुसमाहितः पुण्याहजपघोषेणहोमकर्मसमारभेत् स्थापयित्वास्वशावेशांदेवमाणानविदम
ब्रह्माणंपूर्वभागेतुमध्येदेवंजनार्दनं पश्चिमेतुतथारुद्रंवसून्नुत्तरतस्तथा पैशान्यांचग्रहांस्तवाना
ग्नेय्यांमरुतस्तथा वायुंसोमंतथेशानंलोकपालान्क्रमेणतु एवंसंस्थाप्यविबुधानयथास्थानंनृपो
त्तम पूजयेद्विधिवद्वस्त्रगंधमाल्यानुलेपनैः वेदोक्तमंत्रैस्तल्लिंगैः पुराणोक्तैःपृथक्पृथक् श्रादि
आवसवोरुद्राश्चतिसार्धश्लोकद्वयमप्युतहोमेउक्तं एवंसंपूजयित्वातान्देवान्पत्नेनसुधीः नैवे

पा॰क॰ ३१ यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलादिपेयैस्तथैव च ततस्तैर्द्विजैः सार्धं कुण्डस्य विधिपूर्वकं कुर्यात्संस्कारकरणं यथो
क्तं वेदचिंतकैः ततः प्रज्वालयेद्वह्निं नाम्ना ख्यातं हुतार्चिषं नियोजयेद्द्विजांस्तत्र शतसंख्यान्नृपोत्तम
अलाभे तु वहूनां च यथालाभं नियोजयेत् विद्यावृद्धान्वयोवृद्धान् गृहस्थान्संयतेंद्रियान् चिंतये
त्तत्र देवेशं पंचास्यं नृपपावकं मखाग्नितस्य चत्वारि समज्जिकानि पार्थिव पक्वाजिक्रमथैकं तत
त्सर्वं सार्वकामिकं ऋग्भिः पूर्वमुखे होमो यजुर्भिश्चोत्तरामुखैः सामभिः पश्चिमैः कार्यो ह्यथर्वभिर्द
क्षिणामुखैः ऋग्भिः ऋग्वेदिभिः प्रणवादिभिश्च तल्लिंगैः स्वाहाकारांतयोजितैः जुहुयात्सर्वदेवा
नां वेधायेचोपकल्पिताः होमो व्याहृतिभिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते व्याहृतिभिरिति ऽपादेयगतस्माहि
त्यवज्ञत्वविवक्षया भूर्भुवः स्वः स्वाहेति समस्ताभिरेव होमो न व्यस्ताभिः पूर्णां पूर्णां स हस्तेन दद्यात्पू
र्णाहुतिं शुभां पूर्णाहुत्याः समाख्याताः कोटिहोमे नराधिप सहस्राणि नृपश्रेष्ठ दशशास्त्रविशारदैः
एवं प्रकल्पयेद्यज्ञं कोटिहोमाख्यमुत्तमं तिलाः कल्मायवा भक्ताः किंविद्व्रीहिसमन्विताः होमा
र्थाः कोटिहोमेन समिधस्तु पलाशजाः दक्षिणा च सहस्रं धेनवः सहस्रं स्वर्णवासस्त्यादि सर्वेषामे ३१
वगावश्चतिदेन वह्वर्तं गावः नव शतं स्वर्णं अथ कोटिहोमस्य यानमखादिमखविकल्पभेदाश्च्यंते

हेमाद्रौ भविष्योत्तरे संवरण उवाच ब्रह्मंस्त्वत्कर्मणो ब्रह्मकोटिहोमः सुदुष्करः कालेन महता चैव बहु
व्ययः श्रमं कथंचन नियमा ब्रह्मचर्याद्या दुष्कराः इति मे मतिः निरोधो ब्राह्मणानां च भूशय्यादिः सुदुष्करः
कार्यं गुरुलघीयेत पर्वकालाद्यपेक्षया कोटिहोमस्य संक्षेपं वद मे ब्रह्मसंभव सनत्कुमार उवाच
शतानन्तो दशसत्वो हि सत्वैकसत्वेक्षया चतुर्विधो महाराज कोटिहोमो विधीयते कार्यस्य गुरु
तां ज्ञात्वा नैकयमध्यवणाः पर्वः ग्रहणादिः यथासंक्षेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शृणु कृत्वा कुं
डं शतं दिव्यं यथोक्तं हस्तसंमितं एकैकस्मिंस्तथा कुण्डे दश विप्रान्नियोजयेत् मध्यः पक्षेन विप्रा
णां सहस्रं परिकीर्तितं प्रतिलक्षे दशो त्यर्थः एकस्थानप्रणीतेग्नौ सर्वतः परिभाविते होमं कुर्यु
र्द्विजाः सर्वे कुण्डे कुण्डे यथोदितं यथा कुण्डं वह्नेस्त्वेपि राजसूयमहाक्रतौ स्यादेवाग्निवह्नित्वे च न च
यज्ञो विभिद्यते तथा कुण्डशतेष्वत्र हुताग्निषु नियोजिते एक एव भवेद्यज्ञः कोटिहोमो न संश
यः एवं यः क्रियते क्षिप्रं व्याकुलैः कार्यगौरवात् शतानन्तः सविज्ञेयः कोटिहोमो न संशयः
षट्कुण्डानां हस्तमात्रतादि यथा तिलयवादीन् यजेत् शतं शोलक्षार्थे त्रिकरं कुण्डं लक्षहोमे चतः

करं तथा॰ अयुतं तु होतव्ये कुंडं स्याद्धस्तवक्रं द्विगुणं लक्षहोमे च कोटिहोमे चतुर्गुणमिति तन्त्रांतरो
क्तेत्येवं अत्र अरत्निनाचार्यसहितं रत्नुक्तस्याचार्यस्य विशेषानुक्तेः सहस्रसंख्यात्वत्विज्ञामेव इतिश
तसंख्यैः स्वल्पैर्होमैः कार्यः स्याद्दर्शकालादिके यदा तदा दशसंख्यैः कार्यः कोटिहोमं महान्ते वि
प्राणां द्वे शते तत्र विभज्य वितियोजयेत् अत्र कोटिदशांशदशलक्षात्मकं कुंडं इति कुंडं पंचकरं
प्रोक्तं दशलक्षात्मतो क्रमादिति उक्तं पंचकुंडानि प्रतिकुंडं च अरत्निना विंशतिः सिद्ध्यन्ति मंडप
स्तु पंचाशत्करः पंचविंशतिकरो वा इति दशसंख्यैः यत्र कुंडद्वयं कृत्वा विभज्य च विभावसुं होमकु
र्युर्द्विजा भूयः संस्कृत्य विधिपूर्वकं शतं तत्र नियोज्ये च विप्राणां प्रविभज्य वै मसेष्यवार्षमासं वाक
मकालेषु पास्थिते तदा नवद्विसंख्यैः कार्यः होमो विचक्षणैः यदा तु स्वक्ष्यापयत्तं यजमानः समाप
येत् कालेन वक्रेनाराजस्तदा चैकसंख्यो भवेत् एककुंडस्थितो वह्निरेकचित्तैः समाहितैः न सं
ख्यानियमस्तत्र ब्राह्मणानां नरोत्तमः न कालनियमश्चैव स्वक्ष्यापयत्त उच्यते आहत्याकर्तका ३२
मस्य चान्नमांस्यादिकमेव तत् सदा प्रसक्तः कर्मतत्व्यायत्तोपे सार्वकालिकः प्रथमे कसंख्येरा जातुका

लेनवज्रता भवेत् यतो हि वित्तमायुश्च चित्तं चैवास्थिरं सदा अतः संक्षेपतः कार्यं धर्मकार्यं प्रशस्यते त
तः समाप्ये यज्ञेन कारयेत्सम होतारं शांतिकृत्यं तिनादेन ब्राह्मणैश्चोद्धरवेणाच ततस्तद्दत्तयेद्विशान्त्विजः
श्रद्धयान्वितः निष्कैश्च कंकणैश्च वस्त्रैः कुंडलैर्विविधैर्नृप गोशतं चैव दातव्यमश्वानां च शतं तथा सहस्रं
च सुवर्णानां सर्वेषामपि दापयेत् ग्रामैर्गजैरथैरश्वैः हृजयेच्च पुरोहितं ततस्त्ववभृथस्नानं यानैश्चैदेः प्र
वकल्पितैः लक्षहोमात्कमंत्रेण सदा विजयकारिणा एवं समापयेद्यस्तु कोटिहोमममविश्रुभं तस्या
रोगोप्रियाः पुत्राश्चायुर्वृद्धिस्तथैव च अनावृष्टिभयं नैव उत्पातभयमेव च दुर्भिक्षं ग्रहपीडा च प्र
शामं यांति भूतले एतत्पुण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदं सनकाद्यैर्मुनिभिः पार्थिवाय निवेदितं स
र्वोपसर्गशमनं भवेद्भवाय ये कारयंति मनुजास्त्वकोटिहोमं भोगाननवाप्य मनसोभिमतान् प्रका
मं ते यांति शाक्रसदनं सविशुद्धसत्वाः केचिद्ग्रामगजादेः पुरोहितस्य चान्यत्रासंभवाद्यजमानतोपि प्र
काराजाधिकारिकानाह पितृचरणास्तत्फलवाक्यमनन्तो क्षेत्रस्यापि वक्रपतत्वे राजदत्त
ग्रामादिदाने चाधिकारः पुरोहितपदस्तु गुरुवेग्रामरत्नानीति वदाचार्ये पुरुपपन्नस्याहः यत्र
उत्तमं शतहस्तहस्तैः ततदर्धेन मध्यमं जघन्यं तु तदर्धेन देशकालाद्यपेक्षयेति भविष्योत्त

शा॰क
३३

93

रोक्तोमंडपोज्ञेयः तत्रषोडशहस्तेवहिः पंचहस्तान्मध्येस्तंभचतुष्कमष्टहस्तेदशहस्तेवादत्वामध्येद
शादशहस्तोपरिमध्यस्तंभसमान्स्तंभात् दत्वोपरिनिर्यत्काष्टानिदत्वासर्वमध्यचतुष्कोपर्युच्चैकुर्या
त् असक्काविपत्नेपिसौकर्यापत्वात् ततःप्रागुदक्सूत्रेदशधाविभज्यदध्यदंशप्रागपरएवंद
चिचतुस्त्रांगणिदद्यात् तेनदशहस्ताःषतंकोष्ठकाभवंति तेषांमध्यंप्रत्साध्याद्विहस्तकरणीकानिचतु
रस्राणिपद्यानिसंभिन्नानिवाशतंकुंडानिकुर्यात् तेनदशकुंडादशवीथ्योभवंति अत्रैकादशा
न्यायेषाभेदाद्दक्षिणप्राच्यामितिकदाद्दिणोत्तरवित्तिहारवत्तद्देशस्यान्येवांगानितद्देशस्यप्रधाना
स्योपकुर्वंतीतिभ संस्काराद्याज्यभागांतमत्रिमध्यावर्हिस्वकुण्डेवप्रणीताचरुश्रपणादिभेदेनए
षकुर्यात् एकस्मान्प्रणीतेषाचिस्त्वेकेराघपंक्त्वावाघकुंडेगृह्यलौकिकंवाग्निंनिधायान्येषु
प्रणयेत् स्विष्टकृत्स्रणाकृतिवसोर्धाराद्यपिष्टपयेवसर्वतोमखवयज्ञवत् तत्राधर्द्धभेदात्
कर्तृभेदः अत्रतत्वदेवतामितिविशेषः इतिकमलाकरभट्टकृतेभाविष्योत्तरेशातसुखवादि
कोटिहोमः अथप्रयोगपारिजातेहरिहरचपतिपिष्टोक्तग्रहयज्ञप्रयोगः सतित्र्यानैमित्तिकः ३३
काम्यश्च अयनोपरागादावावश्यकर्मारंभोद्विनीयः फलार्थकाम्यः काम्येमंडपादिनियतं ति

त्यं नैमित्तिकं हित्वा सर्वमन्यत्समंडपमिति मात्स्योक्तेः तदभावे कूटमंडपः मंडपं कूटमेव वेति
लैंगोक्तेः आश्वलायनः नूपवर्णाग्रुधस्यानमंडलासनवाहनान् समित्कुंडोपहाराश्च पृथक्त्वा
कृतीरपि· गायत्रीमूलमंत्रांश्च नाममंत्रांश्च केवलान् आधिपत्यदेवतानां मंत्रांश्च षष्ठ्यादिसंयुतान्
तत्तन्मूर्तिस्वजातीयाङ्गोऽप्यत्र चैव वशग्रहात् कृत्वैवं प्रमानिष्ठानत्फलं नैव विंदति यद्यपि नि
त्यं नैमित्तिकं होमं स्थंडिले वा समाचरेदिति पारदोक्तेः काम्ये कुंडनियमेन तथापि कुंडे वा स्थंडि
लेपि वा त्वाचार्योक्तेः स्थंडिलेपि कर्त्ता देशकालौ संकीर्त्य मम ककामो ग्रहानकृत्य सिद्ध्यर्थं वा
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं ग्रहयज्ञं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजापुण्याहवाचनं नांदीश्राद्धानि कृ
त्वाचार्यं षोडशपात्रैश्च तत्र रोषविज्ञो हत्वा वृणुयात् ततश्चाचार्यश्चाचम्य संकल्प्य हस्तमात्रायां चतस्रिं
शादेशलायां हृद्धशुल्तत्रिवप्रायां वेष्टानेडुलैः सकर्णिकमष्टदलं कृत्वा ग्रहवर्णानुसारेण मंडला
नि कृत्वोदीच्यां पृथगेनं पंचकृत्वा तत्र महीधौरितिभिः सिंस्थाप्य पयः समितिपवानाकलशोषि ति
कुंभान्निधाय मम गोत्रसिंप्रसिद्ध्यमेधानतयाजगती इति जलेन एवं वस्त्रयुग्मेन रूद्वेष्टयेत्वाव
ष्टाश्वगजवल्मीकह्रदगोष्ठराजद्वारचतुष्पथमृदः अहतासि विशाहेमकुसेनशतवाङ्न

शा·क
२५

34

मत्तिके हरमे पापं यन्मया दुष्कृतं कृतमिति तिस्रः · हवतिभीमो रेणुः सोमो जगती · इति वटाश्वत्थ
प्लक्षजं ब्रह्मततवचः प्रवो यत्नेषधीनि वसिष्ठो विश्वेदेवास्त्रिष्टुप् इतिनत्वल्लवान् आप्यायस्वगोतमः सो
मो गायत्री · इति क्षीरं · दधिक्राव्णो वामदेवो दधिक्रावाऽनुष्टुप् दधिः शुक्रमसिज्योतिरसीति घृतं
गंधद्वारामानेद श्रीरनुष्टुप् · इति गोमयं गायत्र्या विश्वामित्रः सविता गायत्री इति गोमूत्रं सहिर
ण्यानि धयावाश्वः सविता गायत्री इति नवरत्नानि याओषधीरथर्वणोभिषगोषधयोऽनुष्टुप् इति स
र्वौषधानि दशमूलानि हेम च · गंधद्वारामिति गंधं च तिस्रः सर्वे समुद्राः गंगे च यमुने चैव · इमं मे
गंगे इति आपो हि ष्ठेति नवानां सिंधुद्वीप आपो गा सप्तमी प्रतिष्ठा ज्येष्ठेऽनुष्टुभौ नहि ते क्षत्रमित्य
कविंशाचस्पयुतः शैपो वरुणो दशावित्रष्टुभौ त्यागायत्र्याः स्वादिष्ठयेति दशानां मधुच्छंदाः पवमान
सोमो गायत्री इति कुंभमभिमंत्र्य स्वास्तिवाच्य ग्रहानावाहयेत् · यथाव्यस्तसमस्तव्याहृतीनामत्रि
भृगुभरद्वाजप्रजापतय ऋषयोऽग्निर्वायुः सूर्यः प्रजापतयो देवताः गायत्र्यायुष्णिगनुष्टुब्बृहत्य
श्छंदांसि · ग्रहावाहने वि· ॐ भूः आदित्यमावाहयामि ॐ भुवः आ· मि ॐ स्वः आ· मि भूर्भुवः स्वः आ· २५
मि · आकृष्णेन हिरण्यस्तूपः सविता त्रिष्टुप् · मंत्रांते भगवन्नादित्य ग्रहाधिपते काश्यपगोत्रक

लिंगदेशेश्वरजपापुष्पोपमांगद्युतेतेजोनिधेत्रिलोकप्रकाशकत्रिदेवतामयमूर्त्तेनमस्तेसत्वद्वाह
णध्वजपताकोपशोभितेनसप्ताश्वरथवाहनेनमेहंप्रदत्तिणीकुर्वंश्चागच्छाग्निरुद्राभ्यांसहपद्मक
र्णिकायांतान्नप्रतिमायांऽस्मिन्नावाहितपीठेधितिष्ठपूजार्थंत्वामावाहयामि तद्दक्षि ॐ भूरादित्याधि
देवमग्निमावाहयामि ॐ भुवरा॰मि ॐ स्वरा॰मि ॐ भूर्भुवः स्वरा॰मि अग्निंदूतंकाण्वोमेधातिथिर
ग्निर्गायत्री मंत्रांते पिंगभ्रूश्मश्रुकेशपिंगाक्षत्रितनयनमरुणवर्णंछागस्थंसाक्षसूत्रंसप्तार्चिंश
क्तिधरंवरदहस्तद्वयमादित्याधिदेवमग्निमावाह यामि तद्वामे॰ ॐ भूरादित्यप्रत्यधिदेवंरुद्रमावा
हयामि ॐ भुवरा॰मि ॐ स्वरा॰मि ॐ भूर्भुवः स्वरा॰मि त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् मंत्रांते त्रिलोचनं
पंचवक्त्रंहस्तोहस्तेकपालशूल खट्वांगधारिणंचंद्रमौलिंसदाशिवमादित्यादिप्रत्यधिदेवंरुद्रमा॰
ततआग्नेये ॐ भूः सोममित्यादि आप्यायस्वगौतमः सोमोगायत्री॰ मंत्रांते भगवन्सोमद्विजाधि
पतेसुधामयशरीरशिरोगोक्षयमनादेशेश्वरगोक्षीरधवलांगकांतेद्विभुजगदावरदानांकित
करप्रस्कंधवरमाल्यानुलेपनसर्वांगामुक्तमौक्तिकाभरणरमणीयसमस्तलोकाप्यायकदेव
तात्मकमूर्त्तेनमस्तेसत्वद्धवलध्वजपताकोपशोभितेनदशाश्वेताश्वरथवाहनेनमेहंप्रदत्ति

णीकुर्वन्नागच्छाग्निकोणमयाद्वसहपद्माग्नेयदलमध्ये स्फटिकप्रतिमां प्रत्यङ्मुखीं चतुरस्रपीठे धिनिष्टपूजार्थं
त्वामावाहयामि तद्दक्षिणे प्रागवस्थानत्यनंतरं ब्रह्मेसिद्धदीपस्यायो गायत्री मंत्रांते स्त्रीरूपधारि
णीः श्वेतवर्णा मकरवाहनाः पाशाकलशधारिणी मुक्ताभरणभूषिताः सोमाधिदेवताश्चपाश्चावाह
यामि· वामे व्यावृत्यनंतरं· गौरीर्मिमाय दीर्घतमा उमा जगती मंत्रांते ऽक्षसूत्रकमलदर्पणकमं
डलुधारिणी त्रिदशपूजिता सोमप्रत्यधिदेवतां गौरीमावा· दक्षिणे व्यावृत्यनंतरं अग्निर्मूर्धा वि
रूपोंगारको गायत्री मंत्रांते भगवन्नंगारकाख्याकृते भारद्वाजगोत्रावंतिदेशोद्भवरक्तालांबुजोपमो
गधुते चतुर्भुज शक्तिशूलगदाखड्गधारिन् रक्तांबरमाल्यानुलेपनप्रवालाभरणभूषित सर्वो
गज्ञालोकदीप्तेन मस्तेसमुद्र उरक्तध्वजः तेनरक्तमेषस्थवाहनेन मे हं प्रदक्षिणीकुर्वन्नागच्छ भू
मिस्कंदाभ्यां सहपद्मदक्षिणदलमध्ये रक्तचंदनप्रतिमा दक्षिणाभिमुखीं त्रिकोणपीठे धिनि
ष्टपूजार्थं त्वा· तद्दक्षिणे व्यावृत्यनंतरं स्योनामेधानिर्णिभूमिर्गाय· मंत्रांते शुक्लवर्णा दिव्या
भरणभूषितां चतुर्भुजां सौम्यवपुषां चंडांशु सदृष्टां वरां रत्नपात्र सस्यपात्रौषधिपात्रपद्मोप
तकरां चतुर्दिंगं गेष्टं गता मंगारकाधिदेवतां भूमिमा· वामे व्यावृत्यनंतरं कुमारश्चित्पि ३५

तदंगृत्समदः स्कंदस्त्रिष्टुप् मंत्रोतेषण्मुखशिखिवाहनकविभूषणारक्तांवरधरंमयूरवाहनंकुक्कुटध्वज
पताकाशक्त्युपेतंचतुर्भुजमंगारकप्रत्यधिदेवतांस्कंदमा० ततऐशान्यांव्याहृत्यनंतरं उद्बुध्य
धंबुधः सौम्योबुधस्त्रिष्टुप् मंत्रोते भगवन्सौम्यसौम्याकृतेसर्वज्ञानमयात्रिगोत्रमगधदेशोद्भ
रकुंकुमवर्णांगद्युतेचतुर्भुजखड्गखेटगदावरदानांकितकरपीतांवरमाल्यानुलेपनमरकता
भरणालंकृतसर्वांगविबुधपतेनमस्तेसत्वज्ञपीतध्वजपताकोपशोभितेनचतुः सिंहरथवा
हनेनमेरूपः प्रागच्छविष्णुप्रियबुधाभ्यांसहपद्मेशानदलमध्येस्वर्णप्रतिमामदङ्गुंलीवाणार
कारपीठेथितिनिष्टप्तजाथवा० तद्यामेतरयोरम्विष्णुमा० एवंमूःपुरुषमा० मीत्यावाऐंद्रेविष्णुमे
धातिथ्येविष्णुगीयः सहस्रशीर्षानारायणः पुरुषोनुष्टुप् मंत्रठयांतेकौमोदकी पद्मशावेचा
क्रोपेतचतुर्भुजोसौम्याधिदेवतांविष्णुप्रत्यधिदेवतांपुरुषंचावा० उत्तरदलेव्याहृत्यनंतर बृह
स्पतेगृत्समदोबृहस्पतिस्त्रिष्टुप् मंत्रोतोभगवन् बृहस्पतेसमस्पतिस्त्रिष्टुप् मंत्राते भगवन्बृ
हस्पतेसमस्तदेवताचार्यांगिरसगोत्रसिंधुदेशोद्भवदीप्तस्वर्णसदृशांगदीप्तिचतुर्भुजदंड
कमंडलुत्तमसूत्रवरदानांकितपीतांवरमाल्यानुलेपनपुष्परागमयाभरणारमणीयतम

स्तविद्याधिपतेनमस्तेसत्तउपीतध्वजेनपीताम्बरथेनमेरुः॰ आगच्छेंदब्रह्मभ्यांसहपद्मोत्तरदलम
ध्येस्वर्णप्रतिमायांमदग्रेवेदीदीर्घचतुरस्रपीठेधि॰ त्वामावाहयामि दक्षिणेबाहूत्यनंतरं इंद्रश्रेष्ठा
निशृत्समदइंद्रस्त्रिष्टुप्॰ मंत्रांते चतुर्दंतगजारूढंवज्रांकुशधरंशचीपतिंनानाभरणभूषितं बृहस्पत्य
धिदेवतामिंद्रमा॰ वामेबाहूत्यनंतरं ब्रह्मणातेब्रह्मयुजाविश्वामित्रोब्रह्मात्रिष्टुप् मंत्रांते॰ पद्मास
नस्थंजटिलंचतुर्भुजमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधारिणं कृष्णाजिनवाससंपार्श्वस्थितंहं
सबृहस्पतिप्रत्यधिदेवतांब्रह्माणमा॰ पूर्वदलेशुक्रंतेअन्यद्भरद्वाजःशुक्रस्त्रिष्टुप् मंत्रांते भार्गव
न् भार्गवसमस्तदैत्यगुरोभार्गवगोत्रभोजकटदेशोद्भवश्वरजतोज्वलांगकांतेचतुर्भुजदंडकम
डलुहस्तवरदांनाकिनशुक्लांबरमाल्यानुलेपनवस्त्राभरणभूषितसर्वागमसमस्तनीतिशास्त्र
निपुणमतेनमस्तेसत्तशुक्लध्वज॰ तेनशुक्लध्वजतेनशुक्लाश्वसहितेनरथेनमेहंप्रदः॰ आगच्छे
द्राणीद्राभ्यांसहपद्मपूर्वदलमध्येरजतप्रतिमायांमदग्रेवेदीपंचकोणपीठेधितिष्ठामि तदक्षिणे
बाहूत्यनंतरं इंद्राणीवृषाकपिरिंद्राणीपंक्तिः मंत्रांतेसंतानमंजरी वरदानयनंदिभुजां।
शुक्राधिदेवतामिंद्राणीमा॰ वामेबाहूत्यनंतरं इंद्रमिदेवतातयेमेधातिथिरिंद्रःप्रत्यधिदेवा। ३९

बृहती मंत्रान्ते चतुर्दंतगजारूढं वज्रांकुशधरं शचीपतिं नानाभरणभूषितं भार्गवप्रत्यधिदेवता
मिंद्रमाः पश्चिमदले· व्याहृत्यंते· शमग्निरिरिंविद्धिः शान्तिकल्लिकृ मंत्रान्ते भगवन् शनैश्चर भास्क
रतनय काश्यपगोत्र सौराष्ट्रदेशोद्भव कज्जलनीलांगकान्ते चतुर्भुज चापतूणीर कृपाणाभयांकित
नीलांबरमाल्यानुलेपन नीलरत्नभूषणालंकृत सर्वांग समस्तभुवनभीषणमर्षमूर्ते सन्नद्ध नील
ध्वजपताकोपशोभितेन नीलगृध्ररथवाहनेन मेरुं आगच्छ प्रजापतियमाभ्यां सह पश्चिमद
लमध्ये कालायसप्रतिमाप्रत्यग्रुंवीचापाकारपीठे तिष्ठ· स्मि दक्षिणे व्याहृत्यंते प्रजापते हिरण्य
गर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप् मंत्रान्ते· यज्ञोपवीतिनं हंसस्थमेकवक्त्रमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुस
हितचतुर्भुजं शनैश्चराधिदेवतां प्रजापतिम्मा· वामे व्याहृत्यंते· यमाय सोमं यमो २नुष्टुप् मंत्रा
न्तेर्ध्वपन्यीतं दंडहस्तं रक्तदृष्टिं पाशधरं कृष्णवर्णं महिषारूढं सर्वाभरणभूषितं शनैश्चरप्रत्य
धिदेवतायममा· नैर्ऋत्यदले व्याहृत्यंते· कयानो वामदेवो गाय· मंत्रान्ते भगवन् राहो रविसोमम
र्दनसिंहिकानंदन पैठीनसिगोत्र बर्बरदेशोद्भव कालमेघद्युते व्याघ्रवदन चतुर्भुज खड्गचर्मशूल
वरदांकित कृष्णांबरमाल्यानुलेपन गोमेदिकाभरणभूषित सर्वांगशोभितनिधेनमस्ते सन्नद्धक

पा·क·
३२
37

स्मधुजन्हुसमासि हरय· आगच्छ सर्पकालाभ्यां सह पश्चिमे नैर्ऋतदलमध्ये सीसकप्रतिमां दक्षिणामि
मां विशुर्पाकारपीठे धि· मिति हृक्षिणे· व्याप्तं त्वंते आयं गोः सार्पराज्ञी सर्पागा· मंत्रांते॥ ह्रस्वधरा
नकुण्डलिकाकारफुच्छफुत्कानेकभोगांगाश्रिभोगात्मीषणानूपाकपिदेवनाः सर्पाय· वामेव्याप्
त्यंते· परम स्पौस कुम्भ कोमरत्का त्रिष्टुप्· मंत्रांते करालवदनं नीलांगं भीषणं एक प्रत्यधिदे
वतां कालमा· वायव्यदले· व्याप्त्यंते· केनमधुच्छंदाः केनवा· मंत्रांते· भगवन् केतोका
मरूपजे मितिगोत्रमध्यदेशोद्भवस्य मवर्णाध्वजाकृते द्विभुजगदाधरवरदानांकित चित्रांबर
माल्यानुलेपन वैदूर्यमयाभरणभूषित सर्वांगा चित्रशक्ते नमस्ते स्वत्रद्ध चित्रध्वज· नेनचित्र
कपोतरथवाहनेन नमे रु· आगच्छ ब्रह्म चित्रगुप्ताभ्यां सह पश्चिमवायव्यदलमध्ये कांस्यप्रति
मां दक्षिणमुर्वी ध्वजाकारपीठे धि· मिह दक्षिणव्याप्त्यंते· ब्रह्मजस्तानेनकुलो ब्रह्मा त्रिष्ट
प्· मंत्रांते· पद्मासनस्थं जटिलं वक्त्रमुखमक्षमालास्रुवपुस्तककमंडलुधरं कुला
जिनवाससं पार्श्वस्थितं हंसकेतु धिदेवतां ब्रह्माणामा· वामेव्याप्त्यंते· सचित्रचित्रे भैरहा
नाश्विगुप्ता त्रिष्टुप् मंत्रांते उदीच्यवेषसौम्यदर्शनं लेखनीपत्रोपेतं द्विभुजे केतु प्रत्यधि ३२

देवतां चित्रगुप्तं स्मा· ततः ईशाने वामे व्याहृत्यंते· आतूनइंद्रक एवः कुसीदो विनायको गा· मंत्रांते
चतुर्भुजं त्रिनेत्रं गजाननं नागयज्ञोपवीतिनं चंद्रधरं दंडाक्षमालापरशुमोदकोपेतं विनायकं
स्मा· तद्दक्षिणे व्याहृत्यंते जातवेदसे कश्यपो दुर्गा त्रिष्टुप् मंत्रांते शक्तिबाणशूलखड्गचक्र
चंद्रबिंबखेटकपालपाशपरशुकंटकोपेतं दशभुजां सिंहारूढां दुर्गां रक्तदैत्यापहारिणीं दु
र्गां स्मा· तद्दक्षिणे· व्याहृत्यंते क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोऽनुष्टुप् मंत्रांते धूम्रवर्णं त्रिलोच
नमूर्ध्वकेशं नग्नं दंष्ट्राभ्रुकुटीकुटिलाननं नूपुरालंकृतांघ्रिं सर्पमेखलया युक्तं सर्वांगमतिक्रु
द्धं दंष्ट्रं घंटावद्धगुल्फावलीं किंकिणीदाममालाधारिणं भुजगकौपीनं चंद्रमौलिं दक्षिणहस्ते
शूलवेतालखड्गडमरुडिंडिमान् दधानं वामहस्तैः कपालघंटाचर्मचापान् दधानं भीमं दिग्वाससं
ममितद्युतिं क्षेत्रपालं स्मा· तद्दक्षिणे व्याहृत्यंते काण्णशिष्टं सुक्षितो वायुहस्मिकं धावद्धरिणं
दृष्टगतं ध्वजे वरदानधारिणं धूम्रवर्णं वायुं स्मा· तद्दक्षिणे व्याहृत्यंते· आदिष्ठं स्तोनरीत्ता गाः।
नीलोत्पलाभं नीलांबरधारिणं चंद्राकोपेतं दिग्भुजं षष्ठमाकाशं स्मा· तद्दक्षिणे व्याहृत्यंते·
अश्विनावर्तिर्गीतमेमाश्विनावालिक प्रत्येकमोषधीपुस्तकोपेतं दक्षिणवामहस्ताभ्यां न्यसं

ग्रा॰क
२८

38

युक्तदेहावेकस्य दक्षिणपार्श्वे परस्य वामपार्श्वे रत्नभाण्डकरशुक्लाम्बरधारिनारीयुग्मोपेतौ देवभिषजा
वश्विनौ वा॰ ततो दलाग्रेषु इन्द्रादीन्· इन्द्रं वो मघवच्छन्दा इन्द्रो गाः स्वर्णवर्णं सहस्राक्षं वज्रपाणिं शचीप्रि
यमिन्द्रमा व्याहृत्या· अग्निमीले मधुच्छन्दा अग्निर्गा· स्वर्णवर्णं सप्तार्चिषं सप्तहस्तं शक्तिपात्रस्रुक्स्रुवा
तोमरव्यजनहस्तं पात्राणि दधानं स्वाहाप्रियं मेषवाहनमग्निमा· व्याहृ· यमाय सोमं यमोऽनुष्टुप्
रक्तवर्णं दण्डधरं महिषवाहनमिलाप्रियं यममा· व्याहृ· मोषुणो घोरः कण्वो निर्ऋतिर्गायत्री नी
लवर्णं खड्गचर्मधरं मूर्धकेशं नरवाहनं कालिकाप्रियं निर्ऋतिमा· व्याहृ· उदुत्तमं शुनःशेपः
शेपो वरुणो गा· रक्तभूषणं नागपाशधरं मकरवाहनं पद्मिनीप्रियं वरुणमा· व्याहृ· तव वायो व्य
श्वो वायुर्गा· धूम्रवर्णं हेमदण्डधरं कृष्णमृगवाहनं जगत्प्राणरूपं मोहिनीप्रियं वायुमा· व्याहृ·
सोम विश्वतो गोतमः सोमो गायत्री· स्वर्णवर्णं निधीश्वरं कुन्तपाणिं मनुष्यवाहनं चित्रिणीप्रियं कुबेर
मा· व्या· कद्रुद्राय कण्वो रुद्रो गायत्री· शुद्धस्फटिकवर्णं वरदाभयशूलाक्षसूत्रधरं वृषवाहनं
गौरीप्रियमीशानमा· कुम्भे वरुणं सर्वदेवतावाह्य ग्रहवर्णवस्त्रगन्धाद्यैः पुष्पान्तैः सम्पूज्याग्निप्रति
ष्ठादि चरुश्रपणान्ते स्रुग्यमग्निरुद्धं चाप्तकसंख्याकं समिद्वरीज्यैः सोममग्ने गौरीं च पलाशसमिद्भि २८

वाज्यैः अंगारकं भूमिं हंकं दक्षादिरसमिद्भिर्वाज्यैः बुधं विलंसुकरं पामार्गसमिद्भिर्वाज्यैः बृहस्पतेर्ब्रह्मा
णं मिं हूं चाश्वत्थसमिद्भिर्वाज्यैः शुक्रमिंद्राणीमिं दुमोडुंबरसमिद्भिर्वाज्यैः शनिं प्रजापतिं यमं शमीस
मिद्भिर्वाज्यैः राहुं सर्पान् कालं दूर्वासमिद्भिर्वाज्यैः केतुं ब्रह्माणं चित्रगुप्तं कुशैश्च वाज्यैः विनायकं दु
र्गां क्षेत्रपालं वायुमाकाशमश्विनौ इंद्रादींश्च प्रधानविधानेन पलाशसमिद्भिर्वाज्यैः अग्निं वायुं सूर्यं प्र
जापतिममकसंख्यया तिलव्रीहिभिः सूर्यं त्रयोदशवारमाज्येनाग्निं चतस्रिंशद्वारं रुद्रं द्वात्रिंशद्वा
रं शेषपादिष्टकृतमित्यादि निर्वापादिना चरुं कृत्वा वक्ष्यमाणे होमः गृहसिद्ध एव चरुरिति तं देव
नदाग्नावधिश्रित्याभिचार्योद्गृह्यासवर्हिषासाद्य प्रत्यभिचारणसंस्कारः सूर्यादिभ्यः प्रागुक्तमंत्रै
र्होमः मध्यमानामिकांगुष्ठैः मधाज्यैर्दधिक्षीरान्यतराक्तसमिद्धोमः हस्तेन ग्रासमात्रचरुहोमः
आज्यं स्रुवेणाश्वत्थपर्णेन वा व्यस्तसमस्तव्याहृतिभिस्तिलव्रीहिहोमः ततो मंत्रैराज्यहोमः प
ण्णः सूर्यो नक्षत्रिपंचानां वत्सः सूर्यो गायत्री उदुत्यं प्रस्कण्वः सूर्यो गायत्री नमो मित्रस्याभितपाः
सूर्यो जगती चित्रं देवानां कुत्सः सूर्यस्त्रिष्टुप् उद्धेति सभगः पंचानां वसिष्ठः सूर्यस्त्रिष्टुप् त्वमग्ने प्र
थमस्त्वष्टादशाचां हिरण्यस्तूपोऽग्निर्जगती अंत्याष्टमीषोलशीत्रिष्टुभः त्वमग्ने द्युभिरिति षोडश्या

शा॰क
३५

३५

नां गृत्समदो ऽग्निर्जगती कद्रुद्रायेषचो रः कण्वो रुद्रो गा॰ इमा रुद्राय तवसे इत्येकादशानां कुत्सा
रुद्रो जगत्यंत्यास्त्रिष्टुभौ आ ते पितर्मरुतामिति पंचदशानां गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् ततो ग्रहादीनां धूपदीप
नैवेद्यादि पूजां कृत्वा स्विष्टकृदादि प्रायश्चित्तहोमांते समुद्रादूर्मिरित्यादिभिः पूर्णाहुतिं हुत्वा पूर्ण
पात्रविमोकादि समाप्य ईशान्यां पंचरंगस्वस्तिके पीठे कुशोपरि यजमानं सहेमकुशोदकं वरीशा
खपात्रे कुंभोदकैरभिषिंचेयुः आपो हि ष्ठेति नवभिः प्र सम्राजे इत्यष्टानामत्रिर्वरुणस्त्रिष्टुप् स्वा
दिष्ठयादशर्चानां मधुच्छंदाः पवमानसोमो गाः शं न इंद्राग्नी पंचदशानां वसिष्ठो विश्वेदेवास्त्रिष्टु
प् स्वादिष्ठयादशर्चानां मधुच्छंदाः पवमानसोमो गाः) पवित्रं ते विततं पंचानां पवित्रः पवमानो
सोमो जगती ग्रहाणामादिरादित्यो लोकरक्षणकारकः विषमस्थानसंभूतां पीडां दहतु ते
रविः १ रोहिणीशः सुधामूर्त्तिः सुधागात्रः सुधाशनः विषमस्थानसंभूतां पीडां दहतु ते वि
धुः २ भूमिपुत्रो महातेजा जगतां भयकृत्सदा वृष्टिकृद्दृष्टिहर्ता च पीडां दहतु ते कुजः ३
उत्पातरूपो जगतां चंद्रपुत्रो महाद्युतिः सूर्यप्रियकरो विद्वान् पीडां दहतु ते बुधः ४ देवमंत्री वि
शालाक्षः सदा लोकहिते रतः अनेकशिष्यसंपूर्णः पीडां दहतु ते गुरुः ५ दैत्यमंत्री गुरुस्तेषां प्रा ३५

णां दक्षमहामतिः प्रभुस्ताराग्रहाणां च पीडां दहतु ते भृगुः ६ सूर्यपुत्रो दीर्घदेहो विशालाक्षः शिवप्रि-
यः मंदचारः प्रसन्नात्मा पीडां दहतु ते शनिः ७ महाशिरा महावक्त्रो दीर्घदंष्ट्रो महाबलः अतनुश्चोर्ध्वके-
शश्च पीडां दहतु ते तमः ८ अनेकरूपवर्णैश्च शतशोऽथ सहस्रशः उत्पातरूपो जगतः पीडां दहतु ते
शिखी ९ ततो हिरण्यवर्णामिति श्रीसूक्तेन मार्ज्याप इति त्रिभिर्देवस्य त्वेत्यनेन भूर्भुवः स्वरिति चाभि-
षिञ्चेद्यजमानो दिक्पालग्रहादिभ्यो माषभक्तबलीन्दत्वा गृहाणामुत्तरपूर्जाते व्याहृतिभिरु-
द्वास्याचार्यादिभ्यो जपहोमफलं गृहीत्वा धेनुं शंखं रक्तवृषं हेमपीनवस्त्रं छत्रं ताम्रकुंभं गां लोहं गजं
छागं वा सर्वाभावे हिरण्यं वा दद्यात्तां दत्वा कांस्यपात्रे आज्ये स्वरूपं रूपमिति प्रतिबिंबं विलोक्य : आज्यं
तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं स्मृतं आज्यं सुराणामाहार आज्ये देवाः प्रतिष्ठिता इति सदक्षिणं
दत्वा एकाञ्शते शते सहस्रं वैकं यथाशक्ति वा विप्रान् संभोज्याशिषो गृहीत्वा पूर्णतां वाचयित्वा पर-
मेश्वरार्पणं कृत्वा संभुंजीत अयं वक्ष्यपरिशिष्टोक्तो वाह्नचात्रानियतः एवमन्यैः स्वशाखोक्ता-
स्वस्त एव वा कार्यः अन्यैः शाखान्तरस्थाः स्मार्तौ वा ३ अपस्तम्बो वक्तव्यात्तु लौकिकाग्नौ कार्यो न गृ-
ह्ये यद्यो गृह्योक्तस्तदभावे वा सर्वोपि गृह्योऽन्यनिरुक्तैः कातीयापि गृह्ये एवेति दिक् इति श्रीम

शां॰क
४॰

न्नारायणभट्टसूनुमहोपाध्यायरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने नवग्रहयज्ञः ॥ अथ
प्रसवशान्तयः तत्र वज्ञप्रसवेषु तच्छान्तिर्भुचोक्ता त्वाज्ञोमृतप्रसवः उच्यते गर्गः प्राणिप्रसवर्विव
देप्रायश्चित्तमनुस्मरन् सर्वारिष्टविनाशाय यज्ञं ज्योतिर्णवे पितृरिष्टे स्तनारिष्टे मातृरिष्टे तथैव
च यत्र जातो यतो पित्रारिष्टे तत्रैव कुर्यादित्यर्थः प्रायश्चित्ते न कुर्यात्तत्र दोषस्य शान्तये भूयाश्विनोर्ध्व
दोसर्पमथाश्विन्ये इमूलभे पञ्चकर्मस्वेषु जातस्य कुर्याज्ञोजननं तथा तथाशक्तःसमस्तयार्थः तेन पि
तृरिष्टादौ तत्र ज्वरादि शान्तिं कृत्वा एतच्च कुर्यादित्यर्थः पितृरिष्टोक्त्यैनैवं मूलादावपि प्राप्तेः पुन
र्मूलादिग्रहणं यत्र मूलादेश्चतुर्थपादादौ तदभावस्तत्रापि प्राप्त्यर्थं जन्मादेवा त्रिजन्मदेशुभ
वारशुभे दिने कृत्वाभ्यंगादिकं सर्वं गृहालंकारपूर्वकं गोमयेनोपलिप्याथ गृहस्येशानभाग
के पंकजं कर्णिकायुक्तं रजोभिः सुतवर्णकैः व्रीहिस्तत्र विनिक्षिप्य पत्राचित्तानसारतः न
वसूर्पं च तन्मध्ये रक्तवस्त्रं प्रसारयेत् स्थापयित्वा शिशुं तत्र पुमः सूत्रेणावेष्टयेत् प्राङ्मुखमवाङ्मु
खं तिलगर्भगतं शिशुं गोमुखं वर्णयित्वा पुत्रं जातं तु गोमुखात् विसृज्यौनि मिस्रुक्तेन
गवेन स्नापयेच्छिशुं गवां मंगलसंस्पर्शात् विसर्गः देवमंत्रेण गोपस्थं तत्र बालकं आ ४॰

चार्यस्तस्समादायपञ्चन्मात्रेदद्देत्तदा मातानजचन्यभागस्याशिशुमानीपतं स्रवेत् ततः पित्रेनदाद
यात्ततोमात्रेप्रदापयेत् वृद्धसंस्थाप्यतत्पिता पुत्रस्य मुखमीक्षयेत् गोमूत्रेण मयेन्नीरंदधिसर्पिस्तु
संस्कृतं आपोहिष्ठादिभिर्मन्त्रैरभिषिंचेत्ततः शिशोः मूर्ध्नि चाघ्राय तत्पुत्रं तन्मन्त्रेणेन दापिता अङ्गादङ्गात्सं
भवसि हृदयादधिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतं मूर्धनि विरवध्रापनं शिशुस्या
पयेत्ततः पुण्याहं वाचयेत्पश्चाद्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः दरिद्रायाथ विप्राय तांगामभ्यर्च्य दापयेत् गो
वस्त्रस्वर्णधान्यानि दद्यादर्कादितः क्रमात् यथाशक्तिधनं दद्याद्ब्राह्मणेभ्यस्तदा पिता ततो हो
मं प्रकुर्वीत स्वस्वशाखोक्तमार्गतः उल्लेखनादिकं कृत्वा चाज्यभागान्तमाचरेत् होमस्य ईशानदि
ग्भागे धान्योपरि शुभं घटं पंचगव्यं घटे स्थाप्य तिलांस्तत्र विनिक्षिपेत् क्षीरिद्रुमकषायांश्च पंच
रत्नानि निक्षिपेत् कषायान्तिर्यामः वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य गंधादिभिरथार्चयेत् विघ्नेश्वरं गणमभ्य
र्च्य प्रतिमां स्वविधानतः यत इन्द्रादिभिर्मन्त्रैः कुम्भस्थं णाभिमन्त्रयेत् यतरंदेति षड्भिश्च सूक्तशो
षः दधिमधाज्ययुक्तेन होमं कुर्यात्प्रयत्नतः युक्तेनेति भावेक्तः योगेनेत्यर्थः आपोहिष्ठेति ति
सृभिरस्य मे सोमरत्यर्थ नाधिसोः परमं पदमस्तीभ्यां नेतिसूक्ततः अग्राभिराभिः प्रत्यं च चाष्टा

ग्रा॰क॰ विंशतिसंख्यया अशक्तावष्टसंख्येवा दधिमध्वाज्यसंयुतं आदित्यादिग्रहाणां च होमं कुर्यात्समंत्रकं
४१ ग्रहाणां च दध्यादियुतं होमं कुर्यादित्यर्थः अन्यथा पुनर्दध्यादिग्रहणस्य वैयर्थ्यापत्तेः अथ प्रयोगः
कर्तास्य बालकस्यामुकनक्षत्रोत्पत्तिसूचिता रिष्टशांत्यर्थं गोमुखप्रसवं करिष्य इति संकल्प्य गणे
शं संपूज्याचार्यं वृणुयात् आचार्यः श्वेतद्रौणैः पद्मं कृत्वा तत्र व्रीहीन् शूर्पे रक्तवस्त्रे तिलान् विकीर्य
शूर्पे प्राङ्मुखं शिशुं निधाय सूत्रेण शूर्पं वेष्टयित्वा शिशुसमीपे गोमुखमानीय प्रसवं विभाव्य वि
सृयोनिमिति सूक्तेन पंचगव्येन शिशुं स्नपयित्वा गयामं गोष्ठिति मंत्रेण गां स्पर्शयेत् ततो विप्राः
श्रेष्ठेनतिशिशुमादाय मावेदद्यात् मातापित्रे ततः पिता मात्रे दत्वा पुत्रमुखमीक्षेत ततः आचार्यः
शिशुं पंचगव्येनापोहिष्ठेति तिसृभिरभिषिंचेत् ततः पिता अंगादंगादिति शिशुमूर्धनि त्रिरवघ्रा
यस्य गोमुखप्रसवस्य पुण्याहं भवंतो ब्रुवंत एवं ऋद्धिः श्रीः कल्याणमिति त्रिस्त्रिर्वाचयित्वाचार्या
यतां गां दत्वा ग्रहप्रीत्यर्थं गोवस्त्रसुवर्णधान्यानि यथाशक्ति भूयसीं च दद्यात् ततः आचार्योऽग्निं प्रति
ष्ठाप्याचाधानेन च चक्षुषी आज्येनेत्यंतमुक्त्वा अत्र प्रधानं अप्सुत्ववीरं दधिमध्वाज्येन विसृस ४१
कृतयत्महणं अग्नी भ्यामिति सूक्तेन प्रत्यृचमष्टाविंशतिसंख्यया अष्टसंख्यया वा ग्रहानेके

कृपाज्ञत्याशेषेण स्विष्टकृतमित्यादि आज्यभागांते अग्नेरीशान्यां कुंभं संस्थाप्य तत्र पंचगव्यं तिलान्
ह्रीरिङ्गमकषायांश्च निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य पूर्णपात्रेण ह्रींसोरिति विसंतत्वायामीति वरुणं चावा
ह्यसंपूज्य कुंभस्थं ह्रीं जपेत् यत इंद्रेति षट्कण्वपुत्रः प्रगाथं इंद्रो वा हंतं प्रगाथं छंद एतानज्ञा
यजमानेनेत्याशेहृते मिलिते दधिमधाज्यैः प्रत्यच महाविंशति संख्यया पाद संख्यया वाज्ञऊपा
त् आपोहिष्ठेति तिसृणां सिंधुद्वीप आपो गा॰ अस्य मेमेधातिथिनापोनष्टुप् नद्विसोमे धाति
थिर्विसृगाग्रदीभ्यामिति षट्विहृहा यज्ञहानुष्टुप्॰ एतैर्गृहमेधैस्रुद् दधिमधाज्यं हत्वा स्वि
ष्टकृदादिशेषं समाप्य ब्राह्मणान्भोजयेत् इति गोमुखप्रसवप्रयोगः अथातिथिनक्षत्रयोग
क्रमेण प्रसवयोनयः उच्यन्ते तत्रादौ गंडांतः स त्रिविधः तिथिलग्ननक्षत्रभेदात् गंडांतो नाम
संधिघटिकाः स चोक्तो ज्योतिर्निबंधे॰ पूर्णानंदाख्ययोस्तिथ्योः संधिर्नाडीद्वयं तथा गंडांतं मृत्यु
दं जन्मयात्रोद्वाहव्रतादिषु कुलीरसिंहयोः कीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरं मृत्युदं जन्मयात्रोद्वा
हव्रतादिषु कुलीरसिंहयोः कीटचापयोर्मीनमेषयोः गंडांतमंतरालं स्याद्घटिकार्धं मृतिप्रदं
सार्पेंद्रपौष्णभेष्वंत्यषोडशांशा भसंधयः तदग्रभेष्वाद्यपादा भानां गंडांतसंज्ञकाः रत्नमालायां

शा॰क॰ ततस्तेषु यथोक्तं पौष्णाश्विन्योः सर्पपित्र्यर्क्षयोश्च यच्च ज्येष्ठामूलयोरंतरालं तद्गंडांतं स्यात्त्रितयं तदूडिके
४२ ह्यायाज्जन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टं अत्र दोषतारतम्यं ज्ञेयं रत्नसंग्रहे सर्वेषां गंडजातानां परित्यागो वि
धीयते वर्जयेद्दर्शनं यावत्तच्च षाण्मासिकं भवेत् तिथ्यृक्षलग्नगंडे पितृमातृनाशोऽल्पे तु संधौ तनय
स्य नाशः सर्वेषु नो जीवति हंति वा स्वजीवन् पुनस्तादृक्षवारणाद्यः प्रयोगपारिजाते गर्गः अ
श्विनीमघमूलादौ त्रिघटीनवनाडिकाः रेवतीसार्पशाक्रांते मासाश्च कर्कसायकाः अश्विनीमघमूलादौ
नाडिकाद्वितयं तथा रेवतीसार्पपाक्रांते नाडिकाद्वयमेव हि अश्विनीमघमूलानां एवार्धे वाध्यते पि
ता पूषाहिशाक्रपश्चार्द्धे जननी वाध्यते शिशोः पितृवच्च दिवा जातो रात्रिजातस्तु मातृहा दिवसं
गंडांतजातस्यार्थः प्रातस्संध्योकसध्ययोर्जातो नास्ति गंडे निरामयः सर्वेषां गंडजातानां परित्यागो वि
धीयते वर्जयेद्दर्शनं यावत्तच्च षाण्मासिकं भवेत् तस्य शांतिं प्रवक्ष्यामि सोममंत्रेण भक्तिमान्
कांस्यपात्रे प्रकुर्वीत पलैः षोडशभिर्नवं अष्टाभिश्च चतुर्भिर्वा द्वाभ्यां वा शोभनं तथा तन्मध्ये पायसे
पात्रे नवनीतेन पूरिते राजतं चंद्रमं चैव सितपुष्पसहस्रकैः देवतः सोमवासालंकृतं माल्यवा ४२
राचितः सोमोऽहमिति संचिंत्य पूजां कुर्याद्दिने दिनेः जपेत्साहस्रकं मंत्रं श्रद्धयानः समाहितः प्रा

प्यायस्वेतिमंत्रेण पूजां कुर्यात्समाहितः दद्याद्देदक्षिणां मिष्टां गंडदोषप्रशांतये शुक्लं वा गोवृषं वै
वत्सं स्वपात्रसमन्वितं गंडदोषोपशांत्यर्थं दद्याद्वेदविदे शुचिः ज्योतिर्विदे विधेयः पतद्दैनेपि क्रमेण
कैः कुंकुमं चंदनं कुष्ठं गोरोचनमथापि वा हुतशेषं शुक्लं भेषु च तदुष्प्रदद्याद्गोत्क्रमात् सहस्रा
क्षेण मंत्रेण बालकं स्नापयेत्ततः पितृमुक्ते दिवा जातं मातृमुक्ते तु रात्रिजे स्नापयेत्पितृमातृभ्यां
संध्ययोरुभयोरपि कांस्यपात्रे हुतशेषं गंडदोषोपशांतये सक्षीरमौक्तिकं प्रक्षिप्य तत्र वस्त्रयुगं सु
मं यजुर्वेदविदे दद्यात् गंडदोषापनुत्तये दद्याद्धेनुं हिरण्यं च ग्रहांश्चापि प्रपूजयेत् आयुर्वृद्धिकरं
जप्यं कुर्याद्ब्राह्मणतर्पणं गर्गोक्तनक्षत्रेश्वरेति अत्र गोमुखप्रसवो ग्रहशांतिश्च कार्या अन्यत्स्पष्टमिति॥
प्रयोगो नोच्यते इति गर्गोक्तनक्षत्रगंडांतशांतिः अथ तिथिलग्नगंडांतशांतिः शांतिरत्ने गार्ग्यः अ
भुक्ते तज्जातस्य सूतकांत्यदिने अथवा शांतिं शुभेह्नि वा कुर्यात्तावत्पुत्रं न लोकयेत् तिथिगंडे त्वनडुहा
हं तत्र तत्र धेनुरुच्यते कांचनं लग्नगंडे तु गंडदोषा विनश्यति अथ भागोपि तु गंडस्य ब्राह्मणानभिष
चनं मातापितृशिशूनामिति सर्वाः उत्पन्नानि च विज्ञाय पूर्वाषाढाभवस्य च कुर्याच्छांतिं प्रयत्नेन न
क्षत्राकरंजांत्रयः तामेवाहास्वर्णेन नदर्पेणपथाविनावसारेनः नक्षत्राधिपतेरूपं कृत्वा वा वस्त्रद्वया

शा॰क॰ ५३ त्विंत वरुणस्यार्चनं कार्यं स्वस्तिवाचनपूर्वकं कुंभे वरुणं नक्षत्राधिपतिं च पूजयेदित्यर्थः शांतो
षधानि रत्नानि मृत्तिकापल्लवसंयुतो पूजांते समिदाज्यैर्होमं तिलयवैस्तथा ततः पूर्णाहुतिं कृ
त्वा वेदाध्यायिकुटुंबिने उत्तराषाढप्रथमे पादे तिलपात्रं तथैव च निष्कत्रयं सवत्सां च सुशीलां च पय
स्विनीं ब्रह्मणाय द्वितीयास्तवै दद्यात् सुवर्णं षोडशकांचनं पंचाशद्व्रीहिमाषांश्च तिलमष्टान्नं प्रदापये
त् यथाविभवानुसारेण कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं पितरापुष्पवृद्धार्थं शांतिरत्र विधीयते एवं यः कु
रुते सम्यक् शांतिकर्म समाहितः आयुरारोग्यमैश्वर्यं संप्राप्नोति दिने दिने इति तिथिलग्नगंड
त शांतिः अथ दिनक्षयादिशांतिः उत्तरगार्ग्यः अथातः संप्रवक्ष्यामि जन्मकाले विशेषतः गं
डांतानां च नामानि महादोषकराणि च दिनक्षये व्यतीपाते व्याघाते विष्टिवैधृते शूले गंडे अति
गंडे च परिघे यमघंटके कालगंडे मृत्युयोगे दग्धे दारुणे तस्मिन्नाडदिने शुभः प्रसूतिर्यदि जाय
ते अतिदोषकरी प्रोक्ता तत्र पापयुते सति दिनक्षयादौ गंडांते शाक्षाद्गोगणः यजनं देवतानां च ग्र
हाणां चैव पूजनं दीपं शिवालये भक्त्या घृतेन परिदापयेत् अभिषेकं शंकराय पञ्चाक्षरस्य प्र
दक्षिणं आयुर्वृद्धिकरं जप्यं सर्वारिष्टविनाशनं मृत्युंजयमंत्रस्य प्राशुः शिवपूजनतस्तथा देवज ५३

यमित्यर्थः गुरुदैवतविप्राणां पूजनं गोत्रवर्धनं सर्वारिष्टहरार्थाय प्रग्रहयत्नं समाचरेत् पि
वायविधिवद्भक्त्यादीपदानं करोति यः ध्रुवं दुर्गो हते नैव स वै मृत्युंजये नरः विस्मृतिमहाप
एपमष्टत्यश्रीकरं सदा प्रदक्षिणं नरो भक्त्या यः करोति नरोत्तमः अकालमृत्युंजित्यदी " वाय
ते नरः गाणपत्यं पुरुषसूक्तं सौरं मृत्युंजयं शुभं शांतिजाप्यं रुद्रजाप्यं कृत्वा मृत्युंजयी भवेत् मू
ले वा सार्पगंडे वा कुर्यादेतानि यत्नतः आयुर्वृद्धिकरार्थाय गंडदोषप्रशान्तये एषां मूलादिशां
त्या समस्तु यः इतिगंडांतशांतिः अथ विषघटीशांतिः तास्त्वाह ज्योतिर्निबंधे बृहद्गर्गः निधीषुनागा
द्रिगिरीणवारिधिगजाद्रिदिक्पावकदिक्कुमासस्कराः मता ९ ५ ८ ७ ७ ११ ४ ८ ७ १० १२ ७८
ष्टसंख्याः प्रथमातिथेः क्रमात्स्यरे विषाख्यं घटिकाचतुष्टयं विशाखतर्क्षादशादिक्पौलावाणाश्चतत्त्वा
नि यथाक्रमेण २० ४ १२ १० ७ ५ २५ सूर्यादिवारेषु भवंत्यनंतरं नाडो विषाख्ये घटिकाचतुष्ट
यं नक्षत्रेष्वाह नारदः स्वमार्गिणा ५० वेदपक्षा २४ स्वरामा ३० माव्योमसागराः ४० वार्धिचंद्रा १४ रू
पदस्रा २१ स्वरामा ३७ व्योमवाहवः २० द्विरामा ३२ स्वाग्नयः ३० शून्यदस्रा २० कुंजरभूमयः १८
रूपपक्षा २१ व्योमदस्रा २० वेदचंद्रा १४ श्रुतदश १४ शून्यचंद्राः १० वेदचंद्रा १४ षट्पक्षा ५६ वेदबाहु

शा॰क॰ ५५

वः २४ शून्यदस्राः २० शून्यचंद्राः १० शशिचंद्राः ११ नागेंदवः १८ तर्कचंद्राः १६ वेदपक्षाः २४ स्वरामाः ३७ अश्वा
श्विभात् क्रमात् आभ्यः परास्फटिकाश्च नक्षत्रविषसंस्थिताः शांतिमाहुर्बृहद्गर्गाः दिवनाडीषु संजा
तस्सर्वारिष्टभयप्रदा पितृमातृलमात्मानं वा तयेच्चात्र संशयः मानुषश्चविषशस्त्राद्यैः क्रूरैलग्नेऽथवा गो
पि वा तद्दोषपरिहाराय शांतिकर्म समाचरेत् रुद्रोऽपमोऽग्निर्रसाश्च देवताः परिकीर्तिताः सुवर्णेन य
थाशक्त्या तेनाश्वचरणलक्षिताः प्रतिमाः कारयित्वा तु आढकव्रीहिभिः स्थले स्थंडिलं परिकल्प्याथ कुं
भमोषधिसंयुतं जलैः संपूर्य संस्थाप्य मृदादिप्रलिप्ततः वस्त्रद्वयेन संवेष्ट्य पंचरत्नानि निक्षिपेत्
कुंभोपरि तु संस्थाप्य चतस्रः प्रतिमास्तथा संस्थाप्य तत्तन्मंत्रैश्च गंधपुष्पोपहारकैः कद्रु
द्रायेति मंत्रेण यमाय सोमममित्यथ अग्निर्मूर्द्धेति मंत्रेण परं मृत्यो भवत्विति पतैश्च तु अभिमंत्रा
श्च क्रमाद्वैडूनेन तथा समिद्भिश्च तद्वयोः प्रत्येकं च यथाक्रमात् अष्टाभिश्च सदाचार्योऽजनेदष्टसहस्र
कं अष्टोत्तरशतं वाथ अष्टाविंशतिमेव वा ततस्तिलेऽजनेद्देवास्तन्मंत्रैश्च सहस्रवित्
ततो अभिषिंचयेद्देवं मंत्रैः पौराणिकैः क्रमात् श्रीयतां भगवानीशः पिनाकी सर्वतो
भवः तवप्रतिप्रदानेन मम पापं विनाशय पिंगभ्रूः यमश्च केशांतः मा... सूत्रकमंडलुः ५५

सप्तार्चिः शक्तिधरीच मम पापं व्यपोहतु दंष्ट्राकरालवदनो नीलांजनसमाकृतिः रक्ताक्षोसितदा
णिर्मृत्युर्मायान्तु सर्वदा दानमेवं विधैर्मन्त्रैर्यथाविधिसमाहितः गोभूहिरण्यवस्त्रैश्च आचार्यं पूज
येत्सुधीः एवं कुर्याद्विधानेन विघ्नदोषः प्रशाम्यति इति विघ्नचटीशान्तिः अथ तिथिप्रसवशा
न्तयः तत्र कृष्णचतुर्दशीजातशान्तिः प्रयोगपारिजाते उत्तरगर्गः कृष्णपक्षे चतुर्दश्यां प्रसूतेः षड्विधं
फलं चतुर्दशीं च षड्भागां कुर्यादादौ शुभं स्मृतं द्वितीये पितरं हन्ति तृतीये मातरं तथा चतुर्थे मातु
लं हन्ति पंचमे वंशनाशनं षष्ठे च धनहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनं तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शान्तिं कुर्या
द्विधानतः आचार्यमृत्विजो हुत्वा स्वस्तिवाचनपूर्वकं रुद्राधिदेवतातस्याः कर्षमात्रसुवर्णतः तद
र्धार्धेन वा कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमां कारयेच्छंभोः सर्वलक्षणसंयुतां वृषभे च समासीनं
वरदाभयपाणिनं शुद्धस्फटिकसंकाशं श्वेतमाल्यांबरान्वितां त्र्यंबकेनमंत्रेण पूजां विधानतः स्था
पयेद्वरुणं कुंभं आप्तदिक्षु यथाविधि आग्नेयीमारभ्यादिक्ष्वितरयोः आग्नेयकुंभमारभ्येत्यग्रे दर्श
नात् (पुण्यतीर्थजलवताः परिकीर्तिताः स्ववर्णेन यथाशक्त्या तत्तल्लक्षणलक्षिताः प्रतिमाः कारयि
त्वा तत्र आढकव्रीहिभिः स्थले स्थंडिलं परिकल्प्याथ कुंभमोषधिसंयुतं जलैः संपूर्य संस्थाप्य रु)

ग्रा०क ४५ लोपेतं धान्यस्योपरि विन्यसेत् तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभशतच्छिद्रसमन्वितं पंचरत्नं च रत्नानि पंच
रत्नानि पंचवल्कं पंचपल्लवान् पंचधान्यं सुवर्णं च तन्मध्ये विनिक्षिपेत् शतौषधानि निक्षिप्य श्वे
तवस्त्रैश्च वेष्टयेत् स्रग्भिणी च पुष्पाणि श्वेतानि परिवेष्टयेत् सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा न
दाः आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः आवाह्य वारुणैर्मंत्रैरनेन च विधानतः इमं मे वरु
णेत्यनया तत्त्वा यामीति वा तथा त्वन्नो अग्ने इत्यनया स त्वन्न इति मंत्रतः आग्नेयकुंभमारभ्य पूजां कुर्या
यथाक्रमात् आनो भद्रा इति सूक्तं च भद्रा अग्नेश्च सूक्तकं तथा पुरुषसूक्तं च कद्रुद्रं तत्क्रमाज्जपेत्
ईश्वरस्याभिषेकं च ग्रहपूजां च कारयेत् पूजाकर्मसमाप्ते तु होमं कुर्याद्विधानतः पूर्वस्येशा
नदिग्भागे कुंडं कुर्याद्विधानतः विस्तरायामखातेन चतुरंत्निद्वयसंमिते कुंडकंठं परित्यज्य
समेतादंगुलं क्रमात् मेखलोच्छ्रायविस्तारैश्च तासिद्व्यंगुलैः क्रमात् पश्चिमे मध्यभागे तु यो
निं कुर्यान्निं कुर्याद्विधानतः योनिं षडंगुलां तिर्यग्द्वादशांगुलैर्मध्यकं अश्वत्थदलसंकाशां
किंचिन्निम्नां यथाशोभां कुर्यादाचार्यधर्मेण स्वगृह्योक्तविधानतः समिदाज्यचरूंश्चैव तिलमा
षांश्च सर्षपैः सर्षपैः सहितान्तिलमाषांस्त्वपैः अश्वत्थपलाशसमिद्भिः खादिरैः शुभैः ४५

45

अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं वा अष्टाविंशतिमेतेषु होमं कुर्यात् पृथक्पृथक् त्र्यंबकेन
मंत्रेण तिलान् व्याहृतिभिः क्रमात् ग्रहाः एवं च होतव्या अस्मदुक्तविधानतः एवं क्रमेण होतव्य
होमशेषं समापयेत् सर्वालंकारयुक्तानां त्रयाणामभिषेचनं त्रयो माता पिता बालश्च चतुर्भिः क
लशैरद्भिर्बृहत्कुंभसमन्विते बृहत्कुंभः शान्तिकृत् धौतानि वस्त्राणि परिधाय कुर्यादाज्यावलोकनं
दक्षिणां च ततः कुर्याद्यजमानः समाहितः ततः सर्वं परपात्रं ईश्वराय निवेदयेत् सर्वालंकारसंयुक्तां
सवत्सां गां पयस्विनीं प्रतिमां वस्त्रयुग्मं च आचार्याय निवेदयेत् ईश्वरप्रीतये शक्त्या कुर्याद्ब्राह्म
भोजनं अन्येषां चैव सर्वेषां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं एवं यः कुरुते शान्तिं सर्वपापैः प्रमुच्यते सर्वान्
कामानवाप्नोति स्थिरजीवी सुखी भवेत् इति कृष्णचतुर्दशीजातशान्तिः अथ प्रयोगः कर्त्ता
पित्रादिष्टादो गोमयस्नानं सर्वं कृत्वा त्वाचम्य कृताचारो देशकालौ संकीर्त्य अस्य बालस्य कृष्णचतुर्दशीजन्म
सूचितारिष्टनिरसनद्वारा परमेश्वरप्रीत्यर्थं सनवग्रहमखां कृष्णचतुर्दशीजननशान्तिं करिष्ये
इति संकल्प्य गणेशपूजां पुण्याहवाचनं नान्दीश्राद्धं आचार्यवरणादि कुर्यात् ततः आचार्यः
अग्निं प्रत्यादि विदिक्षु चतुरः कुंभान् मध्ये च शान्तिकुंभं संस्थाप्य शान्तिकुंभे अश्वगजवल्मीकसंगम

शा॰क
५९

46

ह्रदेभ्यः पंचमृदः पंचपल्लवान् पंचरत्नानि पंचत्वचः व्रीहीन् यवगोधूममाषतिलपंचधान्यानि सर्वौ-
षधीतोषधानिनितिलिप्य वस्त्रैर्माल्यैश्च वेष्टयित्वा पूर्णपात्रं कर्षं तदर्धार्धं कृतां रुद्रप्रतिमां त्र्यंबकमिति मं-
त्रेण संपूज्याग्न्यादिकोदिक्षु कुंभांस्तेषु स्थापयेत् तेषु इमं मे तत्त्वायामि त्वन्नो अग्ने स त्वं वैसमुद्राः इति
न दन्यकारकाः इति वरुणं संपूज्याग्न्यादिकलशेषु नो भद्राभद्रा अग्नेः सहस्रशीर्षा वा कद्रुद्रायेति
सूक्तानि जपेत् ततोग्नेर्ग्रहाणां च स्थापनं कृत्वा समिद्धमादाय च तदंते ग्रहप्रधानं ग्रहान्नमस्कसं-
ख्याकाभिः समिद्भिर्वीज्याहुतिभिः रुरुमश्वत्थस्वत्थपलाशखदिरसमिदाज्यचरुतिलमाषसर्षप-
द्रव्यैः प्रत्येकमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिवारं वा त्र्यंबकमंत्रेण प्रजापतिं समस्तव्याहृतिभिः
सहस्रादिसंख्ययानिलद्रव्येण शेषेण स्विष्टकृतमित्यादि निर्वापादिना चरुं कृत्वा कर्तारं गोक्र-
नेसाचार्यत्विजो होमादिबलिदानांतेन तच्छिद्रेण च तैभिः कुंभैर्ग्रहकुंभेन चाभिषिंचेयुः ततो यज-
मानो विभूतिं दृष्ट्वा कांस्यपात्रे रूपं रूपमित्याज्यं सकृद्दीवालोक्य सदक्षिणं तत्पात्रं विप्राय दत्वा पू-
र्णाहुत्यादि पोषं समाप्याचार्याय गां वस्त्रयुगमृत्विग्भ्यश्च दक्षिणां दत्वा विप्रान्संभोज्य कर्म रुद्रार्प-
णं कृत्वा भुंजीतेति इति कमलाकरभट्टकृता कमलवनदर्शीशांतिः अथ सीनीवालीकुहूशांतिः ५९

प्रयोगपारिजाते उत्तरगार्ग्यः सिनीवाल्यां प्रसूता स्याद्दासीभार्या पशुस्तथा राज्ञाश्वा महिषी चैव
पाकस्यापि श्रियं हरेत्. येषां त्विसकलाश्चान्ये स्वप्रसादोपजीविनः वर्जयेत्तान्प्रोक्षास्तु पशुपक्षि
मृगादिकान् कुहूप्रसूतिरित्यर्थ सर्वदोषकरी स्मृता यस्य प्रसूतिरेतेषां तस्यायुर्धननाशनं सर्वग
ृहसमस्तं चदोषस्तु प्रबलो भवेत् शांतिं विना विशेषेण परित्यागो विधीयते परित्यागात्तत्र शांतिं कार्या
पि धीमान् विचक्षणः शांतौ कृतायामपि त्यागः कार्य एव शांतिं विना तु सुतरां त्याग इत्यर्थः तत्फलं
तत्क्षणार्थेन क्षीरेणैवानुपालने शांत्यभावे बालत्यागेनेत्यर्थः न त्यजेत्तं द्विजोहाद्दद्यादत्तान्नतोपि
वा शांतिं विना यदि बालं न त्यजेदित्यर्थः तद्योगात्रापापे किंचित्स्वयं वा नाशमश्नुते बालयोगादि
त्यर्थः कल्पोक्तशांतिः कर्तव्या शीघ्रं दोष यन्तये रुद्रः शक्रश्च पितरः सूर्याः स्युर्देवताः क्रमात्. क
र्षमात्रसुवर्णेन तदर्धार्धेन वा पुनः अथवा शक्तितः कुर्याद्वित्तशाठ्यविवर्जितः प्रतिमां कारयेद्रु
भोश्चतभुजसमन्विता त्रिशूलखङ्गवरदाहभयहस्ताः यथाक्रमात् श्वेतवर्णां श्वेतपुष्पाषितां वरवस्त्रवेष्टि
तां चैवं त्र्यंबकेन मंत्रेण पूजां कुर्यात् यथाविधि इंद्रश्च तद्भुजो वज्रांकुशचापः ससायकः रक्तवर्णो
गजारूढोपत इंद्रेति मंत्रतः पितरः कृष्णवर्णाश्च चतुर्हस्ता विमानगाः यस्य त्वस्तवककमंडलभ

शा॰क
५८

यस्यैवधारिणः येचेहइतिमंत्रेणपूजांकुर्यादनंतरं आग्नेयींदिशमारभ्यकुंभान्कोणेषुविन्यसेत्‌ तन्म
ध्येस्थापयेत्कुंभंशतच्छिद्रसमन्वितं तेष्वेवपंचगव्यादींस्तत्तन्मंत्रैश्चनिक्षिपेत्‌ आदिशाहेनपंचमृत्‌
पंचरत्नादीनिचतुर्दशीशांत्युक्तानि॰ कल्पोक्तशांतिः कर्तव्याकुर्याच्छ्रोत्रस्वशक्तितः शांतिप
ठेदित्यर्थः गोदानंवस्त्रदानंचसुवर्णंचावरांशुभं दशदानानिचोक्तानिक्षीरमाज्यंगुडस्तथा गो
दानादेर्दशदानांतर्गतेथिरत्नष्टानं आज्यावेक्षणमेतानितत्तन्मंत्रैश्चकारयेत्‌ समिदाज्यचरोर्हो
मंतिलमाषेश्चसर्षपैः इतरेतरयोगद्वंद्वात्तिलमाषमिलितंद्रव्यं अश्वत्थसलपालाशसमिद्भिःस्वा
दिवैःशुभैः अष्टोत्तरशतंसंख्यंप्रत्येकंजुहुयाद्द्विजः त्र्यंबकेनमंत्रेणतिलान्व्याहृतिभिःपुनः
चतुर्भिःकलशैर्युक्तंबहुकुंभसमन्वितं शांतिवत्सकलंकार्यमभिषेकेचकारयेत्‌ चतुर्दशीशा
न्तिवदित्यर्थः पितृमातृशिशूनांचअभिषिंचेत्तुवारुणैः शिशूनामभिषेकमित्यन्वयः शौकरस्या
भिषेकंचकुर्याद्ब्राह्मणभोजनं अन्येषांचैवसर्वेषांब्राह्मणानांचतर्पणं यथाशक्त्यानुसारेणद्वि
जवाचनपूर्वकंद्विजवाचनंस्वस्तिवाचनं तत्पूर्वकंसर्वंकुर्यादित्यर्थः इतिसिनीवालीकुहूशां
तिः अथप्रयोगः कर्तास्यबालस्यसिनीवालीकुहूजननसूचितसर्वारिष्टशांतिद्वाराश्रीपर ५८

मेश्वरप्रीत्यर्थं मिति वाल्मीकिहूजनने शान्तिकरिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजापुण्याहवाचननं ना-
दीश्राद्धाचार्यर्त्विग्वरणानि कुर्यात् ततः आचार्यः सर्षपान्विकीर्य भूमिं प्रोक्ष्याग्नेयीमारभ्यावि
दिक्षु मही द्यौरित्यादि चतुरः कुंभान् मध्ये शतछिद्रं संस्थाप्य चतुर्षु पंचगव्यं पंचमृत् पंचप
ल्लवं पंचरत्नं पंचत्वकं पंचधान्यं सर्वाणि निक्षिप्य शतछिद्रे एतौ पात्रे परिकर्षतदर्धाधिका-
ल्पितं त्र्यम्बकं मैत्रावरुणिर्वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् रुद्रप्रतिमां संपूज्य तद्दक्षिणतो यत इंद्रेति प्रगाथपु
त्रो भर्ग इंद्रो बृहती इति मंत्रेणेंद्रमुत्तरतश्च ये चेह यांवः पितरस्त्रिष्टुप् इति मंत्रेण पितृप्रतिमां सं-
पूज्य चतुर्षु कुंभेषु वरुणं संपूज्या नो भद्रा भद्राः सहस्रशीर्षा कद्रुद्रायेति स्वस्त्यावो नाशुशा-
नीः पठित्वाग्निं प्रतिष्ठाप्य ग्रहानावाह्यान्वाधाय चक्षुषी आज्येनेत्यंते त्र्य प्रधानं रुद्रमश्वत्थ
लदपलाशखदिरसमिदाज्यचरुतिलमिश्रमाषैः सर्षपैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतसंख्यया इंद्रं पितॄं
श्चैतैर्द्रव्यैरष्टाविंशत्यष्टान्यतरसंख्यया प्रजापतिं तिलैर्व्याहृतिभिरष्टाविंशतिसंख्यया शेषे
णास्विष्टकृतमित्यादिः त्यागे कृते होमं कृत्वा बलिदानानंते मूर्धानमिति पूर्णाहुतिं कृत्वा शतछि-
द्रेण सर्वकुंभोदकैः स्नात्वा यामीत्यादिमंत्रैरभिषिक्त आचार्यादिभ्यो यजमानो दानानि दद्यात्

गवामंगेषुतिष्ठतिगोशरण्यंसर्वलोकानांलक्ष्मीपारक्षणंपरं सुवेष्वधारिवत्सत्वमतः शांतिप्र॰ इति
वत्सं हिरण्यगर्भस्यमितिहिरण्यं सर्वभूताश्रयाभूमिर्वराहेणसमुद्धृता अनेनसस्यफलम्रतः॰
इतिभूमिं क्षीरजानाम्नयाशंवोक्षीरोदमृतसंभवः क्षीरात्क्षीरोदकीर्त्तिःस्यात्क्षीरप्राणस्यसंभवः
तस्मात्क्षीरप्रदानेनमृतः इतिक्षीरं॰ कामधेनुषुसंभूतंसर्वक्रतुषुसंस्थितं देवानामाज्यमाहार
मतःशां॰इत्याज्यं यथादेवेषुविश्वात्माप्रवरश्चजनार्दनः सामवेदस्तुवेदानांमहादेवस्तुयोगिनां प्रण
वःसर्वमंत्राणांनारीणांपार्वतीयथा तथारसानांप्रवरःसदैवेक्षुरसोमतः मामतस्मात्परांलक्ष्मींद
दस्वगुडसर्वदाः इतिगुडं ततःकांस्यपात्रेरूपमितिमंत्रेणसकृद्दृष्ट्वाःस्वप्रतिरूपंवीक्ष्य॰ आज्यंतेजः
समुद्दिष्टमाज्यंपापहरंस्मृतं आज्यंसुराणामाहारआज्येदेवाःप्रतिष्ठिता इत्याज्यपात्रंदत्वादश
दानानिदद्यात् तानिच गोभूतिलहिरण्याज्यवासोधान्यगुडानिच रौप्यंलवणमित्याहुर्दशदा
नानिपंडिताः इतिमहार्णवेउक्तानि॰ तेषुचयांमंत्राउक्ताः महर्षेर्गोत्रसंभूताः कश्यपस्यतिलाः
स्मृताः तस्माद्देषांप्रदानेनममपापंव्यपोहतु इतितिलान् सर्वदेवमयंधान्यंसर्वोत्पत्तिकरंम
हत् प्राणिनांजीवनोपायमतः॰ इतिधान्यं प्रीतिर्यतःपितॄणांचविष्णुशंकरयोःसदा शिव ५८

नैवोद्वहेत्पूष्यमतः इति द्रष्टव्यं यस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना शंभोः प्रीतिकरं नित्यमतः
इति लवणं यत्नात् दक्षिणां तेन देयानि अर्थक्रमेण पाठक्रमस्य बाधात् अत एवं गनेदक्षिणायुक्तिः
केचिद्दक्षिणामपि पाठक्रमात्प्रथ्येकुर्वंति॰ ततो रुद्रस्योत्तरपूजां कृत्वा विसर्ज्याचार्यहस्ते दत्वा
ग्निं विसर्ज्य संपूर्णतां वाचयित्वा विप्रान्भोजयेत् सिनीवालीकुह्वोर्दर्शशांत्या समुच्चयः अव्य
भिचारादिति केचित् नत्वं तु सिनीवाल्यामेव यं शांतिः कुह्वां तु दोषमात्रेस्मके दर्शः सूर्येंदुसं
गम इति कल्पाद्यपवदर्शत्वात्तत्र दर्शशांतिरेवेति केचित्तु दर्शव्यतीपाते यष्यिकृदैधानरीव
कुकोद्दयोः समुच्चयमाहुः नात्रागोमुखप्रसवः इति नारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टसूनु
कमलाकरभट्टकृतः सिनीवालीकुहूशांतिप्रयोगः अथ दर्शशांतिः नारदः अथ प्रोताद
र्शजातापि ज्ञो दरिद्रता न दोषपरिहारार्थं शांतिं वक्ष्यामि तेसदा पुण्याहं वाचयित्वादौ कृत
संकल्पपूर्वकं कुंडं वा मंडलं कुर्यात्तद्देशे स्याप्येत्कुटं संडुले सर्वतोभद्रे नवकुंभे तिलदिपे
द्रव्यं दधिक्षीरघृतादिकं आदिश्याह्माझोमधुगोमये न्यग्रोधोदुंबराश्वत्थाः सहकारानि वका
स्तथा एतेषां हृदमूलानां त्वगादीन्पल्लवांस्तथा पंचरत्नानि निःक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत्

सर्वे समुद्राः दुरितक्षयकारकाः आपो हि ष्ठात्येनाभ्यपावनश्चितसृभृचा· यत्किंचेदमनेनैव सम
द्रज्येष्ठश्लृचा अभिमंत्र्योदकं पश्चादग्नेः पूर्वप्रदेशके उदकमभिमंत्र्य पश्चाद्दर्शदेवतास्थाप
येदित्यन्वयः मंडलं कुर्यादिति यदुक्तं तदाह हारिद्रं रक्तकं चैव कृष्णं श्वेतं च नीलकं एतेषां तं
डुलैश्चैव सर्वतोभद्रमंडरेत्· दर्शस्य देवतानामाश्वासोमस्तूर्यस्तत्रूपं प्रतिमांस्थापयेदित्यभेदे.
नान्वयः कुर्वाप्रपितृत्वात्तत्राह पीठं सर्वतोभद्रमध्ये च स्थापयेद्दर्शदेवता अहवर्णैव त्वष्टुसम
तद्वर्णैर्गंधपुष्पकैः आप्यायस्वेति मंत्रेण सवितापश्चात्तथैव च उपचारैः समाराध्य ततो होमं स
माचरेत् कृत्वाग्निप्रतिष्ठाप्यकृतसंकल्पमीदृशं आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थं सर्वारिष्टप्रशांतये
पुत्रस्य दर्शजनननदोषनिर्हरणाय च मातापित्रोः कुमारस्य सर्वारिष्टप्रशांतये तेषामायुः
श्रियैचैव शांतिहोमं करोम्यहं समिधश्चरुद्रव्यं क्रमेणाज्यभागाद्धोतव्ये सवितृमंत्रेण सोमा
येत्येतमंत्रतः एतैर्मंत्रैश्च प्रत्येकमष्टोत्तरशतं एतैरिति वक्ष्यवचनाच्छान्तिपितृदेवत्यहोमोप्य
ष्टोत्तरशतं दर्शस्य देवताहोमं अष्टाविंशतिसंख्यया· होममेवं तु कृत्वा पश्चाद्विदध्यात्स्वाभिषेचनं ४५
श्रीमत्कलमाग्रप्रमत्तं समुद्रज्येष्ठश्लृचा एतैर्मंत्रैरभिषेकं मातापित्रोः शिशोस्तथा· ततः स्विष्टकृ

दादिस्वाहेम शेषं समापयेत् हिरण्यं रजतं चैव कृष्णां धेनुं सदक्षिणां अन्येभ्योऽपि यथाशक्ति दातव्या
दक्षिणा तथा ब्राह्मणान्भोजयेत् तु कारयेत्स्वस्तिवाचनं इति नारदोक्ता दर्शशांतिः अथ प्रयोगः द
र्शकाले संकीर्त्य बालस्य दर्शजननसूचितारिष्टनिरसनद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं दर्शजननशां
तिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजापुण्याहवाचनं नंदीश्राद्धाचार्यर्त्विग्वरणानि कुर्यात् ततश्चाचार्यः
कुंडात्स्य इलाहाष्टवं पंचवर्णैस्तंडुलैः सर्वतोभद्रं विरच्य तन्मध्ये कुंभं संस्थापयेत्तत्र पंचगव्यं न्यग्रो
धोडुंबराश्वत्थहूततिं वहत्तमूलानां त्वचः पल्लवान्सपंचरत्नानि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य सर्वेस
मुद्राः स्वयकारकाः इति मंत्रेण आपोहिष्ठेति त्र्यृचेन कयानश्चित्र इत्यादि किंचेदं समुद्रज्येष्ठा इति वा
भिमंत्र्य वरुणं पाशे आप्यायस्वेति सोमं सविता पश्चात्तादिति नाभागः सविता त्रिष्टुप् इति सूर्यमावा
ह्य ग्रहवर्णैर्गंधपुष्पैः पूजयेत् केचित्कलशमध्ये दक्षिणोत्तरयोश्च सोमसूर्यौ पूजयंति । ततस्थू
ले चिन्ततोऽग्निं प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् अत्र प्रधानं ग्रहान्सोमं सूर्यं चाष्टोत्तरशताष्टाविंश
त्यन्यतमसंख्यया समिच्चर्वाज्यतिलैः शेषेण स्विष्टकृतमित्याद्याज्यभागांते आज्यभागांते आग्र
रोगपक्षिपर्यं सर्वारिष्टशांतये पुत्रस्य दर्शजननदोषनिर्हरणाय च मातापित्रोः कुमारस्य स

शा·क·
५·
50

वारिष्टप्रशांतये तेषामायुः श्रियैवैच शांतिहोमं करोम्यहमिति मंत्राभ्यां होमसंकल्पं कृत्वा सवि
तापश्चात्तादिति सपितृमंत्रेण सोमो धेनुमिति मंत्राभ्यां समिच्चरुभ्यामष्टोत्तरशतं पितृभ्यश्चा
ष्टाविंशतिसंख्यं कृत्वा होमांते च तद्दशांशविधिना हिरण्यवर्णामिति सूक्तेनायुष्यवर्चस्यमिति सू
क्तेन समुद्रज्येष्ठा इत्यनया च मातापितरौ शिशुं तमभिषिच्य स्विष्टकृदादि बलिदानांते पूर्णाहुतिं कृत्वा शे
षं समाप्याचार्याय यथाशक्ति रजतं हिरण्यं कृष्णां धेनुं च सदक्षिणां दत्वा ऋत्विग्भ्यः यथाशक्ति दत्वा तत्र
पूजां विधाय विसृज्याचार्याय प्रतिमायाग्निं विसृज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा शांतिं पाठयित्वा स्वस्तिवाचनं
कुर्यादिति इति नारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृतो दर्शशांतिप्रयोगः
इति तिथिशांतिप्रयोगः इति तिथिशांतयः अथ नक्षत्रशांतयः तत्रादौ ज्येष्ठाशांतिः तत्रत्यतोफलं·
ब्रह्मयामले· ज्येष्ठादौ जननी माता द्वितीये जननी पिता तृतीये जननी भ्राता स्वयं माता चतुर्थके· आ
त्मानं पंचमे हंति षष्ठे गोत्रक्षयो भवेत् सप्तमे चोभयकुलं ज्येष्ठभ्रातरमष्टमे नवमे श्वशुरं हंति
सर्वं हंति दशांशकः वसिष्ठः सुरेशताराजनितानाथवाग्रजं हि देवताराजनिता न देवरं श्वशुरं दहे
जनितः सुतस्तथा स्वस्याग्रजं हंति न चैव कायदि विशेषो निर्णयसिंधौ ज्ञेयः प्रयोगपारिजाते ५·

वृद्धगार्ग्यः सुखासीनं मुनिश्रेष्ठं गर्गं मुनिगणान्वितं कृतांजलिपुटो भूत्वा प्रप्रच्छ श्रुति शौनकः
ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतजं ते दोषविनिर्णयं तस्य शांतिविधानं च यथावत्कथयाम्यहं घटिकैका च मैत्रांते
ज्येष्ठादौ घटिकाद्वयं तयोः संधिरिति ख्येयं शिशुगंडं समीरितं प्रथमे च द्वितीये च ज्येष्ठर्क्षे च तृती-
यके जातनरो ज्येष्ठाप्यत्र प्रजायते ज्येष्ठाद्यपादजातस्तु पितुः स्वस्य विनाशनः जायते नात्र संदेहो
दशाहाभ्यंतरेण तथा ज्येष्ठर्क्षे यत्र मातुर्जातः स्वाग्रजस्य विनाशनः तृतीकन्यकाजाता हंति धात्र-
पवाग्रजे तच्छांतिं तस्य वक्ष्यामि गंडदोषप्रशांतये सुदिने शुभनक्षत्रे चंद्रताराबलान्विते सूतका-
ते तथा कुर्याज्ज्येष्ठाशांतिविधानतः वज्रांकुशधरं देवमैरावतगजान्वितं कुर्याच्छचीपतिं सम्य-
ग्देवेंद्रं सुरनायकं कर्षमात्रसुवर्णेन कर्षार्धेनाथ पादतः तद्विधानं प्रकल्पितं वित्तशाठ्येन कारा-
येत् शालितंडुलसंपूर्णं कुंभस्योपरि पूजयेत् इंद्रायेंद्रो मरुत्वानिति मंत्रेणावाहनः गंधपुष्पैर्धूप-
दीपैर्नानाभक्ष्यनिवेदितैः पूजयेद्विधिना विप्रलोकपालगणान्वितं रक्तवस्त्रद्वयोपेतं पूजये-
त्सुरनायकं तत्र संस्थापयेत्कुंभान् चतुर्दिक्षु विशेषतः तन्मध्ये स्थापयेत्कुंभं शतच्छिद्रसं-
मन्वितं प्रणोदकसमायुक्तान् वस्त्रयुग्मविवेष्टितान् कुंभेषु विन्यसेद्धीमान् पंचगव्यसमंत्र

शा·क के पंचामृतं पंचरत्नं मृत्तिकाः सप्तसंख्यकाः पंचहृत्कषायांश्च पंचपल्लवकास्तथा सुवर्णांकुश
५१ दूर्वाश्च शतौषधिं विनिक्षिपेत् पूजयेद्वारुणैर्मंत्रैः कुंभान्नत्र प्रयत्नतः त्वन्नोअग्ने जपेदादौ सत्व
न्नोपि द्वितीयकं समुद्रज्येष्ठा इति च इमं मे गंगे चतुर्थकं पूजयेद्वारुणैर्मंत्रैः कुंभान्नत्र प्रयत्नतः त्व
न्नोअग्ने जपेदादौ सत्वन्नोपि द्वितीयकं समुद्रज्येष्ठा इति च इमं मे गंगे चतुर्थकं पूजयेद्वस्त्रयुग्माद्यै
51 श्चतरः कलशानपि कलशस्यात्र वरुणानपीत्यर्थः जपं कुर्युः प्रयत्नेन मंत्रैरभिर्द्विजोत्तमाः आ
नो भद्रा जपं कुर्याद्रुद्रा अग्नेति सूक्ततः इंद्रसूक्तेन रुद्रजाप्यं जपेन्मंत्रं जपेत्ततः इंद्रं संपूज्य देवं
देवं वरुणं कुंभसंस्थितं स्वसंकल्पविधानेन होमकर्म ततश्चरेत् समिद्भिर्बिल्ववृक्षस्य शतमष्टो
त्तरं तथा सर्पिषा चरुणा चैव मूलमंत्रेण वाग्यतः हुनेज्जाप्यं च तेनैव यत इंद्र भयेति च तिलान्
व्याहृतिभिर्हुत्वा शतमष्टोत्तरं पृथक् भार्यापुत्रसमोपेतं यजमानं विशेषतः अभिषेकं प्रकुर्वि
त सूक्तैर्वारुणसंज्ञितैः समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैरिमं मे वरुणस्तथा द्यौः शांतेत्यादिभिर्मंत्रैरभिषे
कं समाचरेत् अभिषेकनिवृत्तो तु यजमानः समाहितः शुक्लांबराणि धृत्वा च कुर्याद्राज्यावलो
कनं रूपंरूपेति मंत्रेण चित्रेनच्छत्रेरेव च देवताग्रतः स्थित्वा धूपदीपनिवेदनं दद्यात्वावमंतं. ५२

सम्यक्कृतां हुत्वार्घ्यं तथैव च नमस्ते सुरनाथाय नमस्तुभ्यं शचीपते गृहाणार्घ्यं मया दत्तं गंडदोषप्रशां
तये कार्यं पत्रजकादीनां शुभं लब्ध्वा समर्पयेत् शुभमष्टस्त्विग्भ्यः श्रेयःसंपादनात्तु भोक्षायसमर्पयेत्
आचार्याय च गां दद्यात्स्वर्णालंचपयस्विनीं रक्तवर्णां वस्त्रयुतां सर्वालंकारभूषितां वस्त्रयुग्मापिधा
नां च यथाविभवसारतः यत्त्वं राघवसिद्धैश्च पूजितोसि शचीपते दानेनानेन देवेश गंडदोषं विनाशय:
अष्टोत्तरशतं संख्यां कुर्याद्ब्राह्मणभोजनं ततोपि दक्षिणां दत्वा प्रणिपत्य समापयेत् इमां कृत्वा
ज्येष्ठाशांतिं यथाविधि मुक्तमार्गतः गंडदोषविनिर्जित्य आयुष्मान्जायते नरः इत्युक्तं वृद्धगार्ग्येण
शौनकाय विशेषतः ज्येष्ठानक्षत्रसंभूतं गंडदोषप्रशांतये अज्ञानाद्यथवाज्ञानाद्वैकल्याद्यापन
स्य च यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं क्षंतुमर्हसि ॥ इति ज्येष्ठानक्षत्रशांतिः अथ प्रयोगः गोमयलिप्त
स्थलं कृत्वा देशकालौ संकीर्त्य अस्य शिशोर्ज्येष्ठाजननसूचितसकलारिष्टशांत्यर्थं ज्येष्ठाजनन
शांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजां पुण्याहवाचनं नांदीश्राद्धाचार्यर्त्विग्वरणानि कुर्यात्
ततः आचार्यो महीद्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति यवान्विक्षिप्य आकलशेष्विति कलशं सं
स्थाप्य गंधेनाभ्यर्च्य शालितंडुलैः कलशं पूरयित्वा पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रं निधाय तदुपरि कर्ष

शा· क
५२

तदर्थार्थं कृतामिंद्राप्रतिमां इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इति मंत्रस्य मारीचः कश्यप इंद्रो गायत्री· पूजने वि· गः इं
द्रं लोकपालं आवाह्य तत्समावितमिंद्रं उक्तमंत्रेण पूजयन् सा समाप्तिमौनी भवेत् देवग्रंथे ततः पू
र्वादिदिक्षु चतुरः कुंभान् मध्ये वरुणात्मकं संस्थाप्य दिक्कुंभेषु पंचगव्यं पंचगव्यं पंचामृतं पंचरत्नं
पंचमृत्तिकां पंचपल्लवसर्वर्णाकुशादूर्वाः शालौषधीश्चादि सा वस्त्रयुग्मेन वेष्टयित्वा वरुणमावाह्य
पूजयेत् ततः पूर्वादिकलशात् प्रथमकलशे त्वं नो अग्ने इत्यस्य गौतमो वामदेवो वरुणस्त्रि· वरु
णपूजने· द्वितीये· स त्वं न इत्यस्य गौतमो वामदेवो वरुणस्त्रि· वरुणपूज· गः तृतीये· समुद्रज्येष्ठा
वसिष्ठो वरुणस्त्रि· चतुर्थे इमं मे गंगे सिंधुक्षित्प्रैयमेधो वरुणो जगती· वरुणपूज· प्रतिकुंभं वस्त्र
युग्मं वस्त्रार्पणसमये ऽर्पयेत् ततश्चतुर्षु कुंभेषु ऋत्विजश्चत्वारि सूक्तानि जपेयुः आ नो भद्राः १०
सू· सू· राहूगणो गौतमो विश्वेदेवाः आद्याः पंच सप्तमी च जगत्यः षष्ठी विराट्स्थाना· शेषास्त्रि
ष्टुभः प्रथमकलशे जपे· भद्रा अग्ने· १२ सू· वाध्र्यश्वः सुमित्रोऽग्निः आद्ये द्वे जगत्यौ· अंत्यास्त्रि
ष्टुभ द्वि· जपे· तृतीये इंद्रं विश्वा अवीवृधन् त्रिस्पष्टं च सूक्तैः जपे विनियोगः कद्रुद्रायेत्युचारः क
ण्वो रुद्रो गायत्री· चतुर्थकलशे जपे· त्र्यंबकं च जपेत् आचार्य ऐंद्रकलशे इंद्रायेंद्रो मरुत्वत इं ५२

भयामहइतिवाष्टयानमष्टाविंशातिमष्टेवाजपेयः ततोग्निगृहाग्रप्रतिष्ठाप्यात्वादध्यात् अत्रप्रधानेरुद्रप
लाशसमिदाज्यचरुद्रव्यैरष्टोत्तरशतसंख्ययाइन्द्रायेंदोमरुत्वतइतिमंत्रेणप्रजापतिंतिलद्रव्येणाष्ट
तव्याहृतिभिः शेषंपाशिष्टकृतमित्यादिवत्कल्पते पूर्णाहुतिंपूर्णांपात्रविमोकंचकृत्वानहितेत्त्वमि
त्यादिवारुणसूक्तैः समुद्रज्येष्टेतिचतसृभिरिमंमेवरुणेत्यनयाचैः शंनोमादित्येनशंनोमासामेपानाश्च
वर्च्चंशामयत पृथिवीशांतिरेतरिक्षंशांतिर्द्यौःशांतिर्दिशःशांतिरवांतरदिशाःशांतिरग्निःशांतिर्वा
युःशांतिरादित्यःशांतिश्चंद्रमःशांतिर्नक्षत्राणिशांतिरापःशांतिरोषधयःशांतिर्वनस्पतयः
शांतिर्गौःशांतिरजाशांतिरश्वःशांतिःपुरुषःशांतिर्ब्राह्मणःशांतिःशांतिरेवशांतिःशांतिर्मेअस्तु
शांतिःतयाहंशांत्यासर्वशांत्यामह्यंद्विपदेचतुष्पदेवचशांतिंकरोमिशांतिर्मे अस्तुशांतिः इति
यान्तुषास्त्वयोमंत्राः यजमानादिसंअभिषिंचेत् ततोयजमानोरूपंरूपमितिमंत्रेणाज्यमवलोक्य
तत्पात्रंसदक्षिणंब्राह्मणायदद्यात् संपूज्य नमस्तेस्तुरनाथायनमस्तुभ्यंशचीपते गृहाणत्वंमया
दत्तांगेरदोषप्रशांतयेरत्नंदत्वा आचार्यादिभ्योहोमादिजन्यश्रेयोगृहीत्वानद्विदापसर्प्याचा
र्यायरक्तवर्णवस्त्रद्वयपुत्रंसवत्सांगां पत्तंगंधर्वसिद्धेशसूराजितोसिचीपते दीनेनानेनदेवेश

शा॰क
५२
53

गेउदोषं विनाशायेति मंत्रेणाददद्यात् ततस्तिस्रिभ्योन्येभ्यश्च दक्षिणां दत्वोत्तरपूजां विधाय विसृज्य: अ
त्रानाद्याश्चवाऽत्रानाद्वैकल्याद्दापनस्य च यन्न्यूनमतिरिक्तं वा तत्सर्वं दैवतं मर्हसीति संप्रार्थ्याचार्या
य दत्वाग्निं संपूज्य विसृज्य विभूतिं धृत्वा विसृज्याष्टशं तं विप्रान्सदक्षिणं संभोज्याशिषो गृहीत्वा भुं
जीतेति इति नारायणभट्टसुत श्रीमद्रामकृष्णभट्टसूनुकमलाकरभट्टकृता ज्येष्ठाशांतिः अथ मूलशां
तिः तत्रादौ तज्जन्मनि दोषः भल्लाटः अभुक्तमूलसंभवं परित्यजेत्तु बालकं समाष्टकं पिता थवा
न तन्मुखं विलोकयेत् तदाद्यपादके पिता विपद्यते जननी तथा तृतीयके धनक्षयश्चतुर्थके शुभावहः
प्रतीपमंत्यपादतः फलं तदेव सार्पभे अभुक्तमूलमाह बृहद्वसिष्ठः ज्येष्ठांते घटिकार्धं तु मूलादौ
घटिकार्धकं तयोरंतरगां नाडीमभुक्तं मूलमुच्यते बृहन्नारदस्तु अभुक्तमूलं गंडांतं घटिकां तो व
दष्टयं तत्रैवान्यच्चटीद्वंद्वं मूलाद्यंद्वमेव चेत्याह कश्यपसंहितायां तत्रान्यथा मूलफलमुक्तं मू
लाद्यपादजो हंति पितरं तु द्वितीयजः मातरं स्वं तृतीयोर्थं न्सुहृदं तु तुरीयजः फलं तदेव सापे
हे प्रतीपं त्वंत्यपादतः परिशिष्टे कात्यायनोपि॰ प्रथमे तु पितृनैष्टो द्वितीये माता तृतीये धनधा
न्यस्य चतुर्थे कुलशोकावहः स्वयं पुण्यभागी स्यात् इति॰ वसिष्ठः तुरीयजः शुभकरः फलमत्त ५२

देववैतोमनोभ्रुजगाधिस्यभवस्यमर्वं· पित्रादेः स्वस्यचशुभकरं इतिज्ञेयं जयेर्णावेमूलेसंभस्त्व
चाष्णाव्वापदंपुष्पफलेषिाव्वा· वेदाश्चमनयश्चैवदिशश्चवसवस्तथा नंदावाणारसाहद्दामूलभेदाः
प्रकीर्त्तिताः मूलेमूलविनाशायस्तंभेहानिर्धनक्षयः त्वचिभ्रातृविनाशायशाखासुमातृविनाश
कृत् पत्रेसपरिवारःस्यात्पुष्पेभूनृपवल्लभः फलेषुलभतेराज्यंशिखायामल्पजीवितं अन्यत्रत्व
मात्रलः पात्रैकः स्वकृतीतवाणाक्रमेणमंत्रीफलेमागरैराजावह्निषिखायल्पमायुरितिमन्मूला
त्रियेस्यात्फलं वृषालिसिंहेघचटेचमूलंदिविस्थितंयुग्मनक्रेलागनेत्वे पातालगमेषधनुः कुलीरन
क्रेषुमर्त्येषितिसंस्मरंति एतत्त्रयफलं स्वर्गमूलेभवेद्राज्यंपातालेचधनागमं मर्त्यलोकेय
दामूलेतदाशून्यंसमादिशेत्· वसिष्ठःमैत्रेत्वपौष्णेनसताःसन्तावादित्याद्वपंचघस्रंतिहं
ति नदेत्यपादेजनितोनहंतितस्याक्रमेणाहिभवेकलत्रं विशेषोमत्कृतेनिर्णयसिंधौज्ञेयः
वसिष्ठः व्यतीपातेमहाहानिःस्यात्परिघेमरणमादिशेत् वैधृतौपितृहानिःस्यात्त्वष्टेदावधनाश
जेत् मूलेसमूलनाशःस्यात्कुलनाशोष्टतोभवेत् विष्कंभेगवहीनेसंध्ययोरुभयोरपिः पर्वणप

शा·क·
५४

54

पिप्रस्तौचसर्वारिष्टभयप्रदाः तद्वत्संदंतजातश्चपादजातस्तथैवच तस्मात्क्रांतिप्रकुर्वितग्रहापांकु
रचतेसामिति व्यतीपातादौशांतिग्रहमखयोःसमुच्चयः अत्रयततत्प्रकरणेग्रहमखविधानंतदना
रभ्याधीतस्यसामदर्पस्यमित्रविंदाप्रकरणस्थेनोपसंहारादित्तरेषुशांतिकेषुग्रहमखानावश्यक
त्वार्थं अथशांतिः शौनकः अथातःसंप्रवक्ष्यामिमूलजातहितायच मातापित्रोर्धनस्यापिकुलशां
तिहितायच त्यागोवामूलजातस्यस्याद्दृष्टाहात्पदर्शने अथत्क्तमूलजातानांपरित्यागोविधीयते
अदर्शनाद्वापिपितुःसतिष्ठेत्तसमाष्टकं एवंचतुर्हितदेयंमूलजातफलेबुधैः अत्यत्रतु·नवाला
हंतिमूलर्क्षेपितरंमातरंतथा· मूलजाश्वशुरंहंतिव्यालजाचतदंगनां माहेंद्रजाग्रजंहंतिदेवरंतु
द्विपदेवभाः शांतिर्वाश्रेष्ठकलास्यात्तेनहिंदोषानविद्यते व्यालआश्लेषामाहेंद्रंज्येष्ठाःद्विदेवंवि
शाखा· इतिग्रंथांतरे मखेकालंप्रवक्ष्यामिशांतिहोमस्ययत्नतः जातस्यद्वादशाहेतुजन्म
र्क्षेवाशुभेदिने समाष्टकेद्वादशाहेकुर्याद्वाशांतिमादरात् उत्तरार्द्धेसमाष्टकेद्वादशाहेरतिम
दनरत्नपाठः अष्टवर्षानंतरंद्वादशाहइत्यर्थः सुसमेशुभदेशेतुमंडपंकारयेद्बुधः शुभाशिर्मं
त्रितेस्तोयैःप्रोक्षितायांक्षितौततः ऋत्विजस्तुकपपयेनोक्ताः ब्राह्मणाःश्रोत्रियाश्चाष्टोद्वार ५४

शातपथेषोऽरुशोति तत्रोदकुंभं सुलक्षणं व्रणरक्तं व्रणविवर्जितं अश्वत्थमूलं निर्णिक्तं स्वयमेव त्रिर्मलोमा
सा निर्णिक्तं धौतो वस्त्रावगुंठितं कुर्यात् पूरयेत् तीर्थवारिणा कूर्चं हेमसमायुक्तं हुतपल्लवसंयु
तं स्वस्तिकोपरि त्रिसूत्रस्थली विद्रुमसपल्लवैः द्रोणव्रीहिभिः विरचिते ईशान्यां च निधापयेत् पंच
रत्नानि निक्षिप्य सर्वौषधिसमन्वितं अर्चितं गंधपुष्पाद्यैः श्रीरुद्रं च सहस्रशो जपेत् अत्र च सर्वेणा
त्रोपरि रुद्रप्रतिमां प्रजपित्वा जपः कर्तव्यः तत्कुंभे रुद्रप्रतिमां तस्मै दद्यात् प्रयत्नतः इत्यग्रे दर्शना
त् षडंगसहितं सम्यक् हूतं जपेद् रुद्रसंख्यया वक्ष्यामि रुद्रसूक्तैर्वा छंदोगा रुद्रसामगैः एकादशा
हृत्रिंशेकसंख्यया शक्तितो जपेत् इयं च संख्या रुद्रतनसूक्तसाम सतत्वा प्रतिरथ्यं सूक्तं शतरुद्रीय
वाकं शतरुद्रादिवाकः नमस्ते रुद्र इति रक्षामंत्रेण पावमानेन तद्विश्वं च सहस्रशो जपेत् एते
षामथैकादशादिसंख्याजपः त्रैयंबकं जपेत् सम्यगष्टोत्तरसहस्रकं एकवारं तथा जापी पा
वमानीः सहस्रशो जपेत् जपस्य पंचकुंभांश्च द्वयं वा तदलाभतः रुद्रकुंभो निर्ऋतिकुंभश्च भि
न्नः एवं सप्तकुंभाः रुद्रकुंभो निर्ऋतिमध्ये ईशानादिकोणचतुष्टये चत्वार इति पंच वा कुंभा
पंचसाहितायां तन्मध्ये शतच्छिद्रः कोणेषु चत्वारः एवं पंचकुंभाः ईशानादि चतुष्कोणेषु व्रणान्

लक्षयित्वा सर्वोक्तरुद्रव्यसंयुक्तान्स्थापयेद्रक्तवर्णकान् शान्तिकेदर्भहस्तकुंभस्थापयेत्तंडुलोपरि॰ इति॰
नवग्रहस्थापितः सूक्तजपस्तैर्नैवोक्तः रुद्रेणक्रमशोमहाग्रहैः सूक्तेनमन्त्रितः शान्तोमहाग्रहेर्नेनवग्रहस्य
सूक्तेनवार्चयेत् मोचनीमूलजामित्यष्टौवाक्यान्येकैकेनकोजपेत् कुंभद्वयपदेचतः प्रसववर्णसु
क्तकान्यापनेनत्रितीयोदकुंभंकृत्वाचतः प्रसववर्णसंयुक्तनतोवरुणमुपरिष्टान्मूलानिधारयेद्
घपात्रेकृत्वावस्त्रवधेति पंचकुंभेपदेपिमध्येशतमूलानि कुंभद्वयमाह श्रीरुद्रसैककुंभमश्वस
वेस्तकानितत्रतः तथान्यंचसुमंकुंभमपूर्वोक्तैर्लक्षणैर्युतं चतः प्रसववर्णकुर्यात्यचवकुंभेनथैवच
वस्त्रावगुंठितंकुर्यात्सरयेतीर्थवारिणा पंचरत्नसमायुक्तमाम्रपल्लवसंयुतं गजाश्वरथ्यावल्मी
कसंगमाद्ध्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्चमृदमानीयनिक्षिपेत् कुंभस्थनेऋतेदेशेहोमस्था
नंप्रकल्पयेत् गोमयापेपितेदेशोकुर्यात्स्थंडिलमुत्तमं कल्पयेत्तत्रमंडपंचतुरस्रंचतुर्हस्तप्रमाण
तः चतुर्द्वारसमायुक्तंतोरणैश्चैवलंकृतं सर्वोक्तलक्षणोपेतंकुंडमीशानतोवहिरिसुक्तं कृ
त्वाग्निमुखपर्यंतमुल्लेखादिस्वशाखतः पूर्णपात्रनिधानांतंकृत्वापूजांसमारभेत् नक्षत्रदेव
तारूपंस्ववर्णेनप्रयत्नतः निष्कमानेनवार्धेनपादेनापस्वशक्तितः प्रतिमालक्षणेनेकांकार ५५

पित्वा विचक्षणः यद्वा मूलं स्ववर्णस्य स्थापयित्वा प्रपूजयेत् स्ववर्णा सर्वदेवत्यं सर्वदेवात्मको ऽनु
दः सर्वदेवात्मको विप्रः सर्वदेवमयो हरिः संस्मरेत् त्रिकूटं तिष्ठन्तं सम्यक्त्वेन रवाहनं रक्षोधिपं खड्ग
हस्तं दिव्याभरणभूषितं ज्योतिर्निवेशयेत् मूलरूपं विधातव्यं श्वेतं कृष्णपवाहनं खड्गखेटधरं चोग्र
दृष्टं च वक्रकाननं मितेऽस्मिन् प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं प्रकल्पयेत् पूजार्थसिद्धं कुर्यादित्यर्थः
पंकजं कारयेद्धीमान् रक्ताभं विहितं दलैः चतुर्विंशद्दलोपेतं शुक्लैर्वा कर्णिकान्वितं तस्योपरि न्यसे
त्पात्रं स्वर्णं वा रौप्यमथापि पात्रं कलशं शुद्धवस्त्रेण संस्थाप्य तत्र मूलानि निक्षिपेत् मूलानि षष्ठम्
लानि विष्णुक्रान्ता सहदेवी तुलसी तथा शतावरी मूलानीमानि गृह्णीयाच्छ्रद्धालाभविशेषतः स्थाप
येत् कर्णिकामध्ये वस्त्रगन्धयवलकृतं हेमजलोपेतं कुंकुमौषधिसंयुतं कूर्चोदम्भस्तवः पञ्चवि
धं कुम्भं न्यसेदित्यर्थः कुम्भोपरि न्यसेद्विद्वान् मूलेन तत्र देवतां अधिप्रत्यधिदेवौ च दक्षिणोत्तरयोः क्र
मात् अधिदेवं यजेद्दैत्यं ज्येष्ठानक्षत्रदेवता तथा प्रत्यधिपौ फांच पूजये देवतां शुभां उत्तराषाढ नक्ष
त्राया प्रवराधां तमर्चयेत् भूमिस्थ चतुर्विंशति दले उत्तराषाढापादानि चतुर्विंशति नक्षत्राणि पूर्वा
दितः स्थाप्यानीत्यर्थः ऐन्द्रादीशानपर्यन्तं पूजयेत्तन्नामतः स्वलिंगोक्तैश्च तन्मन्त्रैः प्रधानादीन्

पा॰क
५९
56

पूजयेत् कश्यपेनतः सुवर्णेन प्रमाणेन तदर्धार्धेन वा पुनः यथा वित्तानुसारेण प्रतिमां निर्जितैः स्व
धाः उदुंबरवटाश्वत्थाम्रज्ञाम्रतकसपल्लवैः शतौषधीमूलशाखनवरत्नानि मृत्तिकाः पंचामृतान्न
सबीजकुंकुमरोचनफलं कुष्टमांसीहरिद्रेद्वे मुराशैलेयचंदनं वचाकचोरकैस्तुस्ता सर्वौषध्यो दश
स्मृताः गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमस्थानसंभवाः ह्रदगोराजनगरद्वारजाश्चाष्टमृत्तिकाः तिलमाष
व्रीहियवगोधूमाणुप्रियंगवः चणकः सहिताश्चाष्टौ सबीजाख्यानि सर्वदा दधिमधुघृतैः कुंभान्व
स्वस्त्रलिंगमंत्रकैः मोभूगणेश्चेति मंत्रेण निक्षिप्तं चार्चितं ततस्तुक्ते पंचामृतेन संस्नाप्य आवाह्याथ समर्च
येत् उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पंचोपचारकैः रक्तचंदनगंधाद्यैः पुष्पैः कुसुमस्तितादिभिः मेषशृंगादिधू
पैश्च घृतदीपैस्तथैव च सरापोलिकमांसाद्यैर्नैवेद्यैर्भोजनादिभिः मत्स्यमांससुरादीनि ब्राह्मणा
नां विवर्जयेत् सुरास्थाने प्रदातव्यं क्षीरं सैंधवमिश्रितं पायसं लवणोपेतं मांसस्थाने प्रकल्पयेत्
उक्तमयाद्यलाभेनु यथालाभं समर्पयेत् पुष्पांतनु समभ्यर्च्य होमं कुर्याद्यथोदितं तिलापप्रोद्व
णादीनि चरोः कुर्याद्यथाविधि हविर्गृहीत्वा विधिवत् नैकन्त्यै चरुवाह्नेन पायसंहुतसंमिश्रं हुते
दष्टांतरं शांतं समिदाज्यचरून् पश्चाच्छक्तितः संव्ययाह्नेन अधिदेवनयोश्चैवं जुहुयात्स्वस्वमंत्र ५९

तः चतुर्थ्यैर्नमोंतैश्च स्वाहांतैश्च स्वमंत्रकैः नक्षत्रदेवताभ्यश्च पायसेन तु होमयेत् स्वमंत्रकैर्नाम
मंत्रैः कृणुष्वेति पंचदशाभिर्जुहुयात्क्रमसं ततः गायत्र्या जातवेदसे त्र्यंबकमिति क्रमात् सौरसूक्तं जा।
त्तिनामग्निं वा स्तोष्यत्यग्निमेव च तामग्निवर्णां तपसा ज्वलंतीं वैरोचनीं कर्मफलेषु जुष्टां दुर्गां देवीं
शरणमहं प्रपद्ये सुतरसि तरसे नमः क्षेत्रस्य पतिना शुण्णानामग्निं हूं तथैव च श्रीसूक्तेन तथा विद्वा
न्समिदाज्यचरूंक्रमात् अष्टोत्तरशतैर्वाथ अष्टाविंशतिरेव वा अष्टाष्टसंख्यया वापि जुहुयाच्छक्ति
तो बुधः त्र्यः सामेन पायसं तज्जुहुयात्त्रयोदश चतुर्गृहीतमाज्यं च पात्रे हृद्येति मंत्रतः स्रुवेण
जुहुयादाज्यं महाव्याहृतिभिः क्रमात् कृत्वा स्विष्टकृतं पश्चात्प्रायश्चित्ताहुतीऊमेत् कश्यपेन तु
दुर्गाश्चित्रहविर्भिश्च लोकपालांश्च पूजयेत् प्रजापतये स्वाहेति मंत्रांते जुहुयाद्घर्मस्मलाय स्वाहा।
प्रजापतये स्वाहेत्युपहोमो पलाशसमिदाज्येन तत्त्वेनाष्टसहस्रकं अथवाष्टोत्तरशतं प्रत्येकं जु
हुयात्ततः सप्तं प्रजामित्यष्टभिर्वाक्यैर्मंत्रद्वयेन च सावित्रसौम्यनैर्ऋत्यमैत्ररथस्य संभवैः समिद्भि
श्च तिलव्रीहीन् हुत्वा व्याहृतिभिस्ततः आचार्यो यजमानो वाश्मो पूर्णाहुतिं हुनेत् समुद्रादूर्मि
सूक्तेन प्राजापत्यर्चा तथा पूर्णा दर्वि समनेति मंत्रैः पूर्णाहुतिं हुनेत् होमशेषं समाप्याथव

शा॰क
५२
57

ग्निमारोपयेद्बुधः ग्रहमखविकृतित्वात्स्मार्ताग्निपक्षेः त्वग्निसमारोपः ॐ भामिमंत्रेणकुर्याद्दक्षिणेना
भिमर्शयेत् मृत्युपशमनार्थायजपेत्त्र्यंबकंशांत रुद्रकुंभांकमार्गेण रुद्रमंत्रैस्तुशान्जपेत् रुद्रकुं
भस्यदक्षिणतोभिमर्शनंकृत्वायाज्ञवल्क्यवक्ष्यमाणमार्गादिः पूर्वोक्तेस्तजपेदित्यर्थः एकादशाष्टत्रिद्वे
कसंख्ययारुद्रंरुद्रसूक्तसामवाजपेदित्यर्थः धूपंदीपंचनैवेद्यंकुंभग्रहमेलनिवेदयेत् रुद्रकुंभेतिकुं
तिकुंभेवेत्यर्थः प्रसादयेत्ततोदेवमभिषेकार्थमादरात् निर्ऋतिंरुद्रेच तस्मिन्कालेग्रहातिथ्य
कर्तव्यंभूतिमिच्छता पृथक्प्रशस्तस्तेनैवनत्वेत्स्मात्सहैवचनेनैवहेतनाग्रहयज्ञः पृथक्
प्रशस्तः यांत्यासहचेत्यर्थः अभिषेकविधिंवक्ष्येपूर्वाचार्यैरुदीरितं भद्रासनोपविष्टस्ययज
मानस्यऋत्विजः दारपुत्रसमेतस्यकुर्युः सर्वेभिषेचनं अक्षीभ्यामितिसूक्तेनपावमानीभिरेव
च आपोहिष्ठेतिनवभिरापःसृष्टाहृदयेनच सहस्राक्षरचेनापिदेवस्यत्वेतिमंत्रकैः पीव
सेकल्पमंत्रेणवस्यसर्णोपंमंत्रकैः वत्सुमोगैः श्लोकैः तेषमर्येपागेवंसते नक्ष्यो राशि
षकंतसर्वदोषोपशांतिदं सर्वकामप्रददिव्यमंगलानांचमंगलं वस्त्रांतरितकुंभाभ्यांप
श्चात्तस्नपयेद्बुधः ततःशुक्लांवरधरःशुक्लमाल्यानुलेपनः यजमानोदक्षिणाभिस्तो ५२

षयेदृत्विगादिकान् धेनुं पयस्विनीं दद्यादाचार्याय सवत्सकां निष्कृतिं प्रतिमां वस्त्रं कुंभं हेम च दापयेत् ग्र
हार्थं वस्त्रप्रतिमास्तु उक्ताश्च दक्षिणाः श्रीरुद्रजापतिने देयः कलशान्स्नान् प्रयत्नतः तत्कुंभवस्त्रप्रतिमां
तस्मै दद्यात्प्रयत्नतः इतरेभ्योपि विप्रेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाः उक्तालाभे ततो दद्यादाचार्याय ब्राह्म
ऋत्विजां ततन्मूल्यं प्रदातव्यं शक्त्या वाप्य प्रदापयेत् आचार्याय च यद्दत्तं तदर्धं ब्राह्मणो भवेत् सदस्याप
ब्रह्मणो धर्मऋत्विग्भ्यस्तु तदर्धकं ज्योतिर्निबंधे तत्र सर्वं मूलहोमो प्रयुक्तः प्रकाद नोर्णवस्त्रादि दद्या
द्धेनु च कांचनं दानानि होममये द्विजः सर्वमूलानि तत्रैवेति देवताच मूलं गृह्णीपादाशिषं तेभ्यः प्र
णम्याथ क्षमापयेत् तथा दत्त्वं पायसादि ब्राह्मणान्भोजयेद्व्रते अलाभे सति पंचाशह शकं तदला
भतः सर्वशांतेश्च पठनं ब्राह्मणैरपि वस्तथा गृहीत्वा समापयेद्विद्वान्विप्रैरितिः प्रीयतामिति विधा
ने च रिने स्निंस्ततः शांतिर्भवेद्ध्रुवं गंडांतेप्येवमेव स्यात्स्वाद्ययर्धेन तथैव च उग्राद्यर्धे प्रसवेप्येवं
शांतिः कार्येत्यृषिः समाष्टके द्वादशाहे कुर्याद्वा शांतिमादरात् इत्युक्तं मन्त्रना सम्यक् मूलजात
हिताय च मातापित्रोर्धनस्यापि वधूदोषोपशांतये इति शौनकोक्तामूलशांतिः शतमूलानि
देवज्ञमनोहरे प्रयाणसमुच्चये बर्हिःशिखा हरिक्रांता २ सहदेवी ३ पुनर्नवा ४ शारपुंखा ५

धा॰ क
५८

वराही ६ काकजंघा ७ सलक्ष्मणा ८ तं विकाचैव ९ कर्कटीर्कंघुः १० कर्कटी ११ कालवल्लिका १२ क
कोटिकाच १३ चक्रांका १४ श्वेतार्का १५ धमात्रपत्रिका १६ रुदंतीचा १७ सुगंधाच १८ मुसली १९ गिरि
कर्णिका २० इंद्रवोरु २१ तथापामार्गः २२ शंखपुष्पी २३ कुमारिका २४ पाल्लकीचा २५ यगंधारी २६
निर्गुंडी २७ देवदालिका २८ वटः २९ शमी ३० तथाश्वत्थः ३१ पालाशो ३२ सप्तपर्णवच ३३ निंब ३४
श्च ३५ कृष्णामुस्ता ३६ नहीहृतो ३७ श्वेतसः ३८ पुन्नागो ३९ ह्यार्जुनः ४० शोको ४१ वकुलो ४२
ऍमतका ४३ कृष्णा शाल ४४ काल ४५ तमालश्च ४६ पाटला ४७ पानपत्रिका ४८ मरुकश्च ४९
शिरीषश्च ५० श्रीवृक्षो ५१ बृहतीद्वयं ५२ वलाचा ५४ तिवलाचैव ५५ पाठा ५६ नागवलास्तथा ५७
जातीच ५८ वकुलश्चैव ५९ केतकी ६० कदलीतथा ६१ मातुलिंगी ६२ जयंतीच ६३ यवानी ६४ पु
ड्रिकातथा ६५ शोणपुष्पी ६६ तथाकुंभी ६७ श्रीपर्णी ६८ दमनकस्तथा ६९ चंपकः ७० पद्मकंचैव ७१
तथाकांचनपुष्पिका ७२ सिद्धेश्वरी ७३ वदराच ७४ राजवृक्षो ७५ धवस्तथा ७६ कुंदश्च ७७
सेवुकुंदश्च ७८ गोजिह्वा ७९ तरकुटका ८० दाडिमी ८१ बीजपूरीच ८२ शालीका ८३ मल
कीतथा ८४ भृंगराज ८५ अधोपुष्पी ८६ मत्स्याक्षी ८७ वाटदूषकः ८८ नरंगीणी ८९

५८

गुडूचीच ५० निशाह्वा ५१ शतमूलिका ५२ वाकुची ५३ काकजंघाच ५४ बर्बरी ५५ तुलसी तथा ५६
कुशः ५७ काशः ५८ श्वेतमूलं ५९ तथा सर्षपमूलकं ६० अलाभेवोक्तवृक्षाणां सदृक्षाणां समाह
रेत् अथैतेषां मध्यदेशभाषया नामानि मयूरशिखा १ विष्णुकान्ता २ सहदेवी गदहपुर्ना सरफोका
वराहीकंद सससी लक्ष्मणा लोकी· वेरी १० कडुरी करेडु खेखसा चकवड हा छेताकांहेंसि रुदंती·
असगंधा मूसलि· कौरैया २० रुद्राहृति विटविरा पांखपुष्पीथिन कुमारिसाले गंध प्रसादनी मेरुडी
देवडाली वर शमी ३० पाकरि परास पीपर आंवगूलरिजामनि धनचहेरा वेतसनागकेसरा कोहा ४०
अशोका वोलसरी पाषाणभेद शाल तमाल तालापाडरि सेवंती मकुषासिरीसि ५० वेलकटाई· व
डीकटाई वरियारा ककही पाढी घरसकरी चंचली वकुल केवरा ६० वेरा विजउर जैति अनवाईति
भुडिका भूमाजलकुंभी कंभारि दोना चंपा ७० पद्मकाष्ट पीकुटसैरेया मुईचंपा वडीवेदिविरोजी
धव कुदम्बकुंद गोभी मुड़ई ८० अनार अम्लवेतस ब्रह्मी ओरां भंगरिया अपजली गंडीनी अ
कूमसेवार गुरुचि ९० हरद सतावरि वकुची कौ वाढोंढी ममरी साष्टमन्यत् मदनस्तेहेमाद्रौच
गर्गस्तथान्यथाह सयमतराटयेत्राक्षोमूलानांच शतंपिता लक्ष्मणा शतमूला चाप्शिरीषा वेतसस्त

शा.क. या सहकाश्वेतमूलाचविस्वक्रांताथशंखिनी सर्पाक्षीमीननेत्राचपुत्रपाराकृतांजलिः पलाशो
५९ बिल्वकश्चैवरोचनंचंदनद्वयं कुसुमांसीसुरोणाखालकंवामलंतथा गोजिह्वातुलसीरुष्याशत
पुष्पामलांगली वृहद्दंतीद्रोणपुष्पीप्रियंगुःसितसर्षपः पिप्पलीकाकजंघाचत्रायमाणाऋद्धल
या ज्योतिष्मतीचगांधारीनिर्गंधःपर्णकौशिकी भंगाव्हमासुभद्राचगुडूचीसैंद्रवारुणी अलंबुकी
59 रुदंतीचकदलीकेतकीतथा गोदुग्धशतपर्वीचअरिष्टिकापराजिता छित्राकहाशतपत्रावि
कुंभाचसुवर्चला अश्वगंधाहस्तिकर्णाहरिद्राहिंतयंतथा उशीरवामधुकारश्वअश्वत्थाववकुल
स्तथा सर्जवृक्षोपमार्गीचमंदारश्चातिमुक्तकः माधवीस्वर्णपुष्पाचश्रीपर्णश्रीफलंतथा दर्भ
मूलंकरवीरंदमयंतीविकंकता पाटलाखदिरश्चश्रृंगिसूदकरस्तथा फलमन्नमथवृक्षस्त
स्यपलाशस्यचपल्लवाः शाल्मलीनदीवृक्षमूलंसुरदारुर्विदारिका श्वेतवीर्याश्वेतपाकामीलाम्
लंतथैवच नागकेसरंचसिंहीकुमारीचैवनिर्दिशेत् शतमूलाशतावरी सहकासहदेवी
श्वेतमूलाश्वेतनेत्रा मीननेत्रामत्स्याक्षीपुत्रपारापुत्रजीवकः कृतांजलीअंजलिनिद्राप्याजोञ्चै
निअश्लिझा पलाशकहुफलंचंदनद्वयंश्वेतपीताच उशीरः वीरणंआमलामृत्यामलकी गोजि ५९

छागलकुंभीति प्रसिद्धा व्रलदंडी अधःपुष्पा द्रोणपुष्पी कंवुकंवुकः काकजंघापकांगी ज्योति-
ष्मती मालकांगुणी गांधारी सूर्णा कौशिक कोशातकी भगदत्तमाशिग्रुः सुभद्रा सारिवा अलं-
वुकांतेवी शतपर्वा वचा अरिष्टिका नागवला छिन्नारुहा पिंडगुरुची शतपत्राकमलिनी कुंभांद-
ति भेदः सुवर्चला स्वयंभक्ता हालिकाणिरावेंडः उडुवः पीलुः मधुकारी मधुकः सर्जरावीजकः
अतिमुक्तका माषवीजाती स्वर्णपुष्पाकृशाली दमयंती शुंठिका अधः सुदर्शिवफलं मन्मथ
हृदः शाम्वः सुरदारु देवदारुः विदारिका भूकूष्मांडी श्वेतवीर्या गिरिकर्णी श्वेतयावागुंजा
स्पष्टमन्यत् सर्वौषध्यस्तु सुरामांसी वचा कुष्ठं शैलेयं रजनीद्वयं सठी चपकमुस्ता च सर्वौष-
धिगणः स्मृतः सुरापकांगी जटामांसी शैलं यमनपीला सठीकचोर स्पष्टमन्यत् कात्यायनः
मूलानंतवे मूलविधानं कुर्यात्सर्वौषध्या सर्वं गंधेषु संयुक्तं तज्जोदकुंभं कृत्वा सर्व सुगंधपुष्पर-
त्नसहितं श्वेतसिद्धार्थकुसुमयुक्तं कुर्यात्तस्मिन् हृद्यान्नपितृः प्रतिरथं रात्रो प्रवसूक्तं च
द्वितीयोदकुंभं कृत्वा च ततः प्रसवणसंयुक्तमपरिष्ठान्मूलानि धारयेद् दशापात्रे कृत्वा वस्त्र-
वयानास्मिन्मूधानानि मूलानि हृद्यान्यष्टादशामाषहिरण्यमूलसमधान्यानि कार्षर्यासह

पा॰क
९०

देव्यपराजिता वालापाठाशंखपुष्प्याथो पृथ्वी मधुयष्टिका चक्रांकिता मयूरशिखा काकजंघा कु
मारिका हंसंजीवंत्यपामार्गौ भृंगराज लक्ष्मणा सुलक्ष्मणा जाती व्याघ्रपत्र सुक्रमटक सिद्धेश्वरा
श्वत्थोडुंबरपालाशप्लक्षवटार्क हवीरोहितक शतावरी शमीत्यादि मूलानि संपूरयित्वा तस्मि
न्निषिद्धानि मूलानि वक्ष्यामि विल्वपर्वतिंवकदेवराजवृक्षांत्तरोल्मप्रियालस्वदधिकपित्थकोविदारश्ले
ष्मातकविभीतकशाल्मलि सरलसर्वकंटकिवर्ज्जं तत्राभिषेकं कुर्यात् पितुः शिरोर्ज्जनस्यादेवा
स्तेनेत्योदुंबर्यासंदीमुदगग्रामास्तरणानि तत्रासीनानत्रेपातेनाभिषिंचति शिरसोध्यनुलोमं शि
रोमेश्रीर्यशा इतिपथ्यालिंगमंत्रानि संस्पृशति सानाहूर्ध्वनैर्ऋतं पापसंप्रपयित्वा कार्ष्ममर्यस्त्ववेषता
प्यसंसृज्यात्वारक्षश्राघारावाज्यभौक्त्वाऽस्वन्वेतमिति चतस्रः स्थालीपाकेन जुहुयात् कूष्माण्डपा
ज इति पंचदशाज्याहुतीर्जुहुयात् गृहीतेनकृपात्मा नस्तोक इति द्वाभ्यां येते रुद्रशिवा तनूरिति षड्ग्रे
रक्षांसि सेधनी स्येका त्वन्नः सोमविश्वतोः सवेति स्विष्टकृदादिप्राशनांतं कृत्वा शुक्लतिलाद्येममय
मूलं कृत्वा यान्ये संयुक्तमाचार्याय दद्यात् कुस्मान्नं द्वाहं ब्राह्मणेभ्यो दद्यात्तत्र तत्र सूचकेभ्यो वासो दद्याद
न्येभ्यो ब्राह्मणेभ्यः सवर्णं दद्यात् कृसरं गोपापसेन ब्राह्मणान्भोजयेत् सापि दैवते गंडजानपद ९०

विधिः कात्यायनेनोक्तः कृते शांतिर्भवति शांतिर्भवती अष्टादशमाषमितसुवर्णाकृतं मूलं के
विन्न अष्टदशमाषमितिनपंचैति मूलनामानित कार्य्यर्याकंभारि वालाउशीरं अपः पुष्पी अ
पल्लही मधुयष्टिका ज्येष्ठमधु॰ चक्रांकितातिवला काकजंघा कौवाढोढी चिउकुवारि वरीघि
उकुवारि छोटी जावंती विउविरा भंगरया सूलक्ष्मणा पुत्रलीसदृशीजातीचवेलीव्याघ्रपद्मी हंसि
सिंडेष्वराजेति॰ रोहितकंसुगंधत्रेण पतातिअन्यानिनतत्राम्नाप्रसिद्धानिद्वात्रिंशदावशेषकानिअ
न्यातिघातमूलांतर्गतानिग्राह्याणि तदभावेकानिचिदप्रतिषिद्धानियानिविहितानितिषिद्धाति
घुविकल्पः अथशौनकोक्तमूलशांतिप्रयोगः उक्तकालेगोमुखप्रसवंकृत्वादेशकालौसंकी
र्त्यममास्यकुमारस्यकुमार्यावामूलप्रथमचरणादिजन्मसूचितपित्रारिष्टादिशांतिश्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थंशौनकोक्तविधिनासनवग्रहमखांमूलजननशांतिंकरिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजनपु
ण्याहवाचनमातृपूजानांदीश्राद्धानिकृत्वाचार्यब्राह्मणंसदस्यमृत्विजश्चाष्टौचतुरोवाहृत्वा
मधुपर्कवस्त्रालंकारादिभिर्यथाविभवमर्चयेत् ततआचार्यः प्राणानायम्यास्मिन्कर्मण्याचार्य
कर्मकरिष्ये इति संकल्प्य यदत्रसंस्थितमिति सर्षवान्विकीर्यापोहिष्ठादिमंत्रैः कर्मभूमिंप्रो

शा॰क ८९ द्यसलक्षणमंडपपद्मे मंडपदेवतापूजादिकुर्यात् ततस्तत्रैशानदेशे वर्णकैः स्वस्तिकं विरच्य तत्र मही

द्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति द्रोणप्रमाणान् व्रीहीन्निक्षिप्य तत्राकलशेष्विति नवं कुंभं निधाय

मे मे गंग इति तीर्थवारिणा पूर्य गंधद्वारामिति गंधं या ओषधीरित्योषधीः ओषधयः समिति यवान् काण्डा

त्काण्डादिति दूर्वाः अश्वत्थे व इति पंच पल्लवान् हत्तपल्लवां अश्वस्थानात् पृथिवीति सप्त मृदः याः फलिनी

रिति फलं स हि रत्नानीति पंच रत्नानि या फोहि ष्टेति त्वचे न पंच गव्यं हिरण्यरूप इति सुवर्णं शगसः कु

शारास इति कूर्चं च प्रतिमुंच युवा सुवासा इति कलशमावेष्ट्य पूर्णादर्विति तदुपरि ताम्रवंशादिम

यं पूर्णपात्रं निदध्यात् ततो रुद्रकलशाद्वा तद्दिक्षु मही द्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा॰ शक्त्यापवाद्यां स्थाप्य च

तुरः कलशान्स्थापयित्वा पूर्णपात्रनिधानांतं कुर्यात् तत्र प्रतिकलशं मंत्रावृत्तिः ततो मध्ये पूर्णपात्रो

परि स्थापिते सुवर्णनिर्मितां रुद्रप्रतिमां त्र्यंबकमिति मंत्रेणावाह्य तेनैव षोडशोपचारैः पूजयेत्

अस्य वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् इत्येषु वरुणपूजनम् ततः पंचकलशेषु कुंभस्थं रुद्रैकादशिनीं जपे

यदि याज्ञिकः बहवस्तु चत्वारि रुद्रसूक्तानि छंदोगस्तु रुद्रसामानि अथर्वाभर्व्रशाक्तिनपकादशा

प्ति ऋक्षेकं संख्या ग्राह्या केचित्तु रुद्रः सर्वसाधारणो बह्वृचछंदोगयोस्तु सूक्तसामभ्यां रुद्रेण सह ८९

61

विकल्पइत्याह: तत्ररुद्रन्यासपर्यायस्तद्रुहक्तनरुद्रपद्धतौ द्रष्टव्यं अहमप्यग्रेवक्ष्यते रुद्रसूक्तेनोत
कद्रुद्रायेतिवनर्चस्यघोरःकण्वोरुद्रोगायत्रीजपेद्वि· इमारुद्रायतवसइत्येकादशर्चस्यकुत्सोरुद्रोआ
द्यानवजगत्योंत्येद्वेत्रिष्टुभौ·जपे· आतेपितरितिपंचदशर्चस्यगृत्समदोरुद्रस्त्रिष्टुप् इमारुद्रायस्थिर
धन्वनइतिचतसृणांवसिष्ठोरुद्रस्तिस्रोजगत्योंत्यात्रिष्टुप् जपे· आवोराजानमित्येकादशानांरुद्रस्सा
म्यावामदेवोरुद्रश्चायसाम्यास्त्रिष्टुप्· ततश्चतसृणांगायत्री ततस्त्रयाणांत्रिष्टुप् ततस्त्रयाणामकृतिश्छं
दःजपे·ततःपूर्ववत्त्रिकृष्यकंभेअंबकमितिमंत्रमष्टोत्तरसहस्रंजपेत् अन्येषत्तक्रमेणचत्वारिसूक्ता
निजपेत् तानिच आशुःशिशानइतित्रयोदशर्चस्यसूक्तस्यैन्द्रःप्रतिरथइन्द्रोद्युत्तयिवाईस्यस्मात्रिष्टु
प्·जपे· त्वमग्नेरुद्रइत्यनवाकस्यहव्यवाट्ऋषिः अग्न्यात्मारुद्रोजगती·जपे· त्वमग्नद्युभिरित्याम
त्रस्यवामदेवोग्निस्त्रिष्टुप्·जपे· त्वमग्नेवायनेसुप्रणीतिरितितिसृणामंत्रः रक्षोहणमितिपंचविंश
त्यर्चस्यसूक्तस्याग्निरक्षःपायुरग्निस्त्रिष्टुप् चतस्रोत्यानुष्टुभः जपे· अत्रसंख्यापूर्ववाक्ताधात्याद्यायाच
तुर्थेत्वपचमानमप्येकवारंजपेत् यद्वा· एतेषामपिरुद्रकेमप्येवजपः चतुर्थपंचमंतिजपइति प
वंपंचरुद्रक्रमाः संभावेकेमहत्यंस्याध्यं असित् पवेरुद्रकेमप्येवाक्तरुद्रादिसर्वजपः अन्यक्ते

शा·क
८२

भेत्तु वरुणमावाह्य शांतिरुद्रजपं कुर्यात् अथवा पंचकुंभस्थाने एकापववृत्तः प्रस्रवणः तत्रमध्य
कुंभकार्याणि मध्यमस्यैव कुंभचतुष्टयकार्याणि चतुर्षु प्रस्रवणेष्विति विवेकः ततः पूर्वस्थापित
कुंभोत्तरतश्चतुर्विंशदलपंचवर्णैः शुक्लतंडुलपिष्टेन वा कृत्वा तत्र कर्णिकायां मही द्यौरित्यादि
ना कुंभं संस्थाप्य तत्रेमं मे गंगे इति जलमापूर्य गंधद्वारामिति गंधं दत्वा तत्र शतमूलानि क्षिपेत्
तदलाभे विष्णुक्रांता सहदेवी तुलसी शतावरीः प्रक्षिप्य कुशान् कुंकुमं च प्रक्षिप्य या ओषधीरि
त्यादि हिरण्यपात्रनिधानेन तं कृत्वोपरि वस्त्रेष्टदले कृत्वा कर्णिकायां मोषुण इति निष्कतदर्धनिर्कृति
प्रतिमां पंचामृतस्नापितां संस्थाप्य तद्दक्षिणतः इंद्रेवो मधुछंदा इंद्रो गायत्री· अनेनेंद्रं तदुत्तरमु·
अश्व मे मेधातिथिरापो बृहती इत्यपः स्थापयेत् ततः प्रागादितश्चतुर्विंशतिषु भूमिस्थदलेषु उत्तरा
षाढायन्तेषाधां तानि नक्षत्राणि तद्देवता वा स्थापयेत् देवताश्च विश्वेदेवाः विष्णुः वसवः वरुणः
अजैकपात् अहिर्बुध्न्यः पूषा अश्विनौ यमः अग्निः प्रजापतिः सोमः रुद्रः अदितिः बृहस्पतिः सर्पाः
पितरः भगः आर्यमा सविता त्वष्टा· वायुः इंद्राग्नी· मित्र इति ततो लोकपालानावाहयेत् ततोने
र्ऋतेताग्निस्थापनं कृत्वा तदीशाने नवग्रहांस्तत्र संवेशावाह्यान्वाधानं कुर्यात् तद्यथा समिद्धय ८२

मादायचक्षुषी आज्येनेत्यत्र स्थाने नवग्रहाणामष्टकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः अधिदेवताः प्र
त्यधिदेवताः लोकपालान् विनायकादींश्च प्रत्येकमष्टकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः नि
र्ऋतिं प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिर्हुतेन समिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः इंद्रमपश्च प्रति
द्रव्यमष्टाविंशतिसंख्याभिः हुतेन समिश्रपायससमिदाज्यचर्वाहुतिभिः विश्वेदेवाद्याश्चतुर्विंशतिदे
वता अष्टाष्टसंख्याभिः पायसाहुतिभिः रक्षोहणं कृणुध्वेति पंचदशर्चाभिः प्रत्यृचमष्टसंख्याभिः स
वितारं दुर्गां त्र्यंबकं क्षत्रिकस्तुतिं दुर्गां वास्तोष्पतिं अग्निं क्षेत्रपतिं मित्रावरुणौ अग्निं एताः अ
ष्टाष्टसंख्याभिः कृसराहुतिभिः श्रियं हिरण्यवर्णामिति पंचदशर्चाभिः प्रतिमंत्रमष्टाष्टसंख्याभिः स
मिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमेत्यादशवारं पायसाहुतिभिः रुद्रं च तर्पुर्गृहीतेनाज्येन अग्निं वायुं प्रजा
पतिं चाज्येन षोडशवारान् स्विष्टकृन्नमित्यादि पूर्णपात्रनिधानांतं कृत्वा स्वमंत्रैर्निर्ऋत्यादि पूजां कुर्यात्
तत्र वस्त्रयुग्मं रक्तचंदनगंधः कृष्णवर्णपुष्पाणि धूपो मेषशृंगस्य आज्यस्य दीपः पुरुषाह
स्थपोलिकाश्च ब्राह्मणस्य सुरास्थाने सैंधवमिश्रितं क्षारं मांसस्थाने लवणार्द्रकं पायसं क्षत्रिया
दीनां तु सति सत्त्वे मद्यमांसमेव एतावन्नैवेद्यं आचमनादि पुष्पांजल्यंतां पूजां कृत्वा अपसव्येन

शां·क ९२ दिग्बन्धाधानक्रमेणपायसकृसरचरून् अपयित्वाज्यभागांतं कुर्यात् ततोयजमानोदक्षिणतः
सर्वदेवताउद्दिश्यत्यागं कुर्यात् ततोऽग्निकुसहितआचार्योजुहुयात् तद्यथातत्र गृहाधिदेवताप्रत्य
धिदेवताविनायकादीनां तत्तन्मंत्रैः समिदाज्यचरून् प्रत्येकं संख्ययाहुत्वा तिर्थेनेरिंद्रस्यापांश्रमेत्रैः
क्रमेण द्रव्यवत्त्वष्टयं हुत्वा विश्वेदेवादिमित्रा तेभ्यश्चतुर्विंशतिदेवेभ्योऽष्टाष्टसंख्याभिः पायसं हुत्वा
65 ततोऽग्न्याभिर्जुहुयात् कृण्डष्वेतिपंचदशर्चस्य गौतमो वामदेवो रक्षोहाग्निस्त्रिष्टुप् कृसरहोमे वि· अग्ने
63 चत्वारष्टसंख्ययाजुहुयात् गायत्र्याष्टसंख्ययासवित्रे कृसरं हुत्वा जातवेदसे कश्यपोजग
तीत्रिष्टुप् कृसरं सीराग्निं जगतीत्यस्य बुधः सोमस्वाहेति कृत्वा इति गायत्री कृसरं ध्यामग्निवर्णां सोभरि
र्जगतीत्रिष्टुप् कृसरं ८ तामग्निवर्णां सोभरिर्जगतीत्रिष्टुप् कृसरं ८ वास्तोष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रि
ष्टुप् कृसरं ८ अग्निं कांण्वो मेधातिथिरग्निर्गायत्री कृसरं ८ क्षेत्रस्य वामदेवः क्षेत्रपालोनुष्टुप्
कृसरं ८ गणानां जमदग्निर्मित्रावरुणो गायत्री· कृसरं ८ अग्निं दूतं पुरोदधे इत्यस्य गोतिरसोति
रूपोऽग्निर्गायत्री कृसरं ८ हिरण्यवर्णामितिपंचदशर्चस्य सूक्तस्य आनंदकर्दमश्चिक्लीतेन्दिरा ९२
सुता ऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्तिस्रोऽनुष्टुभः चतुर्थी प्रस्तारपंक्तिः पंचमीषष्ठ्यौ त्रिष्टुभौ त

तोष्टावनुष्टुभः अंत्याप्रस्तारपंक्तिः होमवि० प्रत्यृचं समिदाज्यचरून् अष्टशताष्टाविंशत्यष्टान्यतमसंख्य
या जुहुयात् त्वन्नः सोमविश्वत इत्यस्य प्रगाथः सोमस्त्रिष्टुप् पायसहोमे वि० ४ त्वन्नः सोमविश्वतो इति
वामदेवः त्वं नः सोमसुक्रतुरिति वा अनयोर्देवो विमदः सोमश्चास्तारपंक्तिः ततश्चतुर्गृहीतमाज्यं गृही
त्वा यातेरुद्रेति कश्यपो रुद्रः स्वराडनुष्टुप् अनेन जुहुयात् ततः स्रुवेण व्यस्तसमस्तव्याहृतिभि
राज्येन हुत्वा स्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमान्तं कुर्यात् केचित् भूरग्नये च पृथिव्यै च महते स्वाहा भुवो
वायवे चान्तरिक्षाय च महते च स्वाहा स्वरादित्याय च दिवे च महते च स्वाहा भूर्भुवः स्वश्चन्द्रम
से च नक्षत्रेभ्यश्च दिग्भ्यश्च महते च स्वाहेति महाव्याहृतिभिर्होमं हुत्वा स्विष्टकृदादि कुर्यादित्याहुः
ततो दिक्पालेभ्यो नवग्रहेभ्यो विनायकादिभ्यो निर्ऋतये इन्द्राय यक्षोरुद्राय क्षेत्रपालाय च सदीपमा
षभक्तबलिं दद्यात् ततश्चाचार्यो यजमानो वा चतुर्गृहीतेन द्वादशगृहीतेन वा स्रुवं पूरयित्वा तत्र
फलादिकमवधाय पूर्णाहुतिं जुहुयात् तत्र मंत्राः समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य सूक्तस्य गोतमो
वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् अंत्या जगती० पूर्णाहुतिहो० प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्० पूर्णा
हुति० पूर्णादर्वि विश्वेदेवाः शतक्रतुरनुष्टुप् पूर्णाहुति० सप्तते अग्ने स सप्तते अग्ने सप्तवानग्निर्जे

ग्रा·क·
८५
64

गाती पूर्णा· पतैः पूर्णाहुतिं हुत्वा प्राणितानि नयनादिकर्मशेषं समाप्य जातारण्यग्रे शान्तिकरणाय
देस्मिन्काले समारोप्य यंत्रत्या सह नवग्रहमखाकरणं इदानीं तस्मिन्नेवाग्नौ पृथक्नवग्रहमखः कार्यः
ततस्तत्त्वः कुम्भमध्यवर्तिनं कुंभं ददाति ततः स्पृष्ट्वा कुंभं वरुणमिति मंत्रं शतवारं जपेत् याज्ञवल्क्येयजमानस्त
दा रुद्रैकादशिनीमपि जपेत् बह्वृचश्चेद् रुद्रसूक्तानि सामगश्चेद्रुद्रसामानि· आथर्वणश्चेत् त्वं वक
मंत्रमात्रं अथवा एकादशाष्टत्रिद्व्येकसंख्या सर्वत्र ग्राह्या ततः स्थापितदेवतः संपूज्य कुंभं वरुणमोप्र
णाद्यत्फपस्यापसर्वकलशोदकं पात्रान्तरे गृहीत्वा सर्त्विगाचार्यो यजमानः सर्वौषधिभिरद्भिर्लिप्ता
गंधतनववस्त्रं तद्वामतो दत्तनववस्त्रां सपुत्रां पत्नीमुपवेश्य वक्ष्यमाणैर्मंत्रैरभिषिंचेत् पितामहे
नकल्पयेन च धारयित्वा हरकुंभं पात्राद्विद्वं समाहितस्त्वं सूक्तेन च अद्भीभ्यामिति वरुणं कालय
पोविहृह्यायत्मनापानोनुष्टुप् अभिषेः त्रिभिष्टुं देवेति समानो वसिष्ठ आयाना त्रयाणामग्निः तत
स्त्वर्णा विश्वेदेवाः आयागायत्री द्वितीयानुष्टुप् ततस्त्रिस्त्रोगायत्र्यौ त्वेदेशत्रनुष्टुभो अभि· आपो
हिष्ठेति नव वर्चस्य सूक्तस्याम्बरीषः सिंधुद्वीपश्चापोगायत्र्यौ त्रयं देशत्रनुष्टुभौ भैभयंचमावर्धमानाःसप्तमीप्र ८५
तिष्ठा अभिः आपरत्वे तिद्वयोः सप्तर्षयो विश्वेदेवाश्चनुष्टुप् सहस्रा देणोतिसंजापत्याय द्वमनापानो यद्मस्त्वा त्रिष्टुप्

अभि॰ देवस्य त्वेत्यापस्तं वरुणस्त्वा गतैस्त्रिभिर्मन्त्रैः॰ देवस्य त्वा॰ अश्विनोर्भैषज्येन तेजसे ब्रह्मवर्चसा
यामिषिंचामि १ देवस्य त्वा॰ हस्ताभ्यां सरस्वत्यै भैषज्येन॰ वीर्यायान्नाद्यायाभिषिंचामि २ देवस्य त्वा॰ भ्या
मिंद्रस्येंद्रियेणाश्रियै यशसे बलायाभिषिंचामि ३ देवस्य॰ भ्यामग्नेस्तेजसा सू॰ मित्यज्ञाय नत इति षण्णां प्रजा
पतिर्मैनस्त्रिष्टुप् यज्ञाग्रतः १ येन कर्माणि॰ २ यत्प्रज्ञानं॰ येनेदं ४ यस्मिन्नृचः ५ सुषारथिः ६ ततः यो
सौ वज्रधरो देवो महेंद्रो गजवाहनः मूलजातशिशोर्दोषं मातापित्रोर्व्यपोहतु १ योसौ शक्तिधरो दे
वो हुतभुङ्मेषवाहनः सप्तजिह्वश्च देवोग्निर्मूलदोषं व्यपोहतु २ योसौ दंडधरो देवो धर्मो महिष
वाहनः मूलजातशिशोर्दोषं व्यपोहतु यमो मम ३ योसौ खड्गधरो देवो निरृती राक्षसाधिपः प्र
शामयतु मूलोत्थं दोषं गंडांतसंभवं ४ योसौ पाशधरो देवो वरुणश्च जलेश्वरः नक्रवाहः प्रचे
ता नो मूलाद्यं व्यपोहतु ५ योसौ देवो जगत्प्राणो मारुतो मृगवाहनः प्रशामयतु मूलोत्थं दोषं
बालस्य शांतिदः ६ योसौ निधिपतिर्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोः शिशोश्चैव मूलदोषं व्य॰
७ विघ्नेशः क्षेत्रपो दुर्गा लोकपाला नवग्रहाः सर्वदोषप्रशमनं सर्वे कुर्वंतु शांतिदाः ८ ततः
सुरास्त्वेत्यादिभिः षिंच्य॰ तच्छंयोः शं॰ विश्वेदेवाः शाक्करी॰ अभि॰ ततो रुद्रनिरृतिशांतिकलशा

दकेनान्येन च शतच्छिद्रेण तत्तीर्थाभिषिक्तो यजमानो धौते वाससी परिधाय तिलकं कृत्वा विभूतिं धृत्वा
संकल्पपूर्वकमाचार्यादीन् पूजयित्वा तेभ्यो दक्षिणां दद्यात् कश्यपेन तु निर्ऋतिप्रतिमां वस्त्रं कुंभं
हेम च दापयेत् आचार्याय बहुघृतलोहपिंडं दद्यात् सदक्षिणमित्युक्तं ब्राह्मणो वृषो रुद्रजापिने कृष्णमनड्वा
हं रुद्रकलशं रुद्रप्रतिमां च दद्यात् ततः सदस्याय ऋत्विग्भ्यश्च यथाशक्ति दक्षिणां भूयसीं च दत्वा
निर्ऋत्यादीनामुत्तरपूजां विधाय॰ उत्तिष्ठ॰ अभ्यारं॰ यांतु देवगणा इति विसृज्याचार्यहस्ते प्रतिमा
यामग्निं संपूज्य गच्छ गच्छेति विसृज्य शतं दर्धं दश वा विप्रान्संभोज्य शांतिसूक्तजपं कारयित्वा यस्य स्म
त्येति जपित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा भुंजीतेति इति कमलाकरभट्टकृते शांतिरत्ने मूलशांतिप्रयो
गः अथाश्लेषाशांतिः तत्र पादफलं प्रागुक्तं जयार्णवे मूर्धास्यनेत्रगलकांसयुगं च बाहू हृज्जा
नुगुह्यपदमित्यहिदेहभागः वाणाद्रिनेत्रऋतवश्च कृशानुनागरुद्रषण्नेदपंचघटिकाः क्रमशः फ
लं तु नाशः राज्यं पितृक्षयो मातृनाशः कामक्रियारतिः पितृभक्तो बली स्वहंता त्यागी भोगी ध
नी क्रमात् विशेषस्तु निर्णयसिंधौ ज्ञेयः शांतिमाह शौनकः आश्लेषायां तु जातानां शांतिं व
क्ष्याम्यतः परं जातस्य द्वादशाहे च शांतिहोमं समाचरेत् असंभवे तु जन्मर्क्षे अन्यस्मिन्वा शुभे दि ६५

ने स्नातोभ्यंगादिभिस्तास्मिन्नरयेत्तद्दिजोत्तमान् विभवे पंचकुंभोत्तद्वयं वा नदत्ताभतः देवतास्था
पने चैकमेकं करुद्राभिमंत्रणे मूलतोक्तप्रकारेण कुंभतिथिप्पूजयेत् गोमयालेपिते देशे धान्या
द्यैः परिशोभिते पंकजं कारयेत्तत्र चत्त्वारिंशद्दलान्वितं तंडुलैः कार..येषहार रक्तपीतसितासितैः क
र्णिकायां न्यसेद्व्रीहीन्स्थापयेत्तेषु कुंभकं घ्राकलशेष्वित्यनया कलशस्थापने मंत्रं इमं मे गंगे मंत्रेण
पूरयेत्तीर्थवारिणा कुंभं च गंधवस्त्राद्यैस्तत्तन्मंत्रैः प्रपूजयेत् याःफलिनीरित्यनया दीपं दत्वौष
धादिकान कुंभोपरिस्थपात्रे तु आज्येषा प्रतिमां यजेत् निष्काधपादपादौ वीकारयित्वा स्वशक्ति
तः तत्सर्वं तत्र नत्वत्रे दक्षिणे तत्र योर्ययजेत् ऐंद्रादीशानपर्यंत मितरस्त्राणि पूजयेत् मूलोक्ते
न विधानेन तं कुंभयोरभिमंत्रणं रुद्रार्चारुद्रकुंभे तु पूर्ववद्विशेषमाचरेत् नमोऽस्तु सर्पेभ्यः पूजा
मंत्रइतिरितः सर्पो रक्तस्त्रिनेत्रद्विभुजः पीतवस्त्रकः फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्याभरणभू
षितः एवं ध्यात्वा ततोऽभ्यर्च्य होमकर्म समाचरेत् कर्तुः शाखोक्तमार्गेण आचार्यस्याथवाचरेत्
गृह्योक्तेन कर्म तन्मायहविरादाय पायसं ततः इदं सर्पेभ्यो ऊर्ध्या साधिपस्त्वधिदेवतं अष्टोत्तरश
तेवाथ अष्टाविंशतिमेव वा मूलमंत्रेण वद्धेषं होमकर्म समाचरेत् एतोऽत्यंत कर्माणि क

पा·क·
९८

त्वासंपातकंतथा संपातश्चाज्यहोमेषु कुंभजलेषु प्रक्षिप्य अभिषेकमथाचरेत् दारपुत्रसमेतस्ययज
मानस्यपूर्ववत् अभिषिंचेत्तथाचार्यो ऋत्विग्भिः सहितस्ततः अभिमंत्रितकुंभाद्भिरभिषेचनमाचरेत् त
थापैराणामंत्रैश्चपल्लवैरभिषेचयेत् आश्लेषानक्षत्रजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातृज्ञातिकुलस्याना
दोषंसर्वंव्यपोहतु योसौवागीश्वरोनामअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोः श्रियोश्लेषेवगंडांतंचव्यपो
हतु पितरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदा सर्वनक्षत्रजातस्यवित्तेवक्षा
तिवाधवान् एवंकृतेभिषेकेतुसर्वशांतिर्भवेत्ध्रुवं ततःशुक्लांवरधरोयजमानःसुभूषितःदक्षि
णाभिस्ततोविप्रान्मूलवच्चप्रतोषयेत् इत्युक्तेनविधानेनसर्वारिष्टंव्यपोहति सर्वेकामाश्चसिध्यं
तिवेदोक्ताशुभविष्यति अर्घ्यमंत्रमाह सर्वाधीशनमस्तुभ्यंनागानांचगणाधिप गृहाणार्घ्यंमया
दत्तंसर्वारिष्टप्रशांतये मूलनक्षत्रवत्कुर्यात्सार्पगंडेस्वनामतः अभिषेकेआश्लेषामूलगंडांतमि
ति मूलदोषमित्यत्रसार्पोत्थंदोषंव्यपोहतिस्पृहःकार्यः इत्युक्तेन विधानेनसर्वारिष्टंव्यपोहति
सर्वेकामाश्चसिध्यंतिवेदोक्ताशुभविष्यति इतिशौनकीयेआश्लेषाशांतिः अथमदनरत्नेपिताम ९८
हसंहितोक्तामूलाश्लेषाशांतिः मूलादौचविचित्रादिकाज्येष्ठानेचतथैवच अभुक्तंमूलेविशेषेयंतत्र

66

जातंशिशुंत्यजेत् मूलस्याद्येपितृगंडमातृगंडेद्वितीयकं तृतीयेधनधान्यस्यश्रेत्यपादःशुभावहः
विपरीतंफलंसार्पमाश्लेषास्वपिमूलवत् ज्येष्ठाव्याघातवज्रेचव्यतीपातश्चवैधृतिः परिघंवारदोषु
स्वविष्टिश्चाविषनाडिका । प्रविये गादिकैर्युक्तेमूलदोषाधिकोभवेत् अथातःसंप्रवक्ष्यामिशांति
कर्मविधिंशुभं निर्ऋत्येवाथवानाष्टेस्ववर्णेनचातिर्दृते नि: सर्पभेयदिगंडेचकुर्यात्सप्राकृतिद्रुमः
कुंडेकुर्याद्धस्तमात्रंश्रापामेचतथैवच मेखलात्रयसंयुक्तेयोन्याचैवसमन्विते मंडपेकारयेत्तत्रयथा
विभवसारतः ब्राह्मणंवाचयित्वातुसंकल्प्ययथाविधि अलंकृतास्ततःसम्यग्ऋत्विजोवरयेद्बुधः
आचार्यंवरयेत्पश्चाद्वस्त्रादिभिरलंकृतं आनीयचतुरःकुंभान्कुसवर्णान्सशोभनान् प्रान्ताछिद्र
समायुक्तंहृत्कुंभंसुशोभनं सूत्रेणवेष्टितंमध्येधान्यस्योपरिविन्यसेत् शतमूलानिपुण्यानिरत्ना
निनवसंख्यया मृत्तिकादशसंख्याकास्तथापल्लवपंचकं पंचवल्कषायाणिपंचगव्यंतथैवच पं
चसेगंधिकंचैवपुण्यालोहत्रयंतथा धान्यानिसर्वाणितथाकुशान्दूर्वास्तथैवच तीर्थोदकानि
सर्वाणिसर्वकुंभेषुविन्यसेत् मूलानितामतीवहेयपानसंख्यानियानिच सहदेवीशिखापुंखावि
लक्रांतापुनर्नवा चंद्रहस्तासिकागुंजामुषविकाचतथाबला काकजंघापवाहवाकाकमाचीश

पं॰क
९
67

नावरी कर्करं स्तरसंत्राली निर्गुंडीमसलीवचा वर्षाभूशंखिनीपाठासमंगाह हतीद्वयं अपामार्गः
कुशाभ्रंगकासखदिरकूष्मकाः श्रीहस्तेंदुवृटम्लक्ताब्रलेहदोषतान्त्रकाः जेहविल्वैसरामांसीनिवा
दिचनिशाद्वयं कदलीकेतकीनालः श्रीपर्णीसक्तकीतथा पटोलालोध्रकोशीरं कोषातकाग्निमंथ
कः जीवंतीदाडिमीपुत्रलसमालेवीजपूरकं प्रन्नोगोवकुलः कुंदोमधुरोमधुकेंदकः मल्लीहेम
मालीचशतामलीतथा उशीरंवालविदिशंकरंजनचतथैवच वटोश्वत्थस्वलक्षकराकाश्रेपिपर्णीका
राकाश्रेपिपार्णीका एलाचशंखिनीचैवनागाकापोतकीतथा कमलंकुमुदंकोशामीलोत्पलद्व
वयं पंचाविशतमूलानिसर्वारिष्टहराणिच आभावेशतमूलानांसर्वौषध्योविनिक्षिपेत् अभावेद
शमूलानांहेममात्रंविनिक्षिपेत् देवदारुनिशायुग्मंपद्मनीलोत्पलंतथा कुष्टरोध्रप्रियंगुचतगरं
मूलमेवच धात्रीफलंवचाकाणिसर्षपानागांरंतथा मुरामांसीतथावेडी उशीरंवालकंतथा
शैलजंरृषपर्णीचश्रीखंडतालकंतथा सिद्धिवृद्धिसमायुक्ताः सर्वौषध्यःप्रकीर्तिताः कुष्टंमांसी
हरिद्रेद्वेमुराशैलेयचंदनं वचाकचोरमुस्तंचसर्वौषध्योदशास्मृताः याओषधीरितिमंत्रेण ५७
औषधादीनिक्षिपेत् सहिरत्नानिमंत्रेणनवरत्नानिनिक्षिपेत् उद्गुतासीतिमंत्रेणमृदमादायविन्यसेत्

प्रवेशयेतेति मंत्रेण पल्लवानपि निक्षिपेत् ऊर्ध्वतीर्थमंत्रेण तत्कूर्चकं विनिक्षिपेत् गायत्र्याद्यैः पंचग
व्यं काण्डात्काण्डात् इत्यादिभिः मधुवातेति च मधु स्वर्णः पञ्चत्वेति शर्करा कलशस्य स्यदिव्यानामध्ये हृद्येत्य
धोहरीः सर्वसन्तारकाः इमंमेवरुणेत्याद्येन तत्वायामि द्वितीयकं ततोग्रे तत्तीर्थं च सत्वत्रोऽग्रे ततः
परं आचार्यो मूलमंत्रेण हृद्हृत्कुंभं प्रपूजयेत् मूलं प्रजामि इति मूले सार्पं दं सर्वैरप्यपि घृतच्छिद्रस्य प्रचरेता
देवं नवैव पूजयेत् तिरश्चीनं सर्पनाथं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् इन्द्रादिलोकपालांश्च स्वेन मंत्रेण पूजये
त् एवं संपूज्य च तिर्वृस्य होमकर्म तनाचरेत् समिदाज्येन चरुणा तिलैः सम्यक् च होमयेत् अष्टोत्तरश
तं वा अष्टोत्तरशतं तु वा मूलं प्रजामि इत्यष्टौ होमे वाक्यं यथाक्रमं अन्तहोमे ततः कुर्यादाज्येन चरुणा
सह प्रजापतये स्वाहा मूलाय स्वाहा प्रजायै स्वाहा इदं सर्पेभ्य इति च वाक्यान्यष्टौ तु मार्गभे सर्पेभ्यः स्वा
हा आश्लेषाभ्यः स्वाहा इदं मुकेभ्यः स्वाहेति तिलैर्व्याहृतिहोमं च कारयेत् समाहितः पूर्णाहु
तिं च जुहुयात् अभिषेकं च कारयेत् उत्थाप्य च घृतात्छिद्रं धारयेत् कपालोपरि घृतात्छिद्रे निक्षिपेद् स्नेन मं
त्रैर्वारुणैस्समवेः समुद्रज्येष्ठादिभिर्मंत्रैर्देवस्य त्वा तथैव च शिरोमेश्रीरिति मंत्रेण आपोहिष्ठादिभिस्त्रि
भिः अनेन मां देवजनान् मंत्रैः स्नातारमेव च द्यौः शान्त्यादिभिर्मंत्रैर्मा नस्तोके इति मंत्रकैः आदित्यासो

शां·क·
९८

ज्यमाचार्याय निवेदयेत् आज्यावलोकनं कृत्वा साविशाय प्रदापयेत् आचार्याय धेनुं दद्यादयः पिंडं
तथैव च सर्वालंकारसंयुक्तां गां सवत्सां सदक्षिणां तदर्धं ब्राह्मणे दद्यात् ऋत्विग्भ्योपि तदर्धतः ब्रा
ह्मणान् भोजयेत् अष्टावष्टशतं वा शक्त्यानुसारतः अनेन विधिना शांतिं यः कुर्यात् प्रीतिमान्नरः आयु
रारोग्यमैश्वर्यं तस्य शांतिर्भवेद्ध्रुवं इति कमलाकरभट्टकृताश्लेषाशांतिः अथ ज्येष्ठायोगः उक्तेऽका
लेऽकर्मयोग्ये स्वस्य स्नानं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा ममास्य पुत्रस्य मूलाश्लेषाजन्मसूचितपित्राद्यरिष्ट
शांतिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं सनवग्रहमखामाश्लेषाशांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजापु
ण्याहवाचनमातृकापूजानांदीश्राद्धाचार्यमृत्विजश्च वृणुयात् तत आचार्योस्मिन्कर्मण्याचार्योहं करि
ष्य इति संकल्प्य पंचद्रव्यसंस्थितमिति सर्षपान् विकीर्यापोहिष्ठेति मंत्रैः कर्मभूमिं प्रोक्ष्य स्थापनदेशे पं
चवर्णैः स्वस्तिकं कृत्वा मही द्यौरिति भूमिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति द्रोणप्रमाणव्रीहीन् क्षिप्त्वा कलशे
ष्विति कुंभं निधाय इमं मे गंगे इत्यापूर्य गंधद्वारामिति गंधं प्रक्ष्य याओषधीरित्योषधीः ओषधयः स
मिति यवान् कांडात्कांडादिति दूर्वाः अश्वत्थे व इति पंचपल्लवान् स्योनेति सप्तमृदः याः फलिनीरि
ति फलं सहिरत्नानीति रत्नान्यायोहिष्टेति त्वचेन पंचगव्यं हिरण्यरूप इति हिरण्यं प्रक्षिप्य वा ९८

सवासाश्त्याचेन्ध्य पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रं निदध्यात् विमवेसनितस्मात्कलशाद्यन्तर्दिद्वमहीयोरि
तिचतुरः कलशान्स्थापयेत् ततः पूर्णपात्रोपरिस्थवस्त्रे सौवर्णां रुद्रप्रतिमां त्र्यम्बकमिति मन्त्रेणा
वाह्य पूजयेत् अस्य वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् तत एकर्त्विक्कुम्भे भास्त्रष्टरुद्रैकादशिनीं जपेत् यदि या
न्नुषो यजमानः बह्वृचश्चेच्चत्वारि रुद्रसूक्तानि छन्दोगश्चेद्रुद्रसामानि सूक्तसाम्नापकारणाष्टविद्येक
संख्यागात्या केचित्तु रुद्रः सर्वसाधारणे बह्वृचछन्दोगयोस्तु सूक्तसाम्नो रुद्रेण सह विकल्प इत्याहुः
इदमेव शिष्टाः कुर्वन्ति तत्र रुद्रन्यासादि श्रीगुरुनिर्मितरुद्रपद्धतौ द्रष्टव्यं रुद्रसूक्तानि तु कद्रुद्राये
ति नवर्चस्य सूक्तस्य घोरः कण्वो रुद्रो गायत्री इमा रुद्रायेत्येकादशर्चस्य कुत्सो रुद्र आद्या नव
जगत्यो अन्त्ये त्रिष्टुभौ आ ते पितरिति पञ्चदशर्चस्य गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति
चतसृणां वसिष्ठो रुद्रः तिस्रो जगत्यो अन्त्या त्रिष्टुप् आ वो राजानं वामदेवो रुद्रस्त्रिष्टुप् तमुष्टुहि भो मोचीरु
द्रस्त्रिष्टुप् भुवनस्य पितरमृजिश्वा रुद्रस्त्रिष्टुप् त्र्यम्बकं वसिष्ठो रुद्रोऽनुष्टुप् रुद्रसामर्ष्यादि तलाप्रहष
पद्धतौ द्रष्टव्यं ततस्त्र्यम्बकमिति मन्त्रमष्टोत्तरसहस्रं पावमानीश्च मध्यकुम्भे जपेत् ततः प्राक्कुम्भे
आशुः शिशान इति त्रयोदशर्चस्य सूक्तस्यैन्द्रोऽप्रतिरथ इन्द्रश्चतुर्थ्या बार्हस्पत्या त्रिष्टुबन्त्यानुष्टुप् द

शा॰क
९५
69

क्षिणकुंभे त्वमग्ने रुद्र इत्यनुवाकस्य हव्यवाह ऋषिरग्न्यात्मा रुद्रो देवता जगती छंदः पश्चिमकुंभे र
त्नानि इत्यस्य वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् उत्तरकुंभे रत्नाहरणमिति पंचविंशर्चस्याङ्गिरसः पावकोऽग्निस्त्रिष्टुप्
श्रुत्वाञ्चत स्त्वोऽवष्टभः जपेत् अत्रापि पूर्वोक्तासंख्याशुक्लयाग्न्यापंचकुंभासंभवे च ततः अस्त्रवर्ण
पंचवक्त्रं कुंभस्थापयित्वा सर्वं तंत्रं कुर्यात् ततः कुंभस्योत्तरतः चतुर्विंशद्दलपंकजं पंचवर्णैः कृ
त्वा कर्णिकायां पूर्ववत् कलशं स्थापयेत् तत्र व्रीहिष्ठ तिपमः याः फलिनीरिति रत्नौषधीश्च
प्रक्षिपेत् ततः कुंभोपरि स्थपूर्णपात्रोपरि सर्पाख्यां मामि प्रतिमां नमोस्तु सर्पेभ्यो ये के च पृ
थिवीमनु येऽन्तरिक्षे ये दिवि तेभ्यो नमः इति मंत्रेणावाहयेत् ततः सर्पो रक्तस्त्रिनेत्रश्च द्विभु
जः पीतवस्त्रकः फलकासिधरस्तीक्ष्णो दिव्याभरणभूषित इति सर्पं संध्यात्वानंदक्षिणे तो बृह
स्पते गृत्समदो बृहस्पतिस्त्रिष्टुप् इति मंत्रेण प्रतिमायां बृहस्पतिमावाह्य उत्तरस्तु उदीरतां पि
तरः स्वधा त्रिष्टुप् अनेन प्रतिमायां पितृन् आवाह्य भागादि तस्तु न विंशतिपंकजदलेषु पूर्वामा
रभ्य तद्वदपर्यंतेन नक्षत्राणि तद्देवताश्चावाहयेत् यथा भगः अर्यमा सविता त्वष्टा वायुः इ ९५
न्द्राग्नी मित्रः इंद्रः निर्ऋतिः आपः विश्वेदेवाः विष्णुः वसवः वरुणः अजैकपात् अहिर्बुध्न्यः पूषा

अश्विनौ यमः अग्निः प्रजापतिः सोमः रुद्रः अदितिरिति ततो लोकपालानावाह्य पदार्थ तत्स
मयेन कांडानुसमयेन वा पूजयेत् ततआचार्योऽग्निं गृहीत्वा प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात् अत्र प्रधानेन
वग्रहान्प्रत्येकमष्टकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः अधिदेवाप्रत्यधिदेवांश्चाष्टकसंख्या
भिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः विनायकादीन् लोकपालांश्च प्रत्येकमष्टकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्या
हुतिभिः प्रधानदेवतां सर्पीत् प्रतिद्रव्यमष्टोत्तरशतसंख्याभिः हुतसंमिश्रपायससमिच्चर्वा
ज्याहुतिभिः बृहस्पतिं पितृंश्च प्रतिद्रव्यमष्टाविंशतिसंख्याभिः पायसाहुतिभिः रक्षोहणं व
लगहनं वैष्णवीमिति पंचदशभिः प्रत्येकमष्टसंख्याभिः कृसराहुतिभिः श्रियं हिरण्यवर्णामिति पंचदशभिः
प्रत्येकमष्टसंख्याभिः समिदाज्यचर्वाहुतिभिः सोमं त्रयोदशसंख्याभिः पायसाहुतिभिः रुद्रंच
वर्णहीतेनाज्येन अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं चाज्येन शेषेण स्विष्टकृतमित्यादिहुतपात्रनिधानां
तं कृत्वा पापसत्कस्रवद्भूत् स्वपयित्वाज्यभागांतं कुर्यात् ततो यजमानो दक्षिणातः सर्वादेव
ताउद्दिश्य त्यागं कुर्यात् ततः होविकलाहित आचार्यो होमं कुर्यात् तद्यथा नवग्रहानधिप्रत्यधि
देवताविनायकाद्याः लोकपालांश्च ननं चैव ह्नत्वा सर्वेभ्यो नमो सर्वेभ्य इति मंत्रेण बृहस्प

श्रा॰ क॰

७.

70

तयेपितृभ्यश्चततस्त्वंचैदं व्यचतुष्टयंततस्संख्ययाज्याहुतीभगादिचतुर्विंशतिदेवेभ्योनाममंत्रेणाष्टा
ष्टसंख्ययाजुहुयात् ततः कृणुष्वेतिपंचदशर्चस्यगौतमोवामदेवोरक्षोहात्रिष्टुप् कृसरंहो॰
गायत्र्यासवितारं जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप्॰ कृसरं त्र्यंबकवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् कृसरं सीरा
युंजंतीत्यस्यबुधःसौम्यऋत्विक्स्तुतिर्गायत्री कृसरं तामग्निवर्णांसौभरिर्दुर्गात्रिष्टुप् कृसरं॰ वा
स्तोष्पतेवसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिष्टुप् कृसरं अग्निंकण्वोमेधातिथिरग्निर्गायत्री कृसरं॰ क्षेत्रस्यवा
मदेवः क्षेत्रपालोनुष्टुप् कृसरं गृणानाजमदग्निर्मित्रावरुणौगायत्री कृसरं॰ अग्निंहोतंपुरोदधे
त्यस्याङ्गिरसोविरूपोऽग्निर्गायत्री कृसरं हिरण्यवर्णामितिपंचदशर्चस्यसूक्तस्यआनंदकर्दम
चिक्लीतेंदिरासुताऋषयः श्रीर्देवता आद्यास्तिस्रोनुष्टुभः चतुर्थीप्रस्तारपंक्तिः पंचमीषष्ठ्यौ
त्रिष्टुभौ ततोष्टावनुष्टुभः अंत्याप्रस्तारपंक्तिः होमेविं॰ प्रत्यृचंसमिदाज्यचरूनष्टष्टानाष्टावि
शत्यष्टान्यतमसंख्ययाजुहुयात् त्वंनःसोमविश्वतइत्यस्यप्रगाथः सोमस्त्रिष्टुप् पायसहोत्वं
नःसोमविश्वतोगोपाइतिवामंत्रः त्वंनःसोमसुक्रतुरितिवा अनयोरेकोविमदःसोमआस्तार
पंक्तिः तस्यवइंद्रहीतमाज्यपृहीत्वायानेरुद्रेतिकश्यपोरुद्रः स्वराडनुष्टुप् अनेनजुहुयात् ततः ७.

स्रुवेणाज्यस्य समस्तव्याहृतिभिराज्यभागा स्विष्टकृदादिप्रायश्चित्तहोमान्तं कुर्यात् ततो दिक्पा
लेभ्यो नवग्रहेभ्यो विनायकादिभ्यः निर्ऋतये इंद्राय ब्रह्मणे रुद्राय क्षेत्रपालाय च सदीपमाषभक्तब
लीं दद्यात् ततश्चाचार्यो यजमानो वा चतुर्गृहीतेन द्वादशगृहीतेन वा स्रुवं पूरयित्वा तत्र फ
लादिकमवधाय पूर्णाहुतिं जुहुयात् तत्र मंत्राः समुद्रादूर्मिरित्येकादशर्चस्य सूक्तस्य गौ
तमो वामदेवोऽग्निस्त्रिष्टुप् अंत्या जगती पूर्णाहुः प्रजापते हिरण्यगर्भः प्रजापतिस्त्रिष्टुप्
पूर्णा· सप्त ते अग्ने सप्त वानाग्निर्जगती पूर्णा· एतैः पूर्णाहुतिं हुत्वा प्रणीतातिनयनादि कर्मशे
षं समाप्य चतुः कुंभमध्यवर्तिनं कं भं दक्षिणतः स्पृष्ट्वा त्र्यंबकमिति याज्ञवल्क्ये यजमानस्त
द्राहृदैकादशिनीमपि जपेत् बह्वृचश्चेद्रुद्रसूक्तानि सामगश्चेद्रुद्रसामानि अथर्वणश्चेत्
त्र्यंबकमंत्रमात्रं आवाहिकाद्यष्टविध्येकसंख्यया रुद्रजपः ध्यानं त्र्यंबकजपश्च सर्वेषां· ततो रु
द्रं समर्चयेत् पंचोपचारैः संपूज्य त्र्यंबकमोद्भणाक्षरूपस्यापि सर्वकलशोदके पात्रांतरे गृहीत्वा स्वि
णा चार्यो यजमानं सर्वौषधीरवलिप्तांगं प्रतनं नववस्त्रा सपुत्रा च तत्पत्नीमुपवेश्य वरुणमाणो
मंत्रैरभिषिंचेत् ते च अस्तीम्यामिति षण्णां कश्यपो विहायस्त्वनापानोनुष्टुप् अभि· त्रिभिष्टु

शां·क
७१

देवेतिसप्तानांवसिष्ठऋषिः आद्यानांत्रयाणामग्निर्देवता ततस्त्रुतसॄणां विश्वेदेवाः आद्यागायत्री
द्वितीयानुष्टुप्· ततस्तिस्रोगायत्र्योंत्येद्वेअनुष्टुभौ अभि· आपोहिष्ठेतिनवर्चस्यावरीषः सिंधुद्वीप
आद्येगायत्र्योंत्येद्वेअनुष्टुभौ पंचमीवर्धमाना सप्तमीप्रतिष्ठाअभि· आपइदेतिद्वयस्यसप्तर्षयो
विश्वेदेवाअनुष्टुप् सहस्राक्षेणेतिप्राजापत्योपहत्यनाशनोयत्महात्रिष्टुप्· देवस्यत्वेत्यास· हस्ता
भ्यां· अश्विनोर्भैषज्येनतेजसेब्रह्मवर्चसायाभिषिंचामि १ देवस्यत्वा·भ्यांसरस्वत्यैभैषज्येन· वीर्याया
न्नाद्यायाभिषिंचामि देवस्यत्वा·भ्यां· इंद्रस्येंद्रियेण· श्रियैयशसेबलायाभिषिंचामि ३ देवस्य·मत्रे
स्तेजसासूर्यस्य· षिंचामि यज्जाग्रतइतिषण्णांप्रजापतिर्मनास्त्रिष्टुप्: १ येनकर्माणि·२ यत्प्रज्ञा
ने·३ येनेदंभूतं·४ यस्मिन्नृचः·५ सुषारथिः·६ ततः योसौवज्रधरोदेवोमहेंद्रोगजवाहनः
सार्पज्ञातत्रिपणोदोषंमातापित्रोर्व्यपोहतु योसौशक्तिधरोदेवोहुतभक्छागवाहनः सप्तजि
ह्वश्चदेवोग्निःसार्पदोषंव्यपोहतु योसौदंडधरोदेवोधर्मोमहिषवाहनः सार्पज्ञातत्रिपणो
दोषंव्यपोहतुयमोमम योसौखड्गधरोदेवोनिर्ऋतीराक्षसाधिपः प्रणाशयतुसर्पाख्यदोषंवो
डानसंभवं योसौपाशधरोदेवोवरुणश्चजलेश्वरः नक्रवाहःप्रचेतानोसार्पाख्यायंव्यपोहतु यो ७१

71

सोदेवोजगत्प्राणोमारुतोमृगवाहनः प्रशमयतुसार्पंत्वंदोषंबालस्यशांतिदः योसौनिधिपति
र्देवः खड्गभृद्वाजिवाहनः मातापित्रोःशिशोश्चैवसार्पदोषंव्यपोहतु योसौपशुपतिर्देवः पिनाकी
वृषवाहनः आश्लेषामूलगंडांतेदोषमाशुव्यपोहतु विघ्नेशः क्षेत्रपोदुर्गालोकपालानवग्रहा स
र्वेदोषप्रशमनेसर्वेकुर्वंतुशांतिदाः आश्लेषाजन्मजातस्यमातापित्रोर्धनस्यच भ्रातृज्ञातिकुलस्था
नांदोषंसर्वंव्यपोहतु योसौवागीश्वरोनामअधिदेवोबृहस्पतिः मातापित्रोःशिशोश्चैवगंडांतेसव्य
पो॰ पितरः सर्वभूतानांरक्षंतुपितरःसदाः सर्पनक्षत्रजातस्यवित्तंचज्ञातिबांधवान् स्नातस्त्वेत्यादि
भिरभिषिच्य तच्छंयोः शंगुर्विश्वेदेवाःशक्करी अभि॰ ततोः रुद्रसर्पकलशोदकेनान्येनचशांतश्छि
द्रमंतर्धीयाभिषिक्तोयजमानश्चाचार्यायधेनुंब्राह्मणेवृषं रुद्रजापिनेकलशमनड्वाहंप्रतिमांचऋ
त्विग्भ्योयथाशक्तिदक्षिणांदत्वासर्पाणामनंतरंपूजनं विधायताम्रपात्रेफलपुष्पादियुक्तमर्घ्यं
गृहीत्वा सर्पाधीशनमस्तुभ्यंनागानांचगणाधिपः गृहाणार्घ्यंमयादत्तंसर्वारिष्टप्रशांतये इत्य
र्घ्यंदत्वाउत्तिष्ठेति विसर्ज्यसंकल्पपूर्वकमाचार्यहस्तेप्रतिपाद्याग्निंसंपूज्यगच्छगच्छेतिविसर्ज्यय
थाशक्तिब्राह्मणान् भोजयित्वाशांतिसूक्तजपंकारयित्वासुहृद्युतोभुंजीतेति ॥इतिश्रीमन्त्रा

रायणभट्टसुतरामकृष्णभट्टसुतकमलाकरभट्टकृतश्लेषाशांतिप्रयोगः ॥ अथ नक्षत्रविशेषे
फलमुक्तं नृसिंहप्रसादे चित्रायाः पुष्यमघयोर्द्विपादे पूर्वाषाढाधिष्ण्ये तृतीये जातः पुत्रश्चोत्तरा
ये विपत्ते मातापित्रोर्भ्रातृराप्रुष्यनाशः । द्विमासे चोत्तरादोषः पुष्ये चैव त्रिमासिकः पूर्वाषाढाष्ट
मे मासि चित्राषाण्मासिकं फलं नवमासं तथाश्लेषा मूले चाष्टकवर्षकं ज्येष्ठापंचदशे मासि पुत्रदृष्टान
वर्जिता पत्रशांतिर्नोक्ता तत्र शुभं वः कार्यः तस्मात्कांतिं प्रकुर्वित गृहाणां क्रूरचेतसामिति वसिष्ठेन
सर्वशेषत्वोक्तेः नारदः कृष्णगौः कपिलावासः कपिलावासः कपिलं कृष्णपवचनं शांतये विप्रा
य दातव्यास्त्वन्वरणा व्रतैः ततो होमं प्रकुर्वित शांत्यर्थं तु यवैस्तिलैः नमस्ते रुद्रमंत्रेण दक्षिणां तु प्रदाप
येत् यथावित्तानुसारेण ततः शांतिर्भविष्यति येन मंत्रेण होतव्यं तन्मंत्रं च तज्जपेत् एतावर्तेन मं
त्रेण जुहुयाच्चैव मंत्रवित् श्रीफलस्यापि समिधः शिवार्थं जुहुयात्ततः अष्टोत्तरशतं चैव गायत्र्या जु
पेत्ततः शांतिकं प्रजपेद्धि प्रदं विष्णुर्विचक्रमे सहस्रशीर्षा मंत्रेण जपेत्त्योष्टिकशांतये आप
स्तंबः चतुष्पादं नंदं पंचपादं वा भवती ज्येतानि सर्वाणि सूर्यदेवत्यान्यकृतानि शापयुक्तानि भवंत्य
प्यं जातवेदसमिति स्थालीपाकं कृत्वा मे चमि राज्याकृतिनिर्भिनत्तु होतिस्तुधीय स्वाहा सर्वग्रहाधिप ७२

येस्वाकिरणायस्वाहा सर्वपापप्रशमनायस्वाहेति व्याहृतिभिर्हुत्वाथ सामगायेत् ॥ इति श्रीमन्नारा
यणभट्टसूरिसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृते शांतिकमलाकरे नक्षत्रविशेषप्र
सवशांतिः ॥ अथैकनक्षत्रजननशांतिः ॥ हेमाद्रौ गार्ग्यः एकस्मिन्नेव नक्षत्रे भ्रात्रोर्वा पित्रपुत्रयोः प्रसूति
श्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चयः ॥ भ्रात्रोः भ्रातृभगिन्योरित्यर्थः ॥ भ्रात्रोः पुत्रयोरित्यत्र भ्रातृपुत्रौ स्व
सृदुहितृभ्यामित्येकशेषः ॥ पित्रोरित्यत्र पिता मात्रेत्येकशेषः ॥ मध्यमपदलोपी न समर्थश्चेत्समास
श्छांदसः ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ समानभे यदा देवि पितापुत्रौ च सोदरौ ॥ भगिन्यौ वा स्वबंधू वा तदा पूर्वस्य
नाशनं ॥ न दोषनाशाय तदा प्रशस्तां शांतिं च कुर्यादभिषेचनं च ॥ संपूज्य नक्षत्रप्रतिमां तदग्रे दाने
च कुर्याद्विभवानुरूपं ॥ तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वाचार्यमतेन तु ॥ शुभर्क्षे शुभवारे च चंद्रताराब
लान्विते ॥ रिक्ताविष्टिविवर्ज्जे तु प्रारभेद्दिवसे सुधीः ॥ आचार्यं वरयेत्पूर्वं चतुरो वा द्विजोत्तमान्
ब्राह्मणान्वा च विद्वांस्तु शांतिकर्म समाचरेत् ॥ गृहेशानदिग्भागेन नक्षत्रप्रतिमां ततः ॥ तन्नद
दैवतमंत्रेण पूजयेत्कलशोपरि ॥ नक्षत्रसंज्ञाः ॥ आपस्तंबपाठावाप्यां ग्रहेष्टौ वा केषुप्रसिद्धाः ॥
नक्षत्रदेवतानां वा नक्षत्रदेवतापूज्या तत्र विधिरन्यथापि ॥ एवकमिति ज्योतिर्निबंधोक्तेः ॥ रक्तवस्त्रे

ग्रां·क
७५
73

णां संस्थाप्य वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् स्वशाखोक्तेन मार्गेण कुर्यादग्निमुखं ततः अनेनैव तु मंत्रेण जुहुने
दष्टोत्तरशतं ततस्तद्दोषोक्तिनेत्यर्थः प्रत्येकं समिदन्नाज्यैः प्रायश्चित्तांतमेव च अभिषेकं ततः कुर्या
दाचार्यपितृपुत्रयोः वस्त्रालंकारगोदानैराचार्यं पूजयेत्ततः ऋत्विजां दक्षिणां दद्यान्माषत्रय
सुवर्णकं देवताप्रतिमादानं धान्यवस्त्रादिभिः सह यानशय्यासनादीनि दद्यात्तद्दोषशांतये
भोजयेद्ब्राह्मणान्सर्वान्वित्तशाठ्यविवर्जितः अथ प्रयोगः मातापितृनक्षत्रोत्पन्नेयोगे सुखप्र
सवं कृत्वा धात्रनक्षत्रोत्पन्ने कृत्वा देशकालौ संकीर्त्यास्य शिशोः पित्रोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्ट
शांत्यर्थं पञ्चनक्षत्रजननशांतिं करिष्ये इति संकल्प्य गणेशपूजास्वस्तिवरणांते आचार्यः प्रा
न्याकलशं संस्थाप्य तत्र रक्तवस्त्रे जन्मर्क्षप्रतिमां तद्दैवमंत्रेण वस्त्रयुग्माद्यैः पूजयेत् ततोग्नि
ग्रहांश्च प्रतिष्ठाप्य तत्र प्रधानेष्टमकं नक्षत्रं तद्देवतां वा समिच्चर्वाज्यैः प्रत्येकमष्टशतसंख्यया पाये
षेण स्विष्टकृतमित्यादिबलिदानांतं कुर्यात् ज्योतिर्निबंधे भक्त्या हरिहरौ देवौ स्वर्णेन रूप्य
मयौ शुभौ शुक्लो हरिहरौ संपूज्य विधिवद्विप्रस्यास्य विघ्नस्य पितरौ विघ्नतो मुखौ प्रीयेतामनु
निदानेन देवौ हरिहरावुमावित्याचार्यायान्यस्मै वा सदक्षिणौ दत्वाऽभिषेकं कुर्यात् दानं ७५

होमविधेः पश्चाद्दानादन्वभिषेचनमित्युक्ते पूर्णाहुतिं प्रणीताविमोकादि च कृत्वा कलशजलेनाभि
षिच्याचार्याय वस्त्रालंकारगाः ऋत्विग्भ्यश्च माषत्रयमितं स्वर्णं दत्त्वोत्तरपूजां कृत्वा विसृज्याचार्यगृ
हे दत्त्वा यथाशक्ति धान्यवस्त्रपात्रशय्यासनान्याचार्यर्त्विग्भ्योऽन्येभ्यो गा दत्त्वा विप्रान्भोजयेत् इति श्री
कमलाकरभट्टकृते एकनक्षत्रशान्तिप्रयोगः अथ व्यतीपातवैधृतिसंक्रामप्रसवशान्तिविधिः
शौनकः अथातः संप्रवक्ष्यामि शौनकः शान्तिमुत्तमां वैधृतौ च व्यतीपाते महादोषोऽभिजायते
कुमारजन्मकाले तु व्यतीपातश्च वैधृतिः संक्रमश्च रवेस्तत्र जातो दारिद्र्यकारकः दरिद्रिणाम
हादुःखं व्याधिपीडा महद्भयं प्राप्नुयं(?) मृत्युमाप्नोति(?) नः तत्र कार्या विचारणा स्त्रीणां च शोकदुःखं
च सर्वनाशकरो भवेत् शान्तिर्वीश्वकला(?) कार्या तत्र दोषो न कश्चन गोमुखप्रसवं कुर्याच्छान्तिं कु
र्यात्प्रयत्नतः जपाभिषेकदानेश्च होमादपि विशेषतः नवग्रहमखं कुर्यात्तस्य दोषप्रशान्तये प्र
थमं गोमुखाज्जन्म ततः शान्तिं समाचरेत् गृहस्य पूर्वदिग्भागे गोमयेनानुलिप्य च अलंकृते स्व
देशे तु व्रीहिराशिं प्रकल्पयेत् पंचद्रोणमितं धान्यं तदर्धं तण्डुलेन च तदर्धं तु तिलैः कुर्याद्द्रो
णोपरि कल्पयेत् द्वात्रिनयशराशौ(?) तु अष्टपत्रं लिखेद्बुधः पुण्याहं वाचयित्वा तत्राचार्यं वृणुया

ग्रं·क
७४
74

स्मृता आचारवंतं धर्मज्ञं कुलीनं चक्रजं विदं मंत्रतत्त्वार्थतत्त्वज्ञं शान्तिकर्मणि कोविदं पंचामृतभूषणोद
घात्य हृद्वस्त्रोपलीयकं राशौ प्रतिष्ठितं कुंभमव्रणं सुमनोहरं तीर्थोदकेन संपूर्ण्य सर्वौषधिप
स्त्रैवं गन्धगंधरत्नं च वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् तस्योपरि न्यसेत् पात्रं सूक्ष्मवस्त्रेण संयुतं प्रतिमां स्थापये
होमामात्साधिप्रत्यधिदेवतां चेद्वादित्याकृतिं पार्श्वमध्ये वेष्टितमर्चयेत् वेष्टितं तद्देवतारुद्राय
कमेव व्यतीपाते मध्ये संक्रमणस्य वा आनोहत्तरतो हृद्रमग्निं दक्षिणतो न्यसेत् वेष्टनौ· मध्ये
रुद्रः दक्षिणोत्तरयोः सूर्यवेद्यौ· संक्रमपातयोर्मध्ये सूर्यः स्वस्तोत्तरयोरग्निरुद्रावित्यर्थः निष्क्रमत्रि
णिवार्धेन पादेनापि स्वशक्तितः प्रतिमां कारयेद्धीमान् तत्तल्लक्षणलक्षितां तत्रदानपरिभाषायां
मयोक्तं प्रतिमापूजनार्थाय वस्त्रयुग्मं निवेदयेत् अधिदेवं भवेत्सूर्यं शुद्रः प्रत्यधिदेवतं तत्तज्ज्ञाप
तिष्ठवर्णं तत्तन्मंत्रेण पूजयेत् त्र्यंबकेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां जपेत् उदुत्यं इति मंत्रेण सूर्यपूजां
समाचरेत् आप्यायस्वेति मंत्रेण सोमपूजां समाचरेत् उपचारैः षोडशभिर्यद्वा पंचोपचारकैः अर्चितं
गंधपुष्पाद्यैः फलैर्नैवेद्यमर्पयेत् मृत्युंजयेन मंत्रेण प्रधानप्रतिमां स्पृशन् अष्टोत्तरसहस्रं वाष्टोत्त ७४
रशतं तु वा अष्टाविंशतिं तावाथ प्रजप्यात्स्वशक्तितः सर्वेषां रोगनप्याप्य सोमार्कसोममंत्रतः

आनोभद्रेतिसूक्तंचमद्राश्चमेषुसूक्तकं जपेच्चपौरुषंसूक्तंत्रैयंबकमतः परं कुंभस्यदक्षिणाद्वर्तेर्दिक्ष
जपंकुर्युस्तथाद्विजः कुंभस्यपश्चिमेदेशेस्थंडिलेग्निंप्रकल्पयेत् स्वगृह्योक्तविधानेनकारयेत्संस्कृ
तानलं त्रैयंबकेनमंत्रेणसमिदाज्यचरून्हुनेत् अष्टोत्तरसहस्रंवाअष्टोत्तरशतंतुवा अष्टाविंशति
वाकुर्यात्स्वस्यशक्त्यनुसारतः मृत्युंजयेनमंत्रेणतिलहोमंसमाचरेत् ततःस्विष्टकृतंहुत्वाअभिषेकं
तुकारयेत् समुद्रज्येष्ठासूक्तेनआपोहिष्ठात्र्येनच अदोभ्यामितिसूक्तेनपावमानीभिरेवच त्रै
यंबकेनउत्सूर्यंआप्यायस्वेतिमंत्रतः स्वरास्त्वामितिमंत्रेणअभिषेकंसमाचरेत् अभिषेकान्ततं
वस्त्रमाचार्यायप्रदापयेत् श्वेतवस्त्रधरोभूत्वाभूषणाद्यैरलंकृतः यजमानःस्त्रियायुक्तआज्यावेक्ष
णमाचरेत् आचार्यंपूजयेत्पश्चाद्वस्त्रहेमांगुलीयकैः गोदानंवस्त्रदानंचहेमदानंविशेषतः ततो
वृषभमनार्वाणंचआचार्यायप्रदापयेत् अस्यादनपटंदद्यात्ततःशांतिर्भविष्यति जापकेभ्योब्राह्मणे
भ्योदक्षिणाभिस्तोषयेत् दीनांधकृपणेभ्यश्चप्रदद्याद्भूरिदक्षिणा ब्राह्मणान्भोजनसंख्याकान्
मिष्टान्नैर्भोजयेत्ततः बंधुभिःसहभुंजीतयथाविभवसारतः एवंयःकुरुतेमर्त्योनैवदुःखमवा
प्नुयात् आयुरारोग्यमैश्वर्यंमातापित्रोःशिशोरपि सर्वंजायतेविहातिश्चपुत्रपौत्रप्रवर्धनं सर्वान्

शां॰क कामान् वाप्नोति सर्वांश्चीर्णत्वा चिरं वसेत् ॥ इति शौनकीये व्यतीपातादिशान्तिः ॥ अथ प्रयोगः ॥ गोमु-
७५ खप्रसवं कृत्वा देशकालौ स्मृत्वा ऽस्याः शिशोर्वैधृतिजननसूचितसर्वारिष्टशान्तिद्वारा श्रीपरमेश्वरप्री-
त्यर्थं वैधृतिजननशान्तिं करिष्ये ॥ एवं व्यतीपातसंक्रमयोः ॥ एकदिने तत्तत्तन्त्रेणैकैव शान्तिः ॥
संक्रान्तौ वैधृतेः स्वतन्त्रेणानिदं पृथक्कार्यं ॥ ततो गणेशपूजनपुण्याहवाचननान्दीश्राद्धाचार्यवि-
75 वरणानि कुर्यात् ॥ तत आचार्यो यदत्रेति सर्षपान् विकीर्य भूमिं प्रोक्ष्य पृथ्वीसमा मही द्यौरिति भू-
मिं स्पृष्ट्वा तत्र ओषधयः समिति पञ्चद्रोणमितैर्व्रीहिराशिं तदुपरि साधद्रोणद्वयपरिमितं तण्डुल-
राशिं तदुपरि सपादद्रोणमितं तिलराशिं कृत्वा परिसमं कृत्वा तत्र पञ्चवर्णैरष्टदलं कृत्वा तत्राकल-
शोऽसीति कुम्भं प्रतिष्ठाप्य इमं मे गङ्ग इति तीर्थजलेनापूर्य तत्र सप्तमृत्तिका सर्वौषधि पञ्चपल्लव पञ्चगव्याष्टगन्ध-
पञ्चरत्नानि निक्षिप्य वस्त्रयुग्मेन संवेष्ट्य पूर्णपात्रोपरि वैधृतिप्रतिमां व्याहृतिपूर्वं त्र्यम्बकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप्
इति मध्ये रुद्रं तद्दक्षिणत उदुत्यमिति सूर्यं मन्त्रतः आप्यायस्वेति सोममावाहयेत् ॥ व्यतीपाते संक्रमणे तु उदु-
त्यमिति मध्ये सूर्यं तद्दक्षिणतोऽग्निं दूतमित्यग्निं तत्र त्र्यम्बकमिति रुद्रमावाहयेत् ॥ ततः षोडशोपचारैः
संपूज्य रुद्रप्रतिमां स्पृष्ट्वा नमस्ते रुद्र मन्यव इति समस्तमष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिं वा जपेत् ॥ ततः सूर्यप्रतिमां स्पृ- ७५

शान्‌सर्वसौरान्‌जपेत्तन्‌यथा उदुत्यमिति त्रयोदशर्चस्य सूक्तस्य कण्वपुत्रः प्रस्कण्वो नवाद्या गायत्र्यो
न्याश्चतस्रोऽनुष्टुभः चित्रं देवानामिति षण्णामांगिरसः कुत्सस्त्रिष्टुप्‌ इंद्रं मित्रमिति द्वयोरौचथ्यो दीर्घ
तमास्त्रिष्टुप्‌ हंसः शुचिषदित्यस्याः गौतमो वामदेवो जगती पत्नाः सूर्यस्य त्रिरुष्टुप्‌ यदद्य सूर्य
त्येकस्या उत्सूर्य इति तिसृणामुदेति साधं च तसृणामुदु त्य दर्शतमिति तिसृणां मेधातिथिर्वसिष्ठ
स्त्रिष्टुप्‌ अन्त्या बृहती· पीपर्मः पीपर्म इति सतोबृहती· तच्चक्षुः पुरउष्णिग्‌ बण्महाँ असीति द्वयोः
जमदग्निः पूर्वा बृहती उत्तरा सतोबृहती नमो मित्रस्येति द्वादशर्चस्य सौर्योऽभितपाः जगती· दश
मी त्रिष्टुप्‌ शन्नः सूर्यो नो दिव इति पंचर्चस्य सूर्यपुत्रश्चक्षुर्गायत्री विभ्राड्‌ बृहदिति च तसृणां सूर्यपुत्रो वि
भ्राड्‌ जगती विभ्राजमित्यास्तारपंक्तिः आयं गौरिति तिसृणां च सार्पराज्ञी गायत्री सर्वेषां सूर्यो देवता
ततः सौप्रतिमांसस्य पात्राप्यायसेति जपेत्‌ ध्वनीपातसक्रमणेनैव पूर्वं सौरजपस्तनौरस्त्कजय
जपः ततश्चतुर्दिक्ष्वक्रत्विजः कुंभस्पृष्टा आ नो भद्रेति सूक्तं भद्रा अग्नेरिति सूक्तं पुरुषसूक्तं वकमं
त्रेच जपेयुः ततश्चाचार्योऽग्निं गृहाश्च प्रतिष्ठाप्यान्वादध्यात्‌ अत्र प्रधाने हं देवाः अष्टसहस्राष्टशतमम
ष्टाविंशत्यष्टाद्यतमसंख्ययास मिदाज्य चरुद्रव्येणाग्रं वकमेत्रेण सूर्यं सोमे च अष्टाविंशतिसंख्यया

शां० क०
७८

76

समिदाज्यचरुद्रव्येणव्यतीपातसंक्रमयोस्तु सूर्यरुद्रसंख्ययाग्निरुद्रोऽष्टाविंशतिसंख्ययामृत्युंजयत्र्यंब
कमंत्रेणतिलद्रव्येणाष्टसहस्राष्टशताष्टाविंशतिसंख्याविशेषेणाविष्टकृतमित्यादि ततउक्तहो
मंकृत्वासर्वंपूर्णांतिपूर्तिलेमृत्युंजयहोमंकृत्वाबलिदानांतेपूर्णाहुतिंकृत्वासमुद्रज्येष्ठाइतिसूक्ते
नआपोहिष्ठेतिततश्चैंद्रवीभ्यामितिसूक्तेनपावमानीभिः रुद्रसूर्याग्निमंत्रैः सुरास्त्वेत्यादिपौराणै
श्चाभिषिंचेयुः ततोयजमानोरूपेरूपमितिआज्यमवेक्ष्यतत्पात्रंसदक्षिणंब्राह्मणायदत्वाचार्याय
वस्त्रद्वयंगांहेमांगुलीयकादिसुवर्णप्रच्छादनपटंचदत्वाऋत्विग्भ्योदक्षिणांदत्वोत्तरपूजांकृ
त्वाविसृज्याचार्यहस्तेप्रतिपाद्याग्निंविसृज्यशतंब्राह्मणान्ऋत्विजश्चभोजयेदिति इतिश्रीमन्नारा
यणभट्टसूनुश्रीमद्रामकृष्णभट्टसुतकमलाकरभट्टकृतोव्यतीपातादिशांतिप्रयोगः अथग्रह
णशांतिः शौनकः ग्रहणेचंद्रसूर्यस्यप्रसूतिर्यदिजायते व्याधिपीडानदास्त्रीणामादौनक्षत्रदश
नात् इत्थंसंजायतेयस्यमरणंनसंशयः व्याधिपीडाचदारिद्र्यंशोकश्चकलहोभवेत् शांतिंतेषां
प्रवक्ष्यामिनराणांहितकाम्यया यस्मिन्नृक्षेविशेषेणग्रहणंयदिजायते तदृक्षाधिपतेरूपंसुवर्णे ७८
नप्रकल्पयेत् यथाशक्त्यनुसारेणवित्तशाठ्यंनकारयेत् सूर्यगृहेसूर्यरूपंहिरण्येनस्वशक्तितः

चंद्रं चन्द्रग्रहे धीमान् रजतेन विशेषतः राहूपप्लवविनाशेनैव विचक्षणः नागः सीसं श्वेतदेशे
प्रयत्नेन गोमयेन प्रलेपयेत् तस्योपरि न्यसेद्धीमान् नववस्त्रं सुशोभनं त्रयाणां चैव देवानां स्थापनं
तत्र कारयेत् रक्तचन्दनारक्तगंधं रक्तपुष्पाम्बराणि च सूर्यग्रहे प्रदातव्यं सूर्यप्रीतिकराय च श्वेतव
स्त्रं श्वेतमाल्यं श्वेतगंधानुलेपनं चंद्रग्रहे प्रदातव्यं चंद्रप्रीतिकरं च यत् राहवे चैव दातव्यं कृष्णपुष्पा
म्बराणि च दर्भांकुरं तत्र नागाय श्वेतगंधानुलेपनं सूर्यं संपूजयेद्धीमान् आकृष्णेनेति मंत्रतः स्वर्द्दोन्मेहे
तथा समाप्यायस्वेति मंत्रतः स्वर्भानोरिति मंत्रेण राहुं यत्नेन पूजयेत् एवं संपूजयेद्धीमान् समिद्भि
श्चार्कसंभवैः चंद्रग्रहे च पालाशसमिद्भिर्जुहुयान्नरः दूर्वाभिर्जुहुयाद्धीमान् राहोः संप्रीणनाय
च समिद्भिर्व्रतहुतसमभेषाय जुहुयाद्बुधः आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः इदं सर्वं भवः च
व गव्यैः पंचरत्नैः पंचत्वक् पंचपल्लवैः जलैरौषधकल्कैश्च सहितैः कलशोदकैः अभिषेकं प्रकुर्वि
त यजमानः सपत्निकः मंत्रैर्वारुणैस्तस्मै तैरापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः इममे गंगे परतस्तत्त्वायामीति
मंत्रतः अभिषेकांते हुतेन यजमान समाहितः आचार्यं पूजयेत्पश्चात् स्वर्णेनादिविजितेंद्रियः तस्मै
दद्यात्प्रयत्नेन भक्त्या प्रतिकृतित्रयं दक्षिणाभिश्च संपूज्य यथाशक्त्यनुसारतः ब्राह्मणान् भोजयि

ग्रा॰क
७७

ब्राह्मणान्प्रणिपत्य क्षमापयेत् गांचैवदक्षिणांदद्याद्यजमानःसमाहितः अनेनविधिनाशांतिंकृत्वासम्य
ग्विशेषतः अकालमृत्युशोकेचव्याधिपीडनवाप्नुयात् सौख्यंसौख्येसौमनस्यंनित्यंसौभाग्यंलभतेन
रः इत्यग्रहणजातानांसर्वारिष्टविनाशने कथितंभार्गवेणोदैशौनकायमहात्मने इतिग्रहणप्रस
वशान्तिः अथयमलशान्तिः भारतवृद्धगार्ग्यः स्त्रियागोवडवायाश्चयमलेचैवजायते नारीयायम
लोभीतिमाचरेत् मयूरश्चित्रचोटिकाहस्तिनीचैवमहिषीयमलौयदि प्रसूयतेतदानाशः संग्राममध्य
महान्भवेत् कारयेत्तत्रहोमंचवस्त्रदानंचकारयेत् भोजनेब्राह्मणानांचदद्याद्गांचैवदक्षिणां म
हिषीयमलोत्पत्तौवन्यानांचैवजन्मनि दद्याच्चैवततामैंद्रीशांतिंयदाप्रयोजयेत् कात्यायनः अथा
तोयमलजननेप्रायश्चित्तिर्यस्यभार्यागौर्दासीमहिषीवडवाविकृतिंप्रसवेत्सोऽग्निंवरुणस्योत्तंभन
मभितपन् सूर्योजगतीवरुणः वरुणस्योत्तंभनमसिवरुणस्यस्कंभसर्जनीस्थः वरुणऋतसदन्य
सिवरुणस्यऋतसदनमसिवरुणस्यऋतसदनमासीद् याहेचतुर्णांदीरहस्तानांकुषापस
पसंहरेत् सद्यवटोदुंबराश्वत्थशमीदेवदारुगौरसर्षपास्तेषांमिश्रमपोहिरण्यंहरितांकुरैः सप
ल्लवैरेकोकलशान्पूर्य सर्वौषधीनांदंपतीस्नापयित्वाआपोहिष्ठेतितिसृभिः कयानश्चित्रइति ७७

द्वाभ्यां पंचैर्द्वैरणं पंच वारुणेनेदमापः प्रवहतेत्यपाचमितिस्त्रापयित्वानेनोदर्भैः उपवेश्य तत्र माहुतं
स्थालीपाकं श्रपयित्वाज्यभागाविष्ट्वाज्याहुतीर्जुहोति पूर्वोक्तैः स्नपनमंत्रैः स्थालीपाकस्य जुहोत्य
ग्नये स्वाहा सोमाय पवमानाय॰ पावकाय॰ मरुते॰ मारुताय॰ मरुद्भ्यः यमाय अन्तकाय॰ मृत्यवे॰
ब्रह्मणे॰ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहेत्येतद्देवगृहहोमान्ते उलूकगृध्रकपोतः श्येनो वा प्रविशेत् स्तंभो वा
प्ररोहेद्वल्मीकं मधुजालं वा स्वेदः कुंभप्रज्वलने आसनशयनयानभंगे गृहे पोतिकाकृकलास
शरीरसर्पणे छत्रध्वजविनाशेष्वेषु ग्रस्यानेष्वशुभं केपोल्कापातनकाकसर्पसंगमप्रेक्षणादिष्वेत
देवगृहशान्तिं चोक्तविधिना कृत्वाचार्याय वरं दत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा स्वस्तिवाच्याशिषः प्रति
गृह्णीयादिति बह्वृचकारिकायां अथ यस्य वर्णं वा जनने वेदमलोत्ततः समहुज्यः श्रेष्ठं कुर्यात् पूर्णा
हुतिमथापि वेति ब्राह्मणेन सोऽग्नये मरुत्वते च यो दशाकपालेष्टरोलाशं निर्वपेदाहुतिं वा जुहुया
दित्युक्तं अत्राहिताग्नेः श्रौतेन मारुतं च यो दशाकपालेन सूत्रमन्त्रयः इति यमलशान्तिः अथ त्रिकप्र
सवेशान्तिः शान्तिसर्वस्वे सुतत्रये सुताचेत्स्यात्तत्रये वा सुताय यदि मातापित्रोः कुलस्यापि तदा निष्टसम
हृद्भवेत् ज्येष्ठनाशो धनेहानिर्दुःखं विवादसमहद्भवेत् जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने आचार्यं

यो·क
७८

78

ऋत्विजो वृत्वा ग्रहयज्ञपूरुः सरं ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्रप्रतिमाः स्वर्णतः कृताः पूजयेद्गान्धराणिस्याकल
शोपरिशक्तितः पंचमे कलशे हृद्रप्रजपेद्रुद्रसंख्यया रुद्रसूक्तानि चत्वारिंशांति सूक्तानि सर्वशः ग्रा
चार्योज्जुहुयात्तत्र समिदाज्यतिलान्गुरुः अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा त्रिंशतं तु वा देवताभ्यस्तु तत्वं क्रादि
भ्योग्रहपूरुः सरं ब्राह्मादिमैत्रैश्चिद्रस्य यत्तं इन्द्रमधामहे ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिं पूर्णाहुतिं ततः अभि
षेकं कुर्वस्य कृत्वाचार्यं प्रपूजयेत् हिरण्यं धेनुरेका च ऋत्विजां दक्षिणा ततः आज्यस्यावेक्षणं कु
त्वा शान्तिपाठं तु कारयेत् इति शान्तिकमलाकरे त्रिकशान्तिः अथ सदन्तजननशान्तिः पाद्मे विस
धर्मो नरे च पुष्करः दंतजन्मनि बालानां लक्षणं तन्निबोध मे उपरि प्रथमं यस्य जायन्ते च शिशोर्द्वि
जाः दंतैर्वा सह यस्य स्याज्जन्म भार्गवसत्तमा द्वितीये च तृतीये च तुर्ये पंचमे तथा यदा दंताश्च जायंते
ते मासि चैव महद्भयं मातुः पितुर्वाथ स्याद्देहस्यात्मानमेव च तत्र शान्तिं प्रवक्ष्यामि तां मे निगदतः
शृणु गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा स्नापयेद्द्विजः तदभावे तु धर्मज्ञः कांचनेन तु वा समने सर्वौष
धैः सर्वगंधैर्वीजैः पुष्पैः फलैस्तथा पंचगव्येन रत्नैश्च मृत्तिकाभिश्च भार्गव स्नापयेदित्यन
यः स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनंतरं समाहिताश्च कर्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनं अष्टमेह ७८

त्रिविप्राणां तथा देयाच्च दक्षिणा कांचनं रजतं गाश्च धुर्वं वाचनमेव च अद्भुतसागरे तु सदंतोत्प-
त्तौ पंच दक्षिणीयां निरुक्ता पार्थ दंतजन्मनि सामान्ये शृणु स्नानमतः परं भद्रासने निवेश्यैनं सर्वि
मूलफलैस्तथा सर्वौषधैः सर्वबीजैः सर्वगंधैस्तथैव च स्नापयेत्पूजयेच्चात्र वह्निं सोमं समीरणं
पर्वतांश्च तथा व्यासानादेवदेवं च केशवं एतेषामेव जन्मप्राहृतमष्टोपचाराद्विधि ब्राह्मणांस्तं च
दातव्या यथाशक्त्या च दक्षिणेति इति सदंतजननशांतिः अद्भुतसागरे हस्तशांतिः बालानाम
ष्टमे मासि षष्टे मासि ततः पुनः दंता यस्य च जायंते माता वा म्रियते पिता बालकः पीड्यते तस्य
यमेव न संशयः दधि सौद्रं घृताक्तानामश्वत्थसमिधां ततः जुहुयाद्दक्षिणां प्राज्ञः समंत्रेण
तु मंत्रवित् धेनुं च दक्षिणां दद्यात्ततः संपद्यते शुभं ज्योतिर्निबंधे तु अष्टमे शुभमित्युक्तं अष्टमादि
षु मासेषु दंतोत्थानं शुभावहमिति अनंतगुणसंवित्तानवकृष्णीहिणा वा नवमादिग्रहणं इति षष्टा
ष्टमासयोर्दंतोत्पत्तिः अथ प्रसववैकृतशांतिः विष्णुधर्मोत्तरे मास्येव अकालप्रसवानाचका
लातीताप्रजास्तथा विकृताप्रसवाश्चैव युग्मप्रसवकास्तथा अमानुषाश्चमुंडाश्च अजातव्यंज
नास्तथा हीनांगाश्चाधिकांगाश्च जायंते यदि वा स्त्रियः केशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः

शां० क०
७५

विनाशं तस्य देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत् । निर्वासयेत्तान्नृपतिः स्वराष्ट्रात्त्रियश्च प्रज्याश्च ततो द्वि
जेन्द्राः चिकित्सनैव ब्राह्मणा तर्पणैश्च ततोस्य शान्तिस्समपैति पापं ॥ उष्ट्रानामानुषी जनयेद्यत्र द्वित्रिशी
र्षं तथा पशुम् । स एकमासोर्ध्वं म्रियते तीव्रं जायते नात्र संशयः ॥ वराहोपि क्रमाद्यान्मानुषी च तथा चैवाप्य
मानुषी प्रसूयन्ते प्रजानीयात्परचक्रागमो भवेत् । नारीस्वरूपोष्ट्राश्च पुनः सूकरगर्दभान् । रात्र
सांश्च पिशाचांश्च यदा चैव प्रसूयते । चतुर्विधं भयं चौरात्क्षिप्रमेव प्रवर्तते । भारतमपूर्वाश्चित्रहृद्ग
र्गाः यत्र गर्भे विपर्यासो मानुषाणां गवामपि । अद्भुतानि प्रसूयन्ते तत्र देशस्य विप्लवः । अत्रापि
द्विजातीनां शान्तिकार्याणि च दर्शितुबुधैः । मानुषा मानुषाणां च गोजाश्च मृगपक्षिणां जायन्ते जातमे
दाश्च सदेना विकृताश्च तथा वक्रशीर्षाश्च शीर्षा वा वक्रकर्णाश्च कर्णिकाः । एकशृङ्गा द्वित्रिशृङ्गा
स्तथैव त्रिचतुर्भुजाः । दीर्घकर्णा महाकर्णा गजकर्णाश्च मानवाः । मानवाः श्वापदा व्याघ्रा मार्जा
रास्तु तथारिणः । जायन्ते पुरुषा यत्र तत्र संग्राममादिशेत् । राजश्रेष्ठकालेन नाशं धनस्य च कुलस्य
च । यमला यत्र जायन्ते नारीणां गजवाजिनी । ब्रह्मशान्तिः ततः कुर्यात्तत्र ब्राह्मणपूजिता । अष्टौ
नरसहस्राणि चकुर्वे जुहुयाद्धुते समिधां तु पयपलाशीनां तर्पयेन्नृवं व द्विजान् । दासीदासम ७५

माषुक्तो गोधान्यफलसंयुते कांचनं वृषभं वस्त्रं दद्याद्धि प्रायदक्षिणां अपि राजायते जंतुस्तथा द्वितिथि
रस्तथा सूर्याद्भुतं विजानीयात् पूजयित्वा दिवाकरं दध्याज्यमधुसंयुक्तं समिधश्चार्कसंभवाः यद्वा जनः प्र
सूतिर्भिर्जुहुयाद्दत्तमेव च धेनुं सुवर्णं वस्त्रं च दद्याद्धोत्रे च दक्षिणां सर्वदोषा विनश्यंति ततः संपद्य
ते पुंभं स्त्री जनयते सर्वान् मंडकाश्चाप्यमानुषान् अद्भुतं तदद्भुतमिदं तद्दोषं संप्रपूजयेत् उदुंबरस्य
समिधो दधिसर्पिः समन्विताः दोषोपशमनार्थाय जुहुयान्नियमे स्थितः वस्त्रं सुवर्णं धेनुं च दद्याद्धि
प्रायदक्षिणां स्त्रीगर्भपातो यमलं प्रसूयंते पशवास्त्रियः सदंताश्चैव जायंते जातमात्रा हसंति च अद्भु
द्भुतं विजानीयात् तद्दोषं तं प्रपूजयेत् वस्त्रं गावः सुवर्णं च दद्याद्धि प्रायदक्षिणां मदनरत्ने नारायणीय
टीकायां करकीभूतगोमूर्धा स्तनिका भवनोपरि तत्कालं निहितो नाथाः स्रावप्रसवकारकः अ
स्थिमात्रावशिष्टगोमस्तकस्यार्थः उपोदक्यास्त्वमूलानि तैलयुक्तानि कारयेत् योनिप्रलेपो दातव्यः
सुखं नारी प्रसूयते वंशनिवयोस्त्वक् तुलसीमूलं कपित्थपात्रं चाकरवीरवीजमेतान्पिष्ट्वा स्त्रीरेणमा
हिषेणैव समतो लिंतं सतैलं योनिं लिंपाचते नापि मृतगर्भं निःसारयति किमत्र चित्रं सुखं प्रसवं सु
थवालरक्ता तत्रैवाक्रियाकालोत्तरे प्रथमेऽहनि शृंखलातिवालकं गंधिनीग्रही गात्रोद्वेगो निराहारो ला

यो॰ क॰
८॰
८०

लाग्रीवानिवर्त्तते निक्षिप्यपात्रकीलोध्रमंजिष्ठातालर्वदनैः धूपयेन्महिषाक्षेणततोभवतिसाग्रही बलिस्त
त्रैव मत्स्यमांससुराभक्ष्यगंधास्रकधूपदीपकैः मंत्रस्तुप्रयोगसारे ॐनमश्चामुंडेभगवतिविद्युज्जिह्वेस्वा
हा२ अपसरॐदुष्टग्रहान्नुफ्रंतयथा गच्छंतुयान्यापातास्ततःस्थानेरुद्रोज्ञापयतिस्वाहा विद्युज्जिह्वेह्रं
ह्रींफ्रंफ्रंमुंचमुंचस्वाहा वालग्रहाणांविधेयधूस्त्वावलिनिवेदने नारायणीयेतोमंत्रः कार्त्तंडेयवाष्ठिकेंऊ
वैॐॐभगवतिहिर२फ्रररक्षांकुरु२ वलिंगृह्णाण२फट्ठठेति वालग्रहेष्टसर्वत्रबलिमंत्रस्त्वयंस्मृतः
प्रयोगसारे कदंबमुकरंजश्चविभीतानिवपूर्वच अश्वत्थाजुंबरौचैववक्षोष्मानकवटोतथा मातृवृक्षाः
क्रमेणोक्ताः पूर्वादीशानदिग्गताः प्रतिस्थलप्रसूदर्कप्रतिहृत्समथापिवा यत्रवारोपयेत्तत्रमातृणां
वलिमाहरेत् हस्तानीराजनंतेवलिमितिविधिवद्बालमाहूयतत्रसंस्थाप्याद्भिः स्वमंत्रैःशिरसिसकुशैमे
रत्नैर्धीमद्यित्वा दिग्भागेदेवतायाविधिवदुपहितेस्तत्रगीतैः स्वमंत्रैः कुर्याद्रक्षांक्षणमिवविलंघया
तिदुष्टग्रहार्त्तिः नीराजनमंत्रस्तु ब्रह्माविष्णुश्चरुद्रश्चस्कंदोवैश्रवणस्तथा रक्षंतुत्वरितंबालंमुंचमु ८॰
चकुमारकं स्वाहेतिरक्षाविधौपादांतेपिरसास्यशोन् इमनामंत्रेणदेहेण्णिशोः रक्षामंत्रःप्रयोग
सारे रक्षरक्षमहादेवनीलग्रीवजटाधर ग्रहैस्तुसहितोरक्षमुंचमुंचकुमारकं अस्मेमंत्रमृजंपरे

विलिख्य तत्पत्रं बध्नीयादिति मदनः बालाकर्षिणीवास्यर्णपूर्विकं मंत्रजप उक्तः प्रयोगसारे ॐ सर्व
मातरश्चेग्रग्रहं संहर २ रोदस्फोटय २ स्वाहा गर्ज २ तर्ज २ घ्रा २ ग्रामर्दय २ हिम २ हन २ पंचसिद्धिहदोजा
पयति स्वाहा अत्र होमोपि प्रयोगसारे ॐ कूष्मांडि भगवति सर्वाणि समेडिते खेच २ दह २ पच २ मथ २ ग
च्छ २ स्वाहा कूष्मांडवलिमप्येकं कुंडे मंत्रेणानेन मंत्रवित् त्रिरात्रं पंचरात्रं वा सहस्रं जुहुयात्तिलैः शांतिर्दुष्ट
ग्रहाः शांतिं बलिना चान्नेमोदिताः बालरोदनपरिहारार्थं मंत्र उक्तः प्रयोगसारे घटस्तनमध्ये श्रीकारं स्तनम
ध्ये शिशोर्नाम विलिख्य षट् सप्रस्तु ॐ लललघ स्वाहेति मंत्रस्य पञ्चाक्षराणि विलिख्य तद्वहिर्नेमिवत्
वृत्तद्वयं विलिख्य तद्वहि मदनरत्ने रावणसंवत्कृते कौमारतंत्रे संभेदकृत् द्वयमन्तिकाकाभ्यां सूति
विधायैककरप्रमाणं त्रिलोचनं शूलकपालपाणिं जटाधरं चंद्रनतं दधानं भुजंगभूषामसितोज्वलांगी
मनीकृतापेचललामलीलां अत्र मत्तोसमावात्मकृदे सर्वग्रहाधिपं स्कंदादिहननाप्रक्तेप्रजयेत्वंदना
दिभिः विरच्यतं डलेश्चगौरीश्वरस्नात रहयं ततत्रैमस्याप्यूर्वा संतानं दद्याद्विधिवच्चरेत् ततस्मै वै वि
विधैश्च नानोपकरणादिभिः ततः सोपस्कराणां तु निक्षिपेच्च चतुष्पथे कार्यासास्थिमसूरपिच्छवहंतो
निर्माल्यपिंडान्नकेशास्यासीह्वपदेशाविट्कषवचाकेशाहितिर्मीककैः नागेंद्रादिहस्निदनः मरिचे

पां॰क
८१

स्नानैलैश्च धूपः कृतः स्कंदोन्मादपिशाचराक्षसग्रहावेशज्वरघ्नः स्मृतः तत्रैव द्वितीये दिवसे मासे हाय
ने वा सुनंदने गृह्णाति पूतना वालं योगिनी सुस्तनापि वा तेनास्य भवेज्ज्वरः पूर्वं संकोचो हस्तपादयोः द
न्ताखादनं नित्यं शीतनिमीलयति च चक्षुषी आहारं च न गृह्णाति दिवा रात्रं च रोदिति प्रतिरोगग्रस्त छर्दि
नं च भवेद्धीति प्रतः प्रतः कृशरं च प्रजायेत श्वेतं निष्किपुलत्वाणि तंडुलप्रस्थः पिष्टेन विनिर्मायाथ
पुत्तिकां चतुष्पादध्वजादीपाः स्वस्तिकाय वलोदनः प्रस्थप्रमाणपिष्टेन सिद्धा एषा मत्स्यकाः मां
सं चैतेन तदा वलिं पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् पश्चिमायां च संध्यायामेतद्घादिनत्रयं तृतीये दिवसे मा
से वर्षे वा ननामिथा गृह्णीयाद्योगिनी वालं ततः पूर्वं ज्वरो भवेत् प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां कार
येत् रक्तौदनं ध्वजो रक्तः स्वस्तिको रक्तपवच रक्तपुष्पं रक्तगंधरक्तस्तथा रक्तानलेपने पश्चि
मायां च संध्यायां प्रदीच्यां निक्षिपेद्वलिं चतुर्थे द्विती मासे च वर्षे गृह्णाति वालकं तदा मंडनिका मानाम
पूतना वाथ योगिनी भीषणाख्यानन स्नस्य जायते प्रथमं ज्वरः गात्रभंगोऽस्थिनिस्तंभो वैवर्ण्यं चा
क्षिमीलनं वैकल्यं पणामनाश्वासः कुपाहविरिंनीगिते तिलपिष्टमयैः कन्यापुत्रिकां विल्वकंटकैः
श्वेतांगरचयेत्सुष्पं शुक्लं श्वेतकध्वजोज्ज्वलः स्वस्तिकाध प्रस्थसिद्धं भक्तेनावदरूपकाः त्रिसंध्यं पश्चि ८१

माषाणां बलिं दद्यात्स्वस्त्ययनं ततः गोशृंगं सर्पनिर्मोकं लसुनं निंबपत्रकं मनुष्यकेशमार्जारलोमात्मा
जेहंतं तथा पतेश्च धूपयेद्देकनिषिसंध्यायेपि च पंचमे दिवसे मासे वर्षे वा एतनाम्निंषु विडाला
काख्या एक्षी यात्मा तु मृंजायते ज्वरः हिक्का श्वासश्च शूलं च गात्रमंगोह विलप्या नेंदुलप्रस्थपि
ष्टेन निर्माय पुत्रिका शुक्लोदनेध्वजाः पंचवर्तिकाः पंचचोज्वलाः पंचदीपा रक्तानि कुसुमा
मानि च चंदनं अपराह्णे हरेत्तन्मूले पश्चिमायां दिशि क्षिपेत् पंचमादिषु चतुर्थे दिने कोणे पोणितिम
दनवर्ते षष्ठे हनि तथा मासे हायने चापि बालकं एतनाम शकुनिर्नाम पूतनीपानदनंतरं ज्वरउद्वेज
नं गात्रे शोषः श्वासो हिक्का विलप्या कासश्च हस्तपादादिसंकोचश्चेति लक्षणं नेंदुलप्रस्थपिष्टेना
वितिर्माय पुत्रिका कुल्माषोदनेध्वजाः पंचकुसुमाः स्वास्तिकपंचकं कुसुमेवाथ मत्स्याश्च पाय
सं त्रयमेव च मांसं चापूपकास्त्वधप्रस्थपिष्टविनिर्मिताः अपराह्णे पश्चिमायां निक्षिपेद्बलिपुत्रिका
पुत्रिकां पूर्ववत् कृत्वा प्रलंलं शूलपाश्चिते मत्स्याः पर्पटिकाश्चैव रक्तं च प्रस्थसंमितं उदीच्यां एृ
वं संध्यायां बलिं दद्यात्पश्चात्तये सप्तमे दिवसे मासे वर्षे वा शुष्करेवती एता नि एतनावालं ततः स्या
त्स्यमेज्वरः गात्रमंगोष्य विदेषश्चाहारे कंपरोदने प्रस्थसमितं पिष्टेन संमात्कृत्वा पुत्रिका

पां॰क
८२

सप्तध्वजाः सप्तदीपाः स्वस्तिकाः सप्तवै तथा पुष्पाणि मत्स्यमांसं च भक्ष्यं चैतत्तदाहरेत् अष्टमे दिवसे
मासे वर्षे वा क्रमते शिशुं विडालिका नामधेया पूतना स्यात् ततो ज्वरः गात्रभेदो नहदितरोदनं नेत्रमीलनं
जिह्वाशोषः शिरःस्फोटश्चाहारद्वेष एव च तण्डुलप्रस्थपिष्टेन पुत्तलीं कारयेत्ततः पायसं मधुसर्पिश्च
क्षीरं लाजाश्च शष्कुलीः गुग्गुलं मेषमांसं च तथा पर्पटिकामपि ध्वजादीपांश्च वारोगंधान्नानाविधांस्त्र
पि सप्तनास्ति चरक्तानीत्येवमाद्योदितो बली अमुं समाहरेत्सर्वं संध्यायां दक्षिणादिशि कृत्वाष्टा
म्यां वक्ष्यमाणमंत्रेणानेन संमतः नवमे दिवसे वर्षे हायने वापि बालकं गृह्णाति मदना नाम्ना पू
तना नन्दनेनरं ज्वरश्छर्दिश्चणाः स्तातेकासः श्वासश्च तसता गात्रभंगश्च शूलं च चिह्नान्येतानि बाल
के प्रस्थमात्रेण पिष्टेन विनिर्माय च पुत्रिका ओदनं मत्स्यमांसं च पर्पटी च स्मूलकं निक्षिपेत्स
वं संध्यायां तु तत्र संध्यावलिं दिशि तत्र मंत्रः ओं नमो भगवते वासुदेवाय हुं फट् स्वाहा दशमे दिवसे
हायने वाथ बालकं पूतना रेवती नाम्नी गृह्णीयाद्बालकं ततः ज्वरश्छर्दिः श्वासकासौ शूलं चैतन्नदी
र्तिं प्रस्थप्रमाणपिष्टेन पुत्रिकां तत्र कल्पयेत् अष्टांगुलायामं तत्र बिल्वहस्तसकंटकैः गुडौदनं
च सर्पिश्च ध्वजानां पंचविंशतिः स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशतिरेव च चत्वारि रक्तपुष्पाणि से

२१
८२

तदक्षिणादिग्भागतः संध्यात्रयेवक्ष्यमाणमंत्रेणानेन निक्षिपेत् ॐ नमो भगवते वासुदेवाय हन हुं फट्
स्वाहा एकादशे दिने मासे हायने एतन्नाम्निका गृह्णाति बालकं पश्चाज्ज्वरस्तु प्रजायते अर्द्धदेषात्
विशोषो गात्रभंगश्च रोदनं ऊर्ध्वदृष्टिरपीत्येतल्लक्षणं नद्याह्लाह्निक्षिपोः पुत्रिकामाषपिष्टेन चिना
कुल्माषौदनं पुष्पाण्यपि च शुक्लानि ध्वजानां पंचविंशतिः स्वस्तिकानां प्रदीपानां पंचविंशतिरेव च एत
त्सर्वं पश्चायां संध्यायां ग्रामनरा हरेत् ॐ नमो भगवते वज्रहस्ताय ॐ फट् स्वाहा द्वादशे दिवसे मासे
वर्षे च पूतनानाम्नि ग्रहीता व्याघ्र गृह्णाति ज्वरः स्यात्प्रथमं ततः रोदनं सर्वदा दंतखादनं रक्तनेत्रता
रोमांचः सतापश्चेत्येतद्विलिनं सलक्षणं तंडुलप्रस्थपिष्टेन कृत्वा नत्राणपुत्रिका त्रयोदशस्वस्तिका
ध्वजा दीपास्त्रयोदश अपूपा मत्स्यमांसं च तथा पर्पटिकाश्चापि एतत्सर्वं दक्षिणस्यां दिशि मंत्रेण
निक्षिपेत् ॐ नमो नारायणाय हन हन सर्वान् फट् स्वाहा मदनरत्नप्रयोगसारे वर्षत्रयोदशे बाले
ग्रही गृह्णाति यक्षिणी नन्दी स्वाकिलन्मकचूलज्वरे रोदनं हासनं शाल्योदनं सुरां मांसं मत्स्यकुल्माष
पायसैः दद्यात्सकृसरं प्राक्कैर्मध्याह्ने त्रिदिने बलिं पिबेच्चाभ्यंजयेत्सर्पिस्तेनाशं च पतिसा ग्रही वर्ष
वर्षदशबालं स्वछंदानाम तो गृही गृह्णाति चेष्टा तत्रसाक्रोशान्तस्त्ववर्णं तथा स्खलनाभिस्ति

बा·क
८३

प्रतिक्रिया वर्षे पंचदशे वालं ग्रही गृह्णाति वारुणी तं त्रेदं चेष्टितं विद्याज्ज्वरो निद्रा विहस्तता कुल्माषकृ
शरपपोलिकापायसासवैः सप्तरात्रकैर्वलिं दद्यात्त्रिरात्रं चापि धूपयेत् चंदनेनाज्यसंयुक्तं ततो संचा
ति सा ग्रही षोडशे वत्सरे वालं ग्रही गृह्णाति जर्जया तच्चेष्टा हर्षं नेको धो या स्वामीति वचो मुहुः कु
ल्माषकृसरापूपानि लपिष्टान्न फल्गुकैः दद्यात्सह वलिं दद्यात्स्राच्यादिशि नक्त्रयं वर्षे सप्तदशे वालं ग्रही
गृह्णाति वालका कासश्वासौ च विज्ञेयौ तत्र नास्ति प्रतिक्रिया संवत्सरग्रहा ह्येते कुमारीपद्धतिका
इति कमलाकरभट्टकृते शांतिरत्ने मदनरत्नोक्ता वालग्रहशांतयः अथ वालरक्षोक्ता हरिवंशे नं
दो कमेन मारोप्य भूरं एं परिगृह्य च शिरः प्रददौ गणं कुर्वं नं संत्रमेनं जनापसः विस्तसे पूर्वतः पातु
हृदोरक्षतु दक्षिणे ब्रह्मा च पश्चिमे पायाद्धृदो रक्षतु यो जरे उपरिष्टात्तथा सूर्यः पायाच्चापश्चवास्तु
किं तिर्यगूर्ध्वमधो वत्स पांतु विष्णुः समीरणः स्वस्ति करोतु भगवान्पिनाकी वृषवाहनः गात्रोरक्षतु
सर्वत्र भूमिः पातु सदाशिवा एवमुच्चार्य नंदस्तु कुसं पसर्पी सर्वतः एष मंत्रो हि वालानां रक्षायै
परिकीर्तितः इति प्रयोगपारिजाते वासुदेवो जगन्नाथः पूतनांतकरो हरिः रक्षतु त्वरितं वालं
संच २ कुमारकं वल्लरक्षाशिखरत्नमधुकैटभमर्दन प्रातः संगवमध्याह्नसायाह्नेषु च संध्ययोः ८३

महानिशिसदारक्षकेसारिष्टनिषूदन भूतोरगपिशाचाद्युग्रहान्मातृग्रहानपि बालग्रहान्विशेषेण
छिंधि २ महाभयात् त्राहि २ इत्येनिंत्यं त्वद्रक्षाभूषितं शिशुं इतिभस्माभिमंत्र्यैवभूषयेत्तेनभस्मना शिरो
ललाटाद्येषुरक्षांकुर्याद्यथाविधि मंत्रसंरक्षणादेवशिशुः संवर्द्धतेऽन्वहं इतिबालारक्षा अथभूत
नाविधानं तत्रलब्धजानके स्कांदे सूर्यप्रतिस्कंदउवाच येनकर्मविपाकेनशिशूनांजायतेग्रहाः त
त्सर्वंकथयिष्यामिशृणुत्वंतत्रदिवाकर लंकायांरावणोनामपौलस्त्योराक्षसेश्वरः स्वसारस्तस्यवीरस्य
द्वादशासन्महाभयाः ताभिःकृतंतपोघोरंसर्वलोकभयंप्रदं पीडितंताभिरखिलंजगतीव्रतपोबलात्
रुद्रश्चाराधितस्ताभिस्तपसातीव्रतेजसा प्रसन्नोभूत्तदादेवस्ताभ्यएवंवरंददौ रुद्रउवाच वरादोहंवरा
ह्रोभ्योप्युष्मभ्यंरजनीचराः ताभिर्हुतंतदाभक्ष्यंबालानांदेहसंभवं वसासृक्मांसमेदास्थिमज्जाशु
क्रात्मकंरवे देहिदेवेशसर्वभोजीवतामेवशंकरः तच्छ्रुत्वावचनंतासांत्र्यक्षोपपरमेश्वरः ब्रह्मवंश
समुद्भूतास्तपोहतिपरायणाः तत्कथंबालघातायचेतावःप्रवर्त्तते सर्वलोकमनंदेयंपापंधिंतेन्न
मनीषिभिः राक्षस्यऊचुः यदिप्रसन्नोभगवान्दातुमस्मान्प्रियंशिवः सर्वेषामेवबालानांमेदसात्तृप्ति
देवनः रुद्रउवाच यास्त्रीनिशामदेवस्नातिबालस्पृशतिभंजती प्रस्तानिसमयेभ्यंगंनकरोतिप्रमाद

ग्रा॰ क
८४

नः तथा निद्रा तिरात्रौ वा निष्पन्नस्तनासती तस्याबालं दिने मासे वर्षे पि च विशेषतः आद्ये तु दिवसे मासे व
र्षे चापि विमोचनी गृह्णाति मत्प्रसादेन ज्वराद्यैर्वेदनाचयैः द्वितीये मोहिनी नाम स्तनंदा तु तृतीयके चतुर्थे
स्तननानाम पंचमे त्वाखरी तथा षष्ठे तु रेवती देवी बाले गृह्णाति सत्वरं सप्तमे शकुनी नाम त्वष्टमे च पिशा
चिका नवमे पाशिनी देवी शृंगृह्णाति सत्वरं महामारी तु दशमे कालिका तु ततः परं द्वादशे भामिनी दे
वी पीडाकरणतत्परा प्रथमे चक्रधेनो पीड्य बालकविग्रहे आत्मनो दिवसे मासे वर्षे चापि पृथक् पृथक्
निमित्ते सति रात्रौ स्वप्ने चौ च न कदाचन पुष्पधूपं बलिदानं येविदध्यात्वाखिलं परं गृहीतमपि बालं तु संत्य
क्ताः परिमुंचत इति लब्धवराः सर्वाः पीडयंति शिशून् हिताः दिनमासाब्दमानेन तत्रात्र कार्या विचारणा
प्रथमे दिवसे वर्षे देवी विमोचनी तस्यास्तु जायते पीडा शिशूनां तीव्रवेदना ज्वरस्तु प्रथमं तावन्नेत्ररोग
स्ततः परं न गृह्णाति स्तनं डिंभो वाति रात्र्यंतिकी भवेत् मुष्टिं बध्नाति वेगेन दंतान्दंतैर्दशात्फलं इत्थं
प्रजायते पीडा विमोचिन्या दिवाकर तस्याः पूजां प्रवक्ष्यामि बालानां शांतिकारिणीं करवीरं रक्तपु
ष्पं चंदनं रक्तपूर्वकं धूपस्तु शिवनिर्माल्यमाज्यं बिल्वदलस्मृतं दीपास्तु पंच विज्ञेयास्तण्यापंचे वा ८४
पोलिकाः मण्डिकाः पंच विज्ञेया ध्वजाः पंच सपूजितं तांबूलविटिकाः पंच पूगीफलसमन्विताः

रक्तं तंडुलभक्तस्तु प्रोक्तः साज्यगुडस्तथा शरावेण नूतनेन प्राप्तं निधेयं सर्वमेव तत् तस्तु कृतांजली
कुर्यान्न घाउ भयतो मुदा निदध्यात च वै धीमान् पीतवस्त्रसमाहृतं पीतसूत्रोपवीतानां पूजयेद्भक्ति
मान्नरः एवोक्तैरेव संभारैः गंधपुष्पादिभिर्बुधः वक्ष्यमाणेन मात्रेण प्रार्थयेत्तां समाहितः ततमं
त्रः ॐ नमो भक्तवत्सले विमोचनी स्वाहा एवं मंत्रं समुच्चार्य सर्वं पूजोपकल्पयेत् एकस्मिन् शरा
वे स्थली निधाय मान्यत्र गंधादिनां स्थलांतोपराचारात्रिधाय पंचपल्लवानेकीकृत्य वालकांगेभ्यः
सम॰॰र्यप्रोदकान् ततः प्रतर्तिराजने विधायनं सर्वं समशस्तोमं च समुच्चार पत्रयेत् ते च प
ल्लवाः जंचाम्रोडुंबराश्वस्थवटानां पल्लवास्तथा सर्वांगेभ्यः समुत्तार्य पीडावालस्य संत्यजेत् इदं
नयाच वघ्ययेवाद्विपेदिति निश्चिताः इत्थं शान्तिं प्रयेकुर्याद्विधानेन समाहितः ग्रामाउत्तरतोति
त्यप्पेवराविविचक्षणः तस्मिन्स्थाने जपेन्मंत्रं वालानां शान्तिहितवे एवं शान्तिमायाति शिशु
पीडा न संशयः इति तत्र जातके स्कांदोक्ते प्रथमदिवसमासाहे पीडाशमनविधानं स्कंद
उवाच द्वितीये दिवसे वर्षे चैव दिवाकर मोहिनी नाम देव्यत्र कुरुते पीडनं शिशोः ज्वरं नेत्ररुजं का
सः श्वासं चैव विशेषतः छर्दनं ग्रहणी द्वेषं जनयत्यनिशं शिशोः तच्छान्तिविधानं च प्रवक्ष्या

पुं-क
८५

मि समासतः मालतीकुसुमैः स्रजां चंदनं मलयोद्भवं कुंकुमं केसरं दिव्यं कर्पूरं सुविलेपनं दे
व्या भक्तिसमाचाराद् धूपं गंधरूपं तथा नैवेद्यं पूर्ववद्देयं तस्यास्तत्पूर्ववत् क्रिया पूर्ववत् पुत्तलिकां
त्वा शरावे सन्निवेशयेत् वक्ष्यमाणेन मंत्रेण कुर्यात् सर्वमतंद्रितः तत्र मंत्रः ॐ सर्वेश्वरि सर्वज
नप्रियंकरि त्राहि त्राहि जगत्सर्वं ॐ नमो भगवति स्वाहा इत्यनेनैव मंत्रेण सर्वं कृत्वा विधानकं रा
त्रित्रये तिथावन्ते पश्चिमे ग्रामतो वहिः प्रथमे यामिनीयामे कृते भवति सौख्यदं इति द्वितीयदिवसा
दि पीडाशमनविधानं स्कंद उवाच तृतीयदिवसे मासे वर्षे शृणु विधिं रवे सुनंदा नाम देव्यत्र वाला
नां भयदा भवेत् अवस्थां कुरुते घोरां सुनंदा चैव भामिनी छर्दिरोगं च रुदनं श्वासो ज्वरेण सह जायते
आक्रंदयति गात्राणि पीड्यते रोदित्यहर्निशं तस्य संजायते पीडा सुनंदाकोपसंभवा तस्याः शांतिवि
धानं च प्रवक्ष्यामि समासतः शतपत्राणि चंदनस्यानुलेपनं हरिद्रा कुंकुमं नागकेसरं वालकादि
नं गंधार्थं धूपनं दद्यात् गुग्गुलं चातिशोभनं घृताक्तखदिराङ्गारैः संयुताप्यविरोचना पूर्ववत्पु
त्तलिकां कृत्वा शरावे सन्निवेशयेत् प्रसृतित्रयशालीनामोदनं सर्पिषान्वितं दीपकाः पोलिकाः पं
च नावं नो वाटिकाः स्मृताः ध्वजाः पंचैव विज्ञेयाः सहिताः पंचपल्लवैः वक्ष्यमाणेन मंत्रेण वालिं ८५

सर्वं समाहरेत् तत्र मंत्रः ॐ नमः स्कंदायै ॐ फट् स्वाहा इत्यनेन प्रकारेण ग्रामात्सर्वं विनिक्षिपेत्
त्रिरात्रं रजनीपूर्वयामे वा लोपशांतये एवं कृते विधाने च व्याधिमात्रं विनश्यति वर्धन्ते दीपवद्बालः
शुक्लपक्षाद्भवत्सदा इति तृतीयदिनपीडाशमनविधानं स्कंद उवाच चतुर्थे दिवसे मासे वर्षे च
रविभाकर पूतनानाम देव्यत्र पीडां प्रकुरुते शिशोः तया तो जायते पूर्वमतीसारस्ततः परं मुष्टिबंधा
तिकंपश्च वारंवारं प्रजायते तस्याः शांतिं प्रवक्ष्यामि पीडया सह दीपिते पूर्ववत्स्नानं लिंकृत्वा शरावे स
न्निवेशयेत् वेष्टयेद्रक्तसूत्रेण कुंकुमेनानुलेपयेत् पूजयेत्प्रत्नपुष्पैस्तु वर्वरीपत्रसंयुतैः मत्स्यमां
सस्य सूपोत्र गव्येनाज्येन संयुतः त्रयो दीपास्त्रिकोणास्तु साज्यवर्तिसमन्विताः तिलस्तत्पोलिकाश्चै
यामव्यक्षस्तु त्रयः स्मृताः ध्वजास्त्रयः समाख्याता नात्र कार्या विचारणा प्रसृतित्रयमुद्दिष्टं तेन्दुला
नां प्रभाकर तत्कृते सर्पिषा युक्तं शरावे सन्निवेशयेत् रक्तवस्त्रेण संवीतो नमस्कृत्य तु तत्पुत्तलिं द
क्षिणेन समारोपं विदध्यात्तु समाहिताः पल्लवैः पंचभिर्बालं सर्वं तेषु प्रमार्जयेत् मंत्रः ॐ नमः
पूतने मातर्बलिं पश्य स्वशोभनं बालकं मुंच वेगेन बलिदानेन हर्षिता इति मंत्रं समुच्चार्य सर्वं
बलिं समाहरेत् प्रदोषक्षणानि हृन्ते समस्ते प्राविधिस्थाने दक्षिणां दिशमाश्रित्य निक्षिपेद्ग्राम

बा·क·
८९

नोवह्निः एवं कृते बलौ सम्यक् बालकः सुखमाप्नुयात् इति चतुर्थदिवसादिपीडाशः विधानं
स्कंद उवाच पंचमे दिवसे मासे वर्षे चैव प्रभाकर आसुरीनाम देव्यत्र बालकं बाधते भृशं तत्र
चिह्नं प्रवक्ष्यामि बालो गेयत्न जायते ज्वरस्तु प्रथमं पश्चाद्दोषो गृह्णाति नः घ्राष्टिवंधः पलापः
स्वाङ्गुद्वेगो नष्टनेत्रता शिरोरुग्जायते त्वंतमेनं तमेतं नज्ञस्वर्णोरवे एवं ध्वस्तत्वलीकृत्वापीतसूत्रे
णवेष्टयेत् पीतवासो वसानां तां धारावेसंतिवेणायेत् हुताभ्यंगो विधेयोत्र हरिद्रालेपने कृते त
तः पूजां प्रकुर्वीत कुसुमैः करवीरजैः जपापुष्पैर्बंधुजीवैः एतत्याश्च तथानघ चंदनेनानुलि
प्तां तां दिव्यगंधोपशोभितां राजिकासर्षपैर्धूपो हुताक्षोत्र प्रशस्यते दीपकाः सप्त विज्ञेया
ध्वजास्ताश्च तथैव च मण्डिकापोलिकाः सप्त सप्तसोहालिकास्तथा नैवेद्यार्थं सप्तदिक्ष्मोदनं स
हितं बलेः पल्लवैस्तापयेत् एवं कारयेन्मार्जनं शिशोः मंत्रमेनं समुच्चार्य पवित्री वारं प्रति पूजनो मंत्रः
सकलेस्मभगदेवि सर्वपात्रुतिष्ठारिणि कुरु शांतिं शिशोरस्यात्र बलिदानेन राजसि इमं मार्यं
द्विपे सर्वं मध्यरात्रे त्रिवासरं पश्चिमां दिशमाश्रित्य पामार्हेश्वन्तरावे इति स्कांदे पंचमदिव
सादिपीडाविधानं स्कंद उवाच षष्ठे दिने मासे वर्षे चापि दिवाकर रेवतीनाम दे

व्यथ शिशुं गृह्णाति न संशयं आदौ न जायते पीडा ब्रह्माण्डे शिशुमूर्धनि ज्वरस्तु घोघो पित्तघासम
भिजायते प्रकंपंति च गात्राणि रुदंति च पुनः पुनः तत्र पाणिं प्रवक्ष्यामि शृणुष्व सुसमाहितः पू
र्ववत् पुत्तलीकं कृत्वा द्वारदेशं निवेशयेत् गंगातोयेन संस्नाप्य शुक्लवस्त्रेण वेष्टितां शुक्लावस्त्रसंवे
तां शुक्लमाल्यानुलेपनां शुक्लपुष्पोत्रतिदिष्टाविल्वपत्रैः सदानव आज्येनाक्तास्तु विश्वात्मन्दी
पाः पंच प्रकीर्तिताः तावंतो मृष्टिकाद्येयः पेलिकाभिः समन्विताः प्रसृतिद्वयमात्राणि वाहि
णामोदनं स्मृतं दध्ना सह गुडेनाक्तं बलिं कुर्यात् प्रयत्नतः ध्वजैश्च पंचभिर्युक्तं बलिं येन समर्प
येत् वक्ष्यमाणेन मंत्रेण प्रदिशेच्च समाहितः मंत्रः राक्षसि त्वं महाभागे बालं रक्ष च शुभानन देवे
कुजगत्यास्मिन् शोभना भव रेवति इति मंत्रेण संमंत्र्य प्रदोषे बलिमाहरेत् संस्नाप्य बालकं पंचप
ल्लवैः सुसमाहितः नगराज्ज नरे देशे रेवत्यै बलिमाहरेत् एवं शमोति मायांति बालपीडा प्रभाक
र इति षष्ठदिन पीडाविधानं स्कंद उवाच सप्तमे दिवसे मासे वर्षे चैव दिवाकर शाकुनिर्नाम देव्य
त्र बालं गृह्णाति दारुणी ज्वरस्तु प्रथमं तावत् छिरोरोगस्ततः स्वरः प्रलापस्तु तिसारश्च वांतिरात्यंति
की भवेत् प्रचयोनिमीलनं चापि गात्रकंपोभिजायते तत्र पाणिं प्रवक्ष्यामि शाकुनी प्रीतिवर्धनां

ग्रां-क
८

रक्ताचंदनलिप्तांगीमेवंवस्त्रालंकृतां यथाकालोद्भवैः पुष्पैः पूजयेद्यत्नतः सुधीः धूपस्तुगुग्गुलःश्रेष्ठा
न्दीपाः पंचप्रकीर्तिताः पोलिकाशष्टिकाः पंचसुशोभनाः नैवेद्यमोदनंसर्पिःसहितंप्रस्थमात्रं त
डुलानांसरघृष्टमेत्रसूत्रेप्रकल्पयेत् मंत्रः ॐनमः पद्मपत्राक्षिविशालवदनेग्रीवे संष्टपयवलिमेते
देवालेमंचसुशोभने इत्युच्चार्यततोधीमान्वलिंनिशिसमाहरेत् दक्षिणांदिशमाश्रित्यविधायप
त्रवक्रियां एवंकृतेविधानेतुत्रिरात्रंसरसत्तम व्याधिमुक्तोभवेद्वालोनात्रकार्याविचारणा इतिसप्त
मदिनादिपाकृतीपीडाशमनविधानं अष्टमेदिवसेमासेवर्षेदेवीपिशाचिका पीडयत्येववालानि
ज्वरछर्दिपिपासाभिः नेत्रपीडांगसंकोचोहृद्रोगश्चाभिजायते श्रृणुतस्यप्रतीकारंयेनतुष्येत्पिशा
चिका प्रकुर्यात्त्रिरात्रेणशांतिंवालानिहारिणी एवंवस्त्रालंकृत्वाशरावेसंनिवेशयेत् पंचाम्र
तेस्तुसंस्नाप्यदेवींतांपिष्टनासह चंदनेनानुलिप्तांगीपुष्पैःप्रपूजयेत् ध्वजाः सप्तसमाख्या
ताश्चावेत्यः पोलिकाःस्मृताः शष्टिकाश्चापिविज्ञेयाहरिद्राक्ताशुभाःस्मृताः पीतवर्णेनवस्त्रेण
सूत्रेणापिसुसंस्कृतान् विजयाधूपरूपेणचदृष्टाकः संप्रकीर्तितः दीपाश्चसमदृष्टैनैवपूरयित्वाति ८
योजयेत् प्रस्तित्रयभक्तस्यवृताक्तस्यविशेषतः नैवेद्यंकल्पयेद्धीमान्दैव्यैभक्तपानसंशयः तां

शूलं च समकर्णरं भक्त्याभ्याशोतिधीयते शक्त्या च दक्षिणा तत्र देवताप्रीतये रवे वक्ष्यमाणेन मंत्रेण
सर्वमेव विधीयते मंत्रः ॐ नमः सर्वभूते पिशोभने त्वं पिशाचिके वलिं चैव मम्रीकृत्य त्वरितेन मंचा
वालकं यथापूर्वं तथा कार्या पंचपल्लववक्रिया त्रिरात्रं रजनीवक्रे एवं ग्रामाद्बहिः क्षिपेत् एवं
कृते विधाने त्वरोगशांतिः प्रजायते इति ब्रह्मयामलोक्तं अष्टमदिवसादिबाधाशमनं स्कंद उः
नवमे दिवसे मासे वर्षे चैव प्रभाकर देवता पाशिनी नाम वालार्त्तिकृते भृणं तत्र विघ्नं प्रवक्ष्या
मि समासेन दिवाकर ज्वरश्च दिगिलेपीडा संकोचो नेत्रयोस्तथा तर्जनीमध्ययोर्योगमध्याभ्यां कृ
रुते भृशं प्रज्ञन्यागेन संतोषो मृवगंधोभिजायते तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि पाशिनीप्रीतये रवे पूर्ववत्
पुत्तलीं कृत्वा पाशावेशयेत् शुक्लवस्त्रेण संवीतां शुक्लवस्त्रेण वेष्टितां पूजयेत्कुंकुमपुष्पैस्तां म
दाराद्यैः सुगंधिभिः गंधार्थं च नसारेण प्रयुक्तं चंदनमर्पयेत् दशांगधूपनेधूपस्ततो दीपान्प्रकल्प
येत् नव वा सप्त वा दीपान् पोलिका वा नवोत्तमाः उत्तमाश्च दशपाः तावंतो मृष्टिकाद्याद्यजाद्वै वत
चैव च नवप्रसृतिमानेन तंडुलोदनमुत्तमं दद्यात्क्षीरेण वा युक्तं नैवेद्यं परिकल्पयेत् मध्यरात्रेय
ग्रामात्पश्चिमे प्रक्षिपेद्बलिं मंत्रेणानेन पाशिन्यै मंत्रमुच्चारपूर्वकं मंत्रः ॐ नमः पाशहस्तायै रु

शा॰क
८८
88

दत्तवरे शुभे गृहाणेहोमं वलिं दत्तं वालकं रक्ष च रोगतः एतावता विधानेन नरो रोगाद्विमुक्तो भवेच्छिशुः
पंचानां पल्लवानां तु वंवा क्रियते क्रिया इति यामलोक्तं नवमदिनादिविधानं स्कंद उ॰ दशमे दिवसे
मासे वर्षे चैव दिवाकर शक्तिरत्र महामारी राक्षसी घोररूपिणी मस्तुकल्पज्वरं मूलं विदधाति दि
वानिशं विष्टंभ कुरुते त्वर्थं हिक्का कासमतीव च तस्य शान्तिं प्रवक्ष्यामि वालानां हितकाम्यया पु
ष्पवत्सुत्तलीकृत्वा शरावे सप्त विंशयेत् स्नापयेत्सरिता वारिमिश्रचंदनेनानुलेपयेत् पीतवस्त्रेण
संवीतां पुष्पमालोपशोभितां दशांगधूपनेधूपं महामार्यै प्रकल्पयेत् दीपास्तु पंच विहेया
स्तावंत्यः क्षीरषष्टिकाः माष्टिकाः पंच वैशस्ताः क्षजाः पंच सुशोभनाः संस्कृतं सर्पिषा भक्तं
तंडुलानां च पौष्कलं नैवेद्यार्थं न्यसेत्तत्र शरावे सुमनोहरं तांबूलसहितं भानो दक्षिसहितं तत
था दक्षिणार्थं न वेवस्त्रं रजतं शक्तितोपि वा पल्लवैः पंचभिर्युक्तं वलिं सर्वं समर्पयेत् मध्य
रात्रादधस्तात्तं वलिं कुर्याद्दिनत्रयं दक्षिणां दिशमाश्रित्य शाल्मिपत्रं गृहाद्बहिः मंत्रेणानेन मार्त्त
ण्ड वक्ष्यमाणेन तेन मया मंत्रः ॐ नमो रक्तवर्णायै रक्तपद्मनिभानने रक्षोघ्नि रक्ष दक्षे नमो महा ८८
मारि महाभये महाबले महाकाये महाभयनिवारके अनेन वलिदानेन तुष्टा भव सुपेग

भवे व्याधिनापीडितं वालं रक्ष त्वं परमेश्वरि इमं मंत्रं समुच्चार्य सर्वं वलिमुपाहरेत् होमाय वालकानां॥
डिरिह्नात्र कार्या विचारणा इति व्रह्मयामले लोकंदशमदिनादिपीडाविधानं स्कंदउ॰ एकादशदिने मा
सेवर्षे चापि दिवाकर कालिका नाम देव्युग्र नक्षीडा जायते शिशोः ज्वरस्तु प्रथमं तावद्गृह्णोगस्तदनंत
रं मुखशोषो महाश्वासानिस्तुतः स्याद्वितविभ्रमः रुदंति सर्वगात्राणि वेपंति च पुनः पुनः अवस्थामस्ता
मुकल्यास्याः कालिकाकोपसंभव तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि वालानां हितकाम्यया पूर्ववन्मुत्तलीकृत्वाश
रावे संनिवेशयेत् गंगोतोयेन संस्नाप्य चंदनेनानुलेपयेत् करवीरस्य पुष्पैस्तु पूजयेद्वदरीदलैः धूप
येद्गुग्गुकेपैश्च सर्पनिर्मोकसर्षपैः वचालशुनफेकैनेश्चहूनयुक्तैः समसर्जकैः दीपैस्तु पंचभिः सूर्पैने
स्तु नीराजयेत्तां नैवेद्यं पायसं क्षीरं षष्टिकास्तिलमोदकाः अपूपा मुष्टिकाः पोलीः पंचपंच प्रक
ल्पयेत् ध्वजाश्च पंच विज्ञेयाः शरावे सर्वमेव तत् निवेद्य सकलं देव्यै कालिकायै निवेदयेत् मंत्रा
णानेन समाख्य वक्ष्यमाणेन तेन मया मंत्रः ॐ नमो घोररूपायै घोरायै घोरदर्शने ज्ञातं हि सर्वजगता
त्रिवार्षं मम च वलिं प्रिये एवं विधं विधिं कुर्यात्पूर्ववत्सर्वव क्रिया एवं कृते विधानेन रोगमुक्तिर्भवे
च्छिशोः वलिः प्रदोषसमये ग्रामाद्दक्षिणतो वहिः निधेयो मंत्रमुच्चार्य नैर्ऋत्यां वसहेतिना इति व्र

शां-क
८१

८९

स्नपयामलोकमेकादिनमासाद्यपीडाशमनं स्कंद उ॰ द्वादशेदिवसेमासेसर्वेचैवदिवाकर भामिनीना
मदेवमत्रपीडयत्यनिशंशिशुं आदौज्वरंप्रकुर्याच्चक्षुर्द्वौगंतदनंतरं कासंश्वासंतथातीसारंप्रलापंक्रम
णेनतथा कंपंतिसर्वगात्राणितथाजाड्यंचनेत्रयोः इत्यंनानाप्रकारैश्चपीड्यतेजायतेगदः तत्रशां
तिंप्रवक्ष्यामिबालानांहितकाम्यया एवंवत्सतलीकृत्वापारावेसंनिवेशयेत् गंधपुष्पाक्षताधू
पदीपाद्यैर्विधिधामतः नैवेद्यंविविधंचात्रभामिन्यैपरिकल्पयेत् वस्त्रंसूत्रंध्वजान्छत्रंओदनंपाय
सान्वितं अपूपैःपायसैःपायसैः क्षीरषष्टिकामिश्रसंयुतं नैवेद्यंकल्पयेद्धन्यासंध्याकालेनिशाम
खे ग्रामादुत्तरतोदेशेवल्लिंदद्यात्तसंप्रायः इत्यंप्रदिनेषष्ठेवकर्तव्यंरोगमुक्तये मंत्रेणानेनसम्पा
श्यमंत्रयेत्सर्वतोवलिं वलिंगृह्णाणबालस्यव्याधीन्संहरसंहर पंचवक्त्रप्रसादेनप्रसन्नाभवभामि
नि एवंकृतेविधानेनबालकःक्षेममाप्नुयात् इत्यंतेकथितंसूर्यशांतिकृज्जन्मजातके सूर्य॰
येनपापेनबालानामज्ञानान्नागदोभवेत् तत्सर्वएवमेवस्यमुक्तवानसिषण्मुखे इतिद्वादशादि
नपीडाश॰स्थाने इतिपूजनादिविधानंसमाप्तं अथज्वरोत्पत्तौनक्षत्रशांतियः नत्रमदनरत्नेहा
मार्देच आत्रेयउवाच अथनक्षत्रपरिपूर्णेदेवे अश्विनीविनाशा ह्री॰ अथभद्रादिनेत्यक्ती॰

पीतवर्णाः कोचिह्वस्तः कनकपत्नी· लक्ष्मः अधिनैदेवते देवगणाः योनिर्वाजी मत्स्येत्रकारश्रा
कारौ अन्नगमनचौलस्नाद्वस्त्राभरणान्नप्राशनभैषज्यवीजवापननालिकेरवृक्षस्थापनाश्वसंग्रह
णादिकुर्यात् पंचाशन्नाडिकांतेवतस्याविषनाड्यः मकरमासेमृत्युं द्वेषेक्षुभस्मेत्स्यायोगः अर्कवारेश्रा
नेनृयोगः केचित्कलहमिच्छंति भौमवारेसिद्धियोगः मद्धान्नभोजनं कृत्वायात्रां गच्छेत् आयुधग्रहणं
कुर्यात् मध्याह्नेरक्तमेघोत्पत्तिश्चेत्तंचदिनेष्टदिनेवावृष्टिः स्यात् तद्दिनेकुजवारेविचेत् ज्वरोत्पत्तिश्चेद्दशादिना
निपीडाः नीलोत्पलपुष्पैः पूजा गुग्गुलधूप क्षीरलड्डुकनैवेद्यं देवस्यत्वेतिपूजामंत्रः क्षीरवृक्षसमित्त
धानद्रव्यं गायत्र्याष्टशतं हुत्वादध्योदनबलिंदद्यात् एकादशादिनादारभ्यपंचविंशतिदिनांतंस्वास्थ्यं स्या
त् संक्रमेमध्यमोर्थः अत्रकर्तादेशकालौस्मृत्वाममामुकनक्षत्रेज्वरोत्पत्तिसूचितसर्वारिष्टशांतिद्वा
रादित्यारोग्यार्थं अमुकनक्षत्रशांतिंकरिष्य इति संकल्प्य गणेशं संपूज्याचार्यं वृणुयात् आचार्यस्तु हो
मदेशादीशाने महीद्यौरितिभूमिंस्पृष्ट्वा ओषधयः समितियवान् निविच्छाकलशमिति कुंभं निधा
यइमंमेगंगइत्याद्यर्यंगंधद्वारामितिगंधं याओषधीरितिसर्वौषधिः कांडात्कांडादितिदूर्वाः अश्वत्थे
वइतिपंचपल्लवान् स्योनेतिसप्तमृदः याःफलिनीरितिफलं सहिरत्नानीतिपंचरत्नानि हिर

ग्रं·क एषन्तूपदृनिहिरण्यंपवदितिमाघुवासुवासाइतिवासस्तावेत्यमृष्णादर्विनिष्णिपाश्वेवस्त्रोपरिद्वादशद्दलं
५ पद्मंकृत्वातन्नत्रदेवताप्रतिमांतन्मन्त्रेणावाह्यपरितः द्वादशदलेषुसंकर्षणवासुदेवादिद्वादशदे
वानावाहयेदितिकेचित् वत्नुहेमाद्रिस्तुद्वादशादित्यानाह तेच धातार्यमाचमित्रश्चवरुणोंशोभग
90 स्तथा इंद्रोविवस्वान्पूषाचपर्जन्योदशमःस्मृतः ततस्त्वष्टाततोविष्णुरजघन्योजघन्यजः इत्येतेद्वा
दशादित्यानामभिःपरिकीर्तिताइत्यावाह्यदिक्पालांश्चावाह्यतन्त्रतत्रोक्तैर्गंधपुष्पधूपदीपनैवेद्यैः
संपूज्याग्निंप्रतिष्ठाप्यतदुक्तद्रव्यैर्गायत्र्याष्टोत्तरशतंतन्त्रदेवतायैसंकर्षणादिभ्योष्टौचनुत्स्वप्रका
वाकृत्वास्विष्टकृदादिप्रणीताविसर्जनांतेनतद्द्रव्यैर्बलीन्दत्वाचार्यायदक्षिणांदत्वाकुंभोदकेनाभि
षेकंकृत्वाविसृज्यप्रतिमामाचार्यायदत्वाग्निंविसृज्यब्राह्मणान् भोजयेदितिप्रयोगः संक्षेपःपव
मग्नेपित्र्येयं भरणीतिनारा त्रिकोणाकृतिःस्त्रीश्रयोस्वात्रीयमोदेवता उग्रा मनुष्यगणः गज
योनिः आमलकोवृक्षः पक्षीकुक्कुटः अक्षरेईकारएकारौ श्राद्धंकुर्यात् मध्याह्नेरक्तमेवात्य
निश्चेत् षोडशादिनेहृष्टिःस्यात् कुजवारेविघ्नं द्रव्यसंग्रहः हृहतीकारवाल्लिकास्थापनंचकुर्यात् ५
चतुर्विंशतिनाड्योनेविषनाड्यः फाल्गुनमासिमूलंतुपसप्तमीभ्यांसहविषयोगंतुपवारेनाशयो

गः अर्कवारेयमघंटकः अंत्यांशोदिनमस्तुः कर्कटचापलग्नेकुजांशोन्यसंग्रहणं तस्मिन् लग्नेचहू
षिंकुर्यात् दक्षिणांदद्यात् ज्वरोत्पत्तिश्चेन्मस्तुः संदेहोवाएकविंशतिदिनानिपीडेतिहेमाद्रौ गुडाद्धूपं
नैवेद्यं कुलसरस्मिगुणंसरभिलसी पुत्रकेणगुडधूपइति हेमाद्रौमहिषाद्दोधूपः त्र्यंबकमितिप्र
जामंत्रः घृतमधुतिलाहोमद्रव्यंपंचदिनांतेगायत्र्यष्टोत्तरशतंयमायज्ञजुयात् एकविंशतिदिनांतेस्व
स्तिस्यात् तदंशांतिश्चेन्मस्तुः वृषभवृश्चिककन्यास्वमंद्रानवमीविनासोमांगारकबुधशन्यर्कमंदयवारेषु
वश्यमिदर्शने संक्रमेसल्लोचः २ कृत्तिकाषट्तारा क्षुराकृतिः अधोमुखी अग्निर्देवता मिश्रा राक्षसग
णः पीतवर्णाः अजयोनिः उडुंबरोवृक्षः पातिणींक्रौंचकाकौ अत्तरेउकारऊकारौ दधिप्राशयात्रांगच्छेत्
सुवर्णात्रयमेपीतेचदद्यात् भूषणंदद्यात् त्रिंशन्नाड्योनेविषनाडिकाकार्त्तिकेमासिशून्यं बुधवारेमस्तु
योगः नालिकेरक्रमुकैलालवंगैस्तस्यापनंकुर्यात् ज्वरश्चेन्नदीनानिपीडा घृतोदनंनैवेद्यं कृत्तिकाधूप्य
पूजा सर्पिर्धूपः पुनंतुमांदेवजनाइतिप्रजामंत्रः सावित्र्याष्टोत्तरशतंदध्योदनेवजुहुयात् नशेषेणाव
लिंदद्यात् पंचदिनादारभ्यएकविंशतिदिनांतेस्वस्तिस्यात् संक्रमेलोचः ३ रोहिणीपंचताराः त्रि
कोणाकृतिः स्त्री ऊर्ध्वमुखी प्रजापतिर्देवता ध्रुवा पीतवर्णा मनुष्यगणाः सर्पयोनिः जंबूवृक्षः प

ग्रं. क. द्विशोमसूरकृकौ· अ्दवेरुरकारंरुकारौः उत्तसंगमनसीमंतनामकरणान्नप्राशनचौलोपनयनवि
९१ द्यारंभस्नानविवाहयज्ञवाहनवस्त्राभरणाभिषेकदेवतास्थापनसाधुकर्माणिकुर्यात् चैत्रमासेपूर्वंच
त्वारिंशन्नाड्यंतेविषघटी रिक्तापूर्णाविषयागः तृतीययासहोग्रयोगः शुक्रवारेमृत्युयोगः स्थिरराशेय
शेविलग्नस्यार्कजेधान्यसंग्रहंकुर्यात् ज्वरश्चेद्दिनानित्रीणिनववापीडा स्तीरोग्रहस्तामममवामिश्राणि
नैवेद्ये कमलपुष्पपूजा· सरलोधूपः नमोब्रह्मणेनमोअस्तुग्रयेनमः इतिपूजामंत्रः हुतसर्वधान्यानिच
होमद्रव्यं षष्ठान्तामममवामिश्राणिसाविन्याष्टोत्तरशतं कृत्वात्तीरात्रेप्रजापतयेबलिंदद्यात् त्रिदिनादा
रभ्यनवदिनांतेस्वावीस्यात् संक्रमेश्चेद्वृद्धिः ५ मृगशिरस्त्रितारा मृगशिरश्चाकृतिः नपुंसकं सोमो
देवता मृदुः देवगणः योनिः सर्पिणी खदिरवृक्षः मयूरः पक्षी एकारोक्षरः तिर्यङ्मुखो मृगमासम
वर्णान्कृत्वायाञ्गच्छेत् इंद्रचापंचेदृष्टदिनेवृष्टिःस्यात् उत्तगमनसीमंतनामकरणान्नप्राशनेवेदा
पक्रमयागविद्यारंभकर्णवेधस्नानविवाहवीजवीपनाभिषेकवास्तुकर्मगोसंग्रहणानिश्चाइंचकु
र्यात् चन्द्रदर्शनाद्यंतेविषनाडी·कार्त्तिकमासेपूर्वं गुरुवारेमरणयोगः मृतिश्च षष्ठ्यासहोग्रयोगः ९१
रविवारेआनंदयोगः चंद्रेसिद्धियोगः चंद्रवारेचद्रोदयेवृषभलग्नेमध्यस्तंभस्थापनंकुर्यात् हस्तादि

द्धिः स्यात् अस्मिन् लग्ने विवाहभ्रमोन्नत्तग्रहणं कुर्यात् आत्मसाद्भवति सस्यस्थापनं च कुर्यात् ज्वर
श्चेत् पंचदिनपीडा पायसनैवेद्यं कुमुदोत्पलपुष्पपूजा· दशांगो धूपः नवानव इति पूजामंत्रः मधुतिल
पंचगव्या होमद्रव्यं पयोमात्रमिति होमादिः सावित्र्याष्टोत्तरशतं कृत्वा मधुतिलैश्च दद्यात् पंचदिनादार
भ्य नवदिनान्ते सुखी स्यात् संक्रमे समार्घः ५ आर्द्रा एकतारा स्त्री· रुद्रो देवता तीक्ष्ण पीतवर्णा ऊर्ध्वमु
खी मनुष्यगणः श्वयोनिः कृष्णखदिरो वृक्षः पक्षी पिंगलः एकाशीत्यंशं अमरजे पीत्वा यात्रां गच्छेत् इंद्रचा
पश्च वृष्टिर्नास्ति मेषलग्ने मेघपरिवेषश्चेत् पंचदिने वृष्टिः स्यात् तत्कालकुजोदये वृषलग्ने द्रव्यसंग्रहणं
विद्याकर्णवेध आद्यं च कुर्यात् एकादशनाडीतो विषाच्चटी आषाढे मासि शून्यं गुरुवारे मृत्युयोगः सोमे
दार्के ध्रुवयोगः द्वितीयांशे दिनस्त्रस्तः मंदावारे मंदोदये सत्रवेधं अर्ककुजवारे कर्कटलग्ने औषध
सेवां कुर्यात् अस्मिन् लग्ने विद्यारंभश्च ज्वरश्चेत्त्रस्तः दिनान्येकविंशति पीडा सुकोमलकं नैवेद्यं धत्तूर
पुष्पपूजा अगरुधूपः नमः शंभवे इति पूजामंत्रः मधुआज्यं होमद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतं कृत्वा पायसान्ने
न रुद्राय बलिं दद्यात् पंचदिनादारभ्य दशदिनान्ते सुखी स्यात् अथवा मृतिः संक्रमे समार्घः ६ पुनर्व
सु· षट्तारा नावकृतिः अदितिर्देवता चरा देवगणः मार्जारयोनिः वेणुवृक्षः वायसः पक्षी· श्वत

पा॰क॰
५२

92

रेखाकारोः प्रमाणं तिर्यङ्मुखी क्रूर संगमनसीमंतनामकरणान्नप्राशनचौलोपनयनविद्यारंभसूतिकाभेष
ज्यवास्तुकर्मदेवप्रतिष्ठावस्त्राभरणाभिषेकबीजावापनयात्रादिचकुर्यात् त्रिंशद्घटेते विषनाडी मिथुनमा
सिपूर्णेयं गुरुवारेऽमृतयोगः अर्कवारे सर्वार्थसाधनयोगः सिद्धिश्च केचित् ज्वरश्चेत्सप्तदिनानिपीडा गुडौदनं
नैवेद्यं मल्लिकापुष्पपूजा मलयजोधूपः अदित्यै दितिरितिपूजामंत्रः हुतं तंडुलद्रव्यं गायत्र्याष्टोत्तरशतं
कृत्वा अदितये गंधमाल्योदनैर्बलिं दद्यात् सप्तदिनादारभ्य सप्तविंशतिदिनांते स्वस्थोस्यात् संक्रमेअर्चवृद्धिः
पुष्यः अष्टता शराकृतिः प्रमाणं तिर्यङ्मुखी ऊर्ध्वमुखी च बृहस्पतिर्देवता लघुः देवगणः अजोयोनिः
अश्वत्थोवृक्षः जीवं जीवपत्नी अक्षरं ककार हुतं पानं कृत्वा यात्रां गच्छेत् विंशतिनाड्यंते विषनाडी क्रूर
संगमनसीमंतनामकरणान्नप्राशनचौलोपनायनकर्णवेधनविद्यारंभस्नानाभिषेकबीजवापनवा
स्तुकर्मवस्त्राभरणधारणदेवतास्थापनश्राद्धानिकुर्यात् कार्त्तिकेमासिपूर्णं सितवारे विषयोगः के
चित्राशयोगमिच्छंति दशम्यां सह दग्धयोगः सोमार्कयोर्यमकंटकः अर्के गुरौ सिद्धियोगः अस्मिन्दि
ने गृहे कृत्वा प्रवेशनं च प्रसूतिश्चेत्पितृमरणं तृतीयांशे सर्वश्रेयः चतुर्थांशे वंधुमरणं ज्वरश्चेत्सप्त ५२
दिनानिपीडा खंडमंडकानैवेद्यं मल्लिकापुष्पं सरोरुहं वा गुग्गुलुधूपः बृहस्पते अतीमंत्रः हुतं पाय

सेद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतेन हुत्वा गंधमाल्योदनैर्बृहस्पतये बलिं दद्यात् दिनत्रयादारभ्य सप्तमदिनांतेऽस्य
स्वास्थ्यं स्यात् संक्रमे चंद्रवृद्धिः ८ आश्लेषा चतस्रस्तारा लांगलाकारा सर्पदेवता तीक्ष्णा स्त्री अधोमुखी रा
क्षसगणः मार्जारयोनिः नागवृक्षः डेणकोपत्री अत्रैव विकारगकारौ पायसं प्राश्य यात्रां गच्छेत् त्रिंशन्नाडि
कांते विषनाडी तृतीयांशे दिनमृत्युः शत्रुजयश्च असितवारे मरणयोगः कुजबुधयोर्यमकंटकः केचित्कु
ज्जवारे नेच्छंति कुजवारेण सह मृत्युयोगः कुलशकसूर्योदयेऽस्यां वसुघटिकांते रेकार्कोदये सर्वस्व
हृतेतलग्नेऽप्यवाश्वरवो भृत्वा विवाहतत्रैवायितो मृड्डहणतत्फलं वा शक्तीयात् आश्लेषासाऽद्भवति बृहस्पति
बृहस्पत्युदयेऽस्यां पाके षट्कर्मारंभं सर्वमचिरात्सिध्यति द्रव्यसंग्रहणं च अस्यां दिवा रेद्रुत्तस्यापनहृ
षिकलमपस्मारणं च त्रीहि विद्विष्ठि स्यात् कूपादिखननं च कुर्यात् ज्वरश्चेन्नवदिनानि पीडा पायसं नैवेद्यं
अनसी अगस्तिपुष्पपूजा घृतमंडो गुडो वा धूपः मधुवाता मंत्रः दधिघृताक्तकणमन्नं शालपोयवास्त्र
द्रव्यं गायत्र्याष्टोत्तरशतेन हुत्वा सकृसरान्नेन नागाय बलिं दद्यात् नश्यति चेद्दशदिने मरणम् संक्रमेत्या
र्धः ९ मघा चतस्रस्तारा गृहाकृतिः पितरो देवता उग्रा राक्षसगणः मूषकयोनिः पलाशो वृक्षः अ
त्रैव चडौ स्त्री अधोमुखी तिरिमांसभक्षतं कृत्वा यात्रां गच्छेत् त्रिंशन्नाडिकांते विषघटी कृषिबीजा

शा·क· ५३

93

वापनधान्यसंग्रहणंविवाहंप्राश्रयणंकृत्वामहत्सुखंभवेत् व्ययंनकुर्यात् कार्तिकेमासिसून्येषु
क्रवारेमरवारेमरणयोगः सूर्यसोमायोर्धमेकेटकः पंचम्यासहमरणयोगः शुक्रेसिद्धयोगः चंद्रा
दयेसस्यारंभः अस्मिन्लग्नेविवाहभूमौम्हहणंलवणंचकुर्यात् ज्वरश्चेत्स्यात् एकविंशति
दिनपीडावा हृतनलकंनैवेद्यं चंपकपुष्पपूजागुग्गुलधूपः पितृदेवस्तोषमितिमंत्रः कृतमधुमिति
श्रलाहृतनवदपत्राणिद्रव्यं सार्विशाक्षेत्रेणानरपातेकृत्वाहृतनतिलैःपितृभ्योवलिंदद्यात् नष्टंगतिश्चेद्द
शदिनांतेम्लस्तुः संक्रमेणमध्यमोर्घः ९ पूर्वाफाल्गुनी दिनारा· स्त्री· अधोमुखी भगोदेवताउग्रा
मवृक्षगणः मूषकयोनिः पलाशोवृक्षः काकजी· ब्रवरंचकारः एणमाकाद्वभोजनंकृत्वायात्राग
छेत् जयोभवेत् ऋणंदद्यात् आषाढेमासिसून्येषुक्रवारेसिद्धयोगः स्वर्णसंग्रहणविद्यारंभगृह
कादनेचकुर्यात् अस्मिन्मासेनक्षत्रपरिवेषः इंद्रचापोवाहष्टश्चेदष्टादिनेवृष्टिःस्यात् विंशति
नाडिकांतेविषघटिका· ज्वरश्चेद्दिनानिनवपंचवापीडा रक्तमाल्यादनेनैवेद्यंकमराजमितिहेमाद्रिः
सतकरंजपुष्पं विल्वफलधूपः अर्घमणांनुदेवमितिमंत्रः वृतप्रियंगुद्रव्यं सार्विशाक्षेत्रेणरपातं
कृत्वागंधपुष्पेणसूर्यायवलिंदद्यात् षट्दिनादारभ्याष्टदिनांतेसखीस्यात् ॥ ॥ ॥

नशांतिश्चेन्नतिः संक्रमेमध्यमोवृ्ष्टिः ११ उत्तराफल्गुनी द्वितारा स्त्री॰ऊर्ध्वमुखा॰ अर्यमादेवता ध्रुवा म
नुष्यगणः हषयोनिः सत्वाहृत्तः क्रौंचः पक्षी॰ अक्षरेक्षुजो पपः पीतवापात्रागव्केत् अष्टादशाचतिको
नेविषघटी कन्तसंगमनसीमंतनामकरणान्नप्राशनचौलोपनयनविद्यारंभविवाहस्नानवस्त्राभरण
ग्रामादिबीजावापनाभिषेकगोसंग्रहणानिकुर्यात् पौष्टिकंचकुर्यात् मार्गशीर्षस्रूत्यं वस्त्राभरणेमहा
सिद्धिः अर्कवारेसिद्धियोगः मंदवारेविषयोगः सूत्येचेतिकेचित् चतुर्थ्यासहमृत्युयोगः शुक्रवारेक
लहयोगः गुरुवारेनाशयोगः परिवेषंदुचापोदृष्टोचेत्स्यचदिनेसमदिनेवाहृष्टिः ज्वरश्चेदेकविंशति
दिनानिपीडा॰ कृसरंनैवेद्यं श्वेतकरवीरपूजा॰ विल्वफलधूपः भगप्रणेतरितिमंत्रः तिलमाषसर्पिव्रीहि
यवद्रव्यं हेमाद्रौत॰ घृतंनैवेद्यं॰रक्तोत्पलपुष्पं घृतगुग्गुलधूपः अहंसोमेतिपूजामंत्रः प्रियंगवोहो
मद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतंकृत्वातैरेवार्यम्णोवलिंदद्यात् अष्टादशदिनादारभ्यएकविंशतिदिनांते
वाज्वरमोक्षः संक्रमेचेत्वृद्धिः १२ हस्तपंचतारा कवचाकारः पुमान् तिर्यङ्मुखं सवितादेवताः
लघुः प्रियतमसप्रभा अक्षरेयकारजकारौ देवगणः महिषयोनिः अरिष्टोहस्ताः चेटकीपक्षी॰
पयोमिश्रमहरिकंभक्ष्यायात्रागच्छेत् द्वाविंशत्याडियांतेविषघटी कन्तसंगमादिशुभकर्मएव

ग्र·क
५४
94

वत् मकरमासेऽश्विन्यः मंदवारे मरणयोगः विषयोगस्त्वपरे अर्कवारे सिद्धियोगः वस्त्राभरणधारणे
महासिद्धिः समभ्यासहमरणयोगः अर्कसितवारेणातिवृद्धिः चतुर्थ्यां सहमृत्युयोगः गुरुवारेण
कलहयोगः बुधवारे आनंदयोगः आद्यदेवतास्थापनसेनापत्यादिकुर्यात् संशुक्लीयादेव गोसंग्रहणं
च आर्द्रायां दिनमृत्युः इंद्रचापे दृष्टे एकविंशति दिने वृष्टिस्यात् ज्वरश्चेन्मृत्युः संदेहो वा दिनानि पंच दश
पीडा अपूपं नैवेद्यं रक्तकरवीरपूजा दशांगो धूपः शल्लकाग्नः ॐ त्र्यम्बिति मंत्रः दधिघृतद्रव्यं सावित्र्या
होतव्यांतं कृत्वा गंधपुष्पेण बलिं दद्यात् पंचदशदिनादारभ्य एकविंशति दिनांते स्वस्थो स्यात् संक्रमेम
ध्यमोर्धः १३ चित्रा एकतारा निर्ऋत्यन्वीता त्वष्टा देवताः मृदुः व्याघ्रयोनिः राक्षसगणः बिल्वो वृक्षः हंसः
पक्षी अत्वेर दक्षो · चित्रान्नभोजनं कृत्वा यात्रां गच्छेत् एकविंशति नाड्यंते विषनाडिका अन्नप्राशनक
र्णवेधचौलोपनयनवस्त्राभरणाभिषेकश्राद्धकर्म कृषिबीजावपनानि कुर्यात् वैशाखमासेऽश्विन्यां
कुजवारे नाशयोगः सप्तदार्ककुजे प्रुवरयोगः इंदुवारे द्वितीययासह विषयोगः त्रयोदश्यां मरण
योगः बुधवारे यमकंटकः मंदवारे नाशयोगः माघमासे पूर्वाह्ने इंद्रचापे दृष्टे दशदिने वृष्टिः
चैत्रमासे सायाह्ने विशेषमेघे उत्पत्ति त्रिविंशति दिने वृष्टिः ज्वरश्चे दिनानि पंच वा पीडा मोदकं नैवेद्यं ५४

जपापुष्पपूजा दशांगो धूपः चित्रं देवानामिति मंत्रः जलमिश्रं हुतं चित्रौदनं च द्रव्यं सावित्र्याष्टोत्त
रशतं कृत्वा तद्धुतमिश्रमन्नं देवबलिं दद्यात् सप्तदिनादारभ्य विंशतिदिनांते स्वस्थः स्यात् संक्रमे मध्यमो
र्घः १४ स्वातीपंचतारा रक्तवर्णा वायुर्देवता चरा तिर्यङ्मुखी देवगणः महिषयोनिः उन्मत्तो वृक्षः म
धुरः पक्षी आमलकभक्षणं कृत्वा यात्रां गच्छेत् चतुर्दशनाड्यंते विषनाडी कृतगमनादि शुभकर्म सर्ववं
त् वैशाखे मासि शुक्लत्वे चंद्रवारे सिद्धियोगः रविवारे सिद्धियोगः शुक्रवारे यमकंटकः त्रयोदश्यां सहा
मरणयोगः नंदाकुजयोर्वर्वरयोगः द्रव्यं च न दद्यात् पूर्वपक्षपंचम्यां विजयः मंदवारे हर्षोदये से
तुबंधनं कुर्यात् शत्रोरङ्गकारः ज्वरश्चेत्सप्तदिनानि पीडा दध्योदनेन नैवेद्यं दमनकपुष्पपूजा धू
पायरहधूपः सनः पितेवेति मंत्रः हुताक्तपवाद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतं कृत्वा गंधपुष्पेण वायवे बलिं
दद्यात् दशदिनादारभ्य चत्वारिंशद्दिनांते स्वस्थो न संक्रमे मध्यमोर्घः १५ विशाखा चतुस्तारा स्त्री शूर्पा
कारा अधोमुखी इंद्राग्नी देवते मिश्रा व्याघ्रयोनिः वैकंकतो वृक्षः पिंगलः पक्षी अरेफकारणकारी
पिष्टकपानं कृत्वा यात्रां गच्छेत् चतुर्दशनाड्यंते विषनाडी शुभकर्माणि पूर्ववत् बीजावापनस्वाभरण
ग्रहणं च कुर्यात् द्रव्येन दद्यात् शकलीयादेव मार्गशीर्षे शुक्लत्वे अर्कनाशयोगः केचिद्विषयोगमिच्छंति

ग्रं·क
९५
95

बुधगुरुवारयोर्यमकंटकः द्वितीयांशोदिनमृत्युः शुक्रवारेशुक्रोदयेकृष्यारंभंकुर्यात् शत्रुदर्शनंचेच्छुभं
भवति मंदवारेश्चास्मिन्लग्नेककालिचापलग्नेकुजांशेवाधान्यसंग्रहणंकुर्यात् तत्कालेसुमितिविवादश्चे
जयोभवति इंद्रचापेदृष्टेश्रष्टदिनेवृष्टिः ज्वरश्चेद्विंशतिदिनानिपीडा गुडकेनैवेद्यं वेधूकद्रव्यपूजा त
वरीपुष्पंहेमाद्री देवताहृधूपः शान्तरेंद्रप्रीतिपूजामंत्र उग्योदनेहुतंद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतंकृत्वाययो
मिश्रान्नेर्गंधमाल्येरिंद्राग्निभ्यांबलिंदद्यात् दशदिनादारभ्यविंशतिदिनांतेसुखीस्यात् संक्रमेत्सोर्चः १९ अ
नुराधाषट्तारा चक्रमालाकृतिः पुमान् तिर्यङ्मुखीमित्रोदेवता देवगणःमृगयोनिः वकुलोवृक्षः प
क्षिणीपरजुष्टकाकौश्चनराणीनकारथकारदकाराः द्वादशनाडेनेविषनाडी कुलत्थभक्षणंकृत्वायात्रा
गच्छेत् क्रतुसंगमसीमंतकर्णान्नप्राशनोपनयनविद्यारंभश्राडवीजावापनादीनिकुर्यात् मार्गशीर्षेमा
सिशून्यं अर्कवारेमरणयोगः केचिन्मृत्युयोगमिच्छंति बुधवारेसिद्धियोगः शुक्रवारेआनंदयोगः मंदवा
रेमृत्युयोगः दशम्यामुग्रयोगः तृतीयांशोदिनमृत्युः तत्कालेचापलग्नेकुजांशके।
धान्यसंग्रहणं तत्कालेव्यवहारजयोभवति विवाहसुसौम्नरुहणंचकुर्यात् क
रवीरष्पसदृशोमेघोदृष्टश्चेत्त्रिदिनांतेवृष्टिः ज्वरश्चेद्दशादिनानिपीडा कृसरनैवेद्यंपेडरी ९५

कंपुष्पं चंदनसर्ज्जरसो धूपः मित्रो देवो बलिस्तिलजा मंत्रः स्मरणं कंदः प्रधान द्रव्यं स्नानं विद्याष्टोत्तरशतं ज
प्त्वा मित्रायमाज्यपायसमुद्गमाषैर्बलिं दद्यात् अष्टादिनादारभ्य पंचविंशतिदिनांते स्वास्थ्यं स्यात् संक
मेमथ्यमोर्ध्वः ७ ज्येष्ठा त्रितारा कुंडलाकृतिः तिर्यङ्मुखी इंद्रो देवता तीक्ष्णा राक्षसगणः मृ
गयोनिः विषवृक्षः पलीकाबुटी चक्कारोक्षः तिलभक्षणं कृत्वा यत्रां गच्छेत् चतुर्दशनाडिकोर्ध्वं वि
षघटी केचित्तेनाप्यत्रं श्राद्धे शालिवापनेचाऽऽरूः फाल्गुनेमासि शून्यं अर्कवारेनाशयोगः गुरुप्रति
पदे विषयोगः इंदुवारे भौमलमेकुपादिखननं कुर्यात् करवीरपुष्पसममेचोऽत्र चतुर्दशादिनेदृ
ष्टिः ज्वरश्लेष्मरक्षः संदेहो वा दशपंचवादिना निपीडा चित्रौदनेनैवेद्यं पटोलीपुष्पपूजा कर्पूरागु
रुधूपः इंद्रो वाद्यत्निमंत्रः हृतेसूरणकंदमूलद्रव्यं स्नाविद्याष्टोत्तरशतं जप्त्वा गोधूमचूर्णेंद्राय बलिं
दद्यात् नवरात्रिश्लेष्मरक्षः अत्यन्तरोगान्निगच्छतीत्याश्वलायनमांडव्यशास्त्रे क्रमेत्यार्थः १८ मूले नव
तारायज्ञाकृतिः हंसवर्णाः अधोमुखी नपुंसकं निर्ऋतिर्देवता तीक्ष्णा राक्षसगणः श्वयोनिः सर्ज
वृक्षः जीवंजीवकज्वरनसंगमपक्षी शाकभक्षणं कृत्वा ज्ञागच्छेत् तिलभक्षणं वेति केचित् विंशति
नाड्यंते विषघटी अंत्यांशोदिनमरक्षः दशपते चेत्तृतीयदिने दृष्टिर्भवति ज्वरश्लेष्मरक्षः संदेहो वादि

नानि पंचविंशतिपीडाः दशवा मित्रस्य चंडाणीष्टतरातिप्रज्ञामेत्रः कुंकुमगंधः पद्मपुष्पं साज्य
पायसे नैवेद्यं चंदनं धूपः स्वरणकंदः प्रधानद्रव्यं साविज्ञाष्टोत्तरशतं स्मरणकंदं ज्ञात्वामिश्रायुसा
ज्यपायसं माषैर्वलिं दद्यात् अष्टदिनादारभ्य पंचविंशतिदिनानि स्वावी स्यात् संक्रमे मध्यमोचैः ना
मकरणान्नप्राशनाश्रयणविवाहवीजावापनगोसंग्रहणानि कुर्यात् उक्तकर्माणि च कुर्यात् द्रव्यंन
दद्यात् गृह्णीयादेव· माघे शून्यं· अर्कवारे मत्स्ययोगः नेष्टार्ककुजयोर्वारयोग कार्मुकादयेन गार
स्थापनं च रक्तमेचेरष्टेः ष्टदिने हष्टिः न्यारश्चेत्स्यः संदेहोवा दिनानि दशपीडा मत्स्यमांसस्वरा
पोलिकानैवेद्यं रक्ताशोकपुष्पप्रजाकुसमवरिकापुष्पं हेमाद्रौ मेषशृंगो धूपः मोषणः परापर
त्रिमेत्रः हेमाद्रौ सचूर्णकंदमूलं द्रव्यं इंदवाश्चिसैन पोपायसा त्रेन वलिं दद्यात् संक्रमे हृष्टहाड़ि ११
पूर्वाषाफाढितासस्त्री अधोमवी आपोदेवता उग्रामनुष्यगणः कपिपोतिः वानीरोवृक्षः शक्रः
पक्षी अवराणि नकारादिवीनाः कंदभक्षणं कृत्वा यात्रां गच्छेत् चतुर्दशनाडीने विषचटी· गो
संग्रहणं शालिवापनं च कुर्यात् कूपादिखननविद्यारंभव्रतबंधनोल्लेपनमखात्तिकर्माणि कुर्यात
द्रव्यं न दद्यात् गृह्णीयादेव श्रावणमासि शून्यं चंद्रवारे विषयोगः कुजवारे यमोदयो शाकारारंभे चक्र ५९

यात् वंधमालापरपत्तकर्माणिच अस्मिन्नग्रेकूपादिखननंच ऋक्षमेचेदृष्टिःपंचदिनेवृष्टिः ज्वरश्चे
त्पंचविंशतिदिनानिपीडामंडकानैवेद्यं कल्हारपुष्पपूजा मनःशिलाधूपशैलजेधूपो हेमाद्रौ आपो
हिष्ठेतिमंत्रः यत्किंचेदंवरुणेतिहेमाद्रौ रक्तशालिद्रव्यं सावित्र्याष्टोत्तरशतंहुत्वावरुणायपायसान्ने
नवलिंदद्यात् दशादिनादारभ्यविंशतिदिनानेसप्तविंशत्यात् संक्रमेत्स्याचेः २० उत्तराषाढादिनाशकी
ऊर्ध्वमुखी विश्वेदेवादेवता ऋत्वा मनुष्यगणः गोयोनिः आमलोवृक्षः पिंगलःपक्षी षड्तारेषा
कारः गजविक्रयणंगजारोहणंचकुर्यात् शंकुस्थापनंशाकधजंचकुर्यात् तिलभक्षणंचकृत्वा
यात्रांगच्छेत् विंशतिनाड्यंतेविषनाडी तत्रसंगमनादिशुभकर्माणिकुर्यात् वैशाखेमासिशून्यं चंद्र
वारेमरणयोगः अर्कवारेसिद्धियोगः कुजवारेकलहयोगः मंदवारेम्रत्युः शुक्रवारेआनंदः तृती
यपादसहमरणयोगः रक्षयोगः ऋक्षमेचेदृष्टेएकादशादिनेवृष्टिः अरश्चेद्विंशतिदिनानिपीडा पं
चमहंनैवेद्यंपंचवर्णपुष्पैः पूजा· लाक्षाधूपः विश्वेदेवासआगतेतिमंत्रः घृतंसल्लकीखंडानिद्रव्यं
सावित्र्याष्टोत्तरंशतंहुत्वाविश्वेभ्योदेवेभ्योपायसान्नेनवलिंदद्यात् एकादशादिनादारभ्यविंशति
दिनानेसप्तविंशत्यात् संक्रमेचेद्वृद्धिः २१ श्रवणनक्षत्रा देवाकृतिः प्रमान् ऊर्ध्वमुखः विष्णुर्देवता च

ग्रं·क
५८

९७

रा देवगणः वानरयोनिः न्यग्रोधोवृक्षः मयूरःपक्षी अष्टरोमकरः दशनाड्यंतेविषघटी जलेपीता
यात्रांगच्छेत् अन्नसंग्रामनादिशुभकर्माकुर्यात् श्राद्धंचयज्ञंच माघेमूर्त्तं अर्कवारेसिद्धियोगः चं
द्रवारेसिद्धियोगः मंदवारेयमकंटकः शुक्रवारेघंटासहोग्रयोगः पंचस्यासन्नाककालिचापल
ग्रेचंद्रांशकेधान्यसंग्रहणंकुर्यात् व्यवहारविनयोभवति सोमवारेद्वितीयांसूर्योदयेगृहारं
भंकृत्वाप्रवेशनंचकुर्यात् व्यवहारारंभेजयोभवति सकलाभुष्टिर्भवति ज्वरश्चेन्मासद्वयंपीडाम
सुंसदेहोवा क्षीरशर्कराहूतनमंत्रकानैवेद्यं जातीपुष्पेणपूजा दशांगोधूपः अनादेवताइतिमंत्रः
रक्ततंडुलाद्रव्यं सावित्री· जन्मागंधपुष्पेणाविस्वेवलिंदद्यात् मासांतेसंवत्सरांतेसप्तवीस्यात्
संक्रमेचंद्रवृद्धिः २२ धनिष्ठापंचतारा चक्राकारामृदंगाका स्त्री· ऊर्ध्वमुखी· वसवोदेवता
चरा राक्षसगणः सिंहयोनिः शमीवृक्षः काकः स्त्री· अष्टरोमकारः सत्कभक्षणंकृत्वायात्रांग
च्छेत् दशनाड्यंतेविषनाडी अन्नसंग्रामनादिशुभकर्माणिएवंवत् श्रावणेमूर्त्तं कुजवारवि
षयोगः केचिदाशायोगः मंदवारेमंदोदयेआरामभूमिसंचयंचकुर्यात् अस्मिन्नलग्नेयुद्धंचकु
र्यात् जयोभवति कुजोदयेव्यापारद्रव्यसंग्रहणंचकुर्यात् आषाढेदिनमस्तुः रक्तमेचेदृष्टे ५८

विंशतिदिने वृष्टिः ज्वरश्चेत् २५ दिनानि पीडा पायसं नैवेद्यं वटकां वेति हेमाद्रिः शतपत्रपुष्पपू
जा गुग्गुलधूपः त्र्यंबकं यजामह इति मंत्रः विल्वोदुंबराश्वत्थसमिधो द्रव्यं सावित्र्यष्टौ त्वाचत्तमि
श्रमक्षैर्वेसभ्योवलिं दद्यात् दशादिनादारभ्य १५ दिनांते स्वस्थो स्यात् त्रयोदशमासांते वा संक्रमे मध्य
मोर्चः १३ शतभिषक् शततारा पुष्पंपुंजनीभाकृति नपुंसकं ऊर्ध्वमुखी वरुणो देवता चरा राक्ष
सगणः ज्वरग योनिः कर्दवो वृक्षः कटकी पक्षी अत्र रौरेफलकारी अन्नप्राशनचौलपुंसवनक
र्णवेधसंधानधान्यपनश्राद्धशास्त्रारंभाश्च कुर्यात् प्रोष्ठपदमासि त्वं कुजवारे मरणयोगः केचित्स
स्वयोगः मंदवारे यमकंटकः नंदार्ककुजवर्यो मरणयोगः गुरुवारे मृत्युयोगः अर्ककुजवारे कुली
रलग्ने वैषधौपयोगं कुर्यात् असितलग्ने कपिलावपन कुर्यात् अष्टपभक्षणं कृत्वा यात्रां गच्छेत्
अष्टादशनाड्यंते विषघटी ज्वरश्चेद्दशदिनानि पीडा घृतमंडकाने वेद्यं सावित्र्यष्टौ तरणां तज्जलाद्
वैवरुणाय कृत्वा पायसेन वलिं दद्यात् षष्ठदिनारभ्य २१ दिनांते स्वस्थो स्यात् संक्रमे त्योर्चः २४
पूर्वाभाद्रपदा द्विताराः स्त्री अधोमुखी अजैकपाद्देवता उग्रा मनुष्यगणः सिंहयोनिः आम्रो वृक्षः
अत्र रौरवशोकपोतः पक्षी गुडभक्षणं कृत्वा यात्रां गच्छेत् षोडशनाड्यंते विषनाडिका आम्रपु

ग्रा॰ क
५८

98

जिष्णून्यं॰ गोसंग्रहणं विप्रार्चनं च कुर्यात् द्रव्यं न दद्यात् शृक्ष्यादेव कुजवारे नाशयोगः श्रवणशोना
गवत्साद्विस्थापनं द्वितीयपादे सूर्योदये कपादिवेनने रक्तमेचेटछेष्टदिने हृष्टिः ज्वरश्चेन्मृत्युः संदे
होवा द्वादशादिनानि पीडा दधिहुतं नैवेद्यं अर्कपुष्पपूजाः सर्वौषधिधूपः शान्त्रोमन्त्रजपएकपादित्रिमे
त्रः श्रमग्निरग्निभिः करदितिमंत्रो हेमाद्रौ हुतकूष्माण्डवेडद्रव्यं सावित्र्याः वागोयमाल्योदनेरजैक
पदेवलिंदद्यात् दशदिनान्ते शान्तिर्भवति वा न भवति संक्रमे मध्यमोर्घः २५ उत्तराभाद्रपद॰
द्वितारा प्रमान् ऊर्ध्वमुखः अहिर्बुध्न्यो देवता ध्रुवा गोर्योनिः निंबोवृक्षः चक्रवाकः पक्षी श्रद
रोगसौ मांसभक्षणं कृत्वा याचां गच्छेत् चतुर्विंशति नाड्यन्ते विषघटी कन्यासंगमनादि शुभकर्मा॰
णि पूर्ववत् रोगीस्नानश्चेत्स्वस्थो स्यात् श्रावणमार्गशीर्षयोः शून्यं तृतीयया सह मरणयोगः
कुजवारे मृत्युयोगः शुक्रवारे सिद्धियोगः तृतीयपादे दिनमृत्युः रक्तमे चोटछेष्ट्वेत् ११ दिने हृष्टिः
ज्वरश्चेत् १५ दिनानि पीडा गुडपललहुतौदनं नैवेद्यं निंबपत्रपुष्पं सर्जधूपः विल्वपानि सितिपूजामंत्रः हुतस्तनमा चतुरूपसज्ञाति
उद्वंग्यश्च कमाशाहप्रिरडणयानि द्रव्याणि ति हेमाद्रौ सावित्र्याष्टो॰ वागंधपुष्पाणाहिर्बुध्न्याय बलिं दद्यात् संक्रमे वृद्धिः २६ रेवती द्वात्रिं ५८
शत्तारा॰ पीडाकृतिः स्त्री तिर्यङ्मुखी पूषादेवता मृदुः देवगणः गजयोनि मधूकोवृक्षः पिंगलः पक्षी श्रवरोहकारः क्षीरपानं कृत्वा याचां गच्छेत्

त्रिंशाद्याद्यंते विषघटी॰ अष्टप्रदमासिभूत्यंकृत्तसंगमनादिशुभकर्माणि एवंवत् अर्केसिद्धिः बु
धे सोमे च विषयोगः मंदे नाशयोगः अष्टम्यां सहविषयोगः नंदार्ककुजयोर्वरयोगः शुक्रवारे सि
द्धियोगः सप्तम्यां सहोग्रयोगः ज्वरश्चेद्दशादिना निपीडा तिलतंडुलपिष्टं नैवेद्यं मंदारपुष्पपूजा॰ गु
ग्गुलधूपः हंसः शुचिषदिति मंत्रः हुताम्रफलहितकदलीफलानि चंद्रदर्भ सा विप्राणेत्तरस्यांतं कृत्वा
गंधपुष्पादिभिः हस्ते बलिं दद्यात् पंचदिनादारभ्य १: दिनांते सुखी स्यात् संक्रमे मध्यमोर्कः अर्कव
द्धिरिति गार्गीमांडव्यादयः २१ इति हेमाद्रौ शांतिरत्ने कमलाकरभट्टकृते मदनरत्नोक्ते नक्षत्र
परिशिष्टे समाप्तं अथ वसिष्ठसंहितायां रोगशांति प्रवक्ष्यामि रोगार्तानां शरीरिणां बलिपूजांग
होमैश्च जपब्राह्मणभोजनैः यस्मिन् धिष्ण्ये यदा नृणां रोगः संजायते सदा तद्धिष्ण्यपूजा कर्तव्या
नदीश्वरस्वरूपे सुवर्णेन प्रमाणेन तदर्धार्धेन वा पुनः धिष्ण्येशप्रतिमा कार्या यथा वित्तानुसार
तः ईशान्यामथ वा प्राच्यां सदीक्ष्णां दिशि संलिखेत् तंडुलोपरि अष्टदलं पद्मं गोमयमंडले पंचाम
तैश्च सलिलैः स्नानं मंत्रैः पृथक् २ स्नाप्य कल्योक्तमंत्रेण प्रतिमां स्थापयेत्ततः कर्णिकायां समस्था
प्यध्यानादेवं समर्चयेत् नक्षत्रवस्त्रगंधाद्यैः धूपोपहारकैः आरक्तवर्णकुंभं च पंचभिः प

शा·क
५९
११

लवेष्टितं शुक्लवस्त्रवस्त्रणिरत्नशातौषधसमन्वितं मत्स्यं च गव्यसहीजफलदौष्टकुशान्वितं देवस्य पूर्व
नः स्थाप्य जलमंत्रैः समर्चयेत् तत्प्राच्यां स्थंडिले वह्निं विधिवत्स्थापयेत्ततः स्वंवाते जुहुयादुक्तद्रव्ये
णाष्टसहस्रकं उक्तद्रव्येणानंतरं चोक्ततिलैश्च हुत्वा व्याहृतिभिरष्टोत्तरसहस्रकं पूर्णाहुतिं च
जुहुयात्सम्यग्जपितपूर्वके ततः शुद्धोपविष्टस्य रोगिणः प्राङ्मुखस्य च मंत्रपूतैः कुंभजलैः रलिंगे
वादिमंत्रकैः मार्जनं कारयेत्तस्य समाकल्पकल्पपूर्वकं नीराजनं च शुद्धात्मा पूजास्थानं समागतः दे
वं जगन्नाथं भक्त्या प्रणम्य प्रार्थयेदिति भ्रमतोद्यवपिस्यशायनस्त्वं पाकरात्मकः रोगादस्माद्धि मां रक्ष
तवच पणाश्रयि सम्पः इति प्रार्थ्य ततो दद्यात् प्रतिमां वस्त्रसंयुतां दक्षिणासहितां भक्त्या आचार्याय
कुटुंबिने ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्या ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः कृत्वा तत्र पूजां च तिथिवासरयोरपि स
र्वान्कामानवाप्नोति रोगी रोगात्प्रमुच्यते पूर्वोक्तविधिं कृत्वा तिथिवारयोः शान्तिं च कुर्यादित्यर्थः
अश्विन्याः स्वस्थितो व्याधिर्नवरात्रेण मुच्यते देवस्येति मंत्रस्य गायत्री काश्यपो ऋषिर्नो श्वेतवर्णोऽस्य
पापूर्णाकुंभो भोजय रोगप्रथक वंदनोत्पलपुष्पाज्यगुग्गुलुश्च गुडप्रियो क्षीरलड्डुकभोक्तारो समिधः
क्षीरवदनाः आज्यं गुग्गुलश्च धूपः शमिहि होमः पवमग्नेऽपि गुडोदनवलिं दद्याद्दीपैः सार्धनिशाव ५५

त्वे भरण्यांसंस्थितोव्याधिरचिरात्रिनप्रदः मासेनसंचरत्यथवादैवस्यकुटिलागतिः ॐवकस्यमंत्रस्य
वोक्ताछंदर्षिदेवताः गंधोगास्तः करवीरंपुष्पंधूपश्चगुग्गुलः आज्यदीपंप्रयुक्तवैषांनैवेद्यंचगुडोदनं पा
यसंदध्योरक्तस्त्राज्यमधहन्ताहविः महिषीनायकात्रपः क्रमशात्र्वलिंहरेत् वक्ष्यमाणेनमंत्रेण
वलिंसम्यक्प्रदापयेत् कृत्तिकास्थितोव्याधिर्दशरात्रेणसंचरति स्रक्स्रुवाभयवरदः स्ववर्गोमेषवा
हनः मेधातिथिर्जगत्यग्निः पुनंवमासित्यस्यच चंदनंयूथिकापुष्पंहृतधूपः सगुग्गुलः नैवेद्यतिलमा
षान्नंवटकाज्येनसंयुतं गुडोदनंहविस्तत्रपायसेनवलिंहरेत् रोहिण्यांसंस्थितोव्याधिर्दशरात्रेणसं
चरति नमोब्रह्मणेमंत्रस्यगायत्रीविधिरीश्वरः स्रुक्स्रुवःकमंडलुसूत्राभयवरप्रदः चंदनंकमलंपुष्पं
सदशांगंचगुग्गुलं नैवेद्यंपायसंसाज्यंसर्वदान्नैर्हविर्भवेत् दधिक्षीरहुतक्षौद्रशाल्यन्नेनवलिंहरेत्
चंद्रमेवोत्थितोव्याधिः पंचरात्रेणसंचरति गदावरदपाणिश्वेतोसौरथ्यवाहनः नवोनवोभवेत्यस्य
गायत्रीगोतमः शशी चंदनंकुमुदंपुष्पंदशांगंपायसोदनं नैवेद्यंमंडकापूपघृतक्षौद्रसमन्वितं श
र्करादधिमिश्रेणशुक्लान्नेनवलिंहरेत् आर्द्रायांसंस्थितोव्याधिरचिरात्रिधानप्रदः मासेनसंचरत्य
थवादैवस्यकुटिलागतिः शुद्धस्फटिकसंकाशः शूलखड्गाभयेष्टदः नमःशंकरोत्यस्यहृहनीपो

पा·क
९०
100

विधिर्ब्रह्मर्षिः चंदनेनैरमपुष्पं दशांगं पायसोदनं समधाज्यं हविस्तत्र दध्योदनवलिं हरेत् पुनर्वसौ भवे
द्व्याधिर्नवरात्रेण मुंचति कमंडलुहस्तस्त्रेधादर्भस्तकस्त्रुवमस्तदा अदितिर्द्यौ मंत्रेस्यात्त्रिष्टुभोद्रु हि-
रण्योदितिः हरिद्राकुंकुमगंधः पुष्पसेवंतिकादिकं धूपोमलयजोपिष्टं हुतान्नं पीतवर्णकं हुताक्ततंडु-
लहविः पीतान्नेन वलिं हरेत् पुष्ये समस्थितो व्याधिः सप्तरात्रेण मुंचति पीतोदंडकमंडलुहस्तस्त्रेगा
मायतः बृहस्पतेपरीत्यस्यत्रिष्टुप्ब्रह्मा वांगिरसऋषिः कुंकुमं वारिजं पुष्पं नैवेद्यं हुतपायसं मंडकागुडसं
युक्तमेतदेवहविर्भवेत् समंडकहुतान्नेन वलिं तत्र प्रदापयेत् अश्लेषासुस्थितो व्याधिः क्रोशान्मासेन
मुंचति नमोस्त्वस्त्विति मंत्रस्य रव्याडथसर्पराट मधुवर्णाभोगयुक्तः खड्गचर्मधरः शुभः सकुंकुमा
गरुगंधः पुष्पं वागात्तिसंभवं हुतगुग्गुलधूपोत्र नैवेद्यं क्षीरसर्पिषा हविसाज्यं सदध्योदनवलिं हरे-
त् पितृमेचोस्थितो व्याधिश्चिरात्रिधनप्रदः अथवा साधमासेन धूम्रोदंडपवित्रहस्तक आपंतनात्ति
निचास्यजगतीपितरोग्रजः चंदनेचंपकं पुष्पं धूपः सहितगुग्गुलः नैवेद्यं हुतपिष्टान्नं तिलान्नं सह
तेहविः सतिलान्नं च सह्रान्नं वलिं चापितृतमये पूर्वाफाल्गुने मेव्याधिरर्धमासेन मुंचति भगवानि-
त्यस्यत्रिष्टुप् प्रमगोविधिः पद्माभयंकरः पद्मवर्णसिंहासनेस्थितः चंदनेमालतीपुष्पं विल्वधूपो हुतो ९०

दनं नैवेद्यं शर्करापूपलड्डुकाभिश्च संयुते हुतेनोदनं हविस्तेन पायसेन वलिं हरेत् अर्यमर्क्षे भवेद्व्याधि
र्थमासं न मुंचति पद्मवर्णः पद्मसंस्थः पद्मासनमथार्पितैः अर्यमायातिमंत्रस्य अर्यमा त्रिष्टुब्ब्रजः कुं
र कुंकुमं गंधपुष्पं धूपकं संज्ञकः हुतगुग्गुलधूपोत्र नैवेद्यं हुतपायसं होमद्रव्यं हुतान्नं स्याद्ब्रह्मात्यैव व
लिं हरेत् हस्ते सस्थापिते व्याधिर्न वरात्रेण मुंचति उदुत्यमिति हिरण्यस्तूपो गायत्र्यादित्यो जपेत् रक्त
गंधे कुंकुमं च पुष्पं राजीवसंज्ञकं गंधगुग्गुलधूपोत्र नैवेद्यं चूतपायसं मधुपुष्पं तिलाज्यान्नं दूर्वाभिः
सहितं हविः गुडशाकरमधाज्यपिष्टान्नेन वलिं हरेत् चित्रायां मस्थितो व्याधिर्दशरात्रेण मुंचति वि
श्वेदेवानामित्यस्य त्वष्टा त्रिष्टुप् पितामहः अश्वस्थाभयकरश्चित्रवर्णः पिवेरतः कुंकुमागरु
गंधः कुसुमं चित्रवर्णकं नैवेद्यं मोदकाज्यान्नं चित्रान्नसहितं हविः तदन्नेन वलिं दद्यात् सर्वरोगापनुत्त
ये स्वात्यर्क्षे चास्थितो व्याधिः सर्वदा निधनप्रदः एकविंशच्चतुः पंचमासैर्वापि न मुंचति सनः पितेति मं
त्रस्य गायत्री महद् गिरा स्विष्टः चमेधरः कुसुमं गंधकुसुमं गरुः श्वेतपुष्पं दमनकं धूपं चंदनागरु
गुग्गुलः नैवेद्यं पायसं साज्यं हविस्तेन वलिं हरेत् द्विदैवर्क्षे भवेद्व्याधिर्मासेनैकेन मुंचति इंद्राग्ना
आगतमिति गायत्री चास्य चैव हि मधुच्छंद ऋषी द्राग्नीत योर्ध्याने च सर्ववर्णा श्रीखंडं कुंकुमं गंधं तया

पा·क
१०१

(४)

पुष्पंसरोरुहं देवदारुस्तथाधूपोनैवेद्यंघृतपायसं तदेवान्नंहविस्तत्रचित्रान्नेनवलिंहरेत् मित्रभेचोत्थि
तोव्याधिर्दशरात्रेणमुंचति मित्रस्यचर्षणीतिगायत्रीचास्यचैवहि ऋषिर्हिरण्यस्तूपाख्यस्तत्रमित्रोधिदेव
ता द्विभुजःपद्मगर्भाभःपद्महस्तःपद्मसंस्थितः कुंकुमंपुंडरीकाख्यंपुष्पंधूपंचचंदनं नैवेद्यंपायसंसाज्यंह
विःकदंबस्तरणः वलिस्तत्रप्रदातव्योमधुशर्करपायसं घृतपूरकमाषान्नंमङ्गलमेणसंयुतं ज्येष्ठायामुत्थि
तोव्याधिस्त्रिभुवेवनसंशयः श्रवणामासेकवामेचन्तेवनसंशयः इंद्रंवश्वमितिमंत्रस्यगायत्रीछंदोविराश्वऋषिः
इंद्रस्तत्रस्वर्गवहुंधचंदनंकुसुमंशुभं कर्पूरधूपोनैवेद्यंचित्रान्नंसमनोहरं हविस्तत्रस्तरणंकंदमधुकंदेसपा
यसं विचित्रपुष्पगंधेनदध्यन्नेनवलिंहरेत् मूलभेचोत्थितोव्याधिर्मासार्धेनविमुंचति त्वहंवर्मप्रः
कुसुः करालवदनःप्रभुः मोषुणोस्यचगायत्रीचोरःकण्वाद्यनिर्ऋतिः गंधःकस्तूरागरुःपुष्पंपद्मंनी
लोत्पलंशुभं धूपःकस्तूरागरुर्मोचमिश्रान्नमुपहारकं तदेवान्नंहविस्तत्रमाषान्नेनवलिंहरेत् वारि
भेचोत्थितोव्याधीरोगिणांतिपनप्रदः विमुंचत्यपवामासंद्विस्त्रिषट्पंचसप्तभिः आप्यायस्वेतिमंत्र
स्यगायत्रीपद्मजंजलं सुवर्णोहिभुजःपद्मपाणिर्गंधस्फचंदनं पद्मपोलेपधूपोत्रनैवेद्यंघृतपाय
सं हविर्मस्तरपिष्टान्नंतदन्नेनवलिंहरेत् विषभेचोत्थितोव्याधिः साधमासेनमुंचति विश्वेदेवास १०१

स्यस्य गायत्री विश्वेदेवताः कमंडलुमयांभोजवरदस्रुक्कणासनः चंदनं कमलं पुष्पं धूपं सह तगुग्गु
लः नैवेद्यं पायसाज्यान्नं हविरप्येतदेवाहि समिद्भिर्तिलैः सार्धं तदष्टेन वलिं हरेत् श्रवणे चोत्थिते ना
व्याधिर्दशरात्रेण शंचति अतोदेवेति मंत्रस्य गायत्री पद्मजो हरिः पीतांवरः कुसुमवर्णः शंखच
क्रगदांबुजांश्चंदनं मालती पुष्पं धूपः कर्पूरगुग्गुलुः शाल्यन्नं षड्रसोपेतं भक्ष्यभोज्यादिभिः सह नै
वेद्यं हविरप्येतत्पायसेन वलिं हरेत् वसुभे चोत्थितो व्याधिर्दशरात्रेण भवति त्रायंतामिह मंत्रस्य
त्रिष्टुप् व्यासो वसवस्ततः चापवाणधरः शुक्लगंधः कर्पूरचंदनं वारिजं गुग्गुलुधूपो नैवेद्यं हृतपाय
सं हविश्चौडं वरसमिद्ग्राज्ञेन वलिं हरेत् इमं मे वरुण इत्यस्य गायत्री काण्व वारिधिः नागपाशधरः
श्रीमान्नवरत्नविभूषितः मकरस्थो गुरुगंधः पुष्पं च कमलोत्पले कर्पूरचंदनं धूपो नैवेद्यं हृतपो
लिका हविरश्वत्थसमिधष्टिग्राज्ञेन वलिं हरेत् अजपादे भवेद्व्याधिः सर्वदा निधनप्रदः अथवा वज्र
मिमासैर्दवसैर्दिवसैर्वामिशंचति वामपादकरं भस्मामाकाशेश्वपरं हय प्रसाद्य प्रांजलिः सान्नादी
सर्वं चिंतयन्स्थितः शमभिरित्यस्याजपाद्गायत्री चतुराननः कुंकुमं चंदनं गंधपुष्पं श्वेतार्कसंभवं
धूपः शतोषधीमिश्रो नैवेद्यं दधिपायसं हविः कूष्मांडखंडः स्याद्दध्यन्नेन वलिं हरेत् अहिर्बुध्न्यो

शा·क भवेद्व्याधिः सार्धमासेन मुंचति नमस्ते रुद्ररूपस्य सर्वे तत्रैव संस्थिताः गंधचंदनकर्पूरैः पुष्पधूपप्रद्योत्य
१०२ लैः शुभैः सबिल्वगुग्गुलैः धूपो नैवेद्यं हृतपायसं सकृन्माषतिलाज्ययवव्रीहिभवं हविः पूषा च देवता
भोजवर्णा भोजधरः शुभः रक्तचंदनगंधोत्रपुष्पं मंदारसंज्ञकं धूपस्तु गुग्गुलुः साज्यं नैवेद्यं हृतपाय
सं हविस्तु देवस्य जलं दध्यन्नेन वलिं हरेत् भूतेशानस्ततो यस्माद्रोगानाथाम महाज्वर रोगादस्मात्र
मंत्राहित्वगृहीणो नमं वलिं प्रतिपद्यायितो व्याधिर्हो दशाहेन मुंचति अग्निस्तु देवता तत्र कृसरान्नेन व
लिं हरेत् द्वितीयायां भवेद्व्याधिः पंचरात्रेण मुंचति ब्रह्मा तु देवता तत्र पायसेन वलिं हरेत् तृती
यायां भवेद्व्याधिः सप्तरात्रेण मुंचति कामस्तु देवता तत्र हृतान्नेन वलिं हरेत् चतुर्दश्यां भवेद्व्याधिः
मन्क्रुद्धो वाद्विमासकैः मुंचति देवताः सर्वाः पिष्टान्नेन वलिं हरेत् पूर्णिमायां भवेद्व्याधिस्त्रिरात्रेण
विमुंचति रविवारे भवेद्व्याधिः सप्तरात्रेण मुंचति सूर्यस्तु देवता तत्र पायसेन वलिं हरेत् सोम
वारे भवेद्व्याधिः पंचरात्रेण मुंचति चंद्रस्तु देवता तत्र दध्योदन वलिं हरेत् भौमवारे भवेद्व्याधिः
क्लेशाय मरणाय वा कुजस्तु देवता तत्र रक्तान्नेन वलिं हरेत् बुधवारे भवेद्व्याधिः सप्तरात्रेण मुं
चति बुधस्तु देवता तत्र मुद्गान्नेन वलिं हरेत् गुरुवारे भवेद्व्याधिः पंचरात्रेण मुंचति गुरुस्तु देवता १०२

तत्र हरिद्रान्नं बलिं हरेत् भृगुवारे भवेद्व्याधिः सप्तरात्रेण गच्छति भृगुश्च देवता तत्र हरिद्रान्नं बलिं हरेत् शनि
वारे भवेद्व्याधिर्मासार्धेन विमुञ्चति शनिस्तु देवता तत्र माषान्नेन बलिं हरेत् पंचरत्नादिषड्गंगादहसिंदयानदी
षरे (पंचरत्नादिषड्गं) यो बलिं कुरुते सम्यक् रोगी रोगात्प्रमुच्यते आधानतिथनक्षत्रजन्माक्षयविप
क्षरे नक्षत्रेजननि व्याधौ कष्टे प्राणयमरणायच आश्लेषाद्राशिपूर्वायमवरुणमहच्छक्रनाभान्तलाः स्वर्धा
दर्शपक्षरंदरिक्तातिथिषु चरविजारार्कवारेषु येषां रोगाः संजायन्ते ते यमपुरमचिरात् प्राप्नुवन्त्येव चंद्रेजन्म
त्यष्टाद्यमे वेधव्ययभवनगते म्रत्युलग्ने च राशौ इति कः वचनादिष्टान्तपः गदानर्तेर्भविष्णु अतः परं प्र
वक्ष्यामि रहस्यं चैतदुत्तमं येन लक्ष्मीर्धृतिस्तुष्टिः पुष्टिः कांतिश्च जायते आदित्यवारे हस्तेन एवं गृह्य विचक्ष
णः मंत्रोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजादिकं रवेः प्रत्यर्कं सप्तनक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नरः ततस्तु सप्तमे वा प्रा
प्तकुर्याद्ब्राह्मणभोजनं भास्करं पुरुषं सौवर्णं कृत्वा पत्नेन मानवः ताम्रपात्रे स्नापयित्वा रक्तपुष्पैः प्रपू
जयेत् हुतेन स्नापयित्वा च तदुकान्विनिवेद्य च होमो हुतः तिलैश्चैव समिधश्चार्कवृक्षजाः मंत्रेणानेना
विक्षेषब्राह्मणायप्रदापयेत् आदिदेव नमस्तुभ्यं सप्तसप्ते दिवाकर त्वं रवे तारयस्वास्मादस्मात्संसार
सागरात् अनेनानेन राजेंद्र भवेदारोग्यमुत्तमं द्रव्यसंपत्तनयप्राप्तिरिति पौराणिका विदुः अपि संवादिनी

शां· क
१०३

103

वेपं शांतिः पुष्टिः सदा नृणां सर्पपीडामचोरादुकृता शांतिः शुभप्रदा इत्यादित्यशांतिः अथ चंद्रशांतिमीवे
क्ष्ये तद्दक्षिणास्वसंगृह्य सोमवारं विचक्षणः तद्वदुक्तार्कवत् आनेनैवोक्तविधिना कुर्यात्पूजादिकं विधोः स
प्तमे तततः कुर्यात्सोमे ब्राह्मणभोजनं समासेन तक्ते कांस्यपात्रे तु संस्थाप्य सोमं रजतसंभवं श्वेतवस्त्रयुग
च्छन्नं श्वेतगंधैः प्रपूजितं पायसान्नेन होमं कृत्वा भोजनासनसंयुतं होमं हुततिलैः कुर्यात्सोमनाम्ना च मंत्र
वित् समिधोष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा होतव्या मधुसर्पिभ्यां दध्ना चैव हुतेन च दध्ना हुतेन च दध्नाते
न च भिन्नो होमः समिधः पालाश्यः दध्याशिर्विरेकुत्वा ब्राह्मणाय निवेदयेत् मंत्रस्तु महादेहोजातिम
क्षीरपुष्पगोक्षीरपांडुर सोम सौम्यो भवस्माकं सर्वदा ते नमो नमः एवं कृते महासौम्य सोमस्तुष्टिकरो भवं
संतुष्टे त्रिसते तस्मिन्सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः इति चंद्रशांतिः अथांगारकशांतिः स्वात्वा मंगारकं पूज्य त
माया नक्तभोजनं तमायां भूमौ समसे तस्य संप्राप्ते हेमं ताम्रं निवेशयवारक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कुंकुमेनानु
लेपितं निवेद्य भक्ष्यैकसारं पुष्पधूपाक्षतादिभिः होमं हुततिलैः कुर्यात् कुजनाम्ना च मंत्रवित् समिधो
ष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेव वा होतव्या मधुसर्पिर्भ्यां दध्ना चैव हुतेन च समिधः खादिरी मंत्रेणानेन तंद
द्याद्ब्राह्मणाय कुंजं विने कुजकुशभवोपितेमंगलः परिपश्यसे अमंगलं निहत्याशु सर्वदाय छ मंगलं पा १०३

वेंह्यतेभौमकृतंशांतिमाप्नुयात् कर्तव्यंभौमपीडासुतस्मात्प्रयतमानसैः इत्यंगारकशांतिः अथबुध
शांतिस्तत्रैव विप्रासद्बुधंगुरुसमन्वितान्यथाचरेत् गृह्यावंभावुधंहेममयंकृत्वास्थापितेकांभाजिते
शुक्लवस्त्रयुगाछन्नंशुक्लमाल्यानुलेपनं गुडोदनोपहारंब्राह्मणायतिवेदयेत् बुधत्वंबुद्धिजननो
बोधवान्सर्वदानृणां तत्त्वाववोधंकुरुषेसोमपुत्रनमोस्तुते होमहुततिलैःकुर्याद्बुधनाम्नाचमंत्रवित्
समिधोष्टोत्तरशतमष्टाविंशतिरेववा होतव्यामधुसर्पिभ्यांदध्नाचैवहुतेनच समिधोपामार्गस्य बु
धशांतिरियंप्रोक्ताबुधवैकृतनाशिनी इतिबुधशांतिः नवग्रहदानानि जातकाभरणेसारावल्यां
च येविचराग्गोचरतोष्टवर्गादशाक्रमाद्वापशुभाभवंति दानादिनातेसुतरांप्रसन्नास्तेनाधुनादान
विधिंप्रवक्ष्ये माणिक्यगोधूमसवत्सधेनुंकौसुंभवासोगुडहेमताम्रं आरक्तकंचंदनमंबुजंचवदंति
दानंहिविरोचनाय सद्वंशपात्रस्थिततंडुलाश्चकर्पूरमुक्ताफलशुभ्रवस्त्रं युगोपयुक्तंवृषभंचरौप्यं
चंद्रायदद्यात्घृतपूर्णकुंभं प्रवालगोधूममसूरिकाश्चवृषोरुणश्चापिगुडःसुवर्णं आरक्तवस्त्रंकर
वीपुष्पंताम्रंचभौमायवदंतिदानं चैवलंचनीलंकलधौतकांस्यंमुद्गाज्यपाकमनसर्वपुष्पं दासीच
दंतोद्विरदस्यनूनंवदंतिदानंविधुनंदनाय शर्कराचरजनीतुरंगमः पीतधान्यमपिपीतमंबरं पु

पद्मरागलवणंसकांचनंप्रीतयेस्तुरवेः प्रदीयते विद्रुमं वस्त्रमप्यतरक्तंरंगोधेनुश्च वज्रंरजतं सुवर्णं सु
मेरुक्ताज्योतिमगंधयुक्तं वदंति दानं भृगुनंदनाय माषाश्च तैलं विमलेंद्रनीलास्तिलाः कुलत्था महि
षीचलोहं कृष्णाचधेनुः प्रवदंतिनूनं तुष्ट्यायदानं रविनंदनाय गोमेदरत्नं च तुरंगमश्च सुनीलचै
लामलकंवलोजः तिलाश्च तैलं खलु लोहमिश्रं स्वर्भानवे दानमिदं वदंति वैडूर्यरत्नं सतिलं च
तैलं सकंवलश्चापिपटोमृगास्य छागं च केतोः परितोषहेतोश्छागश्चदानं कथितं समीडैः एषां
दानमंत्राविधिकमलाकरेज्ञेयः इति ग्रहदानानि अथ रत्नधारणं तत्रैव माणिक्यं तरणेः सुदान
मलं मुक्ताफलं शीतगोर्माहेयस्य च विद्रुमं मरकतं सौम्यस्य गारुत्मतं देवेज्यस्य च पुष्परागमसुरामा
त्यस्य वज्रं शनेर्नीलं निर्मलमन्ययोश्च गदिते गोमेदवैडूर्यके अथ ग्रहस्नानानि विष्णुधर्मोत्तरे मं
जिष्ठा मदमातंगकुंकुमं रक्तचंदनं एभिः कुंभे कृतं ताम्रे सूर्यस्नानं विधीयते मदमातंगगजम
दः उशीरं च शिरीषं च कुंकुमं रक्तचंदनं पांचमिदं स्नानं चंद्रदोषविनाशनं खदिरं देवदा
रुं च तिलाश्चामलकानि च एभिः कुंभकृतं रौप्ये भौमपीडाविनाशनं नदीसंगमतोयानि चत्वरदा
स्नाहित्यनिव न्यस्तानि कुंभे माहेयतु पीडाविनाशनं माहेयमृन्मये· श्रीद्रुवरं नद्याविल्व वटमाम

लकं तथा न्यस्तं तु कुंभे सौवर्णे जीवपीडाविनाशने गोरोचना नागमदः शतपुष्पा शतावरी विन्यस्ता
राजते कुंभे शुक्रपीडाविनाशने तिलान्माषान् प्रियंगुं च गंधपुष्पं तथैव च न्यस्तं कांस्यमये कुंभे सौरि
पीडाविनाशने गुग्गुलं हिंगुलं तालं शुंभं चैव मनःशिलां शृंगे च माहिषे न्यस्ते राहुपीडाविनाशने
तालं हरितालं मदं च गहूतं गजमूत्रं च नागमदं तथा छागमूत्रं खड्गपात्रे केतुपीडाविनाशने ग्रहस्ना
नमिदं प्रोक्तं सर्वपीडाविनाशनम् इति ग्रहस्नानानि अथ स्कन्दे ग्रहशान्तिः मदनरत्ने स्कान्दे पिप्पला
द उवाच गुरुपूजां प्रवक्ष्यामि यथोक्तां ब्राह्मणोत्तम लोकानामुपकाराय सर्वापद्विशान्तये कन्या
विवाहकाले तु शुद्धिर्यस्या न विद्यते ब्राह्मणस्योपनयने यस्य स्याज्जन्मस्थितो गुरुः एभिः पूजा गुरोः का
र्या विधिवद्भक्तिभावितैः मदन्ती कामपुष्पाणि पत्रं पालाशसर्षपाः मदन्ती यूथिका कामोदमंते गु
डूची वालपामार्गं विडंगं शंखिनी वचा सहदेवी विष्णुक्रान्ता सर्वौषध्यः शतावरी कुंकुमं सी हरिद्रे द्वे स
राशैलेयचंदनं वचा कचोरमुस्तं च सर्वौषध्यः प्रकीर्तिताः तथैवाश्वत्थमृत्सा पंचगव्यं जलं तथा
नूतने चोदकुंभे च पीतवस्त्रसमन्विते पंचरत्नैः समायुक्ते मीशानस्यापि तेन लात् पात्रोपरि धीरि
मिमंत्रेण सर्वास्तास्मिन्विनिक्षिपेत् कुंभस्योपरि भागे तु स्थापयित्वा बृहस्पतिं स्वर्णपात्रे सौवा

बृं·क
१५

णिंप्रतिमांतु युधिष्ठिर कारयेत्तु तथाशाठ्यावित्तशाठ्यविवर्जितः पीतवस्त्रयुगाच्छन्नां पीतयज्ञोपवीतिनीः
पूजयेद्गंधपुष्पाद्यैस्ततो होमं समाचरेत् समिधोश्वत्थस्यहृदस्य होतव्याष्टोत्तरंशतं तिलव्रीहियवैर्मिश्रं
होतव्यं च यथाक्रमं बृहस्पतेतिमंत्रेण ऋषिछंदः समन्वितं मंत्रेणानेन जुहुयाधान्यं पूर्वं च यत्नतः
ततो होमावसानेतु पूजयेच्च बृहस्पतिं पीतगंधैस्तथापुष्पैर्धूपैर्दीपैश्च भक्तितः दध्योदनेन च नैवेद्यं
फलताम्बूलसंयुतं मंत्रेणानेन कौंतेय समभ्यर्च्य पुनः पुनः नमस्तेंगिरसांनाथ वाक्पतेथ बृहस्प
ते क्रूरग्रहैः पीडितानाममृतायनमोनमः पूजयित्वा स्वेराचार्यं पश्चादर्घ्यं निवेदयेत् गंभीरदृ
प्टरूपांगदेवेज्यसुमताप्रभो नमस्तेवाक्पते शांत गृहाणार्घ्यं बृहस्पते अर्घ्यमंत्रः अर्घ्यं दत्वा स्वेरा
णस्य जपहोमं समापयेत् भक्त्यायतेश्वराचार्यं होमपूजादिसंस्कृतं नत्वा गृहाण यां त्वर्घ्यं बृहस्पते नमो
नमः मंत्रेणानेन संकल्प्य पश्चात्तं प्रार्थयेन्नृप जीवो बृहस्पतिः सूरिराचार्यो गुरुरंगिरसः वाचस्पतिर्देव
मंत्री शुभं कुर्यात्सदा मम प्रार्थनामंत्रः एवं संप्रार्थयेद्देवमाचार्यं च प्रपूजयेत् सर्वोपचारसंयुक्तां प्रति
मां तां युधिष्ठिर प्रणामपूर्वायुक्तामाचार्याय निवेदयेत् तथाचार्यस्तु नियतो वेदवेदांगपारगः यजमानं
सपत्नीकं पात्रचिंतजिंतेदिव्यं कुंभोदकं गृहीत्वा तु मंत्रैरेभिः प्रसिंचयेत् इदमापोयमंत्रेणानाम प्रीतिन्नचैतथा १५

यात्रोषधीरश्वावती: कृष्णाऽंश्वाभिषेचयेत् पश्चात्संभोजयेद्विप्रान्यथाशक्त्या युधिष्ठिर एवं कृत्वा गुरो:
पूजां सर्वान्कामानवाप्नुयात् संक्रांतावपि कोनेयन यात्राभ्युदयेषु वा कुर्वन्नहस्पते च पूजामभीष्टफ
लमाप्नुयात् संक्रांते गुरुसंक्रांतौ प्रतिगुरुपूजा अथ प्रतिशुक्रादिविधि: हृद्ववसिष्ठ: शुक्रे वास्तंगते हि या
त्रां च देवालयप्रपागते न यावाल्पेच वार्थे चसा यात्रामपरोगदा प्रतिशुक्रो प्रतिबुधं प्रतिभौमं च गृह्णिता
तीर्थयात्राविधौ नेषां प्रतिशुक्रा न विद्यते काश्यपेषु वसिष्ठेषु भृगुष्वांगिरसेषु च भरद्वाजेषु वत्सेषु प्र
तिशुक्रो न विद्यते अन्येषां सम्भवेद्दोष: प्रतिशुक्रस्य सर्वदा कृत्वा यांति प्रयत्नेन पश्चात्तं वसमाच
रेत् उपोष्य भृगुवारे च यावत्कुर्कोदयं व्रतं रजतेन च शुद्धेन कारयेत्त्रिनिर्मा भृगो: लिखेद्दष्टदलंप
द्मं कांस्यपात्रे च तंडुलै: शुक्लपुष्पाक्षतैर्गन्धै: प्रतिमां तत्र पूजयेत् उपचारान्विदेयास्य शुक्रे ते त्वन्या
दिस्तथा तन्मंत्रेण जपं कुर्यात्तस्य गद्योत्तरं शतं क्षीरगंधाक्षतै: पुष्पैर्भक्त्या वार्थं प्रदापयेत् दैत्यमं
त्री दिव्यदर्शी चोशना भार्गव: कवि: श्वेतोश्वमंडलीकावो विधिस्थ भगवेन्नम: दत्वेत्यर्घ्यं प्रयत्नेन श्रार्थ
येद्वै वभक्तित: तन्मजया तया शुक्र सर्वांविघ्नमस्तद्वं दोषं विमाशायाक्षिप्रं दत्वंतेन्न संनिधे देव
त्तायतने देयात्प्रतिमां श्वेतगोयुतां एवं कृते न दोष: स्यात् द्विजयी चार्थवार्थवान् भवेत् मात्स्ये पि विशेष

उक्तः श्रयातः प्रणम्य पात्रप्रतिष्ठप्रमाणतये श्राग्रारंभेव सानेच तत्राश्चक्रोदयेसति शुक्रपूजाप्रकर्तव्या
तानिपामय भारत राजतेवाथसौवर्णेकांस्यपात्रेथवापुनः शुक्रंप्रपूजयेद्विद्वान्स्नेहेततंडुलपूरिते निधा
यराजतेशुक्रंस्वविमुक्ताफलान्विते महार्घेतत्राशुक्रंसामगायनिवेदयेत् सहहेनेनसवत्सांगामि
तिकचित्याद्वः नमस्तेसर्वलोकेशनमस्तेभृगुनंदन केवेसर्वार्थसिद्ध्यर्थंगृहाणार्घ्यंनमोस्तुते दवै
वार्घ्यंतुकौंतेयप्राणिपत्यविसर्जयेत् यावच्छुक्रस्यनकृत्वापूजामोहलकैः पोलिकाभिश्चगोधूमैश्चणकै
रपि तावत्फलंकथंलभ्यंस्त्रीभिःकामार्थसिद्धये एवंशुक्रोदयेकर्तव्यात्राद्विष्ठच भारतः श्रवीशस्यापि
मेचैवश्रभीष्टंसततदाभयात् तद्वद्वाचस्पतेःपूजांप्रवक्ष्यामियुधिष्ठिर सौवर्णपात्रेसौवर्णपात्रेसौवर्ण
भमरेशपुरोहितं पीतपुष्पांवरधरंकृत्वास्नात्वाथसर्पिषा पलाशाश्वत्थभेदेनपंचगव्यतिलेनतु
भंगःपल्लवः पीतांगरागवसनोहुतहोमंतुकारयेत् प्रणम्यगवांसार्धंब्राह्मणायनिवेदयेत्
नमस्तेंगिरसांनाथवाक्पतेतेबृहस्पते क्रूरग्रहैःपीडितानामस्मतायनमोनमः श्रव्येसूत्रः संक्रा
नावृपिकौंतेयष्याग्रास्वभ्युदयेषुच कुर्वन्बृहस्पतेःपूजांसर्वान्कामान्समश्नुते संक्रांमैगुरोः श्रथ १०६
वामोक्तिकान्येवसद्वृतानिहहंहनिच भार्गवांगिरसोश्चित्यतान्येवप्रतिपादयेत् भक्त्यामैनिकदा

नेनदत्तेनकुरुनंदन कल्पंतावत्स्वर्गःसुसौनकदाचित्सुजायते येभार्गवोदयमवाप्यसवस्त्रपुष्पं
कुर्वंत्यनन्यमनसोगिरिसभ्यपूजनं तेषांगृहेप्रवसतांप्रतिपुत्रजातोविघ्नेनसंभवतिभारतपुण्यभा
जां अथपापनिशातयः मदनरत्नेभविष्ये ततोमंदस्यादिवसेस्नानमभ्यंगपूर्वकंकार्यंदेयंचविप्रा
यतैलमभ्यंगहेतवे यस्तुसंवत्सरंयावत्ग्रामेषुप्रानिदिनेनरः तैलंददातिविप्रेभ्यःस्वशक्त्याभ्यंजनेपिवा
ततःसंवत्सरस्यांतेप्राप्तेतस्यादिनेपुनः लोहंचदर्पितंसौरिसैलकुंभेविनिक्षिपेत् लोहेवाताम्रमये
वाथकलशंवस्त्रयुगान्वितं कृष्णगोदानसंयुक्तंकलशंकरलक्षणान्वितं स्वयमभ्यंगतःस्नात्वाकुसुमपुष्पैःस
मर्चयेत् सगंधिगंधपुष्पैश्चकुसरान्नैस्तिलौदनैः पूजयित्वासूर्यपुत्रंइत्यमस्वेतिपुनःपुनः कृष्णायाहि
जगद्व्याप्यतदभावेनसायच देयस्तेनेश्वरोभक्त्यासंत्रेणानेनवैद्विजः कृष्णावलोकनत्वयाशांस्वतंनाप्नो
तिनयोग्रहोकष्टः तुष्टोपनकनकस्त्वंददातिसोस्मात्कनेश्वरःपातु यःपुनर्नष्टराज्यायनराय
परितोषितः स्वप्नेददौनिजराज्यंसमेसौरिःप्रसीदतु कोणंनीलांजनप्रख्यंमंदचेष्टाप्रसारिणं छा
60 यामार्तंडसंभूतंनमस्यामिशनैश्चरं नमोर्कपुत्रायशनैश्चरायनीहारवर्णांजनमेचकाय श्रुत्वार
 हस्यंभवकामदस्त्वंफलप्रदोमेभवसूर्यपुत्र नमोस्तुप्रेतराजायकृष्णदेहायवैनमः शनैश्चराय

श॰ क
१८
(10)

क्रूराय शुद्धबुद्धिप्रदायिने य एभिर्नामभिः स्तौति तस्य तुष्टिं ददात्यसौ न दीपं तु भयं तस्य स्वप्नेपि न भ
विष्यति इत्यनेन विधानेन शान्तिं दत्वा विसर्जयेत् एवमेतद्व्रतं नित्यं ये चरिष्यन्ति मानवाः वासरे वासरे
प्राप्ते वत्सरं यावदेव तु तेषां शनैश्चरी पीडा देशेपि न भविष्यति कृष्णायसेन च दत्त्वा यमराजमूर्तिं लौ
हे निधाय च चटके तिलतैलपूर्णे यो ब्राह्मणाय रविजं प्रददाति भक्त्या पीडाः शनैश्चरकृता न हि वा
धते च स्कांदे स्कंदः द्वादशाष्टमजन्मस्थे शनौ सर्वग्रहेश्वरे किं कर्तव्यं नरैः शान्तिविधानं क्लेशशा
शान्तये ईश्वरः श्रावणे मासि संजाते शोभने शनिवासरे लोहजं रूपं शनेः कृत्वा स्नाप्य पंचामृतैर्नैवेद्यैः पु
ष्पैर्वस्त्रैर्विविधैर्धूपैः फलैश्च विशेषतः नामभिः पूजयेदेतैः क्रमेण ग्रहसत्तमं कोणस्थः पिंगलो बभ्रुः
कृष्णो रौद्रोन्तको यमः सौरिः शनैश्चरो मंदः पिप्पलादेन संस्तुतः शन्नोदेवीति सर्वत्र वैदिकेन च पूजयेत्
पूजयित्वा च नैवेद्यं ततः कुर्यात्क्रमेण तु समाषभक्तं प्रथमे द्वितीये पायसं शुभं तृतीये त्वविलीका
यां चतुर्थे पूरिकाः शुभाः अविलीनतक्रं तंडुलपिष्टकृता यवागूः प्रथमादिशाह्वा वासरपराः इति शान्ति
शान्तिः अथ शनेः स्तुतिः स्कांदे नागखंडे नारदः ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः पूजिताः
पूजयंत्येव निर्दहन्त्यपमानिताः तस्मात्कुरु स्तुतिं चास्य स्वशक्त्या भास्करेः प्रभोः प्रसादं गच्छते येन को १८

पंत्यजतिपातकं ततः कृतांजलिर्भूत्वास्तौतिचक्रे स बालकः पिप्पलादो द्विजश्रेष्ठः प्रणिपत्य मुहुर्मुहुः
नमस्ते कोणसंस्थाय पिंगलाय नमोस्तु ते नमस्ते वज्ररूपाय कृष्णाय च नमोस्तु ते नमस्ते रौद्रदेहाय नमस्ते
चांतकाय च नमस्ते यमसंज्ञाय नमस्ते सौरये विभो नमस्ते मंदसंज्ञाय शनैश्चर नमोस्तु ते प्रसादं कुरु दे
वेश दीनस्य प्रणतस्य च शनैश्चरः परितुष्टोस्मि ते वत्स तो स्तोत्रेणानेन सांप्रतं वरं वरय भेवत्स येन यच्छामि
वांछितं पिप्पलादः अद्यप्रभृति नो पीडा बालानां रविनंदन त्वया कार्या महाभाग न स्वकीया कथंचन
यावद्वर्षाष्टकं जातं मम वाक्येन सूर्यज स्तोत्रेणानेन यो मर्त्यः स्तौत्यव्यात् नाकृपास्थितः तस्य पीडा न क
र्तव्या त्वया भास्करनंदन तस्य पीडा न कर्तव्या देयो लभो महाभुजा अर्धाष्टमिकया योतेनाष्टके संस्थिते
नरः सार्धसप्तवर्षाण्यर्धाष्टमिका तव वारे च संप्राप्ते यस्तिलान् लोहसंयुतान् शक्त्या ददाति नो तस्य
पीडा कार्या त्वया विभो कृष्णां गां यस्तु विप्राय नवोद्देशेन यच्छति अर्धाष्टमिकया पीडा न तस्य कार्या त्व
६-८ या न च शमिसमिद्भिर्यो होमं तवोद्देशेन निर्वपेत् यश्चा कृष्णतिलैश्चैव कृष्णपुष्पानुलेपनैः पूजां
श्री.पु. करोति यस्तु भूप धूपं वै गुग्गुलेन देहेन कृष्णवस्त्रेण संवेष्ट्य त्याज्या न तस्य त्वया व्यथा सूर्यज· एवं तु
कृशानि तेन वाप्यमित्येव जल्प्य च नारदं समनुज्ञाप्य जगाम निजसद्मयं इति पाति स्तुतिः मदन

शा॰ क॰ १०८ 1०8

रत्नप्रभासमं देवि यः पुनः श्रद्धया युक्तः शुचिः स्नातः समाहितः शमीपत्रैः समभ्यर्च्य प्रतिमां लोहजां मम
माषोदनं तिलैर्मिश्रं दद्याल्लोहं च दक्षिणां कृसरां कृष्णवृषभं वापि यो मे दद्याद्द्विजाय वै तस्य पीडां न चैवाहं
करिष्यामि कदाचन अथ राहुशान्तिः ज्योतिषे जन्मात्पंचचतुरष्टनद्विसप्तराहुर्ग्रहो यदि विरच
योनगच्छेत् श्रालोडनेन रूपभयं तत्पतनस्स्रुताधारेराग्रवासमरणाग्निभयं करोति अथ ग्रहणशान्तिः मा
नस्य होरायां ग्रस्यते यस्य नक्षत्रे वाति शोकरः प्राणसंदेहमाप्नोति स वा मरणमृच्छति यस्य द्विजन्मनक्ष
त्रे ग्रस्येत पापी भास्करो तज्जातानां भवत्पीडा येन राः शान्तिवर्जिताः यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहण
संभवतः तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मंत्रौषधिसमन्वितं चंद्रोपरागे संप्राप्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनं संपू
ज्य चतुरो विप्रान्कृत्वा मल्यानुलेपनैः पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकं स्थापयेच्चतुरः
कुंभानव्रतः सागरादिति गजाश्वरथ्यावल्मीकसंगमाद्ध्रदगोकुलात् राजद्वारप्रदेशाच्च मृदमानी
य निक्षिपेत् पंचगव्यं पंचरत्नं पंचत्वक्पल्लवं रोचनं पद्मकं शंखं कुंकुमं रक्तचंदनं शुक्तिस्फटिक
तीर्थाम्बु सितसर्षपगुग्गुलान् मधुकं देवदारुं च विष्णुक्रांतां तथा शतावरी बलां च सहदेवीं च निशाद्वि
तयमेव च एतत्सर्वं विनिक्षिप्य कुंभेष्वावाहयेत्सुरान् सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा नदाः श्री १०८

यांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः गंगेच यमुने चेति योसौ वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः सहस्र
नयनश्चंद्रग्रहपीडां व्यपोहतु मुखं यः सर्वदेवानां सप्तार्चिरमितद्युतिः चंद्रोपरागसंभूतामग्निः पीडां
यः कर्मसाक्षी लोकानां धर्मो महिषवाहनः यमश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहः रक्षोगणाधिपः साक्षी नीलांजनस
मप्रभः खड्गहस्तोतिभीमश्च ग्रहः नागपाशधरो देवः सदा मकरवाहनः चंद्रोपरागकलुषं वरुणो मे व्य
पोहतु प्राणरूपो हि लोकानां सदा कृष्णमृगप्रियः वायुश्चंद्रोपरागोत्थां ग्रहः योसौ निधिपतिर्देवः खड्गशू
लगदाधरः चंद्रोपरागदुरितं धनदो मे व्यपोहतु योसाविंदुधरो देवः पिनाकी वृषवाहनः चंद्रोपरागपा
पानि नाशयतु शंकरः त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ब्रह्मविष्णुर्करुद्राश्च दहंतु मम पात
कं एवमावाहयेकुंभान्मंत्रैरेभिश्च वारुणैः एतानेव तथा मंत्रान्लिपट्टे विलेखयेत् ताम्रपट्टेथवा
लिख्येन वस्त्रेन तथैव च मस्तके यजमानस्य निदध्युस्ते द्विजोत्तमाः कलशान्दुव्यसमुक्तानात्तारूपस
मन्वितान् गृहीत्वा स्नापयेन्मूर्ध्नि भद्रपीठोपरिस्थितं पूर्वोक्तैरेव मंत्रैश्च यजमानं द्विजोत्तमाः अभिषि
कं ततः कुर्यान्मंत्रैर्वारुणसूक्तकैः ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः आचार्यं वरयेत्पश्चात्त
त्पट्टं निवेदयेत् आचार्यदक्षिणां दद्याद्गोदानं च स्वशक्तितः होमं चैव प्रकुर्वीत तिलैर्व्याहृतिभिस्तथा

शां-क·
१०५
109

निवृत्ते ग्रहणे सर्वं ब्राह्मणेभ्यो विशेषतः दानं च शक्तितो दद्याद्यदीच्छेदात्मनो हितं सूर्यग्रहे सूर्यनामसु
कान्तं राहुकीर्तयेत् अनेन विधिना यस्तु ग्रहणे स्नानमाचरेत् न तस्य ग्रहणे दोषः कदाचिदपि जायते
इति मात्स्योक्ता ग्रहणशान्तिः मदनरत्ने ग्रंथान्तरे हंवीकुरोषीरघामीशिलाजित्तवाप्यसर्वौषधिपं
चमृद्भिः स्नानं विदध्याद्ग्रहणं विधोः पीडाकरं शान्तिकरं हि यस्य ज्योतिषि त्रिषट्दशायोपगतं नरा
णां शुभप्रदं स्याद्ग्रहणं रवेन्द्वोः द्विसप्तनंदे शुभमध्यमं स्याच्छेषेषु दृष्टं कथितं मुनीन्द्रैः आयः एकादश ने
दाः नव इषवः पंच मदनरत्ने गार्ग्यः जन्मसप्ताष्टरिष्फांकदशमस्थे निशाकरे दृष्टोरिष्टप्रदो राहुर्जन्मर्क्षे
निधनेपि च रिष्फं द्वादशं· अंकाः नव निधने सप्तम तारा एष्वी चंद्रोदये विस्मधर्मे· यत्र नक्षत्रगतो राहुर्ग्रसते
शशिभास्करौ तज्जातानां भवेत्पीडा ये नराः शान्तिवर्जिताः तत्रैव पुराणान्तरे सूर्यस्य संक्रमो वापि ग्रहणं चं
द्रसूर्ययोः यस्य त्रिजन्मनक्षत्रे तस्य रोगोथवा मृतिः तस्य दानं च होमं च देवार्चनजपौ तथा उ
परागाभिषेके च कर्याच्छान्तिर्भविष्यति स्वर्णेन वाथ पिष्टेन कृत्वा सर्पस्य चाकृतिं ब्राह्मणाय
दद्यात्तस्य न स्याद्रोगादिश्रुतत्कृतः जन्मदशमैकोनविंशतितारा: त्रिजन्मानि सर्वस्य तदाकार्यस्य रा
होः अद्भुतसागरे भार्गवः यस्य राज्यस्य नक्षत्रे स्वर्भानुरुपरज्यते राज्यभंगस्सुहृन्नाशो मरणं वा १०५

त्रनिर्दिशेत् राज्यभंगस्तथा नाशं मरणं वा त्रनिर्दिशेत् राज्यस्याभिषेकं तत्तद्वेरित्यर्थः भार्गवार्चनदीपि
कायामेवोक्तिः मासार्धे सौवर्णं कारयेन्नागं पलेनाथ पलार्धतः तदर्धेन तदर्धेन फणायां मौक्तिकं न्यसेत् ११०
ताम्रपात्रे निधायाथ घृतपूर्णे विशेषतः कांस्ये वा कांतिलोहे वाप्यसौ दद्यात्तद्दक्षिणां चंद्रग्रहे तु रू
प्यस्य बिंबं दद्यात्तद्दक्षिणां नागं रुक्ममयं सूर्यग्रहे बिंबं च हेमजं तुरंगरथगोभूमितिलसर्पिश्च कांचनं
कालविवेके सुवर्णनिर्मितं नागं सतिलं कांस्यभाजनं सदक्षिणं सवस्त्रं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् सौवर्णं
राजतं वापि बिंबं कृत्वा स्वशक्तितः उपरागभवक्लेशच्छिदे विप्राय कल्पयेत् मंत्रस्तु नमो मयमहाभीम
सोमसूर्यविमर्दन हेमताराप्रदानेन मम शांतिप्रदो भव विधुंतुद नमस्तुभ्यं सिंहिकानंदनाच्युत दानेना
नेन नागस्य रक्ष मां वेधजाद्भयादिति विशेषस्तु मत्कृते निर्णयसिंधौ ज्ञेयः ज्योतिषे जन्मान्त्यपंचचत्वारष्ट
नवद्विसप्तमराशिग्रहो यदि च चारवशेन गच्छेत् आलोकनं त्वपमयं भयमर्थनाशं रोगप्रवासमरणानि भ
यं करोति अपर्वणि ग्रहणेऽद्भुतसागरे मत्स्यचित्रे अपर्वणि पार्णाकाकौर्त्तिष्टो नाम महाग्रहः आह्वणो
११० तिनमःस्यामः सर्वलोकप्रियप्रदे ऽर्जुंवरीसहस्राणि चाष्टौ च जनूयात्तुधः मध्यकानि चान्यान्यत्र जा
नवदस इत्यत्र चाविशायद्दक्षिणां दद्यात् देवे च वृषभं तथा इति ग्रहणशांतिः अथ केतुशांतिः तत्फलं

षं॰ क माहज्योतिर्विसिष्टः दिव्यांतरिक्षभौमास्तस्मात्त्रिविधास्तु केतवो जगति पकोनरपानमेदाट दृश्यंते वा
१९ सहस्रमेदास्ते वर्षमासैः पक्षैः क्रमाशः परिपाकमुपयांति स्निग्धः प्रसन्नरूपः शुक्लातिभोऽकस्वदे
उयनैसोव्याप्तहः केतुः प्रमतिभो धूमाख्यः केतुर्दोषप्रदो भवति इंद्रायुधसमनरूपः स्थूलतिभो वध
भीतिदः सप्तक वजभिः ग्रीवाभिरक्तला विद्युत्स्फुणिहारहेमसतिभाः अपरेंद्रदिशोर्दृश्या महाह्वं वन
दिशीशानां शुकमुखबिंबूकतिभा वाक्तिसताः त्वतजसत्रिभाहृत्ताः दृश्यंते यघनलदिशिताबंतस्ते
पिशिखिभयदाः स्मृसतताः वकाशिखाः कुसा हूत्ताः प्रहरणाकाराः दृश्यंते याम्याजनमरकभयप्रभ
ततयास्मृसदाष्ट्रशैलतिभाः शशितनयाः कुसमतिभाः कुंदेदुक्षीरजननिभाः उत्तरभागेशिखिनोऽनं
तूनां तेसभिक्तकराः त्रिशिखाग्निवर्णाशुक्लोत्रलसहतोव्रतदंडनिभः अतियतदिकप्रभवोऽसोशां
तिकरोव्रलसांदेगाख्यः शशितनयास्तास्त्वतजवसुघषकसंख्याः दृश्यंते हिविवितेः शुभदा मासेशुहल
यदाः जीवसुतादिकवाख्याः शुक्लास्याः शुक्लारासलाराश्रिताः स्निग्धाः याम्यायोदिशिसंस्थावह
वस्तेपापप्रदाः सततंबुधतनयाश्चगाख्याः शुक्लासृस्काश्रयत्वेष्टदिकप्रभवः श्रामयभयदाः सतता १९
ते जंतूतांपंचाशंचाशान्तू कुजनतनयाः केकेयाः त्वतजानलसत्रिभास्त्रिशूलधराः याम्यायांदि

शिखिसंस्थाद्व्यद्वयदाः षष्टिसंख्याकाः तामसकीलकसंज्ञा राहुसुताः सूर्यमंडले दृष्टाः अग्निसुतास्त्वा
ग्नेय्यां विंशत्यधिकाश्च शतसंख्याकाः प्रलयानलसदृशाभा भानुविद्धस्फिभयप्रदास्तेपि अरुणाख्याः
पपामतिभाः शुक्रसुताविविधन्नृपसंकीर्णाः सत्वद्वयदालेसमोत्तरसप्ततिश्च संख्याताः दंडक
संज्ञाश्चाष्टौ ताराप्रसदृशाः प्रजापतेस्तनयाः द्वाचत्वारिंशोत्तरशतशनादिकाः पापदाविधात्रसुताः
वरुणभवाः कंकाख्याः द्वात्रिंशद्वंशगुल्मयष्टिनिभाः शशिवत्प्रभासमेताः राज्ञामत्यंतप्रकृति का
लभवाः षण्णवतिसंख्यास्तेषां कबंधनिभाः तत्रामानशिखिवः पुंड्रामयभीतिदा जगताः विमला
स्तारा कारादश दिक्समुद्भवाः शिखिनः एवं सहस्त्रभेदाः पापाश्चैषां विशेषमभिधास्ये पश्चिमदिशि
दिक्संभूतश्चोत्तरनमश्च सौम्यकेतुः सः कुरुतेस्त्रभिस्त्रमवलेसितवर्णो सोमहास्त्रिग्धः दाक्षिणा
नमः प्राच्यां तथाविधो याम्यकेतुः सः नृतः द्वव्वद्वयकरीमरकभयं वा करोत्येव धूमनिभो याम्यायां
कपालकेतुर्द्दहनः स्त्रिग्धः दिक्षु विदिक्षु प्रभवः स्नमरकावृष्टिरोगकरः प्राच्यां दिशि संभूतः
प्रदक्षिणं भ्रमति चक्रवन्नृतः सच चक्रमेकेत्वरनिर्पां कपालकेतोश्च तुल्यफलः पश्चिमतः संभूतो
याम्यां दिशं भ्रमति चाप्रदक्षिणं धूमनिभो विषमाख्यः केतुभूभारमपनयति कतिपयदिवसैरा

ग्रं॰क
१११

त्वागमननिवृत्तिकरोधूम्रनिभः नरपतिकलहाञ्जगतः करोतिविलयंसचकाख्यः गगनतनिभोदीर्घः
ष्पामनिभौसोमहाभयंकरः त्रजवक्रगतिकुरुतेक्रमशोजगतास्त्रिभागहरः गतिहरहितोध्रुवके
तुः प्रमाणवर्णाकृतिर्निभवेत् ग्रहनक्षत्रोपगामेदृष्टोनैवाशुभप्रदः केतुः उपकरणेषुचराचरांत
रगृहतरुपर्वतेषुसदनेषु दर्शनमुपैतिपतितोविनाशिभामेवनियमेन कुमुदनिभःकुमुदाख्यो
दिवसैःषड्भिस्तुपश्चिमेदृष्टः प्राग्जरदिशियदिवासुभिक्षमतुलंकरोत्येव नोरोपतिमणिकेतु
र्यान्यांदिशिसकृद्दृष्टः उदयास्तमयसामयेशुभदोसौक्षीरधारेव जलकेतुर्नीलसदृशःसुभिक्षा
करःसर्वजन्तूनां हरितांमूलनिभोभवकेतुः क्रकचसन्निभोवापिवज्ररोगभयंकुरुतेसर्पाकारस्तु
तन्मयदः श्वपचोपिपद्मकेतुः पद्मनिभःपद्मगर्भसंकाशः क्षेमकरोनृपतीनांसुभिक्षदःसर्वजन्तूनां
श्रावर्तकेतुरपरःप्रादृश्यतेपनदीप्तिमानशुक्लः शुभदोवृत्याघ्रकेतुस्तत्तुलामयभीतिरीतिकरः श्याक
मागगनमाविलंसवतीस्यः सधूमनिभः मूलाग्रस्थितरोवासकेतुरसमकृज्जयदोजगतः शुभदाःशुक्लनिभा
यत्नस्तुशुभप्रदाजगतः केतूनांफलसत्कावस्थेयदसमेषुजातानां श्राश्विन्यांपदिकेतुजीतस्तदेवजी
विनेहन्यात् यामेस्त्वव्याधिपतिंकालिंगाकृतिकायांच रोहिण्यांश्रूरसेनंउशीनरंसौम्येपिनष्या १११

रौद्रे जलजाजीवमादित्ये चाश्मकाधीशं ॥ मागधपतिं पुष्ये प्यासिके सार्पे पाण्ड्याधिपतिं च पित्र्यपि से भ
गदैत्तज्ञापि नचीतरभेदे ऽड्रनायकांस्त्वाविलान् ॥ हस्ते दैत्यनिकवराष्ट्रं त्रायांकुरुभवास्त्वाविलान् ६६
कांबाजनृपतिमं(त्यो)प्रभंजनेजातकेतुरपि ॥ इक्ष्वाकुं वैशाखानां बाहि दैवभे मित्रभे चा(त्व)श गौडेश ॥ ज्ये
ष्ठायां यदि जातः सहन्यते सर्वमंडलाधीशं ॥ मूले मद्राधिपतिं जलदैवे कलिंगदेशपतिं गूर्जरदेशाधि
पिस्फस्तान्हन्याद्वैश्वदेवधिसाम्य: कपयनाथं हन्याच्चक्रतभिधजनस्त्वं जान्द्विजश्रेष्ठं पाञ्चिजश्रुपालान्
श्राहिर्बुध्न्यर्थं दीभवति संकरिकान् किरातकौणाभावात् पौस्तदी भवः केतुर्हिजसज्जनधमेमार्गेहापि
स्यात् अभिजिन्नक्षत्रभवः कोणादेशं च निःपिच रोक्षापि ॥ ये केनवश्वाधिमव(त्व)दंतेजाना स्वाराग्रहादिक्षा
६६४ पिसंभवाश्च कुर्वंति ते ती त्वाफलं जनानां मन्येत्सामान्यफलप्रदाः स्फाः ॥ आदित्या ह्युद्भव समार्ष्या
शा॰ ४॰ दिषु ॥ अन्येपि च लकेतुगदाकेता दयोद्भुत सागरेउक्ताः ॥ प्रश्न वैत्नवे भकंपतिर्वीतरजानिपातादा
सम्मराद्यानुहणं रवीन्द्रो: उल्कानिपाता: परिवेषचापा: सर्वेपत्र न हेशान्नृपस्य नृपाः ॥ यस्याधिश्वास्यारि
ष्टिहम केतोः प्रयाति यस्मा मदितो धुकेतुः रौद्रः स्वश्वेदानि च पाति ते षां स देशान्नृपती त्रिहन्यात्
ज्येष्ठास्थितो केणकुजेन युक्तो राजः पानिर्वाणदिनश्च केतुः ॥ यदा तदानीं स्वविसार्वभौमो रोगादरण

ग्रं॰ क॰
११२

ष्ठालभवेप्रनाशं अत्रप्रायश्चित्तं कोटिहोमो लक्षहोमो वा कार्यः इति केतुशांतिः अथोल्कादि नारदः
स्वर्गच्युतानां रूपाणि यानि तान्युल्काः स्मृतानि वै धिष्ण्योल्काविद्युदशनितारा पंचविधाः स्मृताः क
पिगोधायूमतिभाविविधाः पापदा नृणां उदयास्तमयेर्केंदोः पतितोल्का शुभप्रदाः सितरक्ता
पीतासिताः सोल्का हंति द्विजातिनः राजराष्ट्रविनाशाय प्रासादप्रतिमासु च गृहेषु स्वामिनां पीडा नृपा
णां पर्वतेषु च दिग्दाहस्तत्र दिशां स्वामिनां कष्टं कोणांत्यवलेषु च गोष्ठे गोस्वामिनां पीडा शिल्पिकानां जलेषु
च वर्त्तलोल्का पुरे हंति छत्राकारा पुरोहितं वंशगुल्मलताकारा राष्ट्रविद्राविणी तथा अत्र प्रायश्चित्ता
गर्गोक्तानां तावाधिकार शांतिः कार्या अथ प्रतिसूर्यः मयूरचित्रे उदीयमानः सूर्योवेष्टषणे प्रतिरूप
कः त्रीण्यष्टानि भवेत्त्राणे मासार्धेन न संशयः अथ परिवेषः नारदः किरणा वायुना हता उद्भितामं
डलीकृताः नानावर्णाकृतिस्तत्र परिवेषाः शशीनयोः मृत्युसंज्ञाः प्रलीयंत्ते नृणां फलप्रदा अ
नेककृष्णवर्णाश्च परिवेषा नृपान्नकृत् द्विमंडलश्च सेनान्यं नृपश्चोषास्त्रिमंडलं देयहोपरिवेषस्यो
भितीणा कलहप्रदौ कुर्वंति कलहानंघ परिवेषगताः ग्रहाः चत्वारः परिवेषस्य नृपस्य मरणप्रदाः
परिवेषगताः पंचजगत्प्रलयदायकाः नृपहानिः कुजादीनां परिवेषे दृष्यकं दृष्यक प्राहुरसतोचश ११२

रदिपरि[illegible]जलप्रदः अन्यत्रापि रविशशिपरिवेषएवंयामेवपीडावदिशशिपरिवेशमध्यमेचाति
वृष्टिः रविशशिपरिवेशात्परनाशस्तृतीयेरविशशिपरिवेषेराज्यनाशश्चतथे अथग्रहयुद्धे अद्भुत
सागरेगर्गः छादनेरोधनेचैवरश्मिरोधांतथैवच अपसव्यंग्रहाणांचचतथोयुद्धमुच्यते यत्तेतद्
सूर्ययोःकिंतन्येषां ताराग्रहाणांपंचानांयुद्धमस्तमानियोगतस्तु केः तथा ग्रहोग्रहेसमागम्यपापी
भवतियोभृशं हानिंप्राप्नोतिचव्यक्तंसंदतेचमहर्भ्रमः अथेंद्रचापनः नारदः नानावर्णशवोभानो
रिंद्रचापंतदुच्यते अथवाघोघनामेंद्रदीवानिशासंभवं विदिक्त्वजंदिक्त्वजेचतदिकृपविनाशनं
अवृष्टौवृष्टिदंनैऋत्यादिदिक्षुवृत्त्याभवृष्टिदं अवनीगाफमच्छिन्नंप्रतिकूलंधनुर्द्वयं नृपालकनाद्धिभवे
दानकूलेनतनक्षुभं अत्रसंगात्सनुक्तावगर्गोक्ताशंतनिर्वद्यते अथषट्ग्रहादियोगफलंगतिः मदरत्नेव
त्यामले अथातःसंप्रवक्ष्यामिग्रहयोगाख्यपंतिकं अमावास्यादितिथिषुग्रहयोगोभवेद्यदिप
कदेभिन्नराशौवापकराशाद्वभेदने प्राप्तिसूर्यंसमायुक्ते ग्रहत्रयसमन्विते दुर्भिक्षादिभयंचैवचचतु
र्ग्रहसमन्विते महारोगभयंराष्ट्रेत्सयोवृष्टिविनाशनं पंचग्रहसमायोगेदुर्भिक्षमरणादिकं नृ
पवैरंगर्भनाशोजायतेजननाशनं ग्रहषट्कसमायोगेमंत्रिणांमरणंभवेत् पश्वादिभयंसर्वं

ग्रं·क
११३

संकरादिजनत्तयः षष्ठराश्यो विनाशो वा महाभयमथापि वा सप्तग्रहसमायोगे त्वतीशमरणं ध्रुवं
जगत्प्रलयमेवापि तदा निर्मालं जगत् अतऊर्ध्वं महोत्पातो नानारुः स्वमनाकुलं सूर्यस्तत्राति
रिक्तश्चैत्तदा योगो महाद्भुतः विनाचंद्रेण योगोपि जगत्प्रलकारणं नहस्तजातजंतूनां महारोगो
महाभयं अर्थनाशस्थाननाशो मानहानिर्नृपपीडनं वातपित्तादिसंभूतमहापीडा महद्भयं स
मायोगग्रहाणां दोषात्कुर्वंति सर्वदा षण्मासाभ्यंतरे वापि आयुर्हानिः प्रियत्याषा जन्माष्टद्वादा
शेराशौ च वर्षं पंच मेषि वा पूर्वोक्तफलमेवात्र तस्माच्छांतिं प्रयत्नतः कुर्याद्दोषानुसारेण वित्त
शाठ्येन कारयेत् तत्तद्ग्रहाकृतिं कृत्वा सौवर्णेन प्रयत्नतः स्वर्णस्य तदर्धेन पादेनापि कनीयसी
वित्तशाठ्येन कर्तव्यं कर्तव्यं शक्तितो नरैः पूर्वोक्तलक्षणेनैव ग्रहमूर्तिं च कारयेत् ग्रहस्यैकैकक
लशं ग्रहयोगप्रमाणतः कारयेत्कुंभमेकं वा निर्व्रणं सदृढं नवं गृहस्येशानदिग्भागे शुद्धदेशे
समस्थले कुंडे वा स्थंडिले वापि होमं कुर्यात् विधानतः तस्य पूर्वेन रेदेशे पूजास्थानं प्रकल्पये
त् चतुरस्रं हस्तमात्रं स्थंडिलं तंडुलेन तु लिखेद्ग्रहाकृतिं तत्र स्थापयेत्प्रतिमां ततः अधिप्रत्य
धिदेवादीन्दक्षिणोत्तरतः क्षिपेत् उक्तगंधैस्तथा पुष्पैस्तन्माल्यैः फलैरपि तत्तद्ग्रहोक्तमं ११३

त्रेण पूर्वोक्तेनैव पूजयेत् स्वस्तिवाचनपूर्वेणाचार्यर्त्विजैः सह ग्रहपूजादिकं कृत्वा नैवेद्यं
तं समर्पयेत् ततो होमं प्रकुर्वीत स्वगृह्योक्तविधानतः चतुर्थ्यन्ते प्रकुर्वीत कलशस्थापनं ततः पूर्वो
क्तेन विधानेन शुद्धतोयेन पूरयेत् पंचामृतं पंचगव्यं पंचत्वक्पंचपल्लवं च तत्र मंत्रैर्विनिक्षिप्य ओषधा
नि विनिक्षिपेत् ततस्तद्धोक्तविधिना मूलान्याद्यानि निक्षिपेत् अब्लिंगैर्वारुणैर्वापि कलशं पूरयेद्गु
रुः ततस्तद्धोक्तविधिना तत्तन्मंत्रैर्हुनेदथ चर्वाज्येन जुहुयात्स्वातिलाहुतिमथाचरेत् अथ स्विष्ट
कृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् भद्रासनोपविष्टस्य यजमानस्यर्त्विजः कलशस्थोदकेनैवाभि
षेकं समाचरेत् योगग्रहोक्तमंत्रैश्च अधिप्रत्यधिमंत्रतः नवग्रहोक्तमंत्रैश्च जातवेदादिपंचकैः त्र्यं
बकेण मंत्रेणैतेन ब्रह्मपतिनापि यतः इन्द्रादयेनैव लोकपालाष्टकैरपि सुरास्त्वाभिमंत्रेण येन दे
वादयः क्रमात् अनेनैव पुण्यसूक्तेन च अभिषेकं समाचरेत् अभिषेकान्ते वस्त्रमाचार्याय निवेद
येत् ततः शुक्लाम्बरधरः कुर्याद्राज्यावलोकनं ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात् धेनुगोवादिकानपि
तदभावे यथाशक्ति हिरण्यमपि दापयेत् ब्राह्मणान् भोजयेत्पश्चाद्यथाविभवसारतः एवं यः
कुरुते भक्त्या ग्रहदोषविवर्जितः सर्वोक्तसर्वदोषैश्च विमुक्तः पुत्रवान् लक्ष्मीवी आयुरैश्वर्यसंपन्नो

शां०क
११४

जीवेद्वर्षशतं नरः इहलोके सुखी भूत्वा पश्चाच्छिवपुरं व्रजेत् इति कमलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने
षड्ग्रहयोगशान्तिः अथ भूमिकंपः नारदः यामक्रमेण भूकंपो द्विजादीनामनिष्टदः रात्रौ वित्तो
द्विती शानां शूद्राणां संध्ययोरपि अथेमा चानि चत्वारि दस्रं ब्रदितिभानि च वायव्यमंडलं वोत्वेत
दस्मिन्कंपो भवेद्यदि सायसस्याणि वैश्यपशूद्रहस्तहृष्टिविनाशकः पुष्यद्विदैवभरणीपित्र्याग्ण
जपाग्निभं आग्नेयं मंडलं चैतत् द्रस्मिन्कंपो भवेद्यदि नृपव्रत्स्थयं नाशाय हेतिस्त्रावकसंकरान् अ
भिजिद्धात वैश्वेंद्रवसु वैसवमित्रभं वासवं मंडलं चैतत् दस्मिन्कंपो भवेद्यदि राजनाशाय रोगाय
हेति मार्जार राड्दरान् मूलाहिर्बुध्न्यवरुणपौष्णाप्याद्र्राहिभानि च वारुणं मंडलं चैतत् दस्मिन्कं
पो भवेद्यदि राजनाशकरो हंति पौंड्रचीनपुलिंदकान् प्रायेणानिविलोत्पाताः द्वितीयानामनिष्ट
दाः षड्भिर्मासैश्च भूकंपो द्वाभ्यां दाहः फलदः अनुक्ताः पंचभिर्मासैस्तदानीफलदैवजः निदानं तु
मामकः श्लोकः केचिदिक्कुरिकुंभचालनभवं वदंताभिचातोद्भवं केचिद्वीरपिकीविदोलनभवं
त्वमीनजातं परे भूकंपं त्ववनं वपं हरिशुणाश्रेणीसमाकर्णेन प्रायद्वर्षफणाडकंपितधीरः
शेणीभवं ब्रूमहे मूलं तद्वाराघ्योज्ञेयं नत्रैव प्राणितनरेश्वरमरणं व्यसनान्याग्नेयवायुमंडलयोः ११४

त्वङ्‌यमरकावृष्टिभिरुपतप्यते तत्राश्चैव वारुणपौरंदरयोः सभित्वासितवृष्टिहार्दयो लोके गावोति
भूरिपयसो निहतवैराश्च भूपालाः पदैश्चतभिरनिलाग्निभिरग्निर्देवराटच समाहात् सद्यः फलति च वरु
णायेषु न कालोद्भुते ष्टक्तः त्रिचतुर्थे सप्त दिने मासे पदे तथा त्रिपदे च यदि भवति भूमिकंपः प्रधानतृप
नाशो भवति अत्र एवाक्रोलत्त होमः कोटिहोमो वा कार्यः इति भूकंप अथ रजः नारदः सिते न रजसा
छन्नादिश्यामवनपर्वताः यदा तदा भवत्येते निधनं यांति भूमिपाः अथ दिग्दाहः अद्भुतसागरे नारदः
दिग्दाहः पीतवर्णश्चेत्क्षितीशानां भयप्रदः बृहस्पतिः यदास्तमितआदित्ये वह्निज्वालाप्रदर्शयते दि
ग्दाहस्तं तं विद्यादिति भार्गवभाषितं अथ रविच्छिद्रं अद्भुतसागरे मयूरचित्रे तिलैर्हवींदिभिश्चैव व्रीहि
भिर्वावैस्तथा धान्यैरौदुंबरीभिश्च श्रीफलैराकृतिक्रिया समासो भोजनं कृत्वा नरः दोक्षणमादिशेत्तु
व्योममध्यगतं पश्येद्यदि सूर्यं हृद्यं नरः दधिक्षौद्रघृताक्तानां जुहुयाद्युतं शुचिः उपोष्यार्कस्य सप्त सि
धोधेनुं दद्याद्विजातये अथाद्भुतफलकालः अद्भुतसागरे पराशरः तत्रोत्पातफलं दिव्यं एणैव वर्षे वि
पच्यते आंतरिक्षं तथा भौमं मासैः षड्भिश्चतुर्भिः निर्घातोल्का त्रिभिर्मासैर्गंधर्वनगराणि च अ
भ्रिश्च सप्तरात्रेण मासैनोल्का विपच्यते प्रसवजादिभं गोभ्र फलं मासाद्विपच्यते अरिष्टं पच्यते षट्स्वमा

115

सेषु फलं हेतिषु प्रतिवर्षातिशोकश्च सद्य एव विपच्यते कीटमूषकसर्पाणां मक्षिकादिषु यत्फलं
पच्यते तद्विमासेन मधु सप्तमुपच्यते हयानां हस्तिनां चैव शकुनीनां मृगानां तथा सद्यस्तु हाहानि यन्तम
ल्लूकस्य तथैव च विदेहवाक्संश्रवणं दर्शनं यच्च सं पश्चूनां विकृतं यच्च षष्ठे मासि विपच्यते मांसमै
लविकृतं यच्च षष्ठे मासि विपच्यते मांसतैलविकारेषु देहांगस्पंदनेषु च वस्त्रजातिविकारेषु फले
स्यात्सप्तमे हानि चित्रकर्माणि मासाभ्यां शायने षष्ठमासिकं सोमध्वजविकारे च वृत्तिकारः सप्तमासिकः
गर्गः पक्षाद्विपाकः सूर्यस्य पाकः सोमस्य मासिकः मासद्वयेन स्वर्तोराहोस्त्रिभिर्मासैस्तु केतवः सं
वत्सरविपाकान्तते यो बुधबृहस्पती षाण्मासिकश्चोशनः सूर्यजस्य तु पंचभिः त्रिभिर्मासैस्तु भौम
स्योल्कापातस्तु मासिकः अष्टभिर्भूमिकंपस्तु निर्घातः पच्यते त्रिभिः अनार्त्तवपुष्पफलं षड्भिर्मा
सैर्विपच्यते पादिकीटपतंगानां दशमासात्फलमादिशेत् हतनैलवसावर्षे सद्यः फलमुदाहृते
राज्ञो विद्रूपनष्टेष्टाराज्ञः प्रीलाविपर्यये वानराणां नराणां च नृपे च राजवाजिनां नानावा
दित्रशाखानां फलं मासाद्विपच्यते विडालनकुलीनां च वराहव्याघ्रयोस्तथा श्वानां नरि दोहे तक
ले मासाद्विपच्यते अद्भुतसागरे पराशरः राज्ञः शरीरे लोके च पुरदारपुरोहिते पाकमाप्नोति षष्ठे

श्वतथाकोणेषुच वाहने [illegible] ग्रहे हुत्वा देय दिक्षुलिः शिवा भवेत् समाप्तौ अभ्यंतरे तेय मन्त्रं ततिः
फलं लभेत् नवग्रहमामान्येन फलानि तु [illegible] संहितायां भौमं शान्त्या शान्ते याति मार्दवं त्वं न दिवसे
इत्यादि ताह
दिव्येहे मात्र गोभूमिदानैः स्वल्कोटिहोमे [illegible] ग्रहणाद्यरागुडस्य गोदोहानन्तरं समं अलक्षनेदिति तले
यावन्तीरं स्त्वं भवेत् अपि दिव्यग्रामं याति किं पुनः [illegible] मत्रैव हस्तैः षोडशभिः कार्यस्तत्र त्वस्तुः स
मेनतः मंडपाय स्तियैर्हस्तैरथ वाथ नदारुभिः हस्तैस्त्रितभिस्तन्मध्ये कुंडं कार्यं समं ततः खातं हस्तात्
तर्भिश्च वप्रत्रयसमन्वितं समं ततस्त्वर्द्धहस्तं षोडशाहस्तमित्यर्थः षडंगुलोत्तरत्वायोद्वादशांगुलानि
स्तनः आद्यप्रथमे खला अंगुलं च यथा कृतमेव नकुंड चतुर्विंशाशः द्वादशांगुलानि मेखलात्रय
मादाय दशांगुलोत्तमामध्य अष्टांगुलस्य विस्तरतः चतुर्दशांगुलोत्सेधपञ्चत्वं शुल विस्तरतः तृतीय
वप्रः कार्यो यो नितम्बे कान्तपश्चिमे चतुर्दशांगुले दिर्घा चोत्र तात् षोडशांगुलैः हीनाधिका न कर्त
६६ व्याविस्तारः षडंगुलैः कुंडस्य लक्षणमेवं कोटिहोमे तु सर्वदा इष्टानां वेदिका कार्या साधहस्त
ग्रा॰ ४ स्त्वप्रमाणतः सर्वदेवमयी त्वायाथि वप्रजापुरः सरं ग्रहांस्तान् चयेन त्रय एवोक्तविधिना ततः प
लाशसमिदाज्यानैर्भैः त्वांतेष्टशान्तेष्टक अघोरमन्त्रेण तनोः शतहोमं च कारयेत् तिलहोमं व्याहृ

शां॰ क
११९

तिर्मिर्हुत्वा तैर्जुहुयात्ततः होरो प्रजापकैः स्रुत्त्वेदपारायणं क्रमात् चरुकेन मकं सूक्तं पौरुषं तु राजा
पकैः होमो नवभिराचार्यैः कार्यस्तु ब्राह्मणैः सह नैवेद्यं भेन ततः पश्चात्कार्त्तिकचनपूर्वकं ब्राह्म
णान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुञ्जीत बन्धुभिः शिवाविसर्गः कथाल्लापैर्दिनशेषं नयेत्ततः एवं यावत्का
टिहोमस्तावत्कार्यमतन्द्रितः तदर्धं वा तदर्धं वा समर्थ्यापि वा कार्यं दोषानुसारेण वित्तशाठ्यवि
वर्जितैः होमान्ते दक्षिणां दद्याच्चतुर्विंशतिञ्जरत्विजः प्रतिद्विजमलंकारं सार्धं निष्कमात्रं हृदयं
तदर्धं वा तदर्धं वा दोषवित्तानुसारतः उक्ता सापारणी शान्तिहृत्या तामतःपरं उत्पातादैवता
ख्याति विद्यते उत्पातक २ ग्रहनक्षत्रागरेश्रितैः सावित्र्याख्या होमं तु कुर्याच्छान्तिविशारदः गोभूमिं
च हिरण्यं च धान्यं वस्त्रं तथैव च दद्याद्गुरवे ग्रामे धेनुवासो युगं तथा अनेन विधिना सोमसमन्वितेशामये दु
धः एवमेव विधिर्ज्ञेयस्त्वान्तरिक्षाद्भवेषु च विशेषोत्र सावित्र्या दद्यात्तत्तु होमयेत् होमं समाहितमनाकु
र्याद्बृहत्केवले हुतं केवलो ग्रहवत्याते दिव्याद्भवेषु कर्तव्याः कोटिहो
मसमा दिव्यो नो बहु ... विधिः सम्यग्दिव्यारिष्टविपाकरः श्रुपा
केणात्देवं यतः ... महापाणाते ... कुर्यादमृतादिविषमे घजा श्रुतमाण ११९

वैदेहादिषु केचित्तु भौमान्तरिक्ष्य शांतिमाहुः सा कल्पने विस्मयमे सर्वोत्पातप्रशामनीं प्रवक्ता
वामयाम्‌... मन्त्रपादं कुंडमुखाक्र धावान्तप्रमाणं तेष्वाशेतन रक्षानं पतंगद्भयामहे ह्लादि
चोरभंगकैः सामप्रदाज्यचरुव्रीहितिलैः ... कोटिहोमं तदर्धं वा लक्षहोमम थापि वा
यथाविज्ञानुसारेण न्यूनाधिककल्पना कविधोरराज्ञावापदेपत्तार्धमेकं वा पंचरात्रं वा होमकर्म
समाचरेत् दक्षिणाचनतो दद्यात् ... यापकुंडेविन गणेशादेश्यालोकेऽजगीशोऽप्यमदेवताः तासां प्री
त्यै जपः कार्यः शेषं पूर्ववदाचरेत् उरविम्भोदक्षिणां दद्यात्त्रोऽप्युभ्याः स्वशक्तितः इति श्रीमत्कुलभ
ट्टात्मजाकमलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने अद्भुतसामान्यशान्ति अथ प्रतिनानोत्पातप्रेतानयः वराहमिहिरः या
नत्रोत्पातानाह गर्गः प्रोवाचतानहं वक्ष्ये तेषां संक्षेपायं प्रकृतेरन्यत्वमुत्पातः अग्निजानामप
वारादपरक्ता देवताः स्रजतेनान नमतिचानायनृपः प्रशान्तिराष्ट्रश्रेष्ठजीना दिव्यग्रहत्त्वैकृ
तमुल्कानिर्घातपवनपरिवेषाः गंधर्वनगरपुरंदरचापादि यदान्तरिक्षं तनम दिव्यप्रशममेपैति
प्रभूतकनककाष्ठगोमहीदानैः रुद्रायतनभूमौ गोदोहात्कोटिहोमाच्च भौतिसितचन्दनमंगरा
दाक्कनियातजन्यनायानि लिंगार्चायतना नंदभगोमारायन रेंद्रदेष्णानां देवतपाद्वीशक

६०
प० २०

पां॰क॰
१८

दाव्वचक्रकेतत्पुरभंगापतयानानि समपर्यासन्नसाद्गसंशाप्युमदेशान्तपण्मदाः मासैश्चाप्यष्टा
भिः सर्वेषामेव फलपाकः क्षुधादैवविकारेषु विः पुरोधाश्च होषिनः स्नातः स्नामकुसुमानुलेपन
वस्त्रैरभ्यर्चयेत्सुतिलैर्मधुपर्केणपुरोधाभचैर्दलिभिश्चविविधैवस्पतिषेत् स्थालीपाकंजुहुयाद्विधि
वन्मन्त्रैस्तल्लिंगैः इतिविबुधविकारेशांतयः सममराज्ञेद्विजविबुधवराणां वीणीतन्त्र्यान्सवाद्य वि
पिवद्वतिपालैर्यैः प्रयुक्तानितेषांभवतिज्वलिपाकोदक्षिणाभिश्च रुद्रः राष्ट्रस्यस्थानमग्निः प्रदीप्य
तेग्निनैवयनावात् मल्लजेश्वरसमीडानस्यचराष्ट्रस्याविशेषा जलकुम्भसांई ज्वलनेनन्रपतिवधः प्रह
वतोरौद्रः प्रासादभवनतोरणकेत्वादिषाग्निदग्धेषु नडितावाधामामासैः परचक्रगतोनृपोनियमा
न्तु धूमोनाग्निसमुत्थोरजस्तमश्चाग्निजमहाभयदं व्याभेनिषपुज्जनाशोवर्षानमपिवाग्निदोषकरं सूमा
ग्निविस्फुलिंगैः सधूमांवरकेशानैर्दृश्यः आयुधज्वलनसर्पणास्वनाः कोशान्निर्गमनंवेपनानिवा वैकृति
यदिवायुधेपशाणामशेरउरणसंकुलंवदेत् मंत्रैरग्नेः क्षीरवृक्षसमिद्भिर्होमत्वाग्निः सर्पिषासर्षपु
श्वा श्रग्गाद्युगां कृतेषांनिरोधादूर्ध्वंचाप्सिन्काचनब्राह्मणोभवः पाशवाभगोकस्माकृत्तीणांनिर्दि
पोऽन्योपिविगि हेषोनाशान्तेपोहदितेचव्याधिवाजूल्य राष्ट्रविभेदोमन्त्रीवालवधोनीववालकुसमे

१८

षु हृत्वा वीरस्त्वा वै सर्वद्रव्यक्षयो भवति सर्वाहृतानां नाशः संग्रामः शोणितेन मधुनि रोगः स्वेदे जातैस्तु भा
यं महद्भयं तैः स्तनसलिले शुष्कविरोहे च वीर्याद्रं संतप्तः शोषु(णे)द्विरुजानां पतितानां नाशस्त्याने स्वयं
भयं दैवजनितं च पूजितहस्तोत्पन्नतो कुसुमं फलं तत्र पवधापा विकृतं वा पुमस्तास्मिन्त्वालोच्य वामदेव
पवधायेव सर्वासु वापितरूपजल्पस्त्रवाजनसंक्षयो विनिर्दिष्टः हुत्वाग्नौ वैकृत्ये दशभिर्मासैः फलवि
पाकः स्वर्गाय रूपांवरपूजितस्पन्दं त्रेतिधाय्योपरिपाटयस्य कृत्वाणि व रुद्रजपो त्र कार्यो रुद्रेभ्यस्त्व
त्रयस्त्रैव होमाः पायसेन मधुना च भोजयेद्ब्राह्मणान् हुतशेषेण तस्य पतिः मेदिनीनि गमतात्र दक्षिणा
वैकृते तत्कृते हितार्थिभिः नालेक्ष्य दिवादीनामेकस्मिन् द्वित्रिसे भेवामरणं कथयति तदधिपतीनायम
लं जातं चक्रसमफले अनिवृद्धिः समस्तानां नानाफलपुष्पसंभवो हस्ते भवति हि एकस्मिन् परचक्रस्या
गमो नियमात् अर्धेन यदा तैलं भवति तिलानामतैलता वा स्यात् अत्र समवैरस्यं यदा न दात्वष्टयस्तम
हत् दिक्कं तेङ्गात्मफलं वा ग्रामादथवा पुराद्बहिः कार्यं सौम्यात्र चरुः कार्यो नि दीपो वा पशुः शां
तिः समस्तेन टष्टाविकृतिं प्रदेयं देवत्र मेवं प्रथमं द्विजेभ्यः तद्वेत्र मध्ये चरुमत्रभौ मैत्रकृत्वा न दोषं सम
पैतिनदा दुर्भिक्षमनाहृष्यामतिहत्स्या त्वरूपं परमैपेय रोगान्तित्तिभवाया न्यपतिवधो न अजातायो

शां॰क
११८

पीतोस्मादिपर्यासे यथात्स्तत्त्वमुत्पन्नेषु भूतेषु [illegible] भयं दिशे यं दैवजनितेच अन्यत्तैस्मप्राहं प्र
वंघवर्षे प्रधानन्तपमस्यां रक्तेपोक्तो योगो मांसास्थिदस्मादि [illegible]रकः धान्यह्रिव्रणात्वकफलेकुसमा
येवर्षितेभ यद्विघात् अंगारवर्णास्नवर्षविनाशस्तप्रशान्तिमन्त्रगं उत्पलाविनाजलस्थवैर्विकृतावाप्राणि
नोयदावृणः छिद्रं वाप्यभिन्नं च सस्नानामीतिसंजनंनं तीव्रवसाचोद्गाणादधिलाक्षालोसवारिणा
वर्षदेशे विनाशः शास्त्राभ्युपवर्षेपि भयं स्नानपप्रदं यथा मले कैच्छायानाहश्यतेटश्यते प्रतीपाया दे
शस्तदा श्रमहदयमायाते विदितिर्दशंप व्याघ्रेनमसि सरथन्त दिवाय दाहश्यते यवाराज्ञो आच्चामपरस्या
वायदाच्छाद्ग्रयंभमये सर्वेषु पर्जन्यसमीरणानांयागः स्यतो वृष्टिविकारकाले धान्याद्गोकांचनदक्षि
णास्तु देयास्ततः शांतिमपैतिपापं अपसर्पणं नदीनां नगरात् चिरेणसून्यता कुरुते शोषश्चाशोषा
णामन्येषां वाकूपदादीनां स्नेहास्रह्वासंवहाः सेकुलकलुषाप्रतीपगाश्चापि परचक्रस्यागमनं नयः
कथयंति षण्मासात् ज्वालाधूमक्वाथाः रुदितानाक्रोशनानि चैवक्पानां गीतप्रजल्पितानि च जननमर
कायप्रतिष्ठानि सलिलोत्पत्तिरावानेगंधरसविपर्ययेच तोयानां [illegible] सोवामह ११८
ह्रुयं तत्र च शांतिरियं सलिलविकारे कुर्यात् सुजाय ह्रणमंत्रैः तैरेव च जलहोमं स्व सम पैत पाप मुदा।

118

कानि प्रसवविकारेन्द्रणांदिविवर्त्तः प्रभृतिसंप्रसूतिर्वा हीनातिरिक्तकालेदेशकुलानांसंक्षयोभ
वति वड्वाष्ट्रमहिषगोहस्तिनीषुयमलोद्भवेमरणमेषां षण्मासान्नातिफलंशान्तोप्राकौचगर्गो
क्तो नार्थः परस्यदेशेषुन्यव्याख्याहितार्थिना नपिपेच्छक्तितोविप्रैः शांतिंचैवात्रकारयेत् चतुष्पदः
स्वयूथेभ्यस्त्यक्तव्याः परमस्मिन् नगरंस्वामिने पूर्णमन्यथान्तविनाशयेत् अन्यत्रैवसरोत्पत्तौस्त्रीणां
वाजातिमेषुने स्थालीपाकेनधातारंपशुनाचमुनाचपुरोहिताः प्राजापत्येनमंत्रेणयजेदकत्रद
क्षिणां पानेवाहविषुक्तंपदियक्केत्रचैववाहमुतं राष्ट्रभयेभवति तदाचकाणांसादभगेच भूतभि
हतनृपनादःशाहोवानाडितेषुपदिनस्यात् विपरीतेवातेषांपरागमोनृपतिमरणंवा गोलांगप
श्वसंदविभूर्धाश्रुपस्करविकारकाष्ठतिनादेवतथाशस्त्रभयंमानिवचश्वेदं वावंव्याभवृत्यपतिर्वाभुस
क्तभिपचेयेत् आवापोरितिपंचचौजमन्त्याःअपनेहिजैः वक्रत्रविताहोमःपरमाज्ञंचभोजयेत्
पुरपक्षिणोवनचरावन्यावातिभयानिविंशतिपुरं नक्तंवादिवसचराःश्वपाचरावाचरंत्यहनि श्वप
नाःप्रहदंतीचद्वारेवासंतिजंबुकादीमाः वासंनरेंदमवलेचपोतकःकौशिकोयदिवा कुक्कुटह
तेप्रदोषेहेमंतादौचकोकिलालापः प्रतिलोममंडलचराःश्येनाद्याश्चावरभयदः गृहचैत्यतोरा

यां·क
११५
119

णेषु द्वारेषु च पालिसंपातः मधुवल्मीकांभोरुहस्तम्भद्वाराण्यपि नाशाय भूमिराम्यिभावावयवप्रवेशानं
दिनेषु मरकाय मृगपालिविकारेषु कार्या होमाः सदक्षिणाः देवाः कपोत इति चैकेन देयागावश्च दक्षि
णाः जपेच्छकुनसूक्तं च मनो वेदाग्निरामिति च शक्रध्वजेन्द्रकीलस्तंभप्रपातभंगेषु नष्टाक्षपाटता
रणाकेतनानां नरपतेर्मरणं संध्याद्वयसदृशिग्निधूमोत्पत्तिषु कालेनैनयो छिद्राभावे भूमिरणं क
पशुभयंकरं प्रहरादिविपिभिर्धीत्याशु पकाष्ठाशसपाणयोवालाः निनादंतः प्रहरंति नचापि भयं म
वत्याशु शृंगारमोरिकाद्यैर्विकृतप्रेताभिलाविनं यस्मिन् नायकमितिनमध्यवाद्यंसुत्वंपपाति नवि
वेणालूताचवाकशावलेनसंध्ययोः एजितकलहप्रयुक्ते प्रमुमतिर्यागाद्वैश्च तद्धंहंनाशमुपयाः
ति दृष्टेषु पापान्यथा तेषु च निर्दिष्टोत्तरकमाघ्नुतेऽस्मिन् महाशांत्या च बलयो भोज्यानि समहोतिच
कारयीत महेंद्रंच माहेंद्रीभिः समर्चयेत् इति वाराहीयानानोत्पातदर्शनविधयः अथ मातेसाकाद्धु
तदर्शनविधयः मदनरत्नो गर्ग उवाच ग्रहणापचारात् विपतनमपरञ्जति देवताः अपरागाच्च देवानामु
पसर्गः प्रवर्तते दिव्यान्तरिक्षभौमं च त्रिविधं परिकीर्तितं ग्रहर्क्षवैकृतं दिव्यमान्तरिक्षं निबो ॥
धमे उल्कापातादिग्दाहः परिवेषस्तथैव च गंधर्वनगरं चैव वृष्टिश्च विकृता च या एवमा

दिव्यलोकेस्मिंत्रांतरभवंभौमंसम्यक्प्रोक्तंवस्मृतिजं जलाशयानांवैकृत्यंभौमंचपरिकीर्तितं भौमेच ६६
फलंतेयंचिरेणचविपच्यते अभ्रजंमध्यफलंमध्यकालफलप्रदं अभ्रजंमातरिक्षे श्रूयतेतत्समस्तत्र
यदिव्यादिःशिवाभवेत् सत्माहाभ्यंतरेप्येषमङ्गलानिफलंहितम् ग्रहतस्यविपाकस्यविविनाशोत्यात
दृश्यते त्रिभिर्वर्षैस्तथात्वेषंसमरुद्रपातपरंके राजाधारीरेकेचपुरेदारेगृहेतथा पाकमायातिपुत्रेषु
तथावैकोशवाहने अतस्तभावाद्राभवेत्प्रद्युतसंतितताः शुभावहास्तविज्ञेपास्ताशुभमेवदतः शृणु व
ज्राशनिमहाकंपसंध्यानिर्घातनिस्वनाः परिवेषरजोधूमरक्तार्कसमनोदयः द्रुमेभिन्नरसस्नेहाव
ऊधासुपलोद्गमः गोपातिमदवांडिंसुषुभानिमिधुमाघवे तारोल्कापातकलुषंकपिलार्कंदुमंडलं
श्रमाग्निज्वलनास्फोटधूमपवानिलाहताः रक्तपुष्पफलत्वरणसांधिनमस्त्रवाणी वोपमे सरितांवांवुसं
शोषंदष्ट्राशीष्टमशुभंवदेत् शाक्राद्युचंपरिविधिर्शुहसुक्तविरोहणं कपोतेनवैकृत्यंहसनेटरणं
६६. चितेः नवोदपानसरसांप्रवृद्धांतरणस्रवाः शीर्घाणिचाविरोहीणांवृषास्त्रशुभमिष्यते एतानल
श्री॰अ वषास्त्रंनर्दनेमृगपक्षिणां रक्षोयक्षपिशाचानांदर्शनेवागमानुषी दिशोधूमांधकाराश्च सनभा
वनपर्वता अन्हेः सूर्योदयास्तौचहेमंतेशोभनाः स्मृताः दिव्यस्त्रीरूपगंधर्वविमानाद्भुतदर्शनं ग्रह

पं०क
१२०

120

नदत्तत्रनाराणांरसांनेवागमानुषी गीतवादित्रनिर्घोषैर्वनपर्वतसानुषु सस्यवृद्धीरसोत्पत्तिः शारत्का
लेषुभाः स्मृताः हिमपातानिलोत्पाताविरूपाद्भुतदर्शनं कृष्णांजनाभमाकाशं तारोल्कापातपिंजरं
चित्रगर्भोद्भवः स्त्रीषु गोजाश्वमृगपक्षिषु पत्राङ्कुरलतानां च विकाराः शिशिरेषु भाः कृतस्वभावेत
विताद्भुतस्य जातस्य जष्टस्य तपसीत्र्यमेव क्षत्रासमंगानिरवंतसंतकार्याय यथोक्तावस्थाधिपेन गर्गो
उवाच देवतार्चाः प्रनृत्यंति वेपंते प्रज्वलंति वा आरोदंति च रोदंति प्रस्विद्यंति परस्परं उत्तिष्ठंति ति
ष्ठंति प्रधावंति रमंति वा मज्जंति विकसंति हसंति मानवानामभावहाः ध्रुवाङ्मुखा वा तिष्ठे
जिह्वा नाल्पा तेषु मंत्रिषु वमंत्यग्निं तथा धूमं स्नेहं रक्तं तथा वसां एवमादीनि दृश्यंते विकाराः सह
जोत्थिताः लिंगायतनचित्रेषु तत्र वासं न रोचयेत् राज्ञो वा व्यसनं तत्र स च देशो विनश्यति देवया
त्रासर्वोत्पातानास्त्वेष्टावधापंपतवदेत वराहमिहिरः शाकटायनजमगादयः पशूनां हृद्रजे तेषेतन्
पाणां लोकपालजं रुद्रजं तत्पतिं नरेंद्र पशुभवदमित्युक्तः एवं सर्वत्र तेषां सेनापतीनां च यत्स्या
त्स्कंदविशाखजं लोकानां तावि स्मृतं सिद्धविश्वकर्मसमुद्भवं विनायकोद्भवं ब्राह्मणानां सवकाय
च देवहते वयाः प्रेष्याः देवस्त्रीषु तत्पत्नियः वासुदेवेषु विष्णुपत्नी ब्राह्मणानामेव तानपथ्या देवता १२०

वीविकारेषुशुचिःस्नातःपुरोहितः देवतानांचाग्न्यादीनांस्नातामाच्छाद्यपूजयेत् मधुपर्केणविधिवदुप
तिष्ठेदनन्तरं तल्लिंगेनचमंत्रेणस्थालीपाकंयथाविधि पुरोधाजुहुयाद्धोमपरात्रमतंद्रितः विप्रांश्च
पूजयेन्मधुरान्नैः सदक्षिणैस्तमदितंनरेंद्रः ग्रामेषुमेक्षितिनिगोप्रदानैः सकांचनैः शान्तिमुपैतिपा
पं इतिदेवप्रतिमावैकृतशांतिः अथाग्निवैकृतशांतिः गर्गउवाच अग्निः प्रदीप्यतेयत्रराष्ट्रेऽप्र
शामनिंधनः नदीप्यतेचेंधनवांस्तद्राष्ट्रंपीड्यतेनृप ज्वलोदाईश्चवेश्मवातन्याशैत्रेम्रदास्तथा ग्रामा
दतोरणंद्वारंनृपवेश्मसशालयं पतान्तियत्रदह्येतेनतत्रराजभयंवदेत् विद्युतावाप्रदह्येतेतत्रापिर
पतेर्भयं अनैशान्तिनमासिस्त्रिविनापांशुरगंगंसिद्ध धूमध्वानग्निजोयत्रतत्रविद्यान्महाभयं नडि
हिनाग्निनागानेनभयंस्यादृष्टिवर्जिते दिवासमारोगानेनत्येवभयमादिशेत् लोहाश्मधविकारःस्या
तत्रसंग्राममादिशेत् त्रिरात्रोपोषितस्तत्रपुरोधाःससमाहितः समिद्भिःक्षीरवृक्षाणांसर्षपैश्चहुते
नच होमंकुर्यादग्निमंत्रैर्ब्राह्मणांश्चैवभोजयेत् दद्यात्सुवर्णंचतथाद्विजेभ्योगाश्चैववस्त्राणितथा
भवेच एवंकृतेनतत्समुपैतिनाशंप दग्निवैकृत्यभवंद्विजेंद्रः इत्यग्निवैकृतशांतिः अथवृक्षवैकृता
ते गर्गउवाच पुरेषुयेषुदृश्यंतेपादपादेवचोदिताः हसंतोवारुदंतोवावमंतोवारसान्भवि हद

यो-क
१२१

तो व्याधिरभ्येति हस्तेतो देशविभ्रमः शाखाभङ्गपतने कुर्यात्संग्रामं योधघातनं वाल्मीकेनामरणं कुर्याद्वाला
तो फलशुष्यतः स्वराष्ट्रभेदं कुरुते फलशुष्यमनातिवं स्त्रीं सर्वत्र गंभीरं रसे रक्तं भिन्नलक्षणं वाहना
पचयं मयेरके संग्राममादिशेत् मधुस्रावे भवेद्व्याधिर्जलस्रावे ववर्षति अरोगशोषणं तेषं बलत्नु
भिन्नलक्षणं श्वेकश्वेतस्य प्ररोहस्तवीर्यमंत्रे च हीयते उस्तानेपतिता नाच भयं भेदकरं भवेत्
स्यानात्स्यानेनगमने देशभङ्गं तथादिशेत् जलान्तवापि च हस्तेश्वस्व नस्तापि धनत्वयं पतन्स्वजित
हस्तेषु सर्वत्रास्तोपि पतने शुष्कः फलैर्वा विकृतै राज्ञो मरणं तथादिशेत् अन्येषु चैव हस्तेषु हस्तेन्याते
श्वेतद्विनः श्राक्काटयित्वा तेषु देवं गंधमाल्यैर्विभूषयेत् हस्तोपरि तथा छत्रं कुर्यान्यापशान्तये के
वित्तहस्तोन्यात्तहस्तच्छेदनमाकस्तदेतद्विरोधाद्भिं तापिवमस्पर्शवेप देवं पशुं चास्मै निवेदयेत् हृदैम्य
इति हस्तेषु कृत्वा कृदंनपेत्नः सधान्यशुक्लेन तपायसेन संपूज्य विप्रांश्च भवेद्गृदद्यात् गीतेनतस्तेवतत
श्रावयेत्तं देवं हरपापविनाशहेतो इति हस्तोत्पातशांतिः अथ वृक्षवैकृतेः गर्ग उवाच अतिवृष्टिरनावृ
ष्टिर्दुर्भिक्षादिभयं भवेत् अनभ्रे तो वृदितानेता बृष्टिर्व्याधिभयापत अनभ्रे वैकृताश्चैव विहेया राजहेतवे अनभ्र
वैकृतानां जितादयः पीतोलानां विपर्यासे रक्तं तोद्विजं भयं सततं वर्षे मेयत्र तत्र घास्त्राभयं भवेत्

श्रृगारणं सर्वेषां नगरे तत्र हिनस्पति मज्जास्थित्वे च मांसानां जननमारभयं भवेत् फले पुष्पस्य वेषां
धान्येषु परेषाणि भयापन । प्रासजैं तृणलतानां च वर्षेनारणा जं भयं । क्षिदेवापि स्ववर्षेण समस्तानामीति
वधेन विरजस्कर घोत्थापयदाक्षापानदृष्टपते दृष्टपते न प्रतीपा वात ऋटदेशे भयं भवेत् प्रतीपावि
परीता निर्घेवान्नथा राज्ञो श्रेतं नामामेघा नरेषाणां इंद्रायुधं तथा टढ्वाश्मल्कापातान्तप्वेव च दिक्दाहथ
रिवाष्टा च गंधर्वनगरं तथा परचक्रभयं विद्याद्देशोपद्रवमेव च सूर्येन्दुपर्जन्यसमीरणानां याग
स्तकार्योविधिवद्विजेन्द्रः धान्यानि गोकांचनदक्षिणाश्च देयाद्विजानामचनाशहेतोः इति वृष्टा
दिवैकृतनपातिः अथ जलाशयवैकृते गर्गउवाच नगराङ्गपसर्पेत् समीपमुपयाति च नद्याह्रदप्र
स्रवणानि रस्थावैभवंतिच विवर्णकलुषात प्राफेनावर्तव संकुले चीरंसैर्हसधारकं वहंते व्याक्रा
लोदकं षण्मासाभ्यंतरे तत्र परचक्रभयं विदुः जलाशयाति तैलवप्रज्वलेनिकंपंचव न रविस्वं
तिवाक्तनन्वालोपमेरजांसि च श्रावाते वाजलोत्पत्तिः समस्तावा जलाशया संगीतशब्दाः दृश्यते
जनमारभयं विदुः दिव्यं महाभयं विद्धि मधुमासावसेचनं जप्य व्यावाहणामंत्रासेश्च रसोमा जले
भवेत् मधाज्य शुक्लपरमान्नमत्र देयं द्विजानामथ भोजनार्थं गावश्च देयाः सतवस्त्रयुक्तास्तयो

दर्कुभाः सकलार्थसिध्यै इति जलाशयवैकृतशांतिः अथोपस्करवैकृतशांतिः गर्ग उवाच उपस्क्रा
न्यन्यस्कानि युक्तान्यपि च यांति चेत् न यांति वा यमानानि चोदितानि चलंति च आकाशतूर्यनादश्च गी
तगंधर्वनिस्वनः काष्ठदविकुठारादिविकारं कुरुते यदि गवालम्बूलसंवासकिंपक्षी वापि यातयेत्
उपस्करादिविकृतौ चोरेशस्त्रभयं भवेत् वायोस्तु पूजां द्विजसत्कृतं भिक्षु कृतानि युक्तास्तु जपेद्वा मंत्रान्
दद्यात्सभक्तं परमान्नमत्र सदाशिवं गांतेन शमोस्य भूयात् अथ मृगपक्षिवैकृतशांतिः गर्गः प्रविशंति
यदा ग्रामान्नारण्याः मृगपक्षिणः अरण्यं यांति वा ग्राम्याः स्थले यांति जलोद्भवाः स्थलजा वा जलं या
ति चोरा वासंति निर्भयाः राजद्वारे पुरद्वारे शिवा श्वाप्यपि वप्रदाः दिवा रात्रिंचरा वापि रात्रौ वापि
दिवाचराः ग्राम्यास्त्यजंति ग्रामं वा शून्यतां तस्याति दिशेत् दीप्तवासंति संध्यासु मंडलानि च कुर्व
ते क्रोशंते विस्वरं यत्र तदा पूर्तत्फलं लभेत् प्रदोषे कुररी वासे हेमंते वापि कोकिलः अर्कोदये का
सिस्तु वीथ्यी वा वापि भयं दिशेत् गृहे कपोतः प्रविशेत्क्रव्यादो मूर्ध्नि वा पतेत् मधु वा मक्षिका कु
र्यान्मरणं तत्र गृहपते भवेत् प्राकारद्वारगोपुरतोरणापणवीथिषु केतुच्छत्रायुधाद्येषु क्रव्यादः संश्रये
यदि जायते वाथ वल्मीको मधु वाटप्यते यदि स देशो नाशमायाति राजा वा म्रियते तदा मृगका

शालभारद्वाजप्रभृतद्वाङ्क्षं यं वदेत् काष्ठोल्मुकास्थिशृंगस्थाः श्वानमर्कटवेदनाः दर्भिन्त्ववेदनास्तेषाः
काकाधात्यस्त्वावापदि जनानभिभवंतश्च निर्भयाश्चापवेदनाः काकामैथुनयुक्तश्च श्वेतो भोपदिद
श्यते राजावाम्रियते तत्र स देशो वापि नश्यति उलूको वा स तेयत्र निपतेयत्र निनेदानथा गृहे त
यो गृहपतेर्मृत्युर्धननाशस्तथैव च मृगपक्षिविकारेषु कुर्याद्धोमं सदक्षिणं देवाः कपोत इति श्वज
मव्यापं च मितिद्विजैः सदेव इति चैकेन देया गावश्च दक्षिणाः जपेच्चकुंकुंतस्तकं च मनो वेदशिरांसि
च मेत्राज्जगेवदेव प्रसिद्धाः गावश्च देया विधिवद्द्विजानां सकांचना वस्त्रयुगोत्तरीयाः एवं कृते शांति
मुपैति पापं मृगैर्द्विजैर्वा विहितं निवेदितं यत् इति मृगपक्षिवैकृतशान्तिः गर्ग उवाच प्रासादतोरणद्वाल
द्वारप्राकारवेश्मनां अनिमित्तं च पतनं दृढानां राजमृत्यवे रजसा वाथ धूमेन दिशो यत्र समाकुलाः श्रा
दित्यश्चंद्रताराश्च विवर्णा भयवृद्धये राक्षसांयत्र दृश्यंते ब्राह्मणाश्च विधर्मिणः ऋतवश्च विपर्यस्ता श्र
पूज्यं पूजयेज्जनः नक्षत्राणि विपो गानि तन्मे हृदयलक्षणं केतूदयोपरागौ च छिद्रं वा यदि सू
र्यपो ग्रहर्क्षं विकृतिर्यत्र तत्रापि भयमादिशेत् स्त्रियश्च कलहायंते बालानिर्ग्रंति बालकान् क्रिया
णां मश्चिनानां च विच्छित्तिर्यत्र दृश्यते अग्निर्यत्र न दृश्येत दृश्यमानो यथा स्मृत्ति क्रव्यादा वायसा

शां॰क वाहार्यांतिचोत्तरतस्तथा पूर्णकुंभोःस्रवंतेचवह्नयोवाविलंघयते मंगलधनयोयत्रनश्यंतेसमंततः
१२३ त्वषुर्वाधतेवाणश्रोत्माहेसतिनर्दितः नेदेवतेषुवर्तंतेयथावद्ब्राह्मणेषुच मंदघोषाणिवाद्योषा
णिवाद्यानिवाद्यंतेविस्वराणिच गुरुमित्रद्विषोयत्रशत्रुप्रजारताःसदा ब्राह्मणाःस्वाध्यायदोमान्या
ज्ञानैर्यत्रावमन्यते शांतिमंगलहोमेषुनास्तिक्यंयत्रमन्यते राजाचम्रियतेनत्राघदेशोविनाशयति
राज्ञोविनाशसंप्राप्तेनिमित्तानितिनिवोधमे ब्राह्मणान्प्रथमंद्वेष्टिब्राह्मणांश्चविनिंदति ब्राह्मणस्वा
निवादेतेब्राह्मणांश्चजिघांसति नैनान्स्मरतिकृत्येषुयाचितश्चाभ्यसूयति रमतेनिंदयावैषांप्र
शंसांनाभिनंदति श्रुत्वैवंतुकरंलोभात्तथापातयतेजने एतेषभयंचैवोत्पत्स्यन्त्यपत्नीकान्नृद्विजो
नमात् भोज्यानिचैवकार्याणिस्वराणांवलयस्तथा गावश्चदेयाद्विजपुंगवेभ्योऽश्ववंतथाका
चनमेवराणि होमश्चकार्योद्विजमुख्यकैस्तुएवंकृतेशांतिमुपैतिपापम् अद्भुतेसमस्तत्रेय
दिहष्टिःप्रजायते समाहाभ्यंतरेज्ञेयमद्भुतेनिष्फलेहितत् इतिमात्स्यपुराणोक्ताद्भुतशांत
यः श्रवणानोत्पातशांतिः मदनरत्नेरागः श्रौतयानिकोमहाशांतिर्गुरुतावहिष्णुराणेभ्युक्त
यत्रव्याधिरताहष्टिःपरचक्रभयाम्थितं दुर्भिक्षंजनमारोवाराज्ञामरणमेववा तत्रशांतिक्र १२३

मः प्रोक्तो महाकल्प मिहारभेत् पुनर्होमस्तु कर्तव्यो बृहस्पतिमतेन तथा गावस्तथैव दातव्यास्तथैवायु
र्विवर्धिनी रात्रौ भिषेकं कुर्वित तथैव च स गृह द्विजः त्रिरात्रं समरात्रं वा उपोष्य च पुरोहितः ओं इं वरीणा
विपित्तामिषं च शान्ते दहेत् ब्राह्मणां भोजयेत्तत्र जातेऽरिष्टे तिलानां यवानां होमयेद्द्रोणान्द्विजस्तेना
तथैव च द्विजेष्टतानां फलं कंदयाद्यश्च द्रोणां समेतिकं राजः कुलेप्रधाने वा हुतद्रोणा विधीयते वृषभैका
दशाश्च विप्रेभ्यः प्रतिपादयेत् कुलेपस्पनरो हंति पुत्रान्दिनरस्तथा सर्वजीवोपसमेत्तु तत्र कर्मप्र
योजयेत् सावित्र्या कारयेत्कर्म ततः पापं प्रशाम्यति अत्युस्त्रमतिपीनं च अतिचर्षमनूदकं अना
नैवपुष्पफलमतिरात्रं च माकृतः वारुनानां प्रतिश्रेव अतिमात्रं च सूषकाः आरण्या मृगास्तथा नाम
पुकजरसे विना यद्दाप्योत्यातिकं किंचिच्छ्रेतपत्ताश्चावापसाः भैरवं चातिमात्रं च हृदंति मृगपा
स्थिताः विपुत्स्ततितंतिर्थीषमतश्चेवातिवर्षेण सिंहव्याघ्रनरव्याघ्राणां दर्शने च च तथैव ईदृशे ले
लगोस्य र्विनाशमभिलक्षयेत् अन्यत्र जायते राजा तथा वान्यः पुरोहितः तत्र शांतिप्रवक्ष्या
मि पाप प्रशमनाय मे ओं इं वरीणां समिधां शतमष्टोत्तरं दहेत् सहस्रीरवृक्षानां महामेव
गणेः शुभैः ऊवाशनसहस्रं तु परंपरा तिम वाप्नुयात् यंत्र वा प्रपात्ते वा पिरफटने वा लसुवने

पुं॰ क
१२५

सवानां चैव भिषेन गृहे देकुलेन तथा कृषीवामद्वपीठं वाश्वासनं शयनेन तथा अकस्मात्स्फुटते यत्र कं यते
वा वसंभरा तथा युक्तमयुक्तं वा यानं युग्मं प्रधावति अचले चलये यत्र विवादश्चैव मंत्रिणां अयुक्तं ग्राम
गोः साइं विवदंति तथाम्भसं इत्येषु निमित्तेषु सुहृत्सु समुदाहरेत् श्रेष्ठानां सार्थवाहानां ममात्यानां भयं
वदेत् महाजनविवादाश्च मंत्रिणां च विनिर्दिशेत् तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि प्राजापत्यां तिविश्रुतां अश्वत्थसमि
धो हुत्वा हुतान् कामयुसंयुताः सावित्र्यष्टसहस्रेण प्राजापत्यां स्तमं जयेत् पायसं भोजयेद् विप्रान् भक्त्या ते
भ्यो दद्याद्दक्षिणा ततः प्रणाश्यते पापं प्रजापतिमतं तथा यमलानि व जायेते ऋषुर्भांति निजवाहनाः मुं
डवक्त्रस्त्वथाश्चैव वक्रे दाश्च कुणापस्तथा अमानुषाणां सर्वेषां गजानां खरपक्षिणां जायन्ते कपरिं दंता वैश्व
षाश्च विकृतानि ताः वज्रशीर्षमशीर्षं वा कृष्णवर्णकं एकशृंगमशृंगं वा चतुर्भुजमथाभुजं दीर्घकर्णम
कर्णं वा अजकर्णं खरं तथा व्यालव्याघ्रमुखाकारं विशालमुखमेव ततः ईदृशानि च रूपाणि दृश्यन्ते यत्र
गौतम तत्र संग्राममतोऽत्र घोरं स्यात् भयंकरं महत् जनक्षयं च पौराणां राज्ञः क्षोणीभयं तथा तत्र शांतिं
प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीं खादिराश्वत्थसमिधां सहस्राष्टेन तं दहेत् विरूपाक्षेण मंत्रेण विधिव
त्समाहितः विरूपाक्षोऽग्निमूर्धेत्यादि तत्र हि विरूपाक्षऋषिः दद्याद्ब्राह्मणे कपिलां धेनुं अनं नानेषां निमित्ता १२५

ततस्तच्छाम्यते पापं जातवेदो वचो यथा यथाकार्याणिनाय्यंतेयु दंडे दंडपातिनी अथुच्चाश्चैव युञ्ज्यंतेमा
यश्चैवामन्यते अनंतांश्च पिबेदेवं यथैवं स्नानहर्हं पिबेत् विधुतेनाति वंगावत्सः प्रजातेनाभिनंदति प्रजा
नवत्सगोरितिपोषः मैथुनं विपरीतं च अकाले स्तनपालिनां ब्राह्मणानामित्रमर्यादानतिष्ठंति स्वकसंह
ईदृशे लक्षणोत्पाते विद्याद्धास्य विभ्रमं कलहं जायते चारंभिन्ने जनमारकं राजन्यमात्यविनाशं
वपोराणं च महद्भयं तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीं प्रज्वाल्याश्वत्थसमिधां कन्यानां संस्त्वरां
महत् अंड्वराणां समिधो सहस्राष्टोत्तरं बुधः जुहुयाद्विधिवद्धोमं परां शांतिमवाप्नुयात् दासी
दाससमायुक्तं गृहं दद्याद्द्विजातये ततः प्रशाम्यते पापं गौतमस्य वचो यथा मूकाः पिपीलिका यत्र ग्रामे
पुरनगरेषु च दृश्यन्ते व्यतिमात्रं चेद्हर्षं वशाकुलालयाः येत्यते गृहे देवगृहे तथा चत्वरे गृहे उपर्युपरिमा
त्रवद्दृश्यन्ते बहुमवनदा मक्षिकामशकादयाश्च प्रतिमात्रं भयावहाः ईदृशे लक्षणोत्पाते महाचौरभ
यं भवेत् द्रव्याणां हरणं कुर्यात् परचक्रस्य चागमं तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि विद्यामित्रोपदर्शितां अश्वत्थ
समिधां चैव कन्याचाष्टोत्तरं शतं पूर्णापात्राणि वेदयाद्धोमांते भूरिदक्षिणा सर्वोपस्करसंयुक्तं गृ
हं दद्यात्तु द्विजातये तिलापात्रं प्रदातव्यं तिलान्नं क्षीतसंयुतः अग्निर्ज्वलते यत्र धूमे धूमदर्शनं

वालैः सह कुमाराश्च कलहं यत्र कुर्वते गवाश्वानां भवेद्वित्यं तथा चोद्व निवासिनी श्रेष्ठानां सार्थवाह
नाकलहो यत्र जायते राजामात्यविनाशं च पौराणां च महद्भवेत् तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि पितामहवचो
यथा पलाशसमिधाभिर्मौसहस्राष्टानंतरं दहेत् ब्रालकारभंगवेरम्यगोपुराद्दानकेषु वा रथ्याचतुष्प
थेचैव देवतायतनेषु वा निवासं यत्र कुर्वंति वकाकाकाश्च कोशिकाः गृध्राः परस्नतश्चैव आरण्ण
स्पविणः निर्हरेत्कलहं चोरासिद्धानां वचनं यथा निर्हरेन्नर्कयेत् तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि नारदे
नोपलक्षितं अश्वत्थसमिधानां तु हुताः काना विभावसौ वायव्येनेह मंत्रेण निवेद्यं च सदेशागते
ततस्तु शाम्यते पापं नारदस्य वचो यथा मृतः श्मशानं यो नीतः पुनर्जीवति मानवः गृहे यस्य प्र
विष्टो सौ तिष्टेद्यत्र कदाचन अचरात्स्मृता यातिहृतदा परिगृहः तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि धर्मराज
मतं यथा सक्षीराणां हुताः कानाम ग्रेङ्गत्वा स्वविद्युधः श्रौडुंबरीणां विधिवत्ततः शांतिः कृता भवेत्
सावित्र्यष्टसहस्रेण क्षीरशांतिं च कारयेत् क्षीरशांतिश्च रक्ता नाम एकवर्णा नामित्यादिनावश्यते क
पिलातिलकोसेचरुं तां तेस्म रिद दक्षिणा ततस्तु च्छाम्यते पापं धर्मराजमतं तथा खार्श्चगालोय
पाशृध्रः काको वाय दिमानषः श्मशानान्नं समादाय पुरमध्ये प्रवेशयेत् नगरं यत्र नेवापिग्रा १२६

मेवाथरि वा गृहं अचिरेणैव कालेन तत्स्मशानं भविष्यति चोरमंडलपार्थिवपरचक्रस्य वागणां अ
नारोग्यमनावृष्टिर्दुर्भिक्षं जनमारकं संग्रामं घोरं त्रासं चानादिष्टमेव विनिर्दिशेत् अस्य समिधो गृ
त्यति लोभमधुसंयुतान् द्विरूपाक्षेणामंत्रेणाविरूपाक्षान्तसोमितान् तिलपात्रोपहारं च क्षीरपा ६६
निं च कारयेत् ततश्च शाम्यते पापं प्रजापतिमतं यथा सौत्रामणिः पाकयज्ञः पशुबंधस्तथैव च क्र
मवश्च प्रवर्त्तन्ते अनधीत्य कृतोदयः यस्मिंस्तुणाः प्रवर्त्तन्ते क्रोधलोभभयादपि अदत्तादानिणां स
म्पश्चहुत्वानलक्षणं अनारोग्यमनावृष्टिर्दुर्भिक्षं जनमारकं ज्वराकासस्तथाश्वासः कच्छूद
द्रुविकोष्टिकाः शिरोरोगाक्षिरोगाश्च पांडुरोगो गलग्रहः अथ पशु प्रवर्त्तन्ते जर्दुष्टैः सप्रलक्षणोः
तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि बृहस्पतिमतं यथा त्रिरात्रोपोषितो भूत्वा हविष्याशी विरोहितः सक्षीराणां
हुताकानां समिधां च शतं दहेत् पलाशस्यार्थः वज्रसिद्धाशानिर्वापि ज्वलनैर्निपतेदिह पु
६६ रे जनपदे वापि तत्र विद्यान्महद्भयं संवत्सरे ततो घोरे विप्राद्भूत न तत्त्रयं राजामात्यविनाशं
चतिर्दिशो ग्रामवर्णाश्रयः तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि इंद्राग्निवचनं यथा अपामार्गस्य समिधां सहस्रा
ष्टोत्तरं दहेत् पायसं भोजयेद्विप्रान् क्षीरपानिं च कारयेत् रक्तानामेकवर्णानां गवां क्षीरसमारिस

त्र इत्वाकृतिशान्तिविप्रो माहेन्द्रेणैव मंत्रवित् सुवर्णमणिसंकाशाः कृत्वा तेन भूरिदक्षिणा ततस्तच्छाम्यते
पापमिंद्राणीवचनं यथा प्रतिस्रोतो महानद्यः प्रवहन्ति जलाशयाः जन्मार्गप्रयगामी निजलान्यप
हरन्ति च उत्तिष्ठन्ति जले भूमौ पुष्करिण्यो जलाशयाः कुम्भदोत्पलपुष्पाणां नद्यः स्रोतसि संभवः
संदर्शनं समृद्धिर्णानानां जलशायिनां नैत्यहस्त्यामहोल्कावृष्टिभ्यति च फलेन्ति च पुष्पयो
णि नगोधाश्च कृणपानां सुगन्धिता कृमिसेनाणि तवर्षं चाक्षिज्ञभित्रप्ररोहिताः ईदृशानि निमित्ता
नि संति यत्रैव गौतम परचक्रागमं विद्यां सर्वलोकभयावहे राजामात्यभयं वृद्धयात्रो शपथं च
मज्जयं प्राज्ञे वरीणां विधिवत्संमिथो वै समाहितः सहस्राष्टोत्तरं विद्यादिन्द्राग्रेन च मंत्रवित् हृद्रजापश्चकर्त्त
व्यो वायव्यश्च समंततः देवालयेषु सर्वेषु नानावादित्रनिःस्वनैः सोऽ काञ्चनपात्रेषु ब्राह्मणान्स्वस्तिवाचयेत् द्वि
जातीनां तोषसहस्रं दत्त्वा तेन भूरिदक्षिणा उत्पातान्निमित्तानां ये केचिद्भयदारुणाः गोप्रदानेन शाम्यन्ति प्रजापति
मतं यथा व्रतोपवासनियमैर्ब्राह्मणतर्पणैः दिव्योत्पाते समुत्पन्ने माहेन्द्रं साधयेद्बुधः वारुणं चान्तरिक्षे च यथा
येयं पार्थिवे तथा तथा संग्रामकाले लेपि प्रहाराणां निवृत्तये एवमित्यादिके लोके दिव्यभौमान्तरिक्षगं व्रतोप
वासैर्नियमैः शान्तिमिश्रं प्रशाम्यति देवतायतनं ध्वजं तेषां वल्मीकप्ररोहिते गृहे गोग्रहं नद्यन्तरेषु दारुणः प्रभञ्जनः १२७

इति मदनरत्ने गर्गोक्तानां नोत्पातशांतिः तत्रैव देवीपुराणे अपचारेण लोकानामपकारात् दुरात्मनां अ
पक्काविनाशाय सृजंते देवतास्तेन उत्पातान् विविधाकारान् दिव्यभौमान्तरिक्षजान् स प्राचीं दिशमन्वाव
र्त्ततेऽथ यदास्य मणिकं कुंभस्थाली दर्वी पात्रं छत्रं शय्यासनानावरथध्वजपताकागृहैकदेशं प्रभंजने
ष्टुगजवाजिभावि: अमीयंत इत्येवमादीनि तानि सर्वाणि इंद्रदेवत्यान्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवंति इंद्रं
वो विश्वतस्परीति स्थालीपाकमष्टशतं हुत्वा पंचभिर्जुहुयात् इंद्राय स्वाहा शचीपतये स्वाहा वज्रपा
णये ईश्वराय सर्वपापप्रशमनाय स्वाहेति व्याहृतिभिश्चाष्टय जुहोति स दक्षिणां दिशमन्वाव
र्त्ततेऽथ यदास्य प्रजायां पशुषु शरीरे वा रिष्टानि प्रादुर्भवंति व्याधयो वाऽनेकविधा अति स्वप्नः स्वप्नमति
भोजनमात्रस्याजीर्णानि गृहद्वारेण वा सर्पो गच्छति कपोतः प्रविशति शरीरे वा रोहति कुसुमं स्त्री अदा
र्शनमादर्शे इत्येवमादीनि तानि सर्वाणि यमदैवत्यानि भवंति नाके सुपर्णमुपसरहृदा वेनंतो अस
वदान त्वा हिरण्यपक्षं चरुहुतं यमस्य योनौ शकुनं भुरण्युं स्वाहामिति स्थालीपाकं हुत्वा पंचभिराज्या
हुतीरभिर्जुहोति यमाय स्वाहा १ प्रेताधिपतये स्वाहा २ दंडपाणये स्वाहा ३ ईश्वराय ४ सर्वपाप
प्रशमनाय स्वपंचभिर्जुहुयात् हेति व्याहृतिभिश्चाष्टके जुहोति स प्रतीचीं दिशमन्वावर्त्ततेऽथय

शां·क·
१२८
128

दास्यतेत्र गृहसंस्थेषु धान्येषीत्यः प्रादुर्भवेत्तु पश्वा गाश्चनेकविधाश्चाप्युपपतंगापिपीलिकमधकभौमकश्च
कशारभसौस्यकमित्येवमादीनि तान्येतानि सर्वाणि वरुणदैवत्यानि भवंति हुतवनी इति वरुणस्योक्तं मना
मसीति स्थालीपाकं कृत्वा पंचभिराज्याहुतीरभिजुहोति वरुणाय स्वाहा १ अपांपतये·२ पाशपाणये·३ ई
श्वराय·४ सर्वपापप्रश·५ कृत्वा व्याहृतिभिश्च पूर्ववत् अथ सामगायेत् एवं सर्वत्र पृथक् जुहोति·स
उदीचीं दिशमन्वावर्तते अथ यद्दास्यकरजतवस्त्रवैडूर्यमुक्तामणिवियोगो भवति आरभावाविपद्यते
मित्राणि वा विरज्यंते वेश्मनि मधून्यतीनि वा जायंते वल्मीकाश्चेक्षीयंते शुष्कवृक्षाः प्ररोहंति तैलस्या
सायति राज्ञो विद्रवंति रंध्रदिवा घोर्काः सेतं च वायसंस्मशाने नग्नौ धूमो जायते अश्वतरी गर्भं गृह्णातीत्ये
वमादीनि वैश्रवणदैवत्यान्यद्भुतानि भवंति अभित्यं देवमिति स्थालीपाकं कृत्वा पंचभिराज्याहुतीरभि
जुहोति वैश्रवणाय· यक्षाधिपतये·२ हिरण्यपाणये· ३ ईश्वराय· ४ सर्वपा· हेति ५ व्याहृतिभिश्च
पृथग्जुहोति अथ पृथिवीमन्वावर्तते यत्र प्रासादपृथिवी स्फुटति स्खलति कंपति ज्वलति रुदति प्रस्मायत्य
कस्मात्सलिल सृजिरति सवंति मज्जति विमग्नस्रवति अकाले पुष्पफलानीत्येवमादीन्यग्निदै· भवंति
अग्निं दूतमिति स्थालीपाकं कृत्वा पंचभिराज्यं जुहोति· अग्नये स्वा· अर्चिष्मते· शक्तिपाणये· ईश्वराय· स १२८

र्वपाप॰ होति॰ व्याहृतिभिश्चएष्यकृज्जुहोतिसैांतरिक्षमन्वावर्ततेयप्रदास्यविवानायंतेभ्रेषुवापद्मपाणिदृश्यं
तेखरकरभशृंग्रंकंकपोतोलूकश्येनभासवायसगोमायुसंस्थान्सुपरिगाणुमांसपेश्यास्थिरुधिरवर्षाप्रव
र्तेतेकाकमिथुनानिदृश्यंतेरात्रौमणीयमृः पृश्येच्छुक्राकाशमंविशंतिहृतः स्रवंतिस्वधिराण्यकाशेना
गरमेवमादीनिवायु॰ भवंति वातश्चावात्विति स्थालीपाकंहुत्वापंचभिराज्याहुतीर्जुहोति वायवेस्वाहा॰ १
महद्भूताधिपतये॰ २ शीघ्रपाणये॰ ३ ईश्वराय ४ सर्वपाप॰ हेतिव्याहृतिभिश्चहुत्वासाममगायेत् सरि
वमन्वावर्ततेयप्रदास्यनारावर्षाणिचोल्कापतंतिधूमायंतिदिशोऽटद्यंतिकेतवश्चोत्तिष्ठंतिगावांश्चगेषुधू
मोजायतेगवांस्तनेषुरुधिरंस्रवतिश्वस्वर्थेहिमंनिपतीत्येवमादीनिमदै॰ति सोमेराजानममितिस्थालीपा
कंहुत्वापंचभिराज्यंजुहोति सोमायस्वाहा॰ नक्षत्रपतये॰ शीतपाणये॰ महागणपतये॰ ईश्वरासर्वपा
प॰ हेति ५ व्याहृतिभिश्चएवंवत् सपरंदिवमन्वावर्ततेदेवतायतनतानिकंपंतेदेवताप्रतिमाहसंतिरु
दंतिहृदंतितिगायंतिस्फुटंस्फन्तीलंतिनिमीलंतिप्रतियांतिनद्यः कबधमादित्येदृश्यतेजलंचप
दितप्यतेमेरुपताकाछत्रध्वजविषाणानिप्रज्वलंत्याश्वानांवालधिस्मगाराः त्वरंत्यहृतानिम
मार्णिकंदंतरत्ये॰ विश्वदे॰ति इदंविष्णुरितिस्थालीपाकंहुत्वापंचाज्याहुतीर्जुहोति विश्ववे॰ १

शां·क· सर्वभूताधिपतये २ चक्रपाणये · ३ ईश्वराय · ४ सर्वपाप · ५ हेति व्याहृतिभिर्हुत्वाऽथ साम गायेत् खननाद
१२५ हननाद्भिमर्शनाद्वोभिराक्रमणाच्च चतुर्भिः शुध्यते भूमिः पञ्चमाच्चोपलेपनात् संभारान्दक्षिणामानीय
ब्राह्मणस्तत्रि वाच्य संभारे पंच पञ्चरत्नदर्भयुक्ते स्थाप्याति ह ब्राह्मणभोजनं हिरण्यं गौर्वासो सोऽथ भूमिर्दक्षि
णेति सोऽधस्ताद्दिशमन्वावर्तते यपदास्य गवां मानुषमहिषाजाश्वोष्ट्राः प्रसूयंते हीनांगान्यतिरिक्तांगानि
विकृतरूपाणि वा जायंते तस्य चलानि चलं तस्यैव मादीनि ह दृष्टे · ति आ वो राजानमिति स्थालीपाकं हुत्वा पं
चभिर्जुहोति रुद्राय पशुपतये · शूलपाणये · ईश्वराय · सर्वपाप · हेति व्याहृतिभिर्हुत्वाऽथ साम गायेत्
स ऊर्ध्वां दिशमन्वावर्तते यपदास्य मानुषाणामतिजः स्विपर्वताः स्फुटंति ति पतंत्याकाशणाद्भूमिः कंपते म
मा उन्मीलंत्यश्मानः स्रवंते च तच्छ्रत्वा पंचपदं भवतीत्येवमादीति सूर्य देवता · ति उदुत्यमिति स्थालीपा
कं हुत्वा पंचभिराज्याहुतीर्जुहोति · सूर्याय · सर्वग्रहाधिपतये किरणपाणये · ईश्वराय सर्वपाप · व्याहृ
तिभिश्च · अथ साम गायेत् स सर्वां दिशोऽन्वावर्तते यदास्य त्रियो य मलानि प्रसूयंते श्वेतकाकः काक
मेषुं ते चटकाः पतेऽत्यानाश्च सर्वं च दिशां दाहाश्च जायंते नेपि प्राच रात्रसगोश्रादि विष्णुछे धूमिश्चात्र
वति यत्सुषुमाम्नुषोभवति मानुषेषु सर्वाणि सत्वानि पापो वा जायंते वाऽग्निः कर्मभिर्वा ह दृष्टे इति स्त्री १२५

पुंसयोः पौंश्चल्यभावः सर्वपापेषु शुद्धिरित्येवमादीनि रुद्रदैवति विषुवतस्वद्दरिति स्थालीपाकं कृ
त्वा पंचाज्याहुतीर्जुहोति रुद्राय॰ उमापतये॰ शूलपाणये॰ ईशानाय॰ सर्वपाप॰ व्याहृतिभिः ष
ट्कं जुहोति भूमिकंपादिष्वादौ होमं ग्रहपुंडं त्वं जायते गगने दृश्यते केतुरादित्यश्चैव कंपते आ
दित्ये दृश्यते छिद्रे कुलवर्णोभिजायते विपरीता नदी वापि रुधिरं च प्रवाहयेत् गगनाद्व
र्ष्यते गीतं नित्यं चैव जायते एवमादीनि सर्वाण्यद्भुतानि प्रायश्चित्तानि भवंति गृहे गृहे भवो
छ्वाति मोहनं पूजनं बलिः दानं रुद्रजपो नित्यं भास्करस्य ग्रहपूजनं लक्षहोमं कोटिहोमं ह्रवा
होमं पुरोहितं गोभूहिरण्यवस्त्रान्नतिलदानं शुभावहं पायसं दधि क्षीरं राज्ये देयं विप्रेषु भोजनं
ग्रहपूर्वाकृतीः कृत्वा १ हविर्दर्भेध्मा मीवीरणान्दधि सर्पिः सर्षपास्तु लिनीरपामार्ग तिल व्रीहिय
व समिधश्चैतान्याहरेत्स्नातः स्थंडिलमुपलिप्य मंत्रेणोदकेन कुमारं यवान्नं पायसं दधि मधु
हुताशः एषकूचरवः सर्वेषां पापसमग्निं समाधाय जुहुयादिदं विष्णुश्चीरहपत्राके स्वपर्णा २
वरुणस्योत्तंभनमसि॰ अभित्यं देवं सवितारं अग्निं दूतं वृणीमहे इदं विष्णुः विष्णुनाग्रुवन्तः
गौरीर्मिमाय॰ कार्षात्कान्तः ध्रुवासि ध्रुवोयं॰ योजितानाजिनजीयते॰ ३ हेवस्तमाविपैौ ष्टुग्रनः ५

शां॰ क॰
१३

पत्नीमग्निरदा॰ १२ शांतमिति इति मदनरत्ने देवीपुराणोऽद्भुतशांतयः अथ प्रासादकलशलिंगार्चाभंगेशां
तिः अद्भुतसागरे नारदः यत्र देवकुले वज्रं पतेद्रुधोथवा पुनः कंकोण्य पतते चैव छड्डायामग्निदर्शनं
लिंगं वा भिद्यते यत्र कंपते चानिमित्ततः छड्डाभंगो भवेद्यत्र प्रतिमा भिद्यतेथवा ग्रामोत्पातो भवेत्तत्र
स्वामिनो मरणं दिशेत् तत्र शांतिं प्रवक्ष्यामि येन संपद्यते शुभं ॐउं कृत्वा विधानेन ततो होमं समार
भेत् चरुं च यमदैवत्यं साधयित्वा विधानतः स्वस्तवर्णेन हस्तेन ततः कर्म समारभेत् अष्टोत्तरशतं हु
त्वाहुताक्तसमिधां ततः माषैर्मुद्गैस्तिलैश्चैव घृतेन मधुना सह एभिः पंचसहस्राणि शक्तीवीजेत
होमयेत् होमान्ते तर्पयेद्विप्रान्दक्षिणाभोजनादिभिः भूमिं धेनुमनड्वाहं स्वर्णं धान्यं सदक्षिणां
पंचगव्यं ततः कृत्वा स्नायाद्देवालये द्विजः बलिं दत्वा विधानेन क्षसवैः पापसैस्तथा ईशानं स्थाप
येत्तत्र बलिं दत्वा विधानतः एवं कृत्वा विधानेन कृतकृत्यो भवेन्नरः मंडपस्य तथा भित्तिस्फुटा देवकु
लस्य च अकस्मान्निपतेद्यत्र कंपते वा निमित्ततः दधिक्षीरोदहुताक्तानामश्वत्थसमिधां ततः
ज्जुहुयादष्टघृते प्राज्ञ इमारुद्रेति मंत्रवित् येन च दक्षिणां दद्यात्तिलपात्रं सकांचनं इति कम
लाकरभट्टकृते शांतिरत्ने लिंगार्चादिभंगशांतिः मदनरत्ने परिशिष्टे गृहमध्ये स्थूणा १३

विरोहति कपोतो वागारमध्ये निपतेद्वायसो वा गृहं प्रविशेद्गोधा वा गृहमारोहेद्वल्मीकं वोपजायते
गौरात्मनं प्रतिधयेदनड्वाद्दिमालिखेद्वा श्वो वा धूमो जायेत छत्राकं निर्यासो वोपजायते मंडूकः कृष्णो वा से
न स्वप्नेऽस्थिदंतपतने गृहपतिर्जायायास्सहोपपतिं विंदेत् अन्येषु वा गृहोत्पातेषु देवयजने नाग्नेर्वनसम्भ
त्याग्निमत्वान् कृत्वा स्थालीपाकं जुहोति यत इंद्र भयामहे इति पुरोनुवाक्यामनूच्य स्वस्तिदा विशस्पति
रिति याज्यया हुत्वाज्याहुतीरुपजुहोति वास्तोष्पते शग्म इंडाग्नीकया नाश्विना भवत कोऽद्य भवत
न्नः समनसाविति स्विष्टकृत्यमतो सिद्धमाधेनुवरप्रदानादथाग्रेण शमीपर्णेभ्रुजतशोषं निदध्यात् श
न्नो देवीरभिष्टय इति स्थालीसात्वालनमाज्यशेषमुदकपोषं च पात्र्यां समानीय तन्नियेत्याच ये ब्रातक्षकेपो रा
ह्मणीमहरत्युत्संस्कृत्य ब्राह्मणान्संपूज्याशिषो वाचयित्वेत्यद्भुतो व्याख्यातः अथ जनमारशांतिः हेमाद्रौ
गर्गः जनमारसमुत्पत्तिं प्रवक्ष्यामि च शांतिकं यदा लोभसमाविष्टैः पीड्यते पार्थिवैः प्रजाः रसत्यम
१३१ ते च नरेन च धर्मेण तिष्ठति वचस्तस्यानुवर्तंते प्रजा धर्मं विहाय ताः क्रोधलोभसमाविष्टाः साधावा
भा-२ रविवर्जिताः पूजयंति च नो माहादेवान् विप्रांस्तथापि तृन् नास्तधर्माभिभूता नानततो रुद्रः प्रकुप्य
ति श्वेतकोपोषभगवान्भूतानानाविधयपवच कुरुते सौ विकारांश्च हंतु मूनान्पृथग्विधान् नाराग्र

हानकेतुदंडावृक्षः कीलककारकान् समूर्यसंध्याविकृतीस्तोरात्वामृगपक्षिणः भूमिकंपोल्कानि
र्घातशीतोष्णानिलविक्रियाः प्रतिवर्षं ततश्चैवात्रविपर्ययं औषधीरसहीनाश्च भवेदन्नविपर्ययो र
सवीर्यविहीनास्तारोगा नृत्पातयंत्यथ दिव्यभौमान्तरिक्षाः स्युरुत्पाता दोषसूचकाः संभवंति तदा रो
गा दारुणा जनमारणाः कर्दमकोयं जंतस्माज्जनमारः प्रवर्तते तन्नाभिभूताः सर्वे पिलमते वृद्धि
वैकृतं सत्वं बलं च विकृतिं यांति प्रायेण जंतवः ब्राह्मणस्वहरणाच्चापि गुरुद्रोहात्मतां वधात् लक्षेण
जनमारोयं समुत्पद्यते क्षितौ ततः तस्मात्प्रसादयेद्यत्नाद्देवदेवं महेश्वरं देवतानप्रदिष्टेन विधिना समा
हितः गाणपत्येन विधिनाथर्वशिरसा तथा यामलेन विधानेन कुर्याद्देवप्रसाधनं शिवसूक्तेन मारु
क्तं जपेच्च शतरुद्रियं वृत्तपुष्पाद्यानि विविधानि च तारेषु निवेदयेत् आवाहयित्वा सागणं रुद्रं राजा बहुः
स च ब्राह्मणान् भक्ष्यभोज्यैश्च दक्षिणाभिश्च तोषयेत् प्रसादिते ततो रुद्रे जनमारो निवर्तते नत्वेष नाना
देवतेर्विविधैश्चान्यकर्मभिः बलात्क्रमयितुं शक्यो रुद्रकोपः समुत्थितः तस्मात्प्रसादयेद्यत्नैर्भवा यज
गतो हितं शिवं प्रजानां भवति यदा संप्रीयते शिवः धर्म मंगलशीलश्च देवब्राह्मणपूजकः सर्वाजिवरतः स
वैरूपचारैर्विमुच्यते जपोपवाससंतिरतो नरपतिश्चायते दिवः पुष्क्रो हेमसमप्रस्थितानि यमेन यथाविधि पर्वसु कुर्यान्नृपते ॥ १२ ॥

कर्मसिद्धिः प्रशस्यते कर्मणस्तस्य समन्ततः शुद्धध्यानोऽन्तरपः स्मृतः उपोषितो नरपः स्नातः शुक्लवस्त्र
समाहितः आत्मरक्षां स्वयं कृत्वा ततः शान्तिं प्रयोजयेत् धर्मात्मा धर्मविद्विप्रो राजा राजपुरोहितः
राजा वै सगुणो येषां कुशलं तत्र वर्धते विसृष्टधर्मान्तरे रुद्राणां च तथा जाप्यं सर्वाघविनिष्ट्रदनं स
र्वकामकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः अजाविकानामश्वानां कुञ्जराणां तथा गवां मनुष्याणां तथै
वाणां वालानां योषितामपि ग्रामाणां नगराणां च देशानामपि भार्गव उपद्रुतानां च तथा व्याधितानां
तथैव च मरके समनुप्राप्ते रिपुभवनथाभयो रुद्रहोमः परा शान्तिः पायसेन घृतेन वा मार्क
ण्डेयपुराणे उपसर्गान्तथोषांस्तु महामारीसमुद्भवान् तथा त्रिविधमुत्पातं माहात्म्यं शमयेन्मम मम
दुर्गायाः अत्र प्रागुक्तो गायत्र्यानुसिंहमन्त्रेण वालञ्च होमकोमो च स्मैयो इति महामारीशान्तिः ग्रहन
सागरे गर्गः काकस्य मिथुनं यस्य पश्येत्काकः शिरसि चाहितेन शिरस्युरसि वा कुर्यात्स्पर्शं चाचान्तिन दिवस
ष्णा वेदारणं चक्रकृते शयानं च स्पृशेद्यदि तदा वदेत् मरणं सुहृदारिष्टस्य पापि वा महाराज्ञ्यदाका
कोवा पश्ये देहं तादिना तद्गृहारिष्टमावष्टे ग्रामारिष्टमथापि वा शान्तिं तत्र प्रकुर्वीत विधानेन य
थोदितं शुचौ देशे रात्रिमात्रे स्थण्डिलेऽग्निं निधाय च तदीशाने वाष्टदले कुम्भस्योपरि शक्तितः हि

शां· क
१३२

णपनिर्मितेनहींद्रलोकपालसमन्विते पूजयित्वा स्वशाखोक्तविधिनाग्निं प्रणयेच्चरुं कृत्वाज्यभागपर्यंतं
त्वऊपाक्रमप्रोक्षहविः पालाशीः समिधो ओं ह्रीं श्रूं साज्यमिति क्रमात् अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरश
तं वा यत्रुद्रेति मंत्रेण लोकपालेभ्य एव च लोकपालान् बलिं दत्वा रुद्राग्नेच्च होमशेषं ततः वायसेभ्यो ब
लिं दद्यात् ऐंद्रवारुणमंत्रतः ऐंद्रवारुणवायव्या याम्या नैरृतिकाश्च ये ते काकाः प्रतिगृह्णन्तु
भूम्यां पिंडमर्पितं एतां तिलतोयं दत्वाऽऽचार्यं पूजयेत्ततः कुंभोदकेनाभिषेको यजमानस्य विस्त
रात् आचार्याय दद्याच्छक्तितो गां हिरण्यं ततो ब्राह्मणभोजनं दद्यात् शांतं तदर्धमर्धं वा शक्त्या भावाद्दशापि वा सर्व
शांतिं पाठयित्वा गृह्णीयाद्द्विजाशिषः एवं कृते भवेच्छांतिः काकाद्दिष्टविनीपवैश्येन कादर्शनेपि
काकमैथुनयुक्तः स्वच्छतः सपदि दृष्टपतनमिति हेमाद्रौ गर्गोक्तेः केचित्तु घनकाकमैथुनदर्शनेनवि
शिष्टादोषान केवलेत्याद्युः इति चेद्यदि पदाभ्यां स्पृष्टपतनेपदाहृत्याच निमित्तभेदाज्ज्ञानाज्ञाता
द्युपेक्ष्याः इति काकमैथुनशांतिः मानवसंहितायां अथातः संप्रवक्ष्यामि वायसः प्रविशेद्गृ
हे प्रवेशाद्गृहं नो गच्छेत्मासमेकं विवर्जयेत् द्वारांतरे पदां गच्छेत्साग्रमासांस्तु विवर्जयेत् देवाल १३२
यैन्द्रपालान्तग्रामनाशो भविष्यति गृहप्रवेशाने काकोगृहाशोभवत्यपकरः स्थानमार्जारेनाग

ष्ठे द्वायसः प्रविशेदिह गृहस्य मरणं विघातः सर्वनाशो गृहे भवेत् एतेषां दोषजातानां शान्तिं
वक्ष्ये समासतः प्रवेशस्थानदेशे तु दक्षिणे वा गृहान्ततः आचार्यं वरयेदादौ ब्राह्मणं वेदपारगं व्रीहि
णां द्रोणेन वस्त्रेण कलशं स्थापयेद्व्रणं चदं पंचपल्लवसंयुक्तं पंचगव्यसमन्वितं पंचरत्नसमायुक्तं पूर
येत्तीर्थवारिणा तस्योपरि न्यसेत्पात्रे कांस्यके रूपं शचीपतिं कर्षमात्रसुवर्णेन तदर्धेनाथ वा शक्तितः
यत इन्द्र इति मन्त्रेण अर्चयित्वा तु देववित् इन्द्रादीशानपर्यन्तं अर्चयेल्लोकपालान् क्रमात् कुंभाभिमंत्र
णं कुर्यात् स्त्रीहृद्यं च स्मरन् जपेत् स्वगृह्योक्तेन विधिना होमकर्म समाचरेत् यत इन्द्रेति मंत्राभ्यां सा
मिदाज्यचरून् हुनेत् अष्टोत्तरसहस्रं वा अष्टोत्तरशतं तु वा त्र्यंबकेन मंत्रेण तिलान् एकशतं हुनेत् इंद्र
विसृष्टमंत्रेण लाजहोमं समाचरेत् उपहोमं ततः कृत्वा महाव्याहृतिभिर्हुनेत् इंद्राय स्वाहा वाय
वे त्वा तन शामनाय स्वाहा शान्ताय स्वाहेति ततः स्विष्टकृतं हुत्वा होमशेषं समापयेत् संपातैरभि
षिक्तस्तु गोयुग्मं दक्षिणां दिशेत् आज्यावलोकनं कृत्वा महाशान्तिपाठनतः इति वायसशान्तिः
नारदः श्रीरग्निर्वधुनाशश्च वित्तहानिर्महद्भयं वंधुलाभः पुत्रहानिः स्त्रीचिन्ता महतीगदः सर्वा
दीनि फलान्येषामिंद्रलूने च मस्तके पंचत्वक्पल्लवस्नानं चाम्रतफलोदकैः त्र्यंबकमंत्रितैर्मंत्रैः स्ना

शां॰क
१२२

133

नाद्दोषंविमुञ्चति एवमेवाग्निदाहेपि मस्तकेऽमेध्यइतिषिते दंतच्छेदेकाककृतेसरटीपतनेपिच
लाभदः कुग्रगोधाश्चशुभदोव्यत्ययेव्ययः दक्षिणेस्फुरणेलाभंवामेस्फुरणमन्यथा स्त्रीणांविपरीतं
सीतापहारीद्रवणदावरणंवामानिनेत्राणिसमस्तसंतीतिरामायणोक्तेः अन्यकाकमैथुनदर्शनात्तिः
मदनरत्नेनारत्नेनारदः देवावायदिवाशौचः पश्येद्विटपीनार्थवत्सरं तद्दोषशमनायैतच्छांतिक
मसमाचरेत् गृहस्येशानभागेतुहोमस्थानंप्रकल्पयेत् स्वगृह्योक्तविधानेनतत्रस्थाप्यहुताशनं स
र्वांतेसमिदाज्यैर्जुनेदष्टोत्तरंशतं प्रतिमंत्रंत्र्यंबकेनाप्यपमृत्युहरेणच अपमृत्युमपव्रध्यं अयेतःप
पशुंजहि अथातोऽग्न्याहवे रायस्पोषंसहस्रिणं १ येतेसहस्रमयुतंपाशाःमृत्योमर्त्यायहंतवे
तान्यज्ञस्यमायया सर्वानवयजामहे २ अपमृत्युमपव्रयमितिमंत्रद्वयेनतैत्तिरीयेश्रुतिं व्याहृ
तिभिर्व्रीहियवतिलैर्जपाद्यैश्चप्रकल्पयेत् सुवर्णाकृतिंवज्रकपालंकर्णाक्षुचिरलंकृतः सुवर्णंशृंगीरौ
प्यखुरंकांस्याधेनुपयस्विनी वस्त्रालंकारसहितांतिलकद्वादशसंयुतां तदर्थेनतदर्थेनतदर्थे
नाप्यवागुतः यथावित्तानुसारेणन्यूनाधिककल्पना आचार्यायप्रष्टोत्रिपायशांचदद्यात्तु
दक्षिणे ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वस्तिवाचनपूर्वकं एवंयः कुरुतेसम्यक्सतद्दोषात्प्रमु १२२

च्यते अथ पल्लीसरटशान्तिः मदनरत्ने वृद्धगार्ग्यः मूर्ध्नि राज्यश्रियो वाप्तिर्नेत्रयोर्बंधुदर्शनं नासि
कायां तु सौभाग्यं वक्त्रे मिष्टान्नभोजनं कंठे तु स्त्रीप्रियाश्लेषः स्कंधयोर्विजयो ध्रुवं पतला भौ वाक्रयु
ग्मे करयोरर्थसंचयः वक्षःस्थले तु सौभाग्यं हृदि प्रीतिविवर्धनं कुक्षौ स्त पुत्रलाभश्च नाभौ कीर्ति
विवर्धनमिति वाधाढः अन्यत्रापि नाभौ पुत्रफलं पतने कथं गुल्फे च रोगकृत् पुत्रलाभस्तु कुक्षौ स्यान्ना
भौ कीर्तिविवर्धनं अर्थलाभस्तु पृष्ठे स्यात्पार्श्वयोः सुहृदागमः स्तनयोः पुत्रलाभश्च नाभिस्थाने सु
खं भवेत् कटिस्था वस्त्रालोभो गुह्यस्थाने सुमागमः पृष्ठदेशे विनाशः स्यादूरुजान्वोश्च वाहनं जं
घयोश्चानिरुद्योगः पादयोर्भ्रमणं भवेत् इत्थं पल्याः प्रपातस्य फलं ज्ञेयं विचक्षणैः एतदेव फलं
विज्ञानं सरटस्यारोहणे पल्याः प्रपतने चैव सरटस्य प्रपातने पंचरात्रे भवेत्तस्य व्याधिपीडा विशेषतः
पतनानंतरं तस्यारोहणं यदि जायते पतने फलमुत्कृष्टं रोहणे विफलं भवेत् आरोहणे चोर्ध्व
केष्वधो वक्त्रे तिपातनं भवेद्यदि स्वगोत्रेण तत्फलं जायते ध्रुवं मृत्युयोगे दग्धदिने पाते च यमकंटके
चैवाष्टमे न पतने च जन्मर्क्षे विषनाडिके अष्टमेशे क्रूरयुते विष्टिवैधृतिसंयुते विष्टिवैधृतिसंयुते उ
तिमित्तेन यो पाते निधनं जायते ध्रुवं तयोः स्पर्शनमात्रेण सचेलं स्नानमाचरेत् गव्यं पंचविधं प्राश्य

शां·क
१३४

कुर्याद्राज्यवलोकनं शास्त्रेवाप्यथवाशास्त्रेपदीक्षेदाम्ननःशुभं ब्राह्मणान्वाचयित्वातुशांतिकर्मततश्च
रेत् प्रतिरूपंतयोः कुर्यात्स्वर्णेनस्वशक्तितः रक्तवस्त्रेणसंवेष्ट्यगंधपुष्पैः प्रपूजयेत् अग्निसं
स्थापनंकृत्वाहोमंकुर्याद्विधानतः मृत्युंजयेनमंत्रेणसमिद्भिः खदिरैःशुभैः तिलैर्व्याहृतिहोमंचअ
ष्टोत्तरसहस्रकं महाव्याहृतिहोमंचसर्पिःक्षीरेणकारयेत् अभिषेकंततःकुर्याद्यजमानस्यसुधीः ति
ब्राह्मणान्हस्तकैश्चयोः शांत्यादिकमंत्रतः धेनुंवस्त्रयुगंदद्यात् कुर्याच्छांतिमतन्मा नसाभुवि
जयेत्लक्ष्मीः कीर्तिःपुष्टिश्चजायते पल्लीसरटयोः शांतिविधानेशानकोदिते कीर्तितंचफलो
येनंवृद्धगार्ग्येणधीमता इतिवृद्धगार्ग्योक्तापल्लीसरटशांतिः नारदः पल्याःप्रपातनेचैव
सरटस्यप्ररोहणे शुभाशुभंविजानीयात्ततस्थानविशेषतः पल्याःप्रपतनेपूर्वंफलंवक्ष्येशु
भाशुभं शीर्षेराज्यश्रियोवाप्तिर्भालेचैश्वर्यवर्धनं सव्येभ्रूजेजयःप्रोक्तोवामकेमहद्भयं कर्ण
दक्षिणभागेधनलाभस्तथैवच वामकर्णेचतुनिधनंगदितंपूर्वसूरिभिः सव्यहस्तेमित्रला
भोवामहस्तेचतुनिःस्वता उदरेदक्षभागेतुसपुत्राप्तिरुच्यते वामभागेमहारोगाःकर्णासव्यम
हयशः वामकर्णेतुनिधनंभाषितंतत्त्वदर्शिभिः जान्वोरेवंविजानीयात्सव्यपादेशुभावहं १२२

वामपादे तु गमनमिति शाकर्मसु सर्वशः स्त्रीणां च सरटे चैवं व्यत्ययेन फलं वदेत् फलं प्ररोहणे चैव स
रटस्य प्रचारतः सर्वांगेषु शुभं विद्यात् निकुर्यात्स्वशक्तितः शुभस्थाने शुभावाम्निरशुभे दोषशांत
ये तस्य रूपं सवर्णेन कृत्वा रूपं तथैव च मन्त्रं जपेन मन्त्रेण वस्त्रादिभिरथार्चयेत् अग्निं तत्र प्रति
ष्ठाप्य जुहुयात्तिलपायसैः आचार्यो ब्राह्मणैः सह कैः कुर्यात्तत्राभिषेचनं आज्यावलोकनं कृत्वाश
त्या ब्राह्मणभोजनं गणेशादेवपालाकत्र्यंशाणां पगादेवताः नामाशीस्सेनपः कार्यशेषं पूर्ववदाच
रेत् अविरिम्भोदादिणां दयायाम्भोदश्लोमः स्वशक्तितः इति कमलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने नारदो
क्तापल्लीसरटशान्तिः अथ कपोतशान्तिः मदनरत्ने नारदः आरोहणं गृहं यस्य कपोतो वा प्रवे
शयेत् स्थानहानिर्भवेत्तस्य हानं वपरंपराः दोषाय अश्लितारो हेदाशिद्राणां नागीवायच नत्क्रान्तिस्तु
प्रकृतेव्याजपहोमविधानतः ब्राह्मणात्वरमेन तु स्वस्तिवाचनपूर्वकं षोडशाद्वादशाष्टौवाश्रोतस्मा
र्तक्रियापराः देवाः कपोत इत्यादि ऋग्भिः स्नानं च विजिपः कुंडं कृत्वा प्रयत्नेन स्वगृह्योक्तविधानतः ई
शान्यास्थापयेद्वह्निं मुखान्ते ष्टान्तरंश्याते प्रत्येकं समिदाज्यान्नैः प्रतिप्रणवपूर्वकं यत इंद्र भयामहे स्व
स्तिदा इति त्र्यंबकैः त्रिभिर्मन्त्रैश्च जुहुयात्तिलाव्याहृतिभिः सह जपादीश्च ततो भक्त्या कर्तापूर्णाहुतिं स

शां.क. यं विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्याद्दोषशांतिं ततो जपेत् ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चात्स्वयं भुंजीत बंधुभिः एवं यः
१३५ कुरुते भक्त्या तस्माद्दोषात्प्रमुच्यते पिंगलस्य गृहे ह्येवं मधुवल्मीकयोरपि संपूर्णे मंदिरे हानिः शून्यं स
यस्त्वमंगलं प्राकारेषु पुरद्वारे प्रासादाद्येषु वीथिषु तत्फलं ग्राममध्ये च सीम्नि सीमाधिपस्य च शां
तिकर्मादि विलंकार्यं पूर्वोक्तेन क्रमेण तु इति कपोतपिंगलादिशांतिः अथाश्विनशुक्लप्रतिपदि तु
रंगपूजा तत्र मंत्रः शालिहोत्र नमो देवाधिदेवाय तुरंगबलधारिणे सर्पपुत्राय देवाय तुरंगत्राणाय
णं नमोस्तु हे रूपनारायणीये [illegible] यथा सर्पपुत्र महाबाहो उच्चैःश्रवाहृदयनंदनः
शांतिं कुरु मे तुरंगाणां रेवंताय नमोस्तु ते तत्रैव ब्राह्मे आश्वयुक्शुक्लपक्षे तु स्वातियोगे शुभे दिने पू
वं मध्ये: अश्वानामभ्युदयमे सूर्यमावाहयेत् तस्मात्तस्यैव रेवंतं च पूज्योसौ उद्यातमं एजनीपाश्च तुरगान्
नवमीयावदेव हि शांतिस्तस्य यत्नेन कार्या तदानेपायिने दिने धान्यं मज्जातकं कुष्ठं वचा सिद्धार्थकास्त
था पंचरंगेण सूत्रेण तदा तेषां तु बंधयेत् वायव्यां वीरुणे सौरैः प्रासेवमंत्रैः सवैसवैः वेषट्दवे
सप्ताग्रे यदेरामः कार्या दिने दिने तुरगा रक्षणीयाश्च पुरुषैः शस्त्रपाणिभिः न वा नाडाः क्वचित्तत्र न च वाह्याः कथंचन १३५
आश्विनशुक्लपक्षे प्रसाति येप्रातः स्वातियोगस्तदादि नवमीपर्यंतं व्रतमिदं रेवंतपूजाख्यं वमध्येः अश्वमेधसमप्रदं प्रतापात्

पूजयेदित्यर्थः शालिहोत्रेनीराजितैश्चतुरगैः कृतेचलोहाभिचारिकेयज्ञे अभिषिक्तेराजाश्वेना
तोनृपाणांमवेयात्रा आषाढकृष्णपक्षेतिथौ द्वितीयादिसप्तरात्रेनवडवानृपेणिकास्वातिःसू
र्यस्यवहृतिरयं साभारेणाक्रांताकुड्यायाद्वारविरीतानेभीता तेषांतेजःसत्वंवलंचहृत्वंति
गृह्णाति तस्मात्वात्स्मत्यनायेवाजिनीपीडाभवेत्महती एवंचसप्तरात्रेस्वातेसंपातएवानेदिष्टः
तत्रदिवाकरकिरणैरस्पृष्टावाजिनारक्षाः शालांतदीपालिंमांमनोरमंवर्जितांचरविकिरणैः
नानाकारैःपुष्पैरलंकृतांधूपितांकुर्यात् तस्यांलातास्तुतरगाः संपूजितामर्चिताहितीयापा
प्रकर्षैः शास्त्रहस्तैश्चसमाहृदयाश्वितव्यास्त्व गुग्गुलहिंगुवचस्यां सतचायामार्गोतजलेलोहं क्षिप्त्वा
र्थोश्वेलस्यावमीयाद्वाजिनांकंठे वचस्याञ्चामलकितंडुलंवीजं वेदिंचकल्पयित्वामध्याविधा
नेनपावकंजुहुयात् शालिहोत्रादितेनमंत्रेणतेनतहोमयेत् रोहितारसमहाभागहव्यवा
डमरोत्तम सूर्यध्वजकृत्वाश्वस्वर्गस्यप्रपिनः पथि उत्तिष्ठहोमन्पृस्नेमशांतिरस्तुहयेष्वस्वा
हेतितत्रमंत्रेणाप्रापयेत्प्रयमाहुतिं ततःप्रजापतीद्रायसोमायवरुणायच वैवस्वतेकुवेराय
हुषेणपाहिपापिने आदित्येभ्यस्तथाश्विभ्यांहदेभ्योवसुभिःसह विमोश्वविश्वेदेवानांसाध्या

ग्रां·क
१३९

नागरुभिः सह स्वाहाकारेण जुहुयात्तथाग्नेर्हव्यवाहने प्रजापत्यादिमहद्देवेभ्यः समस्तेभ्यः प्रकाश
तिरूपनारायणः विद्याधरयक्षगंधर्वनक्षत्रोरगाणां गृह्णां वरवासुकिप्रभृतीनां गरुडसुपौर्णमासी
देवतानदीनां सागराणां वनस्पतीनां स्वाहाकारेण जुहुयात् अन्येभ्यो देवेभ्यः स्वाहा इति नित्यैः वादित्र
वाहनागारणांते विप्रं प्रयोजयेत् अतिक्रम्य च समाहमष्टम्यां स्नापयेद्यथा वरुणाय बलिं दत्वा
पश्चात्तोयेवगाहयेत् अष्टम्यां द्वितीयायां अष्टमतिथौ नवम्यामित्यर्थः ततः शुक्लनवम्यामतिक्रम्यन
गणाहहिः नवम्यामतीतायां दशम्यामित्यर्थः तथा च भोजराजः उक्तविधिविहितं बलिं च नी
राजने च बलवृध्ये आश्वयुजेऽष्टम्यां शुक्लादिनयथाक्रमं नृपतिः द्विजपूर्वैस्तरायां त्वदेयो प्राक्
पवर्णेषु चैव तत्र तोरणमध्याप्य दशहस्तसमुच्छ्रितं विस्तारे षोडशमात्यान ध्वजमालाविभूषितं
शुक्लतानान्तोवाहाः सान्द्राहितकर्परः सराः पुष्पाहवलयोऽपि पुष्पगीतवादित्रैः स्तवैः सूतमा
गाश्च तत्र तोरणसंनिधौ दक्षिणे क्षमातिकद्वैश्वा वापाग्निं पुरोहितः अष्टैमनदूपाश्वगारु
ल्कहस्ताहितधास्थिताः तेनाग्निं व्रतिहारेण कर्पूरहल्कापदीपनं हविः पोषेण राजश्वं प्रोक्षाये
चानतर्पयेत् चरुपोषेण पिंडं वाजिने दद्यादित्यर्थः अश्वराजपुरोधास्तु विश्वस्तेऽपरत स्थितः १३९

वरुणः पाशहस्तस्त्वां पृष्ठतः परिरक्षतु वैवस्वतकुवेरौ च पार्श्वयोरभिरक्षतां चंद्रादित्यौ पृष्ठ
वेणाम्बरीषपृथिवीधराः रक्षंतु वक्रे गंधर्वा वलमिंद्रो ददातु ते हविःषो बभिरामाश्च विजयाय
महीपतेः ततस्तं प्राशितं चापि पूजयेद्भिषजांवरः कर्णे जापमिदं चास्य दक्षिणे श्रवणे न्यसेत्
कुलाभिजननं ज्ञात्वा लक्षणैर्व्यंजनैः स्थितं भर्त्तारंमभिरक्षंतं शिवस्तव भवेदिति श्वेकेदं उमाति
छाति नमस्तस्तुरगोत्तम एवमामंत्रितो वाजीवल्लभपाठतिनादितः सेच्यमानः कुलोत्सृष्टैर्वारि
भिर्मंत्रसंस्कृतैः ततस्तोरणमध्ये तु मंत्रिभिः सह पार्थिवः निर्गच्छेन्नृपमिसृक्काशेषैरन्तगतो
नृपैः कुर्याद्दाश्वपुजेकर्म सर्वमेतदशेषतः इति सत्यनारायणकृतशालिहोत्रोक्ताश्वशांतिः
अथ मदनरत्ने अश्वशांतिः शालिहोत्रे उत्पातेनिमित्तेषु वाजिनामिंगितेषु च हयशालांतरे भागे
स्थंडिलं तत्र कल्पयेत् त्रिनाडीयोषितस्तत्र शांतिं कुर्यात्प्रयत्नतः नवपात्राणि देयानि पूर्णकुंभे
ष्वतेषणा रसा घृतदुग्धदधिमधुरूपाः क्षीरस्पलं कृतोसीतोयपात्रवत्कृतपेशलः अश्वाकृतीज्ञे
भ्या ब्रह्मोद्धृते ततः समाहितः पितामहाय रुद्राय स्कंदाय वरुणाय च अश्विभ्यां चैव धर्माय यम
ताय च ब्रह्मणाग्नये वायवे चाप्सरोभ्यः श्रियै देव्यै तथैव च गंधर्वेभ्यश्च सोमाय उच्चैःश्रवसे एव च

शा॰ क
१३२

देवतापापमवेतत्तत्रस्थास्फलकारिणी मंडलेतांविदित्वाचवलिभिश्चाथपूजयेत् शान्तेमध्यपिकंठ
नाथतिदेवंपुरोहितः ततस्तुपूजनंकुर्यात्देवतानांविशेषतः पायसेनाप्युपिकादीपधूपमा
ल्यानुलेपनैः मधुपायससंमिश्रं विप्रान्भोज्याः सदक्षिणाः एकैकंदेवमुद्दिश्यदशसमाह
पंचवा स्वर्णंचैवदतंगोंमौगांचकांस्यंचदक्षिणा निष्कत्रयंतदादेयंत्रिरात्रंतनस्त्रिमना वा
हाश्वपूजयेत्सर्वान्स्वास्तिवाच्यादिनोत्तमाः एतद्धिशांतिकंकार्यंसर्वोत्पातविनाशने राज्ञोविजय
देपुण्यधनधान्यविवर्धनं इतिमदनरत्नेशान्तिरोद्योतेग्रहशान्तिः अथाश्वगजशान्तिः मदन
रत्नेमात्स्ये अथराजाप्रकुर्वीतचतुर्थ्यांगजवाजिनां शांतिमामयजंमातांतद्रुत्यातोदेयमति।
कवलानिचनानेयदाचभूमिंसंचरति नानाव्याधिसमुत्थाभिःपीडाभिःपीड्यतेयदा अरिष्टेपि
समुत्पन्नेतथोत्पातमथेपुच तदाशान्तिंप्रकुर्वीतराजानांवाजिनांतथा शान्त्यर्थंगजवाजीनांसं
डपंचसरत्नकं द्वादशारत्निमानेनसंमितंकारयेत्सुधीः कुंडंत्रिमेखलेकुर्याद्धस्तेनैवचतुरस्र
कं तस्मात्स्याद्दक्षिणतः पश्चिमेवोत्तरेतथा चतुरस्रंततःकुर्यात्कुंडंहस्तप्रमाणतः कोणेषु
चतस्याकुर्याद्धस्तंवाथत्रिकोणकं अर्कपालाशपाखदिरबिल्वाश्वत्थवटैरपि औदुंबरापामार्गसमि १३२

द्विस्तत्र च मध्ये सर्वसमृद्धिर्दीपालाशैर्वाज्यवित्तकैः तिलतंडुललाजाभिः कृत्तसिद्धार्थशालिभिः
यवैरपि त्रिमधुरैश्च मध्ये सर्वमिति स्थितिः दर्भाच पयसा चैव हुतेन मधुनापि च कोणेषु च तथाज्येन मध्ये
तु सकलैरपि स्थापयेत्ततः कुंभानष्टौ सर्वदिक्ष्वपि वस्त्रयुग्मेन संछन्नान्सर्वौषधिसमन्वितान् स
र्वरत्नयुतान्सुमान् गंधपुष्पोदकैरपि चत्वरः कलशास्तत्र चतुर्षु च समंततः कोणेषु च यथान्यायं जलव
स्त्रादिकैर्युतान् स्मरेत्प्रधानकुंभे तु नरसिंहाकृतिं हरिं चक्रशंखगदापद्मवज्रासिशरशक्तयः पूर्वादि
क्रमयोगेन ध्यातव्याः कलशेष्वपि वह्निः शक्रादिदिक्पालांस्तत्र पूजयेत् प्रधानकुंभात्पूर्वतः कुर्याद्व
त्र मंडले तत्र संपूज्य देवेशं पश्चाद्धोमादि साधयेत् मंडलाग्रे तथा कुंभे कुंभाग्रे कुंडमेव च सर्वत्रानल
संस्कारः स्वगृह्योक्तेन कर्मणा त्र्यक्षयाद्यग्निसिद्ध्यर्थं साज्याहुतिसहस्रकं आनुष्टुभेन मंत्रेण गुरुर्वास्य
पुरोहितः अनुष्टुभो नृसिंहमंत्रः स्वाहान्तसिंहविधिनेन होमयेदयुतं स्वयं समिदाज्यचरूणैवं कृत्वा
मंत्री समाहितः संपाताज्याहुतिं तां च सहस्रं वा घृतं चरेत् ततः स्विष्टकृदित्यादि समाप्य विधिवत्ततः
संस्पृश्योदरकुंभं च जपेद्दशसहस्रकं सर्वतः कलशान्स्पृष्ट्वा जपेत्तत्र सहस्रकं अंतरेषु च कुंडेषु गापा
आपूरणेन च कृताग्नेर्युगपत्कार्यहोममंत्रे तत्पूर्ववत् प्रतिकुंभे सहस्रं च जपेत्तानुपस्पृशन्

शां० क
१३८

138

पूजयेल्लोकपालादीन् गंधादिभिरनंदितः अथ राजानमाकार्य स्नानीर्णे सिंहविष्टरे कुंभोदकेन देवा
ग्रे तन्मंत्रेणाभिषेचयेत् पर्यंतकलशोद्धापितपंपश्चाद्गजादिकं गजादीनवापि ऐष्टेन तोयेन स्नापयेद्बुधः
शून्यवाहान् द्विपांश्चैव सर्वानेव समाहितः वाह्यकुंभोदकेनैव स्नापयेत्तत्र साधकः राज्ञो नीराजनं कु
र्यादाहतेषु च मंत्रवित् दक्षिणामथ्पलं दत्वाश्रुतिरभ्यो गुरवे नृप विक्रमं तं वत्स भूषादिभिराचार्याय निवेद
येत् ग्रामदानेश्वरत्नैश्च विप्रं दानाश्च जयेत्सुधीः सर्वालंकारसंयुक्त राजवाहोपरिस्थितं आचार्यो
राजभवने नृपं संवेशयेत्स्वयं एवं स्नानावशिष्टेन कुंभतोयेन मंत्रवित् गजशालां च संप्रोक्ष्य वाजिशा
लां तथैव च सिद्धार्थतंडुलतिलैः पुष्पैश्चाप्यवकीर्य च शालामध्ये नृसिंहं च सदर्शनमनामयं पूज
येद्धूपपुष्पाद्यैः सर्वालंकारसंयुतं सकुभिः कुसराद्येन कुर्याद्भूतबलिं बहिः ततः शालासु सर्वासु ब्राह्म
णान्भोजयेद्बहून् ततः संवेशनं कुर्यादाचार्यो गजवाजिनं एवं शांतौ कृतायां तु सर्वे गजादि विवर्जितः सं
ग्रामगजयुक्तस्तु नृपं लोनपजायते इति मदनरत्ने गाकुडे गजशांति अथ पशुमारणशांतिः परशुरामप्रतापेव
लिंगे यदा पशूनां पुरदेशामध्येऽष्टवर्णाः स्युः क्रमिणाल्पकाले ज्वरमतिपीडां च नरेति निर्यात्साररोसमपूर्देव्यूपा १३८
तनेयं तत्र मातंगः पशूनां मरकेशामेन राणां मथ्यदारुणं एतेषु तट्प्रणमामेषु वेदी शांतिस्तदेषाति

अथगोशांतिः गर्गः व्याधयस्तु यथोक्ता गावां वक्ष्यामि मंत्रितेते उद्वेगो हृद्ग्रहो ग्राही पतनं मोहनं तथा

पा गालिंगः स्तनना चैव दाहश्रेणो क्षोटकस्तथा कर्णलं वश्शो त्रुश्रुदपामो व्याधिरुच्यते तेषां रूपस

मुत्थानं शांतिं चापि ब्रवीमि वः रात्रौ गोष्ठेषु या गावो विचरंत्यनियतस्ततः शृङ्गप्रमानं कुर्वंति च

लंति प्रपतंति च योनिं तं चैव कुर्वंति पुरीषं मूत्रमेव च ऊकारं चैव कुर्वंति मंडलं नितथैव च प्रति

ष्ठाप्याग्रतो देवान् वेदिं कुर्यात्समाहितः देवाग्रहाः पूर्णकुंभात्कुशान्माल्यलाजाश्च वाथ्यपोलिकाः

मद्यं मांसं सपक्वं च तथैव तिलपिंडकाः हुतसर्षपतैलेन सर्वपानं च तांस्तथा शुक्लप्रतिसरान्मान्

न्समिधश्च समाहरेत् ततो रुद्रं संपूज्य ततः यथा ब्राह्मणान्वलिं हेन स्तवं देते सततं नतयं स पिवः पाश्वा

तो देवो गोष्ठमारीं व्यपोहतु पूज्यते सततं भक्त्या विसृता प्रभविसृता स शिवः श्रीमान्तास चिरं गोणं च

टाकर्णगोणनयः नित्यप्रणाम्यते कागहृष्टेनान्यचैतसेति नित्यरुद्रं वलोपेतो रुद्रभक्तिसमन्वितः

वेटाकर्णिमयो देवो यः शिवो ज्ञाननायकः शिवयोगात्प्रभावेन गोष्ठमारीं व्यपोहतु शिवाय देवदे

वाय महादेवाय योगिने हराय स्थाणवे नित्यं हराय योगाय ते नमः पराशराय सिद्धिय मंत्रसिद्धिप्रदायि

ने ॐ वकाय महेशाय त्र्यंतापनमोनमः अभिमंत्र्याणि वंतोय मेतोमें चैर्येप्याक्रमं प्रोक्षयेद्गवां वादे

शां॰ क॰ १३९

हेतनः शांतिर्भवेद्ध्रुवं ॥ इंद्रयः प्रदत्तेयोषु रोगार्त्तोऽस्य विशेषतः ॥ योऽशांतिकृत्सदाकालं सोऽषु शांतिर्भवे
द्ध्रुवं ॥ इति गोशांतिः ॥ अथाश्वशांतिः ॥ परशुरामप्रतापे स्कांदे ॥ शमन्यत्र येत्तिप्रं वाराननं गांश्च हरये
त् ॥ रेवंतेष्टजयेत्तत्र महाकाले हरिं हरं ॥ सहस्रकलशायामाग्नेरेव रुद्रतनाशाने ॥ अश्वानां व्याधयोप
त्रशांत्या ब्राह्मणभोजनं ॥ दद्याद्देवहृते त्विप्रे व्याधिः शाम्यति वाजिनां ॥ ईश्वरस्य कुवेरस्य यमस्य वरु
णस्य च ॥ बृहस्पतेर्हुताशन सोमर्हेंद्रस्य विवस्वतः ॥ पूजां कुर्यात्तरो नित्यं होमं चापि विचक्षणः ॥ नक्षत्रमाहे
श्वराः सप्त महादेवाद्विनिर्गताः ॥ चत्वारो राजसास्तेषु मुनिभिः परिकीर्तिताः ॥ त्रयो रौद्राः स्मृताज्ञे
या ये वै नित्यं नित्यं वाजिनः ॥ पंवंशाणाहरा राजन्नुद्रस्य वशवर्तिनः ॥ त्रिदिनं चैव सप्ताहं दशाहं पक्ष
मेव च ॥ यावत्कालं कर्म कुर्यान्मूजयेत्तावदेव हि ॥ तावदेव च होमं च कुर्याज्जुहुयात्परः ॥ सर्वं देवतां तां प्र
सादेन रोगाः संचंति वाजिनां ॥ शालिहोत्रे स्थानाय कर्षणं कृत्वा पीवपूजा विधीयते ॥ उच्चैः श्रावाह्य
यः पूज्यो नक्षत्रमपि जन्मनः ॥ विनायको यस्य हेतं नष्टं योगाणां प्रतिभवेत् ॥ हयमाने समस्त्यत्रे ह
यानां चाप्युपद्रवे ॥ इमां शांतिं प्रवक्ष्यामि नमेनिगतः शृणु ॥ ग्रहोराचेषु ताम्रन्नागशांतिं कुर्यात्पुरो
हितः ॥ चत्वारो ब्राह्मणास्तस्य सहायाः स्युर्जितेंद्रियाः ॥ ऋग्वेदपारगश्चैको द्वितीयो यजुषां वरः १३९

वरः तृतीयः सामवित्स्याच्चतुर्थश्चाप्यथर्ववित् मध्येऽग्निकुंडं कुर्वीत मंडपं तत्समं ततः विदिक्षु विन्यसे
त्कुंभान्पूर्णान्नौषधिवारिणा रत्नपात्रं न्यसेन्नैऋतैशानादिक्रमेण तु सर्पिषः पयसो दध्नो मधुनश्च यथा
क्रमं कुंभं न्यस्य पूर्वभागे तु यजेद्देवं सुरं विभुं दक्षिणे तु समं कुर्याद्याम्यमेव समग्रं तथा उत्तरे तु यथाभा
गे यजेद्वैश्रवणं विभुं देवाश्च पूजनादिविधिवद्राज्यहोमसमस्तनाभवेत् ततः पूर्वादितत्तद्देवतामंत्रजपश्चा
भिषेकश्च इतिशालिहोत्रोक्ताश्वशांतिः परशुरामप्रतापे स्कांदमाहेश्वरयोः अश्वेष्टान्तरायुते कुर्याद
ग्निसूक्तेन वै द्विजः जपं होमं च रुद्रजातान् देवतानां शांतिकारणं अग्निर्होतेति सूक्ते अथ सारमेय
शांतिः तत्रैव एवमेव प्रकर्तव्या सूत्रमेयरुजापहा शांतिशांतिविधानतः पूर्वदृष्टेन वर्त्मना इति सारमे
यशांतिः अथ भविष्योक्ता महाशांतिः कृष्ण उवाच महाशांतिं प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषितां पार्थिवा
नां हितार्थाय महोत्पातनिवारिणीं नृपाभिषेके सा कार्या यात्राकाले नृपस्य तु दुःस्वप्नदुर्निमित्ते च ग्रह
वैगुण्यसंभवे विद्युल्कातिपाते च जन्मनक्षत्रग्रहभेदने केतूदये च तिर्यान्ते हितिकंपस्य संभवे प्रसूतौ म
लयजने यामलस्य च संभवे छत्राणां च ध्वजानां च स्तंभानां तथैव च काकोलूककपोतानां प्रवेशे
ग्रमनस्तथा क्रूरग्रहाणां वक्रे च जन्मादिष्वशुभेषु च जन्मतिथ्यादिषु चैव चतुर्थे वाष्टमे तथा यदा

प्रा॰ क॰
५॰

सर्वगुरुमंदाराः सूर्यश्चैव विशेषतः आरो भौमः बुधे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्यशीतांशुकीलके वस्त्रायुधगवास्ये
शुभस्त्रकेशायनासने यष्टिभिः प्रविंद्दश्पेन राज्ञा विंदपनस्तथा वेश्मनक्षत्रलाभे गोगर्भे च स्वतरीशुच र
विचिंवद्दयेदृष्टि महाशांतिः प्रशास्यते सर्वाणि दुर्निमित्तानि प्रशमं यांति सर्वथा तां कुर्युर्ब्राह्मणाः
पंचकुलशीलसमन्विताः चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च द्विवेदाश्चापि पंडित अथर्वणा विशेषेण वहवाश्चात्र
संस्थिताः कृच्छ्रोपवासनक्ताद्यैः कृतपापविशोधना पूर्वमाराध्य मंत्रास्तत्र प्रारभेत ततः क्रियाः दशहा
दशहस्तं वा मंडपं कारयेच्छुभं तन्मध्ये वेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्तप्रमाणतः आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्त
मात्रं सुशोभने मेखलात्रयसंयुक्तं योन्या वापि समन्वितं रवींदोर्भूपरागेषु महोल्कापातनेषु चा
उत्पातेषु तथान्येषु निमित्तेषु च सर्वशः सर्वारिष्टोपशमनी महाशांतिः प्रशस्यते चाहचंदनमालाचतो
रणालंकृते तथा गोमयेनोपलिप्ते च मंडपे तेद्विजा ततः शुक्लांवरधराः स्नाताः शुक्लमाल्यानु
लेपनाः कर्म कुर्युर्विशेषतः ततश्चतुर्षु कलशान् स्थापयेद्यान्निवेशयेत् आग्नेयादिषु कोणेषु
पंचमं मध्यतस्तथा सुदृढान्वक्ततेपन्येह तन्तुपल्लवधारिणो ब्राह्मकर्मदिनेन पंचगव्यंतु कारयेत् गोमूत्रं ताम्रवर्णा
याः स्यादिनामंत्रवत्सं च गावो हुतत्तत्पर्णः औषधिः पंचरत्नानि रोचनाचंदनेन तथा सिद्धार्थकान्शमी दूर्वांकु । ५५

पाञ्चीन्द्रियवांस्तथा अपामार्गफलवतीन्यग्रोधोदुंबरौ तथा सल्लाश्वत्थकाभित्याश्च प्रियंगून्वटपल्ल
वान् हस्तिदंतमर्दैवैच कोणाक्रमेण विन्यसेत् फलवती गंधः प्रियंगुः प्रियंगुः कंगुः ·· पुष्पती
र्यादकोपेतं पंचगव्यं च मध्यमे अखंवाचमितीदं वाव क्रिक्रमाभिमंत्रणं आग्नुः प्रिप्रान्तेनैर्ऋत्यां पूर्व
वावायुगोचरे ईशावास्यं चतुर्थस्य कुंभस्याभिमंत्रणं मध्यमे वत्वथनमस्याहृदः कुंभपञ्चभवाः गं
धपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैनैवेद्यैर्हतपार्थितैः फलैश्च नालिकेरैश्च दीपकैः कुंभपूजनं स्वस्तिवाचनं कैचैव
कारयेत्तदनंतरं क्रमेणानेन धानकैः रग्निकार्यं प्रयोजयेत् अग्निं हतमिहाग्निं वपूर्वमेवं प्रधापयेत्
एवं कलशस्थापनात् हिरण्यगर्भः समितिब्राह्मासनेन नियोज्य कुशाच्च साप्रणीपात्रं मंत्रेण विनिवेश
येत् कृत्वा संस्कारणं वह्नेराज्यसंस्कारमेव च अथवा सादयेदत्र द्रव्यं यस्य प्रयोजनं ततः पुरुषसूक्तेन
पायसश्रपणं भवेत् अभिघार्याथ संसिद्धं पायसं स्थापयेद्बुधः अष्टादशप्रमाणाभ्यो दशादथ शमीमयान्
पालाशीः समिधः सप्तसप्ततोऽग्निं दापयेत् आघाराज्यभागौ तु कृत्वा एवं क्रमेण तु जुहुयादाहुतीः
सप्त जातवेदस इत्यृचा स्थालीपाकस्य जुहुयात् अग्नये जातवेदसे न तत्सम्सूक्तेन च ततो जुहुयात्ततः य
मायेति चासमन्त्राः स्वाहान्ताः जुहुयात्ततः इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतीर्बुधः तद्व्यैभ्यस्ततः स्वा

शा·क·
१४९

(५५)

ह्रासमविंशतिराहुतीः नक्षत्राहुतयश्चकृतिकाभ्यः स्वाहेत्यादिभिर्मन्त्रैः कार्याः तत्र रोहिण्यादयपुष्य
हस्तादित्रयानुराधादित्रयाभिजिद्धनिष्ठाशतभिषक्रेवतीष्वेकवचनं पुनर्वसुफल्गुनीद्वयविशाखा
श्विनीषुद्विवचनैश्शेषेषु बहुवचनं यत्कर्मणेति जुहुयात्ततः स्विष्टकृतं पुनः ग्रहहोमस्ततः कार्यः इति
लोराज्यपरिस्रुतैः प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा होमकर्म समापयेत् ततस्तूर्यनिर्घोषैः काहलाशंखनि
स्वनैः यजमानस्य कर्तव्या अभिषेको द्विजोत्तमैः कार्यश्च यं हुतसंस्रुते समे भद्रासनोपस्थितेन कार्यश्च यः
आपर्यानीभिरेव वेदीमध्यगतं कृत्वा हुतनिर्मितप्रणीतये पंचभिः कलशैः पूर्णैर्मन्त्रैरेतैर्यथाक्रमं स
हस्राक्षेण प्रथमं ततश्च वशनापुषा सज्जोषसा चेन्द्र इति द्विधानि वरुणेति च उपदादिवेति च ततः स्नाप
येयुः समाहिताः ततो दिशां बलिं दद्याद्विविधान्नसमन्वितं नमो सर्वदेवेभ्य इति मन्त्रमुदाहरेत् स्नातस्य
ब्राह्मणाः सर्वे पठेयुः शान्तिमुत्तमं शान्तितोयेन धारां च पातयित्वा समंततः पुण्याहवाचनं कृत्वा शा
न्तिकर्म समापयेत् तीर्थे देवालये वापि गोदोहं कारयेद्बुधः दक्षिणां हिरण्यं वासांसि पापनान्यसमा
नि च विप्रेभ्यो दद्याद्दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या विमत्सरः दीनानाथाविशिष्टेभ्यो दद्याच्चैव युधिष्ठिर भोज
नवातिपं दत्वा ततः सर्वं प्रतिष्ठति आयुश्च लभते दीर्घं पापान्न विजयते क्षणात् दुर्गाणि वा स्यानि

ज्ञांतिपुत्रो शुभलभते शुभान् उत्पाताः प्रशमं यांति ग्रहपीडाश्च दारुणाः यथाशस्त्रप्रहाराणां कवचं
वारणं भवेत् तथा दैवोपघातानां शांतिर्भवति वारणं अहिंसकस्य दांतस्य धर्मार्जितधनस्य च
दयादाक्षिण्ययुक्तस्य सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः अर्थान्समर्धयन्ति वर्धयन्ते च धर्मकामं प्रसाधयन्ति तस्य त
ष्टिपापं यः कारयेत्सकलदोषहरी महार्थः शांतिं प्रशांतहृदयः पुरुषः सदैव इति कमलाकरभ
ट्टकृते शांतिरत्ने भविष्योक्ता महाशांतिः अथापमृत्युनिवारणं मदनरत्ने बौधायनः अथमृत्युं
जय कल्पं व्याख्यास्यामो जन्मनक्षत्रे प्रथमनक्षत्रे वा जन्मतिथौ वा आलभ्यानन्ते परिविष्य पुण्याहं स्वस्तिऋ
द्धिं वाचयित्वा देवयजनोल्लेखनादि अग्निमुखांते कृत्वा नवमित्र्यायवान् प्रकामं जुहोति प्रादेशमात्राः समिधो
दूर्वाः समिधोष्टसहस्रमष्टशतं वा दधिमधुघृतपयांसि संमेल्याभ्यज्याद्दधाति अथैतं
मृत्युं प्रमते मंत्रागात् यं प्रमस्त्योमा नो महांतमा नस्तोके च ये ते सहस्रमित्यचत्वारि जातीमृत्यु जुहोति म
निर्णयवापुर्वधंता भूः स्वाहा मृत्युर्नतां भुवः स्वाहा मृत्युर्नतां स्वः स्वाहेति त्रिभिः एकत्र मृत्यु भवति स्ति
उमाथेव वरप्रदानादयाग्रेणाग्निं दूर्वास्तंवेऽनतृणौष निदधाति तृच्छपो राहणी मिहरभ्यपदक्षि
णां ददाति येवंहयमनोहाहेह्यं हिरण्यं कांस्यं वासो वेत्याह बौधायनः अथ कामः कर्तास्ति च

भमनद्धौ=

हुत्रु ही तेनाज्येन   थे   अप=३

ग्र·क
१५२

तरो वा विप्रान्संभोज्य पुण्याहादि वाचयित्वा संकल्प्याग्निं प्रतिष्ठाप्य निर्वपादि नाम वित्रे यवमयं चरुं श्रप
यित्वाज्यभागांते चरुमवदाय सावित्रीमनूच्य तत्ये वकं स्वायास्ति स्त्रो हवी गव्य दध्याज्य क्षौद्रपेन मन्त्रु रिति
ग्राद्भिः षट्कृत्व माज्येन नानादिमन्त्रेण शाविति त्रीन् जयहोमान् कृत्वा यदस्येति स्विष्टकृतं कृत्वा त्रलावि
सर्जनांते ग्रहणाग्निं हवींसि वेतन्त्वके योरिति कृतशेषं चरुं निधायाग्निं संपूज्य स्वर्ग्येन मस्त्रं कृत्वा विप्रान्
भोजयेत् एवं स्वकर्तृके आचार्यपत्ते दक्षिणा ग्रहयज्ञयुते दिनत्रयं रोगिणां कार्यः प्रबलरोगे
यावद्रोगनिवृत्ति प्रत्यहं कार्यः इति हवींगुडूचीहोमः अथ महामृत्युंजयहोमं व्याख्यास्यामः कृत्वा
द्रोहे भिचारे दीर्घरोगे ग्रहपीडायां मृत्युप्राप्तौ सोमहाव्याधौ महापदि चंद्रसूर्यग्रहणे दोषे जन्म
नक्षत्रे विषनाशे कुहूव्रजे द्वाश्रन्येषु महाभयेषु परिहारार्थं मासि मासि जन्मनक्षत्रे प्रोक्ते काले
वावत्सरे वाश्रावार्य त्रा वास्य यं वा आयुष्कामैः कर्तव्यः स्नात्वा पुण्याहं वाचयित्वा प्राणानायम्या
स्वकर्मणः आयुष्कामार्थं महामृत्युंजयहोमं करिष्ये इति संकल्प्याग्नेरुपसमन्वाधानादि पा
त्रप्रयोगकाले हवींषि त्रिकस्य षट्त्रिंशादधिकं शतत्रयमासादयेत् गुडूचीखंडानि चतुरंगुलप्रमाणा   १५२
नि व्रल्माणं दक्षिणतो दर्भेषु निधाय व्रीहितंडुलान्निर्वपति· मस्वेत्यो इष्टं निर्वपामीति त्रूसी स्वहननांते

होम संभार:
गुडूचीखंडा: ६७२
दूर्वात्रिकाः ६७२
घृतम् से· १२
व्रीहितन्डुलाः पा·

कृत्वा प्रक्षाल्यो स्रुयाज्यं से स्रुकाद्यं चरुणाः सुह ष्टर्ष्यायं त्रिकं वणां कृत्वा स्रुवस्रुचोः संमार्जनं कृत्वा पश्चात्
जुहोति दर्व्यामुपस्तीर्य मध्याद्विरवदाय त्रिः पंचावत्तिनोभिघार्य अपेतमस्तुः शचीपतिरिति पुरो
नुवाक्यामनूच्य परं मृत्यो अनुपरेहि वीरानिति याज्यया जुहोति अस्य वरदं पूर्ववदुपस्तीर्य
हरिं हरंतमनुविक्रमस्वेति पुरोनुवाक्यामनूच्य माच्छिदो मृत्यो मावधीर्मामे बलं विधेमेति
याज्यया जुहोति अस्य वरदमिति त्यागः आज्येन महाव्याहृतिभिस्त्रुज्जुहोति अस्यायं च पृथि
व्यै च महते च स्वाहेत्याद्यैः पंचभिः पंचाहुतीर्हुत्वा र्वा त्रिकं गुड वीवंडानि पयसा दुग्धं जुहोति
षट्त्रिंशदधिकशतत्रयं प्रत्येकं अपेतमस्तु वमृतं मम्प्रगात् शचीपतिस्वाहा परं मृत्यो वीराननु
स्वाहा वातप्राणं जरामृशीमहि स्वाहा अमुत्र भूयादधयद्यमस्य शचीभिः स्वाहा पाल्के रग्निम्
हर्षं स्वाहा हरिं हरंतं विक्रमस्व स्वाहा देवभ इदं माच्छिदो मृत्यो मावधीर्विधेम स्वाहा मा
नो महांतं गिरिषः स्वाहा मानस्तोके विधेमते स्वाहा रुद्रायेदं प्रजापते रयीणां स्वाहा यत
इंद्रभयाः जहि स्वाहा स्वस्तिदा अभयंकरः अंतकं यमामृता त्स्वाहा अपमृत्युं सहस्रिणं

धा॰ क
१४३

अष्टाधिकषष्टिशताहुतिर्भवति (पुनः ...) ब्याबो
डशपर्य्यायं एकविंशतिमन्त्रैः प्रतिमन्त्रं ... त्रेर्जु
हुयात् षट्त्रिंशदधिकशतत्रयाहुती = ४

स्वाहा येनेसहस्रम॰ यजामहे स्वाहा जातवेदसे॰ सप्तभिः स्वाहा भूर्भुवः स्वः ओजोवलं ददद भाव हन्त्व
स्वाहा अमुकस्य मन्त्रेणेनाग्रुवेधेन्ता भूः स्वाहा ओं भुवः स्वाहा अग्न॰ स्वः स्वाहा अग्न॰ भूर्भुवः
स्वः स्वाहा इत्येतैरेकाविंशति मंत्रैः षोडशपर्यायं जुहुयात् षट्त्रिंशदधिकशतत्रयाहुतिर्भवति
एवाज्येनाष्टपर्यायं एकविंशति मंत्रैः प्रतिमंत्रं जुहुयात् [redacted] हुतिर्भवति पु
नरनेनाष्टपर्यायैः एकविंशति मंत्रैः प्रत्येवं जुहुयात् अष्टाधिकषष्टिशताहुतिर्भवति एवं
क्रमेणाष्टाधिकसहस्राहुतिर्भवति पुनराज्येनमस्त्वेस्वाहेत्यष्टवारं जुहुयात् पुनर्महाव्याहृ
तिभिर्जुहुयात् ततः स्विष्टकृतमवदायहव्यवाहमभिमानिवाह हवेमाम्स्विष्टकृ... होमं जुहोति अनं
तरं परिसमूहनं कृत्वा नर्णादि परिषिचनं तं कृत्वा अग्नेर्णाग्निंहवीस्तिवेषु हुतशेषं निदधानि स...
सौवे हदन्तस्ते रुद्राय नमो अस्तु तेनमः विष्णु मन्तं अग्ने इति हाभ्यां मंत्रेण अंतानिवेदयेत् आवृद्धाग्र
ग्रे॰ रत्नादि मंस्वाहा इत्यग्नौ समिधमादधाति जातवेदाय दिवा॰ वहतस्व इत्सुपस्थाप्य जतगो
येह विषितव्याज्यशोषं निवेदयेत् अग्निराशुभानि निपंचभिः पुनरेकविंशति जुगमिर्जु तवारं १४३

(margin, left): राज्येन ...
(margin, left): ध्यं

(margin, right): ... करणानियाः
(margin, right): ग्नये स्विष्टकृते स्वाहे ति

(margin, right): १६ / १२ / ३२६ / ३३६ गुडी चीरखंडा / २६४ ... घृतहोमः / ३३६ गुडी चीरखंडा / ... दूर्वांश्च घृता इति / १००८

मभिमन्त्र्या युरसि विश्वायुरसि गेब इति सर्व चरु शेषं प्रा (लु) श्याचम्य अग्नर माभिमृशति यतरन्द्र स्वालिदावि

जेया

[redacted]शाइत्येताभ्यां गुरवे ब वरं दत्वा दशदानानि कृत्वाः वेदस्याजंपं दत्वाच्छतिश्रो

न्त्रेभ्यश्च दक्षिणां दत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् अष्टयैहितपापस्मैः एवं कृत्वा पुष्मान्भवति अयुत होमादी यो समि

युर्भवति लक्षहोमात्सहस्रायुर्भवति इति बौधायनोक्तमस्तु जयशान्तिः आमित्रनाहिनेत्र जातवेदसेत्या

दिचतस्रोभिराज्येनेत्यंते अत्रप्रधानं मस्तुद्विवारं चरुद्रव्येण अग्निं पृथिवी महतः वायुंतरिक्षमहतः

दिङ् आदित्यं महतः चंद्रमो नक्षत्रं महतः [redacted]ः देवपितृमनुष्यादयः आज्येन पुनरत्रप्र

धानं वैवस्वतं शचीपतिं मस्तु प्रजापतिं अश्विनौ अग्निं हरिं मस्तु रुद्रं हिः प्रजापतिं इंद्रमच वर्तं

इंद्रमभयंकरं ध्रुवकं अग्निं मस्तु जातवेदसमग्निं जातवेदसं पावकं वैश्वानरं वैद्युतं अग्निं वायुंस्

र्यं प्रजापतिं प्रसवेषोडशपर्यायं हवींषि क्रमगृहीत्वा वीविडेः पुनस्तापवप्रसवेश्रष्टपर्यायमाज्येन पु

नस्तापवप्रसवेषोडशपर्यायं गृहीत्वा वीविडेः पृथिवी महतः वायुंतरिक्षमहतः आदित्यं महतः चं

द्रमो नक्षत्रं महतः देवपितृमनुष्यादयः आज्येन शेषेणास्विष्टकृतमिध्मसंनहनेन रुद्रं चित्तं चित्तिं

आकूतं आकूतिं विज्ञातं मनः शाकरीः दर्शपूर्णमासं बृहद्रथंतरं प्रजापतिं अग्निं भूतानामधि

पतिं इंद्रं ज्येष्ठानामधिपतिं यमः पृथिव्याधिपतिं वायुमंतरिक्षाधिपतिं सूर्यं दिवोधिपतिं चंद्रमसं न

विज्ञातं=२ पुनस्तापवप्रसवेश्रष्टपर्यायमाज्येन पुनरत्रप्रधानं मस्तु अग्निं [redacted] =२

तं र=२

घां·क
१४४

ब्रह्मणोधिपतिं = १

त्क्षत्राणामधिपतिं बृहस्पतिं मित्रं सत्यानामधिपतिं वरुणमपामधिपतिं समुद्रं स्रोत्यानामधिपतिं अ
न्नं साम्राज्यानामधिपतिं सोममोषधीनामधिपतिं सवितारं प्रसवानामधिपतिं रुद्रं पशूनामधिपतिं
त्वष्टारं रूपाणामधिपतिं विष्णुं पर्वतानामधिपतिं मरुतो गणानामधिपतीन् पितॄन् पितामहान् प
राँश्शरान् ततान् ततामहान् ऋतसहं ऋतधामानं अग्निं गंधर्वं ओषधीरप्सरसः ऊर्जं संहितं वि
श्वसामानं सूर्यं गंधर्वं मरीचीरप्सरसः आयुवः सुषुम्नं सूर्यरश्मिं चंद्रमसं गंधर्वं नक्षत्राण्यप्सरसः बे
कुरयः भुज्युं सुपर्णं यज्ञं गंधर्वं दक्षिणा अप्सरसः स्तवाः प्रजापतिं विश्वकर्माणं मनो गंधर्वं ऋक्सामा
न्यप्सरसः वह्नयः इषिरं विश्वव्यचसं वातं गंधर्वं आपः अप्सरसः मुदाः भुवनस्य पतिं परमे
ष्ठिनमधिपतिं मृत्युं गंधर्वं विश्वमप्सरसः भुवः सुक्षितिं सुभूतिं भद्रकृतं सुवर्वंतं पर्जन्यं गंधर्वं विद्युतो अप्सरसः रुचः दू
रेहेतिमसृड्यं मृत्युं गंधर्वं प्रजा अप्सरसः भीरुवः चारुं कृपणकाशिनं कामं गंधर्वं आधीरप्सरसः शोचयंतीः ब्रह्माणं प्र
जापतिं अग्निं वायुं सूर्यं प्रजापतिं अग्निं स्विष्टकृतं अयास्यमग्निं देवान् अग्निं वायुं सूर्यं महत आज्येनेत्येतं कुर्यात् इत्य
ध्यायानेविशेषः इत्याग्रयणहोमेषु द्वाविंशतिः अन्यविधानेनाधिना यो भिभूतस्मात् चोरेण प्राणहारिणा चतुर्दशीमुपो
ष्य कांकस्य सज्ज कृत्याबृहं ग्रामे सूक्तेन रौद्रेण प्रत्यंचं वा यतः शुचिः पूर्वयाज्ञाकृतिः अग्ना अयो यस्या यशोकरं १४४

हविः शोषेणैतेन पक्वान्नं समं तं दिनः षण्मासे जयेन्नरस्तु रोगे भयस्त्र प्रमुच्यते तत्रैव उप्रतिष्ठेन राजानं य
मसूक्तेन वै द्विजः स्थालीपाकं चरुकं वितिं पत्योर्यम देवतं अष्टम्यां च चतुर्दश्यां यजेत हविषा यमं परेयि
वांसमिति तत्सूक्तं तत्र प्रयोजयेत् प्रशाम्यः प्रमीयेत न जातु सकथं चन धर्मराजाय स्वाहा हाहेति मंत्रां
ते जुहुयाद्धविः वैशाख्यां पौर्णमास्यां तु कमनित्यं प्रयोजयेत् तत्रैव स्तुमेव शपथेन परं मन्त्रो ज
पन्द्विजः नक्तभोजी मिताहारः परिसंवत्सरं सदा नैनं पुराणबोभत्सु र्नयते समुत प्रजं फलाहारो
जयेन्नरस्तु त्रिभिवर्षैर्मिनापानः यद्या तत्रैव क्षीणायुरिति मन्त्रेन यं कचित्स्थल्छंदप्रियं यत्नेयमभिति
स्नातस्तु समर्धीनमालभेत् सहस्रकृतः पंचाहं जपेदीर्घलंभन्नसः हनेन सिंधुद्वीपस्य सूक्तेन नेचविले
पयेत् संविशन्शायने नित्यमेतन्मंत्रं जपेत वै जीवाबसिप्रष्ठं गीत नित्यमेतां हतेनत स्वोतासभ्यसे ज्य
वीणिस्त्वीभवति विज्वरः अत्येचललकोटिपाधि वतिमष्टजाद्योम त्केनेष्टर्तिकमलाकरेत्नेयाः अ
घरुद्रेणानिलतैलेन रुद्राभिषेकोप्पपमस्तुहरः रुद्रविधाने च वक्ष्यामः अप्यातात्रहस्पियांतिः कर
विधाने अक्षौवदेतिसूक्तं तत्रहष्टिकामः प्रयोजयेत् निराहारः क्लिन्नवासास्त्वचिरेणवर्षति कृत्वा
घृतं वैनसीनां सक्षीराणां कृताशनो महद्वर्षमवाप्नोति सूक्तेनाक्षावदेनहि तत्रैव ग्रामसद्दत्रं विगा

४।४।२७ अच्छा वदेत्यादि त्रिः पर्जन्यस्त्रिष्टुप् आद्यास्तिस्रो जगत्यः उपान्त्यानुष्टुप् इत्यनुक्रमणिका

शां· क

१४५

ऽयोमः प्राङ्मुखं विप्रयतः शुचिः सूक्ताभ्यां तिसृणां ताभ्यामुपनिष्टदिकं मंत्रेणोवाच ः पर्जन्याय प्रगायतेत्या
भ्यामित्यर्थः अनेनैतात्तज्जमत्यं वृष्टिकामेन यत्नतः पंचरात्रेव्यतीतेतु महद्वर्षमवाप्नुयात् यद्वातत्रे
व· वृष्टिकामो निराहारः प्रपद्येत बृहस्पतिं पायसेनोपहारेण होमेन च समन्वितः बृहस्पतेप्रतीत्येनवृ ८।५।१२
ष्टिकामः प्रयोजयेत् पर्जन्यं च नमस्कृत्य वृष्टिं विंदंति शोभनां मात्स्ययाज्ञवल्क्यौ श्रीकामः शांतिका
मो वा प्राप्तयज्ञं समाचरेत् वृत्त्यायुः पुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्नपि सुग्रहयज्ञोऽयुतहोमो लक्षहोमः
कोटिहोमश्चेति त्रिविधन्यतरः शक्त्या कार्यः मठा· एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः कर्मणां फलमा
प्नोति श्रियं चाप्नोत्यनुत्तमामिति मत्स्ये विनायकशांति पूर्वकं पर्जन्यशांत्यंगत्वेन समानतंत्रा कार्या इत्य
नावृष्टिशांतिः बौधायनः अथातः पर्जन्यविधिं व्याख्यास्यामो ब्राह्मणान् वरुणं एवं समभ्यर्च्य वरुण
प्रतिमां प्रजपितोदके स्थित्वा तत्त्वा विहरिति पच्छोऽर्धर्चशो नवान्ते जपतीमं मे वरुणेति पंचचांऽ
नमसितिघलचंमापउदेत् दाग्रषामहा इंद्रायश्रोजसावाचामेंद्रियेण यो वै समुद्रणो मे चावरु
णं हिरूपामालभेत् आसावादित्यो समसौ रावा वरुणस्सषवाणप्रजापतिर्वरुणायावामिद्धावरुणा
मेतपेत् हिरण्यवर्णाः पवमानः स्ववर्जनः वृषा श्रोग्रेष्ठः सिंहव्याघ्रे सर्वेष्ववायषु लोकेषु यो सौ तं १४५

पत्नुदेतियोयंपुष्पवेद इति सर्वानुवाकान्स्ववर्गीश्च मंसहस्रशीर्षा पुरुषः संभ्रमनः आदित्यावैरुध्यपतत्संडले
पृथिवीसमिदित्यनुवाकान्जपितानलाढहिः प्रत्यभ्रवेःपीवोन्नमित्यनुवाकानेकादशवारंजपयिता
ग्निंप्रतिष्ठाप्याज्यभागांते तीराज्यवेनसीसमिद्भरुभिः प्रत्येकमष्टशतमष्टाविंशतिवायुरेवानोवर्षान्वि
तिज्ञरूपाद्वर्षापषुरावानायेस्तुदेशाश्याग्नेजयादीन् हुत्वाहुतिं कृत्वा शांतिपाठंकुर्यादाचार्याय वहुणप्र
तिमाम्रतिमोपोदातिर्णांदद्यादित्याहभगवान् बौधायन आर्षिनीयाम्यांस्वेकैंयदादेवोहि वर्षति हर्षि
तं सेममतलमीतिभीतिश्ववक्रिभे ब्रह्माहितयगेभानोहृष्टिश्चेद्रपदापिनी रौद्रस्येस्यादनर्थाय
स्वल्पाचेदीतिभीतिश्चवक्रिभे ब्रह्माहितयगेभानोहृष्टिश्चेद्रपदापिनी रौद्रस्येस्यादनर्थाय स्वल्पाचेदी
तिभीतिदा रौद्रप्रवेशेयदिवर्षतीदस्तन्माधमासंनहिवृष्टिरात्रिंदिवाप्रवेशेवक्रसस्यहानीराज्ञोसुभि
क्षंनचरोगपीडा मायंकालेधराद्वेचेत्पश्चेशालमहार्घदः आर्द्रायारविसंयोगेफलमेतददीरितं
आदित्यादिदशर्क्षेषुवृष्टिःसर्वैभिन्नदा सिंहप्रवेशनंहित्वा कर्कटेद्युत्ययःशुभः बौधायनमः
मारुतमसिमहतमसिमहताभोजइति देवावदेव्यावामणिंकृष्णाउंजिरुयात् प्रवातांवाति
पतयंति गायत्रीजपः ग्रहामत्जपसूक्तंमंत्र्याप्रत्येकंषानं कूष्माण्डहोमः आहुतित्रयंगाया

१५६
श्री॰ ४

यां॰ क वीजपः लवं १ महाव्रतेजयदशसहस्रकरुद्राभिषेकः १२१ अथव्रतविधानंविनियुक्तमंत्राणांसामान्य
१५८ विधिः पुरश्चरणमादौतुकर्मणांसिद्धिकारणं स्वाध्यायाभ्यसनस्यादौप्राजापत्यंचरेद्द्विजः केशश्मश्रुलो
मनखानिवापयित्वाखततःशुचिः तिष्ठेदहनिरात्रौतुशुचिरासीतवाप्यतः सत्यवादीपवित्राणिजपेद्व्याहृ
तिसाध्या ओंकारायास्ततोजप्त्वासावित्रींचततस्त्वदं आपोहिष्ठेतिसूक्तंतुशुद्धवत्योघमर्षणं एवयःस्व
स्तिमत्यश्चपावमान्यस्तथैवच सर्वव्रतेष्वयंप्रोक्तवामादावंतेचकर्मणां आसहस्राणिदाशताद्वादशांत
पवाजपेत् ओंकारव्याहृतीस्तिस्रःसावित्रीमथवापरं तर्पयित्वाद्विराचार्यान्पीछंदांसिदेवताः प्र
त्यपयेतविद्रूपान्तेरौद्रंमेत्रगणंजपत् अनार्यैर्नैवभाषेतनशूद्रैर्नाघिगर्हितैः नाजस्वलपानायीपृ
तितैर्नांत्यजैर्नृभिः मंगलाचारयुक्तःस्यात्द्विरह्नोभ्युपपत्स्यतः अनेनद्वादशरात्रस्यस्थालीपाकंप्रकल्पये
त् अग्नयेवाथसोमायतीयाचतपोःसह वैश्वदेवंचरौद्रींचज्ञकृत्याकृतेरततः अवसानस्यपनयेत
पानमतेपिच यःनंतरपूरत्वज्ञान्यांगंधर्वामरसामपि दद्यामीब्राह्मणास्यन्यापरांतुब्राह्मणोस्वता
मरसत्येतथाविसर्जयेत्सोविशिष्टकृत्यपि आज्याकृतयपवादौस्थालीपाकेकृतेपुनः कृत्वाग्नितर्प
येद्विमानृपितस्यपुश्चप्रकल्पयेत् कृतशेषंविधानेनशुचिःसंजीतवाप्यतः तथ्याप्राजापत्यानिकृच्छ्र १५९

६

चांद्रायणादीन्युक्त्वा यभिः कृतैर्विप्रस्तात्मा कुर्यात्कर्माण्यतंद्रितः ३ इष्टान्कामांस्ततः सर्वानवाप्नोति न
संशयः कर्माणि पाणकतकानामेकैकशोपथंनभवेत् पवंगुडस्य कर्माणि मंत्रैर्वेद्यामितयथा त्रि
रात्रमेवोपवसेदादितः सर्वकर्मणां जीर्णानकानिवान्नकुर्यात्ततः कर्मसमाचरेत् तथा सर्वत्र दक्षि
णां दद्यादात्तव्या कर्मसिद्धये मंनत्वेवादक्षिणं कर्म किंचिदस्तीति शौनकः शक्त्या हिरण्यपात्रेण
समिन्नाथ ततो जपेत् अरुषभैकादशादद्याद्धेनुं वा नवं त्यते गुरुः इति ऋग्विधाने कर्मसाधनं श्र
यश्रीसूक्तविधिः ऋग्विधाने यरश्छे हिरण्यवर्णां देवीं श्रियं पद्मिनीं कुले स्थितां सम्युचिः प्रयतो भूत्वा जुहुया
दाज्यमन्वहं श्रियः पंचदशर्चं वृष्टीकामः सततं जपेत् आवाहयेच्छ्रियं पद्मपत्रैर्भिः कनकेपिवा उप
हारान्नयरेच्चुकृत्वा भूमत्वान्यथादपि स्थालीपाकं चपालीनां पयसा संप्रकल्पयेत् चांद्रायणविपाप्मा
तपयेन्नयतः श्रियैः सर्वौषधीभिः पादाभिः स्नात्वाभिः पादनैरपि उपैतुमां देवसखइति राज्ञोभिषे
चनी मनसः काममित्येषा पशुकामाभिषेचनी कर्दमेनेति यः स्नायात्प्रजाकामः शुचिव्रतः अश्वपूर्
णामिति स्नायाद्राज्यकामः शुचिव्रतः रोहिते चर्मणि स्नायाद्ब्राह्मणस्तु यथाविधि राजा चर्मणि वै
याघ्रे क्षत्रियस्त्वथ रौरवे वस्तचर्मणि वैश्यस्तु होमकाले प्रकल्पनेजरं ग्रामिति तृप्यायान्निद्रयात्सर्पि

षाद्विजः आदित्यवर्णेत्यनया बिल्वहोमो विधीयते बिल्वोस्य पवचाग्निः स्यात्स्थालीपाकं कृते द्विजः
दशसाहस्रिको होमः श्रीकामः प्रथमो विधिः कृत्वा तु प्रयतः सम्यग्गन्धद्वारां विदन्ते श्रियं अयुतं शतक्र
त्वस्तु कृत्वा शुक्लानि सर्पिषा अनन्तामक्षयां चाक्लिन्नं शाश्वतीं विन्दते श्रियं अष्टको जप एवोक्तो दशसा
हस्रिकोवरः जप्त्वा तु प्रयतं सम्यग्गन्धद्वारां विन्दते श्रियं अयुतं पानकं च सजप्त्वा श्रियमाप्नुते पाय
सैर्जुहुयाद्वित्तं पश्चात्तु प्रयतः शोणिताः दृष्ट्वा श्रियं न्यपरमे किं नामस्तम्बाद्विधे तको बिल्वाशी बिल्वनि
लये जप्त्वा बिल्वानि सर्पिषा एकविंशतिरात्रेण पश्यां सिद्धिं नेयच्छति येन येन च कामेन जुहोति प्र
यतः श्रियै पश्चात्तथापि बिल्वानि सस कामः समृध्यति अथ विस्मयं मेजते पुष्कराहिरण्यवर्णां
हरिणीमृचः पंचदशा द्विजः श्रीसूक्तं कथितं पुण्यमृग्वेदे पुष्टिवर्धनं रथेश्वेत्प्रवाजेति च तस्य
स्तु तथा ऋचः श्रीसूक्तं तु यजुर्वेदे कथितं पुष्टिवर्धनं श्रीं यं श्रीयं तथा सामसाम वेदे प्रकीर्तितं श्रि
यं दातु मयि देहि पाक्के साथर्वणे तथा श्रीसूक्तं यो जपेद्भक्त्या मस्या लक्ष्मीर्विनश्यति जुहुयाय
स्तु धर्मिष्ठो हविष्येण विशेषतः श्रीसूक्तेन तु पश्यानाहनाकानाम गृत्तम अयुतं होममेयेयस्तव
क्रोभक्तियुक्तो नरः पश्याहस्रं तथा लक्ष्मीर्नन्दनं समयातिष्ठति दशायुतं तु पश्यानाम्नुयायस्तथा १५७

जले नापैति न कुलाल्लक्ष्मीर्विलोर्वदो गनायुष्या हुताक्तानंतु किल्वानां ऊत्वारामायुतं तथा बहुवि
त्तमवाप्नोति स यावन्मनसेच्छति विल्वानां लक्षहोमेन कुले लक्ष्मीमपाश्नुते पद्मानामथ विल्वानां कोटि
होमं समाचरेत् स्वर्दधानः समाप्नोति देवेंद्रत्वमपि ध्रुवं सप्तज्वरैर्देवी वरदा यपणावत्पमैः स्तितैर्वा कसमेस्त
पानैः क्षीरेणसर्पिः परमान्नमहो लक्ष्मीमवाप्नोति विधानतस्त्रु इति विल्वोय मीनरेश्री मूक्तविधिः
सपानि राजनं तत्रैव प्रभुरुवाच पूर्वान्नैरेतदिज्ञाते नगरान्त मनोहरे विस्तीर्णं कारयेद्राजास्व
मनोहरे वै मंडपं कैटभि कुशास्तीर्णंपतोकाध्वजशोभितं तोरणात्रितयं पास्ते प्राग्मुखं कारयेद्बुधः मे
कार्यं षोडशहस्तं तत्र कार्यं स्वगृहे समं तोरणाद्दक्षिणे भागे तत्र कार्यं यथाक्रमं देवतार्चामवेतत्र तथा
ग्रिहवनक्रिया पंचहस्तकसूत्रेण शतद्वाणि मनोरमो मध्यमे तोरणे कुर्यात् तुषान यापीत्न मध्यगां क्का
दयित्वा कुथोः स्नानं सदा संस्थापयेत्ततः तस्याश्चलं चनं वर्ज्यं प्रयत्नात्सर्वजंतुभिः नलंघिता सा या
वत्स्यात्प्रथमं राजहस्तिना विज्ञात्स्तापदा स्यात्तिस विना प्रतिपद्यते ततः प्रभृति कर्त्तव्या यावत्तो
तोरविंः स्थितः मंडपे प्रत्यहं देवाः पूजनीयाद्विजोत्तम वस्त्रविस्तृतं पुष्पधूपशक्त्यैवा नितान्तलो
वितायकः कमारस्त्रवहणाथ तेदोयमः विश्वान्देवान्महाभाराडजैः स्रवसमेवच अष्टोम

हागजाः पूज्यास्तेषांनामानिमेशृणु कुमुदैरावणौपद्मः पुष्पदंतोथवामनः सुप्रतीकोंजनोनीलएतेष्टौ
देवयोनयः पूजाकार्याग्रहस्तेषांतथैवचपुरोधसा ततश्चन्द्रहूयादकौपुरोधाः स्वसमाहितः यथाभिमत
देवानांमंत्रैस्तल्लिंगसंज्ञकैः तथाचमंत्रहीनानांतत्तत्राम्नामहाभुजा समिधः क्षीरवृक्षाणांतथासिद्धा
र्थकानिच हुतंतिलाश्चधर्मज्ञतथावैवाक्षतानिच हुत्वाचकलशान्कुर्यात्तोदकानंधसंयुतान् भा
स्नातपालसिद्धार्थवचाकुष्ठप्रियंगवः तोरणान्याग्निमेभागेकलशैःपूर्वकल्पितैः ततःस्नापनीयाः
सर्वैत्रएतैगिजोत्तमाः तरंगाश्चमहाभागाश्चलंकृत्वाततस्ततान् ततोभिषेकंनामस्यतथातडरंग
स्पव पिंडात्रंवततोदेयमभिमंत्र्यपुरोधसा तस्यातिनंदनोराज्ञोविजयः परिकीर्तितः त्यागेचतस्य
विज्ञेयंमहद्भयमुपस्थितं निष्कामयेत्तोरणाद्यस्ततोहिप्रथमंराज्ञान् तत्रापिप्रथमंरामाभिषिक्तंच
गनोत्तमं तस्माद्दोषात्तपापीत्वनरःपंचनवाविपिवा यदन्योलंचयेत्तान्तुराज्ञोमरणमादिशेत्
लंचयेहोमयोदेतयदितांत्वपक्वंजरः राज्ञःपुरोहितामात्यराजपुत्राहितंभवेत् राज्ञस्तुमरणं
ब्रूयाद्राज्ञाकामेतांयदायदा राज्ञोविजयमावेष्टलंचयेद्दक्षिणेनतां निष्कामेत्पुस्तकासर्वैशाद्युस्त्वातोरणे
गजाः ततोश्वाः समहाभागाततस्तनरसत्तमाः ततश्छत्रंध्वजंचैवराजलिंगानियानिच मंडपेताति

स्थाप्य योजयेदायुधानि च पंचरंगकसूत्रेणायास्ताः प्रतिसराः कृताः उग्राहर्षोति मंत्रेणातिव भायास्पुरो
हितः सर्वेषान्नृपनागानां तुरंगाणां च भागीव स्वगृहे शुभतनो नेयाः कुंजरास्तुरंगैः सह स्वातिस्थः सावित्रा
यावत्तावस्थायास्तत्र संस्थितान् पूजयेत्ततस्तं रामनाकोशेन च नाडयेत् राजचिह्नानि सर्वाणि पूजयेत्त
उपसदा वरुणोज्याश्रमस्तेज्याराज्ञो बलिभिरुत्तमैः वसोनामाश्वमेनित्यं संवत्सरपुरोहितो अश्ववेद
प्रधानश्च तथा नागाभिषकवरः दीक्षितैस्तैस्तथा भाव्यं बलाचारिभिरेव च स्वातिस्पृक्ताय दा सूर्यो वि
शाखां प्रतिपद्यते अलंकुर्यात् यत्नेनास्मिन्वाहनं तु विशेषतः हस्तिनं तुरंगं छत्रं खड्गं चापं च दुंदुभिं ध्व
जं पताकां धर्मज्ञः कालज्ञस्त्वभिमंत्रयेत् तत्र छत्रादिमंत्राः स्युर्ये याः अभिमंत्र्य ततः सर्वान्कुर्यात्कुंजरपृ
ष्ठगतान् निक्रम्य तोरणेनाथ समभिमंत्रितमारुहेत् तोरणेन विनिष्क्रम्य कुर्यात्तस्य विसर्जनं बलिं विसृ
ज्य विधिवद्राजा कुंजरपृष्ठगतः उल्काकांतां तु निचयमादीपितमनंतरं राजा प्रदक्षिणां कुर्याज्जीतव
रास्त्रसमाहितः चतुरंगबलोपेतः सर्वसैन्यसमान्वितः एवं कृत्वा गृहं गच्छेद्राजा सैन्यपुरःसरः
वनं संपूज्य च ततः सर्वमेव विसर्जयेत् शांतिर्नीराजनाख्येयं हेस्याद्वृद्धिकरी तथा इति नीराजनं
अथ छत्रकंबलः विस्मयमीतरे राम उवाच शांतिमाचक्ष्व मे देव छत्रकंबलसंज्ञितां पुष्कर उवाच

यो·क
१४९

पूर्वोत्तरे तु दिग्भागे शंतायागारं तु कारयेत् । अभिषेचनिकं मंत्रा ये मयाभिहिताः पुरा देवादयस्तु तेषां
येस्यांतं तत्र प्रकल्पयेत् । आवाततः कुर्यात्स्नानेन तत्र पोषितः । आवाहितानां सर्वेषां गंधमाल्यानुसं
मदा दैववत्पूजनं कुर्यात्तस्यां तु पुरोहितो । एवं संपूजनं कृत्वा सोपवासास्तु ते त्रयः कुर्यात्त्रिभाग
शेषायां रात्रौ कुर्यात्तु शांतिकं । कृतादन्तधावनं तत्र स्नापयेत्तं नराधिपं । पूर्वमेव तथा स्नानं तु सिद्धार्था
स्नानादितं तथा पूर्णेन हेतकुंभेन मंत्रेणानेन कालवित् । आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परं । आ
ज्यं सुराणामाहारं आज्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः । भौमांतरिक्षं दिव्यं वा यत्ते किल्बिषमागतं । सर्वं तदाज्य
संस्पर्शात्प्रणाशमुपगच्छतु । ततो विहासितं स्नातं स्नानवेदिं नराधिपं । गच्छंतं तत्पुरस्कृत्य संवत्स
पुरोहितो । स्नानवेदी तु कर्तव्या लाजाकुसुममंडिता । चतुर्भिः पूर्णकुंभैश्च विदिक्षु परिशोभिता
चत्वारि तत्र स्थानवर्माणि प्राग्ग्रीवं तु समास्तरेत् । वृषस्य द्वीपिनश्चैव सिंहस्याथ हलयोस्तथा । भद्रासनं
न्यसेद्वामतेषामुपरि चर्मणां बुधः । आसीनं तं पतितं तत्र वस्त्रैराच्छादयेन्नवैः । कार्पासकैस्ततः पश्चाद्रा
विकैः क्षौमजैस्ततः नमस्तु सर्पिषः कुंभैः पूर्णैस्तममभिषिंचयेत् । कुंभाष्टकं तु कर्तव्यमष्टावि
शतिरेव वा । अथवाष्टशतं राम हाटिरेषां गुणोत्तरः । ततोपनीय स्नानात्तं स्थाने वेद्यां पुरोहितः पू १४९

तेन मन्त्रयेद्भिषग्याज्ञिकः क्रोधसमन्वितः राजस्तु कलशं दद्यात्स्वयं संवत्सरस्तथा राजाभिषेकमंत्रेण
सचितं कल्पितं दद्यात् ज्योतिष्मतीं त्रायमाणामभयामपराजितां जीवां विश्वेश्वरीं पाठां समंगामभयां तथा
था सहां च सहदेवीं च पूर्णकोशां शतावरीं अरिष्टिकां शिवां भद्रां कलशे तत्र विन्यसेत् ब्राह्मीं क्षेमां
वचां चैव सर्वबीजानि कांचनं मंगल्यानि यथालाभं सर्वौषध्यो रसांस्तथा रत्नानि सर्वगंधांश्च बिल्व
च सविकंकतं एवं स्नातो हुते वह्नौ वदनं तर्पणं तथा मंगल्यालंभनं कृत्वा धौतवासाः समाहितः अभ्यर्च
नं ततः कुर्याद्देवादीनां पृथक् पृथक् तेषामेव ततो वह्नौ चतुर्थ्यंतैस्तु नामभिः ॐकारयुक्तं जुहुयात्
हुतं च पुरोहितः आयुधाभ्यर्चनं कार्यं वाहनाभ्यर्चनं तथा राजचिह्नार्चनं कृत्वा पुलकृत्य स्वकां तनुं
अनुलेपनमादद्यात् गंधद्वारेति मंत्रितं शुभं च वसनं दद्यात् श्रीसूक्तेनाभिमंत्रितं श्रियं धातर्मयि देहि मंत्रः
सुमनसां भवेत् आयुष्येति च तथा मंत्रोलंकरणोस्तु ततः केशवाभ्यर्चनं कृत्वा वह्निस्थानं ततो व्रजेत्
वह्नेरुत्तरदिग्भागे शार्ङ्गीवशोक चर्मणा सिंहासने न्यसेद्धेमपरार्ध्यास्तरणान्वितं वृषस्य वृषदंशस्य क
र्मणः पृष्ठतस्य च तेषामुपरि सिंहस्य व्याघ्रस्य च ततः परं पंचांतरासमं चूर्याणि प्राविलानि तत्र विन्यसे
त् ध्रुवाद्यैरिति मंत्रेण नृपं तत्रोपवेशयेत् ततः पुरोधाः कुर्याद् तेन मंत्रेण हुतशुचि रौद्रैर्वै सव वा

यो·क
१५·

150

पञ्चशाकसमेतैः सवाहनैः वार्हस्पत्यैस्ततः कुर्यात्तत्र खतरसंज्ञितं दैवतः प्रयतः कुर्याद्देवतानां वि
सर्जनं अत्रैव ब्राह्मणान्भोज्य ततो दद्याच्च दक्षिणां इति विसुधर्मोत्तरे हृतकेवलविधिः अथ श्री
सूक्तस्य मंत्रकोशाकः प्रयोगः मूर्धाद्धिकर्णनासास्यगलदोर्हृदयनाभिगुह्येषु पादोरुजानुजं
घाचरणेषु न्यसेदृचः क्रमशः आवाहनासनार्घ्यपाद्याचमनमधुपर्काभिषेकान् वासोभूषणगंधान्
सुमनोयतधूपदीपभोज्यानि सोऽप्यासनानि कुर्याद्भक्तियुतः पंचदशभिरथमन्त्रैहिः हिरण्यतीपंच
दशानामायायाः श्रीस्तत्त्वांते दकर्दमचिक्लीतश्रीपुत्राश्च ऋषयः आद्यास्त्रिष्टुभः ततो बृहतीत
त्रिष्टुभौ ततोऽष्टावनुष्टुभोऽन्त्यापस्तारपङ्क्तिरयाः श्रीरग्निः अन्यास्ताः श्रीः जपे विः ततः क्रमेण मू
र्धादिकर्णनासास्यगलदोर्वामवाफहृदयनाभिगुह्यपादोरुजानुजंघाचरणेषु पंचदशार्धान्यसेत
प्रणवेन त्रिःकरौ प्रमृज्य· ओं हिरण्यायै नमोऽगुष्ठाभ्यां नमः ओं चन्द्रायै तर्जनीभ्यां· ओं रजतस्र
जायै मध्यमाभ्यां· ओं हिरण्मय्यै सृजायै· अनामिकाभ्यां· हिरण्यलायै कनिष्ठिकाभ्यां· हिरण्यपू
र्णायै करतलकरपृष्ठाभ्यां· एवं षडंगः षडंगोत्र मूर्धादिन्यास इत्यते ध्यानं अरुणकमलसंस्था तद्रजः पुंज
वर्णा करकमलधृतेष्टाभीतियुग्मांबुजा च मणिमुकुटविचित्रालंकृताकल्पजाले भवनभुवनमाता संततं श्रीः श्रियेनः १५·

चतुर्भुजेष्टक्षयोः पद्मे अथोवराभये ततः षट्कोणगर्भमष्टदलं कृत्वा ॐ आधारशक्त्यै· मूलप्रकृ
त्यै· मंडूकाय· कूर्माय· अनंताय· महावराहाय· भूम्यै· क्षीरोदार्णवाय· रत्नमंडपाय· ततः पीठे· ज्ञा
नाय वैराग्याय· ऐश्वर्याय· अधर्मादि· अधर्माय· अज्ञानाय· अरूपाय· रत्नसिंहासनाय· वैराग्याय·
अनैश्वर्याय· तं तमसे नमः रं रजसे· सं सत्त्वाय· मं मायायै· विं विद्यायै· आं आत्मने· पं परमात्मने· ज्ञाना
त्मने वह्निमंडलाय· सूर्यमंडला· सोममंडलाय· विभूत्यै· सत्यै कीर्त्यै· संतत्यै· तुष्ट्यै उत्कर्षिण्यै· कृष्ट्यै·
इत्यष्टदलेषु ततः मध्ये हिरण्यवर्णामित्यावाह्य श्रीशासरवाप्रः पुरः एषेषु हृदयादीनि· श्रीगादिदिक्षु·
वासुदेवाय· संकर्षणाय· प्रद्युम्नायानिरुद्धाय· पुनः एवादि· दमनकाय· संतानाय· गुल्गुलाय·
कुरंटकाय· शंखनिधये· दक्षिणे· पद्मनिधये· कामे· ततोवलायै· वनमालिकायै· विभीषिकायै· मा
लिकायैः शांकर्यै· वसुमालिकायै· इत्यष्टदलेषु· केचित्· हिरण्यै· अग्र्यायै· आर्द्रपद्मायै· तर्पयंत्यै·
ज्वलंत्यै· स्वर्णपद्मायै· ततोलोकपालांस्तदायुधानि च ततस्तामथावहेत्यासनं अश्वपूर्णामित्यर्घ्यं
कांसोस्मितांपाद्यं चंद्रांप्रभासामाचमनीयं· मधुपर्कस्नानं एषाणांव मनसः काममंधं कर्दमेनप्रजा
पद्मवर्णायै· आर्द्रायै· तर्पयंत्यैः ह्लमायै· प्रज्वलिंत्यैः स्वर्णप्रकारायै· पुनर्लोकपालांस्तदस्त्राणि

श्री॰क
१५१

आपः सृजंतु स्वधं आर्द्रां पुष्करिणीं दीपं आर्द्रां पुष्करिणीं नैवेद्यं तथैव वस्त्रोपवीतातिरेकं तां म आव
हेति फलं तां म आवहेति दक्षिणां नीराजनं पुष्पांजलिश्च ततः पंचदशभिर्ऋग्भिः स्तुत्वा तां म आवहेत्यादाचमनं च
एवं श्रीसूक्तं प्रतिपदाद्येकादशीपर्यंतं द्वादशसहस्रं जप्त्वा द्वादशांशेन हुतं मधुशर्करेति त्रिमधुराक्तैः प
द्मैर्बिल्वसमिद्भिः पायसेन हुतेन त्रिंशतमेकैकेन होमः द्वादशविप्रभोजनं एवं मंत्रः सिद्धो भवति
परिषिंचेत्किरीटिनि तं सहस्रैः स्नानकर्मणि आदित्याभिषेको जप्यो यावता वस्त्रं तर्पयेत् चत्वारिंश
त्कुंकवारे श्रेयस्त्वाच श्रेष्ठोत्तरं शतं जपित्वा नवनीतांकपत्रांतितनं स्त्रीविद्ये वज्रं कुर्यात् कांसोस्मितामि
ति वाद शाकृती हुताकारेण जप्यात्रितयं एवं षण्मासात् प्रत्यहं तर्पणं तु ओं श्रियं तर्पयामि १ लक्ष्मीं॰२
वरदां॰ ३ विष्णुपत्नीं॰ ४ वल्लभां॰५ हिरण्यरूपां॰६ सुवर्णमालिनीं॰७ पद्मवासिनीं॰ ८ पद्मह
स्तां॰ ९ पद्मप्रियां॰ १० मुक्तालंकारां॰ ११ सूर्यां॰ १२ चंद्रां॰ १३ विष्णुप्रियां १४ ईश्वरीं॰ १५ भक्तिं १६ मुक्तिं॰
१७ विमुक्तिं॰ १८ ऋद्धिं॰ १९ समृद्धिं॰ २० तुष्टिं॰ २१ धनेश्वरीं २२ श्रद्धां॰ २३ भोगिनीं २४ भोगदां २५
धात्रीं॰ २६ इति मंत्रकोशे श्रीसूक्तविधिः अथाग्निपुराणोक्तं स्नानं सर्वार्थसाधनं स्नानं वक्ष्यामि
करं स्पृष्ट्वा स्नापयेत्तु सरितीरे महाविष्टे विचक्षणः देवालये ज्वरोत्पादौ विनायकग्रहार्दिते विद्या १५१

151

तीर्थकृद्देगेहे जयाकामस्य तीर्थकृद्देगेहे जयकामस्य तीर्थके पश्चिमाः स्नापयेत्सीरेण भौमस्याविप
घने अनेकसंनिधौ प्राप्यन्ते तो यस्माद्विनश्यन्ति पुष्पार्थिनी च पुष्पाद्यैः पुत्रिणी चैव सागरे गेहि
नो भागपञ्चपायांसर्वेषां विस्नसंनिधो विस्नदैवतीपुष्पे सर्वेषां स्नानमुत्तमं स्नानकामस्य सम्माह
एवं मुस्तादनंस्पृणउ पुनर्नवा रोचना च पाताकामकूष्णातुवा मधुकं रनिशे द्वे च नगरं नागकेसरं
शास्त्ररोचैव मजिष्ठमासी यवसमर्दकैः प्रियंगुसर्षपापुष्पं च चाश्वालीचकुंकुमं पंचगव्यसकाभि
घृउहत्यस्नानमाचरेत् मंडले कर्णिकायां च विस्न ब्रलाणमर्चयेत् मध्ये कामं हरवस्पृवमुष एवी
दिदिक्क्रमात् लिविदिंद्रादिकान्देवांस्ता पुष्पांत्सहवाहतान् स्नानं मंडलकादित्तकुर्याश्चैव विदि
स्वय विस्नबलिशणकादिसंहस्नाण्यपि होमयेत् एकैकस्य त्वष्टाजंसमिधस्तुतिलैः सह भ
टानेतांस्ताश्चिरुद्र भरूह्रणात् विश्वेदेवास्तथादित्याः समस्वामनयस्तथा आदेशाः स्ततस्वी
नापाश्वत्यापिच देवताः ओषधीनिक्षिपेत्कुंभे जयंती विजयां जवा एतां वरीपतापुष्पां वि
ष्णुक्रांतापराजिता ज्योतिष्मतीं वलां चैव चंदनोशीलकेसरां कस्तूरिकां च कपूर्वार वालुकपू

पु॰क
१५२

त्वकेत्वचं जातिफलं सगंधे च मस्तिकाः पंचगव्यकं भद्रपीठे स्थितं द्रव्यं स्नापयेच्छुद्धिजोत्तमाः राज्याभि
षेकमंत्रोक्तदेवताहोमकः पृथक् पूर्णाकृतिं ततो कृत्वा गुरवे दद्याद्दक्षिणां ददेत् इंद्रोभिषिक्तो गुरुणा
पुरा दैत्यान् जघान ह दिक्पालस्नानकथितं संग्रामादौ जयावहं इत्याग्निपुराणोक्तं सर्वार्थसाधनाशां
तिः अथैकवस्त्रास्नानं विरसिंहावलोके रुद्रयामले स्कंदेन प्रार्थितः शंभुः प्रणिपत्य जगद्गुरुः प
कवास्नानविधिं ब्रूहि स्वामिन् विस्तरतो मम शिव उवाच शृणु भार्यापचयते नजः सर्वैधव्यानाशनं
वंध्यात्वं विलयं याति यस्मिन्वस्त्रविधौ कृते शिवो नामेति मंत्रेण दंपती परिधापयेत् स्नापयेदेक
वस्त्रेण भानावन्नदिते सति अष्टपत्रं लिखेत्पद्मं कमलं तंडुलैः वेदोक्तविधिना मंत्रैः स्वक्ते
वेदविधानतः पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं पार्वतीपतिं पद्ममध्ये न्यसेद्देवं शिवो नामेति मंत्रतः इंद्र
विश्वेति मंत्रेण इंद्रमाग्नेयकोणके पंचेहमित्यं मंत्रेण दक्षिणे दिव्यपूर्वजाः येदेवाशस्त्रमंत्रेण नै
र्ऋत्यां सनकादयः वरुणप्रविता मंत्रात्पश्चिमे वरुणं न्यसेत् गणानां त्वेति मंत्रेण वायव्यां च गणे
श्वरं अभि गोत्राणि मंत्रेण उत्तरे गभमानरः ईशानं त्वां च पूर्वे होत्रसर्वाः स्थापयेत्स्वमंत्रतः कृत्वा वस्त्रकृत्वा
नेत्रान्सर्वस्यां विन्यसेत्स्मरं तन्मध्ये विन्यसेत्कुंभं पूरितं तीर्थवारिणा पूर्णपात्रं प्रतं मध्ये सर्वौषधि १५२

सहिरण्यं सवस्त्रं च नालिकेरेण संयुतं प्रतिष्ठां च विधेः याद्यैर्मन्त्रैः पूजनमारभेत् रुद्रं चैव जपेत्तत्र घटं
गविधिपूर्वकं स्त्रीपुंसाभ्यां विधातव्यं पूजनं विधिवत्ततः अभ्यर्च्य केवलं सम्यक् कृत्वा स्नानं विधानतः
नांदीमुखं विधिं श्राद्धं विधेयं विधिवत्ततः गर्भोसीति तु मन्त्रेण प्राशयेत्पिंडमध्यमं जलप्रार्थना प्रत्य
गाधाय ते राजन् जलानामधिपप्रभो नष्टानष्टप्रसूष्टानां गर्भं धेहि ममेप्सितं नदीनदतडागानि कूपा
दन्यजलाशया त्वया विना न शोभंते गर्भं धेहि जलेश्वर एवं जन्मनि यत्पापं कृतं मया गात्स्वयेकृतं शा
हामि सलिलेस्थितो गर्भं धेहि प्रसीद मे अष्टषष्टिस्तीर्थानां नदीनामधिपो भवान् समानामपि चार्
थीनां धाता गर्भं ददस्व मे त्वमेव पाशपाणिस्त्वं त्वमेवापां पतिः आपस्त्वं प्राणिनां जीवो गर्भं धेहि
प्रसीद मे त्वं वहस्ते जलं वामे दक्षिणे जीवजीवनं मत्सरेत्तापमाः सर्वा गर्भं धेहि दयापर भूतप्रे
तादिदोषाणां रोगाणामितरस्य च अंतरायं प्रभो छित्वा गर्भं धेहि दयां कुरु इति जलप्रार्थना अथौ
षधिस्नानं सर्वेषां जगते नामां ग्रहाणामधिपः सदा त्वं तव स्नामि सदा सोम मे देहि गर्भं महौषधे
औदुंबरीफलवती शाखा या सर्वमन्त्रवित् औषधयः समित्येवं कामिन्याहार्पयेत्तु यः पाखाया
ले हवनं कार्यं एदिंचे तसितिर्मले समालं व्यक्तरेहवीनारिकेण लतानपि वरुणपास नेकुर्यास्त्व

शां॰ ति
१५३

153

तिपादपरायणः ब्रह्मविष्णुसोमश्च कंदर्पो वृषवाहनः पार्वती सुभगा भद्रा सावित्री वसुदेवता प
तेहिवामसिरोभ्रस्त्रवागेगृहदेवते एवं भूषणारम्भे च गर्भे धवलवांछितं सन्नतंडुलगोधूमयवकंगुस्त
शालिभिः राजमाषादिभिर्विद्वान्नवधान्यं प्रपूरयेत् विन्यस्य दीपकं तत्र फलानां सप्तकं तथा धात्रा
वनेति मंत्रेण धान्यस्थानं तत्र कारयेत् नारिकेरं च नारंगं दाडिमं बीजपूरकं उत्तीत्यथ एगंव सप्तमं
मदनं स्मरं हृमष्टष्टतिमेष्टे क्षीरनीरसपूरितं त्रिनेत्रं शंभुदेवत्यं नारिकेरं सुतप्रदं पीतं कनकव
र्णाभं स्वच्छबीजं सुमनोहरं न्यहिनेन समं प्रीतं नारंगं गर्भदं मम एलं तच्छुक्रदैवत्यं सस्यं चैव स्मरितं स्व
रंगं सोमदैवत्यं गर्भदं बीजपूरकं उग्रद्रकं समं पुष्पं फलेसीदुरसंनिभं बीजपूरापितं यत्स्यात् गर्भदं दा
डिमं मम फलमच्छक्रदैवत्यं सत्वं चैव दशोपम ज्ञानयोनिप्रणीतदिहि वंराभमुतति ध्रगाश्च सूर्यदैव
त्यो लाक्षारससमप्रभः श्राद्धैः प्रभानां प्रवरो गर्भदं याम्सदा मम उत्तवेष्ठन सर्वे शुभ भदं सर्वदैवत
गोरोचनसमाभासं गर्भदं मदनं फलं एतिफलैः स्नान श्रयोषधिस्नाते वर्षीवरश्च वराचसराति
वचकेतथा धान्यानि सर्वचमलामर्वोषधीः समास्मृताः याश्रोषधीनि मंत्रेण सर्वौषध्यभिषेचन
कोणमध्ये विन्यसेत् शुभान्नभार्गव ऋग्वेदोक्तात्मम मंत्रात् न्वापामीति एकान् धीमान् १५३

प्रत्येकमर्घ्यार्थं दंपतिस्नापयेन्नमः वरुणाः प्रतिनामंत्रं वरुणस्येत्यनेन मंत्रतः पेन्नेपातामिमंमेवरुद्द माप
पुनेत्तमां इमान्तूवेयाज्ञषान्मज्ञानूपीरेत्येत्यनेकस्कया हृतवतीभुवनानापावर्मीतीः पुनःपुनःस्ना
नोवरुणस्नात्वायपावकानः सरस्वती शंनोदेविन्याथवर्णेर्मंत्रैः स्नानमुद्राच्छितं ततोरुद्रजपस्ना
नेकर्तव्यं स्नानमिच्छता अपमार्गवसंस्थापयस्पादेलेपावकुंभे एष्योत्तेनविधानेनपायसंश्रपये
त्गृहे आघारावाज्यभागौ चदेयास्तत्रहुताशनीः आयाष्टहिर्निहोतानाचपुनस्त्वाधततणाक्समित् वाजः
पुरस्तादग्नेत्वमाविन्नाम्नगर्भमेवच ततः सरस्वतीयोन्नोनंतपत्नीभिरतःपरं अदित्यैरास्नानम्
द्वेणयेनचकक्षयेपिच गर्भाश्रयोषधीनांचमेत्राकीर्तयः क्रमात् एभिर्मंत्रैस्तुसंजुत्वा ततःस्वि
ष्टकृतंजुहेत् स्रवभंवलंणोदयादचार्येरुभितथा इतरेभ्योपिविप्रेभ्योदद्याद्दक्षिणांस्वशक्त्यापावनः
अभिषेकंततः कुर्यात्पवित्रंकुंभवारिणा सर्वांल्लामितिमंत्राद्यैः पवित्रैर्ब्राह्मणैस्ततः आशास्याः
कामहेमिंतनइयेत्पसमकं सदाघंपापांचनीत्वायायाक्विवालयं श्रीवत्सप्रतोक्रत्वावपा
पाइंप्रणम्पच देवदेवजगन्नाथगौरीनाथमहेश्वर भवेशानमहादेवनमोस्तुवरदोभव अष्टौ
दोषाश्चयेस्त्रीणांनवमःपुरुषस्यच तत्तदोषविनाशायसस्त्रीकः स्नानमाचरेत् विकतंपन्नमेहे

प्रा॰ क
१५४

154

हसंतानपरिपीडनं नत्सर्ववस्त्रमायान्नतिर्दोषास्यां स्वपुत्रिणी वहणं त्वं च भूतानां स्वच्छमेकारकः प्रभुः
तवतीर्थप्रभावेन संतानं कुरु मे वज ततस्नुह्य रोजाशमाधनेत्यादिनाशयेत् गर्भं देहि भगं देव्यायतनं
पितरस्तथा ब्राह्मणान्भोजयित्वा च वरं दत्वा विसर्जयेत् इदं तिर्मलमपि गर्जरेषु प्रचारोक्तं इति
वीरसिंहावलोके रुद्रयामले लोकमेकवस्त्रस्नानं अथ सूर्यारुणसंवादोक्तमेकवस्त्रस्नानं अरुण उवा
च पत्न्या कण्ठितं स्नानम् एकवस्त्राभिषेचनं दंपत्योः स्नानपत्न्यादि दौर्भाग्यप्रणाशनं परं विधिं तस्याविलं
ह्यहि यथाकृतं निरूपितं देवता कात्र के मंत्राः को विधिः किं फलं नतः कीदृग्यत्वं कथं धार्यतं भा
ग्यामेवनत्वनः तत्कातेकपमापत्वं सिद्धिः स्यान्नरसोपिता श्रीसूर्य उवाच पुराकल्यावसाने तु
कलस्यास्य समस्य वे आसीदिष्ट्वयदास्य हिंक्र तस्यास्य विधिर्विधिः तस्मात्तनयांस्त्रममानस्तां स्प्र
जापतिः नैवदातपमांक्रिप्य त्रेकैशोकः स्रष्टिमाघते शिवमाराध्य तपसा प्रसन्नं समयाचत प्रजा
मेव प्रजाकामः प्रजापतिस्वमाप्तवते भगवन् तपसात्विज्ञाः प्रजाहेतोः प्रजापते अकार्ष्म वचनादा
रान् महोदारांत्सुलक्षणान् ततोपि न प्रजासिद्धिरस्माकं शिव जायते प्रजार्थं नाग्रपद्मास्मो ब्रूहि तस्मि
न्निकहिहि पि प्रार्थितस्तैस्स दारांभः तांश्चात्वाब्रवीत्तनान् श्रृणुत्वमनयः सर्वे प्रजयापापदं संभवे १५४

कारणंमननयः सर्वैयदहंस्नानचन्द्रघा अनपत्यकरंकर्मचक्रेयत्पूर्वसंभवे कालाङ्गकावशेषंयदो
भीग्यनञ्जवंतनो विलिमनन्मंचहिभेदमिन्नंदयोरपि वायसैकेननदेहस्पृगलपरिधायच कुरु
ध्वविविवन्नानंतत्तदोभीग्यनाशनं श्रानवाग्राञ्चकेपानयावदयं विशुद्धिकृत् एवमापूर्वदोभी
ग्यंपंचधामत्वकीर्तितं तस्यनाशायविधिवसहपत्न्यैकवासमा स्नात्वासम्यक्विधेःश्रुत्राःसंततेः
श्रेयश्चापस्यपि इत्युक्तानहितेषांभोग्रक्रर्वन्नृयश्चह यथैकवसनस्नानंविधिःततेवदाम्यहं य
थाक्रतंयथाटर्ष्क्रतिमोत्तानमंडलान् शुभेमासेसितेपक्षेसानकूक्तगृहेदिने नदनयोःसमा
योगेमहानदोर्हयोरपि प्रत्यषेशुद्धिमास्थायशारीरस्ययथाविधि विधिविधिवन्नायायपत्न्यासहम
माहंशं वेधायश्रद्धयायुक्तोमंत्रमेनमुदीरयेत् कर्ममाविनृजरात्रायपत्नपापंर्वजन्मना पंचधा
यत्पुरःस्वांव्यदोभीग्यमत्लमहत् प्रामतस्यविनाशायविधिवृद्धिपमज्जनं सकुपत्न्यादिवानाप
नस्यत्रासिद्धिप्रपद्यमे एवमज्ञायतदहमहंतविवपात्मके साइंकरस्ययापामंपचविशाकुरोत्सितं
विनतेतंनभिःप्रदत्तोस्नाममध्येननुतंवनेः युवाह्वासामंत्रेणमविन्नंदैववेदिना सम्यकूदत्तंतदारा
पपरिदध्यात्मवस्त्रकं दफवीविकरत्नाभिदंशोविदिगुणीकृतं नवछेषदक्षिणामस्यापत्नीसकंत्रय

हिका परिदधात्यथ यत्नेन तेनं संहृत्त मल्लका केशोत्तंसमज्यसंगोप्य परिश्रय तु गामिनी उपविश्य जल
स्याग्रे तौ उभौ अपु दंपती प्रक्षाल्य पाणिपादौ च स्नातौ तौ सम सन्निधौ कुशाग्र पुष्प फल स्वर्णान्तोय पूर्णा
ञ्जलिस्थितौ दैवज्ञेनोदितान्मन्त्रान्स्तुपवानौ सलिलोन्मुखौ वैदिकान्लौकिकांश्चापि सावधानौ जितें
द्रियौ आपस्त्वमसि सर्वेषां देवानामग्रणीः प्रभो जीवं सर्वं जन्तूनां गर्भं धेहि मम प्रभो यानि यानी
ह पापानि श्रातिपत्य कराणि नो हत्वा तात्याविलानीशा गर्भं धेहि मम प्रभो यदावाभ्यां महत्या पंड्या
जन्मनि दुःखं कृतं कृतं तत्सोविनिधूम गर्भं धेहि मम प्रभो तस्से वाधिष्ठिताः सर्वे नदीनद जलाशयाः
ध्रुवं तिपापिनः सर्वान् गर्भं· यानि कानी हतीर्थानि ये च ये च जलाशयाः त्वयैव या चिंतास्तस्माद्गर्भं
त्वमावाभ्यां प्रपन्नाभ्यां धारणोद्दुःखशोतये प्रार्थितः परमेशानगर्भं· आशास्महे माहाभाग संततिलोकपाव
नी प्रसन्नाह वतः स्वामिन् गर्भं धेहि मम प्रभो ७ अतप्रेतपिशाचायायोनौ संततिचातका पाशेताय स्वंता
न्सर्वान् गर्भं धेहि मम प्रभो समेते नांत्रिका मंत्राश्छंदसाः पंच वारुणाः त्वन्नःप्रसृतपो दोच वारु
णावपरावपि त्वंनो अग्रे सत्वंनो अप्रेद्धो इमं मे वरुण श्रुति अर्थदत्वा समेत ते नेः इमं मे नत्वा
॥ २ ॥ ॥ यामिजौ ॥ ॥ ॥

एवंसज्ञमामंत्र्यस्तत्रामंत्रैः प्रणम्य च निमज्योन्मज्य च पुनस्तत्र स्नानमाचरेत् प्रयोगविधिवत्कृत्वाप्र
वकामसमृद्धये स्नास्यामहे सभगवान् प्रहेतोनोप्रसीदतु स्नायीयान्ततः स्नानं द्रव्यैर्मंत्राभिमंत्रितैः स
त्वायोमयपोमन्त्रैर्द्वैर्दधिपयोघृतैः तिलामलकापिष्टैश्च सर्वौषधिकुशोदकैः निर्वर्त्यविधिवत्स्नानं द
पुतीताउभावपि स्नायीतेवततः पत्नीपकैकद्दसंचयैः श्रीखंडवर्त्तिवज्रफलाविभृतीनिजमर्द्दइति मंत्रपू
वैस्वपतिनादत्तं शाखोत्सजाविका सर्वौषध्यंडु संपूर्णैः कलशैरथ सप्तभिः मंत्रपूतैः सदैवतः स्ना
पयेत्तां विधानतः वर्हीरकस्तूरास्ना च सहदेवी शतावरी पचेलालवणा चेति सर्वौषध्योभिषेचने पा
श्रोषध्युत्वाकेन सर्वौषध्यभिषेचनं ततस्तवैणवं पात्रं सप्तधान्योपसंभृतं सकृत्तंडुलगोधूमयवश्रा
लिसमन्वितैः सर्कगुसहमाषैश्च धान्यैरितिच सप्तभिः फलानि विन्यसेत्तत्र याः फलिनीरितिमंत्रितः ना
रिकेरवारिंगदाडिमंवीजपूरकं तउंनीमथपूगंचजंवीरं चात्रसप्तमं लौकिकैर्मंत्रैः पूर्वोक्तैरेवसप्तभिः
पिरोमेत्युत्वाकेन स्नानं दौर्भाग्यनाशनं समाप्य विधिवत्स्नानं मंत्रमेनमुदीरयेत् पिशुमत्सकं
पत्नैदौर्भाग्यं ग्रागृस्थितं पादांगुष्ठेनत्वग्राय यत्केशांतमवस्थितं तनवरं स्नानेनानेदेवास्तत्सर्वं मपमृज्यतु
रतिविजाप्यवहणं मांचकर्मादिसाद्वितं पकवितनस्मरेदेवमयपयासहितं पिवं नस्नानर्पयेदेवा

स्नानं षष्ठ्यां तु सह सर्वबीजैः नांदीमुखेन विधिना समभ्यर्च्य पितृदेवताः विश्रादित्य नु वाकेन फलपुष्पाक्षतांजलिः
उपस्थाय ततः पश्चात्कर्मशेषं समापयेत् ततस्तु द्वैणं वपात्रं शिरस्याधार्य योषितः कुशाग्रेण समारभ्य
पठेन्मंत्रान्तु शांतिकान् स्वस्त्ययनानि च सूक्तानि दंपती तौ जलाद्बहिः सस्नाप्य प्राङ्मुखस्तिष्ठन्मंत्र
मुखावयेदिति इत्यमागिरसादित्येभ्योदयमिदं मिमं शुभं श्रावयन् सु विविक्तस्य पात्रं तत्र पामेत्र
मा ततो न्ये वाससी शुभ्रे शुचिनी परिधाय तौ उपविश्य समे शुभ्रे पुष्पस्रक्चंदनार्चितौ ततः
सकनकं सर्पिः स्पृष्ट्वा तत्सर्वमीद्विजान् प्रणिपत्य ततः शेषं कर्म सर्वं समाचरेत् आचार्यः स्वविधा
नेनैव वर्त्मना नमोदितः हस्तमात्रेण तत्र स्थण्डिले हागलोत्थये स्थापयेद्विधिवद्वह्निमिति सम्या
त्वा विधानतः पायसं निर्वपेत्तत्र वैधेयं विधिवत्ततः तस्मादीशानभागेन स्थण्डिले कलशं न्यसेत् सवर्णपय
सा पूर्णं स्वर्णपुष्पौषधैः शुभैः पूर्णपात्रं न्यसेत्तत्र पूर्णपुष्पफलान्वितैः स्वस्वमंत्रैः प्रतिष्ठाप्य गृहेषु शुभमया
सह तस्याग्रे प्रजपेत्सूक्तं ब्राह्मणा मंत्रकोविदाः पंचगाण्विधिवत्संज्ञान् रुद्रसूक्तेश्च पाजपैः उद्वास्या
याचकं सम्यक् आचार्यः स्वविधानतः आघारावाज्यभागौ च जुहुयाद्वाक्य विभावसौ दिक्पतीन्यतिःतेः पू
ज्य स्वस्वमंत्रैः समाहितः प्रजापते स्त्वया प्रेयां गर्भं धेहीति चापरा अपां पुष्पं तया हो नाह मममेसमवाहरण

ततः स्विष्टकृतं कुर्यात्कर्मशेषं समापयेत् होमान्ते शिवमभ्यर्च्य सशिवं विधिपूर्वकं जपं होमं निवेद्यास्मै १८७
विधिवद्द्विजकोविदः ततो विप्राय विदुषे स्वर्णतास्रपयस्विनी वस्त्रस्रक्कुदक्षिणाधेनां सवत्सां धेनुमुत्तमां
तथालंकृतसर्वांगे हृष्टपुष्टसलक्षणां दत्वा तौ दंपती पश्चाद्दैवज्ञेनानुमोदितौ मंत्रमुच्चारयेयातां विधिव
द्विहितार्थिवैः देवदेव जगन्नाथ सर्वपापौघनाशन कर्मणानेन दानेन तथा गोपुग्गुलस्य तु सर्वदुःश
करो भव त्वा संततिं देहि नौ प्रभो ततस्तद्वैणवं पात्रं णिवस्त्राणि निवेदयेत् आचार्याय प्रदेयानि दानानि
निजशक्तितः गुरवे वा समीदत्वा कर्मशेषं समापयेत् प्रणम्य देवतास्ताश्च विसृज्य च विधानतः त
तः कुंभांभसा विप्राश्चाभिषिंचेयुरादृताः मंत्रैश्च वारुणैः सौरैः शांतिः स्वस्त्ययनादिभिः पुराणोरागमो
क्तैस्तु नानाफलविधायिभिः नांदीमुखेन विधिना ततः श्राद्धं समारभेत् नमो वश्शिति मंत्रेण नमस्कृत्य पु
त्रजन्मजः मध्यमापिंडमश्नाति पत्नी दैवज्ञनोदिता आधत्त पितरो गर्भमिति मंत्रेण मंत्रितं आचम्य विधि
वत्पश्चात्कर्मशेषं समापयेत् शतं च भोजयेद्विप्रान् संतोष्य शक्तितः कृतकृत्यौ च तौ स्यातां पुत्रपौत्रसु
१८७ खान्वितौ इति सूर्यारुणसंवादे एकवस्त्रस्नानविधिः गजमदेशांतिः अद्भुतसागरे गर्गः ऊर्ध्वं विंशाद्
शा॰ शां॰ वर्षाद्गजमदो भवति वारणे तदवाप्यदिमाधेत स्वामिनो मरणं दिशेत् कारयेत्तत्र शांतिं च ब्राह्मणाश्चा

पं॰ क॰ १५७ 157

पितर्पयेत् एकरात्रोषितः स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः अप्रयतमानसः अप्रयतमानसः अष्टोत्तरसहस्रं
तु मंत्रं चापि जपेच्छुचिः ततः प्रजप्तमंत्रेण सलिलं चाभिमंत्रयेत् गजानां गजनक्षत्रः सर्वदोषहरं शुभं
गजस्नानं प्रकुर्वीत तद्दिने तत्र धीतिः स्वनैः पूर्वाह्णे चाग्निकार्यं तत्कृत्वा कुंभेन तेन हि ततो होमं प्रकुर्वी
त घृतेन होमवित् अग्नये स्वाहा गणपतये वरुणाय बृहस्पतये शुक्रार्यदायेति स्नातं कुंभमध्यगते
नैव सर्वोपद्रवनाशनं द्विजप्रजनपूर्वं स्नानं सलिलं मिश्रितं ततः यवयावकसंपृक्तं पिंडेन सुपये
द्दह्नन् कृतप्रजावसंस्कारं गणानि विपिं वदयेत् ॥ ईश्वरस्य महासेध्यमसुमाललाटसंभवं इदं कृतो
पवीतेन नैवेद्यं भक्तये न्यसेत् नैवेद्यमंत्रः अथ गोकर्णीमदशांतिः मत्तामत्तपुरीषाणि यदा सं
प्राप्नुतिष्ठति मत्तपाशुज्यते पुष्टे हस्तिन्यापदि वारणः मंहत्त्वं यत्र भवे देशस्य नगरस्य च उपोष्य
वाधवेस्य सामात्यः सपुरोहितः हस्तिवक्रल्पितं गांधेन विषाणमंशं च योजितं अपेनाहं स्तितं
अपेनाहस्तिनीं नीत्वा घातुराष्ट्रे विमोक्षयेत् इत्येवमेताकुर्वीत राजा वननिवासिनीं अथवापूर्व
वत्कृत्वा शांतिं कृत्वा वनेदयं स्ववर्णेन सहतमेव वनमेव निधापयेत् इति गोकर्णीमदशांतिः
अथ पंचकमस्त्री शांतिः इति मदनरत्ने गारुडे आदौ कृत्वा धनिष्ठार्धमेतन्नक्षत्रपंचकं रेवत्यं १५७

न्यंते सदाहूष्यमशुभं दाहकर्मणि शवस्य तु समीपस्थे हेमव्याहृतलास्तदा दर्भमयास्तु चत्वारः रत्नेमंत्रे
ण मंत्रिताः ततो दाहः प्रकर्तव्यस्तैश्च पुत्तलकैः सह सूतकान्ते ततः पुत्रैः कार्यं शान्तिकपौष्टिकं पंचके
मृतस्तो यस्तु न गतिं लभते नरः तिलांश्च वह्निरण्यं च तमुद्दिश्य हुतं ददेत् क्रिपानिर्वधीभाजने पानहोर्बं
त्रहेमसद्राचवासांसि दक्षिणादीयते विप्रे सर्वपातकमोचनी मदनरत्ने गर्गः यदि भद्रातिथीनां स्या
द्भानुभौमशनैश्चरैः त्रिपाद्दैश्च संयोगे ह्येषां गाङ्गि पुष्करः द्वित्रिपुष्करयोगे तु मृतिसंसृतनरावहा
दहने मरणे चैव त्रिगुणं स्यात्रिपुष्करे एवं नेष्वेवमेव स्यादेव दोषोपशान्तये तिलपिष्टैर्यवैर्वापि श
रीरं कारयेत्ततः शूर्पं निधायालंकृत्य दाहस्य तस्य कोपरिः बौधायनः अश्मानमिति मंत्रेण तिलपिष्ट
प्रदापयेत् द्वित्रिपुष्करयोगे त्रिमिकं कुर्व्यपाहति वासवे मरणं चेत्स्याद्दहवा सपिंडस्मृतिः स्ववर्णे
दक्षिणं दद्यात्कुम्भवस्त्रमथापि वा वासवं धनिष्ठा वासे कुंभमीनस्थिते चंद्रे मरणं यस्य जायते न त
स्योर्ध्वगतिर्दृष्टा संततौ न शुभं भवेत् न तस्य दाहकर्तव्यो विनाशादेशजं तथा अथवा नदिते कुर्याद
हस्तविधिपूर्वकं धनिष्ठापंचके जीवो मृतो यदि कथंचन त्रिपुष्करे पाश्मेवाकुलजान्मारयेत्पु
वं तत्राविष्टविनाशार्थं विधानं सम्प्रदीयते दर्भाणां प्रतिमाः कार्याः पंचोर्णाः सूत्रवेष्टिताः यव

पिष्टेनानुलिप्तास्ताभिः सहशवं दहेत् प्रेतवाहः प्रेतसखः प्रेतपः प्रेतभूमिपः प्रेतहर्त्तापंचमस्तना
मान्येतानि चक्रमात् प्रत्रप्रतिमाः संपूज्याः शिरोनेत्रवामकुक्षिनाभिपादे ष्वक्रमेणान्यस्य तत्रास्तभिहिते
ऽन्नायमायसो मंत्रौ वक्रमिति मंत्राभ्यां प्रत्येकं तास्वजंप्ऽनेदिति भेदाः सूतकान्ते तथा पुत्रः कुर्याच्छा
तिकपौष्टिके कांस्यपात्रस्थितं तैलं वीक्ष्य दद्याद्द्विजन्मने ब्रह्मविष्णुमहेशेंद्रवरुणाग्नीन्यजेत्ततः मा
षमुद्गयवव्रीहीन् प्रियंग्वादि प्रयच्छति स्वर्णदानं रुद्रजाप्यं तत्तद्धोमो द्विजार्चने गोभूदानं षुंडशो
नकुर्याद्दोषोपशान्तये अपराकैस्सुतं तैर्यानिष्टापंचकमृते पंचरत्नानि तन्मुखे प्राप्याकृतित्रयं
नत्रजनेहृहवपामिति ततो निर्हरणं कुर्याद्दषसान्निर्विधिस्ततः इतरं निरवने देवजले वा प्रतिपा
दयेत् विपादस्यमृते तद्धिरण्यं पशाकलं भवे तस्यापिष्टमयं कुर्यात्तथावहृहवपामिति सीयसंचा
कार्पासं कुसुंभं प्रतिपादयेत् निर्यात्यसान्निं संस्कुर्यान्दुक्मौ वान्यमनस्सृजेत् तत्रैव कनकंहेरकं
नीलं पद्मरागं च मौक्तिकं पंचरत्नमिदं प्रोक्तमृषिभिः सर्वदर्शिभिः रत्नानामाभावे तु कर्णिक
ष्टांधमेव च स्वर्णस्याप्यभावे तु आज्यं सेयं विचक्षणैः मदनरत्नेप्येवं तथा एकाशीतिफलं कां
स्यतदर्थं वा तदर्धके नवषट्त्रिपलं वापि दद्याद्विप्राय यथाशक्तितः अन्यत्रापि सर्वप्रायोक्तविधानेन कु १५८

त्वाग्नेः स्थापनं ततः अग्न्याधानं निर्वपत्वा देवतानां तथाहुतिः यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च वै
वस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च औडुंबराय दध्नाय नीलाय परमेष्ठिने वृकोदराय चित्राय चित्रगुप्ता
य वै क्रमात् विधानाद्रूपणे कृत्वा एकैकामाहुतिं क्रमेण तु कुंभं गां कृत्स्नं वस्त्रं च निष्कद्वयसमन्वितं द
द्याद्विप्राय शान्ताय प्रीतो भवतु मे यम इति त्रिपादक्षेष्वेतद्देवश्च पसर्तं पुनर्वसू उत्तराषाढाकृत्तिकोत्तर
फाल्गुनी पूर्वाभाद्र विशाखा चक्षेयमेतत्त्रिपादभं ब्रह्मचारिमरणे सृष्टिमरणे गर्भिणीरजस्वला सूति
कामरणे विधानान्यन्यत्र हि कृतोमलकेने निर्णयसिंधौ ज्ञेयः अथ मृत्युंजयविधानं वसिष्ठकल्पो
क्तं संक्षेपेणोच्यते त्र्यंबस्यस्य विधानं तु कथ्यपिष्ये मनीषिणः मयोक्तविधिना प्रोक्तं संस्कृतं ब्राह्मणैः
प्रा मृत्युंजयस्त्रिधा प्रोक्तस्त्र्यघोर मृत्युंजयः स्मृतः मृतसंजीविनी चैव महामृत्युंजयः स्मृतः मृत्यु
जयः केवलः स्यात्सहितो व्याहृतित्रयैः तारं त्रिबीजं व्याहृत्यपुटितो मृतसंजीविनी तारं त्रिबीजं व्या
हृत्यपुटितस्तोत्र्यंबकः महामृत्युंजयः प्रोक्तः सर्वमंत्रविशारदैः मृतसंजीविनी तारं प्रणवाव्या
हृतीः पुरा ततस्त्र्यंबको मंत्रः पुनरंते तथा चैव तु मृत्युंजयो यमेवार्क्काणितो मंत्रवित्तमैः मा
यातारादिका चैव व्याहृतित्रितयं ततः पुटितस्त्र्यंबकमनुर्मृतसंजीविनी मता सबीजो यस्तु मं

दैवैमहामृत्युंजयः स्मृतः प्रणवव्याहृतीश्चैव प्रणवाद्याः पदे स्मृताः ततस्त्र्यंबकमन्त्रं ते व्याहृतय
श्चतस्रो विद्धि जपप्रणवं ततो च वह्निजायामथोच्चरेत् प्रणवान्ते प्रासादश्च मृतिकारकमेव च मृताद्व्या
हृतयश्चत्र्यंबके निचक्रकृततः विपर्ययेण त्रिविजं तच्च व्याहृतित्रयं स्वाहान्तो मन्त्रदेषोत्वस्रक्रेणा
साधितः पुरा महामृत्युंजयः इति विख्यातो भवनत्रये ओंकारैः संपुटः षड्भिस्तैर्दशभिरेव च मृत्यु
जयं तं विधिवद्रूपासेवितमाप्नुयात् तथा विभक्तैर्मन्त्रवर्णैर्वा षडङ्गानां प्रकल्पना हृदयं त्रिभिरा
ख्यातं च त्रिभिः शिर उच्यते शिखा चाष्टभिः समुद्दिष्टा नवभिः कवचं मतं पंचभिर्नेत्रमाख्यातमस्त्रं त्रि
भिरुदाहृतं एवं पाशुपतेयास्मिंस्त्र्यंबके तदनंतरं वर्णमंत्रन्यासे हृत्स्थमन्त्रविन्यसवकसंज्ञकं शिरोग
लास्यात्त्रिपुरनाभिहृत्स्वष्टकादिषु लिंगपायूरुमूलेषु तज्जानुद्वयमेततः परं तद्वृत्तगुल्फयोः स्तनयोः
पार्श्वयोः पादयोः पुनः पाण्योर्नासिकयोः शीर्षे गेत्र वर्णान्न्यसेत्क्रमात् पदान्येकादशान्न्यस्येच्छि
रोभ्रूनलाटकादिषु वक्त्रे गंडयुगे भ्रूपो हृदये जठरे पुनः गुह्योरुजानुपादेषु न्यासमेवं समाचरेत्
एतन्न्यासेन योगी व्यक्तीभविष्यति प्रासादीं प्रासादबीजं तदनुमृतिहरं तारकं व्याहृतीश्च प्रोद्यांत्र्यंबकं
योजपति स्मृतिहरं भूपपवैतदाद्यं कृत्वान्यासं षडंगं स्ववदमृतकरं मंडलांतः प्रविष्टध्यानायोगी

पारुद्रंसजयतिमरणं शुक्रविद्याप्रसादात् वेदान्तादिभ्रूरादिपदत्रयंचमध्येजपेन्मृत्युहरंत्र्यंबकं जपेत्फ
लाप्ये विधिवत्संपुटं प्रसीदमृत्युंजयसंपुटेन ॐकारस्त्रितयाद्याद्यो ॐकारस्त्रितयांतकाः व्याहृतित्रितयं
चैवप्रसीदत्रितयंचैवप्रसीदत्रितयंतथा ॐकारैर्मन्त्रसंख्याकैर्जानीयात्सर्वसिद्धये महामृत्युंजयश्चैवमृ
त्युंजयात्र्यंबकः त्र्यंबकमन्त्रसंयुक्तः पूर्वोक्तेनद्वयेनच महामृत्युंजयोलोकेमुक्ताख्यामाधवांशकः एवं बी
जेविनाचमृत्युंजयसमाख्यकः प्रत्येकमहामृत्युंजयइतिविद्यात्रिधाप्यमुं मन्त्रः तथान्यत्रच
त्वक्षरः स्वराद्युक्तोहकारेणाचबिंदुना मृत्युंजयसमाख्यातंबीजंमृत्युहरंपरं सवितर्गः समाकार
स्तारकंपरिकीर्तितं नादस्थितंसकर्णोजुम्भयुः सर्गसमन्वितः अक्षरात्मानिगदितोमंत्रोमृत्युंजया
त्मकः इतिमृत्युंजयविधिः॥ वसिष्ठप्रोक्ते कुंडस्यपूर्वदिग्भागेकालीजिह्वाप्रकीर्तिता आग्नेय्यां
चकरालीस्याद्दक्षिणेतुसुलोहिता मनोजवातुनैरृत्यांधूम्रवर्णातुवारुणे स्फुलिंगिनीतुवाय
व्यांसौम्येविश्वरुचिस्तथा काल्यांकराल्यांवाकुर्यात्क्रांतिकंपौष्टिकंतथा भूतप्रेतपिशाचादिशां
तिर्लोहितजिह्वया मनोजवायांजिह्वायामभिचारोविधीयते ज्वरजयाद्धूम्रवर्णायांदृष्टिकामो
यदाभवेत् स्फुलिंगिनीतुयाजिकानस्याप्रघाटनेविदुः, यातुविश्वरुचेर्जिह्वाकुंडस्योत्तरभाग

तर्वार्धसाद्धिकातेतिप्रोच्यते मन्त्रवित्तमैः अपरे वसुधारेति जिह्वां पूर्वोत्तरे विदुः कुण्डेषु मध्य = १

वाद्र = ४

पा०क
१९
160

तः समं भागमग्रेणसंप्रवर्त्तते तस्मिन्सर्वाणि कार्याणि कारयेन्मरणं विना श्रोपासनाग्निमानीय।
तस्मिन्कुण्डे विनिक्षिपेत् अथवा श्रोत्रियागारात्मथितं वा समानयेत् अर्चयेल्लोकपालांश्च शागारभ्य
वह्निं कुण्डे हुत्वाज्यभागान्ते सर्वमल्लेखनादिकं स्वगृह्योक्तविधानेन पायसेनैव होमयेत् आयु
ष्कामो हुतेनाग्नौ जुहुयाल्लक्षसंख्यया अमृतं वा सहस्रं वा शतमष्टोत्तरं तथा त्रिकैर्वा जुहुयान्मधुर
त्रयसंयुतैः गुडूचीखण्डकैर्वापि चतुरंगुलमायतैः अथवा जुहुयाद्विद्वान्मिश्रितैस्तिलतण्डुलैः
प्रक्षालितैस्तिलैर्वापि जुहुयाद्धोहुतेर्घृतैः पलाशसमिधो हुत्वा सर्वमायुरवाप्नुयात् अथवा त
र्पयेद्देवमुदकेन समाहितः आरोग्यकामो जुहुयादर्ककाष्ठैर्घृतप्लुतैः पयसा वापि जुहुयाद्व्यो
स५ नाज्येन वा प्लुतः पलाशसमिधा वापि सर्वरोगप्रशान्तये शुद्धिदेशक्षपूर्णैस्तु पयोभिर्जुहुयात्ज्वरे सुव५
गुडूचीखण्डकैर्वापि खदिरैर्वा हुतस्तथैः प्रमेहे मधुना होमः पयसा वा हुतेन वा औदुम्बरसमिद्भि
र्वा होमश्चामलकेन वा श्लेष्माम्ललिहोमस्यात्तिलैः क्षौमैर्हुतेन वा वर्धमानः समिद्धोमः स
पः शूलहरो भवेत् करंजसमिधो वापि निर्गुण्डीसमिधोपि वा तैलेनाभ्यज्य जुहुयात्तद्रोगप्र
शान्तये शमीसमिद्भिर्जुहुयादतीसारप्रशान्तये शान्त्यर्थमाह्निरोगस्य पलाशसमिधः स्मृताः १९

तै

उन्मत्तस्य विधेः कृत्वा अपस्मारात्प्रमुच्यते कुबेराक्षेंद्रवश्रीभंगं नैव मूलेषु होमयेत् तैलेनाभ्यज्य कृत्वाह
ज्ञांव उक्तथैव च मातुलिंगगुडूचीनां होमः कमलनाशनः मधुरत्रयेण होमेन शांतिः स्याद्राजयक्ष्मणः
होमाच्च फलमूलानां गर्भरोगः प्रशाम्यति कुष्ठमसूरिके होमो मधुत्रितयसंयुतैः छिद्रोत्पलैस्तज
ह्यपाल्पलाशैर्वा हुतैस्तिलैः अथवा तैलसंयुक्तैर्जुहुयाद्गौरसर्षपैः पंचान्ये मर्त्यविरोगास्युः शिरोरोगा
स्तथैव चेति सर्वे प्रशामयंति तिलैर्होमात् हुतैस्तिलैः उदराणां तु रोगाणां सर्वेषां शांतिमिच्छता
बिल्ववृक्षसमिद्धोमः कर्तव्यो द्विजसत्तम अथ स्नावेन जुहुयात्स्वापवैर्हुतैस्तिलैः हविर्भिर्वायथो
क्ताभिर्जुहुयाच्चंदनेन वा निर्यपक्षत्य समिद्भिश्च रक्तस्रावे तु होमयेत् अथवा गोहुतेनैव रक्तानां सा
रशांतये अन्यरोगेषु सर्वेषु कंठरोगे महोदरे त्रिभिः फलैस्तथा जुहुयान्मधुक्षीरहुतैस्तिलैः मधुरत्रय
होमस्तु सर्वरोगप्रशांतिदः आयुर्वेदप्रयोक्तं पापरोगस्य भेषजं तस्य रोगस्य शांत्यर्थं तेनतेनतच
होमयेत् अथवा तेन मंत्रेण पावमानीभिरेव वा तीर्थतोयेन देवेशमभिषिंचेत्समाहितः भक्तज्व
रपीडितानां सर्वेषामपि शांतये अथवा तर्पणं कुर्यात्तैः पूर्वोक्तसंख्यया अथवा नियताहारो जपेत्स
वेसमाहितः एवं होमं द्विजः कृत्वा तर्पणं जपमेव वा आयुरारोग्यसिद्ध्यर्थमात्मनो वा परस्य वा एका

मृ॰ क॰
१९२

हं वाथ्यहं वापि दशाहं द्वादशाहकं । पक्षं मासं द्विमासं वा मासत्रयमथापि वा । अथवा चतुरो मासान्
षण्मासान्तेकहायनं । भयेमृत्युसंजाते दीर्घकालं समाहितः । अल्पेल्पकाले विनजपहोमादिकं त्र
ये । रोगकालोपयुक्तं तत्तद्द्रव्यं शय्यासनादिकं । रोगमुक्तस्ततस्तद्वै तोयं दद्यात्कदाचन । अपमृत्यु
जयोपायमहं वक्ष्याम्यतः परं । मधुरत्रयसंयुक्ताभिर्दूर्वाभिर्जुहुयाद्बुधः । सहस्रमयुतं वापि शतम
ष्टोत्तरं तु वा । पञ्चार्कजुसमैर्वापि जुहुयाज्जुहुते न वा । अपामार्गसमिद्भिर्वा तिलैः कृसरैर्यवैरपि । अ
थवा गोघृतेनैव पयसा चापि होमयेत् । कपिलागोघृतं क्षीरं प्रशंसन्ति मनीषिणः । पञ्चैश्वरदिने शंस्य
स्पृशन्त्रमिमं जपेत् । साक्षान्मृत्योरपि मुक्तः स्यात्किं पुनः स्वल्पमृत्युभिः । अथवा पयसा देवमभिषिच्य
घृतेन वा । पलाशखदिराश्वत्थसमिद्भिर्जुहुयात्तथा । बिल्वहोमेन वै वापि सोपमृत्युर्विमुच्यते
घृतवाश्वपायितान्नचर्हं द्विजोत्तमः । अष्टोत्तरशतं हुत्वा मृत्युंजयति मानवः । अथोपायान्तरं वक्ष्ये
साक्षान्मृत्युनिवर्तनं । हस्तमात्रप्रमाणेन वेदिं कुर्याद्विचक्षणः । तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं सितसूत्रे
णावेष्टितं । तण्डुलैर्व्रीहिभिर्वापि चतुरस्रं समन्ततः । वासोयुग्मेन संवेष्ट्य तीर्थतोयेन पूरितं । पल्ल
वान् क्षीरवृक्षाणामथवाम्रपल्लवान् । प्रतिष्ठाप्य ततो लेकत्वगन्धमाल्यानुलेपनादिभिः । तत्रावा १९२

161

एमहादेवं देवं त्र्यंबकमीश्वरं पूजयेद्गंधपुष्पाद्यैस्त्र्यंबकेत्यनया ऋचा ततोभिमंत्रयेत्कुंभं मंत्रेणानेन
नमंत्रवित् अष्टोत्तरसहस्रं तेनाभिषिंचेत्ततोनरं प्रोक्षयेद्दाष्टकुंभेन राजानं तु विशेषतः नापमृत्यु
भयं तस्य न च व्याधिकृतं भयं पराथं धनलाभेन मोहाद्दत्तानतोपिवा मृत्युंजयजपं कुर्यात्तस्य मृत्यु
मवाप्नुयात् मानवैरपिनरेंद्रैर्राजचार्यौविनाशदा अथरत्नविधिं वक्ष्ये सर्वेमृत्युभयापहं श्रीपास
नाग्निहोत्रोत्यं गृहीत्वा भस्म वैखिनं ततोभिमंत्र्य तद्भस्मने नागादिं च संस्पृशेत् अथापरं प्रवक्ष्यामि
रोगमृत्युभयापहं ग्रहभूतोरगादिभ्यो भयं येन न जायते यथेष्टेन सुवर्णेन कारयेदंगुलीयकं
पंचलोहेन वा कुर्यात्त्रिलोहेनैनवा पुनः ततः संपूज्य देवेशं गंधपुष्पाक्षतादिभिः त्र्यंबकेनैवमंत्रे
णमनुसैवसंस्थितः कुंडे वा स्थंडिले वापि विधिवन्मंत्रकोविदः गोहुतेनैव जुहुयात् ध्यात्वा दे
वं निरंजनं शतं सहस्रमयुतं नियुतं वापि नत्वतः होतव्यं दक्षिणे पार्श्वे हेमे वा राजते पि वा कांस्ये
वा मृन्मये वापि पात्रे न्यस्यांगुलीयकं सर्वाहुतिषु संपातं तस्मिन्निक्षिपेद्बुधः अंगुलीयस्य घात्ते
वच्यातनमष्टोत्तरं जपेत् अंगुल्यां सर्ववर्णानां धारयेदंगुलीयकं अनेनैव विधानेन सर्वाण्याभर
णानि च नवानि धारयेत्त्रितयं जीवेद्वर्षशतं सदा अथशांतिं प्रवक्ष्यामि सर्वोपद्रवनाशिनीं अ

हुतेषु च सर्वेषु ॐ स्वभेषु हिमोन्नमः दिव्यंतरिक्षभौमानामद्भुतानां च दर्शने प्रत्यक्षप्रतिभानेषु नाना
रूपेषु सर्वशः भूतप्रेतपिशाचानामावेशाशंकिने तथा गृहमध्येऽग्निमाधाय श्वेतपयेमाय संवहे ते
नैव जुहुयाद्धोमं मंत्रेणानेन संयतः तिलोदनेनाज्ययुक्तकुर्योदनमथापि च श्वेतोत्तरसंतम
मीज्य जुहुयाद्धोहुतेनेन वा पलाशाश्वत्थबिल्वन्यग्रोधपल्लवैः अपामार्गसमिद्भिर्वा जुहुयाद
थवा तिलैः अथवानेन मंत्रेण कोटिहोमं तु कारयेत् गव्येन सर्पिषा विद्वान् यवव्रीहितिलैस्तथा
अग्निमाधाय जुहुयात्तस्मिन् सह तु नादिकं भूतप्रेतपिशाचाश्च ये चान्ये ग्रहादयः ते सर्वे होम
गंधेन धूमसंस्पर्शनेन च मंत्रस्यास्य प्रभावेन निर्गच्छंति गृहात्ततः अपरानेन मंत्रेण पूर्णकुंभं
समाहितः अभिमंत्र्य गृहे सर्वे शोधयेज्जलवारिणा अथान्यत्संविधिं वक्ष्ये मंत्रस्यास्य महात्मने
ऋत्विणश्चियास्त्रिपादस्मिन्मंत्रे तु देवताः आदावष्टौ वसवस्तु विंशाद्वादनेकादशोनरे ततस्त्वद्वा
दशादित्याः प्रजापतिरनंतरं वषट्कारस्तु नेरेषु सर्वीरु इमयपिवः एवमेता त्रिरूपाणि
देवानां कल्पितानि वै अक्षराणि न्यसेन्मंत्री सर्वांगेषु समाहितः मूर्द्धादिपंचस्थानेषु प्रथ
मं पंचकं न्यसेत् द्वितीयस्य करस्यापि संधिस्थानेषु पंचसु ततः पराणि पंचैव वामहस्ते १६२

कंकेलेन्च२

न्यसेत्ततः ततस्तु दक्षिणे पादे संधिस्थानेषु पंच च एतानि पंच विन्यस्य वामपादे तथा न्यसेत् ततश्च दक्षिणे
पार्श्वे वामपार्श्वे न्यसेत्क्रमात् पृष्ठे नाभ्यां च शक्ति चक्रं तौ च तत्तीयं न्यसेत् अथ मध्ये च [illegible] गले हृदये मातृका
न्यसेत् एवं विन्यस्य सर्वाणि ततो नित्यशेवं जपेत् स्वस्वांगेषु न्यसेदेनं मंत्री मंत्रसमाहितः एवं दुष्टमहा
कालकृत्वा रक्षोग्रहादयः अथ काम्यानि कर्माणि प्रवक्ष्यामि समाहितः श्रीकामो बिल्वहुतस्यसमि
द्भिरथवा फलैः एवैर्वाप्यस्य जुहुयान्महतीं श्रियमाप्नुयात् गोकामः पयसा होमाल्लभते गां पयस्वि
नीं विद्यार्थी जुहुयादाज्यं हुत्वा दशांते गौ हुतमत्नैः विद्यां चाप्युत्तमां वित्तं लभते नात्र संशयः अन्नाद्या
कामो जुहुयादन्नमेव हुतमत्नतः पलाशसमिधो हुत्वा ब्रह्मवर्चसमाप्नुयात् वृष्टिकामस्तु संहृष्ट्य देववद
वत्येवकं अर्च्यपाद्यादिभिर्देवं गोमये[illegible]राभिर्विचयेत् आपो हि ष्ठेति सप्तभिर्हिरण्यवर्णादिभिस्तथा
पवमानानुवाकेन [illegible] वकेत्तत्[illegible] वैतसीभिः समिद्भिस्तु जुहुयात्सायं संयुतैः अयुतं वास
हस्रं वा जुहुयात्पयसापि वा ब्राह्मणान्वाचयेद्वेद ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः दशाहाभ्यान्तरे वृष्टिर्भव
त्येव न संशयः वृष्टिकामश्चार्द्रवासी चरेद्व्रतसमन्वितः समिद्भिर्जुहुयान्मंत्रैः सद्यो वृष्टिम
वाप्नुयात् नाभिदघ्ने जले स्थित्वा ध्यायन्वै वृष्टिवर्धनं जपेत्त्रियंबकं मंत्रं महती वृष्टिमाप्नुयात्

पं॰क
१६३
163

अग्निहोत्राग्निमादायस्तितंभस्मितमन्त्रमं अनयात्र्यकऋचाऽत्वातिलैर्हूर्हिंतिवारयेत् पुत्रकामस्त्वनुया-
त्पायसंहुतसंश्रुतं चरुशेषं स्वयंभुक्त्वा पुत्रं प्राप्नोति मानवः पौर्णमास्यांतिलान्कृत्वाहुतान्काल्विं
दते हुते गोचर्ममात्रमालिप्य गोमयेनाथ भूतले धान्यराशीं विनिक्षिप्य तन्मध्ये स्थापयेद्बुधः विं
शतिकलशांस्तत्र सितसूत्रेण वेष्टितान् तीर्थतोयेन संपूर्णान् भूषितान्पल्लवादिभिः त्र्यम्बकेन
मन्त्रेणानन्तस्नानभिमन्त्र्य च अथ वै ध्यायेत्तैस्तु कलशैरभिषेचयेत् अचिरात्लभते पुत्रमायु
ष्मन्तं पथ्यान्वितं वश्यकामस्तु जुहुयात्क्रमसमेः कालसंभवैः ग्रहपं जुहुयात्सुष्पमदांगं वश्यमाप्नु
यात् धान्यं तिलाज्यसंयुक्तं कृत्वा कन्यामवाप्नुयात् देवीं तां वश्यकामस्तु कर्पूरं चन्दनसंयुतं अ
ष्टोत्तरसहस्रं तु जुहुयात्पायसेन वा हविःशेषं स्वयंभुक्त्वा जपेन्मन्त्रमिमं पुनः यां देवतां समु
द्दिश्य कुरुते त्वेवमन्तं दिनैः प्रत्यक्षभूता सा देवी वरमिष्टं प्रयच्छति इत्थं लोकवशीकुर्यात्तत्रे
हृद्दैवते करवीरसमिद्भिस्तु तैलमाक्तैर्हुतेन वा अष्टोत्तरसहस्रं तु कृतेवोच्चाटयेद्रिपून् ति
र्दुष्टिकासमिद्भिस्तु षष्ठेनार्कक्षीरसंयुतैः कालपुञ्जरहोमं तु कुर्वन्नाश्रियते रिपुः उन्मत्तसमिधो
होमात्पुरस्योच्चाटनं भवेत् अथास्य दृष्टिपात्रं वक्कल्याम्कम मारणादिकं न सर्वं नैव कर्तव्यं ब्राह्म १६३

णेन पूतो यथा लिंगे उत्तरार्धे त्रिपंचाशदध्याये ॐ एवं केन त्वं मंत्रेण देवदेवं त्रियंबकं पूजयेद्वा
णालिंगे वा स्वयंभुवे तेऽपि वा पुनः ऋषितीर्थे देवतीर्थे यथावदनुपूर्वशः श्रुत्वेतत्सहस्रेण पुंडरीकेण
शंकरं रक्तोत्पलसहस्रेण तथा नीलोत्पलेन च संपूज्य पायसं दत्वा हुत्वा चौदनिकं पुनः मध्वाज्येन मधु
संयुक्तं भोज्यानि सुरभीणि च श्रद्धाहोमश्च विपुलो यथावदनुपूर्वशः सर्वोक्तेरपि पुष्पेषु बकुला
श्च विशेषतः जयेद्देति पुत्रं सम्यक्कालमस्वपपाशांतये जातीपुष्पेण वश्यार्थी जन आपादपुत्रवं
हुतेन करवीरेण कृष्यादाकर्षणं द्विजः विद्वेषणं विषेणैव कर्पासहालाहलस्य च तैलेनोच्चाटनं शे
ल्कस्तंभनं मधुनास्नते तिलैन मोहनं प्रोक्तं नाडुं तं रुधिरेण च खरस्य च गजस्य पाण्डुस्य च यथाक्रमं
स्तंभनं सर्षपैश्चापि पाठं तैलसमेन च मारणोच्चाटनं चैव द्वेषो हो वीजेन सर्वतः बंधनं स्तंभ हि पंत्रेण सं
तोस्तंभयतः परं हुतेन सर्वसिद्धिः स्याद्यथा स्वरादि रूपने तिलैन रोगनाशः स्यात्कमलेन धनं लभेत्
क्षद्रा ध्यायेपि वं इति वासिष्ठकल्पः दानहेमाद्रौ शौनकः ॐ एवं कृपया जाम हरातिथि त्वायां त्वसेत्
सर्गाधिपुष्टिवर्धनमिति हृदये उर्वारुकमिव वंधनादिति मणिबंधने मृत्योरिति गुल्फे मुक्षीयमा
मृतादिति नाभौ पादं गुल्फे च जंघेवा जानुचने कटिमेढ्रयोः नाभौ कांतिहृदयो पार्श्वकक्षयोः ऊर्च

पं० क
१८४
164

योऽन्दिते स्कंधे कृकटिकायां च कूर्परे मणिबंधके देवीपुराणे ॐ जूं सः इति मंत्रो यं ध्यात्वा मृत्युंजयः परः
मृत्युंजयस्तु देवो यं चतुर्भुजस्त्रिनेत्रकः अक्षमालाधरो देवो दक्षिणेन तु पाणिना वामेनामृतकुंडी
च धारयंश्चामृतान्विता वरदाभयपाणिश्च दिव्याभरणभूषितः शुक्लः सुनीलवासश्च पद्मस्योप
रि संस्थितः जों जीं नमः शिरसे ये ह्रौं जूं सः शिखायै वौषट् जैं कवचे हुं जौं नेत्रं च प्रकीर्तितं जं
फट् अस्त्रं समुद्दिष्टं षडंगो यं मयेत्सदा ओंकारं चावाहने मंत्रं ओंकारो वै विसर्जने अक्षोभ्य मृत्युंजयः पूज्या
पंचोत्तरसमन्विताः जया च विजया चैव अजिता चापराजिता भद्रकाली कपाली च सौम्या मृत्युपरा
जिता ॐ जूं सः इति मंत्रेण पूजेया मृत्युंजयः शिव इति अथ प्रयोगः कर्मादेशकालौ स्मृत्वा मम मा
जीवच्छरीराविरोधेनामुकरोगस्य समूलनाशेनापमृत्युनिवारणद्वारा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं मममुकसं
ख्यया महामृत्युंजयमंत्रजपं करिष्ये विप्रद्वारा करिष्ये इति वा संकल्प्य गणेशपूजापुण्याहवाच
नमातृकापूजावृद्धिश्राद्धानि कृत्वाचार्यं वस्त्राद्यैर्वृणुयात् अथाचार्यः आचम्य प्राणानायम्य
देशकालौ स्मृत्वा अमुकस्यारोग्यार्थं ममसः कारिताया अवकष्टजनजपादि करिष्ये इति उक्त्वा पृथ्वी
ति मंत्रेणासनं कृत्वा अपसर्पंति इति भूतानामुत्साय तालत्रयं कृत्वा मूलेन मितिबंधं वा ८ वामनासा

१८४

मापूर्य मूलेन यमितिवा ९ कुंभकं कृत्वा मूलेन १२ रेचयेत् यमिति १२ देहं संशोष्य रमित्यग्निबीजेन
दग्ध्वा वमित्यमृतबीजेनाप्लाव्यात्मन आकाशः आकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अद्भ्यः पृथिवीति
तस्माद्देहोत्पत्तिं विभाव्य हमिति श्रमटन संस्थापयित्वा प्राणप्रतिष्ठां कृत्वा शिवोहमिति विभाव्य इष्टदेव
तां नत्वा वामे गुरुं परमगुरुं परापरगुरुं परमेष्ठिगुरुं नत्वा स्वबीजनाभिमध्ये नत्वा दक्षिणे गणेशं गां क्षेत्रपा
लं नत्वा मूलेन करशुद्धिं कृत्वा मूलेन प्राणानायम्य अस्य श्रीमहामृत्युंजयमंत्रस्य वसिष्ठ ऋषिः अनु
ष्टुप्छंदः मृत्युंजयो रुद्रो देवता हौं बीजं जूं सः शक्तिः ओं कीलकं जपे विनियोगः मृत्युत्र्यंबकं बी
जं ओं शक्तिः वं कीलकमिति मंत्रकोशे शिरोमुखे हृदयगुह्यपादेषु ऋष्यादीन्विन्यस्य मूलेन क
रशुद्धिं कृत्वा प्रणवं करतलयोर्न्यस्य ओं अग्रये हृदयाय नमः त्र्यंबकाय शिरसे स्वाहा त्रिनेत्राय शिखा
यै वषट् वसिष्ठाय कवचाय हुं अनुष्टुप्छंदसे नेत्रत्रयाय वौषट् रुद्रो देवता अस्त्राय फट् अथ षडंगः
त्र्यंबकं हृदयाय नमः यजामहे शिरसे स्वाहा सुगंधिं पुष्टिवर्धनं शिखायै वषट् उर्वारुकमिव बंध
नात् कवचाय हुं मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय वौषट् मामृतात् अस्त्राय फट् अथ पादन्यासः ओं त्र्यंब·
महे पूर्ववक्त्राय नमः ओं सुगंधिं· पश्चिमवक्त्राय ओं उर्वारुकमि· नात् दक्षिणवक्त्राय ओं मृत्यो·

यो॰क॰
१९५
165

तान उत्तरवक्त्राय ॐ सर्वोर्ध्वाय ऊर्ध्ववक्त्राय अथाक्षरन्यासः त्र्यं शिरसि बं कंठे कं मुखे यं जां नेत्रयोः मं नाभौ
हें हृदि सुं हृदये गं धिं कक्षयोः पुं लिंगे ष्टिं पायौ वं र्धं ऊर्वोः नं वां जौ उत्तम वां श्रावे रुं कं जान्वोः मिं वं जंघ
योः बं धं स्तनयोः नां न्मृं पार्श्वयोः त्यों र्मुं पादयोः क्षीं यं पाणिपाः मां मृं नासयोः तां शिरसि अथाक्षरमा
सः सर्वत्र प्रणवादिनमोन्तत्व ॐ ॐ ॐ नमः दक्षपादमूले बं दक्षजानुनि कं दक्षगुल्फे यं दक्षपादाग्र
लिमूले जां तदग्रेषु मं वामपादमूले हें वामजानुनि सुं वामगुल्फे गं वामपादाङ्गुलिमूले धिं तदग्रेषु
पं गोष्ठे ष्टिं आधारे वं उदरे र्धं हृदये नं कंठे उर्वारुकमित्येतानि दक्षबाहुसंधिषु वं बं धनान्त वामबा
हुसंधिषु त्यों मुखे र्मुं क्षीं दक्षवामनासयोः यं नेत्रयोः मामृतात् मां कर्णयोः मृं भ्रुवोः तां शिरसि अथ
पदन्यासः सर्वत्र नमोन्तं त्र्यंबकं नमः शिरसि यजामहे नमः भ्रुवोः सुगन्धिं नेत्रयोः पुष्टिवर्धना
नमः मुखे उर्वारुकं नमः गंडयोः इव नमः हृदयाय बंधनात् नमः उदराय मृत्योर्नमः गुह्या
य मुक्षीय नमः ऊरुभ्यां मां जानुभ्यां अमृतात् नमः पादाभ्यां एते न्यासा मंत्रकोशेपि तुल्याः
अथाक्षर वस्वादिन्यासः ॐ त्र्यं धराय शिरसे नमः बं ध्रुवाय नेत्राभ्यां कं सोमाय कर्णाभ्यां कं
आपाय नासयोः यं अनिलाय मुखे जां अनलाय मुखे जां अनलाय दक्षबाहुमूले मं प्रत्यूषाय॥ १९५

दक्षकूर्परे हैं प्रभागायदक्षमणिबंधे सं वीरभद्रायदक्षांगुलिमूलेगं शंभवे तदग्रेषु गं पिंगिरिशायवाम
बाहुमूले ष्ठं अजैकपादे वामकूर्परे ष्टिं अहिर्बुध्न्यायवाममणिबंधो वृं पिनाकिने वामांगुलिमूले धं अपराजि
ताय तदग्रेषु नं भुवनाधीश्वरायदक्षपादमूले ङं कपालिने दक्षजानौ वीं स्थाणवे दक्षगुल्फे हं भार्गायद
क्षपादांगुलिमूले कं धात्रे तदग्रेषु सिं अर्यमणे वामोरुमूले वं मित्राय वामजानौ ह्वं वरुणाय वामगुल्फे
धं अंशाय वामपादांगुलिमूलेनात् भगाय तदग्रेषु मं रुद्राय दक्षपार्श्वयोः यमाय वामपार्श्वे मूं मूर्धे ए
ष्टा ह्रीं पर्जन्याय मध्ये यं त्वष्ट्रे ललाटे मां विष्णवे शिरसि मं प्रजापतये गलेनात् वषट्काराय हृदये
प्रणवं जपेत् अथापरः ॐ त्र्यंबकेयैपतान्सर्वान्सपूर्वं पश्चिमे दक्षिणोत्तरे न्यसेत् जां उरसि मूं गले हैं स
वे सुगं नेत्रयोः धिं नाभौ पुं हृदि ष्टिं पृष्ठे वर्धं कक्षयोः नें लिंगे उं पायौ वीं ऊर्वोः रुं जान्वोः मिं वज
वयोः वं स्तनयोः नां स्कंधपार्श्वयोः मृं पादयोः क्षीं पाणयोः मां नासयोः नात् शिरसि अथ हेमाद्रो
षेणकोक्तन्यासः ॐ त्र्यंबकं यजामहे शिवायां सुगंधिं पुष्टिवर्धनं हृदये उर्वारुकमिव बंधनात् बाहोः
मृत्योर्मुक्षीयमामृतात् नाभौ त्र्यं पादयोः वं गुल्फयोः कं जंघयोः यं ऊर्वोः जां जंघयोः मकटे हें मेढ्रे
सुं नाभौ गं कुक्ष्योः धिं पार्श्वयोः पुं कक्षयो ष्टिं स्तनयोः वं हृदि धं स्कंधयो नं कंठे उं कूर्परयोः वां मणिब

यंग·क·
१९९

166

ष्ठयोः रूं कनिष्ठयोः कं अनामिकयोः मिं मध्यमयोः वं तर्जन्योः वं अङ्गुष्ठयोः यं पाण्योः नाकं देवत्वं चिबुके
त्वां मुखे मं नासयोः ह्रीं कर्णयोः यं नेत्रयोः मां ललाटे मृं मूर्ध्नि नात्‌ शिरसि एते केवलमृत्युंजयन्यासः
महामृत्युंजये ष्वेतप्रवाकिंतब्रत्यहरं व्याहृतित्रयं सप्रणवं पूर्वं वदेत्‌ ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ हूं त्वपा
दमूलेत्यादि ॐ ह्रौं ॐ जूं सः इति वा प्रतिवर्णं प्रतिपदमादौ वदेत्‌ अथ नामषडङ्गः ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो
भगवते रुद्राय शूलपाणये स्वाहा हृदयाय नमः ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो भगवते रुद्राय अमृतमूर्तये मां जी
वय शिरसे स्वाहा ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो भगवते रुद्राय चन्द्रशिरसे जटिने शिखायै वषट्‌ ॐ ह्रौं ॐ जूं सः
ॐ नमो भद्राय त्रिपुरान्तकाय ह्रां ह्रीं कवचाय हुं ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो भगवते रुद्राय त्रिलोचनाय ऋग्यजु
स्सामभन्त्राय स्वाहा नेत्रत्रयाय वौषट्‌ ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय प्रज्वलपाग्नित्रयाय सर्वतो रक्षन्तेयेत
त्वं मां रक्ष अस्त्राय फट्‌ स्वाहा अथ हृदि मातृ षडङ्गः ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय च त्र्यम्बकाय त्रिनेत्राय
त्रिपुरान्तकाय त्र्यम्बकाय हृदयाय नमः ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय नीलग्रीवाय पाशाङ्कभूतपावेर
यामृतवर्षिणे यजामहे शिरसे स्वाहा ॐ नमो रुद्राय व्याघ्रचर्मपरिधानाय कपर्दिने सुगन्धिं पुष्टिव
र्धने शिखायै वषट्‌ ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय स्तवदमनचन्द्रबिम्बकलाधराय कर्पूरगौराय यशा १९९

नाय ऊर्ध्वाहकमिव बंधनात् कवचाय हुं ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय अजराय ज्रः सामभंजाय ज्योतिरूपे य
ज्ञानात्मने मृत्योर्मुक्षीय नेत्रत्रयाय वौषट् ॐ ह्रौं ॐ जूं सः ॐ नमो रुद्राय अप्रितवीर्याय यदुष्टग्रहनिवारणाय १६०
दुर्जटये घोररूपाय ज्वलज्ज्वल रुद्राणां किरि त्रिशूलधरा नित्यं मां रक्ष २ सर्वतो दिशोऽस्त्र बोधय मामस्तनात् अ
स्त्राय फट् ततः पीठादौ मध्ये मध्ये हृत्तत्र दहिष्णुः रक्षेत तद्बहिः षट्कोणं तद्बहिरष्टदलं तद्बहिर्नतभ्रत
कोणमिति यंत्रं विलिख्य धर्माय ज्ञानाय वैराग्याय ऐश्वर्याय अधर्माय अज्ञानाय अवैराग्याय
अनैश्वर्याय तमसे रजसे सत्त्वाय कृताय त्रेता द्वापराय मत्ताय सूर्यमंडलाय सोममंड
लाय वह्निये इति संपूज्य मृत्युंजयमस्य देवाय चतुर्भुजत्रिनेत्रक अर्धेन्दुमाल धरो देव दक्षिणेन वपा
णिना वामेनामृतं कुंभीवधारयन्नमृतान्विता वरदाभयपाणिश्च दिव्यभूषणभूषित शुक्लः सुवी
लवासाश्च पद्मसंस्था परि मास्थितः इति हेमाद्रौक्त रीत्या अग्निस्थ्वा करविंदस्थितं उमहकरावस्थितपा
णिकुंभौ द्वाभ्यां वेदाक्षमाले निजकरकमलाभ्यां द्वौ च दौ नित्यहर्णौ द्वाभ्यां तौ च स्रवंती शिरसि शि
शिकलां वरपुरे लावण्यं तौ सौम्यं देवो दधानः प्रदिशतु विशदाकल्पजालैः श्रियं नः इति प्रपंचसारे
मंत्रकोशारीत्या बहुपिंगजटाजूटं नागभूषणभूषितं द्वादशास्यं पंचवक्त्रमष्टादशभुजं भु विमिति

पु॰ क
१९७
167

वाहस्ताभ्यां कलशादयामृतरसैराप्लावयंतं शिरो द्वाभ्यां तौ दधतं मृगाक्षवलये द्वाभ्यां वहंतं परं अं-
केन्यस्तकरद्वयामृतघटं कैलाससंस्थं शिवं स्वच्छांभोजगतं नवेंदुमुकुटं देवं त्रिनेत्रं भजे इति ध्यात्वा
मूलेन नासाग्रमार्गेण मध्ये देवमावाह्य स्थापनीसंनिधापनीसंनिरोधनीमुद्राः प्रदर्श्य मूलेनासन-
पाद्यार्घ्याचमनमधुपर्कस्नानवस्त्रयज्ञोपवीतगंधपुष्पाणि समर्प्य वहणपूजां कुर्यात् मध्ये ईशा-
नं पूर्ववक्त्रे तत्पुरुषं दक्षिणे वामदेवं पश्चिमेऽघोरं उत्तरवक्त्रे सद्योजातं ततः षट्कोणे आग्नेया-
दिकोणेषु ह्रां हृदयाय ह्रीं शिरसे स्वाहा ह्रूं शिखायै वषट् ह्रैं कवचाय हुं ह्रौं नेत्रत्रयाय वौषट् ह-
वौ ह्रः अस्त्राय फट् पुरतः निवृत्त्यै प्रतिष्ठायै विद्यायै शांत्यै इति चतुःकोणमध्ये अष्टदले ब्रा-
ह्म्यै माहेश्वर्यै कौमार्यै वैष्णव्यै ऐंद्र्यै नारसिंह्यै वाराह्यै चामुंडायै तद्बहिः चंडभैरवाय क्रोधभैरवाय
उन्मत्तभैरवाय कपालभैरवाय संहारभैरवाय आपदुद्धारभैरवाय कलभैरवाय गौरभैरवाय तद्बहिः
जयायै तद्बहिः इंद्राय अग्नये यमाय निर्ऋतये वरुणाय वायवे सो-
माय ईशानाय ब्रह्मणे विष्णवे इति संपूज्य मंत्रकोणेषु ह्रौं प्रणमावृ-
णे सूर्याय रुद्रदेवे भूम्यै सोमाय अग्नये वायवे आकाशाय आत्मने नम इति दि १९७

रमायै॰ राकायै॰ प्रभायैः ज्योत्स्नायै॰ पूर्णायै॰ उषायैः पूषायै॰ नमः इति तृतीयं विशायैः वि-
घायैः सितायै॰ पुष्टैः संध्यायै॰ दारायै॰ शिवायै॰ निशायै॰ इति चतुर्थे॰ लोकपालैः पंचमे॰ तदस्त्रैः
षष्ठमित्यावरणान्युक्तानि ततो धूपदीपनैवेद्यफलताम्बूलदक्षिणानीराजनप्रदक्षिणानमस्का-
रान्कृत्वा मृत्युंजय महारुद्र त्राहि मां शरणागतं जन्ममृत्युजरारोगैः पीडितं कर्मबंधनैः तावत्त्वद्गत-
प्राणस्त्वच्चित्तोहं सदा मृड इति विज्ञाप्य देवाय जपं मृत्युंजयपरं ततो जपं कृत्वा पुनः षडंगं कृत्वा जपं
निवेदयेत् अथ तंत्रांतरस्थरणं ततः प्रयोगः अत्र मंत्रोद्धारः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यंवकं ककु ॐ स्वः
ॐ भुवः ॐ भूः इति मृत्युंजयः केवलाक्षरगो वा ॐ जूं सः इति पूर्वो ॐ ह्रौं जूं सः ॐ भूर्भुवः स्वः इति वा
पूर्वो अंते प्रतिलोमं सर्वं इति वा महामृत्युंजयस्त्वयथा ॐ ह्रौं ॐ जूं ॐ सः ॐ भूः ॐ भुवः ॐ स्वः ॐ त्र्यं-
वकं करक ॐ स्वः ॐ भुवः ॐ भूः ॐ सः ॐ जूं ॐ ह्रौं ॐ स्वाहा इति चतुर्दशप्रणवः त्र्यक विधाने
त्रिरावृत्तियतोः नश्यन्नु अपमृत्युप्रसंचरं तेनाकृतिशांतेष्टौं जूंकृया त्वविषादिजः समाहृपणा
महादेवं त्र्यंवकं त्र्यंवकेत्यृचा एतत्सर्वं षान्ते कृत्वा जीवेदब्दशतं सुखी इति कमलाकरभट्टकृ-
ते शांतिरत्ने मृत्युंजयविधिः अथ पुरुषसूक्तविधिः विष्णुधर्मोत्तरे पुष्कर उवाच प्रतिवेद

ग्रं·क
१९८

महाभागयत्सूक्तं पौरुषं स्मरेत् सर्वकामकरं ज्ञेयं पवित्रं मधुसूदन एकैकया ऋचा राम स्नात्वोद
त्वा जलाञ्जलीन् पौरुषेण तु सूक्तेन मुच्यते सर्वकिल्बिषैः अन्तर्जलगतो जप्त्वा सूक्तमेतत्तु पौरुषं
सर्वकल्मषनिर्मुक्तो याप्योष्टां लभते गतिं एकैकया ऋचा स्नात्वा पुष्पं निवेदयेत् पुरुषार्थं जले रा
म सर्वपापैः प्रमुच्यते एकैकया ऋचा स्नात्वोदत्वा सममफलं फलं सर्वकामानवाप्नोति यान्काङ्क्षि
तुमनिच्छेसेति पौरुषेण तु सूक्तेन प्राणायामो महाफलः जपहोमौ तथा राम सर्वकल्मषनाशनौ स
शापो ब्रह्महा स्तेनस्तथैव गुरुतल्पकः पापेभ्यो विप्रमुच्येत जप्त्वा सूक्तं तु पौरुषं कृच्छ्रैर्विशोधितः
पूर्वमपराह्णे सलिलाप्लुतः स्नातस्तु पौरुषं कृच्छ्रैर्विशोधितः पूर्वमध्याह्ने सलिलाप्लुतः स्ना
तस्तु पौरुषं सूक्तं जपेन्नित्यमतन्द्रितः सर्वस्मै रागदे वेशा वासुदेव प्रपश्यति स्वयमेव महाभागा
शाकमूलफलाशनः तस्मात्कामम वाप्नोति यं यमनसेच्छति प्रियमग्र्यां तथा रूपं जीवितं दीर्घमेव च अणिमा ल
वि घिमा प्राप्तिर्महिमा चत्मगुरुहरः उत्थाप्य रामसमत्रां यायि किं चिन्मनसेच्छति अकामः पौरुषं जप्त्वा याति विलोपरं पदं
मंगल्यमेतत्परमं पवित्रं संसाररुःखौघविनाशकारि स्वस्त्ययनं धर्मविदां नराणां मनोरथावाप्तिकरं प्रदिष्टं म
हार्णवे ऋग्विधाने वक्ष्ये पुरुषसूक्तस्य विधानं तत्त्वचेतसा अग्निकार्यं जपविधिं स्नाने चैव तदात्मकं ॥ १९८

स्नात्वा यथोक्तविधिना प्राङ्मुखः शुद्धमानसः प्रथमां विन्यसेद्वामे द्वितीयां दक्षिणे करे तृतीयां वाम
पादे तु चतुर्थीं दक्षिणे न्यसेत् पंचमीं वामजानौ तु षष्ठीं च दक्षिणे तथा सप्तमीं वामकट्यां तु अष्टमीं
दक्षिणे तथा नवमीं नाभिमध्ये तु दशमीं हृदये तथा एकादशीं कंठदेशे द्वादशीं वामबाहुके त्रयोद
शीं दक्षिणे हौ वा ह्यो मुखदेशे चतुर्दशीं अक्ष्णोः पंचदशीं चैव षोडशीं मूर्ध्नि विन्यसेत् एवं न्यासवि
धिं कृत्वा पंचांगानि समाचरेत् ब्राह्मणेभ्यस्त्वादिकाभिरात्मपंचांगकल्पना हृदयं शिरः शिखा
कवचमस्त्रं चेति पंचांगानि यथा देहे तथा देवे न्यासं कृत्वा विधानतः मंत्रन्यासं पुरा कृत्वा स्वदेहे
देवतास्वं च गायत्र्योंकारसंस्थाः पूजयेद्विस्मयं न नगादौ संकल्पं कृत्वा न्यासद्वयं कुर्यात् अस्या
नारायण ऋषिः पुरुषो देवता अनुष्टुप् छंदः जयादौ विनियोगः स्नाने जपे होमे चार्चने नियतमिति
तु देवाह आद्यमावाहयेद्देवमृचा तु पुरुषोत्तमं द्वितीयमासनं तद्वत् पाद्यं चैव तृतीयया चतुर्थ्या
र्घ्यं प्रदातव्यं पंचम्याचमनं तथा. षष्ठ्या स्नानं प्रकुर्वीत सप्तम्या वस्त्रमेव च यज्ञोपवीतमष्टम्या तु
वम्याभरणं तथा तथा पादेन तु पुष्पं दशम्या दातव्यं एकादश्या तु धूपकं द्वादश्या दीपकं दद्या
त्रयोदश्या निवेदनं चतुर्दश्या नमस्कारः पंचदश्या प्रदक्षिणा दशांगं धूपदानं स्यादेकादश्या

शां० क
१८५

169

चमात्यकं द्वादशमं दीपकं दद्यात्त्रयोदशमं निवेदनं चतुर्दशं नमस्कारः पंचदशं प्रदक्षिणं दशमं गंधदा
नस्मादेकादशमं) धूपदानं स्मात्त्रयोदशं च दीपकं चतुर्दशं तु नैवेद्यं पंचदशमं नमस्क्रिया उद्वासनं तु षोड
श्या उपचारास्तु षोडश स्नानं वस्त्रं च नैवेद्यं दद्यादाचमनीयकं दद्यात्सुकमलस्रक्तेन यः पुष्पाण्यपि एववा श्र
र्चितं तेन वै सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरं दक्षिणां तु यथाशक्त्या षोडशा चाप्रदापयेत् ततः प्रदक्षिणां कृत्वा
जपं कुर्यात्समाहितः यथाशक्ति जपित्वा तु सूक्तं चास्मै निवेदयेत् देवस्य दक्षिणे पार्श्वे कुंडं स्थंडिलमेव
वा कारयेत्प्रथमं चात्र प्रोक्षणं तु द्वितीयया तृतीययाग्निमादद्याच्चतुर्थ्या तु समिंधनं पंचम्यात्वाज्यसं
स्कारं चरोश्च श्रपणं तथा षष्ठ्यानलस्य मध्ये तु कल्पयेत्पद्ममानसं चिंतयेत्तत्र देवेशं कालानलसम
प्रभं विहृत्तास्यं वाहृर्दीर्घरक्तास्यं रक्तलोचनं हयग्रीवं तु तेषां गंधपुष्पं च धूपदीपनिवेदनं पंचाभि
स्तु ततः कुर्यात्सप्तम्यादि यथाक्रमं वह्नौ यजयेदित्यर्थः समिधः घृतं चैवं जुहुयाद्दधिपारिताः
ततो हुतेन जुहुयाद्ब्रह्मणा च ततः एवं कृत्वा ततस्तस्य समीपे स्तोत्रमुच्चरेत् जितं ते पुंडरीकाक्ष न
मस्ते विश्वभावन नमस्तेस्तु हृषीकेश महापुरुषपूर्वज नमो हिरण्यगर्भाय प्रधानाव्यक्तरूपिणे
ॐ नमो वासुदेवाय शुद्धज्ञानस्वभाविने देवानां दानवानां च सामान्यमधिदेवतं च सामान्यमेवमव १८५

ग्रजपोदीपस्थाने कार्यः तद्यथा गुरुमस्वराणां विलिखेत्सर्वं कादीन्वर्गान् क्रमशः शामीशेस्यात्ताधि
पायत्तरामस्ति यत्र हृद्दीपदेशमन्नयो वदन्ति इदमेव हृत्कमलचक्रं द्वयोस्तमे होयत्रा मननामा च वर्णो हृन्मम
ख्यामिति तत्कमलवचेद्धिकायां आकारादिस्वरहेहं ष्टवांतिषहंसमत्योत् तथा कादीन्हमवमान
म्यसेच्छिवदिशाविना ग्रामननामा च वर्णास्थ्यपस्मादिश्वतिष्ठति तत्र हृत्कमलवृत्तेषमुन्या गातीतरत्रयं
मेवसिद्धिसुखेविद्यास्करयोरत्नकेफले निष्फले पादयोर्मध्ये श्रीदासीत्यनुपादयोः वधवृधतः जुः
ख्यातिप्रच्छदेशे भवन्तिहि एवंहृदयपादाच्चपीनि केचित् अन्येतस्यनोविकजपपरत्वादिके जपेन
निशामरत्याहुः आप्यपवादस्यचैवकरुलेत्रप्रयागेवंगंगासागरसंगमे महाकालेचकाश्यांचदीपस्था
नंतं श्रयंयेष्ठ गुरुवक्त्रमूलविधुत्तरेहृदविधमध्येकचित्तस्यकेतिष्ठतिदेवतं सर्वदाचरणेहंदेवजामिण
रणतव एकस्त्वमसिलोकस्य स्रष्टा संहारकस्तथा अथ तस्यानुमंत्राच गुणमायासमाहृतः संसारसा
गरेघोरमनन्तेक्लेशसाधनं त्वामेव शरणं प्राप्य तिस्तरंति मनीषिणः तत्तेहूपनचाकारेनाप्रधातिना
वास्पदं तथापि गुरुणाकारेभक्तानांत्वप्रकाशसे नैवकिंचित्परोक्षंते प्रत्यक्षोसि न कस्यचित् नै
वकिंचिदसिद्धंते न त्वं सिद्धोसि कस्यचित् कार्याणां कारणं पूर्वं वचसां वाच्यमुत्तमं योगिनां परमां

शां·क
८०·
170

सिद्धिं वदन्ति परमं विदुः अहं भीतोऽस्मि देवेश संसारेऽस्मिन् महाभये पाहि मां पुण्डरीकाक्ष न जाने शरणं प
रं कालेष्वपि च सर्वेषु दिक्षु सर्वासु चाच्युत शरीरेऽपि गतौ चापि वर्तते मे महद्भयं त्वत्पादकमलादन्यत्र मे
जन्मान्तरेष्वपि निमित्तं कुशलं वास्ति येन गच्छामि सद्गति विज्ञानं यदिदं प्राप्तं यदिदं ज्ञानमर्जितं जन्मान्त
रेऽपि मे देव माभूदस्य परिक्षयः दुर्गतावपि जातायां त्वं गतिस्त्वं मतिर्मम दुर्गतावपि जातस्य त्वद्गतो मे म
नोरथः यदि नाशं च विन्देयं तावतास्मि कृती सदा अकामकलुषं चित्तं मम ते पादयोः स्थितं कामये वै
सर्वेत्र त्वं सर्वजन्मसु केवलं इत्येवं सनयाः स्तुत्या स्तुत्वा देवं दिने दिने किं करोऽस्मीति चात्मानं देवाय
विनिवेदयेत् पुरुषस्य हरेः सूक्तं स्वर्ग्यं धन्यं यशस्करं फलाहारो जपेन्नित्यं प्रपद्यात्मानमात्मनि फ
लानि भक्ष्योपवसेन्मासमग्निं विवर्जयेत् एवं तपानि वसेत्रिंशत्जपेत्रिमासमृषिमतिः ऋषिमेत्र ऋषिभिस्त्रिव
वणे काले स्नायादप्सु समाहितः स्तुते पतामि मार्जनं मम च मर्ष्य चेत्पदः आदित्यमुपतिष्ठेत सूक्तेनानेन
नतित्यशः आज्याहुत्वे च चिंतयेदर्थं ऋषिः सूक्तस्यास्य नारायणः अर्धमासात्फलाहारस्त्रिभिर्वर्ष
जपेदिदं न हन्यस्त्वनाप्नोदेष्यावर्षाण्यनायमाकुः साक्षात्पश्यति तं देवं नारायणमनामयं आ
नामादयमानोऽपि भक्तिं न परिहापयेत् भक्तानुकंपी भगवान्ज्ञायते पुरुषोत्तमः ॥ ॥ ॥ ८०·

५२५

यंनयेनचकामेनजपेतःप्रयतःसदा सत्यकामःसमृद्धस्यात्कृद्धयानस्यकुर्वतः होमंवायण्यवाजप्य
मुपहारमथोचरुं कुर्वीतयेनकामेनतत्तिंथिमुपहारयेत् शान्तिश्रेयामहाहितंयशोलोकेपरांगतिं
पापेनविप्रमोक्षश्चभवेत्सर्वंनसंशयः अथाभिधीयतेकर्मपुत्रकामस्यवैस्तवं शुक्लपक्षेशुभेवारेस
नक्षत्रेशुभगोचरे द्वादश्यांपुत्रकामश्चचरुंकुर्वीतवैस्तवं देवस्याग्रउपवासःस्यादेकादश्यांसुरालये ऋग्
भिःषोडशाभिःसम्यगर्चयित्वाजनार्दनं चरुंपुरुषसूक्तेनश्रपयेत्पुत्रकाम्यया प्राशयेद्दंपतीवर्षंपुत्र
मचिरात्संततिंस्वयं द्वादशद्वादशीसम्यक्पयसानिर्वपेच्चरुं यःकरोतिसहस्रंसयातिविष्णोःपरं
पदं कृत्वाग्निंविधिवत्सम्यक्ऋग्भिःषोडशभिर्बुधः कृतांजलिपुटोभूत्वास्तवंताभिःप्रयोजयेत् केशा
वंमार्गशीर्षेतुपौषेनारायणंविदुः माधवंमाघमासेतुगोविंदंफाल्गुनेतथा चैत्रेचैवतथाविष्णुंवै
शाखेमधुसूदनं ज्येष्ठेत्रिविक्रमंविद्यादाषाढेवामनंविदुः श्रावणेश्रीधरंविद्यात्हृषीकेशंततःप
रं आश्विनेपद्मनाभंतुदामोदरमतःपरं द्वादशैतानिनामानिप्रतिमासंतुपूजयेत् आयुष्मंतंसुतंसु
तेयशोमेधासमन्वितं धनवंतंप्रजावंतंधार्मिकंसात्त्विकंतथा समिधोऽश्वत्थेनिपात्यक्रमः ऋग्वि
धाने स्वगृह्योक्तविधिनापयसिचरुःकार्यः अपणसमयेसूक्तमावर्तयेत् सकलसूक्तेनैकाहुतिः

शां-क
१८९

एवं सहस्रहोमः स चायुतजपोत्तरं कार्यः क्रमेकादशणाब्दपक्रम्यायुतं जप्त्वाष्टु ह्वैकादशणं दंपतीउपो
ष्य द्वादशंणं च हं सहस्रं जुहुयादिति महार्णवः अथ त्योस्य प्रकारो यमेकादशणामभोजनं दंपत्योः पुरुष
स्तत्र जित्यकर्माविरोधिनि कालेजप इदं सूक्तमेकादशंणनिरंतरं द्वादशंणं प्रयतो भूत्वा पयसा निर्वपे
च्चरुं द्वादशा द्वादशीष्वेव पयसा निर्वपेच्चरुं एवमेकादशणपर्वा मासादि कृत्वाज्यं विधिवद्धान्वज्ञरात्रिः
षोडशाभिर्वृधः कृतांजलिपुटो भूत्वा स्तवं चेभिः प्रयोजयेत् समिधीश्च त्र्यहं हुत्वा स्रुकृत्वाज्यं जुहुयात्पुनः
उपस्थानं कृत्वा शास्त्रध्यात्वा च मधुसूदन आग्नेयैर्मंत्रैरुपस्थानमिति महार्णवः पुरुषं च पुरुषसूक्ते
नैव हविर्होमं ततः कुर्यात्प्रत्यृचं वाग्यतः शुचिः सूक्तेन जुहुयादाज्यमादावंते च सर्ववत् हविः शेषं
नमस्कृत्य मानी नारायणं पतिं मन्त्राधिवाह हविः शेषं लब्धाशीसं विशेषात्तां आहारांतराज्यारो न ह
विः शेषं स्वत्वा भार्यामश्नायिनीस्यादित्यर्थः ततः कृत्वा विदं कर्म कर्तव्यं द्विजतर्पणं द्वितीयास्त्रीनि
वर्तेन यावज्जन्मं न विंदति एवमसहेदं कर्महुतं तेना विहायामरत्ना वपिनोपेयात् सर्वाभिसहकर्तते
त्वनदोषः उक्तावत्यांस्त्रियाश्चगमने नियमातिक्रमदोषोस्त्येव किंत्वल्पः तत्रैकः प्रांक्तो प्राजापत्यः
प्रणक्तौ त्रिरात्रं द्विरात्रादि अथुत्रामरतथ्रा च याचकंन्या प्रसूयत द्विश्रसाजनयेत्सत्रामर प्रपंगोय १८९

घाब्रवीत् बृहत्पराशरोप्येवंविधिमुक्त्वाह होमांतेदक्षिणांदद्याद्धेनुंवासत्पात्रेतिलान् भूमिंहिरण्यवस्त्रा
णियथासंभवमेववा इतिकमलाकरभट्टकृतेशांतिरत्नेपुरुषसूक्तविधिः अथरुद्रविधिः सचरावणभा
ष्यभट्टभास्करविद्यारण्यभाष्येमाधवीमहार्णवाद्यालोचनेनोच्यते तत्ररुद्रस्यजपहोमाभिषेकेचश्रुतिस्मृ
त्यादौविनियोगोदृश्यते तत्रजाबालश्रुतिः किंजप्येनामृतत्वंनोब्रूहि शतरुद्रियेणेत्येतानिहवाअमृत
नामधेयान्येतैर्हवाअमृतोभवतीति कैवल्योपनिषदि यः शतरुद्रियमधीतेसोग्निपूतोभवति
स्वर्णस्तेयात्पूतोभवति ब्रह्महत्यायाः पूतोभवति अनेनज्ञानमाप्नोतिसंसारार्णवनाशनं तस्मा
देवंविदित्वैवंकैवल्यफलमश्नुते इतिहेमाद्रौ बौधायनः अथातः पंचांगरुद्राणांजपहोमार्चनविधिं व्या
ख्यास्यामः विधिमाह स्मजपाद्यैः प्रत्येकमन्वयः अर्चनमभिषेकइतिमहार्णवः शातातपपराशरौ
मद्यंपीत्वागुरुदारांश्चगत्वास्तेयंकृत्वाब्रह्महत्यांचकृत्वा भस्मच्छन्नोभस्मशय्याशयानोरुद्राध्यायी
मुच्यतेसर्वपापैः इदंरहःकृतेमासमावृत्तेयं रुद्राध्यायीभवेत् भक्त्यामासमेकमनन्यधीः प्राया
श्चित्तंभवेदेतद्रहस्यस्यानसंशयः इतिपराशरपुराणात् पाद्मे शिवगीतासु यस्तुरुद्रजपेन्नित्यं
ध्यायमानोममाकृतिं षडक्षरंवाप्रणवंनिष्कामोविजितेंद्रियः अथाथर्वशिरोमंत्रेकैवल्ये वाह

ग्रं-क
१२२

नमः सतेनैव चूदेहेनापि वः संजायते ध्रुवं वायवीये सर्वैश्च ग्रहदोषैश्च मुक्तः स्वमात्मनं दर्शिते जपन्तु रुद्रान्स
कृद्विप्रः सर्वदोषैः प्रमुच्यते यमः कुन्तापवालविल्वाश्वत्थविल्वपालाशकपि शेषतन्तु रुद्रान्सकृज्जप्त्वा प्र
च्यते सर्वपातकैः शुक्लिपारणाक जयो गायत्र्याश्च विशेषतः सर्वपापहरोप्येवमेतं रुद्रैकादशिनी तथा
हेमाद्रौ कौशिकवौधायनौ रुद्रैकादशिनीत्येषा सर्वकामफलप्रदा सर्वपापक्षयकरी सर्वशान्तिप्रदायि
नी विस्मयमीत्तरेपि रुद्राणां च तथा जप्यं सर्वाघविनिष्कृदं सर्वकामकरो होमस्तथा सर्वत्र शान्तिदः प्र
जाविकानामश्वानांकं जरोगेण तथा गवां मनुष्याणां नरेन्द्राणां वालानां योषितामपि ग्रामाणां नगराणां च
देशानामपि भागेव उपद्रुतानां धर्मज्ञ व्याधितानां तथैव च मानके समनुप्राप्ते रिपुजे च तथा भये रुद्र
होमः परं शान्तिः पापशेनहतेनवा हेमाद्रौ कालिकापुराणे यः पुनः सततं भक्त्या अ
भ्यर्च्य शाम्भिषेत्वरं जपेध्यायेत्सदा रुद्रान्सोपि यान्ति परंपदं श्रृण्वेद्रनेफलं किंचिदेहि कौ
कलं तथा तानेव हि जपेद्रुद्रान्शुचिर्भूत्वा समाहितः श्रुण्वेदं जगत्सर्वं वशीकर्तुं समा
हितेन तदान्तं जपेद्रुयो ध्यायमानो महेश्वरं तेन जप रुद्रहोमरुद्राभिषेकरुद्रस्य त्रिवि
धारुद्रसूक्तः धीयाद्विधा केवलजयात्मकोहोमांगश्चेति अग्न्यंगिरसो एकादशगुणा ॥ ॥ १२२

त्वापिरुद्रानावर्त्यधर्मवित् महापापैरपिस्पृष्टो मुच्यते नात्र संशयः सर्वपापानि नश्यन्ति रुद्रैकादशि
नीजपात् इति कालिकापुराणोक्तेः जपमात्रोक्तेः जपात् दशांशतो होमस्तर्पणं होमात्तत्तर्पणं यस्य दशांशेन
मार्जनं कर्त्तव्यं किल मार्जनस्य दशांशेन ब्राह्मणान् अपि भोजयेत् जपो होमस्तथा होमस्तर्पणं चाभि
षेचनं भूदेवपूजनं पंचप्रकारो रुद्रस्य पुरश्चरणक्रिया होमाशक्तो जपं कुर्याद्धोमसंख्याचतुर्गुणं एवं कृते तन्त्र
मंत्रस्य जायते सिद्धिरुत्तमेति पुरश्चरणचंद्रिकादौ जपमात्रोक्तेः दशांशहोमोक्तेः तेन तर्पणाद्यपि सि
द्धिं होमरुद्रैस्तर्पणाद्यनाशाक्तस्य एव जपमात्रेणोक्तेः अनेन पुरश्चरणेवायं विधिः अत एव हेमा
द्रिमहार्णवादौ तर्पणाद्यनुक्तेः तेन तदुक्तं जपहोमो विप्रभोजनं चेत्येव कार्यमित्याहुर्वृद्धाः वृद्धया
ज्ञवल्क्यः सुरापः स्वर्णहारी च रुद्रजापी जले स्थितः सहस्रशीर्षाजापी च मुच्यते सर्वकिल्बिषैः सर्व
पापहरा ह्येते रुद्रैकादशिनी तथा वेदमेकगुणं जप्त्वा तदह्नैव विशुध्यति हेमाद्रौ कालिकापुराणे यदा
भ्यामिकमीहेत फलं लोके स्वतन्त्रकं तदा रुद्राञ्जपेन्नित्यं ध्यायमानो महेश्वरं यावत्सागरपर्यन्ता दद्या
द्भूमिं सकांचनां तस्मादप्यधिकं तस्य सकृद्रुद्रजपाद्भवेत् वायुपुराणेप्येवं नमकं चमकं चैव पु
रुषसूक्तं तथैव च नित्यं त्रयं प्रयुञ्जानो ब्रह्मलोके महीयते चमकं नमकान्ते हि पुरुषसूक्तं च यो

शां·क
१७३

173

जपेत् प्रविशेत्समहादेवं गृहं स्पृहयन्ति यं यथा रोगवांस्त्यापवांश्चैव रुद्रजप्याज्जितेन्द्रियः रोगात्पापात्प्रमु
च्यते सावर्तीलं स्वमश्नुते लोकेऽन्तरार्थे विधिं चापदध्याये रुद्रजपविधिं वक्ष्ये वरुणाकि द्विजोत्तमाः
रुद्राध्यायेन विधिना हुतेन निपुणेन क्रमात् सहुतेन तिलैर्नैव कमलेन चयलनः हविर्योऽहुतगोली
रमिश्रेवो मधुना तथा वरुणा सहतेनैव केवलं पयसापिबा जनपात्कालमृत्योः स्यात्प्रतीकारः
प्रकीर्तितः स्नातं संहितायां यश्च उपासीतो नित्यं शान्तहृदि यमभ्यसेत् सर्वपापैः यान्स्तुरापानात् ब्रह्म
नाचरणात्तथा मुच्यते ब्रह्महत्यायाः इति कैवल्यशाखिनः वायुपुराणे तपस्तपति योऽत्यर्थं सहस्रा
ह्नि संयमी गवां कोटिप्रदानं यः करोति विधिवद्द्विजे न स तत्फलमाप्नोति यस्तु रुद्रजापिनः रुद्र
भस्त्वपरं नास्ति जपोध्यानं च नन्तनं तथा अनपत्यादिदोषेषु शाकिन्यादिग्रहेषु च सर्वज्वरविना
शाय रुद्रजप्यानं संशयः आपस्तम्बः यस्य रुद्रः प्रजां पशून्वाधिमन्यते उदङ्परेत्य रुद्रान्तपञ्च
रेविस्त्यपुत्रसंयुक्तः कल्पः इत्यादि शावणभाष्येऽस्य नत्रादो ब्रनमुक्तं हेमाद्रौ कालिकापुराणे
रुद्रमाहात्म्यं वीर्यापरां च तथा पुनः रुद्राध्यायं महादेवमेवं भूपः समाचरेत् स्नात्वा ईशं
समभ्यर्च्य उपवित्रा समाहितः जपेद्रुद्रांस्तथा जस्रं तनन्दं प्रापयेद्धि तं वपोरहनि संजाते समाप्य १७३

वेव्रतेपुनः भास्कराभिमुखोभूत्वातद्दिनेतावज्जपेद्रहन् भूयश्चाग्निपदेरुद्रंसंपूज्यविधिवत्ततोने
हुत्वातैकेर्बिल्वपत्रैश्चरुद्रहोमंप्रकल्पयेत् एवंसम्यक्कृतेनेनूनंकृतेसोजायतेद्विजः साक्षाद्रुद्रोमहा
नेनन्नेकृतेसोजायतेद्विजः साक्षाद्रुद्रोमहातेजास्ततः कामांस्तुसाधयेत् शांतिहेमाद्रौकोटि
का वोधायनोक्तमेवाहंप्रवक्ष्येकौशिकोद्विजः कामिनांसर्वकामार्थमकामानांचमुक्तये अकाम
सर्वकामोवाजपेद्यःप्रातरुद्रियं लिंगाभ्यासोप्यवातीर्थेस्नानंकृत्वायथाविधिः रथ्यार्थंतुद्विरत्वाग्र
थिमसृधिकेषोनिमंत्रतः प्रतानिप्रार्थयेत्दूजतिहंविमंत्रतः सहस्राणीतिमंत्रेणप्रार्थयेच्चततो
मंद्री ककुभःप्रार्थयेतिइमंमेयप्यामितिमंत्रतः उपविश्यशुचौदेशेप्राणानायम्यवाग्यतः संकल्प
जपहोमस्तुयदर्थ्येयेनवेतिच रुद्रप्रश्नस्यछंदोत्रस्यादनुष्टुब्हिष्टुपा अघोरःसर्वपापघ्नश्चादित्यो
देवतापरः न्यासंभवादिभिःकृत्वानमोंतैःप्रणवान्वितैः मंत्रैरष्टभिरीशानंबलाप्रकैःशुभप्रदैः
भवेचपादयोर्न्यस्यसर्वंयस्योहमध्यतः ईशानंतत्पुरुषदेयोतनाभोपशुपतिंन्यसेत् रुद्रंचहृदिवि
न्यस्यसर्वेवोग्रंतविन्यसेत् भीमंललाटदेशेतुमहान्तंपार्श्विविन्यसेत् सर्वेस्तवचकार्यमेकैकेना
स्वमन्त्रमंत्रमं नयेवांत्यानवाकस्यमंत्रिहीदशाभिःशुचिः न्यासंकृत्वातुलोमेनवर्जयित्वाभिचारकं

आद्यं तु पादयोर्न्यस्य द्वितीयं जानुदेशके ऊर्वोस्तृतीयं विन्यस्य चतुर्थं गुह्यदेशतः पंचमं नाभिदेशे तु
षष्ठं तु हृदये न्यसेत् सप्तमं कंठदेशे तु मुखे चाष्टममुत्तमं नवमं नासिकायां तु दशमं नेत्रयोर्द्वयोः
एकादशं ललाटे तु द्वादशं शिरसि विन्यसेत् त्रयोदशं तु कवचं ऊं कृत्वा सं फट् तथा एवं न्यासविधिं
कृत्वा ततो मुद्राः प्रदर्शयेत् एतेहृद्भागश्निमुद्राप्रदर्शने श्रीकामः शीर्षि कुर्वीत तेजस्कामस्तु ने-
त्रयोः स्वर्वेत्त्वायकामस्तु ग्रीवायां रोगनाशने हृदये सर्वकामस्तु नाभौ ज्ञानी प्रदर्शयेत् प्रज्ञा-
कामस्तु गुह्ये वै पशुकामस्तु जंघयोः जानुभ्यां ग्रामकामस्तु राष्ट्रकामस्तु पादयोः वशीकरणका-
मस्तु वामहस्ते प्रदर्शयेत् पापक्षये भिचारे वा व्याधेरुपशमे तथा वह्निः शरीरान्कुर्वीत शिवस्याग्रे
ति च स्मरन् एवं प्रदर्शयित्वा तु ततो ध्यानं समाचरेत् त्रिलोचनं चतुर्बाहुं सर्वाभरणभूषितं नागय-
ज्ञोपवीतं च व्याघ्रचर्मोत्तरीयकं वृषस्कंधसमारूढमुमादेहार्धधारिणं अमृतेनाप्लुतं शांतं चंद्रार्ध-
कृतशेखरं शुद्धस्फटिकसंकाशं जटामुकुटमंडितं वरदाभयहस्तं च सर्वकामफलप्रदं एवं ध्यात्वा
द्विजः सम्यगनंगमहरं हरं अंगानां यजनं कुर्यात् सम्यग्भक्तिपरायणः हृदये हृदयं जप्त्वा मूर्भिस्
कं च पैकषं पीवायामस्त्रं रं चैव नारायणमन्त्रतमं कवचे प्रतिरंध्रं तु दक्षे च पाणौ तु हृद्वियो ॥

जप्त्वागानिजपेच्छान्तिं त्रिः शान्तिरितिवोच्चरेत् शोतिशान्तोवा ततः ऋचंवाचमित्याय तत्रिविधापिरुद्रः
प्रत्येकंपंचधारूपं रुद्रो रुद्री महारुद्रोतिरुद्रश्चेति तत्र नमकचमकमात्रमभ्यंरूपंश्रम्योशानातयेना
क्ताः षडङ्गैकादशीरुद्रोस्त्वेकादशाभिरुद्रैस्ततः एकादशीभिरेताभिर्महारुद्रश्चकथ्यते एकादश
महारुद्रैरतिरुद्रस्तीरितः तथा विधितोनमकाहुणीरुद्र एकादशात्मिकाः रुद्रस्यैकादशावृत्यारु
द्रैकादशिनीस्मृता एकादशाभिरेताभिर्महारुद्रश्चकथ्यते एकादशमहारुद्रैरतिरुद्र इतीष्यते
श्वसार्थमाह महार्णवः एवन्नामानि एकादशानमकानुवाकान्पठित्वाः पंचमकान्पठित्वाः पं
चकामनुवाकंपठेत् पुनस्तान्पठित्वाद्वितीयंचमकानुवाकमित्येकादशावृत्त्या रुद्र इत्युच्यते
एकादशिनीरुद्र इति पर्यायः तदाह बौधायनः नमस्ते रुद्रमन्यव इत्येकादशानुमनुवाकाना
मेकमेकंजपेदिति सर्वेनमकान्पठित्वा एकैकंचमकानुवाकंपठेदित्यर्थः तेनेकरूपे सर्वच
मकजपोनन्तविभागः तैरेकादशरुद्रैः रुद्रीस्तुच्यते सैवलघुरुद्रः रुद्रैकादशिनीतिचोच्यते
ताभिरेकादशाभिर्महारुद्रः तैरेकादशावृत्तैरतिरुद्र इति एतदेवाह तु हेमाद्रौ कौशिकबौधाय
नो मघादिपंचवर्गांश्च रुद्रानेकादशैव तु जपित्वा सर्वरुद्रांश्च चमकांश्च ततो जयेत् पुनश्च

175

जपेत्सर्वं द्वितीयं चमकं तथा एवमेकादशगुणानुक्रमेण चमकं तथा एवमेकादशगुणानुक्रमेण
चमकास्तथा रुद्रैकादशिनीत्येषा सर्वकामफलप्रदा सर्वपापक्षयकरी सर्वशान्तिप्रदायिनी एका
दशगुणा सैव रुद्र इत्यभिधीयते रुद्रो लघुरुद्रः रुद्र एकादशगुणो महानित्यभिधीयते महानेका
दशगुणस्त्वतिरुद्रः स प्रोच्यते रुद्रं महान्ति रुद्रं च जपेत्कार्यस्य गौरवात् अयं रुद्रैकादशिनीक्रमप्रा
महारुद्रादिप्रकारः सर्वपापविनाशे जपः सर्वहोमे अभिषेके च समानः काम्यवकातीयानां त्वेकादश ११
१२१ धा चमकविभागं वक्ष्यामः तथा ततो होमं प्रकुर्वीत नमः शंभवे मंत्रतः रुद्रैकादशिनीं जप्येत्रयस्त्रिंशद
ध्याहुतीः रुद्रैश्चात्रयं प्रोक्तं वसुधाश्रयिकयाधिके चत्वारिंशत्सहस्रांश्च होतव्याश्च ततः परः ऊनाश्चैवा
ष्टसहस्राणि तु रुद्रे विनिश्चयः पापक्षये अभिचारे च तथा व्याधिविमोचने पालाशः समिधः कार्या ना
न्यथोत्पातदर्शनात् मौंज्यवर्धश्च समिधो मधुक्ताश्च तथाहुतीः शालाश्चान्नायकामेन श्रियै शान्त्यै च
पायसं सर्वकामेन वा ग्राम्यमाशुहे ध्ये तिलाः स्मृताः हस्तिकाश्वप्रवाहवाला जनकामेन वै हुतं व्री
हयः पशुकामेन राष्ट्रकामेन वै यवाः उपाविष्णषु चोदशोहवीस्तं वै जपेद्यदि ज्वरयाकृतसंख्या
णीमविषं कुरुते वशं स्पष्टाश्वमं जपेद्यस्तु रुद्रैकादशिनीं नरः रोगान्ज्वरातिसारादीन्नापाये

उत्पन्नेनापि होमः पलाशसमिधाकृतो मधुसंयुता एकादशमहारुद्रानुष्ठाने च कामगमेषु नः जपा
देकादशगुणाद्धोमस्तत्र विविधः स्मृता तिलैराज्येन संसिक्तैर्विधिवत्तत्रिवर्जयेत् रुद्रैकादशिनीजपे
प्येशतमेकोनमिष्यते सहस्राश्च तथा रुद्रैर्नवसेकोनयायुताः एवंचीर्णानां कार्या महारुद्रातिरु
द्रयोः दृष्टिकामोनवा योग्या हस्पसाम्यपशांतये उक्तेवे त्वहुतानां च ग्रहाणां तु विपर्यये ग्रहग्रामादि
पीडासु च तिलाश्वाज्येन संयुता होमानेसर्वकामानां कुष्मांडैश्चापि वा जपः होतव्यमाज्यं विधिवत्स
हाव्याहृतिभिस्तथा परिषिच्य ततो वह्निं नत्वा याम्येति वाच्य च अभिषेकं ततः कुर्यात्सवैः स्वहस्तलिंग
कैः शुचिः आदावेवेत्र संपूज्य पार्वतीसहितं शिवं लोकपालांश्च संपूज्य विधिवद्वह्निवसंनिधौ गं
गाङ्गींचमंत्रेण विधिवद्वस्त्रदानतं स्नपनोक्तविधानेन तत्परितो नमस्कृतिः तर्पयेद्विविधैरन्नैः
पयसा पायसेन वा प्रीयतां शंकरस्तु त्वा भूमिदेवान्नृपश्च चिःस्तुवीत दक्षातु दक्षिणां तेभ्यः प्रणिप
त्य विसर्जयेत् एवंकृते स भगवान्प्रीतः कामान्प्रयच्छति अकामस्य फलं मुक्तिर्नात्र कार्या विचा
रणात् बौधायनोक्तमंत्रोक्तं सर्वकामसमृद्धये इति हेमाद्रौ रुद्रविधिः अथ रुद्रैकादशिनीप्रका
रश्चापस्तंबपाठीयरुद्रपरः माध्यंदिनकाण्वादिशाखिनां तु चमकैः वैकादशान्वाकाभावात्

शां·क
९८
176

त्र्यम्बकमेकादशधा विभज्यैकैकं भागं नमकेषु संयोज्यैकादशिनीं कुर्यात् होमेष्येवं अत्र षडङ्गन्यासो
वैकल्पिकः पंचाङ्गरुद्राणामित्युक्तेरिति केचित् अभिषेके न इत्युक्तेः षट् अन्यत्र पंचेति महार्णवः बौधा
यनोक्तेस्त्रिरीयशाखीयरुद्रे पंचाङ्गन्यासाः षडङ्गानि वाजसनेयाविपराहहत्यरापारेणानयोक्तेरि
त्यन्ये अभिषेकरुद्रपरेत्यपरे यत्तु छंदोगानां साम विधानब्राह्मणे आवोराजानं छोवर्गे आज्यदोहानि
देवव्रतानि चेदी नामसंहितेनाप्रयुंजन् रुद्रेषीणातीत्युक्तः आवोराजेत्येकं साम तछोवर्गः वचा
रि आज्यदोहानि त्रीणि देवव्रतानि देवव्रतानि त्रीणि राजनत्फलानतार्थप्रयोगांतरं नत्वैतैर्महारु
ऋचादिकरणे प्रमाणमस्ति तेन षडङ्गजैरणमेतद्यात्सामभिर्महारुद्राचरणं यत्तु ऋग्वेदिनारु
द्रसूक्तेस्त्वविमेलं भ्रांतिकृतमभिमानमात्रमित्युपेक्ष्य मंत्रस्य प्रतिनिध्यभावाच्च अतएव हत्परा
पारेण कुर्याद्विधानेरुद्राणां यज्ञवैनसंमितमित्युक्ते अणवहत्परापारोक्तः कानीयानां विशेषः ३
षेवादिषु लिवव्रतानितेषु याः क्रियाः दशप्रणवयुक्तास्ताभूर्भुवःस्वरितीतिच दशप्रणवा· द्वेधा आदौप्र
णवमुच्चार्य व्याहृतीः प्रणवान्विताः मंत्रादौ प्रणवः कार्यो मंत्रान्ते प्रणवः पुनः ततो व्याहृतिसंयुक्ते
तेनेच प्रणवः सदैवैकः पदः अन्यस्तु आदौ प्रणवमुच्चार्य सर्वा व्याहृतयस्ततः मंत्रादौ प्रणवः कार्यमिशंते ९८

प्रणवः पुनरिति तथा मनोज्योतिरवोध्याग्निर्मूर्धानं च मर्माणि ते मानस्तोक इति यितत्त्वमं पंचकं स्म
रेत् नमो घाने रुद्रेत्याद्यैरपर्यन्न्यासं दशाक्षरस्य वर्णान् हिमोयं ज्ञातारमित्याद्यैः संपुटं वौधायनवज्रत्वा हृ
सद्ग्रामादि दिशां पालान् प्राच्यादिषु स्मरेद्यथा रौद्रीकरणमेतद्देहकृत्वा पापात् प्रमुच्यते इत्याद्युक्त्वा पं
चास्यं सौम्यमात्मानं सर्वाभरणभूषितं मंगलाक्षतमर्द्धानं भुजस्फटिकसन्निभं फणामहस्त्वविस्फूर्जद्
रेगेंद्रोपवीतिनं समार्चिवज्वलज्वालजटाजूटकिरीटिनं सहस्रकरविभ्रामनन्तखड्गादिविभूषितं
देदीप्यमानं चंद्रार्कज्वलदग्नित्रिनेत्रिणं जगद्धार्थियकृत्तारदंचंचडमरुधारिणं केयूरवहनागेन्द्रमर्द्धार
त्नविराजितं मेखलाकिंकिनीमालामुक्ताहारविराजितं चवैराव्यक्तनिर्गीछक्षंभीरारावनूपुरं सहेम
पट्टीताम्रव्याघ्रचर्मोत्तरीयकं दिव्यदेवतासमायुक्तं सरासुरनमस्कृतं द्विजोध्यायेवमात्मानं सम्यक्
हृद्ग्रस्वरूपिणं संप्रयस्त्वात्तरायः सत्ततनोयजनमारभेत् अग्नालिमेसृण मेचदेशेगोचर्ममात्रके स्थं
डिलेभुजमालिप्यमंत्रामालिप्यंतप्रनः दधात्तरमित्यर्थ्यैः तत्रपूजादिकं कुर्यात्तमः शंभवेयेति च य
त्नेतेनैकादशकलशस्थापनमस्त्वा तत्र पूजनं रुद्रैश्चाभिमंत्रणमुक्तं तत्काम्यप्रयोगात तत्र हृद्गा
गतत्त्ववक्ष्यामः मानोमहान्तमिति चातिहमंत्रं स्मरेद्विजः दशान्तरेणमंत्रेण दद्यात्त्र्यापाद्यं केशिजः

ग्रं·क·
१७७

न्यासमंत्रैश्चसोंकारैर्मानस्तोकइतिवापि गंभवायेतिमंत्रेणदद्याद्गंधोदकादिकं एवमेवधूपदीपादीन्
यथालाभंनिवेदयेत् दद्यान्नरेणतेनैवनमस्कुर्यात्ततोद्विजः शिवानस्यनहृद्देशेनरनारायणोस्मता
शिरः प्रभृषस्तेंकचापीवसंकल्पकंचरेत् कवचंचाप्रतिरथंनेत्रंविभ्राड्बृहत्स्मृतं शांतरुद्रियमस्त्रं
चदेवस्यास्त्रंप्रकल्पयेत् शांतरुद्रियंरुद्राध्यायं अथातः शांतरुद्रियंजुहोतीतितस्यैवशांतरुद्रियश
ब्देनाभिधानात् एवंतैत्तिरीयाणामपि महार्णवस्तुनमस्तेरुद्रइतिशांतरुद्रियंवदन् ध्यानएवच
पंचांगानिस्मरेद्दशप्रणवंचजपेद्विजः पंचांगानिसद्योजातादीनि हेमाद्रौचैवं उक्तन्यासप्रणवेनशांतिकि
रेणविसर्जयेत् एवंपूजांकृत्वाजपंकुर्यात् तत्रैकादशिन्यांचमकंविशेषवद्रुद्राध्यायमात्रमेकादश
धावृत्तिः एकादशगुणान्जपित्वाहृदंजांव्रजेदिति बृहत्पराशरोक्तेः रुद्रमात्रजपोक्तेः चमकानांचरु
दशावृत्त्याचत्वाभावादितिकेचित् तन्न अस्यप्रयोगांतरत्वाद्बृहदेकादशिनीमहारुद्रादिप्रकारान्
क्तेः नपमाशेत्क्वाहोममंतदप्रसंगात्सर्वोपसंहारेणप्रमेबाधकाभावाच्च अन्येतुसर्वचमकानांएकस्यावृत्तिजप
माकः ततनिर्मूले नेनवोधायनहेमाद्र्यादिसंवादात्त्वाएवानांकातीयानामष्टावनुवाकानुवाकानेकाद
शधाकृत्वाअन्यहस्येकभागेयाजपेदित्येवसाधु एवंहोमेपि चमकविभागस्तुआदौचत्वारोनुवाकाः १७७

नेष्वावाश्चश्च मे इति चतस्रः सत्यं च म इति चतस्रः ऋतं च मे इति चतस्रः अश्मा च म इति । तिस्रः इति प्र
थमः अग्निश्च म इन्द्रश्च मे इति तिस्रः कण्डिकाः इति द्वितीयः अंशुश्च मे इति तिस्रः इति तृतीयः अग्निश्च
मे घर्मश्च मे इति चतस्रः एका च मे तिस्रश्च मे इत्येका इति पंचमः चतस्रश्च मे ऽष्टौ च म इत्येका इति षष्ठः
अविश्च मे ऽवी च मे इति द्वे इति सप्तमः वाजाय स्वाहेत्येका इति अष्टमः आयुर्यज्ञेन कल्पतामिति
द्वे अयं ते नव इति नवमः अथ वसोर्धारां जुहोति सप्तकमिदं च मे इति चमकानुवाका इति दशमः
स्तोमश्च यजुश्चेत्येकादश अत्र समाप्तं अथार्धेन्द्राणि जुहोति अथ ग्रहान् जुहोति अथैनानि यज्ञक्रतू
न् जुहोति अथैतानयुक्स्तोमान् जुहोति अथायुजः स्तोमान् जुहोति अथ युग्मतो जुहोति अथ व
योसि जुहोति अथ नामग्राहं जुहोति अथाहे पेतराट् अथ कल्पान् जुहोति अथाह स्तोमश्च यजुश्चे
त्यादयः ऋतपोऽजाश्चतीति दिक् अयं हि ऋमाव कोदशाधा विभाग एतद्विषय एव विषयान्त
राभावात् न त्वेतभागेषु वाकत्वाभावात् चमकानुवाकेषु कमेके याजयेदिति वोधायनसूत्रे हे ।
मास्यादावनुवाकानवधेरेण भागहारयोगात् अष्टमानुवाकस्यैव प्रयाजे कादशानवकपालं मंत्रसं
त्यस्य नवकपाल इवाभ्यासः अतएव दशमेध्याये एकविंशात्मातिरात्रेणेत्यादि स्तोमविहृतौ चपटेन्यो ।

यां·क
१७८

सन्नादावायेनसंख्यापूरणामुक्तं यत्तत्त्वत्राप्रसिद्धं तत्र प्रयाजादिनाम्नाभ्यासेनैवपूरणामुक्तं आपस्तं
बस्तुवेष्यंतालोपोविहाद्विर्वैस्तुक्तं यत्तस्यैववमकानुवाकस्यत्रिरभ्यासोयुक्तः अष्टाकपालमंत्रस्यैंद्रा
ग्नेरव सामिधेनीहड्डोस्तोमहड्डोवपकविंशति तत्तद्भूयादितिवदन्यत्रमकाप्रसिध्यागमवायेप्रयाजे।
काद्शतवदभ्यासस्यैवप्रामेरंतालोपोविहाद्विर्यैन्यापस्तवोक्तेश्च यत्तकातीयाः काण्वास्तुपरभ्राता
मीयपदेति सांगमायंजपेऽइदं वेवलानिववानवे सांगसपीथिकंचोत्पत्तिरंगमिमिकेचनेतिकेचि
नू. श्रस्येत्तसंपुटेमानामावात्मणमाहुतिवदादावंगालितत्तोहुदहन्याज्ञ तदवचनामावात्रिर्मूल
मधपरंपरामात्रस्तुपेदं तथा शिवसंकल्पंहृदयंसूक्तंस्यान्योकधुपशिवः प्राज्ञतोरायणीयंहि
णिवांतस्योत्तराधिपं अत्र्यः संभूतश्रुतनरनारायणमित्यर्थः आशुः शिशानः कवचंनेत्रंविधाद्व
हस्तं यातरुद्रीयमसंस्यात् षडंगक्रमईरितः हृच्छिरस्त्वशिखाकर्मनेत्रंचास्त्रमसमते प्राज्ञ
विधित्वाहृदस्यषडंगानिपाशसूत्रतः अत्रमूलेहृदयरामारोक्तंप्रागुक्तंपद्यामषिदेवतछंदा
सितेनैवोक्तानिहृदयरामाणः अतात्वानिलावाणिपयवान्यासमिचोविवा भभवायैतिजगया
सर्वस्तान्याज्यसिक्तवात् पंचपंचाणघडापा अष्टावात्येवशाथिवा दपादशेका: दपावाजक

यात्माथकोद्विजः जपतर्पणहोमाद्यैरुच्चैर्योयोवत्सरंजपेत् अथप्रयोगान्तराण्याह अथातःसि
द्धिकामःसन्कंदमूलफलाशनः गोमूत्रपावकक्षीरदधिशाकाज्यभोजनः हविष्यभोजनोवासो
विप्रोमूत्रयत्रभोजनः जपहोमादिकुर्वाणोयथोक्तफलभाग्भवेत् शिरसासहरुद्राणांजप्तैकाद
शिनीध्रुवं सर्वेमंत्राभवंत्यस्यब्राह्मणस्योक्तकारिणः एकादशाग्रभानुक्तंभानू आलभ्यविधिव
त्तान् सहिरण्यांस्तवस्त्राश्रुफलपुष्पोपशोभितान् गंधोदकादिनैर्युक्तान्पूजयेद्रुद्रभक्तितः अ
थैकादशाभीष्टदैरेकैकमभिमंत्रयेत् एवंसंपूज्यतान्कुंभान्नमस्कृत्याभिमंत्र्यच एकादशाहमात्मा
नमभ्यंचाहितकाम्यया विनायकोपसृष्टोवास्नापयेत्कामकपड्तं मनवस्त्राकाकवंध्यांस्नापयेच्च
तथाहवं अनड्वाहंचवस्त्रंचदद्याद्धेनुंचदक्षिणां भोजयेद्विजमुख्यांविप्रान्समाप्तेकर्मणोद्विजः नमोग
णाभ्यश्चत्यस्यमंत्रस्यब्राह्मणोयुतं जप्त्वाचश्रीफलैर्हुत्वासर्वाकार्येषुसिद्धिभाक् नमोअस्तुनीलग्रीवा
येत्येतन्मंत्रेणसप्तवा आवर्त्योदकमामंत्र्यविषार्तेश्रवणेजपेत् विषेणमुच्यतेसद्यःकालदष्टोपि
जीवति शाहयस्तिनथाप्रेतरक्षःकाषाकिनिदर्षितेभ्रमेचधत्वनरतिभस्मनासर्षपैस्तथा ताड
येन्नंचमंत्रेचेतिपीडाप्रेमेवविमंचति ॐनमःशंभवेत्यस्यमंत्रास्त्ववाप्नुनेद्विज जप्त्वावेदिरसमिधां

गां·क
१७५

179

कृत्वा विप्रः सहस्रकं कटुतैलं स्वनाः सम्यक मंत्रांते चाष्टकं हुतः फट्कारेणैव जुहुयात्तत्त्वयोरेरचिरा
द्भवेत् जलमध्ये स्नानाद्वत्सरस्य योहृष्टि निगद्यते नाभिमात्रे जले विप्रः प्रविश्य जुहुयाज्जलं कुर्यादेका
ग्निवायुपृथ्वी मंत्रमाहात्म्यतोऽस्य शा इत्यादि ज्ञेयं अथ प्रयोगः कर्ता देशकालौ स्मृत्वाऽमुककामनयामु
करुद्रजपं होममभिषेकं वा स्वयं ब्राह्मणद्वारा वा करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजां पुण्याहवाचनमातृ
पूजां नांदीश्राद्धानि कृत्वाचार्यं ब्राह्मणमृत्विजश्च वृणुयात् ततोऽस्त्विजो देशकालौ स्मृत्वाऽमुककरुद्र
जपं करिष्य इत्युक्त्वा न्यासान्कुर्युः तत्र बौधायनोक्ताः पंचन्यासाः सर्वेषां समानाः कात्यायनपरिशि
ष्टत्वेन न्यासा उक्ताः अत्र पञ्चन्यासे यथाविधि स्नात्वाचम्य वेदः पुरुषशरीरे न्यसेदित्युक्त्वानि यथविलम्बमस
ऊर्ध्वब्रह्मस्य चक्षुषी गोतमभरद्वाजौ श्रोत्रे विश्वामित्रजमदग्नी नासिके वसिष्ठकश्यपौ वागत्रि
गायत्रीछंदोऽग्निर्देवता शिरसि विन्यसेदुष्णिहं सवितारश्रीवास्वक्के बृहतिं बृहस्पति वाचो हि हृद्यंतरे
द्यावापृथिवी मध्ये त्रिष्टुभमिंद्रं श्रोण्यां जगतीमादित्यं मेढ्रे अतिछंदसं प्रजापतिं पायौ यज्ञायज्ञियं वा
स्थानरमूर्वोरनुष्टुभं विश्वेदेवानष्ठीवतोः पंक्तिं मरुतः पादयोर्द्विपदा विराट् पाण्योर्भविद्धंदसं वाक्षं
स्मनातिरिक्तेष्वंगेषु स्मृतानात्वरछंदश्चापो देवतं तत्स्वं सर्वांगेषु याजयित्वा वेदमयः संपद्यते श्यामात्प्रा

१७५

ऋङ्मयो भवति वा ऋत्विजः प्रवर्धयेन्नकृतश्चिद्धृदयं विंदते कण्ठमयो यजुर्मयः साममयो भवति तस्मादेतद्ब्रा
ह्मचारिणो न तपस्विने नासंवत्सरोषिताय नाप्रवक्त्रे न ब्रूयादित्यादि तदेतद्ब्राह्मण्य रुद्रजपेषु चोक्त
मुक्तक्रमेण ग्रसरुद्रजपमात्रांगत्वे किंमाननमिति न विस्मयः तथा जातवेदस इति शिरश्चरणं चतुःस
क्तिरित्यासनं मनोज्योतिरिति हृदयं प्रबोध्याग्निः शिरसि मूर्धानं दिव इति शिखायां मर्माणि त इति
कवचं विश्वतश्चक्षुरिति नेत्र मा नस्तोक इत्यस्त्रं अथ न्यासाः तत्र पंचांगन्यासेषु शिखाद्यस्त्रांतमे
कत्रिंशदंगन्यासः प्रथमः मूर्धादिपादांतं दशांगन्यासो द्वितीयः पादादिमूर्धांतं पंचांगन्यासस्तृती
यः गुह्यादिमस्तकांतं पंचांगश्चतुर्थः हृदयाद्यस्त्रांतं पंचांगः पंचमः षडंगन्यासपक्षे प्रजननादि
षोडशांगन्यासः सप्तमः हेमाद्रौ महार्णवे च बौधायनः अथातः पंचांगरुद्राणां न्यासपूर्वकं जपहोमार्च
नविधिं व्याख्यास्यामो या ते रुद्र शिवा तनूरिति शिखायामस्मिन्महत्यर्णव इति शिरसि सहस्राणीति ला
लाटे हंसः शुचिषत् कंठे हृदिति स्वेवो मध्ये त्र्यंबकमिति नेत्रयोः अवकालीयानामग्निर्ज्योति
रिति नेत्रे नमः स्रुत्याय च पथ्याय चेति कर्णयोः मानस्तोक इति नासिकायामवतत्येति मुखे नील
ग्रीवा इति कंठे नमस्ते अस्त्वायुधायेति बाह्वोः या ते हेतिरिति उपबाह्वोः ये तीर्थानीति हस्तयोः सद्योजा

रु०क
१८.
180

नमित्तिपंचानुवाकान् पंचस्वंगुलीषु नमो वः किरिकेभ्य इति हृदये ये षन्तेषु उदरे नमः शंभव इति कक्ष्योः
नमो गणेभ्य इति पृष्ठे नमो हिरण्यबाहव इति पार्श्वयोर्विज्यं धनुरिति जठरे हिरण्यगर्भ इति नाभौ नमो मी
ढुष्टमेति कक्ष्यां ये भूतानामधिपतय इति गुह्ये सपीराजानवेदा इत्यपाने मा नो महान्तमित्यूर्वोरेष त इति
जान्वोः संसृष्टदिति जंघयोः विश्वं भूतमिति गुल्फयोः यं पथामिति पादयोः अध्यवोचदिति कवचं नमो
बिल्मिने इत्युपकवचं नमो अस्तु नीलग्रीवायेति तृतीयनेत्रे प्रमुंच धन्वन इत्यस्त्रे य एतावन्त इति दिग्बंधः
इति प्रथमो न्यासः ॐ नमो भगवते रुद्रायेति नमस्कारं न्यसेत् ॐकारं मूर्ध्नि विन्यस्य नकारं नासिकाग्रतः
मोकारं तु ललाटे वै भकारं मुखमध्यतः गकारं कंठदेशे तु वकारं हृदि विन्यसेत् तेकारं दक्षिणे हस्ते
रुकारं वामतो न्यसेत् द्राकारं नाभिदेशे तु यकारं पादयोर्न्यसेत् इति द्वितीयः अथ कातीयात्तृतीय
न्यासांतरमाहः यथाशीर्षन्तु विन्यसेदुरु ललाटे चंद्रशेखरं नेत्रे त्रिलोचनं देवं भैरवं श्रोत्रयोर्न्यसेत्
घ्राणे तु शंकरं देवं मुखे पशुपतिं तथा नीलकंठं कंठदेशे हृदये व्यापकं न्यसेत् सर्वांते विन्यसेत्पादेशि
वं सर्वं च विन्यसेत् इति नन्दिमते बौधायनः सद्यं च पादयोर्न्यस्य वामं न्यस्योरुमध्यतः अघोरं हृदि वि
न्यस्य वक्त्रे तत्पुरुषं न्यसेत् ईशानं मूर्ध्नि विन्यस्य हंसो नाम सदाशिवः हंसहंसेति यो ब्रूयाद्धंसो नाम स १८.

दाशिवः एवं न्यासविधिं कृत्वा ततः संपुटमारभेत् इति तृतीयः त्रातारमिंद्रं त्वं नो अग्ने स्वगं तुः पंथा आ
स्वंतं तत्वायाम्यानोतिघुष्टिं वंयं सोमं तमीशानं शुस्से रुद्रा स्योनापृथिवीत्येतत्संपुटमिंद्रादीदिक्ष्वि
न्यसैवमात्मनिरोद्धीकरणं कृत्वा त्वगास्थितैः पापैः प्रमुच्यते सर्वभूतेषु पराजितो भवति यक्षगंधर्व
भूतप्रेतपिशाचब्रह्मराक्षसयमदूतशाकिनीडाकिनीसर्पश्वापदतस्कराद्युपद्रवाः उपघाताः सर्वे
ज्वलेतं पश्यंत मारक्षंतु मनो ज्योतिरवोध्यग्निर्मूर्धानं मर्माणि ते जातवेदा इति गुह्योदरहृदयमश्विशि
रः स्वभिमंत्र्यात्मरक्षां कृत्वा इति चतुर्थः शिवसंकल्पं हृदयं पुरुषसूक्तं शिरः उत्तरनारायणं शिखा अप्र
प्रतिरथं कवचं यत्कृदियमस्त्रं पंचांगं सकृज्जपेदष्टांगप्रणम्य हिरण्यगर्भीयः प्राणानो मत्यं नाज्ञ
चोजपेत् ब्रह्मजज्ञानं महीयोः उपश्वासयरमं यमप्रस्तरमाहिंसीदः यानेअग्ने पत्तियातनूः सत्वय
पहीत्येन यथावः स्वाहाग्नयेदाशोमः निपाहीत्येतः अथात्मानं रुद्ररूपं ध्यायेत् अत्र कश्चिदर्थं उच्यते
सर्वत्र नेति रीयः पाठः उपवाजः प्रकोष्टः सद्योजातादीन् पंच स्वंगुलीषु विन्यस्त जेत्यादिषु नमोदः कि
रिकेभ्य इत्यादौ देवान् ॐ हृदयेभ्य इत्यस्यान्तरेषु न्तेषु गः नमोहिरण्यपेत्यादौ नमेतं तयजुः स शिरा
जातवेदा रक्षपाने इति अस्यार्थः जातवेदसे सुनवामेत्यस्या ऋक् कृता वह्निवर्णाः अग्ने त्वं पारया वि

घातिनोऽनुगोहा· पृतनाजितं सहमानमुग्रमिति ऋक्चतुष्टयं शिरस्याभ्यते येनजातवेदइत्याद्याः
पंचर्चः अपानेन्यसेदिति द्वितीयन्यासे ॐनमइत्यादिनानमस्कारान्तेनॐमूर्ध्नेनमः नेत्रासिकाद्यैः मौलललाटा
यनमइत्यादिन्यसेत् तृतीये सद्योजातंप्रपद्यामिइत्यादिपंचमंत्रान्पंचस्थानेषुन्यसेत् तत्रईशानःसर्ववि
द्यानामित्येतेन सदाशिवोहंस्वरन्तिमूर्ध्निन्यसेत् शुक्लकान्तीयः हेमाद्युक्तैः सद्योजातादिपंचभिः पंचवक्त्रन्या
से प्रालेयामलबिन्दुकुन्दधवलमित्यादिपंचश्लोकैस्तज्ज्ञानं तु ध्यायषट्त्रिंशत्कलान्यासंवाकृत्वातस्यतिष्ठा
यामवैक अवृतयजमानप्रजाःवामाद्वेतिमूलंवेष्टयेत्स्वं चतुर्थंद्वारमित्यादिदशमंत्रैः इंद्रायनमइत्याद्यैश्च
पूर्वादिदिक्षु इन्द्रादिभ्योजलिंकुर्यात् संपुटांजलिः पुनःसंपुटंकृत्वापुनरेवैरावत्यानमस्कुर्यादितिमहा
र्णवः मनोज्योतिः हुतेनगुह्येरतिगुह्यं अवाध्यग्निः उदरं मूर्धानंदिवःहृदये मर्माणिते दत्तदेवाः इतिश
िव जातवेदायदिवापावकोसिददभ्यावहत्स्वेतिशिरसिरवमेवात्वरत्तोसुच्यते पंचमन्यासेतथा
ज्ञापतिपदुऋचः पठित्वाहृदयायनमः सहस्रशीर्षेत्यष्टादशर्चंसूक्तंपठित्वाशिरसेस्वाहेति
शिरसि तत्रचतणालोकांश्चकल्पयन्तिस्यतेवेदाहमेतंपुरुषंमहान्तं धातापुरुषंमहान्तं धाताषु
रस्तायमुदाजहारेतिऋग्द्वयंसमस्तपापक्षयमथिकं ततः अस्याःसंमन्तःएषिवीरसाद्वेत्यादि ॥८॥ १८१

सर्वभतिक्षाणेत्यनेनमन्त्रेनारायणीं पठित्वा शिखायै वषट् आशुक्लिशिखान् इति पंचदशार्चं विद्या महापाशु
पद्धविन्त्यनेनमन्त्रेणकवचायहुं इति कवचं कातीयास्तुविद्याडिनिसप्तदशभिर्नेत्रमन्त्राः ततःत्व
मग्रेरुद्रस्य वक्त्रकेनपातहृद्विपणाभूर्भुवःस्वःस्वाहेत्यनेनास्त्रायफट् इत्यास्त्रमिति महार्णवः तत्र चय
नेशानहृदियंजुहोतीत्यादेशानहृदियशाहेनहृद्रसैवाक्तेः यत्तसाविभेचयनेष्कनोवम नेहृद्रइतिशत
हृदयस्यरूपमित्युक्तंनरूपमित्युक्तेगौणं नचात्रगौणग्रहणेमानमस्तिनेहृद्राध्यायेनैवास्त्वपुक्तं म
हार्णवस्त्वप्रोतएव अत्रन्यासांगमन्त्राणामृषिदेवतछंदांसिपादभेदश्चमहार्णवज्ञेयः विस्तराभ्रोच्य
नेकातीयास्तु नमस्तेरुद्रेतिषोडशर्चः शान्तहृदयमाहुः ततोहिरण्यगर्भरन्यायैरङ्गांगप्रणम्यध्यानं
यथा शुद्धस्फटिकसंकाशंत्रिनेत्रंपंचवक्त्रकं गंगाधरंदशभुजंसर्वाभरणभूषितं नीलग्रीवंशशांकां
कंनागयज्ञोपवीतिनं व्याघ्रचर्मोत्तरीयंचवरेण्यमभयप्रदं कमंडल्वक्षसूत्राभ्यामन्वितंशूलपाणि
नं ज्वलंतंपिंगलजटाशिखामुद्योतकारिणं वृषस्कंधसमारूढमुमादेहार्धधारिणं दिव्यसिंहासनासी
नंदिव्यभोगसमन्वितं दिग्देवतासमायुक्तंसुरासुरनमस्कृतं नित्यंचशाश्वतंशुद्धंध्रुवमक्षरमव्ययं
सर्वव्यापिनमीशानंरुद्रंवैविश्वरूपिणं एवंध्यात्वाद्विजःसम्यक्ततोयजनमारभेत् ॥ इतिपंचा॥

गन्यासाः प्राणानपमते षडंगन्यासाः तत्र पंचोक्ताः पृष्ठस्तु पूजनेनेब्रह्मातिष्ठतु पितिष्ठन्तांतिष्ठंतितिप
र्यार्थ्यं सर्वत्र पठेत् पादयोर्विष्णुः हस्तयोर्हरिः जठरेऽग्निः हृदये शिवः कण्ठे वसवः वक्त्रे सरस्वती नासिक
योर्वायुः नयनयोः सूर्याचंद्रमसौ कर्णयोरश्विने ललाटे रुद्राः मूर्ध्नि आदित्याः शिरसि शिवः पृष्ठे पिनाकी
पुरतः शूली पार्श्वयोः शिवशंकरौ सर्वत्र वायुः वहिः सर्वतोऽग्निर्ज्वालामालापरिवृतास्तिष्ठतु सर्वेष्वंगे
षु सर्वा देवता यथास्थानं तिष्ठन्तु मां रक्षन्तु ततः अग्निर्मे वाचि श्रित इत्यादिर्यथालिंगमंगानि संस्पृशेत् यथा
अग्निर्मे वाचि श्रितः वाक् हृदये हृदयं मयि अहममृते अमृतं ब्रह्मणि इति जिह्वां वायुर्मे प्राणे श्रितः ना
सिकयोः सूर्यो मे चक्षुषि श्रितः चक्षुर्हृदय इत्यादि इति चक्षुषी चंद्रमा मे मनसि श्रितः मनो हृदये इ
ति वक्षः दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः श्रोत्रं हृदये इति श्रोत्रे आपो मे रेतसि श्रिताः इति गुह्ये पृथिवी मे
शरीरे श्रिता शरीरं हृदये इति शरीरं ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु श्रिताः लोमानि हृदये इ
ति हृदयं इंद्रो मे बले श्रितः बलं हृदये इति बाहू पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः मूर्धा हृदये इति
र्ध्नि ईशानो मे मन्यौ श्रितः मन्युर्हृदये आत्मा म आत्मनि श्रितः आत्मा हृदये तदेव पुनर्मे आ
त्मायुर्नराप्युरागात् पुनः प्राणः पुनराकूतमगात् वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानः अंतस्तिष्ठ १८२

त्वमनस्यगोपाः इति सर्वांगं इति षडंगाः हेमाद्रौ कौशिकस्तु संकल्पजपहोमादिषु न्यासद्वयमाह तद्य
था अन्यासभवादिभिः कुर्यात्र मंत्रैः प्रणवान्वितैः मंत्रं च पादयोर्न्यस्य मुखे चोर्ध्वेतु विन्यसेत् श्रीमंल्ललाटप
ट्टे च महोर्त्तं शर्गिणि विन्यसेत् नयेवांत्यानुवाकस्य मंत्रे द्वादशभिः शुचिः न्यासं कृत्वानुलोम्येन वर्जयित्वा
भिचारकं आद्यं तु पादयोर्न्यस्य द्वितीयं जानुदेशतः ऊर्वोस्तु तृतीयं विन्यस्य चतुर्थं गुह्यदेशतः पंचमं ना
भिदेशे तु षष्ठं च हृदये न्यसेत् सप्तमं कंठदेशे तु मुखे चाष्टमं तथा नवमं नासिकायां तु दशमं मंत्रयोर्द्व
योः एकादशं ललाटे तु द्वादशं शीर्षि विन्यसेत् त्रयोदशं तु कवचं हृत्वा स्त्रेणं तु फट् इत्तत इति अथ सा
मान्यतो रुद्रस्याध्यादि तत्र सर्वेषामग्निभगवान् ऋषिः रुद्रः पंश्वरी देवता महाविराट्छन्दः चमका
नुवाकानामग्निः कांड ऋषिः आद्यागायत्र्याग्नावैश्रवी शिष्टं यजुः वाजादयो ज्ञानादिविशेषादेवताः जपे
विनियोगः अथ विशेष्यते यथा आम्नायाः कश्यपस्तु तमाद्येयस्तु ततः कश्यपस्तु तमाद्येयस्तु ततः कश्य
पस्तु तो द्वयोः कश्यपयोर्महत्वात् ततो भगवांस्तु तात्तिस्तृणां भगवान् द्वितीयानुवाके मंडूकस्तृती
ये भगवान् चतुर्थे जर्वासाः पंचमषष्ठयोर्भगवांस्तु सप्तमानुवाके हेमकाष्टमे नवमे च तमोर्वः किरि
कांतेभगवानवशिष्टस्याग्निर्दष्टमानुवाके द्वाये इति द्वयोः प्रलहृरमाहृद्वाये त्रिदयोर्मीड्व्यः त

शां०क०
१८३

183

तोदेवराट्मानस्तोक इति भगवानाराते इत्यृषिः स्तुहि श्रुतमिति वैयाघ्रः परि णो रुद्रस्येति भगवान् ततो वैरा
जस्ततः पुलहस्ततो नारदः ततश्चतर्णाद्रुर्वासास्ततश्चासमाभेदेवलः इत्यृषयः असौ यस्ताम्रो अरुण इति द
योरादित्यात्मा याते रुद्रेति स्कंदात्मा मा नो महान्तमिति नैरीश्वरात्मा यात इषुरित्यध्यवोचन्नमोऽस्तु नीलग्रीवा
येत्यासां चतुर्थपंचमषष्ठानुवाकानामाराते मीढुष्टमेति हयोऽश्वशंभुर्यौ नेहेति तिस्ताष्टमानुवाके नवमे
च नमोवः किरिकेति मानस्तोके परिणः इत्येतेषां च भगवानवपीष्टानां रुद्र इति देवता अथ छंदांसि असौ
यस्ताम्र अवतत्येत्यनयोरास्तारपंक्तिः सोऽधीवसर्पतीति षट्पदा जगती इमा रुद्रायेति चतस्रो जगत्य आ
राते इति तिस्रस्त्रिष्टुभो मीढुष्टमेति पंचपदा त्रिष्टुप् पिशिष्टा अनुष्टुभः याते रुद्रेति सराउनुष्टुप् यामिषुंति
बृहत्यनुष्टुप् अध्यवोचदित्यनुष्टुप् द्वितीयानुवाके महागायत्री तृतीये बृहती चतुर्थे उष्णिक् पंचमषष्ठयो
र्महापंक्तिः अष्टमनवमयोर्महात्रिष्टुप् शिष्टा नियज्जुषीति छंदांसि जपे विनियोगः अथाभिषेके तत्र प
चांगरुद्राणां जपहोमार्चनादिविधिमिति बौधायनोक्तैः प्रागुक्ताः पंचन्यासा भवंत्येव अथातो रुद्रस्नाना
र्चनविधिं व्याख्यास्याम इति तेनैवोक्ताग्रजनाने ब्रह्मात्मिष्ठत्वित्यादि षष्ठन्यासोक्तैः षष्ठोऽपि भवति तत
श्चसंभत्रयः ततोऽग्निर्मे वाचीत्यादि यथालिंगानि मरपोत्यंत प्रागुक्तन्यासषष्ठं कृत्वा आराधितो मनश्चे १८३

स्त्वंसिद्धैर्देवासुरादिभिः आराधयाम्यहंभक्त्यात्वांमागृहाणमहेश्वरेतिममसावायगंधाद्यैः पंचोपचारैः
संपूज्यत्र्यंवकंपूजामहत्त्वशैनमाराधयेत् आवाहनभिन्नान्पंचषट्त्र्यंवकमित्यनेनकुर्यादित्यर्थः आवा
वाहनहरयः सचेनमः ष्वेतेरश्वैः सहकेतुमद्भिः वाताजवैर्वलवद्भिर्मनोजवैरायाहिशीघ्रंममहव्यायशर्वा
मितिदक्षिणनासयापुष्पेणपीठस्यलिंगेसंयोज्यावाह्यसद्योजातंप्रपद्यामीत्यावाहनंदद्यातित्र्यंवकंस
द्योजातायवैनमोनमइत्यासनंत्र्यंवकं भवेभवेनातिभवेभवस्वमामितिपाद्यं त्र्यंवकं भवोद्भवायन
मइत्यर्घ्यलिंगाभिषेकस्नानं आपोहिष्ठायाभिः अथाद्भिस्तर्पयति भवंदेवंतर्पयामि शर्वंदेवंतः ईशा
नंदेवंतः पशुपतिंदेवंतः रुद्रंदेवंतः उग्रंदेवंतः भीमंदेवंतः त्र्यंवकंज्येष्ठायनमइत्याचमनीयं त्र्यंवकंज्ये
ष्ठायनमइतिमधुपर्कं त्र्यंवकं कालायनमइतिगंधं कलविकरणायनमइतिपुष्पं सर्वभूतदमनायन
मइतिधूपं मनोन्मनायनमइतिदीपं भवोद्भवायनमइतिनैवेद्यं अथैताउष्पाणि भवायदेवायनमः शा
र्वाय ईशानाय पशुपतये रुद्राय उग्राय भीमाय महतेदेवायनमः इतिअथाघोरेभ्यइतित्रिभिः
सदाशिवोनित्यनैरघोरतन्नरूपतिष्ठते अथैनंस्वहिरण्येनमूर्भिकलशेनसंतनधारांनिषिंचेत्सपु
नासर्पिषापयसावेक्षुरसेननारिकेरणवाम्ररसेनवातदलाभेउदकेनवानमस्तेरुद्रमन्यवइत्येका

ग्रं·क दशानामनुवाकानामेकंजपेत्सर्वैर्षोपाहैश्चाराधयेत्तु तमाराधनेनतदेतत्तुविधानेषुप्रयुक्तं यच्चरुद्रा
१८४ भिषेकउक्तस्तच्चैतद्विधानंज्ञेयमित्यर्थः तेनाभिषिक्तेनोदकेनाच्छीभ्यामित्यनुवाकेनाग्निंगामभिष्वा
पादान्तंसंस्नाप्यात्मापहत्यार्होव्याधिविमोचनार्थीजीवनार्थीश्रीकामः शांतिकामः पुष्टिकामोमोक्षा
र्थीचकुर्यादेवंकुर्वन्सिद्धिमाप्नोत्याचार्यायदक्षिणांददातिदशगाः सवत्साः सुवर्णभूषितावृषभैका
दशास्तदशास्तदलाभएकांगांदद्यादित्याहभगवान्बौधायनः अथमहास्नानं हेमाद्रौलैंगे स्नानं
पलशतंज्ञेयमभ्यंगः पंचविंशतिः पलानांतुसहस्रेणमहास्नानंप्रकीर्तितं स्नाप्यलिंगमदीपंचगव्यैर्नै
वद्यतेनच विशोध्यसर्वद्रव्यैस्नवराद्भिरभिषिंचति महास्नानेषुसक्तेनस्नानमष्टगुणंस्मृतं मूलेनके
वलेनैवगंधतोयेनशाक्तिनः अनुलेपनंतत्सर्वंपंचविंशत्पलेनवै शमीपत्रंचविधिनाबिल्वपत्रंच
पंकजं दशद्रोणैस्तुनैवेद्यमष्टद्रोणैरथापिवा दशद्रोणसमंप्रोक्तमाढकेनादिदीयते वित्तमा
त्रविहीनस्यनात्रकार्याविचारणा जागरंकारयेत्तत्रप्रार्थयेत्तुयथाक्रमं भक्त्याप्रदक्षिणांसार्धंप्रा
र्थयेल्लिंगमहेश्वरं द्रव्यहीनंमंत्रहीनंश्रद्धाहीनंसुरेश्वरः कृतंचाप्यकृतंचापिक्षन्तव्यमिह
सिंहाकर विशेषाव्रतकमलाकरेज्ञेयः इतिमहास्नानं ॥ अथरुद्रहोमः ॥ १८४

184

सहैव समग्रहोमः प्रधानभूतो जपांगभूतश्चेति तत्राद्ये मूले जपहोमार्चनविधिं व्याख्यास्यामः रुद्रा
होमः परः शान्तिः पायसेन हुतेन वेत्यादि बौधायन विष्णुधर्मादिवचनैः प्रागुक्तं श्रेयगम्भ तत्तद्दशांश होम
प्रत्याहाश्च सच तिलाद्यैः कार्य इति महार्णवः अत्र यद्यपि तेन मूले नैवोक्तं यथापि श्रुत्येन मंत्रजपसामा
न्येन तेनोक्तं भवत्यपि आज्ये द्रव्यमनादेशे जुहोतीति विधिर्विधीयत इति यत इति समान्यवचनादाज्ये
नस्यात्तत्तिलद्रव्यके मानमस्ति अत एव हेमाद्रिणा रुद्रजपांगहोमो वाचनिक एवोक्तो न तु दशांश
दिः यथाह तत्रैव बौधायनः ततो होमं प्रकुर्वीत नमः शंभव मंत्रतः रुद्रैकादशिनी जप्त्वा त्रयस्त्रिंशद
आहुतीः रुद्रेशानत्रयं प्रोक्तं षष्ठ्याधिकपापघ्ने रुद्रे लघुरुद्रे चत्वारिंशन्महारुद्रे सहस्रास्समवर्जिताः
चत्वारिंशत्सहस्राश्च कर्तव्याश्चातिरुद्रगाः कृताश्च समसमन्याय इति रुद्रे विनिश्चयः सच होमो नमः शंभ
वेति मंत्रेण कार्य इति हेमाद्रिः सच पूर्वोक्तविष्णुधर्मोक्तेः पायसेन हुतेन कार्य इति युक्तं प्रतिभाति
तेन हेमाद्रिमते मंत्रविभाग एव नास्ति अयं च यागहोम एव ज्ञाप्य इति समसंख्या मृहेंद्रेपापणि
पायामिति वदन्तं मंद इत्यावगतेः प्रधानभूत समग्रहोमे न त्वशक्यस्याः संभवात् महार्णवोक्तः प्रति
कल्पसूत्रादिष्वचपनप्रकारेणोक्त एवमंत्रविभागो ग्राह्यः महार्णवे नं तु प्रधाने समग्रहोमे मंत्रवि

भागस्यावयवकत्वाज्जप्येगेयमेवशाख्यः त्रुमत्वाबपेदितत्वाच्चेत्युक्तं पिष्टेस्यायमेवाहुतः सद्रुदानी
मुच्यते तत्रमंत्रविभागः पंचधा त्रेधा षोढा षोडशधा अष्टाचत्वारिंशद्धा तत्तः एकोनसमस्तन्तरश
नपदे पञ्चति श्रेत्यः प्रतिमंत्रपदस्मुच्यते तत्रायजुरमायामिष्टकायां जुहोतीत्युक्तात्रेधाविभक्तं जुहो
तित्रय इमे लोका इति श्रुत्योक्तः बौधायनोपि नमस्ते रुद्र मन्यव इत्येतानुवाकास्त्रेधा विभज्येति मंत्र
द्वेपचौ आद्यानुवाकचतुष्कमेको भागः अपरं चतुष्कं द्वितीयो भागः श्रेत्यानुवाकत्रयं तृतीयो भाग
इत्येकः पक्षः यद्वा नमस्ते रुद्रेत्यारभ्य सभापतिभ्यश्चवो नम इत्यंतमेको भागः नमो अश्वेभ्य इत्यादिद्वि
वार्यापचेभ्यंतो द्वितीयः नमः प्रतरणाय चेदिसमाप्तेस्तृतीयः षोढाभागस्तु तिस्र उत्तरा आहुतीर्जु
होति षट् संपद्यंते षड्वा ऋतव इति श्रुत्योक्तः शतपथे सर्वाशीत्या चाशीत्या च स्वाहा करोतीत्यादिना
षोढाविभाग उक्तः यथा विवाप्रथमाउपक्रम्य नमस्तेभ्य इति जानुदघ्ने जुहोति रथकारेभ्यश्चव
इत्युपक्रम्य नमः स्वायुधाय चेति नाभिदघ्ने शोषेण प्रागवतानेभ्य आस्यदघ्ने ऽन्तातः समस्त्राणि सहस्रश
इति दशानुवाकातानाहुत्यात्वा रोहान्जुहोति नमो रुद्रेभ्यो ये पृथिव्यामिति जानुदघ्ने धारयमाणो नमो रु
द्रेभ्यो येन्तरिक्ष इति नाभिदघ्ने नमो रुद्रेभ्यो ये दिवीत्यास्यदघ्ने ऽन्तेति एते त्रयः पक्षा न प्रचरंति अ

ष्याष्टाचत्वारिंशत्यन्तः तत्राद्येऽनुवाके पंचदश मंत्रा ततोऽष्टावनुवाका अग्रेष्टौ यजूंषीति काशकृत्स्नोनोक्तेन
नवमांतं त्रयोविंशतिः दशमे द्वादशेति पंचत्रिंशत् एकादशे दश अकचस्थीणि यजूंषीति त्रयोदशोऽष्टाच
त्वारिंशत् येमे शरः आद्ये पंचदश प्रोक्ता दशमे द्वादश स्मरताः एकादशोऽग्निर्भूम्यः स्वरष्टौ शिष्टयजूंषि
च प्रतिमंत्रपदे ते त्वेकोनसप्तसप्ततिर्मंत्राः तत्रानुवाके पंचदश मंत्राः द्वितीये त्रयोदश तृतीयचतुर्थयोः
प्रत्येकं सप्तदश एते द्वितीयादिचतुर्थांऽभ्यतो नमस्कारा मंत्राः पंचमषष्ठयोः प्रत्येकं पंचदश मंत्राः स
प्तमे षोडश अष्टमे सप्तदश नवमे एकोनविंशतिः एषु पंचमादिनवमांतेषु पुरस्तान्नमस्कारा मंत्राः
तत्र देवानां हृदयेभ्य इत्यस्यांत्ये मंत्रे चतुष्टयेन्वयः अयं च होमादावेव विभज्य प्रयोगः प्रजपाभिषे
कादौ तु विभागाभावाय यथाध्ययनेन पाठः एवमन्यत्राप्यनुसंधेयं दशमे द्वादश मंत्राः एकादशे त्रयो
दशेति चतुर्दशाकपूर्णाः द्वितीयादिनवमांतानुवाकेषु नमस्कारादिनमस्कारांतमेकं पदमित्याह तत्राभ
यतो नमस्कारेषु स्पष्टो विभागः यत्र त्वेको नमः शब्दः यथा नमो भवाय च रुद्राय च नमः शर्वाय चेत्यादौ तत्रा
द्याद्वितीयो नमः शब्दः पूर्वस्यांतत्वेन द्वितीयस्यादित्वेन च काकाक्षिवदुभयत्र संबध्यते यद्वा द्वितीयतृती
यचतुर्थानुवाकपरं यद्यपास्कः नमस्काराद्येकं पदमिति तत्पंचमादिनवमांतपरमिति महार्णवः

शां·क·
१८९

नदयं संग्रहः वामदेवो ५ वह्निभवो ६ स्वयम्भुवो ७ नरोंदवः ९ पंचदशो ५ शुम्भमयः ५ न्तपा १९ ब्र
ह्मस्फ ७ कूश्मवो १५ एवभास्कराः १२ विश्वे १२ समस्ताग्रहभमयाः स्मृताः १९५ एते विभागा नमके षेव चम
केष्वन्ताहवौधायनः अस्माविल्लसजोषसे इति चमकृहीते ऊत्वे का वाजश्च मे प्रसवश्च मे इति संततं वसो
र्धारां जुहोत्यामेत्रकमापनादिति मेत्रः सर्वेस्वमकाश्यायोनुवाकोवा तेनाष्यर्वाऊत्वा सर्वैश्च मसेरेका
ऊतिः एत्यनुवाकांतमेकादशाऊतयोवा तेनद्वेश्चाऊती द्वादशवा इदं वसोर्धारोक्तमप्ययोदितनाडो
पिलेयं यद्वाएकादशानामनुवाकेनामेकमेकं नयेदिति बौधायनोक्तेः यथा जपे एकैकस्य चमक
स्याहुतिस्तथा होमेपि तेनाप्य चमकेन सर्वेणाऊत्वान्यैः एत्यैकस्मिन्नेकादशाऊतय इति पक्षत्रयं महार्ण
वेउक्तं अथ त्रेधाविभागादिनाशतांशेन च होमस्य प्रकाराभावा दशांशहोमेन समग्रहोमेन समग्रहोमं
चाष्टाचत्वारिंशात्य तेषु प्रतिमंत्रपक्षे वाऊतिसंख्योच्यते तत्रैकरूपे दशांशहोमोनाशंक्य एव एकादशा
न्यावेकेन रूपेण होमः शिष्टेकरूपे विभागयोगान्न दशांशहोम एव एवं महारुद्रादावपीति म
हार्णवः अस्मन्मते वस्वष्टाचत्वारिंशान्यत्वे पंचाऊतयः प्रतिमंत्रपक्षे च समा
दशाऊतयः आधेर्मंत्रैः कार्याः श्रेताञ्जोपोहादि र्वैन्यापसंतवोक्तेरित्याऊः ॥ १८९

तत्रयत्रत्रिकपालोनवकपालइतिसंख्योक्तातेनतत्रैवअत्रतदभावान्नतथुक्तं अतएवसमविभागाभावा
न्नलाभावाच्चहेमाद्युक्तोवाचनिकएवनमः शंभवेतिचमूलमंत्रेणहोमानंतदशांशेनेतिवयं महार्ण
वमंगीकृत्यतत्रत्वाने अत्रमामकाःश्लोकाः रुद्राद्दशांशःस्याच्चत्वारिंशत्युत्तैकवेदका ४१९ समग्रहोमैः त
त्रैवत्रिवेदशरसंख्यकाः ५४· प्रतिमंत्रेदशांशेनत्रिद्विचशक्रनीहितेन ७० प्रतिमंत्रेसर्वहोमेशशरादि
वह्निचंद्रकाः १८०५ इतिरुद्रैकादशिन्यासंख्यालघुरुद्रेदशांशेनत्रिशेत्रांकवाणक्रनीतेन ५१९
समग्रहोमेनतत्रैववाग्निकरवशराःस्मृताः प्रतिमंत्रेदशांशेनतल्लघुरुद्रेप्रकीर्तिताः चंद्रवेदाब्धिवाणसंमा
२०४१ सर्वहोमेवदाम्यहं वेदाग्निद्विशरत्रिवाणमता २०५३१ लघुरुद्रेत्विदंस्मृतं इतिलघुरुद्रे महारुद्रेष्टचत्वा
रिंशात्युत्तेत्वाक्षतीकृतेन षट्सहस्त्रीशरमतीचत्वारिंशद्दशांशके ६०५५ तत्रैवसर्वहोमेत्रिवेदाग्निश
रनिवः ६५३४ प्रतिमंत्रेमहारुद्रेदशांशेत्वाक्षतीकृतेन द्वाविंशतिसहस्त्राणिषट्शतानिदशोवच २२६१०
प्रतिमंत्रेमहारुद्रेसर्वहोमेवदाम्यहं लक्षद्वयंसहस्त्राणिषट्विंशतितथैवच द्विशतेसमतिश्चैकाधि
कासंख्येयमीरिता २२६२२१ इतिमहारुद्रेहोमसंख्या अथातिरुद्रेष्टाचत्वारिंशत्युत्तेदशांशके एकस
मतिसाहस्त्रमपीत्यंताष्टशत्यपि १७६८० प्रतिमंत्रेदशांशेनसार्धलक्षद्वयंस्मृतं सहस्त्रोनंसर्वहोमे

ग्रं.क.
१८७

त्वतिः रुद्रेव दाम्यहं अष्टचत्वारिंशत्सहस्राणि सप्तलक्षाणि चैव हि सहस्राणि तथा सप्तदशाः साधं च ततः शा
न्तीप्रतिमंत्रं सर्वहोमे ११७४५ पंचविंशतिलक्षकाः एकादश सहस्रोनास्त्विति हडेः समीरिताः क्वचिद
ल्यान्तरं तत्र नएं पसरिभिर्मम इदं नेतिरीयशाखायोक्तं वाजसनेयिकाप्यवाहिशाखायां तु प्रतिमंत्रं पदे
पत्युत्तरशतविभागात्स्तन संख्या होमं तत्कुंभवसोर्धारां पातयेदनलोपरि श्रीकंठ वरी मेधा द्वौ च क्रज्वी
कोटर वर्जितां बाहुमात्रां स्रुचं कृत्वा ताम्र समं तयोपरि हृतधारां तया चाज्यमग्नेरुपरि पातयेत् श्रावये
त्सूर्यमाग्नेयं वैष्णवं च रौद्रं मंदवं महावैश्वानरं संसाम ज्येष्ठसाम च पाठयेदिति मात्स्योक्तेः आग्नेय सूक्ता
दि प्रागुक्तं बौधायनोक्तेः सर्वं च मत्कोनेत्येयं इयं च वसोर्धारा यद्यपि मात्स्ये लक्षहोमपरो क्ता तथापि वय
नेष्टत्वात्फलहेतुत्वाच्च रुद्रे कार्येति महार्णवः सा च पूर्णाहुत्यनंतरं कार्या दोषो न कोपि अयाश्वेत्यादिभि
र्हुत्वा समुद्रादूर्मिरिति सूक्तेः संततामाज्यधारां तां पूर्णाहुतिमथाचरेत् अत्र पूर्णाहुते पूर्वमाज्यधारां तू
ष्णीं दद्यादिति केचित् वसोर्धारा परमिति तत्प्रयुक्तं अन एव हेमाद्रौ मदनरत्ने च शांतिकांडे देविपुराणे
वसोर्धारोत्पत्ति सूक्ता सर्वत्र सोक्ता अत्र होमसंख्या वशात्कुंडं कार्यं तत्र कुंभ विघ्ने रत्निमात्रं शतार्धे
तु शतेचारत्निमात्रकं सहस्रे तत्प्रहोतव्यं कुर्यात्कुंडं करात्मकं द्विहस्तमयुते तद्वल्लक्षहोमे चतुःक १८७

187
187

रं दशलक्षमिते होमे षट्करं संप्रचक्षते यत्तु मात्स्ये द्विहस्तविस्तृतं तत्तु दशलक्षहोमस्थाप्यते पुनः लक्षहोमे
भवेत्कुंडं योनिवक्त्रं त्रिमेखलं तत्तु शीघ्रदादिहस्तमात्रं द्विहस्तं लक्षहोमे तत्पं चवीदो चतुर्हस्तं स्तिंधात
कोटिहोमे लक्षार्धे त्रिकरं कुंडं लक्षहोमे चतुष्करं कुंडं पंचकरं प्रोक्तं दशलक्षात्मकैकमात् षड्हस्तं लक्षविंश
त्या कोटिरर्ध्यहस्तसमकमिति अत्र च मत्स्य संख्योदितं कुंडे पिंडिकाहोमो विधीयते इति कुंडं वृत्ताकरोक्तं नरा
लिकाहोमो मत्स्यसंख्योक्ते कुंडे कार्यः तच्च कुंडं मैशान्यां मंडपमध्ये च वेदी तत्र काव्येदिकाकार्या यत्र मं
डपमध्यतः मध्यस्तंभान्तरं यावत्तावन्मात्रा कर्तव्येति परशुरामोक्ते रिति केचित् प्रागुत्तरं समासाद्य
प्रदेशं मंडपस्य तु शोभनं कारयेत्कुंडं यथावल्लक्षणान्वितमिति मत्स्यपुराणहोमे मात्स्योक्ते ईशाद्यादिलिख
नात्सैवमाभाति अस्मद्गुरवस्तु परशुरामोक्ते लक्षणात्मध्ये तु मंडपस्यापि कुंडं कार्यं हि च दक्षिणः इति
वृद्धवसिष्ठोक्ते मात्स्ये च प्रागुक्तं पूर्वं मंडपस्योत्तरं सुत्कृष्टं मध्यमं प्रदेशं प्राप्य तन्मध्ये कुंडं अत्रयागतं
स्योत्तरपूर्वेणावितस्य छायासंमिता एवोत्तरहस्तमिति जाप्यवेदी ग्रहादिदेवस्थापनजापनमिति मात्स्य
वाधापत्ते अलक्षहोमे वन्मध्ये कुंडं नाद्विकांतिवादिन्याः मध्ये वेदिस्थदीक्षात्नलात्तदावेन नात्र उपयोगा
भावात् रुद्रवेदिश्चैशाने ग्रहवेदेर्भिन्नाचारप्रमाणांतं त्रिकीवास्तहद्रस्यकाम्यतेपि ग्रहमखविकृतिं तेभ

शां॰ क॰ इति यत्नपरशुरामः मंडपो द्विगुणः कुंडलकंडदोमात्र सारतरस्ति सुवर्णहस्ते कुंडे द्वात्रिंशदङ्गुलस्य
१८८ मंडपस्य कार्यमन्ये निर्मलो मूर्तिविश्वेतस्य पेट्टः अत्र केचित्तु स्थाहुर्दर्पीठमथाहुः यथा केयूरकारे प्र
एम्य जगतामीशानमादेहार्धधारिणं यंत्रोद्धारम् इहेव स्थौकद्रकल्पवेसारतः मध्ये वृत्तं समालि
ख्य तत्रैतथैव चदशात्तरे वाहिरष्टदलपद्मं ततः षोडशपत्रके चतुर्विंशतिपत्राब्जे द्वात्रिंशत्पत्रकं तथा चत्वा
रिंशत्पत्रकं तत्र वृत्तं सूर्यसमप्रभं पंचपद्मात्मकं वृत्ते चतुरस्रं वभरद्वं सत्वरजस्तमश्चेति त्रिगुणैः परितो वृ
तं चतुर्द्वारे द्वारदेशे वहिर्नागसमावृतं चत्वारि शक्तं तेचैकं देवतानां नाविन्यसेत् कर्णिकामध्यदेशे
तु रुद्रं पंचास्यमालिखेत् नमो भगवते रुद्राय चेति तारादिकं न्यसेत् सोयं दशाक्षरो मंत्रः सर्वकामार्थसि
द्धिदः प्रणवादिनमोन्तानि पंचास्यानि ततः परं सद्योजातं वामदेवमघोरं तदनंतरं ततः स्तत्पुरुषं प्रो
क्तमीशानं पंचमं क्रमात् दलेष्वष्टसु नेत्रादीन् पूर्वादिक्रमतो न्यसेत् एकपत्रक पोर्मध्ये प्राविस्थाय तत्र लेखवेत्
अष्टौ नंदी महाकालगणेशं वृषभं क्रमात् अनंतरं भृंगिरीटिं स्कंदो मांचंडसंज्ञकाः षोडशारे ततः पत्रे
द्वितीयावृत्तपूजेत् अनंतं च तथा सूक्ष्मं शिवं चैकपदं तथा एकरुद्रं त्रिमूर्तिं च श्रीकंठं वामदेवा
कं ज्येष्ठं श्रेष्ठं तथा रुद्रं कालं कलविकरणं बलं बलविकरणं च बलप्रमथनं तथा ॥ १८८

तृतीयावरणे यजेच्चैव त्रिंशद्दले तथा अणिमा महिमा चेति लघिमा गरिमा तथा प्राप्तिः प्राकाम्यमीशित्वं
वशित्वं चाष्टसिद्धयः ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा वाराही चैन्द्री च चामुण्डा चण्डिका चेति ताः क्रमात्
असितांगो रुरुश्चण्डः क्रोधश्चोन्मत्तभैरवः कालभीषणसंहारा भैरवाश्चाष्टकीर्त्तिताः द्वात्रिंशत्पत्रके पूर्वम
वाष्टकमष्टाहते भवः शर्वेशानपशुपतिरुद्रोग्रभीमकाः महादेवश्चेति विद्यो नामवायष्टौ प्रकीर्त्तिताः
ततोनन्तो वासुकिश्च तक्षकश्च कुलीरकः कर्कोटकः शंखपालः कम्बलोश्वतरस्तथा ततोष्टस्वन्यसे
द्वैन्यष्टसु हैहयमर्जुनं पाकृतलेयं भरतं नलं राममिति क्रमात् ततः कुलाचलानष्टौ दलेष्वष्ट
स्वविन्यसेत् हिमवान्निषधो विंध्यो माल्यवान्पारियात्रकः मलयो हेमकूटश्च गंधमादनसंज्ञकः च
त्वारिंशद्दले पूज्ये पंचमावरणे न्यसेत् इन्द्राद्यष्टौ लोकपालानष्टस्वक्रमशो लिखेत् इंद्रमग्निं यमं चैव
निरृतिं वरुणं तथा वायुं कुबेरमीशानं दलेष्वष्टसु विन्यसेत् इंद्रादिलोकपालानामष्टौ शक्तीस्ततो न्य
सेत् शची स्वाहा च वाराही खड्गिनी वारुणी तथा मृगवाहा च कौबेरी शूलिनी च तथाष्टमी वज्रं शक्तिं
दण्डं खड्गं पाशांकुशं गदामपि त्रिशूलं लोकपालानामालिखेत् ततोष्टौ वाहनान्येषामष्टस्वक्रमशो लि
खेत् ऐरावतं तथा मेषं महिषं प्रेतसंस्थितं मकरं च मृगं चैव नरं च वृषभं तथा ऐरावतादयोप्यष्टौ

ग्रां०क दिग्गजास्तदनंतरं ऐरावतः पुंडरीको वामनः कुमुदोञ्जनः पुष्पदंतः सार्वभौमः सुप्रतीकश्च दिग्गजाः
१८९ इंद्राद्यष्टौ दिक्पालाः पंचपञ्चाशिकाद्बहिः विष्णुपादं हतद्विन्यसेदाग्नेय्यामग्नियोगतः नैर्ऋत्या
त्यां विश्वरूपं चवाचव्यां पशुपतिं तथा ईशान्यां मूर्धलिंगं चन्यसेदीशानयोगतः प्रागादिक्रमतो
लेख्याः शेषाद्यामगृहाद्बहिः शेषं विन्यसेत्पूर्वस्यां सहस्रफणमंडितं आग्नेय्यां तक्षकं चैव युतं पं
चशतैः फणैः सहस्रफलसंयुक्तमनंतं दक्षिणे यजेत् निर्ऋत्यां वासुकिं नागं युतं सप्तशतैः
फणैः शंखपालं च वारुण्यां युतं सप्तशतैः फणैः महापद्मं च वायव्यां युतं पंचशतैः फणैः कं
बलं चैव कौबेर्यां हस्त्रत्रिंशतफणैर्युतं कर्कोटकं तथैशान्यां स्वेतत्रिंशत्फणायुतं रुद्रपीठमिदं सा
वैरुद्धकं त्येभ्र विश्रुतं शंभुना स्वयमाख्यातं भक्त्यानुग्रहकाम्यया कुंकुमागरुकर्पूरैर्भूर्जप
त्रे यवा पटे लिखित्वा पूजितं भक्त्या सर्वकामार्थसिद्धिदं एता देवताश्च वर्ण्येन नमोन्तेन तत्तन्नाम
मंत्रेणावाह्य पूजयेत् शुभमंडलविंतं तदैशान्यां रुद्रकलशं संस्थाप्य तत्र वरुणं संपूज्य रुद्रैकादशिनीज
पार्थं विप्रैर्ब्राह्मण्यादिभिस्त्वपि ब्रह्मा: ततो यजमानेन त्यागे कृते ग्रहेभ्यः सांगेभ्यो ग्रहयज्ञवद्धुत्वा रुद्र
होमे कृते रुद्रपीठदेवताभ्य आज्यकृत्वा स्विष्टकृदादि प्रायश्चित्तहोमान्ते दिक् पालेभ्यो न वा १८९

ग्रहादिभ्यश्च माषभक्तबलीं दत्वा समुद्रादूर्मिरिति तिसृभिश्चेन मूर्धानं प्रत्नस्त्वादित्याः पूर्णादर्वि समन्नेधा मंते
इति पूर्णाहुतिं हुत्वा एवं च मकेनाग्निमीळे नवभिर्विसोर्नं कं षड्भि रातेऽषितः पंचदशभिः स्वादिष्ठयेति दश
भिर्महावैश्वानर ज्येष्ठसामभ्यां च वसोर्धारां हुत्वा पूर्णापात्रविमोकादि शेषं समाप्य विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्यात्
तत्र रुद्रदक्षिणोक्ता बौधायनसूत्रे सौवर्णं शतं स्वर्णं प्रधानं वा दद्यात् ऋषभो रुद्रस्य दक्षिणा ए
कादश गा दद्यादिति शालीकिः उपधाने हैमनं तत्कृतं तमुपवर्हणं सौवर्णशतेन तच्छिद्रं रुद्रो लब्धरु
द्रः प्रकारांतरमाह महार्णवः तत्र सौवर्णनिष्काणां दशसाहस्त्रिकोत्तमा तदर्धा मध्यमा प्रोक्ता तृतीया
त्रिसहस्त्रिका उत्तमा त्रिशती वा स्याद्द्विशती मध्यमा मता शतमात्राऽधमा ह्येषा प्रकारः कीर्त्यते परः उ
त्तमा तु चतुःषष्टिस्तदर्धं मध्यमा स्मृता चतुर्विंशतिरन्या स्याद्दण्यान्तोविधिरुच्यते सहस्रं दक्षिणा देया द
शपुरुषकर्तृके शतानि पंच देयानि अतिकृपंचककर्तृके अथैककर्तृके देयं शतत्रयमिति स्थितिः
ततो ग्रहादिकलशोदकेनाभिषिक्तो यजमानो ग्रहादीनामुत्तरपूजां कृत्वा विसृज्य श्रीरुद्रप्रतिमां स्वर्ण
मयीं वस्त्रयुगान्वितां श्रीरुद्रप्रीतये चापि प्रमातिष्टनिहनये शर्थिताभीष्टसंसिध्यै तमंत्रं श्रीरुद्रस्प्रीणि
तं प्रदद्याद्विधानेन यथोक्तफलमस्त्वमे रतिरुद्रतिमामाचार्याय दत्वाग्निं संपूज्य विसृज्य विप्रान्रुद्रै

धा·क·
१५·
190

कादशिन्यां चीनेकचेतिसंभोज्यकर्मैश्वरार्पणं कुर्यादिति प्रश्नार्थं महारुद्रविधौ एवं त्वनापत्स्वत्त्वहरेक म
विपाके वक्ष्यामः इतरमंत्रप्रयोगभाष्यकारभट्टभास्करोक्तो महार्णवे ज्ञेयाः आचाराभावे त्वाच्यं
ते इति मन्नारायणभट्टसूनुरामकृष्णभट्टात्मजकमलाकरभट्टकृते शान्तिरत्ने रुद्रविधाने समाप्तं अ
थर्ववेदपारायणं तत्रादौ कलशस्थापनाद्युक्तं महार्णवे तीर्थे देवालये गेहे प्रशस्ते सुपरिष्कृते क
लशं संस्थापयेत्तत्र मृत्तिकाक्तसुभूषिते पुष्पपल्लवमालाभिश्चंदनैः कुंकुमादिभिः मृत्तिकायवसं
मिश्रवेदिमध्ये न्यसेत्ततः पंचाशद्भिः कुशैः कार्यो ब्रह्मा पश्चात्स्वरैः स्थिते स्थापितस्यापितस्यापि
तः कुंभे चतुर्वेदज्ञस्तु सुरैः वस्त्रजालाकृतिं वेदसूत्रराशौ कुशोक्तते ब्रह्मोपधाने दत्वा च ततः स्व
स्त्ययनं पठेत् प्रतिष्ठां कारयेत्पश्चात्स्वजादद्व्यमपोच्यते यज्ञोपवीतनैवेद्यवस्त्रचंदनकुंकुमैः स
कृत्पदीपैस्तांबूलैरत्नैर्गुणितामहः ब्रह्मनक्षत्रमिति वा गायत्र्या वा प्रपूजयेत् उपाध्यायश्च
से पूज्य यथापाठं पठेत्ततः ततो वक्ष्यमाणहोमादि कृत्वा पठेदिति स्मर्यः तत्रैव बौधायनः स्थंडिलं
कल्पयित्वाग्निमुपसमाधाय संपरिस्तीर्याज्येन ताभ्यो जुहोत्यग्नये सोमाय विश्वेभ्यो देवेभ्यः ब्रह्मणे
ऋषिभ्यः ऋग्भ्यो यजुर्भ्यः सामभ्यः श्रद्धायै मेधायै धारणायै श्रियै ह्रियै सावित्र्यै सविश्वप्रजापतये का १५·

उ ऋषये अग्नये कांड ऋषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांड विश्वेभ्यो देवेभ्यः अन्नमसौ स्विष्टकृते च एष्य कृ स्वाहा
कारेण हुत्वा व्याहृतिभिश्च हुत्वा ततः परिषिंचति समाप्ते देवता यज्ञषा तर्पयति एवमृग्वेदस्य कांड
ऋष्यादि वर्जं मा स्विष्टकृत तेषां स्थाने शतर्चिभ्यो माध्यमेभ्यो गृत्समदाय विश्वामित्राय वामदेवा
य अत्रये भरद्वाजाय जामदग्न्याय गौतमाय वसिष्ठाय प्रगाथेभ्यः पावमानीभ्यः क्षुद्रसूक्तेभ्यो महासूक्ते
भ्यो महानाम्नीभ्य इति ततो वेदादिमारभ्य संततमधीयीतेत्याह भगवान् बौधायनः अथात अत्
पारायणविधिं व्याख्यास्याम श्रासमासे नाष्ठी पाषण्य प्राक्कृत्वा पयः पयः फलान्योदनं वा हविष्य
मात्रमनं भुक्त्वा तत्रादेशेषमधीयीत ग्रामात्प्राचीमुदीचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्याग्निमुपसमाधाय परि
स्तीर्य यथं प्रदायाज्येनैताभ्यो देवताभ्यो जुहोति अग्नये सोमायेंद्राय प्रजापतये बृहस्पतये विश्वेभ्यो दे
वेभ्यो ब्रह्मण ऋषिभ्यो यजुर्भ्यः सामभ्यः श्रद्धायै मेधायै प्रज्ञायै धारणायै सदसस्पतये अनुमतये श्रियै ह्री
यै सावित्र्यै सवित्रे प्रजापतये सोमाय कांड ऋषये अग्नये कांड ऋषये विश्वेभ्यो देवेभ्यः कांड ऋषिभ्यः सा
हितिकीभ्यो देवताभ्यः उपनिषद्भ्यो याज्ञिकीभ्यो देवताभ्य उपनिषद्भ्यो वारुणीभ्यो देवताभ्य उपनि
षद्भ्यो हव्यवाहाय विश्वेभ्यो देवेभ्यो वरुणेभ्यो अन्नमसौ स्विष्टकृते च एष्यकृ स्वाहाकारेण हुत्वा व्याहृ

धं॰क॰
१९१

तिभिस्त्रिपुनः परिषिंचति समाप्ते श्वेताय यजुषा तर्पयति अंते पवाग्नीषोमाभ्यां यजुषा यजुर्वेदेन स
ह तर्पयेत् यदाभ्रं देवास्तर्पयामीत्यादि यजुषा तर्पयित्वाग्न्यादींस्तर्पयेदित्यर्थः मा हमा हा शिवः एव
म्रग्वेदिनो कांडऋष्यादिवर्जं मास्विष्टकृतस्तेषां स्थाने घातर्चिभ्यः स्त्यादि महानाम्नीभ्यः स्त्यंतं प्राग्वत् न
ना वेदादिमारभ्य संततमधीयीत नास्यांतरानध्यायो नास्यांतरा जननमरणे अशुचिः आशौचेनैते हेतुस्
र्थः नांतरा व्यवहारो न च विरमे यावद्वेदमधीयीत यावत्प्रथमं पदं तावन्मध्ये न विरमेत आसन्नं च वदेदित्यर्थः
यदंतरा विरमेत् त्रीन्प्राणानायम्य प्रणवं वा प्रविधाय यावत्कालमधीयीत ततः सर्वतिर्यांतरं संध्यामा
रण्य सलिले लोप्य पतिर्ध्यात् तिर्यांतरं संध्यानिषादी लोप्य विहाय समापयेत्यर्थः श्राद्धं वैते
च ब्राह्मणभोजनं च दक्षिणां दद्यात् य एतेन विधिना वेदमधीयीत स ततः पूतो वेदो भवति मनस्शु
द्धिश्च भवति वेदरूपो भवतीत्यर्थः श्राम्यां पारायणाभ्यां मरिवित्तिभिश्च भोजनं रहस्याधीनेरतेभ्यः प्रमन्यते त्रिभिः
पत्नीयेभ्यः शूद्रायां रेतः सिक्तायां गायत्री मर्जश्च भवति चतुर्भिः शूद्रान्नभोजनात् स्त्रीसेवनाच्च पंचभिरया
ज्ययाजनादप्रतिग्रहणात् षड्भिर्ब्राह्मणात् स्त्रीलोहितकरणात् रुग्रहननात् तस्करीत्तेयात् पतितसंयोगाच्च
सप्तभिः प्राजापत्यस्पर्हीनाचरणात् यतो यवधनाच्च अष्टभिः शूद्रापण्यरस्तत्रगमनात् जस्तलागमनाच्च नवभिः १९१

सुरापानाद्दशभिरसोमपानादेकादशभिर्ब्राह्मणभोजनात् द्वादशभिः पुनर्जन्मेहजन्मकृतैः ।
सर्वैः पापैः प्रमुच्यते स्वर्गलोकं गच्छत्यग्निष्टोमादिकृतफलसिद्धिर्भवति वेदाध्यायी सदैव स्याद्दाशु
ष्मान्सत्यवाक्शुचिः यं यं काममयते कामं तं तं वेदेन साधयेत् अस्याध्ययनाल्लियत्किंचिद्ब्रह्मलेणोहि
फलं महद्ब्रह्मणो हि फलं महदिति कृविधाने आदावेव तस्या विद्याकर्म कुर्वित शान्तये पुष्टये पशुला
भाय धनलाभाय भूतये एषा हि संहितादेवैः सर्वब्रह्ममयीति हुत उग्रे पतपसा दृष्टा विद्यामित्रेण
धीमता होमाश्च जपयज्ञाश्च नित्यं कुर्वित वैतया सर्वकामसमृध्यर्थं परं ब्रह्मेदमुच्यते एषैव प्रति
लोमोक्ता पञ्चः शत्रुविनाशिनी अक्षरप्रतिलोमेय ममभिचारे शुभशस्यते सर्वसंहितया पञ्चहोमः
आज्येन तिलैर्वा आज्यं द्रव्यमनादेशेज्जहोति शुविधीयते इति बाह्माक्तेः सर्वपापहरो होमस्तिलैः
सर्वत्र शस्यते इति विस्तुधर्मोत्तरात् एवं सामवेदादावपि शातातपः कृच्छ्रादेव्य पुनं चैव वेदपा
रायणं तथा तिलहोमसहस्रं च समेतच्चतुष्टय इदं केवलं मंत्येचांद्रसमं इति कमलाकारभ
ट्टैर्वेदपारायणं जातवेदसे इत्येतत्सूक्तं सर्वार्थसाधने आयुरारोग्यमेवदं भूमिदं शत्रुनाशनं य
द्यद्वाञ्छति यो विप्रस्तत्तदाप्नोत्यसंशयं सूक्तेनानेन न्यञ्जपाद्युक्तेवरधरः श्रुचिः जपेद्धाति यतो

शां॰क॰
१५२

मंत्रं हविष्याशी जितेंद्रियः पश्चात्पुरश्चरणार्थी प्रत्येकं लक्षमभ्यसेत् कुंडे वा स्थंडिले वापि होमं कुर्याद्दशांश
तः वन्हस्तं भवेत्कुंडे मेखलात्रयसंयुतं स्थंडिलाग्न्यभागांतं यत्तत्तत्र प्रकल्पयेत् दुर्गामावाहयेत्कुं
भस्मात्पश्चाष्टमहाभुजां नीलोत्पलदलश्यामां किरीटाद्यैर्विभूषितां ततश्चाराध्यतां देवीं स्तुत्वस्तिस्त्रो
र्थोदकान्विते आवाहनेन हविषा समिद्भिस्तु पृथक् पृथक् मंत्रेणानेन जुहुयादष्टोत्तरशतानाहुतीः ततः स्वि
ष्टकृतं चैव होमशेषं समापयेत् उत्थायाप्यजपेन्मंत्रमेतं भक्त्या समन्वितः ऋग्विधाने जातवेदस
इत्यादि स्तदा स्वस्त्ययनं जपेत् दुर्गं पथि प्रयातस्य नास्यारिभ्यो भयं भवेत् राजकार्ये स्वगृहे वाभि
शस्तोप्यनेकधा अशक्ते प्रतिमाकार्यं भये प्राणांतिकेपि वा जातवेदस इत्येतां जपेत्स्त्रिभ्यः प्रमुच्यते
स्मिसायथिप्रवर्ये च शास्थितो मनसा जपेत् सिद्ध्यर्थे स्वास्तिमानेति चौरैर्वाध्येत नाश्यति कृतार्थः स्वगृ
हान् गच्छेत्तामेव सततमभ्यसेत् अदितेः सवितर्येतां जपेद्दक्षिणेन तथा अहः स्वस्त्ययनेशस्त्र रात्रौ
स्वस्त्ययनेति च अष्टायां च जपेत्त्रिस्य मे तो ङ्गः स्वमनाशनी इति जातवेदाकल्पः अथ त्वरितरुद्रः
शिवपूजाविधायसंकल्पः मूलेन प्राणायामः अस्य त्वरितरुद्रमंत्रस्याथर्वण ऋषिः अनुष्टुप् १५२
छंदः त्वरितरुद्रो देवता नमः इति बीजं स्वाहेति शक्तिः अथ मूलेन करशुद्धिं कृत्वा प्रणवं करेत

त्रयो विन्यस्य षडंगं कुर्यात् तद्यथा यो रुद्रः अंगुष्ठाभ्यां नमः ॐ अग्नौ तर्जनीभ्यां नमः ॐ यो ऽप्स्वन्तः मध्य
माभ्यां नमः ॐ य ओषधीषु अनामिकाभ्यां नमः ॐ यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश कनिष्ठिकाभ्यां नमः ॐ
तस्मै रुद्राय नमो ऽस्तु करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः एवं हृदयादिन्यासः यो रुद्रो हृदयाय नमः ॐ अग्नौ शिर
से स्वाहा ॐ यो ऽप्स्वन्तः शिखायै वौषट् ॐ य ओषधीषु कवचाय हुं ॐ यो रुद्रो विश्वा भुवना विवेश नेत्र
त्रयाय वौषट् तस्मै रुद्राय नमो ऽस्त्वस्त्राय फट् इत्येतेन दिग्बन्धः अथ पदन्यासः ॐ यः पादाभ्यां
नमः रुद्रः जंघाभ्यां नमः अग्नौ जानुभ्यां · य रुद्र ऊरुभ्यां · अप्स्वन्तर्गुह्याय यमेढ्रायः ओषधीषु नाभ्यै · य · उदरा
य रुद्रः हृदयाय · विश्वा कंठाय · भुवना मुखाय विवेश नासिकायै नमः तस्मै नेत्रद्वयाय रुद्राय · मू
मध्याय · नमः ललाटाय अस्तु शिरसे नमः अथ ध्यानं रुद्रं चतुर्भुजं देवं त्रिनेत्रं वरदायकं अंकस्थस्या
म उमां पद्मे दधानां च करद्वयं अपः करद्वये कुंभमातुलिंगं च बिभ्रतीं दधानमूर्ध्वहस्ताभ्यां मलं उम
रुमेव च एवं ध्यात्वा देवं मूलमंत्रेणावाहनादिषोडशोपचारैरभ्यर्च्य नित्यमष्टोत्तरशतं जपेत् एष
नेह दुर्भागा इति मद्रा अथ होमविधिः लिंगमभिमुखे उपविश्य हुताशनी जुहुयात् एवं कृते पुर
श्चरणो भवति हुताशने मौक्तिकामः दूर्वाभिरायुष्कामः कन्यामो लाजैः अपामार्गैर्वश्यकामः

पा॰क
१९२
193

मधुपुष्पैर्वशकामः श्रीपत्रैः श्रीकामः सिद्धार्थैः पुष्टिकामः त्वोरिभैस्तेजस्कामः श्रोत्रवरैः पुत्रकामः प
लाशैः सर्वकामः गुडूचीखण्डैर्ज्वरनिवृत्तिर्भवति उत्पलैर्दधिमधुप्लुतैरष्टसहस्रं जुहुयात् यथेष्टाश्रीर्भवति
विल्वपत्रैर्दधिमधुप्लुताक्तैः सहस्रहोमात्सर्वं नाशयति शाल्मलीसमिद्भिः पाशरुधिराक्तैरष्टसहस्रं जुहुया
त् शत्रूणां सद्यो मरणं भवति शुक्लवस्त्रवासस्त्रक्चाभिमन्त्रः सहस्रं मासिकमार्जनं स्नायपरराष्ट्रसंगपर्वादी
न्शमयति मासद्वयेवेतालादीन्त्विषयति मासेन ब्राह्मणादि देवा समागच्छन्ति सनरो विद्रूपालो भूतगणैः
परिवृतो महादेवस्याह भगवान् बोधायनः हेमाद्रौ शान्तिकाण्डे भीष्मः अथ वरिमहरुद्रस्य न्याससमग्रः
क्रमेणोक्त जपहोमादिकं सर्वं कथ्यते सर्वसिद्धये यस्य कुक्षौ जगत्सर्वं स्थावरं जंगमं च यत् दुःख
च्छिदे नमस्तस्मै ब्रह्मविष्णुशिवात्मने क्लेदान्दृष्ट्वथवाचक्रविक्षिप्तरितसत्तके देवतास्त्वरितोरुद्राभी
जशक्तिर्नमोस्त्विति देवागारे नदीतीरे शुचौ देशे यथावात्मतः उपविश्य नियम्यात्मसंकल्पादिसंस्थितं
करयोस्तलमयोश्चैव मूलमन्त्रेण विन्यसेत् क्रमेणोक्तषडंगानां न्यासस्यात् हृदयादिभिः न्यासमंत्रपदैः कुर्या
न्वभिहृदयादिकं यो रुद्रो अग्नौ हृदिन्यस्य शीर्षे यो अप्सु इति न्यसेत् यो ओषधीषु शिखायां यो रुद्रः कवचं न्यसेत् विश्वा भुव
नाविवेशेति नेत्रं वैसमस्त्राय हृते नमो रुद्राय परा हृदिन्यासमपवमस्त्राय ततः अंगुल्यग्राणि मूलेन नकुर्यात्गृष्टेन पीडयेत् १९२

सामुद्रास्तु भगा प्रोक्तास्ततो ध्यानं समाचरेत् पश्चिमे रुद्रभागे तु लिंगमुद्राप्रदर्शनं श्रीकामः श्रीसिंकु
वितितेजस्कामस्तु नेत्रयोः महदैश्वर्यकामस्तु ग्रीवायां रोगनाशने हृदये सर्वकामस्तु नाभौ ज्ञानप्रदं
भवेत् प्रजाकामस्तु गुह्ये वै पशुकामस्तु गुह्ये वै पशुकामस्तु जंघयोः जानुभ्यां ग्रामकामस्तु सर्वका
मस्तु गुल्फयोः वशीकरणकामस्तु वामबाहौ प्रदर्शयेत् पापक्षये भिचारे वा व्याधिरूपगमे तथा व
ह्निः शरीरात्तु कविनाशिवस्याग्रे तु संस्मरेत् भवत्त्वधिजं तिद्वेषं च शुद्धास्फटिकसंनिभं प्रसन्नेन वक्त्रे
रौद्रो कलुषो हस्तयोर्द्वयोः हस्तद्वयेन योगास्य कृतमुद्रास्थिरासनं सर्वकामप्रदं शांतं शंकरं
करुणाकरं उग्रकर्मणि चैवोग्रमूर्तिं ध्यायेदुमापतिं द्विभुजं नागपाशं च शूलपाणिं जटाधरं एवं
ध्यात्वा महादेवं समभ्यर्च्य सुभक्तितः अथः शाप्येकभक्ताशी ब्रह्मचारी हविष्यभुक् अयुते द्वे जपे
त्सर्वं प्रत्यहं पूजयेच्छिवं जुहुयात्तद्दशांशतः तद्दशांशेन तर्पणं मार्जनं तद्दशांशेन ततो ब्राह्मणा
भोजनं पुरश्चरणमेवं च कृत्वा संपूज्य शंकरं जपेत्त्रिरुद्रं तु सर्वकामफलप्रदं श्रीकामः
शांतिकामो वा जपेल्लक्षमतंद्रितः बिल्वसमिद्भिः श्रीकामः शांतिकामः शमीमयैः जुहुया
दाज्यसंमिश्रैस्तर्पणं मार्जनं तथा एवं सर्वेषु कामेषु होमांते जुहुयाद्वै जपमालं ततश्चार्घ्यं

यां.क
१९४
194

पायसं जुहुयात्ततः विनायकश्रीफलैर्होमे राष्ट्रवृद्धिर्भवेद्ध्रुवम् तिलैराज्यसंमिश्रैस्तेजस्कामो हुनेत्तु वै
व्रीहिभिः पशुकामस्तु राष्ट्रकामस्तु वै यवैः पायसं सर्वकामेन होतव्यं शर्करान्वितं मधुक्ताम्राग्रपर्णा-
नि सिद्धज्वरविनाशने महाभूतग्रहे चैव गुडूचीभिर्हुनेद्ध्रुवं सर्वरोगविनाशाय सर्षपैरभिमन्त्र्य वा जपेत् घृ
घृते दत्त्वा जपेद्धोमः कार्यः केसरसमिद्भिः शुभैः श्रीकण्ठवैरैरक्तकामस्तेजस्कामस्तु खादिरैः अपामार्गसमिद्धो
मात् भूतबाधाविनश्यति उग्रबाधाविनाशाय जपेद्दशसहस्रं तिथौ लवणासितदध्याक्ततीक्ष्णग्राश्व
स्य संभवः दध्यक्ताः समिधः शुष्काः स्वाहान्तमन्त्रमुच्चरेत् दशापं चाहुतिं कृत्वा गाढगाढेतु दीरयेत्
यावद्धोमं बलिं देयः पुरुषाहारसंमितः एवं कृते विमुच्येत दुर्भिक्षादेवमहाग्रहात् धूपं तु मिके
सरहेषु तस्याभिमन्त्र्य वो जपेत् जुहुयाच्छतपत्राणि सर्वेषु त्रयमाप्नुयात् लाजाहोमं तु कुर्यात्
कन्याप्राप्तौ तु रूपिणी लाजाश्च मधुसंयुक्ताश्चैतद्व्याणि वा पुनः द्वयं ते हरिते देशे तस्य विषुव
णि भवेत् वामाङ्गमुन्नतं कृत्वा स्त्रीवशीते विचक्षणः हस्तिश्यामात्यपां तस्य तिलैश्चाज्येन संयुतैः
होमस्थाने तु संस्थाप्य कुम्भमेकं जलान्वितं मन्त्रयित्वाष्टसाहस्रं हुतशाखां निक्षिपेत् अभिष
कस्यैते स्तेषां शान्तिः प्रोक्तः प्रदक्षिणं ग्रहयामादिपां तिस्रः सर्वैः कार्या तद्दैववत् वस्त्रपूजास्तु १९४

कर्तव्या एकाशीतिपदैः शुभैः ईशानाय बलिं कार्यो भूतानां पतये तथा एवं कृते पशूनां च प्रजानां शां
तिमाप्नुयात् अष्टौ ते शुच सर्वेषु दिशायां ग्रामवाह्यतः उपविश्य जपेन्नूरुद्रं त्वरितं बलिभिः सह होमः
पालाशसमिधैः कर्तव्यो हुतसंयुतैः ईशानाय बलिः कार्यो यस्यां दिशि नदर्भुतं तदाशापतये तस्त्व
स्त्वेनां पतये तथा वृद्धिकामो जपेल्लक्षं तिलैर्होमो हुतान्वितैः बलिः प्रजापकर्तव्याः शिवस्य वरुणस्य
च सर्वकामेषु चैवार्थं त्वरितस्य जपो भवेत् अयुतं दयमल्पेन पावल्लक्षेन नोधिके एवं कृते तु
सिद्धिः स्यात् विद्याकामः प्राप्नुयाच्छिवं ऐहिकामुष्मिकान् भोगान् भुक्त्वा मासायुज्यमाप्नुयात् इति हेमा
द्रौ शांतिकांडे गर्गाद्य प्रोक्तः त्वरितरुद्रविधिः अथ स्वप्नः तत्र देव स्नादीन् देवं च संपूज्य तत्काद्भुत
सागरे पराशरः अभ्यर्च्यमेवं स्त्वपुरोहिते स्त्र संयम्य तस्याभ्युविसंयतां च ब्राह्मी शुभ्रं वा परभाग
पुष्यकृतां पयानशिरसि सितितीधः तपो कम्भकुदाहिणपार्श्वशीर्षी स्वप्नपरी हते तपथापदेशांत
मः शंभवे त्रिनेत्राय रुद्राय वरदाय च वामनाय विरूपाय स्वप्नाधिपतये नमः भगवन्देव देवेश
शूलभृद्वृषवाहन इष्टानिष्टे समाचक्ष्व मम सुप्तस्य शाश्वत एकं वक्त्रेकपालीयैं स्वप्नः प्रयतमा
नसः निशांते पश्यते स्वप्नं शुभं वा यदि वाशुभं शुभस्य मान्याह हह यान्त्रे वराहः पौलस्त्यसार

नागाश्ववृषभारोहणं हितं चंद्रतारार्कग्रहणां परिमार्गणमेव च मूर्धंगृधीनां ग्रसनं शत्रूणां च वधक्रि
या जयो विवादश्च तेषु संग्रामे च तथा जयः भक्षणं चैव मांसानां मत्स्यानां पयसां तथा दर्शनं रुधिरस्या
पि स्नानं वा रुधिरेण च सुरारुधिरमद्यानां पानं क्षीरस्य पायसः श्वेतेन वेष्टितं मूमोनिर्मलं गगनं तथा
स्वेन दोहनं धात्रीमहिषीणां तथा गवां सिंहानां हस्तिनीनां च वडवानां तथैव च प्रसादो देवविप्रेभ्यो गु
रुभ्यश्च तथा शुभः श्वेतसाहभिषेकश्च स्वयं राज्यप्रदं हितं राज्याभिषेकश्च तथा छेदनं शिरसोऽपि च
मरणं वह्निलाभश्च वह्निदाहो गृहादिषु तथोदकानां तरणं तथा विषमलंघनं हस्तिनीवडवानां च ग
वां च प्रसवो गृहे आरोहणं गजेंद्राणां रोदनं च तथा शुभं परस्त्रीणां तथा लाभं तथालिंगनमेव च निग
डैर्बंधनं धन्यं तथा विष्टानुलेपनं वीजानां भूमिपालानां सुहृदामपि दर्शने शुभान्येतानि प्रोक्तानि रा
ज्यलाभकराणि च अद्भुतसागरे पराशरः वज्रेवा निगडैर्ग्रसेद्ध दहनं नाराचैस्तो वाच्छनाच्छत्रं वा
द्विरदादिरोहणं विधिर्दिव्योपि च ब्राह्मणः दिनकरशशितारभक्षणस्पर्शनानि विशरणमपि
मूर्धसमपेच त्रिधा वा वृषभगृहनरेंद्रश्वेतसिंहादिरोहाः स्वसमसदधिमूर्ध्नो भूमिराज्यप्रदानि
विपुलरणविमर्दः पूतनावादैर्जयश्च पशुस्वगमनजानां लब्धिरथ्यासनं वा विउशनपरिलेपोऽगम्य

नारिगमोवास्वप्नप्राणिपिविलाभः सस्यसंदर्शनेचसितस्वरभिमनोज्ञालेपमाल्याम्बराणांद्विजस्वरा
गृहराज्ञांदर्शनान्यापिवस्त्र मणिरजतस्वर्णभोजपात्रेषुभुंक्तेचघृतदधिपरमान्नंसर्वजनन्वाकुंभेच
बृहस्पतिसंहितायां यस्यक्षेत्रेनसर्पेणदंशितोदक्षिणेभुजे सहस्रलाभस्तस्यात्एणोनदशमेदि
नेउरगोवृश्चिकोकाकजलूकादंशतेयदि विजयेचार्थसिद्धिंचपुत्रंतस्यविनिर्दिशेत् वलाकाकुक्कु
टीक्रौंचीलभायः प्रतिबुध्यते कोशंतालभतेभूमिंभार्याचप्रियवादिनी रुधिरंपिबतिस्वप्नेसुरां
पिबतियःक्वचित् ब्राह्मणोलभतेविद्यामितरस्तुधनंलभेत् क्षीरंपिबतियःस्वप्नेसफेनंदोहनेकृ
ते सोमपानंभवेत्तस्यधनंवावह्नवादिशेत् दधिलाभेवनंतस्यात् घृतलाभेध्रुवंयशः घृतप्राशे
महान्क्लेशोयपायास्तदधिभक्षणे गोधूमैर्वायवैर्वापिलाभंसिद्धार्थवेषुच पुष्पप्राप्तेधनंवि
द्यात्फलेवृद्धिरनुत्तमाः आसनेशयनेयानेशरीरेवाहनेगृहे ज्वलमानेविबुध्येतनस्यश्रीसर्वतो
मुखी वराहः वृश्चिकादिदंशनमणिरत्नकांचनकलशप्रदीपाङ्किपोराः वत्सहंसराशादपोभिक
लाभः प्रवलाभाय विस्मधर्मोत्तरे पकसंगयदिवारात्रौशुभंवायदिवाशुभं पश्चाद्दृष्टेनयानतस्य
पाकंविनिर्दिशेत् अथजःस्वप्नाः भुज्जनसागरेदेवलः रक्तगंधांवरंस्रग्वीगच्छेदादातिण्मवृदः

शं·क
१९८
196

खरोष्ट्रमहिषारोहे त्रिमासान्नाभिजीवति स्वप्ने यो नीयते तस्य प्रेतैर्वा स्वपिधीयते नचोत्तिष्ठति यस्तस्मात्
दिनेनैतस्य जीवितं मार्कंडेयः वांत्या मूत्रपुरीषं तस्य सुवर्णं रजतं तथा प्रत्यक्षमथवा स्वप्ने जीवेन दशमासिके
केशांगारं तथा भस्म उरगान्निर्जलां नदीं दृष्ट्वा स्वप्ने दशाहात्तु म्रियते काष्ठपोटिने करालैर्विकटैः कृष्णैः
पुरुषैरुद्यतायुधैः पाषाणैस्ताडयेत् स्वप्ने सद्यो म्रियते नरः रक्तकृष्णाम्बरधरा गायन्ति च हसन्ति च द
क्षिणाशां नयेन्नारी स्वप्ने सोपि न जीवति वराहः हरिणारोहे भ्रमणं मृत्युर्नैरेण सूकरारोहे उष्ट्रारोहे
व्याधिर्वृद्धिः स्यात् कुंजरारोहे मांस्ये· विस्मयमौनतैव च मालिनो वस्त्रधारित्वमभ्यंगपंकदिग्धता उच्चात्
पतनं चैव दोलारोहणमेव च पाकध्वजस्य पतनं पतनं पाणिस्थयोः देवद्विजातिभूपानां प्रजानां क्रो
धएव च आलिंगनं कुमारीणां विधवानां च मैथुने हानिश्चैव स्वगात्राणां वीरकेंद्रमतः प्रिया दक्षिणा
भिगमनं व्याधिनाभिभवस्तथा फलापहारश्च ज्ञानपाषाणदलानां विशोधनं ग्रहाणां चैव भंगश्च गृहसं
मार्जनं तथा क्रीडा पिशाचक्रव्यादवानरश्वनरैरपि कषायवस्त्रधारित्वं तद्वत्क्रीडनकं तथा तैलपा
नावगाहे च रक्तमाल्यानुलेपनं एवमादीनि चान्यानि दुःस्वप्नानि विनिर्दिशेत् पराशरः कायस्या
लेपनं वा कल्कषजलमपी गोमयस्नेहपंकैः कटकांजिकादेन वाप्यथ पतनमथवा नर्ध्यशोकप्रदायीति १९८

लैंगे स्वक्के घोहस्तेश्चैव गायते नृत्यते नरः याम्यादिदिग्विभागेतो गच्छेत्तदन्ते तस्य जीवितं अत्येण
योगाभीष्मद्रोणकर्णपर्व युद्धकांडादौ भारत रामायणादौ हेयः मासेविस्मयमीत्तरे स्वप्नस्तु प्रथमे
यामे संवत्सरफलो भवेत् षड्भिर्मासैर्द्वितीयामे नत्रिभिर्मासैस्तृतीयामिकाः चतुर्थमास मात्रेण फलं भव
निताम्यथा पराशरः पादाद्विपादोत्तरपादहृध्या वर्षार्धमासत्रयमासकालाः निशाविभागेषु च
त्वष्टुदृष्टः स्वप्नाः प्रतिष्ठफलप्रदाः स्युः वराहः आद्येवर्षात्तत्त्वर्धाद्वितीयपाकोवर्षार्धभा
गेतृतीये मासात्पाकः शार्वरीपश्चिमांते भवेत्तः ऐतरेयोपनिषदि अथस्वप्नाः पुरुषं कृष्णं कृष्णदं
तं पश्यति सएनं हंति वराहएनं हंति मर्कटएनमास्कंदयत्याशुवायुरेनं प्रवहति सुवर्णं खादित्वा
पगिरति मधुअश्नाति बिसानि भक्षयत्येकं पुंडरीकं धारयति खरैर्वराहैर्युक्तैर्याति कृष्णां धेनुं कृष्णव
त्सां नलदमाली दक्षिणामुखो व्रजयति मय एतेषां किंचित्पश्येज्जुपोष्य पायसं स्थालीपाकं श्रपा
यित्वा रात्रीसूक्तेन जुहुयात् एवमादौ तद्दर्शने शांतिरुक्तैः तथा चंडीपाठोऽपि पौष्टिकर्माणि सर्वत्र नृत्या
दुः स्वप्नदर्शने ग्रहपीडासु चोग्रासु माहात्म्यं शृणुयान्मम दुःस्वप्नं च नृभिर्दृष्टं सुस्वप्नमुपजायते
इत्यादि मार्कंडेयपुराणोक्तं पराशरः देवद्विजाग्निप्रतिपूजनानि मंत्रोपवासादि च विप्रसेवा तिलान्न

गोभूमिहिरण्यदानं दुःस्वप्नहं स्मृतिपथस्थं गोदानं तिलानामयुतं तत्र जुहुयात्तु समाहितः तिलोसी
ति च मन्त्रेण पश्चाद्दद्याच्च दक्षिणां ब्राह्मणांस्तर्पयेत्तत्र दक्षिणाभोजनादिना दानं च विविधं देवमशु
भानां विनाशनं षष्टिमासैस्तु संपूर्णैरन्यथा मरणं भवेत् मात्स्ये स्तुतिश्च वासुदेवस्य तथा तस्य च पूज
नं गजेन्द्रमोक्षश्रवणं तु यथा दुःस्वप्ननाशनं स्तुतिं कृत्स्नसहस्रनामजपः पुण्यो दुःस्वप्ननाशनः स्वसूक्तैः
प्रयोगपारिजाते शौनकः स्वप्नोत्पातेषु चैतेषु कालरात्र्यधिदेवता पूजाविधानं शुद्धैः कुर्यादत्रापि
यत्नतः होमं कुर्यात्प्रयत्नेन रात्रावेव द्विजोत्तमः प्रत्यृचं पायसं हुत्वा रात्रीसूक्तादिति क्रमात् अष्टो
त्तरशतं हुत्वा सूक्तेनानेन यत्नतः सूक्तेनोक्तेपि प्रत्यृचं होमः प्रत्यृचं हुत्वेति श्रुतेः स्वप्नाधिपतिमन्त्रे
ण हुनेदष्टोत्तरशतं कालरात्रिमन्त्रेणेत्यर्थः गुरवे दक्षिणां दद्याद्वस्त्रहेमपशूनपि यथोक्तदक्षि
णादानेप्यशक्तो होमकर्मणि हिरण्यं दक्षिणां दद्यात्तदानीमेव वा बुधः वस्त्रकुम्भादि सकलं ता
डौ चेत्प्रतिपादयेत् स एव यद्यनिष्टफलं स्वप्नं पश्येत्तदोच्यते विधिः अद्या नो देव सवितरित्यृचा
पूर्वमेकया ततः परं परं यच्च गोषु दुःस्वप्नं पञ्चभिः ऋग्भिः परं तन्नो यो मे राजन्युज्य इत्यृचा ऋ
ग्भिः सर्वाभिरेताभिरुपतिष्ठेत भास्करं एवं कृते दुःस्वप्नदर्शनान्नेतिः फलं भवेत् दुःस्वप्नस्याति ज १९७

पनं प्रातः प्रातर्दिने दिने दुःस्वप्नं न दर्शनेक्षतेन तस्मादिदं दिते भयं अत्र श्राद्धमपि कार्यं श्राद्धार्हद्रव्यसं
पत्तौ तथा दुःस्वप्नदर्शने जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु श्राद्धं कुर्वीत वैकृते इति पृथ्वीचंद्रोदये मार्कंडेयपुराणा
त् एतदस्माभिर्निर्णयसिंधावुक्तं ॥ इति कमलाकरभट्टकृते शांतिरत्ने दुःस्वप्नशांतिः ॥ अथ
वास्तुशांतिः तत्कालोस्माभिर्निर्णयसिंधावुक्तः कश्चिदुच्यते नारदः सौम्यफाल्गुनवैशाखमा
घश्रावणकार्तिकाः मासाः स्युर्गृहनिर्माणे पुत्रारोग्यधनप्रदः बादरायणः वैशाखे फाल्गुने पौषे
श्रावणे मार्गशीर्षके सद्मारंभः शिलान्यासः स्तंभारंभः प्रशस्यते देवत्तवल्लभः शोकोधान्यं पंच
तानि पशुत्वं स्वामिनैवत्वं संगरं भृत्यनाशो स्वश्रीशास्त्रिंवह्निभीतिं च लक्ष्मीकुर्युश्चैत्राद्याः गृहारंभ
काले मात्स्येन आषाढे भृत्यरत्नानि पशुवर्गमवाप्नुयात् मार्गशीर्षे तथा धान्यं पौषे तस्करतो
भयमित्याषाढः शुभः पौषश्चाशुभ उक्तः रत्नमालायां कर्कनक्रहरिकुंभगतेर्के पूर्वपश्चिममुख
त्वानि गृहाणि तौलिमेषवृषवृश्चिकयाते दक्षिणोत्तरमुखानि वदंति गर्गः अन्यराशिस्थगते
हिरण्यं पौष्ये मैत्रे करद्वये च तिष्यादित्ये पौसे गृहारंभः प्रशस्यते मात्स्ये आदित्यभौमवर्जं तु सर्वे
वे वाराः शुभावहाः चंद्रादित्यबलं लब्ध्वा लग्ने शुभनिरीक्षिते स्तंभोछ्रायादि कर्तव्यमन्यत्र

ग्रं॰ ति
कं॰ म
दी
१९८

198

परिवर्जयेत् प्रमादेष्वेवमेवस्मात् कूपवापिषु चैव हि अपरिज्ञोक्तान्तैव अरत्निमात्रे गर्ते वै खन
लिखेत् सर्वतः हस्तमात्रेन शरावस्यं कृत्वा वर्त्तिचतुष्टयं ज्वालयेत् परिज्ञानार्थं पूर्णां तत्सर्वं दिक्षु वे
दीपैः पूर्णादि गृह्णीयाद्वर्णानामनुपूर्वशः अरत्निमात्रं गर्तं तत्कृत्वा नत्वा स्थानपूरणे अधिके श्रि
यमाप्नोति न्यूने हानिः समे समं पल्लके ष्टथदा देशे सर्वबीजानि चापयेत् त्रिपञ्चसप्तरात्रेण यत्र रोह
न्ति नान्यपि ज्येष्ठेन मक निष्ठाम् वर्जनीयेन रामतः वराहः दक्षिणपूर्वे कोणे कृत्वा हुजांघिलाय
सेत् प्रथमाघोषाः प्रदक्षिणेन स्तम्भांश्चैव सम्यस्थाप्याः लग्नः स्नानं च पाकशायनं च भोज्यगजालयं वा
जिगृहे धनस्य देवस्य पूर्वादिदिग्नः क्रमेण मध्ये सभा भूपतिवेशनाय आश्वलायनसूत्रे यत्र सर्व
नश्यापो मध्यं समेत्य प्रदक्षिणायतीयपरीत्य प्राच्यस्यन्देरन् तत्रवदस्यत्तत्सर्वं समृद्धं वसिष्ठः स्वगृहा
त्वश्चिमे भागे पितृस्थानं गजमन्दिरं गर्गः परिकोणैः परद्वारैः परस्तम्भैः परद्रुमैः कूपहेत्वादि
भिश्चैव हन्तं गेहं निरर्थकं नारदः प्रवेशो मध्यमो ज्ञेयः सौम्यकार्त्तिकमासयोः माघफाल्गु
न वैशाखज्येष्ठमासेषु शोभनं रत्नकोशे पुष्यधनिष्ठामृगवारुणेषु स्वायंभुवदैवविभ्रवेजनाख्ये श्र
श्रीणं च कुर्भमदोन्नपस्यतिथावरिक्ते च गृहप्रवेशः वसिष्ठः कृत्वाग्रकृष्टेनो वामतोर्कविमान्नजानयतः १९८

पूर्णकुंभं रम्यं हर्म्यं तोरणस्त्रविताननैः स्त्रीभिस्सवीणीनवाद्यैर्विशेच्च लग्नात्मगादितो दिक्षु दौ
राशीन्निवेशयेत् एकमेकं न्यसेत्कोणो वा मंत्रक्कं विचिंतयेत् नारदः शुकपादमताङ्कं त्रमदत्तवालि
भोजनं गृहेन प्रविशेज्जीमात्राम दामाकरोहितत् मत्स्येदिकांस्वर्णरत्नधान्यैर्वलंसंयुतां गृह
मध्ये हस्तमात्रगर्तेवास्तुंचविन्यसेत् हेमाद्रौ मात्स्ये एकाशीतिपदं कृत्वा रेखाभिः कनकेन व प
ष्टात्पिष्टेनातलिंपेत्स्त्रवेणालोड्य सर्वतः दशापूर्वायतारेखाः दशैवान्तरायताः सर्ववास्तुवि
भागेषु विज्ञेया नवकानव एकाशीतिपदं कृत्वा वास्तुवित्सर्ववास्तुषु पदस्थान्पूजयेद्देवान्
त्रिंशत्पंचदशैव तु द्वात्रिंशद्बाह्यतस्तेषु तज्ज्ञा स्त्रांतस्त्रयोदश मध्ये नवपदो ब्रह्मा चत्वारस्त्रिपदाः
स्मृताः विंशतिस्त्वेकपदिकास्तावेतो द्विपदाः स्मृताः नामतस्तान्प्रवक्ष्यामि स्थानानि च निबोधत
ईशानकोणादिसुरान्पूजयेत्क्रमशो नव शिखिं चैव पर्जन्यो जयंतः कुलिशायुधः सूर्यः सत्यो
भृशश्चैवह्यकाशो वायुरेव च पूषा च वितथश्चैव गृहक्षतनयमाउभौ गंधर्वो भृंगराजश्च मृगः पि
तृगणास्तथा दौवारिकोथसुग्रीवः पुष्पदंतो जलाधिपः असुरः शोषपापौ च रोगोहिर्मुख्य एव
च भल्लाटः सोमसर्पौ च अदितिस्तथा वहिर्द्वात्रिंशदेते तु तदन्तस्तु तरः स्मृताः ईशानादि चतुः

कोणसंस्थितान्सृजयेद्बुधः आपश्चैवाथ सावित्रो जयो रुद्रस्तथैव च मध्ये नवपदो ब्रह्मा तस्याष्टौ तु स-
मीपगाः अर्यमा सविता चैव विवस्वान् विबुधाधिपः मित्रोथ राजयक्ष्मा च तथा पृथ्वीधरः स्मृतः अष्ट-
मश्चापवत्सस्तु परितो ब्रह्मणः स्मृताः आपश्चैवापवत्सश्च पर्जन्योग्निर्दितिस्तथा पदिकानां तु व-
र्गीयमेवं कोणेषषोषतः तन्मध्ये तु बहिर्विंशात् द्विपदास्ते तु सर्वतः अर्यमा च विवस्वांश्च मित्रः
पृथ्वीधरस्तथा अधिष्ठितो वत्सस्थले वापवत्सः पूजनीयः ब्राह्मणः परितो दिक्षु त्रिपदास्ते तु सर्व-
तः शीर्षस्थितो वीसमादिष्टो ह्यविचापः समाश्रिताः पृथ्वीधरोर्यमाश्च वत्सतो ह्यापवत्सकः नेत्र-
योर्दितिपर्जन्यौ श्रोत्रे दितिजयंतकौ सर्पेंद्रावंससंस्थौ तु पूजनीयौ प्रयत्नतः सत्यरोगादयस्तु द-
हाकोः पंच च इंद्रश्च राजयक्ष्मा च वामहस्ते समास्थितौ सावित्रः सविता तद्वद्दक्षिणमाश्रि-
तौ विवस्वांश्च मित्रश्च जठरे संव्यवस्थितौ पूषा च पापयक्ष्मा च हस्तयोर्मणिबंधने तथैवाश्व-
रुणाषौ वा वामपार्श्वे समास्थितौ पार्श्वे तु दक्षिणे तद्वद्वितथः सगृहक्षतः ऊर्वोर्यमो तु भोक्ते योजा-
नो गंधर्वपुष्पकौ जंघयोर्भृंगसुग्रीवौ स्फिकस्थौ दौवारिकासुराः जयशक्रौ तथा मेढ्रे पादयोपि
तरस्तथा मध्ये नवपदो ब्रह्मा हृदये संप्रपूज्यते चतुःषष्टिपदो वास्तु प्रासादे ब्रह्मणः स्मृतः ब्रह्मा च १९९

तथ्यदस्तत्र कोणेष्वेकपदास्तथा बहिः कोष्ठेषु बाह्येत सार्धाश्चोभयसंस्थिताः विंशतिर्द्विपदा
श्चैव चत्वारः षट्पदे स्मृताः पूजामाह नारदः वास्तुसंवेशने वास्तुयज्ञो हविर्दध्यक्षतादिभिः वसिष्ठः
प्रणवेनार्चयेद्वापि प्रणवाः स्वस्वनामभिः होमस्त्विमावले कार्यः कुंडे हस्तप्रमाणके यवैः कृसति
लैश्चैव समिद्भिः क्षीरवृक्षजैः पालाशैः खादिरैश्चापामार्गार्कैर्वा संभवैः कुशाह्वैर्वाभवैर्वापि मधुस
र्पिः समन्वितैः कार्यस्तु पंचभिर्बिल्वैर्बिल्वबीजैरथापि वा होमांते भक्ष्यभोज्यैस्तु वास्तुदेशे बलिंह
रेत् तद्विशेषेण नैवेद्यं दद्यात् क्रमेण तु ईशकोणे हुताशानां विनिवेदयेत् ओदनं शि
खिने दद्यात् पर्जन्याय हुताशने जयंताय ध्वजं पीतं पैष्टं कूर्मं च संत्यजेत् इंद्राय पंचरत्नानि पैष्टं
वकुलिशं तथा वितानकं च सूर्याय धूम्रं सत्याय घृतं गोधूममत्स्यादयान्भृशाय च
मांसकुलीशांतरिक्षाय दद्यात् सक्तु वायवे लाजाः पूष्णे तु दातव्याः वितथे चणकौदनं गृहक्षताय
मधुत्रयं यमाय पिशितोदनं गंधोदनं च गंधर्वे भृंगे मेषस्य जिह्विकां मृगाय यावकं दद्यात्पितृभ्यः
कृसरं तथा दौवारिके दंतकाष्ठं पैष्टं तु वालं तथा सुग्रीवे पूपकान्दद्यात् पुष्पदंताय पायसं कु
शकूर्चेन संयुक्तं तथा पद्मं च वारुणे पैष्टं हिरण्मयं दद्यात् असुराय सुरां तथा हलौदनं च शोषाय

वा॰म
प्र॰सिद्धी
२००

200

गोधा वै पापलक्ष्मणे हन्ते लङ्कांस्तु रोगाय नागपुष्पफलान्वितं भक्ष्यं भाग्यापदानं कुमुद्रोदनमतः
परं भल्लातस्यानके दद्यात्सोभाग्यमपुपायसं नागाय शालिजं पिष्टमादित्ये पौलिकास्तथा दिनेस्त्वहरि
कं दद्यादित्ये वै भात्यनो बलिः क्षीरमाषायदानव्यमापवन्सायवै दधि स्वायवै दधि सावित्रे लड्डुकान्दद्यात्स
मरीचं कृशरोदकं सवित्रे गुडप्रूपं च पायसं हुतचंदनं विवस्वते पुनर्दद्याद्रक्तचंदनपायसं हरितालोदनं
दद्यादिन्द्राय हुतसंयुतं गुडौदनं तु मित्राय रुद्राय हुतपायसं आमं पक्वं तथा मांसं देयं स्याद्राजयक्ष्मणे
पृथ्वीधराय मांसानि कृष्णां जातिं वदापयेत् पार्करापायसं दद्यादर्यम्णो पानमेव च पंचगव्यं यवान्वा
स्तितिलान्नं हविष्मकं भक्ष्यभोज्यं न विविधं ब्रह्मणो विनिवेदयेत् सर्वेषां कांचनं दद्यात् ब्रह्मणो गोप
यस्विनी मांसोदनं हुतेपथ्यके संरहविषान्वितं ईशानभागमाश्रित्य चरक्यै विनिवेदयेत् मांसोदनं
सरुधिरं हरिद्रोदनमेव च आग्नेयीं दशमाश्रित्य विदार्यै विनिवेदयेत् दध्याहृतं सरुधिरं मत्स्यां विडेभ्यः सं
युतं पीतरक्तबलिं दद्यात् तनाधास्तु रातृसं वापव्यां पापराक्षस्यै मत्स्यमांससुरायव च पायसं वापि दातव्यं
स्वनाम्ना सर्वतः क्रमात् नमस्कारान्तयुक्तेन प्रणवाद्येन सर्वतः ततः सर्वौषधिस्नातं यजमानं सकारयेत्
द्विजांस्तु पूजयेत्तत्र ये चान्ये गृहमागताः पतद्वास्तु प्रशमनं कृत्वा कर्म समाचरेत् प्रसादं भवतोद्यानप्रारंभे परिवर्तने

२००

जीर्णोद्धारे भयोत्थावेनथा गृहनिवेशने द्वाराभिवर्तनेन हत्वा प्रासादपरिवर्तने प्रवेशमप्रवेशो
वसवेदोषोपशान्तये वास्तूपशमनं कुर्यात्प्रतिसंवत्सरं बुधः गृहे वा पतने कुर्याद्वमत्तुः खमवाम
पात् एतोक्तहोमविधिना बलिकर्म कुर्यात्प्रासादवास्तुशमने च विधिरयमुक्तः एतोक्तशान्तिर
स्याप्नुसमस्वयपरत्वर्थः संतर्पयेद्द्विजवरानथ भक्ष्यभोज्यैः शुक्लांबरस्वभवनं प्रविशेत्स्वरूपं कृत्वा
ग्रतो द्विजवरानपि पूर्णकुंभं दध्यक्षतान्रदलपुष्पफलोपशोभं दत्वा हिरण्यवसनानि तथा
द्विजेभ्यो मंगल्यं शान्तिनिलयस्तु गृहे विशेच्च आश्वलायनः वीजवने गृहान्प्रपद्येत वसिष्ठसंहिता
यामप्येवमेवशान्तिरुक्ता काचिद्विशेषस्तत्रैव वास्तुपूजामकृत्वा यः प्रविशेन्नवमंदिरं रोगान्ना
नाविधान्क्लेशानश्नुते सर्वसंकटान् ॥ इति वास्तुशान्तिः अथाश्मान्तरकृतो वास्तुशान्तिः प्रयोगः
प्रागुक्तगृहप्रवेशादिनात्स्ववृद्धिते शुभे पूर्वोक्तसस्त्रीकः शुचिः प्राङ्मुखः प्राणानायम्य देशकालौ
स्मृत्वा गृहारंभादौ अस्य वास्तोः शुभतासिद्ध्यर्थं सनवग्रहमखां वास्तुशान्तिं करिष्ये इति संकल्प्य ग
णेशं संपूज्य स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजानान्दीश्राद्धानि कृत्वाचार्यादीन् वृत्वा लकृणवस्त्रादि
भिः पूजयेत् तथ ऋत्विजश्चत्वारः ततश्चाचार्यः कर्म करिष्ये इति संकल्प्य सर्वपात्वाविकि वेवे भिर्मंत्रैः

ग्रा॰ति २०१

201

यदत्र संस्थितं भूतं स्थानमाश्रित्य सर्वदा स्थानं त्यक्त्वा तु तत्सर्वं यत्रस्थं तत्र गच्छतु अपक्रामंतु भूतानि
पिशाचाः सर्वतो दिशं सर्वेषामविरोधेन यज्ञकर्म समारभे भूतप्रेतपिशाचाद्याः अपक्रामंतु राक्षसाः
स्थानादस्माद्व्रजंत्वन्यत्स्वीकरोमि भुवं त्विमामिति ततो गायत्र्या गोमूत्रं गंधद्वारेति गोमयं आप्यायस्वे
ति गोमयं [illegible] ति गोक्षीरं दधिक्राव्णा इति दधि हुतं मिमिक्ष इति हुतं आपो हि ष्ठेति कुशो
दकं चैकत्रादाय प्रणवेनालोड्य कुशैः पृथ्वीं चाहत्वा निरचेन सर्वगृहादि प्रोक्षेत् ततो गृहादौ यजमा
नैकहस्तमितं चतुरस्रं समयोनिं त्रिमेखलं कुंडं चतुरंगुलोत्सेधं स्थंडिलं वा विधाय तन्मध्ये न स्थुत्वं गुलोन्न — तत्पूर्वं तु ईशान्यां च्चेति शंकून् रोपयेत्
तं हस्तमितं वेदिद्वयं मृदा विधाय पूर्वे वेदी ईशान्यादिकोणचतुष्के चतुरः शंकून् ॐ विशंतु भूतले
ईशान नागा लोकपालाश्च सर्वतः अस्मिन् गृहे वतिष्ठंतु आयुर्बलकराः सदेति मंत्रेणारोपयेत् प्रतिरोपणं
मंत्रावृत्तिरेव मध्येऽपि प्रासादादौ तु गृहपदेन तत्राभोहनीयं एवं प्रासादेऽपीति सर्वानेन निर्देशात् ततो रो
पणक्रमेण शंकुपार्श्वे माषभक्तबलीन् ॐ अग्निभ्योऽप्यथ सर्वेभ्यो ये चान्ये तत्समाश्रिताः तेभ्यो बलिं
प्रयच्छामि पुण्यमोदनमुत्तममिति दद्यात् ततो वेदपरि वस्त्रकुंकुमादिना सुवर्णरजतादि शाला — २०१
कया नंदा नामपद्मावती कांता विशाला प्राणवाहिनी सती सुमनी नंदा सुभद्रा सुरूपा इत्येका

रादिनमोंतैर्नामभिः पश्चादारंभाः प्रागंताउदक्संस्थाः समाश्चशुलद्वयांतरालादशरेखाः कृत्वा पुनः
हिरण्या सुव्रता लक्ष्मी विभूतिः विमला प्रिया जया ज्वाला विशोका इउ इति नामभिर्न्यसेद्दक्षि
णारंभाउदगंताः प्राक्संस्थाः प्राग्वद्दशरेखाः कृत्वा कुंडे स्थंडिले वा भुवं संस्कृत्याग्निं प्रतिष्ठाप्य दक्षि
णवेद्यां वस्त्रेण वग्रहमंडले विलिख्य नवग्रहादींस्तस्यां षोडशोपचारैः संपूज्य तदीशान्यां कलशं सं
स्थाप्य वास्तुमंडलं गत्वा तत्र ईशानकोणपदारभ्य प्रतिमासु तंडुलपुंजेषु वा शिख्यादिदेवताः प्रणवा
दिनमोंतैर्नाममंत्रैरावाहयेत् तत्र ईशानकोणपदे वास्तोः शिरसि ॐ शिखिने नमः शिखिनमावा
हयामि स्थापयेत् एवमग्रेपि तद्दक्षिणैकपदे दक्षिणनेत्रे पर्जन्यं तद्दक्षिणपदे तत्पश्चिमपदे
च दक्षिणश्रोत्रे जयंतं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणांसे कुलिशायुधं तद्दक्षिणपदद्वये तु दक्षिणपा
र्श्वे सूर्यं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणबाहावेव सत्यं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणकूर्परे भृशं तद्दक्षिणो
परिस्थितैकपदे दक्षिणप्रबाहावाकाशं तद्दक्षिणकोणपदे दक्षिणप्रबाहावेव वायुं तत्पश्चिमै
कपदे दक्षिणप्रबाहावेव पूषणं तत्पश्चिमपदे तदुत्तरपदे च दक्षिणपार्श्वे वितथं
तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपार्श्व एव गृहक्षतं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणोरौ यमं तत्पश्चिमपदद्वये

शां॰ ति
२०२
202

दक्षिणजानौ गांधर्वं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणजंघायां भृंगराजं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणजंघायां मृ
मृगं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणजंघायां भृंगराजं तत्पश्चिमोपरिस्थैकपदे दक्षिणस्फिचि मृगं तत्प
श्चिमनैर्ऋतकोणपदे पादयोः पितॄन् तदुत्तरैकपदे वामस्फिचि दौवारिकं तदुत्तरपदे तत्पैकपदे
च वामजंघायां सुग्रीवं तदुत्तरपदद्वये वामजानौ पुष्पदंतं तदुत्तरपदद्वये वमोरौ वरुणं तदुत्त
रपदद्वये वामपार्श्वे असुरं तदुत्तरपदद्वये वामपार्श्वे शोषं तदुत्तरोपरिस्थैकपदे वाममणि
वंधेपाप तदुत्तरवायव्यकोणपदे वामप्रबाहौ रोगं तत्प्रागेकपदे वामप्रबाहावेवाहिं तत्प्रा
कपदद्वित्राणपदे च वामकूर्परे मुख्यं तत्प्राकपदद्वये वामबाहौ भल्लाटं तत्प्राकूपदद्वये वामबा
हावेव सोमं तत्प्राकूपदद्वये वामांसे सर्पं तत्प्राकूपदद्वये वामश्रोत्रे अदितिं तत्प्रागुपरिस्थैक
पदे वामनेत्रे दितिं तद्दक्षिणोर्ध्वविपदाधःकोणपदे मुखे आपं आग्नेयवायुपदाधःकोणपदे द
क्षिणहस्ते सावित्रं नैर्ऋतिपितृपदाधःकोणपदे मेढ्रे जयं वायव्यरोगपदाधःकोणपदे वामहस्ते रुद्रं मध्यपदे श्रीब्रह्मा
णं कोणपदादिदक्षिणपदत्रये दक्षिणस्तने अर्यमणं तद्दक्षिणहस्ते सवितारं तत्पश्चिमप
दत्रये जठरे दक्षिणे विवस्वंतं तत्पश्चिमनैर्ऋतकोणपदे हषणपाविबुधाधिपं तदुत्तरपदत्र २०२
ये जठरे वामभागे मित्रं तदुत्तरवायव्यकोणपदे वामहस्ते राजयक्ष्माणं तत्प्राकूपदत्रये वामस्तने पृथ्वीधरं

तत्राग्नीशानकोणपदे उदस्थिस्थापनं मध्ये नवपदे बृहत्कुम्भो ब्रह्मणः ततः उत्तरे स्वपदे वास्तो
ष्पते वसिष्ठो वास्तोष्पतिर्विश्वरूप ओं वास्तोष्पते प्रतिजानीह्यस्मानिति मंत्रेण स्थापयेत् स च सर्व
रूपस्य वा ततो मंडलस्य बहिरैशानाग्नेयनैरृत्यवायव्यकोणेषु क्रमेण चरकीविदारीपूतनापाप
राक्षसी पूर्वदक्षिणपश्चिमोत्तरदिक्षु च क्रमेण स्कंदमर्यमजृंभकपिलिपिञ्छं च प्राग्वन्नाममंत्रैः
संस्थाप्य प्रागाद्यष्टदिक्षु वरेण्याद्यास्तत्तन्नामभिर्वा संस्थाप्य तदाशिवत्या वास्तोस्तन्नाम्ना उपचारैः प्रत्ये
कमेकत्र वा पाद्यादीन् समर्पयेत् कांडात्समर्पयेत् वा भूर्भुवः मंडले दीपान्तामकालकमत्रणे कलशं सं
स्थाप्य तत्र गंधौषधियवदूर्वापंचपल्लवसप्तमृत्फलपंचरत्नानि प्रक्षिप्य वस्त्रेणाभिवेष्ट्य पूर्णपा
त्रं निधाय वरुणमावाह्य तत्र तीर्थान्यावाहयेत् ततश्चाचार्योन्वाधानं कुर्यात् तत्र चक्षुषी आज्येने
त्यंतमुक्त्वा नवग्रहान् अमुकसंख्याभिः समिच्चरुतिलाज्याहुतिभिः अधिदेवताप्रत्यधिदेवताः वि
नायकादीन् अमुकसंख्याभिस्तिलाज्याहुतिभिः शिख्यादिपंचचत्वारिंशद्देवता अमुकसंख्याभिः स
मित्तिलयवपायसाज्याहुतिभिः वास्तोष्पतिं नवनिपंचभिर्वा क्रमेण पंचसंख्या बिल्वफले
लदीक्षेर्वा चरक्यादीन् अमुकसंख्याः समिदादिचतुराहुतिभिः इति प्रधानदेवताः संकीर्त्य शेषेण

ग्रं·ति
२०३
203

स्विष्टकृतमित्याद्युक्त्वा समिधो जुहुयात् ततः प्रणीताप्रणयनांतं कृत्वाग्न्यादिदेवताभ्यः प्रत्ये-
कममुष्मै त्वेति पायसेन निरूप्याग्न्यर्चनांतं कुर्यात् ततो यजमानोऽग्रे दक्षिणतः उपविष्टः सर्वा देवता
द्रव्याणि च संकीर्त्य ताभ्य एतान्युत्सृजे न ममेत्येकवैव त्यागं कुर्यात् वक्षविककर्त्के होमेप्र त्याहुती
त्यागस्य कर्तव्यत्वात् ततश्चावाघारस्याधानादि कृत्वा प्रधानहोमं सक्त्विकं कुर्यात् ततो द्रव्या-
णि नसंख्या चोच्यते नवग्रहेभ्यः क्रमेणार्कपलाशखदिरापामार्गपिप्पलोदुंबरशमीदूर्वाकुशाख्याः
समिधः प्रत्येकमष्टशतमष्टाविंशतिरष्टौ वा प्रादेशमात्रास्तत्संख्याश्च तिलाज्याहुतीर्जुहुयात् ततस्त-
द्वैः यदा तेभ्यश्चरुरर्पितदा चर्वाहुतिसंख्या सैव केचित्तु केवलमाहुतिरित्याहुः ततोऽधिदेवताः प्रत्यधिदेव-
ताविनायकादिभ्यस्तत्तन्नसंख्ययानयैव तत्तद्गृहाधिदेवतादिभ्यस्तत्तद्ग्रहसमिधः पालाशा वा ग्रह-
णामष्टपदेष्वेताभ्यश्चतस्रस्तिस्रः शिष्टाः श्रवृत्तिरभिर्दूर्वाभिरेकाहुतिसंख्या कार्या कुशेशुदिपचेणाके-
ति ततः श्रियादिभ्यः प्रागुक्तप्रणवादिस्वाहांतनामभिः प्रत्येकमष्टसहस्रमष्टशतमष्टाविंशतिरष्टौ
वाहुतीः समित्तिलयवपायसाज्यं जुहुयात् अत्र समिधऽदुंबरस्य मुख्यास्तदलाभेऽश्वत्थादीनामपि २०३
सर्वाः समिधो मधुघृतदधिक्षीरैर्वाभ्यक्ता होमद्रव्याः तिलाः कृसरापूपपयोगोरेव केचित्तु नेलेष्वयनाहुः

श्रिय्यादि होमे

वा

त्यादिनां च तस्य ... गायत्री
वास्तोष्पते इत्य ... वास्तोष्पते ध्रुवा स्थू
णामित्यस्य ...
... ब्रह्मादिकं स्वरू
पं च्योच्यते

ततो वास्तोष्पते वास्तोष्पते प्रचेतनि च शतं चं पं च पंकैकं वा हुत्वा कंदविल्वं जुहुयात् वास्तोष्पत इति व
तस्यर्णा वसिष्ठो वास्तोष्पतिस्त्रिष्टुभौं त्या गायत्री होमे विनियोगः वास्तोष्पते ध्रुवा स्थूणामिति
रिं विहि वास्तोष्पतिर्होहूती होमे विनियोगः ततस्त्वरक्यादिभ्यो मत्स्यन्नसंख्यया चत्वारि द्रव्याणि जु
हुयात् मत्स्येभ्योऽष्टसंख्यया मंत्रचतुः संख्यत्वमिति विशिष्टाः एतानि सर्वाणि हुत्वा नैव होतव्यानि ततः
स्विष्टकृदादि प्रायश्चित्त होमांतं कृत्वा इंद्रादिदिक्पालेभ्यो ग्रहेभ्यश्च सदीपमाषभक्तबलीन् दत्वास्तुया
ज्येष्ठाद्दश गृहीतं चतुर्गृहीतं वा कन्यनारिकेलादिफलेनत्र संस्थाप्य मूर्धानमिति दर्शाकृतिं जुहुया
त् मूर्धानं दिवो भरद्वाजो वैश्वानरस्त्रिष्टुप् ततः प्रणीतानिनयनादिकर्मशेषं समाप्य वास्तुमंडलंस्त्रिम प
देशे शिखिने पथपायसबलिं नमः इत्येवं पार्थिव्यादिभ्यो बलीन् दद्यात् नातिक्षिप्रे हुतशेषपायसेन तत्त्रिया
दौवव्यमाणः पक्वैस्तदभावे पायसेनेति ततः सर्वेषां कोचनं दद्यात् बलिर्गणपवासिनी ततस्त्वर
क्यादिभ्यस्तथैव माषभक्तबलीन् दद्यात् ततश्चाचार्यो दध्यः समुद्रज्येष्ठा इत्यादिपौराणैश्च मंत्रैर्यज
मानं सपत्नीकं शांतिकलशोदकेनाभिषिच्य सर्वौषधीभिरनुलिप्य स्नापयेद्गुः ततश्चाचार्यो वस्त्रा
स्याने स्वरूपां भूषितां स्त्रीरूपां [illegible] [illegible]वा ओं परायै नमः इति मंत्रेण पूजयेत् सर्वदेवमयं वास्तुवास्तुदेव

शां·ति
२·५
204

चौ

मध्यंपरमिति ततो गृहं प्रागादितिसिद्धप्रापावमानेनसूक्तेनराक्षोघ्नेनचवेष्टयेत् शनैः क्षिवसूत्रेः शुभं
ततोऽग्न्यपूर्णायामस्तनकुंभ्याजलपूर्णायामस्तनकुंभ्याज[illegible]कुंभ्यानैवसूक्तद्वयेनथा
राज्ञ्यमविक्षिवंकुर्यात् अथयजमानोगृहस्याग्रेयेप्राकाशपदेजानुदभमवटंखनित्वातंगोमयेनोप
लिप्यशुक्लचंदनपुष्पाक्षतादिभिरलंकृत्यशाल्यादिसप्तवीजानिदध्योदनंचप्रक्षिप्यनवकुंभंजल
पूर्णंशुक्लैकपुष्पयुतंगंधादिभिरर्चितंहस्तद्वयेनादायजानुभ्यामवनींगत्वा ॐनमोवरुणायेतित
ज्जलेनगर्तंपूरयेत् तत्रावर्तंप्रदक्षिणंजलपुष्पेचोर्ध्वमुखेशुभं ततोमृत्तिर्मितपेटिकायांसप्तवी
जादध्योदनशैवालफलपुष्पाणिप्रक्षिप्यपूर्वस्थापितंहूत्रवास्तुंतर्पेमंगलघोषेणानीयतस्यांसं
स्थाप्यगंधादिभिःसंपूज्यप्रार्थयेत् द्वाभ्यांपूजितासिमयावास्तोहोमाद्यैरर्चनैःशुभैः प्रसीदपाहि
विघ्नेशदेहिमेगृहजंसुखं वास्तुपुरुषनमस्तेस्तुभूशय्याभिरतप्रभो मद्गृहंधनधान्यादिसमृद्धंकु
रुसर्वदेति ततःपेटिकामाच्छाद्यतस्मिन्गर्तेशनैर्निक्षिपेदनेन सशैलसागरांपृथ्वींयथावहसि
मूर्धनि तथामांवहकल्याणसंपत्संततिभिःसहेति गर्तंवनयेद्धस्तदापूरितेनस्टदश्चाधिकोउत्तमं २·५
सामेमध्यमे न्यूनेत्वधमंफलंविद्यात् गर्तोपरिभूमिंगोमयेनोपलिप्यशुक्लगंधपुष्पाक्षतैर्भू

घयेत् ततोऽग्नेः पश्चिमतश्चाचार्यं संपूज्यालंकृतां सवत्सां गां वाससोयुगं च शिष्यादिप्रीत्यर्थं कांचनदक्षि
णां दत्वा ब्राह्मणेभ्यो यथाशक्ति दत्वा गृहाणां शिष्यादिवास्तुदेवतानां च पूजां कृत्वा समाप्य ॐतिष्ठ
ब्राह्मणस्यते यातु देवेति विसृज्याचार्यहस्ते प्रतिपाद्याग्निं संपूज्य गच्छ गच्छेति विसृज्य ब्राह्मणैः
शांतिं पाठयित्वा गृहादीनां शिष्यादीनां च प्रीत्यर्थं प्रत्येकं द्वौ द्वौ नैकैकं यथाशक्ति वा ब्राह्मणान्
संभोज्य शिष्यो गृहीत्वा स्वल्पभुक्तो भुंजीत ततः स्वगृहेऽप्येकं वास्तुशांतिं कुर्यात् मूलेन सर्वयेकैः
एवं प्रथमेऽह्नि वास्तुशांतिं विधाय द्वितीयेऽह्नि गृहप्रवेशं कुर्यात् सवेस्यनवं जलपूर्णं पल्लवोपे
तं हेमवाप्तुतं स्थालिमं वस्त्रवेष्टितं संपूर्णपात्रं सफलं सकलशमंजलिना गृहीत्वा यजमानो ब्राह्म
णानुज्ञातः सदारपुत्रतूर्यघोषेण गृहस्वस्तिसूक्तेन कानिक्रदज्जनुषेति च गृहं प्रविश्य प्रधान
गृहमध्ये धान्योपरि तं कलशं स्थापयेत् ततो गृहस्थैर्यार्थं पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणांश्च संपूज्य
ब्राह्मणान् भोजयित्वा शिष्यो गृहीत्वा स्वल्पभुक्तो भुंजीत इति वास्तुशांतिप्रयोगः केचित्तु का
शीतिपदे एवं मंडलस्थापनपूजनहोमबलिदानेषु ब्रह्मादिदेवनमिच्छंति यथा मध्ये नवप
देषु वास्तोर्हृत्त्राभ्यो ब्रह्मा ततोऽर्कसंलग्नपदत्रये दाक्षिणस्तमेजपमा ब्रह्मपदसंलग्नदाक्षिणपद

त्रये जठरे दक्षिणभागे विवस्वान् तस्यैव पश्चिमसंलग्ने पदत्रये जठरवामभागे मित्रं तस्यैवोदक्सं
लग्नपदत्रये वामस्तने पृथ्वीधरः ब्रह्मपदसंलग्ने ईशानपदे उत्तरस्यापवत्सः आग्नेयपदे दक्षिणह
स्ते सविता नैर्ऋत्यपदे वरुणयोर्विबुधाधिपः वायव्यपदे वामहस्ते राजयक्ष्मा आपवत्सपदसं
लग्ने ईशानपदे मुखे आपः सवितृपदसंलग्ने आग्नेयपदे दक्षिणहस्ते सावित्रः विबुधाधिपदसं
लग्ने नैर्ऋतपदे मेढ्रे जयः यक्ष्मपदसंलग्ने वायव्यपदे वामहस्ते रुद्रः मंडले ईशानकोणपदात्
पिलिपिच्छादीन् दित्यन्तान् आपवत्सस्यापि चरकादीन् यावद्वायव्ये तेनैव क्रमेण पूजनहोमादिकु
र्यात्॥ इति गृहवास्तुप्रीतिप्रयोगः प्रासादारामादौ तु चतुःषष्टिपदं मंडलं कल्पयेत् तत्र लक्ष्मीः
यशोवती· कांता· सुप्रिया· विमला· शिवा· सुमती· इडा· एतैर्नमोन्तनामभिः प्रागाद्युदक्सं
स्थानवरेश्वराः कृष्णा· धन्याः प्राणा· विशाला· स्थिरा· भद्रा· जया· निशा· विरजा· विभवा· एतै
र्नमोन्तैर्नामभिर्हृदयगाः प्राक्संस्थानवरेश्वराः कृत्वा मध्यमपदचतुष्टये कोष्ठं त्यक्त्वा तत्कोणचतु
ष्टयाद्बहिः कोणचतुष्टयगतैरेकाभिः पदान्यधीकृत्य शिख्यादीन् स्थापयेत् तत्र ईशानपद २·५
दक्षिणार्धे शिरसि शिखिनं दिते तद्दक्षिणस्थार्धपदे दक्षिणनेत्रे पर्जन्यं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणश्रो

ङ्गेजयंतं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणांसे कुलिशायुधं तद्दक्षिणपदद्वये दक्षिणबाहौ सूर्यं तद्दक्षि
णपदद्वये दक्षिणबाहावेव सत्यं तद्दक्षिणसार्धपदे दक्षिणकूर्परे भृशं तद्दक्षिणाग्नेयपदार्धे दक्षि
णप्रबाहावाकाशं तत्पश्चिमार्धे दक्षिणप्रबाहावेव वायुं तत्पश्चिमसार्धपदे दक्षिणमणिबंधे
पूषणं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपाणौ वितथं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणपाणिपर्व गृहक्षतं तत्पश्चि
मपदद्वये दक्षिणोरौ यमं तत्पश्चिमपदद्वये दक्षिणजानौ गंधर्वं तत्पश्चिमसार्धपदे दक्षिणजंघायां
भृंगराजं तत्पश्चिमे नैर्ऋत्यपदार्धे दक्षिणस्फिचि मृगं तदुत्तरार्धपदे पादयोः पितॄन् तदुत्तरसार्धप
दे वामस्फिचि दौवारिकं तदुत्तरपदद्वये वामजंघायां सुग्रीवं तदुत्तरपदद्वये वामजानौ पुष्पदंतं
तदुत्तरपदद्वये वामोरौ वरुणं तदुत्तरपदद्वये वामपार्श्वे ऽसुरं तदुत्तरसार्धपदे वामपार्श्वपर्वणि शोषं
तदुत्तरवायव्यपदार्धे वाममणिबंधे पापं तत्प्राक्पदार्धे वामप्रबाहौ रोगं तत्प्राक्सार्धपदे वामप्र
बाहावेवाहिं तत्प्राक्पदद्वये वामकूर्परे मुख्यं तत्प्राक्पदद्वये वामबाहौ भल्लाटं तत्प्राक्पदद्व
ये वामांसे सर्पं तत्प्राक्सार्धपदे वामश्रोत्रे ऽदितिं तत्प्रागर्धपदे वामनेत्रे दितिं मध्यपदेष्वीशानप
दे तत्प्राग्देशावेवापं आग्नेयपदोत्तरार्धे दक्षिणहस्ते सावित्रं नैर्ऋत्यपदोत्तरार्धे मेढ्रे जयं वायव्यप

प्रो॰ क॰
२९

दोनर्ऋथे वामहस्तेरुद्रं मध्येशाकपदद्वये दक्षिणहस्तेनेऽर्यमणं आग्नेयपददक्षिणकोणे दक्षिणहस्तेस
वितारं तत्पश्चिमपदद्वये जठरे दक्षिणे विवस्वंतं नैर्ऋत्यपदद्वोर्ई वृषणयोर्विबुधाधिपं तदुत्तरप
दद्वये जठरवामे मित्रं वायव्यपदपश्चिमार्द्धे वामहस्ते राजयक्ष्माणं तत्प्राक्पदद्वये वामस्तने पृथ्वी
धरं ईशानपददक्षिणार्द्धे उरस्यापवत्सं मध्यपदचतुष्टये हृद्ब्रह्मस्थोर्ध्वब्रह्माणं तत उत्तरे वास्तोष्पतर
तिकलशवास्तुंचरकादिस्थापनं तत्पूर्ववत् ततः तत्र गृहपदे प्रासादादिपदस्मृत्यं अपरेऽक्षिप्रवेश
श्चात्र नास्ति अन्यत्सर्वं समविशिष्ट इति विठ्ठलद्वयपादपद्मश्रीभट्टनारायणसूरिसुतभट्टरामकृष्णवि
रचितः पौराणवास्तुशांतिप्रयोगः ॥ इदानीं सूत्रोक्तवास्तुशांतिरभिधीयते साच द्विजानां पूर्वोक्तया
समवसीयते पूर्वोक्तायां तु प्राक्तौ सूत्रसूत्रोक्तैव कर्तव्येति तथापि सिद्धः येषां तु सूत्रे नास्ति तेषां शूद्राणां
च पूर्वोक्तैव तस्याः सर्वसाधारण्येन विधानात् अतश्च तत्सूत्रमात्रविषयत्वं तस्मात्सूत्रोक्ता पूर्वैव यास
मवसीयते तत्राश्वलायनीयगृह्योक्तायाः प्रयोगः काष्ठादिनिर्मितं संपन्नं गृहं व्रीह्यादिबीजसंयुतं
पोमने मृहृतैर्ब्राह्मणैः सहसतर्पयोषप्रविश्य शुचिदेशे पोचतस्रः पिलाः संस्थाप्य तासु दर्वीतिधा
यतत्र मणिकसंज्ञं तंडुलोडंस्थापयेदनेन पृथिव्याश्रधिसमवेति अश्मारोवावदीति त्रेधावज्ञेव २९

रचया इमामद्यप्रशंसत्यनिराममयवाधनामितिवा ततोमणिकेजलमभिषिंचेदनेन ऐतुराजावरुणो
देवतीभिरस्मिंस्थानेतिष्ठतुमोदमानाः इंद्रोवृहेतोहतमस्तमाणामित्रेणसाकंसहसंविशंत्विति त
तस्तज्जलेपात्रेतरश्चादायतत्रगंधदूर्वाः पामीषावाममुंडेवरयाव्रीव्रीहीन्यवान् फलंहिरण्यंवादि
स्वाहूर्वाभिः पात्वोम्भ्यांचसर्वंगृहेप्रागादितः प्रदक्षिणंत्र्यनवृत्तिः प्रोक्षेदनेनसूक्तेन शंनरेन्द्राग्नीइतिप
वदपार्वस्यवसिष्ठोविश्वेदेवास्त्रिष्टुप् प्रोक्षणेविनियोगः सकृत्सकृतपाठः ततःप्रागादितस्विरविच्छिन्नाम
दकधारांदद्यादनेनतरचेन आपोहिष्ठेतित्रचस्यांवरीषः सिंधुद्वीपआपोगायत्री धारायोविः अन्नापित्रिः
सकृत्पाठः ततोमध्येगृहामग्निंप्रतिष्ठाप्यवास्तोष्पतेचतुर्वारमितिप्रधानेसंकीर्त्यान्वाधायप्रणीतापात्रनिधा
नांतेकृत्वावास्तोष्पतेप्रचतःकृतवस्लीतिहूयतेयेवाप्रोक्षाज्यभागांतेकृत्वावदानधर्मेणावदायवा
स्तोष्पतइतिचतसृभिर्मंत्रैः स्वाहान्तैर्जुहुयात् वृस्तोष्पतइतिचतसृणांवसिष्ठोवास्तोष्पतिस्त्रिस्त्रिष्टुभौ
त्यागायत्रीहोमेवि० वास्तोष्पतयइदं० नममेतिसर्वत्रत्यागः ततःस्विष्टकृदादिहोमशेषंसमाप्यप्रि
ष्टेनचरुणान्येनवात्रेनशानंतदर्थसामान्यपरिभाषयापावकवचनात्पक्त्वोत्वाब्राह्मणान्भोजयेत
चरोःप्रदेशेनत्वान्यःपाकोनकार्यः ततःशिवंवास्तुशिवंवास्त्विति भवंतोब्रुवंत्विति ब्राह्मणान्ब्रूयात्

वां·ति
२८

नेः शिवं वास्तु शिवं वा स्वस्तिकः स्वल्प पृक्षोभं नीतेति विशीर्णगृह मन्त्रकरणे प्येतदिष्यते साधारणं शी
तिवत् ॥ इति श्रीभट्टरामकण्ठविरचिते आश्वलायन गृह्योक्त वास्तुशान्ति प्रयोगः प्रासाद वास्तु शान्ति
दुर्गप्रतिष्ठारामाभिषेकादिकं तन्मन्त्रोक्ते पूर्वं कमलाकरे ज्ञेयं बौधायनस्तु वे अथातो गृहवृद्धिमि
च्छन्मासि मासि तात्हतो सवृत्तरेवाऽपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे गृहशान्तिमारभेत पामार्गपलाश
ं वरसदाम शामर तन्तुणा सिद्धव ध्नाव धाना गृहं संमार्ष्टि मातले क इति पंचगव्येन दर्भसुञ्छिना वासप्रो
क्षतियत इद स्वाश्लिदा विपाप्स तिरिति द्वाभ्यां हुत्वा वृषपाजरस्ते तेनानुवाकेन सिंद्राग्यांतं प्रकी
र्य वास्तु मध्ये आग्निमुखात्कृत्वा पक्वान्नं जुहोति वास्तोष्पते वास्तोष्पत इति द्वाभ्यां सपाज्याऊती हुप
जुहोति वास्तोष्पते भ्र वास्तुणा मिति च द्विरत्तं दसे सा विश्वास हस्तं जऊपात्त्रिश कृदार्थघेनु वर प्र
दानाद्वाल्मणान ब्रेन परिविष्य पुण्याहं स्वस्त्यृद्धिमिति वाचयित्वा एवं प्रयुंजानो महान्तं पोषं पुष्यति व
र्द्धवः पुत्राभवंति नैव बालाः प्रमीयंते न याहा व्याधयो गृहं संमितं दृष्टि एणापचास नये पुर्नेतस्करसर्पस
दस पिशाचाबाधंते यदि गावः प्रजन्येरन् गवा मध्ये आज्ञ मतिसहस्तं जऊपात् न दाशांतिरित्या
चक्षते द्विपद चतुष्पदां चैव देवव्याख्याते वास्तोद्विणान्याह भगवान् बौधायनः ॥ इति बौधाय २८

नोक्तगृहादिशांतिः ॥ अथऋतुरजोदर्शनशांतिः तत्फलमाह मदनरत्ने नारदः अमारिक्ताष्टमी
षष्ठीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि परिघस्य च पूर्वार्धे व्यतीपाते च वैधृतौ संध्यासूपप्लवे विष्टामशुभं प्रथमा
र्तवं उपप्लवो ग्रहणं रोगी पतिव्रता दुःखी पुत्रिणी भोगभागिनी पतिव्रता क्लेशभागी सूर्यवारादिषु
क्रमात् वैधव्यं सुतलाभश्च मैत्र्यं पशुविनाशनं मित्रलाभः पशुहानिः क्रमान्निर्वधुनाशनं मरणं वंशाह
निश्च निराहारः कुलक्षयः नेत्रश्रुतनाशश्च कलहानिस्तिथिक्रमात् गर्गः सुभगा चैव वज्रः शीलाढ्ये
व्याघ्रे पुत्रसमन्विता धर्मयुक्ता बलंग्रीवपरसंतानभेदनी सुपुत्रा चैव वज्रः पुत्रापि तु वेषमरता सदा टी
नाप्रजावती चैव पुत्राढ्या वित्तकारिणी साध्वी पतिप्रिया नित्यं सुपुत्रा कष्टचारिणी स्वकर्मविरताहि
स्याद्गुणपुत्रादिसंयुता नित्यं धनवृत्या स्याज्ज्याद्यपुत्रधान्यसमन्विता मृता वा वास्या पुण्यवती दस्रहंसादेः
क्रमात्फलं नारदः कुलीरवृषचापान्त्यनृयुक्कुंभान्तुलाधराः राशयः शुभदाः स्युर्या नारीणां प्रथमा
र्तवे गर्गः सुभगा श्वेतवस्त्रा स्यात् दृढवस्त्रा पतिव्रता क्षौमवस्त्रा पतिव्रता क्षौमवस्त्रा क्षितिपा
स्यान्नववस्त्रा सुखान्वितु दुर्भगा जीर्णवस्त्रा स्याद्रोगिणी रक्तवाससा नीलांबरधरा नारी प्रोषिता
विधवा भवेत् वस्त्रैः शुभविषमारक्तवैदवः पुत्रमाप्नुयात् समाश्चेत्कन्यका चेति फलं स्यात्यथवमा

शां॰ति॰
२८

तं वे श्रवस्त्रीसंगवर्जनमाह वसिष्टः प्रभनदोषोयदिष्टप्रणेतनन् ध्रुवंपनदाशांतिककर्मकार्यं वि
वर्जयेदेवनयैकषाण्मासावद्रुदजोदर्शनमुत्तमेक्षि ज्यातिनिर्वंधे वसिष्टः आवर्तोपोषष्णुकोर्जमधुप्र
विनमस्याश्वयुक पापवारारिकापर्वोष्ट षष्ठीयत्नपरसदनं रात्रिसंध्यापरक्रोमिश्राग्रमलनीहंग
विवरमनहएणान्स्यापिकासंचराङ्गस्यात:पापस्यलंभनसदहएणजरनीलरक्तांवरंच आवर्तोऽशुभा
णनारीविश्वंभेचेदन्नस्वला वंध्याचेवातिगंडेचमूलेष्मलवनिर्भवेत् गंडेचर्युष्वलीनारीवंध्याचातेगा
त्मचातिनी वर्ज्जेचसर्वविणीप्रोक्तावातीयानेचपातिनी परिवेमनवंध्याचवेध्रनोपनिमादिणी
प्रोषाःशुभावाद्यायोग्यायणानामफलप्रदाः वसिष्टः प्रभनदोषायदिष्टप्रणेतेनरजस्तदाशांतिकक
र्मकार्यं विवर्जयेदेवनदेकषोषासावद्रजोदर्शनमुत्तमेद्विषांनोक्तनापामपीत्यर्थः पूंशांतिमाह
प्रयोगपारिजातेशौनकः स्नातंवानान्नुनारीणांशांतिवक्ष्यामिशौनकः पंचमेऽक्षिवनर्वेवाग्रहांति
प्रमुखः सरं द्रोणप्रमाणधान्येनव्रीहिराशित्रयंभवेत् कुंभत्रयंन्यसेद्वापीनववस्त्रादिवेष्टितं पूरयेत्तो
यसलिलैः प्रतिकुंभं पृथक् पृथक् स्रजेनापनववर्जनपरसवश्रापरन्यप ज्वरचापाःप्रवनस्तदग्रायस्याव
नतःक्रमात् मध्यकुंभेक्षिपेत्धान्यमौषधानिचहेमच उंजंवरःकुष्टहवारजीववटविल्वकाः विसंका २८

२८

नाचनलसीवर्हिंषंणंवपुष्पिका शतावर्यश्वगंधाचनिर्गुंडीसर्षपद्वयं अपामार्गः फलाश्चपनसो
जीवकस्तथा प्रियंगवश्चगोधूमाव्रीहयोयवस्तथैवच क्षीरंदधिचसर्पिश्चमधुपत्रंतथोत्पलं कुरंटक
त्रयंगुंजावचाभद्रकमुस्तकाः द्वात्रिंशदोषधानीह यथासंभवमाहरेत् मृत्तिकाश्चौषधादीनि मं
त्रेण क्षिपेत्क्रमात् कुंभोपरिन्यसेत्पात्रंकांस्यमष्टदलेनतान्नजेभुवनेश्वरींन्यसेत्तत्र इंद्राणींचपुरंदरं
आचार्यः पूजयेद्वान्येनगायत्र्यामंत्रसारया इंद्राणींपूजयेद्देवीमिंद्राणीमासनादिषु इंद्रत्वाहवभतिं
द्यमुपचारैः प्रपूजयेत् मध्येतुसंस्पृशन्कुंभंमंत्रेणभुवनेश्वरीं जपेद्गायत्रीमाहोमाद्धोसूक्तंचजपेत्त
न स्पृशान्वैदक्षिणंकुंभमष्टाविंशतिकोजपेद्दश चत्वारिरुद्रसूक्तानि चतुर्थ्यनुवाकाणिच संस्पृशन्नुत्तरंकु
भेश्रीरुद्रंरुद्रसंख्यया धानंइंद्राग्नीसूक्तंचतत्रैवंसंस्पृशन्जपेत् कुंभस्यपश्चिमदेशेशांतिहोमंस
माचरेत् दूर्वाभिस्तिलगोधूमैः पायसेनघृतेनच तिलमिश्रैवदूर्वाभिरेकैकावाहुतिर्भवेत् अष्टो
त्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा गायत्र्यैवतुहोतव्यंहविरत्रचतुष्टयं ततःस्विष्टकृतंहुत्वासमुद्राह
मिसूक्ततः संततामाज्यधारांतांपूर्णाहुतिंसमाचरेत् अथाभिषेककुर्वीत प्रतिकुंभस्थितोदकैः
आपोहिष्ठेतिनवभिःसूक्तेनचततःपरं इंद्रोग्नेगमष्टेनेवपावमानैःक्रमेणतु उभयंपृणवच्चैवस

शां॰ ति
२॰५
709

त्तिरा विंशपकयाऽग्नेव केन मंत्रेण जातवेदस एकया समुद्रज्येष्ठा इत्यादित्यायंनो वत्रिभिः क्रमात् इमा
आपस्त्वचे नैव देवस्य त्वेति मंत्रात् मंत्रेण यन्नमीशानेत्वमग्ने रुद्र इत्यर्थ तमुष्टुहीति मंत्रेण भवनस्यापिन
रं तथा यानेरुद्रेति मंत्रेण शिवसंकल्पमंत्रतः इद्रन्वाहृषभं पंचमंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् धेनुं पयस्विनीं दद्याद
चार्याय च भूषणैः सदक्षिणमनड्वाहं प्रपद्याद्वुजजापिनो महाशांतिं प्रजप्याथ ब्राह्मणान् भोजयेत्ततः शु
भास्थिन्न कृतः प्रयोगः कर्ता मम पत्न्याः प्रथमरजोदर्शने दुष्टमासादिसूचितसर्वारिष्टशान्त्यर्थं सग्रहम
खोरजोदर्शनशांतिं करिष्य इति संकल्प्य गणेशपूजनपुण्याहवाचनमातृकापूजननांदीमुखश्रा
द्धानि कृत्वाचार्यमृत्विजश्च वृणुयात् आचार्य ईशानेमध्ये दक्षिणोत्तरयोश्च महीद्यौरिति भूमिं
स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति द्रोणप्रमाणव्रीहिराशींश्च पेश्वाकलशोक्षिति क्रमत्रयमंत्राहृत्या संस्थाप्य प्रश्नेव
श्वेत इति न वा नाप्रियमेधा नयो जगती याः प्रवतो वसिष्ठो नषाकरी आम्भ्रां जलेनापूर्य गंधद्वारा
मिति गंधयाओषधीरिति सर्वौषधयः समिति यवाःस्विद्विष्णुत्विशाम ध्यक्रं मेय वज्रीहि तिलमाष
केश्यपामाकमजान् विश्वागाय अश्वोऽक्वररकुशाहूर्वारक्तोत्पलर्वं पकविल्वविल्लकांतानलसीवहिंष
शोविष्णुषीगतावर्मस्वगंधानि गुंडीरक्तपीतसर्षपायायामार्गपालाशपनामसर्वं सूक्ष्मकाश्यंयग गो २॰५

धूम्रग्रीवस्य स्वस्त्यदपि ङ्गत्पहृनपद्मपत्रनीलोत्पलसितं रक्तपीतकं अष्टकगं न्नावचाभद्रकस्य स्त्रास्व्याति
दात्रिंशत्पत्पासं भवं वात्रिपेत् ततस्त्रिशूकं कांडात्काडात् इति निहूर्वां ग्रहस्त्रैव दशतिपंचपल्लवान् स्नानेतिस
म्मस्दोषः फलिनीरिति फलं सहिरत्नानीति पंचरत्नानि हिरण्यश्नि हिरण्यं चाहिमा पुवास्तवासा इ
तिसूत्रेणावेष्ट्य पूर्णादवीति यवादिपूर्णपात्रं संस्थाप्य तत्राष्टदलानि कृत्वा मध्ये गायत्र्या भुवने
श्वरीमावाह्य दलेष्वकं भैरवाणीं इह ब्राकपिरिंद्राणी पंक्तिः इंतीन्द्राणीमुज्जरकं भैरवद्रत्नाविश्वामित्रं इन्द्रा
गायत्री इंतीन्द्रमावाह्य ततस्तंत्रैः षोडशोपचारैः पूजयेत् ततो मध्यकुंभे सहस्रगायत्रीमष्टसहस्रम
ष्टशतं वा जपेत् ततो हिरण्यवर्णामिति पंचदशानां कर्दमानंदचिक्लीतैरिरा ऋषयः श्रीदेवता
त्रिस्रोनुष्टुभ एका प्रस्तारपंक्तिः द्वे त्रिष्टुभौ द्वावनुष्टुभौ त्या प्रस्तारपंक्तिः जपेः एकजरात्विकृ दक्षिण
कुंभे कद्रुद्राय इति त्रिवानां चौरः कण्वा रुद्रो गायत्री इमा रुद्राय नवसु रन्येकादशानां कुत्सो रुद्रो जग
त्यौ शेषे त्रिष्टुभौ घ्नन्ते पितर इति पंचदशानां गृत्समदो रुद्रस्त्रिष्टुप् इमा रुद्राय स्थिरधन्वन इति चतुर्णां
रुद्रस्त्रिष्टुप् आ वो राजानं वामदेवो त्रिष्टुप् तमुष्टुहि भौमोत्रिः रुद्रस्त्रिष्टुप् भुवनस्य पितरं ऋजिश्वा
रुद्रस्त्रिष्टुप् अवकं वसिष्ठो रुद्रोनुष्टुप् ऋग्भ्यामाभ्यः उत्तरकुंभे रुद्रैकादशिनीं जपेत् ततः पंतरस्य

शां॰ ति २९ श्री ३ इति पंचदशांतां वसिष्ठो विश्वेदेवा त्रिष्टुप् इति जपेत् अथाग्निं प्रतिष्ठाप्य पात्र्यां ग्रहान् हृद्दो मा स्कंद विश्व
ब्रह्मेंद्र यम काल चित्रगुप्तान् अधिदेवान् अग्न्यप्भूमिविष्णु इंद्र इंद्राणी प्रजापति सर्प ब्रह्मणः प्रत्यधिदेवान् विनायका
दीन् पंच लोकपालांश्चावाह्य संपूज्यैशान्यां कुंभे वरुणं संपूज्यान्वादध्यात् चक्षुर्ध्यानेन नवग्रहान् प्रत्येक
मष्टकसंख्याभिः समिच्चर्वाज्याहुतिभिः समित्तिलाभ्यैर्वाधिदेवादीनेकैकयाहुत्या भुवनेश्वरीं प्रत्येकं हुत्वा
तिलमिश्रगोधूमपायसाज्यानामष्टशताष्टाविंशत्यन्यतराहुतिभिर्विंद्राणीमिंद्रं च प्रत्येकमक्तद्वार
ष्टाविंशत्यष्टान्यतराहुतिभिः शेषेणास्विष्टकृतमित्यादि उक्तदेवेभ्यो मृषेन्वेति मनसा तत्संमीनिहूय
दीरेच हृद्रक्वाज्यभागान्ते यमानेन त्यागे कृते उक्तसंख्यया होमं तत्र तिलभिर्हवीभिर्दधिमधाज्याक्ता
भिरेकाहुतिः एवं समिधोभ्यक्ताः ततः स्विष्टकृदादि प्रायश्चित्तहोमांते दिक्पालेभ्यो नवग्रहेभ्यो भु
वनेश्वरीं इंद्राणींद्रेभ्यश्च सदीपमाषभक्तबलीन् दत्वा समुद्रादूर्मिरिति तिसृभिश्च स्पवामदेवो अग्निस्त्रिष्टुप्
इति पूर्णाहुतिं कृत्वा प्रणीताविमोकादि शेषं समाप्य यजमानमभिषिंचेत् आपो हि ष्ठेति नवभिः ष्व
पक इति द्विदयत्ते गोतम ऋद्द उष्णिक् त्रिभिष्टदेवेति समाना वसिष्ठस्त्रयाणां मूर्त्निः सत्तो विश्वेदेवा २९
आद्यागायत्रीतनोनुष्टुप् तिस्रो गायत्र्योंत्य अनुष्टुभौ उभयं पश्चादुवच्चन इति भगीरथ हती स्वास्तिदा

विश्वोयमरंद्रोनुष्टुप् त्र्यंबकंवसिष्ठोरुद्रोनुष्टुप् जातवेदसेकश्यपोदुर्गात्रिष्टुप् समुद्रज्येष्ठाइत्व
र्णोवसिष्ठआपस्त्रिष्टुप् त्रायंतां· इमाआपइतिचतिसृणांसप्तर्षयआपोनुष्टुप् देवस्यत्वेत्यापस्तंवस्ता
व्वीयैस्त्रिभिः नमोशानेगोतमईशानोजगती त्वमग्नेरुद्रइत्यापस्तंवश्यावाश्वोगतैते केननमग्नेहोत्यां
गिरमालिरश्मीरुद्रास्त्रिष्टुप् भुवनस्यपितरमजिष्ववारुद्रास्त्रिष्टुप्· यातेरुद्रकृष्णपोरुद्रःस्वराडनुष्टुप्
यज्ञाग्रनरतिसृणांप्रजापतिर्मतास्त्रिष्टुप् इंद्रत्वावृषभंपंचानांविश्वामित्ररुद्रोगायत्री नः स्वरांते
त्याद्वैरभिषिक्तोग्निंसंपूज्याचार्यायधेनुंरुद्रजापिनेनद्वांहसदक्षिणमन्येभ्यश्चदक्षिणांदत्वादेवा
नामन्तरपूजांकृत्वाविसृज्याचार्यंहस्तेदत्वाग्निंसंपूज्यगांकृष्णांक्केतिविसृज्यमहाशांतिंपठित्वावि
प्रान्संभोज्यभुंजीत ॥ इतिकमलाकरभट्टकृतेशांतिरत्नेरजोदर्शनशांतिः मदनरत्नेअरिष्टत्र
संहितायांत्वन्यथोक्तं प्रथमार्त्तवदोषाणांशांतिंकुर्यादनंतरं त्रिषिनस्त्रवाणादिदेवानांपूजनेष्ट
पकस्थंडिलंकारयेत्ततःचतुराफकश्मलिभिः शाफकंतंडुलाश्चैवशाफकोतिलयावको शाफ
कस्तुपलंचकुडवंः प्रस्थशाफकोद्रोणएवच धान्यमानेषुबोद्धव्याक्रमशोमीचतुर्गुणाः इत्यकृतःउ
पविपरिसंस्तीर्णेतन्मध्येनालिनालिखित्वा दर्भैराच्छाद्यतन्मध्येकर्णिकायांन्यसेद्रुद्रं प्रणवादकेनसं

शौ॰ क॰ हर्णोमौषधादिसमन्वितं सहदेयेकपञ्चाचविस्रक्रांतानामभद्रिका विल्वपत्रसहितानि हूर्णोयितान्यसेत् चूर्णं
२११ कुष्ठमांसी हरिद्रे द्वे सराशैलेयचंदनं वचाकचोरमस्ताख्योः सर्वौषध्यो दश स्मृताः गत्वाश्वरथ्यावल्मी
कसंगमाह्रदगोकुलात् राजद्वारप्रवेशाच्च मृदमानीय निक्षिपेत् पंचगव्यं च कुम्भे दत्वा तथा मुक्ताफला
नि च वज्रवैडूर्यमाणिक्यविद्रुमानि विनिक्षिपेत् एवं कुंभसमासाद्य श्रीवेंगंधादिविभिः शुभैः सावि
त्र्या च जपेत्कुंभं स्पृशन् दशशतं हितः एवं प्रदोषकाले तु पोतो पैस्तां स्नापयेत्ततः स्वगृह्योक्तविधाने
नहोमं कुर्यात्स्वयं ततः हविराज्येन तिलैः कृत्वा सावित्र्याचैव मंत्रतः अष्टोत्तरसहस्रं वा शतमष्टाधिकं तु
णा ततस्त्वेषा त्रिधा कृत्वा हविराज्येन तिलैः समं ब्राह्मणान्भोजयित्वा तत देवं संपूजयेत्ततः एवं च सततं
प्रोक्तं नारायणं प्रणमतेव ति तत्रैव नारदः तत्र शान्तिं प्रकुर्वीत हुत्वा हविर्घृतं तिलान्नतैः प्रत्येकाष्टशतं
चैव गायत्र्या जुहुयात्ततः स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदोषापनुत्तये इति शिष्टैः प्रयोग पारिजातादौ
प्रशौनकोक्ते वा हृता ॥ इति कमलाकरभट्टकृता वंशोद्धर्शनशांतिः अथ नागवलिः शौनकः अ
थ वक्ष्यामि सर्पस्य संस्कारविधिमुत्तमं सिनीवाल्यां पौर्णमास्यां पंचम्यां कारयेत्ततः १ आश्लेषाधि
स्वा युक्तायामन्यस्यां वापि कारयेत् हतन सर्पश्च यो विप्रः स्ववंजन्मनि वा यदि २ अनेनदुःखितो ला २११

निशामोतिसनंतेनरः संततिप्रतिबंधश्च ज्ञानापत्यं वेत्र पणतिः ३ तस्य शांतिं प्रवक्ष्यामि यतः संप
द्यते सुखं स्नात्वा गत्वा ततो ब्रह्मदंडं दद्याद्द्विजायतं ४ वधप्रख्यापयेत्पापी चैरेत्तकृच्छ्रं तु दंडेण व
धे सिन्नन्नानि कृतेनैव हृदंडं द्विजातये ५ दद्यात्पापविशुद्ध्यर्थं श्रोत्रियाय कुटुंबिने विप्राय दंडमोल्य
वाप्यभावे सति दापयेत् ६ सात्त्वाद्वधे कर्म कर्तृरेन देवप्रदापयेत् निष्कत्रयं द्विनिष्कं वा निष्कमेकं
कनीयसा ७ श्रुत्वा मत्स्यादिकं स्वर्णनिष्कस्यार्धं तदर्धकं रुद्रं स्वर्णरौप्ययोः शक्त्या देयं विज्ञप्यात्प
नकुर्वति नद्याद्धि ज्ञानसारतः ८ अनुज्ञात गुरोर्लब्धा संस्कुर्यात्तदनंतरं पिष्टं गुडाद्धि हित्वा भूमृत्ति
लपिष्टेन वाथवै ९ कृत्वा सर्पाकृतिं तेन नववस्त्रे निधाय च अनेन वक्ष्यमाणेन मंत्रेण प्रार्थयेदहिं १०
एहि पूर्वं मृतः सर्प अस्मिन्पिष्टे समाविश संस्कारार्थमहं भक्त्या प्रार्थयामि समाहितः ११ वस्त्रोपवी
तगंधाद्यैरर्चयेत्क समाचतैः कृताञ्जलिं कृत्वा शरणं प्राप्य हरेद्वहिः १२ प्रक्षालिताङ्घ्रिपाणिस्तु
११ स्वाचम्योपविशेद्बुधः कुर्यात्संस्कारसंकल्पं प्राणायामपुरःसरं १३ यज्ञोपवीतिना कार्यं सर्पसंस्का
रकर्म तु लौकिकाग्निं प्रतिष्ठाप्य समिदाधानमाचरेत् १४ अग्नेराग्नेयदिग्भागे भस्मिं संप्रोक्ष्य वारिभिः
विर्तिं कृत्वा पर्स्तरीयं कुशैराग्नेयकाग्रकैः १५ पर्युक्ष्याग्निं परिस्तीर्य परिषिञ्च समर्पयेत् कृत्वेध्मा

शां·क·
२१२

धावपर्यंतं षट्पात्रामादनादिकं १६ आचार्योच द्वषीकृत्वा सर्पिपाच यथाविधि सर्पं गृहीत्वा रक्तेन चित्रिमा
रोपयेद्बुधैः १७ अपस्थले स्थाप्य शोभ्रांतं गत्वा वाग्निसमीपतः स्रुवेण जुहुयादाज्यमष्टौ व्याहृतिभिस्त्रिभिः १८
सर्पास्ये जुहुयादाज्यं व्याहृत्यादिसमस्तया आज्यशेषं स्रुवेणैव सर्पदेहे निषेचयेत् १९ स्रुवेनतनिधा
याथ आज्यपात्राणि वर्हिषि त्रिभिः प्रदक्षिणीकृत्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् २० चमसस्थैर्जलैः सर्पं व्याहृ
त्याभ्युक्ष्य पाणिना अग्नेरुत्ताणरत्नया सर्पायाग्निं प्रदापयेत् २१ उपतिष्ठेद्दह्यमानं नमः सर्पेति मंत्र
तः ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि कृतः सर्पवधो मया २२ पूर्वजन्मनि वा सर्प तत्सर्वं क्षमयस्व मे इति संप्रा
र्थ्य नागेंद्रं स्नात्वागत्य ततः पुनः २३ नास्थिसंचयनं कुर्यात्स्नात्वा वा च स्वगृहं व्रजेत् वृत्ताचर्यादिकं का
र्यं त्रिरात्रं कुर्याद्द्विरिष्यते २५ चतुर्थेऽहनि संप्राप्ते सचैलस्नानमाचरेत् सौवर्णनागदानेन च गोदानेन च प्रदा
पयेत् २६ हृतपापसमस्त्यैश्च द्विजान् षष्टिं च भोजयेत् कर्त्ता नामपदैर्विप्रान् चूर्णैर्वक्ष्यमाणकैः २७ स
र्पोऽनंतस्तथा शेषः कपिलो नाग एव च कालिकः शंखपालश्च भूधरश्च प्रकीर्तितः २८ पादप्रक्षालनं
कुर्यादेतैर्नामपदैः पृथक् गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपैरर्चयेत्तान् द्विजान् २९ एवंकृते विधानेन सर्पसं २१२
स्कारकर्मणि सर्पहिंसाकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ३० कृष्णव्यापि स्तनोऽभक्षः सर्वदा भेषजैर्निरे

आयुरारोग्यमैश्वर्यं प्राप्यकामानवाप्नुयात् ३१ ॥ इति नागबलिः अथ कन्याया वैधव्ययोगे शान्तिः
मार्कण्डेयः बालावैधव्ययोगेतु कुम्भप्रतिमादिभिः कृत्वालग्नं ततः पश्चात् कन्योद्वाहेति चापरे नच
पुनर्भूत्वाभावश्चैतद्विधानं त्वेडे स्वर्णाश्वपिप्पलानां तु प्रतिमां विसृज्यपिएणि तयासह विवाहेतु पुन
र्भूत्वं तु जायते ॥ सूर्यावारुणसंवादे विवाहात्पूर्वकाले च चंद्रतारावलान्विते विवाहात्केचं मण्ड
न्याकुम्भेन सहवोद्वहेत् सूत्रेणावेष्टयेत्पश्चाद्दशानेन विधानतः कुम्भमालिङ्कनं देहं तयोरेकान्त
मन्दिरे ततः कुम्भं चतुः सार्धं प्रभज्य सलिलाशये ततोभिषेचनं कुर्यात्पञ्चपल्लववारिभिः कुम्भ
प्रार्थनात्तत्रै वरुणांगस्वरूपाय जीवनानां समाश्रय पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्रसुखं कुरु
देहि विप्रो वरं देव कन्यापालय दुःखतः ततोलंकारवस्त्राणि वरयप्रतिपादयेत् ॥ स्मृतिदान
मपि तत्रैवोक्तं ब्राह्मणं साधुमामन्त्र्य संपूज्य विविधार्हणैः तस्मै दद्याद्विधानेन विष्णुमूर्तिं चतुर्भुजा
सुवर्णस्य वर्णेन वित्तशाठ्याथवापुनः निर्मितां हरिचिह्नां शंखगदाचक्राब्जसंयुतां दद्यात्तां वास
सीपीतेकुम्भदोत्पलमालिनी सदक्षिणां च तां दद्यात्तामेव मनसोदीरयेत् यन्मयापापविज्ञेन विषव्रता
पतिसमागमे विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतो वापि विरक्तया प्राप्यमाने महाघोरं यशः सौख्यधनाप

शां॰ ति
क॰
२२२

हं॰ वैधव्यायपतिघ्नः वैधव्यनाशायसावित्रलब्धये बृहस्पतीभागपलद्वयेनमहाविष्णोरिमांतनं सौवर्णीनिर्मि
तांशक्त्यातदर्धेनसप्रदद्याद्विजः अनेनचाग्रपाणाहममस्मीतित्रिवारंजपयेदिति एवमाश्लिनितस्याक्रिगृहीत्वास्व
गृहंविशेत् ततोवैवाहिकंकुर्याद्विधिदातामरगोहरः इत्यादिनिर्णयसिंधौश्लेयं ॥ इतिवैधव्यो
पशांतिः अथतृतीयमानुषीविवाहनिषेधात्तदर्थमर्कविवाहउच्यते प्रयोगपारिजातेमात्स्यउ
हुरेतिसिद्धंयंततीयांनकदाचन मोहादज्ञानतोवापियदिगच्छेत्तुमानुषी नश्यत्येवनसंदेहो
गर्गस्यवचनंयथा संग्रहे चतुर्थादिविवाहार्थंतृतीयेर्कंसमुद्वहेत् आदित्यदिवसेवापिहस्त
देवाशनैश्चरे शुभेदिनेवापूर्वाह्णेकुर्यादर्कविवाहकं ग्रामे ग्रामात्प्राच्यामुदीच्यांवासपुष्पफल
सपुतं कृत्वार्कप्ररतस्तिष्ठन्प्रार्थयेत्तद्विजोत्तमः त्रिलोकवासिन्सप्ताश्वछाययासहितोरवे तृतीयो
द्वाहजंदोषंनिवारयसुखंकुरु तत्राधारोप्यदेवेशंछाययासहितंरविं वस्त्रैर्माल्यैस्तदागंधैस्तन्मंत्रे
णैवपूजयेत् चतुर्थेदिवसेतेनपूर्ववत्ताप्रपूज्यच विसृज्यहोममग्निंचउद्वहेन्मानुषींपरं व्यासः
सपुष्पफलशाखिकमर्कगुल्मंसमाश्रयेत् अर्ककन्याप्रदानार्थमाचार्यंकल्पयेत्ततः अर्कसन्नि
धिमागत्य तत्रस्वस्त्यादिवाचयेत् नांदीश्राद्धंहिरण्येनअष्टवर्गान्प्रपूजयेत् ॥ ८ ॥ २२२

पूजयेन्मधुपर्केण वरं विप्रस्य हस्ततः यज्ञोपवीतवस्त्रादि वरायास्मै प्रदापयेत् अर्कं प्रदक्षिणं
कुर्वन् जपेन्मंत्रमिमं बुधः मम प्रीतिकरा येयं मया सृष्टा पुरातनी अर्कजा ब्रह्मणा सृष्टा अस्माकं
प्रतिरक्षतु पुनः प्रदक्षिणीकृत्यानेन मंत्रेणानेन मंत्रवित् नमस्ते मंगले देवि नमः सवितुरात्मजे त्रा
हि मां कृपया देवि पत्नीत्वं मे इहागता अर्क त्वं ब्रह्मणा सृष्टः सर्वप्राणिहिताय च वृक्षाणामादिभू
तस्त्वं देवानां प्रीतिवर्धनः तृतीयोद्वाहजं पापं मृत्युं चाशु विनाशय ततस्तु कन्यावरणं त्रिपुरुषं कु
लमुच्चरेत् आदित्यसवितृसविता चार्यः पुत्रीपौत्रीच नप्त्रिकाः गोत्रं काश्यपमित्युक्तं लोके लौकि
कमाचरेत् मुहूर्ते के निरीक्षेत स्वस्तिसूक्तमुदीरयेत् अग्न्याचार्यं समाहूय विधिनानेन मंत्रवाचकं प्र
तिगृह्य ततो होमं गृह्योक्तविधिनाचरेत् अर्ककन्यामिमां विप्र यथाशक्ति विभूषितां गोत्राय श
र्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रय अंजलस्थितकर्माणि कृत्वा कंकणपूर्वकं यावत्स्वं चाह्नंस्तु ताव
दर्कं प्रवेष्टयेत् स्वशाखोक्तेन मंत्रेण गायत्र्या वाप्यथवा जपेत् पंचीकृत्य पुनः सूत्रं स्कंधे बध्नाति मंत्र
तः बृहत्सामेति मंत्रेण सूत्रवंतां प्रकल्पयेत् अर्कस्य पुरतः पश्चाद्दक्षिणोत्तरतस्तथा कुंभान्
निक्षिपेत्पश्चादाग्नेयादिचतुष्टये प्रतिकुंभं महाविष्णुं प्रजापरमेष्ठिनं पुनः प्रदक्षिणीकृत्वा मंत्र

शां॰क
२५४

मेनमुदीरयेत् मयाकृतमिदं कर्मस्थावरेषु जंगमेषु वा अर्कापत्यानि नो देहि तत्सर्वं क्षन्तुमर्हसि इत्यु
क्त्वांशानि सूक्तानि जप्त्वा तं विसर्जयेत्पुनः गोयुग्मं दक्षिणां दद्यात्तेन पुण्याहमाचरेत् शौनकः तृतीय
स्त्रीविवाहे तु संप्राप्ते पुरुषस्य तु अर्कविवाहं वक्ष्यामि शौनकोऽहं विधानतः अर्कसंनिधिमागत्य तत्र
स्वस्त्यादि वाचयेत् नांदीश्राद्धं प्रकुर्वीत स्थंडिलं च प्रकल्पयेत् अर्कमभ्यर्च्य सावित्री चैव गंधपुष्पाक्षता
दिभिः अर्कस्यान्तरदेशेन समन्वारब्धपतया उल्लेखनादिकं कुर्यादाधारान्तमतः परं आज्याहुति
चतस्रो जुहुयात्तस्मै गोभिरतपैकाया यस्मै त्वा कामकामायेत्येतन पञ्चात्ततः परं व्यस्ताभिश्च समस्ताभिस्तु तस्याभि
ष्टकृद्भवेत् परिषेचनपर्यन्तं मयाश्चेत्यादिकं क्रमात् अत्र प्रयोगो मत्कृते निर्णयसिंधौ ज्ञेयः ॥ इति
रामकृष्णभट्टात्मजभट्टकमलाकरकृते शान्तिरत्नेऽर्कविवाहः अथास्मत्पितृकृतो रुद्रस्नानप्र
योगो लिख्यते उदगयनादौ शुक्रास्तादिरहिते शुद्धे मासि शुक्लपक्षे कृते विशेषेण चतुर्दश्या
अष्टम्यां च रविदर्शपर्णवासरादिवासरे वा शुभनक्षत्रे चंद्रताराद्यानुकूल्ये तत्कर्तृर्युरुद्रं च तद्विधिवद्व्या
ध्याने विशेषतो मन्त्रापूतत्वे भवति एतन्महास्नानं पौर्णमास्यां वा पौष्यसंक्रमे संक्रममात्रे वा कार्यं
रुद्रं चोदगयनासंभवे सर्वमासेषु दक्षिणायने च कार्यं सर्वेषामिहि मासेषु ब्राह्मणानुमतेषु च २५४

तस्मादवश्यं कर्तव्यं पुत्रं स्त्री ह्यवरक्षतीति हेमाद्रौ भविष्योत्तरोक्तेः तत्राप्येवं कर्ता सभार्यः दीर्घा
युः सत्पुत्राप्त्यपत्यसंततिप्रतिबंधकदुरितनिरासार्थं यथाशक्ति प्रायश्चित्तार्थं मनुनाप्युक्तः कुर्यात्
तत्फलतारतम्यावगतदुरिततारतम्येन षडब्दं सार्धाब्दं त्र्यब्दं च चान्द्रायणकृच्छ्राणि कृच्छ्रप्रतिरूपं वा
जपहोमतीर्थब्राह्मणभोजनादिप्रत्याम्नायैः कार्यं सम्योपदिष्टं ततः श्रीहरिदर्शीत्यर्थ्य कृपामेका
येनैवात्सोपस्करं प्रतिमां दद्यात् तत्राप्यशक्तो लक्षतदर्धतदर्धमितं श्रवणमिति वा गायत्रीजपं तद्द
शांशेन तिलहोमं कुर्यात् एवं कृतेन रुद्रस्नानेऽधिकारी भवति ततः प्रागुक्ते काले देशे च कर्ता
सभार्यः कृतस्नानः शुद्धः शुद्धे वाससी परिधाय शुभासनोपविष्ट आचान्तः भूमिशुद्धिपूर्वकं प्राणा
नायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम सभार्यस्य दीर्घायुः सत्पुत्रादिसंततिप्रतिबंधकेन इह जन्मन्यजन्म
नि वा कृतेन नाष्टपर्वादिपतनकनैमित्तिकाकरणेन च परद्वेषेण वा गुरुद्वेषेण वा स्वगणाभक्षणे
न वा बालघातेन वा रत्नापहरणेन वा वत्सवियोजनेन वा पितृमातृद्वेषेण वा अन्येन वा कर्मणा
स्ववचनविषयकं वंध्यात्वात् जरवंध्यात्वदोषनिरासद्वारा अनपत्यत्वियाः कृतिदोषस्तानां तानां
सउष्ट्रीचेलांचलस्पर्शदोषतदेकासनाशनपानशय्यादिजनितजदोषादि सर्वसंततिप्रतिबंध

कनिरासहदाराउमासहितेश्रीरुद्रप्रीत्यर्थंप्रभक्तसपुत्रादिसंततस्यवास्यर्थंवैवोद्यापनोक्तविधिनारुद्रक
लशस्नानाख्यंकर्मकरिष्येइतिसंकल्प्यगणेशपूजनंपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचसं
कल्पपूर्वकंकुर्यात् पत्नानिहस्तावाप्रधानसंकल्पः ततआचार्यब्रह्मर्त्विग्वरणंकरिष्यइतिसंकल्प्य
वरणंकर्तुंब्राह्मणान्प्रार्थयेत् ब्राह्मणाःसंतुमेशांताःपापात्संतुसमाहिताः वेदानांचैवदातारःस्नाता
रःसर्वदेहिनां जपेयज्ञेतथाहोमेदानेचविविधेःपुनः देवानांचपितॄणांचतत्वस्यार्थेयाजकाःस्मृताः
येषांदेहेस्थितावेदाःपावयंतिजगत्त्रयं तेमांरक्षंतुसततंतेजयंयज्ञेषुवास्थिताः ततःआहि
ताग्निंद्विजश्रेष्ठंचर्मज्ञंसत्यवादिनं स्नानार्थंप्रार्थयेदेवंनिर्गुणंरुद्रकर्मणि इतिलक्ष
णयुतमाचार्यंवृणुयात् ततोब्राह्मणानृत्विजश्चैकादशवृणुयात् ततःसर्वान्मधुप
र्कवस्त्रालंकारादिभिःपूजयेद्यथाशक्तिः ततःआचार्यादिसहितोमंडपंप्रविशे
त् ततःसर्त्विगाचार्यैःसंकल्पपूर्वकंसलुवणेकुंडेवामंडपेचईशान्यांसर्वतोभद्रंलिंग
तोभद्रमष्टदलंवाप्रत्येकंकृत्वाततस्समीपेपरितःसप्तधान्यानिमंगलार्थंनिधायरक्षोहणमि
त्यादिर्चादत्रसंस्थितंभूतेस्यानमाश्रित्यसर्वदास्थानंत्यक्त्वातुतत्सर्वंयत्रस्थंतत्रगच्छतु ॥ २१५

अपक्रामंतु भूतानि पिशाचाः सर्वतो दिशं । सर्वेषामविरोधेन ब्रह्मकर्म समारभे इति च सर्षपान् विकीर्य
पंचगव्येन शुचीवाहयेति त्वेनाभ्युक्ष्य मंडपं पूजां विधायासने उपविश्य भूतशुद्ध्यादिकमात्मरक्षां च कृ
त्वा श्रीरुद्रं ध्यायन्नाराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादिभिः । आराधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्व
रेति प्रार्थयेत् । ततः प्रत्येकं इन्द्रादिदिक्पालान् प्रणवादिनमोन्तं तत्तन्नाममंत्रैर्नत्वा महीद्यौरिति भू
मिं स्पृष्ट्वा ओषधयः समिति यवान् क्षिप्त्वा आकलशेष्विति त्वालिनात्कलशान्निधाय इमं मे गंगे इति
तीर्थजलेनापूर्य तत्र गंधद्वारामिति गंधं ओषधयः समिति यवान् । या ओषधीरिति सर्वौषधीः । कां
डात्काण्डादिति दूर्वाः । याः फलिनीरिति फलं स्योना पृथिवीति सप्तमृदः । अश्वत्थेव इति पंचपल्लवान् । स
हिरत्नानीति पंचरत्नानि । हिरण्यरूप इति हिरण्यं ति ग्राप्रुवे व वस्त्राणीति वस्त्रेण रक्तसूत्रेण च वेष्ट
यित्वा पूर्णादर्वीति वंशपात्राणीति निधाय कलशस्य मुखे विष्णुरित्यादिना कलशेषु देवतीर्थान्या
वाह्य देवदानवसंवाद इत्यादिना कलशे संप्रार्च्य अवकृमिति श्रीरुद्रमावाहयेत् । ततः सप्तद्रा
हूर्मिरिति श्रीरुद्रमावाहयेत् । ततः सप्तद्राहूर्मिरिति सप्तमरु । कलशस्य स्थले ब्रह्मजज्ञानमिति ब्रह्मा
णं मध्ये इदं विष्णुरिति विष्णुं कंठे नमः शंभवे चेति रुद्रं मुखे इन्द्राग्नी आगतमिति इन्द्राग्नी यमेनद

शां·क
२१६

तमितिपर्मंच सर्वतश्चक्षेतिदेवान् आदित्यतत्त्वस्येति सूर्यं विश्वतश्चक्षुरितिपरमेष्ठिनं तत्पार्श्व
योर्निमोस्तुसर्पेभ्य इतिसर्पान् पूर्वेणग्निमील इतिऋग्वेदं दक्षिणतः इषेत्वेतियजुर्वेदं पश्चि
मेग्नआयाहीतिसामवेदं उत्तरेणशन्नोदेवीरित्यथर्ववेदं मध्येनतत्सवितुरितिगायत्रींन्यसेत् सु
र्वायष्टदिक्षु ततन्मत्रैर्नामभिर्वाइन्द्रादीनष्टौन्यस्य कांडात्कांडेतिदूर्वाः शिरसिनिक्षिपेत् ततोवंश
पात्रेषष्टदलप्रुतानिवस्त्राणिसंस्थाप्य तत्रतिष्ठतदर्धानदर्धसुवर्णनिर्मिताशुपात्तोकलसालावर
स्वर्णनिर्मिताः श्रीरुद्रप्रतिमाः पञ्चरत्नपञ्चामृताभिषेकं संस्थाप्य तास्तासुवहंहाविनि ऽमास
हितं श्रीरुद्रमावाहयेत् एवमावाह्य सद्योजातं प्रपद्यामीत्यासनं सद्योजातायवैनमो नम इतिपा
द्यं भवेभवेनातिभवेभवस्वमामित्यर्घ्यं भवोद्भवाय नम इत्याचमनीयं· वामदेवाय नम इति आपो
हिष्ठेत्यादिभिः स्नानं दत्वाचमनं च दत्वा अष्टभिस्तर्पयेत् भवं देवं तर्पयामि शर्वं देवं तर्पयामि ईशा
नं देवं· पशुपतिं देवं· रुद्रं देवं· उग्रं देवं· भीमं देवं· महान्तं देवं तर्पयामि ततो ज्येष्ठाय नम इति
वस्त्रं तत्र आचमनं श्रेष्ठाय नम इत्युपवीतं रुद्राय नम इत्यलंकारं कालाय नम इति गन्धं क
लविकरणाय नम इति पुष्पं बलविकरणाय नम इति धूपं बलाय नम इति दीपं बलप्रमथना २१८

यनमः इति नैवेद्यं तृतीयमाचमनं सर्वभूतदमनायनमः इति तांबूलं मनोन्मनायनमः इति दक्षिणां द
द्यात् केचित्तु सद्योजातमिति प्रतिष्ठाप्य सद्योजातायेत्यासनं भवेभवे इति पाद्यं भवोद्भवायेति स्ना
नं तर्पणमष्टभिर्ज्येष्ठायेत्याचमनं श्रेष्ठायेति मधुपर्कं कालायेति गंधं कलविकरणायेति पुष्पं स
र्वभूतेति धूपं मनोन्मनायेति दीपं भवोद्भवायेति नैवेद्यं एवकमिति सद्यादीनि दद्यादित्याहुः अथा
ष्टपुष्पांजलीन् दद्यात् भवायदेवायनमः शर्वायदेवायः रुद्राय· पशुपतये· उग्राय· ईशानाय· भी
माय· महते देवायनमः इति अथास्याघोरतनुरघोरेभ्यः इत्युपतिष्ठेत् ततो नमस्कारः विश्वेश्वर वि
रूपाक्ष विश्वरूप सदाशिव शरण्य भव भूतेश करुणाकर शंकर हर शंभो महादेव विश्वेश्वर वल्ल
भ शिव शंकर सर्वात्मन् नीलकंठ नमोस्तु ते मृत्युंजयाय रुद्राय नीलकंठाय शंभवे अमृतेशाय शर्वा
य महादेवाय ते नमः इति ततः प्रार्थना राजसेन स्वयं ब्रह्मा सात्विकेन स्वयं हरिः तामसेन स्वयं
रुद्रस्त्रितयं त्वयि संस्थितं नमामि त्वां विरूपाक्ष नीलग्रीव नमोस्तु ते त्रिनेत्राय नमस्तुभ्यं उमादे
हार्धधारिणे त्रिशूलधारिणे तुभ्यं भूतानां पतये नमः पिनाकिने नमस्तुभ्यं मीढुष्टमाय ते नमः
नमामि त्वां महादेव पतये त्वां नमाम्यहं भोक्ता भोज्यस्त्वमेवेश भक्तानां शर्मदः स्वयं सर्वरूप

पं·क सामासाय देहिनां देहधारकमतीनां मुक्तिकर्ता च भक्तानां मुक्तिदः स्वयं यदच्छया सर्वमिदं त्वामध्ये
२९ निवयाति च नान्यस्य विज्ञयं दातुं शक्तिरस्ति त्वया विनेति ततश्चाराधितो मनुष्यैस्त्वं सिद्धैर्देवासुरादि
भिः आराधयामि भक्त्या त्वां मां गृहाण महेश्वरेत्यात्मानं निवेदयेत् ततः पूर्वादिष्टकमलदलेषु इंद्राद्य
ष्टदिक् पालान् संपूज्य ज्ञादिबलिमुपहृत्य प्रार्थयेत् इंद्राद्याश्च सुराः सर्वे लोकपालास्तथैव च आ
217 दित्या वसवो देवा विश्वेदेवा मरुद्गणाः ते सर्वे पूजिताः शान्तिं प्रयच्छन्तु सर्वदेति च बलिदानादिना
दिनातुष्टाः प्रयच्छन्तु यथेप्सितमिति ततः सर्वं प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा यजमानस्यायुष्म
त्त्वपुत्रादि सिद्ध्यर्थं त्वावाप्त्यर्थं रुद्रैकादशिनीजपं संकल्प्य साधारणन्यासांते विशेषन्यासं कुर्युः सद्यो
जातमित्यादिपंचभिः प्रणवव्याहृतिपूर्वकैर्व्याहृतिप्रणवांतैर्व्यस्तैरेतैः समस्तैर्हृदयशिरःशि
खाकवचनेत्रास्त्राणि स्वास्मिन् विन्यस्यैवमेव कलशेष्वन्यसेदिति ततो राजसेन स्वयं ब्रह्मेति मन्त्र
ति पूर्वकं स्वस्वकलशात् स्पृष्ट्वा यजमानस्यामुं ध्यायंतः प्रत्येकं रुद्रैकादशिनीजपं कृत्वा राज
सेन स्वयं ब्रह्मेति मन्त्रपूर्वकं कृत्वा तत्समापयेयुः हीनातिरिक्तिवर्णैश्च व्यंजनैश्च स्वरैः [illegible]
जपो मे तन्मतादेव प्रसादेक्रुरु किंकरे महारुद्रजपे होमेन्यूनतस्त्वैर्वाधिकस्त्वयः सर्वः संपूर्णतां २९

यान्तत्वत्प्रसादान्मदाशिव पदत्तरपदभ्रष्टं मात्राहीनं च यद्भवेत् तत्सर्वं क्षम्यतां देव प्रसीद परमेश्वरेति
ततश्चाचार्यः कुंडे स्थंडिले वा स्वशाखोक्तविधिनाग्निं प्रतिष्ठाप्यन्वासीनिर्वापादिना चरुं पक्काज्यभागांत
कृत्वा समित्तिलचर्वाज्यैः प्रतिद्रव्यं जपदशांशेन होमं कुर्यात् ऋत्विग्भिः सह अत्र सर्वेषां द्वादशैकादशि
नीजपरूपाणि शतं द्वात्रिंशाच्च तद्दशांशास्तु योदश रूपाणि तथाऽऽज्ञतयोऽष्टचत्वारिंशत्सषट्शता
नि चत्वारिंशानि सप्तशिष्टरूपद्वयेदशांशाश्चाज्ञतयो दश सर्वाः द्वयन्यूनसार्द्धषट्शतानि एतावान् प्र
तिद्रव्यं होमः अशक्तो वा दशपादिपक्षेणाशक्तो तु प्रतिमंत्रपक्षेण होमः कार्यः तत्र एकादशपात
संख्येन कपत्रे मूलमंत्रेण होमः कार्यः सर्वोपि वा होमो मूलमंत्रेणैव कार्यः मूलमंत्रस्य परमेष्ठी ऋषिः
रुद्रो देवता पंक्तिः छंदः होमादौ विनियोगः अथ न्यासः परमेष्ठिने ऋषये नमः शिरसि पंक्तये छंद
से नमः मुखे रुद्राय देवतायै नमः हृदये नमः इति शिखायां शंभवः इति शिरसि चेति ललाटे नमः इति ने
त्रयोः भवः इति श्रोत्रयोः चेति नासिकायां नमः इति मुखे शंकराय इति ग्रीवायां चेति हृदये मयः इति जठ
रे स्कंदाय इति नाभौ चेति श्रोण्यां नमः इति कट्योः शिवाय इत्यूर्वोः शिवतराय इति जान्वोः चेति पादयोः
नमः शंभवे इति हृदये मयोभवे इति शिरसि नमः शंकराय च इति शिखायां मयस्कराय चेति कवचा

शां॰क॰
२१८

ॐ नमः शिवाय चेति नेत्रत्रयाय वौषट् शिवतनवाय वेत्यस्त्राय फट् एवं होमं कृत्वा स्विष्टकृदादि पूर्णा
हुति प्राक्तनेहोमशेषं समाप्याचार्यो देयो गंधाद्युपचारैः हृदस्मो नरेषु जां कृत्वाभिषेकार्थं हृदमासा
शाग्रे कृतरतनस्युत्तरस्य स्वस्तिकोपेतं मंडलं कृत्वा तत्रोर्ध्वे वरकाष्ठपीठद्वयोपरि स्थिताहतस्त्रेनव
स्त्रौ दंपती प्राङ्मुखावुपवेश्य स्वयमुदङ्मुखस्तुरधिकसमप्राताकं पत्रैः कृत्वैकादशिन्या मूलमंत्रे
णाभिषिंचेयुः अत्र माध्यंदिनशाखाध्यायिनां रुद्राध्यायगतानां चतुः षष्टिमंत्राणामेकादशिन्यां च
तुरधिकप्रातप्रातसंख्या भवति तेनैकैकेन मंत्रेणैकैकेनार्कपत्रेणाभिषिच्य पत्राणि त्यजेत्तू ष्ण
त्येषां तु शाखिनां मूलमंत्रेणैव तावद्वारावृत्तेन तन्त्रेणैवाभिषेक इति वोध्यायनसंप्रदायः ततः पल्ल
वैः आपः शिशानरति सूक्तेनाप्यायस्वेति सूक्तेन यदंति यच्चेत्यादिपावमानीभिरापोहिष्ठेत्या
दिभिः समुद्रज्येष्ठा इत्यादिभिः सहस्राक्षेणेति त्रेयेन सुरास्त्वामित्यादि पौराणैश्चाभिषिच्या
शिवं शिवमिति वदेयुः इहवाचार्यान्त्यार्कपत्राणि तृष्णीं यादित्येके ऋत्विजस्त्वार्कपत्रैरेकादशिन्या
चार्यस्तु पंचपल्लवैः सूक्तैरभिषिंचेदित्यन्ये ततः सर्वौषधिभिः समस्तद्भिर्न घोउभयकलशस्य दाच
सर्वांगेषु तु लिप्तौ दंपती विशेषः कुशादिदेशेन तन्त्रिका स्विष्टं शिष्टेनाहृतेन सर्वकलशोदकेन स्ना

त्तिं गोशृङ्गोदकेन स्नापयेद्गुः ततस्तां शरीरस्यास्य ये देवा ये दोषा गर्भवीजयोः सर्वे ते नाशमायां
तु कर्मणानेन भो द्विजाः इति मंत्रमुच्चार्याभिषेकवाससी त्यक्त्वा शुद्धवाससी परिधाय शुक्लचंदनमा
ल्याद्यलंकृतो भवेत् ततश्चाचार्यो यजमानाभ्यामन्वारब्धः समुद्रादूर्मिरित्यादिमंत्रैः पूर्णाहुतिं कृ
त्वा वसोर्धारां जुहुयात् ततश्चावयेत्सूक्तमाग्नेयं वैश्वदेवं रौद्रमैंद्रं महावैष्णवं रसामज्येष्ठं साम च पा
ठयेत् ततो यजमानः सपत्नीकः कृतश्राग्रषकरणः पूजापूर्वकमाचार्याय पयस्विनीं धेनुं सव
त्सां यथाशक्तिदक्षिणां दत्वा ब्राह्मणेभ्यश्च भस्त्रादिभ्यो यथाशक्ति दत्वा हेमाद्यपय श्रीरुद्रायावाहि
तदेवताविसृज्य श्रीरुद्रप्रीत्यर्थं शतं दशं वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा तैः संपूर्णतां वाचयित्वा जीववत्य
स्त्रियश्चाभिवर्धापनादि कृतमंगलो ब्राह्मणाशिषो गृह्णीयात् अनेन विधिना कार्यो रुद्रकलशस्ना
नकः शुभं च सकलान्भोगान् प्रसादाच्छंकरस्य चेत्याह भगवान्बोधायनः भट्टरामेश्वरसूनोभ
ट्टनारायणात्मजः रामकृष्णास्त्विमां चक्रे श्रीरुद्रस्नानपद्धतिः २ ॥ इति श्रीमन्नारायणभट्ट
सूरिसूनुरामकृष्णभट्टकृतो रुद्रस्नानविधिः अथाहेमाद्रौ भविष्योत्तरे रुद्रस्नाने युधिष्ठि
र उवाच रुद्रस्नानं विधानेन कथयस्व जनार्दन सर्वारिष्टोपशमनं सर्वसंपत्प्रदं नृणां कृष्ण

धां॰ क॰ २१५ उवाच देवसेनापतिं स्कंदं हृष्टं षडाननं प्रणम्य मुनिपुंगवो मनेन सर्वसंपत्प्रदं नृणां ईलः स्त्रवोसी
नमवाचह सर्वज्ञोहि कुमारस्त्वं प्रसादाच्छंकरस्य वै स्नानं रुद्रविधानेन स्त्रीणां ब्रूहि कथं भवेत् ॥ स्कं
द उवाच मृतवत्सा तु या नारी दुर्भगा पुत्रवर्जिता या स्त्री नैककन्यका वंध्या स्नानमासं विधापने अष्ट
म्यां वा चतुर्दश्यामुपवासपरायणा उत्तरायणे हि प्राप्ते सूर्यदिनेऽथवा नद्योस्तु संगमे कुर्यात्स्
स्नानं योषिद्विशेषतः शिवालयेऽथवा गोष्ठे विविक्ते वा गृहांगणे आहिताग्निद्विजेंद्रांस्तु धर्मज्ञं सत्यवादिनं
स्नानार्थं प्रार्थयेद्देवं निपुणं रुद्रकर्मणि ततस्तु मंडपं कुर्यात्तोरणस्तम्भदकुपल्लवं बद्धवंदनमालं च गो
मयेनानुलेपितं तन्मध्ये चतुरस्रं सा संपूर्णं पद्ममालिखेत् तस्य मध्ये महादेवं स्थापयेत्कर्णिकोपरि
दद्याद्दलेषु नंद्यादीन् चतुर्षु विधिपूर्वकं इंद्रादिलोकपालांश्च दलेष्वष्टसु विन्यसेत् देवीं विनायकं
चैव स्थापयेत्तत्र पार्थिव दत्वार्घ्यं गंधधूपं च पुष्पदीपं गुडोदनं भक्ष्याणि नानाविधानि दद्यात्फलानि विवि
धानि च ततः कोणेषु भृंगारमष्टस्य जलपूरितं एकैकं विन्यसेत्कुंभं तत्र सर्वौषधिसमन्वितं मं
डपस्य चतुर्दिक्षु दद्याद्भूतबलिं तदा आग्नेय्यां दिशि कर्तव्यो मंडपस्य समीपतः अग्निकार्यं शुभे कुं
डे पत्रपुष्पैरलंकृते लवणं पयसा युक्तं हुत्वेनं मधुना सह मानस्तोकेति मंत्रेण जुहुयात्कृतहोमे नवग्रहे २१५

219

द्वितीयस्याग्निकार्यस्य कर्ता च ब्राह्मणो भवेत् रुद्रजप्यकृदाचार्यः सितचंदनचर्चितं सितवस्त्रपरी
धानं सितमाल्यविभूषितं शोभयेत्कंकणै रुक्मकर्णवेष्टाङ्गुलीयकैः पूर्वमंडलवत्कार्यं द्वितीयमंड
लेऽशुभं तन्मध्ये तु सा नारी श्वेतपुष्पैरलंकृता श्वेतवस्त्रपरीधाना श्वेतगंधानुलेपना सर्वासनोपवि
ष्टा स्यादाचार्यो रुद्रजापकः अभिषिंचेत्ततस्तेनाम्रकुपत्रपुटांबुना चतुःषष्टिकचेन्नैव रुद्रैर्नैकादशो
चेत् षानानि सप्तपर्णानां चतुर्भिरधिकानि तत् पर्णानामिति कचानां तांच चतुःषष्टिसंख्यानामेकाद
शरुद्रैः पठितानामियं संख्या अच्छिद्रेणोनि मंत्रेण स्नानार्थं विनिवेशयेत् अथ स्थानाद्गजस्थानाद्व
ल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् वेश्यागणाद्राजगृहाद्गोष्ठाद्दादापयेन्मृदं सर्वौषधिरोचनां च नदीतीर्थोद
कानि च एतत्सर्वं समं कलशे कुशलाकाचिदंगना रुद्राभिजपेन ततः स्नापयेत्कलशेन ततः तोयपू
र्णैर्दकलशैरश्वत्थदलपूरितैः सर्वदिक्संस्थितैः पश्चात्स्नापयेत्कलशाष्टकैः एवं स्नाना स्नापकाय द
द्यात् कांचनं तथा होतारे वाचयेत् दक्षिणां गोप्रदा स्विनी ब्राह्मणानामथान्येषां स्वशक्त्या मनिर्दुत
व स्वगवस्त्रकांचनादीनि दत्त्वा सर्वं तु समापयेत् कृतेनानेन विप्रेंद्र रुद्रस्नानेन भामिनी सुभगा कां
ति संयुक्ता वंध्यापि प्रजायते सर्वेष्वपि हि मासेषु ब्राह्मणानुमतेषु च तस्मादवश्यं कर्तव्यं प्रयत्नेन स्त्रीस्व

शां·क·
२२·

सावमरच्छति यः स्नानमाचरति रुद्रमिति प्रसिद्धं अष्टाविंशतिना हि जनवश्यानुमतेन तां गी दोषाद्विहंत्यसकलान्
स्वशरीरभाजो भर्तुः प्रिया भवति भारतजीववत्सा ॥ इति हेमाद्रौ भविष्योत्तरोक्तं वैधात्वहरहस्नानं ॥ अ
थ हेमाद्रौ वन्ध्यास्नानं ॥ पार्वत्युवाच येनजाः प्रजा वापि स्त्री प्रजा वापि जायते ग्रहरोगात्विना वापि
त्यक्त्वात्यजति वा पतिं देवदेव कथं तस्याः सर्वमेतद्धि नश्यति जायते च तथाभीष्टमतः इच्छामि शंक
र ॥ ईश्वर उवाच शृणु येन प्रनश्यति दोषाः स्त्रीणां त्वयोदितः जायते च तथाभीष्टं यथावत्कथयामि ते
गोमूत्रगोमयाभ्यां च भूशुद्धिं परिकल्पयेत् आहतो वितनोदेषो यत्र नान्यः प्रपश्यति कुंभांस्तमानयेत
द्वदेशे कं च तथा द्विजान् आहूय प्रार्थयेत्सर्वान्चंयेत्रिय हकालिकया प्रचाल्य स्थापयेत्कुंभान्पूरये
त्तीर्थवारिणा कृत्वात्मरक्षां विधिवत्स्वस्तिकं च तथा मतं यजेन्मां सर्वकामेषां प्राणानायम्यवाप्यतः
संकल्पावाप्यकुंभेषु मासे वा त्वावहं त्विति प्रासादिनं समस्तं नतद्वैव परिकल्पयेत् कुंभस्यवाप्यदे
शेन लोकपालान्प्रपूजयेत् बौधायनोक्तविधिना गंगामीशानसंनिधौ त्वरितश्च ततो नत्वा रुद्रादी
न्मूलमंत्रतः प्रणवश्चादितः कार्यो नमश्चान्ते तथैव च देवतापरमध्यस्तु मूलमंत्रः प्रकीर्तितः रु
द्रेकादशिनीमेकां स्वष्टाकुंभोदकं जपेत् पुनः संप्रज्य विधिवद्ग्रीरुद्रादींस्तथैव च एवं सर्वेषु कुंभे २२·

ब्रह्मस्वैः कार्यं द्विजोत्तमैः ततः कुंभात्समादाय क्रमात्सर्वं विसर्जयेत् एते देकादशावृत्त्यां कर्तव्यं द्विज
सत्तमैः एकादशावृत्तिविधिर्वक्तव्यो द्विजतर्पणं दत्वा च दक्षिणां तेभ्यो नमस्कृत्य विसर्जयेत् एवं दे
वाः प्रणश्यंति नायते नोपपद्यासिते ब्रुहपस्यापि कर्तव्यं ग्रहरोगान्वितस्य च भूम्यायुर्बलकामस्य तत्ति
थस्य जयापार्थिनः प्रतिसंवत्सरं यस्तु चैत्रशुक्ले शुभे दिने करोति श्रद्धया युक्तं मूनेकाढ्यं यत्नतः ये ॥ इति
रुद्रस्नानं ॥ अथ पाठनं चंडीसहस्रं चंडीव वाराहीतंत्रे चंडीपाठफलं देवि शृणुष्व गदतो मम संकल्प
पूर्वं संप्रजप्त्वा स्यामेशुभमनुक्रमात् पठनाद्वालिदानाद्विसिद्धिमाप्नोति साधकः उपसर्गोपशांत्यर्थं
त्रिरावृत्तिं पठेन्नरः ग्रहोपशांतौ कर्तव्यं पंचावृत्तिं वरानने महाभये समुत्पन्ने सप्तावृत्तिं समुच्चरेत्
नवावृत्त्या भवेच्छान्ति वाजपेयफलं लभेत् राजवश्याय भूत्यै च रुद्रावृत्तिमुदीरयेत् अर्कावृत्त्या काम्य
सिद्धिर्वैरिहानिश्च जायते मन्वावृत्त्यादेरिनाशः स्त्रीवश्यतामियात् सौख्यं पंचदशावृत्त्या श्रि
यमाप्नोति मानवः कलावृत्त्या पुत्रपौत्रधनधान्यागमं विदुः राजभीतिविमोक्षाय वैरिणोच्चाट
नाय च कुर्यात्सप्तदशावृत्तिं तथाष्टादशकं प्रिये महावृत्तविमोक्षाय विंशावृत्तिं पठेत्सुधीः
पंचविंशावर्तनात्तु भवेद्बन्धमोक्षणं संकटे समनुप्राप्ते दुश्चिकित्स्यामये तथा जा

श्रो·क
२२१

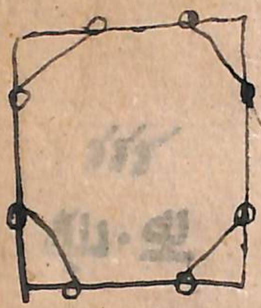
[illegible]सेकुलो[illegible]ग्रुपेमा[illegible]यते वैरिहृद्रो व्याधिहृद्रो धनधानाशेनथाद्दये
[illegible]व[illegible]त्यामेन[illegible]वेवानिपातके कुर्याद्यत्नाद्व्रताहत्तेततः संपद्यते शुभं
[illegible]हाढ्यैः शतनाहमादान्यसंवृद्धिस्तथापरा मनसाचिंतितं देविसिद्ध्येद्दृष्टांतराछ
[illegible] शतमावर्तनान्मन्त्रीराहणोतिस्वयं स्थिरा भक्त्या मनोरथान्कामान्नरो मोदतमा
[illegible]यात् चंड्याः शतावृत्तिपाठात्सर्वाः सिध्यंतिसिद्धयः शतसाहस्रिकाहृत्या दिक्रम त्या
[illegible]पत्तिर्भवेत् ततॐ नारायणाय नमः नराय नरोत्तमाय देव्यै सरस्वत्यै व्यासाय
इत्युक्त्वा य हेत विधिवाक्यपाठस्तम[illegible]लोकांतानां अध्यायं प्राप्य विरमेन्न तु मध्ये कदाचन तर
कुर्वे[illegible]विरामे मध्ये त्वध्यायादिपठेच्चरः तथा देव्यर्चामग्रतः कृत्वा ब्राह्मणानाविप्रोष[illegible]
ग्रंथ वा[illegible]थिलं कुर्याद्वाचकः कुरुनंदन ॥ अथ शतचंडीप्रयोगः नत्वा गणेश्वरं देवीपि
तरौ राघवं वशिवं रामकृष्ण तत्तनेन कमलाकरशर्मणा शमवंशाम लंचैव योगिनीतं
त्रमेवच वाराहीतंत्रमन्याश्च ग्रंथानालोक्य यत्नतः सहस्रचंडिकायाश्च शतचंड्यास्तथैव
च नवार्णन्यासविधिनाप्रयोगः प्रोच्यतेधुना तत्र यजमानः शुभदेशे मंडपं चिकीर्षुर्गणे २२१

च्या=२

गरेशाकुम्भेशोघवसुधाधूजनम्पूर. ᳚तत्वशञ्जां षोडशहस्तः सहस्रं चेडंग्रा । विंशति हस्ते मण्डपः तत्र

शाकुम्भेशोघवसुधानां पूजनं कृत्वा शतं चेडंग्रा षोडशहस्तं सहस्रं चेडंग्रा विंशतिहस्तं मंडपं प्रसाध्य त
दाग्रे पसंभावदेवा पूर्वोक्तदेवानां पूजां कृत्वा तान्सा पात्रेर्घ्यमादाय जानुभ्यामवनिं गत्वा प्राग
क्षे सर्वकल्याणविधायै लोकधारिणि उद्धृतासि वराहेण सशैलवनकानना मंडपं कारयाम्यह
त्वहर्षं शुभलक्षणे गृहाणार्घ्यं मया दत्तं प्रसन्ना शुभदा भव इति भूम्यै अर्घ्यं दत्वा मंडपं विधाय तन्मध्ये
ईशान्यां हस्तमात्रां चतुरंगुलवर्षां गृहवेदीं कृत्वा पश्चिमे शतं चेडंग्रा द्विहस्तं सहस्रं चेडंग्रा चतुर्हस्तं षड्ह
स्तं वा चतुरस्रं पद्मकुण्डं वा कुर्यात् तत्राष्टचत्वारिंशदंगुलानि चतुर्हस्ते करणी अष्टपंचाशदंगु
लानि सप्तपर्वाः पंचहस्ते वषट्हस्ते करणी एवं कुण्डं कृत्वा मंडपमध्ये अष्टकोणां वेदीं कुर्यात् त
यथा मध्यस्तंभचतुष्कमध्यसमे चतुरस्रं कृत्वा षोडशहस्तमंडपे षष्ठांशगुले विंशतिहस्ते च
विंशत्यंगुलाधिकहस्तेन कोणाष्टभयतो कर्षयित्वा सूत्रदानाद् अष्टास्रमिति राघवभट्टोक्तः प्रयोगः
अथवा षोडशांगुलाधिकहस्तमात्रं मध्ये चतुरस्रं कृत्वा तत्स्तवप्राणि चतुर्दिक्षु तन्मानानि च त्वा
रि चतुरस्राणि कृत्वा वा एवं चतुरस्राणां कोणाष्टद्वयात्सूत्राणि दत्वा दिक्षु चतुरस्रत्रयाणां स्य
जेदित्यष्टास्रमेवमष्टकोणां हस्तोच्चां वेदीं कृत्वा तत्परिवाहणे मंडलं सर्वतोभद्रं वा कृत्वोपा

यूकाद्यग्र्य

श्रा·क
२२२

रिविन्नानेकिंकिणीचामरादिभूतंवधाशान्तंचंडांपलेननदर्घेननदर्घेनवासहस्रचंडांतपलपंचके
ननदर्घेननवर्घेनवादेवीमूर्तिमष्टादशभुजांकुर्यात् अथप्रयोगः शुभेह्नि कर्त्तासपत्नीकः तिल
तैलेनकृताभ्यंगोभूषितःसंपूर्णकलशहस्तोभद्रंकर्णेभिरितिमंत्रंपठन्प्रदक्षिणीकृत्यपाङ्मुखद्वारेण
प्रविश्योपविश्यदेशकालौसंकीर्त्यममेहजन्मनिदुर्गाप्रीतिद्वारासर्वापच्छान्तिपूर्वकदीर्घायुर्वि
पुलधनपुत्रपौत्राद्यनवच्छिन्नसंततिवृद्धिस्थिरलक्ष्मीकीर्त्तिलाभशत्रुपराजयसदभीष्टसिद्ध्यर्थंम
मामुककार्यसिद्ध्यर्थंवासनवग्रहमखांशान्तचंडीसहस्रचंडीवासंयंब्राह्मणद्वारावाकरिष्ये तदं
गतयागणेशपूजनंपुण्याहवाचनंमातृकापूजनंनांदीश्राद्धंचकृत्वाचार्यंवृत्वाप्रार्थयेत् आचार्यस्तुय
थास्वर्गेशक्रादीनांबृहस्पतिः तथात्वंममयज्ञेस्मिन्नाचार्योभवसुव्रतेति ततोब्राह्मणान्वृत्वा
यथाचतुर्मुखोब्रह्मास्वर्गलोकेपितामहः तथात्वंममयज्ञेस्मिन्ब्रह्माणंत्वामहंवृणेइतिप्रार्थ
येत् ततःसदस्यंगणेशजपार्थंवृत्वास्मिन् कर्मणिऋत्विक्त्वेनत्वामहंवृणेइतिशतचंडीनव
ऋत्विजोवृणुयात् सहस्रचंडीशान्तौ ततोद्वारपालान्वृत्वासभदेसर्वेषांमधुपर्कपूजांकु
र्यात् अंगुलीयककर्णभूषणांवस्त्रद्वयं जलपात्रासनार्घ्यपात्राभरणीदद्यात् दक्षिणांमाचार्यायदद्यात् २२२

अथाचार्यो पदत्र संस्थितं भूतमिति सर्षपान्विकीर्य पंचगव्येन कुशैरभ्युक्षी वोह्वयेतित्येनापोहि
ष्ठेन च मंडपं प्रोक्ष्य स्वस्थापनं नाहं इति मंत्रद्वयं पठेत् ततो मल्लक तंतुलापद्धति मार्गेण मंडप पूजा
प्राणाभिस्थापनं कुर्यात् ततः पूर्वे कालं वरि गजारूपे वज्रहस्ते पहिह्रि आगच्छ गंधपुष्पसहितं मि
मंत्री राज्ञ वलिं गृह्णन् मम सितं कुरु कुरु स्वाहेति दत्वा द्वारपालयो ब्रह्माणी माहेश्वरी चिविक्क त्येम्मा
याणामे पाचे विपाचे शोवति धयेप्रम्मति धये द्वाराश्रियेन मः इति संपूज्याधः वास्तुपुरुषमसितां
गभैरवं च पूजयेत् ततश्चाग्नेये उल्के अजारूपे पात्किहस्ते पहि हीत्यादि रुभैरवश्च ततः दक्षिणेक
गालिमहिषारूपे दंडहस्ते पहि ही द्वारपालयोः कौमारी वैष्णवी पूर्वं वज्रिक्क त्यादीत्संपूज्य चंड
भैरवं प्रपूजयेत् ततो नैरृत्यां रक्षोधि प्रेतारूपे खड्गहस्ते पहि हीत्यादि क्रोधभैरवश्च ततः पश्चिमे
कोवेरि ग्रस्थारूपे पाशहस्ते पहि हीत्यादि द्वारपालयो वाराही मिंद्राणी चिविक्क त्यादीष्ठ संपूज्य उन्म
त्तभैरवं प्रपूजयेत् ततो वायव्ये मृगवाहने कुशहस्ते पहि हीत्यादि कपालभैरवश्च ततः उत्तरे प्रतिलि
सिंहवाहिनि गदाहस्ते पहि हीत्यादि द्वारपालयोः चामुंडा महालक्ष्मी च विविक्क त्यादीन्संपूज्य भीषण
भैरवं प्रपूजयेत् ईशान्यां कंकालि वृषभारूपे त्रिशूलहस्ते पहि हीत्यादि संहारभैरवश्च ईशानपूर्वमध्ये स

वैराज्येऽग्रहिवाहने चक्रहस्ते एह्येहि ह्रीं त्वादिभूमिपूजां च पश्चिमनिर्ऋतिमध्ये सरस्वत्यै हंसवाहने अक्षसू
त्रकमंडलुहस्ते एह्येहि ह्रीं त्वादिभूतनिपूजां च ततो देव्या अग्रे आग्नेये बिम्बे वैष्णवे रुद्राय शान्त्या ब्रह्मणे पश्चिमे गणेशा
य मध्ये महाकाल्यै महालक्ष्म्यै महासरस्वत्यै वध्वजपताकोत्तरूपणां कृत्वा पूजयेत् अथाचार्यो ग्रहदेव्या अ
ह्रां स्त्रं पूजनमध्ये देव्याः पीठे उपविश्य गुं गुरवे गं गणपतये दां श्रियै दुं दुर्गायै क्षं क्षेत्रपालाय फः अस्त्राय फट्
इति वास्तुपुरुषाय महालक्ष्म्यै नमः इति नत्वा पृथ्वीत्यासनं कृत्वा अनंतासनाय विमलासनाय पद्मासनाय
नमः इति नत्वा अपसर्पन्तु भूतानि अपसर्पन्तु ते भूता इति वामपादघातत्रयं कृत्वा हुं अस्त्राय फ
ट् इति तालत्रयं कृत्वा गणपति सरस्वती क्षेत्रपालान्नत्वा रः फडिति अग्निप्राकारं विचिन्त्य समन्नाज्जल
धारां दत्वा मूलेनाचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा अस्मिन् प्रातश्चण्डीकर्मणि श्रीमहालक्ष्म्या नवार्ण
विधानेन न्यासपूजादि करिष्ये इति संकल्प्य भूतशुद्धिं कुर्यात् स्वजीवं हंसः सोऽहमिति शिरःस्थित
परमात्मनि संयोज्य पादाद्याजानु लं पृथ्वीमण्डलं हरामीति सर्वज्ञानपंगः जान्वादिनाभिं वं अप धा
लं नमस्ति· नाभेराकंठं रं तेजो वायो' कंठाद्याभ्रूमध्यं यं वायु· माकाशो' भ्रूमध्याद्ब्रह्मरंध्रं हं ब्रह्माकाश
महंकारे अहंकारं महति महांतं प्रकृतौ प्रकृतिं पुरुषे पुरुषं परमात्मनि महालक्ष्मीसंज्ञे ब्रह्मणि

त्रिघनीकृत्य हमिति व

संहारामीत्यसुषुम्णामार्गेण भूतानि संहृत्य वामकुक्षावंगुष्ठमात्रं पापपुरुषं यमिति पूरकेण १६ संशोष्य
रमिति अग्निबीजेन कुंभकेन ६४ दग्ध्वा यमिति रेचकेन ३२ निःसार्य वमित्यमृतबीजेन १६ प्लाव्य ल
मिति संमेलय्य लोमिति बीजेन देहावयवान् ध्यात्वा जीवं क्रों सोहं हंस इति तत्र संयोज्य ब्रह्मणः प्रकृतिः
प्रकृतेर्महान् महतोऽहंकारो अहंकारादाकाशः आकाशाद्वायुर्वायोरग्निरग्नेरापोऽद्भ्यः पृथिवी पृथिव्या
ओषधय ओषधीभ्योऽन्नमन्नाद्रेतो रेतसः पुरुष इति देहोत्पत्तिं विभाव्य प्राणप्रतिष्ठां कुर्यात् प्राणप्रति
ष्ठामंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः ऋग्यजुःसामानि छंदांसि चैतन्यरूपिणी जगत्सृष्टिकर्त्री प्राणशक्ति
देवता आं बीजं ह्रीं शक्तिः क्रों कीलकं प्राणप्रतिष्ठायां विनियोगः ॐ आं ह्रीं क्रों अं कं ङं पृथिव्यप्तेजो आं
वाय्वाकाशात्मने आं अंगुष्ठाभ्यां ॐ रं चं शब्दस्पर्शरूपरसगंधात्मने ईं तर्जनीभ्यां ॐ उं टं श्रोत्रत्वक्च
घ्राण क्षुर्जिह्वाघ्राणात्मने ऊं मध्यमाभ्यां ॐ एं तं वाक्पाणिपादपायूपस्थात्मने ऐं अनामिकाभ्यां ॐ ओं पं
वचनादानविहरणोत्सर्गानंदात्मने औं कनिष्ठिकाभ्यां ॐ अं यं मनोबुद्ध्यहंकार इति हृदयात्मने अः
करतलकरपृष्ठाभ्यां एवं षडंगं ॐ ह्रीं आं क्रों यं रं लं वं शं षं सं हं हंसः सोहं क्रों ह्रीं आं मम प्राणा
इह प्राणाः पुनरेवं मम जीव इह स्थितः पुनरेवं मम सर्वेन्द्रियाणि ———— पुनरेवं मम वाङ्

अं पं ५ औं कनिष्ठिकाभ्यां नमः अं यं ५ अः करतलकरपृष्ठाभ्यां नमः हृदयादिषडङ्गन्यासः ततः कराष्टस्ये

प्राणा न्

यां० क०
२२५

नश्चक्षुःश्रोत्रजिह्वाघ्राणा इहागत्य स्वस्तये सुखेन सुचिरं तिष्ठन्तु स्वाहेति शिरसि दिवाकरदत्ताभिः सकुश
जलाञ्जलिं पञ्चदशवारं प्रणवजपेन १५ संस्काराणां भावयेत् अथ मातृकान्यासः अस्यां मातृकामन्त्रस्य ब्रह्मा ऋ
षिः गायत्री छन्दः मातृकासरस्वती देवता हलो बीजानि स्वराः शक्तयः त्वं कीलकं न्यासे वि० अं कं ५ आं
अंगुष्ठाभ्यां० इं चं० ५ ईं तर्जनीभ्यां० उं टं० ५ ऊं मध्यमाभ्यां० एं तं० ५ ऐं अनामिकाभ्यां० [illegible] षोडशदलेपद्मे अका
रादिषोडशस्वरान्यसेत् अं नमः आं नमः इत्यादि० हृदि द्वादशदले कादिठान्तान् नाभौ दशदले डादि
लिङ्गमूले फान्तान् तदधः षड्दले बादिलान्तान् आधारे चतुर्दले वादिसान्तान् ललाटे द्विदले हक्षमिति तत
मातृकाः अथ बहिर्मातृकान्यासः ऋष्यादिषडंगान्ते पूर्ववत् अं नमः शिरसि आं नमः मुखवृत्ते ने
त्रकर्णनासागण्डकपोलौष्ठदन्तपंक्ति[redacted]षु इं ईं उं ऊं ऋं ॠं लृं ॡं एं ऐं ओं औं इति न्यसेत् अं जिह्वाया
मः कंठोदक्षकरसंध्यग्रेषु कवर्गं वामकरे चवर्गं दक्षिणवामपादयोः टतवर्गौ कुक्षिद्वयपृष्ठ
नाभ्युदरेषु पवर्गं यं हृदि रं कंठे लं ककुदि वं स्कंधयोः शं हृदादिदक्षकरे षं हृदादिवामकरे सं हृ
दादिदक्षपादे हं हृदादिवामपादे लं क्षमिति व्यापके अथ निवृत्त्यादिकलान्यासः अं निवृत्त्यै नमः
शिरसि आं प्रतिष्ठायै० मुखे इं विद्यायै० ईं शान्त्यै० नेत्रयोः उं इन्धिकायै० ऊं दीपिकायै० कर्णयोः ऋं २२५

गुदमेढ्रान्तराले

रेचिकायै॰ ऊं मोचिकायै नासापुटयोः लृं परायै॰ लॄं सूक्ष्मायै॰ कपोलयोः एं सूक्ष्मायैः कपोलयोः
ऐं सूक्ष्मामृता ऐं ज्ञानामृतायै दंतपंक्त्योः ओं आप्यायिन्यै औं व्यापिन्यै ओष्ठयोः अं व्योमरूपायै॰ जिह्वायां
अः अनंतायैः कंठे अथ दक्षकरे कं सृष्ट्यै खं ऋद्ध्यै गं स्मृत्यै॰ घं मेधायै॰ ङं कान्त्यै॰ इति वामकरे चं लक्ष्म्यै॰
छं द्युत्यै॰ जं स्थिरायै॰ झं स्थित्यै॰ ञं सिद्ध्यै॰ दक्षपादे टं जरायै ठं पालिन्यै॰ डं शान्त्यैः ढं ऐश्वर्यै णं रत्यै॰
इति वामपादे तं कामिकायै॰ थं वरदायै दं ह्लादिन्यै॰ धं प्रीत्यै॰ नं दीर्घायै इति पं तीक्ष्णायैः फं रुद्रायैः
कक्ष्योः बं भ्रमायै॰ पृष्ठे भं निद्रायै नाभौ मं तन्द्र्यै॰ उदरे यं क्षुधायै॰ हृदि रं क्रोधिन्यै॰ कंठे लं क्रिया
यै ककुदि॰ वं उद्गार्यै॰ स्कंधयोः शं मृत्यवे॰ दक्षकरे षं पीतायै॰ वामे सं श्वेतायै॰ दक्षपादे हं अरुणायै॰ वा
मपादे ळं असितायै मूर्द्धादिपादांतं इति कलान्यासः ततो मूलेन त्रिः प्राणानायम्य अस्य श्रीनवार्ण
मंत्रस्य ब्रह्मविष्णुरुद्रा ऋषयः महाकालीमहालक्ष्मीमहासरस्वतीदेवता गायत्र्युष्णिगनुष्टु
भ्छंदांसि नंदजाशाकंभरीभीमाः शक्तयः रक्तदंतिकादुर्गाभ्रामरीबीजानि अग्निवायुःसूर्यस्तत्वानि जपपूजादो
अथैकादशन्यासः ह्रींबीजप्रकाशात् वृषभकारादिचक्रांतान् वर्णान्गुह्यवाहिनीं मातृकास्थाने न्यसे
त् ह्रीं अं नमः शिरसीत्यादि ओं ऐं ह्रीं क्लीं बीजादीनि करद्वये कनिष्ठाद्यंगुष्ठांतेषु करतल करपृष्ठम

ग्रं॰ क॰ णिबंधेषु वन्यसेत् ॐ ऐं क्रीं ह्रीं नमः कनिष्ठिकाभ्यां नमः इत्यादि एवं हृदयादिषडंगाः एवं दशादिक्षु च
इति द्वितीयः ॐ क्रीं ऐं ब्राह्म्यै नमः पूर्वे ॐ ह्रैं माहेश्वर्यै आग्नेय्यां ॐ क्रीं क्रौं कौमार्यै दक्षिणे ॐ क्रीं ह्रीं वैष्ण
२२५ व्यै निर्ऋत्यां ॐ क्रीं वाराह्यै पश्चिमायां ऐं क्रीं नारद्राण्यै वायव्ये ॐ ह्लीं नारसिंह्यै उत्तरे ॐ क्रीं रक्ताचामुं
डायै ऐशान्यां ॐ क्रीं वामेश्वर्यै ऊर्ध्वायां ॐ क्रीं सप्तद्वीपेश्वर्यै भुवि ॐ क्रीं नागेश्वर्यै पाताले इति तृतीयः
सर्वज्ञादौ प्रणवः ॐ नं देवजायै पूर्वे फ्रैं रक्तदन्तिकायै दक्षिणे ऐं फ्रैं शाकंभर्यै पश्चिमाने फ्रें दुर्गायै वामां
गे फ्रैं भीमायै मस्तकादादिपादांतं श्रीं भ्रामर्यै पादादिशिरोंतं इति चतुर्थः ॐ क्रीं ऐं ब्राह्मण्यै नमः पादा
द्यानाभि ॐ क्रीं श्रीं विष्णवे नाभेराहृदयं ॐ क्रीं महेश्वराय हृदयाच्छिरः ॐ क्रीं हंसाय पादहृदये ॐ क्रीं वै
नतेयाय करद्वये ॐ क्रीं वृषभाय चक्षुषोः ॐ क्रीं हरये व्यापकं इति पंचमः ॐ क्रीं महालक्ष्म्यै म
ध्यदेहे ॐ ऐं सरस्वत्यै ऊर्ध्वदेहे ॐ क्रीं महाकाल्यै अधोदेहे ॐ क्रीं ह्सौः सिंहाय स्तनद्वयोः ॐ क्रीं महि
षमर्दिन्यै नमः पादयोः ॐ क्रीं चंडिकायै सर्वांगे इति षष्ठः ॐ ऐं नमः मूर्ध्नि ॐ क्रीं नमः दक्षनेत्रे ॐ
ह्रीं नमः वामनेत्रे ॐ चां दक्षकर्णे ॐ मुं वामकर्णे ॐ डां नासिकायां ॐ यैं नमः मुखे ॐ विं लिंगे ॐ
च्चे पायौ इति सप्तमः ॐ च्चे पायौ ॐ विं लिंगे ॐ यैं मुखे ॐ डां नासिकायां ॐ मुं वामकर्णे ॐ चां दक्षि २२५

णो कर्णे ॐ ह्रीं वामनेत्रे ॐ क्लीं दक्षिणनेत्रे ॐ ऐं॰ मूर्ध्नि इत्यष्टमः ऐं ह्रीं क्लीं चामुंडायै विच्चे स्वाहेति
मूलमन्त्रेण त्रिर्दक्षिणपार्श्वमवामांसेषु आरोहावरोहाभ्यां शिरःस्तः पादान्तं पादादिशिरोंतं च न्यसेत्
इति नवमः एवं व्याकसमग्रमूलमन्त्रेण हृदयादि षडंगः इति दशमः ततः खड्गिनी शूलिनी घोरेत्य
केश्लोकमन्त्राय वर्णं ध्यात्वा हृदयाय नमः शूलेन पाहि नो देवीति श्लोकचतुष्टयेन रक्तवर्णं ध्यात्वा
शिरसे स्वाहा सर्वस्वरूपे सर्वेशे इति श्लोकपंचकं पठित्वा धेनवर्णं ध्यात्वा शिखायै वषट् इत्येकादश
न्यासः ततो योनिमुद्रां दर्शयेत् सा चैवं दक्षिणकरस्य तर्जन्या वामस्यानामिकां वामतर्जन्या द
क्षिणस्यानामिकां च धृत्वा अग्रमध्यमांगुलीद्वयेन दग्रेकनिष्ठिकाद्वयं तदग्रे गुष्ठमिति अथ ध्यानं द्वय
खेनाननानीलभुजासश्वेतस्तनमंडला रक्तमध्या रक्तपादा नीलजंघोरुरुन्मदा सुचित्रजघना चि
त्रमाल्याम्बरविभूषणा चित्रानुलेपना कान्तिरूपसौभाग्यशालिनी अष्टादशभुजा पूज्या सा सहस्र
भुजा सती आयुधान्यत्र वक्ष्यन्ते दक्षिणाधः करक्रमात् अक्षमाला च कमलं बाणोसिः कुलिशं
गदा चक्रं त्रिशूलं परशुः शंखो घंटा च पाशकः शक्तिर्दण्डश्चर्म चापं पानपात्रं कमण्डलुमिति
ततो देवीं सर्वतोभद्रं कृत्वा देवतास्थापयेत् मध्ये वालाणां उग्रादिसामादीन् । वायुसोमम

ध्यादिशक्रमेण जन्मयाश्चेति वसून् आहृशामस इति रुद्रान् त्वाजुर्द्रवियानिति द्वादशादित्यान् अश्विनाव
ति रित्यश्विनौ ओमासश्चर्षणीधृत इति विश्वेदेवान्· अभित्यं देवमिति समयुत्तान् आयंगौरिति सर्पान्
अप्सरसां गंधर्वाणामिति गंधर्वाप्सरसः ब्रह्मसोममध्ये कुमारं मातेति कुमारं ऋषभं मे त्वृषभं यदिति
विजनिष्टेति दंदं च वह्नीन्द्रमध्ये नाम अग्निवर्णामिति दुर्गां इदं विष्णुरिति विष्णुं च अस्ता(त्रि)मध्ये उदीरतामि
ति स्वधां ब्रह्मयममध्ये परं मृत्यो इति मृत्युरोगान् ब्रह्मनिर्ऋतिमध्ये शंनो देवीरित्यपः ब्रह्मवायुमध्ये
मरुतो यस्येति मरुतः ब्रह्मणः पादमूले स्योनेति भूमिं तत्रैव इमं मे गंगा इति गंगादिनपः धाम्नो धाम्न
इति सप्तसागरांश्च वहिः सोमादिसंनिधौ क्रमेण गदा त्रिशूलं वज्रं शक्तिं दंडं खड्गं पाशांकुश· कृशाव
यनहृत्तरादि गोतमं भरद्वाजं विश्वामित्रं कश्यपं जमदग्निं वसिष्ठमत्रिमरुंधतीं एवांदिपुंडीकौमा
रीं ब्राह्मीं वाराहीं चामुंडां वैष्णवीं माहेश्वरीं वैनायकीं ततस्तत्र रत्नावाणसंपूज्य वा नन्मध्ये महीद्यौरि
ति भूमिं स्पृह्णोषधयः सामिनि समधान्यानि चाकलशेषु इति हेमं राजतं ताम्रमयं मृन्मयं वा
कलशं संस्थाप्य गंधद्वारामिति गंधं याओषधीरिति सर्वौषधीः काण्डात्काण्डादिति दूर्वा अश्वत्थेवर
इति पंचपल्लवान् स्योनेति सप्तमृदः याः फलिनीरिति फलं सहिरण्यानि पंचरत्नानि ^ युवेति वस्त्र य २२९

पूर्णादर्वीति पूर्णपात्रं निधाय
तत्र वस्त्रे-२

या चतुर्द्वारं चतुरस्रत्रयं कृत्वा तन्मध्ये वषट्कोणाः संपद्यंते तन्मध्ये वान्यत्रिकोणं कृत्वा तन्मंडलमम
न्यत्रिकोणमिति उद्धारो यथा यद्वा मध्ये त्रिकोणं तद्बहिः षट्कोणं तद्बाह्ये हतेन तद्बाह्ये ष्टौदलानि तद्बा
ह्ये चतुर्द्वारं चतुरस्रत्रयमिति एवं यंत्रं विलिख्य तत्र शतवंडं हेमपलेन तदर्धेन तदर्धेन वा कृतं तासह
स्रचंडं तत्र विंशति दश पंचान्यतमसुवर्णकृतं ध्यानोक्तामष्टादशभुजां रहस्योक्तामष्टभुजां वा महिषा
सुरहंत्रीं सिंहस्थां देवीमुत्तिरक्तपट्टकूलयुग्मच्छन्नां संस्थाप्य पूजयेत् तद्यथा स्ववामे स्त्रायफडिति
ज्वालितं मूलेन मूलजलपूरितं कुंभं निधाय पुष्पाक्षतगंधादिभिर्मूलेन तत्पात्राणि पूर्यादेवं देवि
ह्द णोन्यसेत् ततो मध्यस्थपद्यात्रिकोणेनाँ बहिः षट्कोणं तद्बहिश्चतुरस्रं तद्बाह्ये हंते गोमयेन जलेन वा वि
लिख्य शालमध्यादष्टभ्य वह्नयेदशकलात्मने धूम्राच्चैशाक्रपर्यन्ते ज्वलिन्यै ज्वालिन्यै विस्फुलिंगि ऊष्मायै
न्यै सुश्रियै सुरूपायै कपिलायै हव्यवाहायै कव्यवाहायै नमः इत्यर्च्य षट्कोणे ग्नीशानिर्ऋतिवा
युकोणेषु हृदयाय नमः शिरसे स्वाहा शिखायै वषट् कवचाय हुं इति अग्रे नेत्रत्रयाय वौषट् सर्वतः
अस्त्राय फडिति अष्टभुजैः संपूज्यागुरुज्वालिनं पात्रं संस्थाप्य हं सूर्यमंडलाय द्वादशकलात्मने नमः
तपिन्यै तापिन्यै धूम्रायै मरीच्यै ज्वालिन्यै रुच्यै सुषुम्णायै भोगदायै नमः विश्वायै बोधिन्यै धारिण्यै क्षमायै

द्यातैः म्णा

नैड्ग्रा

पा॰ क॰ २२७

इति षोविद्धनैः संपूज्य तत्र गंधपुष्पाणि हृदयमंत्रेण दत्त्वा ह्रां नमः लं नमः हं नम इत्यादीनि विलोममा
तृकादिभिः शिरोमंत्रेण जलेनाभ्युक्ष्य ॐ सोममंडलाय षोडशकलात्मने· अमृतायै· मानदायै· पूषायै·
तुष्ट्यै· पुष्ट्यै· रत्यै· शशिन्यै· चंद्रिकायै· कांत्यै· ज्योत्स्नायै· श्रियै· प्रीत्यै· अं यै· पूर्णायै· पूर्णामृतायै न
मः कामदायै· इत्यभिमंत्र्य अंकुशमुद्रया हृत्सूर्यमंडलात्तीर्थमाकृष्यावाहनादिमुद्राः प्रदर्श्य शिवामं
त्रेण धेनुमुद्रां मालिनीमुद्रां गरुडमुद्रां करद्वयांगुष्ठतर्जन्यग्रसंयोगे मालिनीमुद्रा करद्वय ष्ठसंयो
ज्य कनिष्ठिकाभ्यामनामिके वस्त्रष्टभ्याथांगुष्ठौ पुरतस्तर्जन्यौ च संयोज्य मध्यमानामिकयोर्मुक्तयोः प्र
सारितयोस्तु गरुडमुद्रां च दर्शयेत् नेत्रमंत्रेण संवीक्ष्य कवचमंत्रेण सकलीकृत्य तत्र षडंगानि विन्यस्या स्पर्शं
स्त्रमंत्रेण र क्षां कृत्वा मूलेन गंधपुष्पैरभ्यर्च्य हस्तेनाच्छाद्य मूलेन सप्तवारमभिमंत्र्य मुद्रया संरक्ष्य चक्र
तज्जलं किंचित् कुंभे दत्त्वा स्त्रमंत्रेणात्मानं प्रजाद्य वाणीच संप्रोक्ष्य मूलेन षडंगं कृत्वात्मानं गंधपु
ष्पैरभ्यर्च्य मूलेनाक्षिः स्वशिरसि पुष्पांजलिं दत्त्वा धूपदीपनैवेद्यादि मनसा निवेद्यैवं वह्नपः सन्मूले
न महादेवाय जयंतिने यप्रघ्यमाण्डाय कुंभोदराय नमः इति वामे दक्षिणा हस्ते प्रदद्यात्पूपीठं पूजयेत् यथा
देवी दक्षिणे गं गुरुभ्यः पं परमगुरुभ्यः पं परात्परगुरुभ्यः पं परमेष्ठिगुरुभ्यो नमः इति संपूज्य वामे गं गणपतये· २२७

पश्चात् वन्ताके

अस्तानाय अ=४

ॐ दुर्गायै॰ क्षं क्षेत्रपालाय॰ मध्ये आधारशक्त्यै॰ मूलप्रकृत्यै॰ कालाग्निरुद्राय॰ महामंडूकाय॰ कूर्माय
न॰ वराहाय॰ अनंताय॰ भूम्यै॰ अमृतार्णवाय रत्नद्वीपाय॰ हेमगिरये॰ नंदनोद्यानाय॰ मणिभूम्यै॰
रत्नमंडपाय॰ कल्पतरवे॰ रत्नसिंहासनाय नम इति संपूज्य आग्नेयादिकोणेषु धर्माय॰ ज्ञानाय वैराग्या
पूज्य य॰ ऐश्वर्यायेति संपूज्य दिक्षु अधर्माय अवैराग्याय अनैश्वर्याय ऊर्ध्वकमले अधोनंताय॰ मध्ये वास्तु
ॐ कामगिरि पीठेश्वर पुरुषायै निःसंपूज्य मध्ये सत्त्वाय॰ रं रजसे॰ तं तमसे॰ मां मायायै॰ विं विद्यायै॰ ॐ कां कामपीठाय पूर्णगिरि
हितां कामगिरि पीठेश्वर्यं वा पादुकां पूजयामि उड्या= रिपीठाय॰ सर्वा पूर्वादिदिक्षु [illegible] णपीठेश्वरसहितां उड्या [illegible] णपीठेश्वर्यं वा पादुकां पूजयामि॰ ॐ मां मातृ
पीठेश्वरसहितां मातृकापीठेश्वर्यं वा पूजयामि॰ ॐ जां जालंधरपीठेश्वरसहितां जालंधरपीठेश्वर्यं
वा पूजयामि ॐ कों कोल्हारगिरिपीठेश्वरसहितां कोल्हारगिरिपीठेश्वर्यं वा पू॰ ॐ पूं पूर्णगिरिपीठे
श्वरसहितां पूर्णगिरिपीठेश्वर्यं वा पूज॰ ॐ सं संहारगिरिपीठेश्वरसहितां संहारगिरिपीठेश्वर्यं वा
पू॰ कां कामरूपपीठेश्वरसहितां कामरूपपीठेश्वरसहितां कामरूपपीठेश्वर्यं वा पू॰ ततः पूर्वादिदिक्षु
जै वीं नमोंतैः सर्वज्ञगणेशाय॰ क्षेत्रपालाय॰ पादुकेभ्यो॰ वटुकेभ्यो॰ [illegible] इत्यादिः जयायै॰ विजया
यै॰ जयंत्यै॰ अपराजितायै॰ नवैव अग्निमुखवेतालाय॰ प्रेतवाहनवेतालाय॰ ज्वालामुखवेताला

आगे

नालाय=१

अं धा=३ श्री उं क्षु=२

शा·क·
२२८

पृ· धूम्रान्तवेतालाय· कंदाय· दलेभ्यः केसरेभ्यः कर्णिकायै· अं सूर्यमंडलाय· सोममंडलाय· मंव
ह्निमंडलाय· आं आत्मने· अं अन्तरात्मने· पं परमात्मने· ह्रं ज्ञानात्मने· ततः दिक्षु मायायै चैवे
न्तायै· डं डुण्ड्यै· निं निद्रायै· तुं तुष्ट्यै इति पूर्वे· क्षां क्षमायै· ग्रं ग्रान्त्यै· तं तस्मायै· कां कान्त्यै· जा
जात्यै· लं लज्जायै· इति दक्षिणे· शं शान्त्यै· श्रं श्रद्धायै· कां कान्त्यै· लं लक्ष्म्यै· धं धृत्यै· हं हृध्यै· इति
पश्चिमे सं सरत्यै· दं दयायै· तं तुष्ट्यै· पुं पुष्ट्यै· मां मातृकायै· भ्रां भ्रान्त्यै· इत्युत्तरे ॐ ह्रीं सर्वश
क्ति कमलासनाय सर्वात्मसंयोगपीठात्मने नमः इति पीठपूजा ततो हृदिस्थां ज्योतिर्मयीं सपरि
वारां महालक्ष्मीं ध्यात्वा आगच्छ वरदे देवि दैत्यदर्पनिषूदनि पूजां गृहाण सुमुखि नमस्ते शंकर
प्रिये दुर्गे देवि समागच्छ सांनिध्यमिह कल्पय बलिपूजां गृहाण त्वमष्टाभिः शक्तिभिः सहेति मंत्रं
पठित्वा दक्षिणनासारंध्रेण वायुं पुष्पाञ्जलावानीय मूलेन मूर्तौ आवाहनादि मुद्रां प्रदर्श्य मुद्राश्च
दर्शयन् मूलेन षडंगं कृत्वा मूलेन जयंती मंगला काली इत्यनेन वा आसनपाद्यार्घ्याचमनमधुपर्कादि वेद
येत् तत्र पात्रचतुष्टयमस्त्रेण प्रक्षाल्य गंधादिभिः लिपेत् तत्र पाद्ये दूर्वाविष्णुक्रान्ता पद्मश्यामाकाप
द्मानि अर्घ्ये गंधपुष्पाक्षतकुशाग्रतिलसर्षपयवदूर्वाः आचमनीये जातीफलकंकोललवंगानि

ग्र

सर्वा

स्वावा

पत्र

२२८

मधुपर्कं दधिमधु च ततः सुगंधतैलं पंचामृतोस्नोदकं तीर्थोदकैः श्रीसूक्तदेवीसूक्तसरस्वतीसूक्तैरभि
षिच्य पुनराचमनं दत्वा पट्टकूलयुगं कंचुकाभरणादि गंधविल्वपत्रनानापुष्पहरिद्राकुंकुमसिंदूराल
क्तकपरिमलद्रव्याणि समर्प्य पंचविंशति द्वादशाशीति सहस्राणि पंकवा सहस्रपुष्पाणि समर्पयेत्
त्रिकोणे देव्या ष्यावरणपूजा दक्षिणे ऐं महाकाल्यै विच्चे नमः वामे क्लीं सरस्वत्यै विच्चे नमः वामे हूं महिषाय द हू
क्षिणे हौं सिंहाय· पुरः गं गणपतये· क्षं कालाय पश्चात् अं मृत्यवे· षट्दलेषु हृदयाय ह्रीं गौर्यै
श्रीं विल्ववे· श्रीं लक्ष्म्यै· ऐं ब्रह्मणे· ऐं सरस्वत्यै· तत्रैव· ह्रां हृदयाय ह्रीं शिरसे स्वाहा ह्रूं शिखायै हूं = हि = हूं =
हः ह्रैं कवचाय हुं· ह्रौं नेत्रत्रयाय· ह्रः अस्त्राय· तत्रैव गुरुभ्यः पं परमगुरुः· पं परमेष्ठि· [illegible]ये· हराय·
गणेशाय· दिक्षु श्रीं ब्राह्म्यै· लीं रुद्राण्यै· ह्रौं नारसिंह्यै· स्रैं चामुण्डायै· दिक्षु अं असितांगभैरवाय·
रुं रुरुभैरवाय· चं चंडभैरवाय· क्रों क्रोधभैरवाय· उं उन्मत्तभैरवाय· कं कपालभैरवाय· भिं भीष
णभैरवाय· सं संहारभैरवाय· इन्द्रादि लं इंद्राय रं अग्नये· मं यमाय· क्षं निर्ऋतये· वं वरुणाय·
मं वायवे· सं सोमाय· हं ईशानाय· बहिः वज्राय· शक्त्यै· दण्डाय· खड्गाय· पाशाय· अंकुशाय· ग
दायै· त्रिशूलाय· ततो मूलेन धूपदीपौ दत्वा नैवेद्यमस्त्रेणाभिमंत्र्य मूलेन प्रोक्ष्य कवचेनावगुण्ठ्य

खपूरे

अष्टौ च्य स्त पंक्तीः कृत्वा

धूपं दत्वा धेनुमुद्रयामृतीकृत्य तेन निवेद्यमासमुद्रां प्रदर्श्य मध्ये पानीयमुत्तरापोशनं च दत्वा करोद्वर्त
नं फलं ताम्बूलं दक्षिणां नीराजनं छत्रचामरदर्पणगीतवाद्यादीनि प्रशस्तं कृत्वा नवरात्रविधिना योक्तवि
धिना माषभक्तकूष्माण्डादिबलिं दत्वा पूजां समर्पयेत्‌ अथ चतुःषष्टियोगिनीपूजा तत्र देव्यग्रे र
क्तवस्त्रे ऽष्टौ ष्टौ कोष्ठाणीत्येकापंक्तिः एवं वक्ष्यमाणनामभिरावाह्य संपूज्य पायसबलीन्दद्यात्‌ शुक्ल
वर्णे शूलडमरुपाशासिधरे सर्वालंकारभूषिते समस्तसैन्ये जये एह्येह्यागच्छेमं पायसबलिं गृहाण ममे
प्सितं कुरु स्वाहा एवं विजये· जयंति· अपराजिते· दिव्ययोगिनी· महायोगिनी· सिद्धियोगिनी· ग
णेश्वरि· ततः गौरवर्णे अक्षमालांकुशपुस्तकवीणाधरे प्रेताशिनी एह्येहीत्यादि प्राग्वद्देव· डाकिनी
कालिका कालरात्रि निशाचरि· वंकारिणी· रुद्रवेतालि· फट्कारिणि वीरभद्रे धूम्राक्षि· कलहप्रिये
ततो विद्युत्कान्तिभयध्वजबाणधनुः पाशांकुशत्रिशूलेएह्येहीत्यादि· एवं रक्ताक्षि· विश्वरूपे भयंकरि वी
रकौमारि· चंडिके वाराहि· मुंडधारिणि ततः आदित्यवर्णे कमलाक्षमालाभयवरकरे भैरवि
एह्येहीत्यादि एवं ध्वांक्षिणि धूम्राक्षि प्रेतवाहिनि खट्वांगि [illegible] दीर्घलंबोष्ठि मालिनि· ततः स्तनी
लेपाब्जचक्राभयवरकरे कालि [illegible] ततः भुजंगिनि एह्येहीत्यादि एवं चक्रिणि कंकालिनि· २२५

गदा द ग=४

हुंकारिणि [illegible] ज्वालाशक्तिमभयवरदकरे ऊर्ध्वकेशि एह्येहीत्यादि

भे=१ विरूपाक्षि २ शुष्का ३ नरभोजिनि ४ = ५

नी ५ मन्त्रयोगिनि = २

त्रो गं ततः पुञ्जाभिमे खड्ग=१

ऋवनेश्वरि क्रोटकि महामारि यमहृति· करालिनि विटपहिंसापरशुहस्ते कोशिनि· एह्येहि त्वरित प
वेमर्दिनि रोमजंघे· निवारिणि विष्णालिकामे किलोलि मृत्युमरिचि ततः छुम्नवर्णेन कृतनखे दभिंडिपाल
मालाकरे मुद्गरधारिणि एह्येहि त्वरित एवं व्याघ्रि[illegible]कात्विरिणि प्रनरूपिणि धूर्जटि घोरि करालि·
प विकराले विनि इति योगिनी पूजा ततः गणपतये· वं वटुकाय पिंगलभासुरनेत्राय वलिं गृह्ण रत्तर क
दनर क्रां क्रीं ॐ स्वाहेति वटुकाय क्षेत्रपालाय च दत्वा प्रभञ्जन वलिं दद्यात् तत्र मंत्रः सर्वपीडोपपीडानि
हारोयस्तु रोगापिच क्षेत्र क्षेत्रत्र संदेहास्सर्वे दिग्भागे संस्थिताः योगिनी योग वीरेन्द्राः सर्वे येत्र समाग
ताः नगरे वाप्यवाग्रामे श्रृंटव्यां सरितस्तटे वापिकूपेषु हृदे च श्मशाने चत्वरेषु पे नाना रूपधरापे च
वहु रूप धरा श्चये तेसर्वे चैव संतुष्टा वलिंगृह्णन्तु मे सदा शरणागतोस्म्यहं तेषां ते सर्वे मम सप्रदाः
वलिना नेन संतुष्टाः प्रयच्छन्तु ममाशिषं ते सर्वकार्याणि कुर्वन्तु दोषांश्च ध्नंतु मे सदेति अथ कुमारि
पूजा ना[illegible]स्वप्रस्त्वहं पाणे ते न वै पूज्याः आत्मणी सर्व कार्येषु जयार्थे नृप वेश्मनो लाभार्थे वै एवं वेशा
स्यांसत्ता थे शूद्रं वंशजा दारुणे त्यजाती ताः पूजयेद [illegible] नोर रस्तु न्कामाग्रा स्यानपा नवमिलेभ
ते भूमिमे श्वर्यं दिग्वणे नत पक हस्सालभेत मंपकेकेन श्रियं लभेत् वर्ज्यास्तु एकवर्षा तथा कन्या

वा ते धि न- व

यां॰ क॰
२३

पूजार्थं नैव विवर्जयेत् । ग्रंथिस्फुटितवर्णांगीं रक्तश्यामव्रणांकितां । जात्यंधां केकरां काणीं कुरूपां तनुरो
मशां । वर्जयेत्सर्वकार्येषु दासीगर्भसमुद्भवामिति । विशेषो मत्स्यकेतुनिर्णयसिंधौ ज्ञेयः । तत्र सुगंधतै
लाभ्यंगं कारयित्वालंकृतां पीठे उपवेश्य देशकालौ स्मृत्वामुकफलसिद्ध्यर्थं ममुककर्मणि कुमारी
पूजनं करिष्य इति संकल्प्य मूलेन षडंगं कृत्वा मूलमंत्रमंत्रार्थमंत्राक्षरमयीं लक्ष्मीं मातॄणां रूपधा
रिणीं । नवदुर्गात्मिकां साक्षात्कन्यामावाहयाम्यहमित्यावाह्यासनं पाद्यं च दत्वा सोदकेन पादौ प्रक्षा
ल्याचम्याचमनं स्नानं पट्टकूलवस्त्रं कंचुकालंकारादि दत्वा सुगंधेनानुलिप्य हरिद्रकुंकुमसिंदूराक्ष
तकांदनपुष्पमालाभिरभ्यर्च्य धूपदीपौ दत्वा पायसान्नानाभक्ष्यैर्भोजयेत् । भोजनकाले च मूलमंत्रं
समग्रं तां वा पठेत् । ततो नानाफलतांबूलदक्षिणानीराजनपुष्पांजलीन् दद्यात् । एवमन्याः पूज
येत् । आवाहने तु मंत्रभेदः । मंत्राक्षरमयीमिति सर्वत्रोक्ता । जगत्पूज्ये जगद्वंद्ये सर्वशक्तिस्वरूपिणि
पूजां गृहाण कौमारि जगन्मातर्नमोस्तु ते । इति प्रथमां । त्रिपुरां त्रिगुणाधारां ज्ञानमार्गस्वरूपिणीं
त्रैलोक्यवंदितां देवीं त्रिपुरां पूजयाम्यहमिति द्वितीयां । कालिकां तु कलातीतां कारुण्यकपरां शि
वां । कल्याणजननीं नित्यं कल्याणीं पूजयाम्यहमिति तृतीयां । अणिमादिगुणोदारां माकारा २३

घस्तात्मिकां अनंतशक्तिसहितां कामाख्यां पूजयाम्यहमिति चतुर्थी कामचारां महामायां कामाह्वय

रूढ्रूपधारिणीं कामदां करुणाम्पदां रोहिणीं पूजयाम्यहमिति पंचमी चंडवीरां चंडमायां चंडमुंडप्रभ

ब्र ञ्जनीं [illegible] स्वरूपां विस्तृतमिमां चंडिकां पूजयाम्यहमिति षष्ठी सदानंदकरीं शांतां सर्वदेवनमस्कृतां

सर्वभूतात्मिकां देवीं शांभवीं पूजयाम्यहमिति सप्तमी सुंदरीं स्वर्णवर्णाभां सर्वसौभाग्यदायिनीं सं

तोषजननीं देवीं सुभद्रां पूजयाम्यहमित्यष्टमी दुर्गमे दुस्तरे कार्ये भयशोकविनाशिनीं पूजया गा=६

मि सदा भक्त्या दुर्गां दुर्गार्त्तिहारिणीमिति नवमी ततो ब्राह्मणवासिनीः पूजा एवं देवीकुमार्यादिपू

जा नवरात्रेऽपि प्रत्यहं कार्या इयं शतचंडी आदिन चतुर्थ्यादिद्विगुणा दिग्भ्या कार्या सहस्रचंडी दशांता

मर्प्य राह्यतिरिति ततः पूजां देव्याः स[illegible] सर्वैर्विप्रैः कृतांगन्यासाः शतं नवार्णमंत्रं जप्त्वा कवचार्गलाकी

लकानि सहस्रनामानि सप्तशतीजपं नानेरहस्यं नवार्णं च शतं जपेयुः कवचादीनां [illegible] स्याह्वतिनाह्यतिः प्र=४

एवं रात्रिचरः प्रत्येकं प्रथमे [illegible] के द्वितीये द्वे तृतीये त्रीणि चतुर्थे चत्वारि रूपाणीत्येवं जपं कुर्युः अष्टमि

जां कृत्वा प्रत्यहं दीक्षा [illegible] शानमशक्तो ह्यविशेषेऽनेन वा प्रत्यहं सहस्रं शतं वा वा ब्राह्मणान् भोज

येत् पंचमेऽष्टमे होमः तत्र नवरात्रे नवमस्यां सर्वहोमः अष्टहोमः तत्र श्लोकस्य ग्रामो कृतं त्र

त्रा
दूयो=२

धेनुयोनिमुद्रां प्रदर्श्यो ... संरक्ष्य =५

ग्रं·क
२३१

स्वचसमुच्चयः गृह्योक्तं कृत्वा आगमोक्तं कुर्यात् यथा देशकालौ स्मृत्वा ब्राह्मणद्वारा कृतस्य नवचंडीस
हस्रचंडीशतचंडीनामन्यतमस्य जपस्य संपूर्णतासिद्ध्यर्थं दशांशेन तिलमिश्रपायसद्रव्येण होमं करि
ष्ये तदंगत्वेन कुंडसंस्कारादिस्थापनादि करिष्ये मूलेन कुंडं वीक्ष्य संप्रोक्ष्य तेनैव दर्भैः संताड्य कवचे
नाभ्युक्ष्य ... समिधा मूलेन प्रागग्रा उदगग्राश्च तिस्रो लेखाः कृत्वा प्रागग्रास्तत्र वि[illegible]पाशकारावदग
ग्रास्तत्र यमचंद्रान् मध्ये च सप्त ब्रह्माणमुद्धृत्य लेखाः कृत्वाग्निं मूलेनाभिमंत्र्य कवचेनावगुंठ्य गंधाद्यैः
संपूज्य मूलेन प्रतिष्ठाप्य ओं [illegible] चित्पिंगल हन १ पच २ दह सर्वज्ञाज्ञापय स्वाहा इति ज्वालिनीमुद्रा
प्रदर्श्य ध्यानेः समिध्यासेण दर्व्यां कुर्यात् वह्नेर्गर्भाधानादिसंस्कारान्कुर्यात् प्रतिसंस्कारं मूले
नाज्येन जुहुयात् नामकर्मणि तु शतं मंगलनामाग्निं [illegible]नेति नाम कृत्वा जुहुयात् अथ षड
देहन्यासः ओं ह्रां पद्मरागायै अग्निजिह्वायै नमः लिंगे ओं [illegible] सुवर्णायै नमः हृदये ओं [illegible] भद्रलोहि
तायै शिरसि ओं [illegible] लोहितायै मुखे ओं [illegible] श्वेतायै घ्राणे ओं [illegible] धूम्रिन्यै नेत्रयोः ओं [illegible] करालै:
सर्वांगे सहस्रार्चिषे हृदयाय नमः स्वस्तिपूर्णाय शिरसे स्वाहा उत्तिष्ठपुरुषाय शिखायै धूमव्यापि
ने कवचाय हुं सप्तजिह्वाय नेत्रत्रयाय धनुर्धराय अस्त्राय अग्नये जातवेदसे नमः [illegible] अग्नये सप्त

चामुंडायै कवचाय हुं
हवी
सर्वज्ञा
२३१

ग·कुं ह्री·जा·ना·अ·चौ·
उप· स· वि·

जिह्वा[illegible]दलके अग्नये हव्यवाहनाय दलकंठां अग्नये श्वोदराय लिंगे अग्नये वैश्वानराय वा
मकंठां अग्नये कौमारतेजसे वामपार्श्वे अग्नये विश्वमुखाय प्रागंसे अग्नये देव[illegible]मुखाय पाशिवायां
ततो ग्निं ध्यात्वा परिसमूह्य परिस्तीर्य परिधीन् विस्तिष्यापरि मेखला क्रमेण ब्रह्मा विष्णुरुद्रान् यो तत्वा
गौरीं च संपूज्य वक्ष्यमाणं विचिन्त्य षट्दलेषु आग्नेयादिकोणेषु पुरतः पश्चात् मध्ये च मुखपद्मरागायेर
त्यादि· एवं तत् सप्त जिह्वाः संपूज्य आग्नेयादिकोणेषु पुरः पश्चाच्च सहस्रार्चिषे इत्यादि षडंगानि संपू
ज्याष्टदलेषु पूर्वादिदिक्षु अग्नये जातवेदसे इत्याद्यष्टमूर्तीः संपूज्य चतुरस्रे इन्द्रादीन् लोकपालान् संपूज्य
च[illegible]कुंडं तत्र समूह्य आसंवेशपात्रासादनादि स्वगृह्योक्तं कृत्वा निर्वापादिना प्र
भृतपायसं श्रपयित्वा आज्यं च संस्कृत्य [illegible]मित्यभिमंत्र्य धेनुमुद्रां दर्शयेत् ततः स्विष्टवतो नीवन्होति स्वः स
मिधोभ्याधाय वामदक्षिणयोर्विज्ञपिंगल मध्ये सुभ्रुत्वा च ध्यात्वा च दक्षिणे [illegible] मीशामाभ्यां मध्ये अग्नये स्वि
ष्टकृते च मध्ये हुत्वा पूर्वोक्त सप्त जिह्वादिमूर्तिषु ततः मंत्रैरेकैकामाज्याहुतिं हुत्वा मन्त्रैभ्यः पित्
भ्योपहेभ्यो नागेभ्यश्च हुत्वा कांचनगृहीत्वा वैश्वानर जातवेद इहावह लोहिताक्ष सर्वकर्माणि सा
धयस्वाहा वौषट् इति हुत्वा गणेशमंत्रेणाज्यं हुत्वा यात् ततः पूर्वोक्तसर्वन्यासान् कृत्वा वन्हौ पीठपूजां

ग्रंथस्यं आज्यभागान्तं स्वगृह्योक्तं कृत्वेति मुद्रितपुस्तकपाठः ॥ ५

गन्धर्वेभ्यो

नमो

धं·क २३२ कृत्वा देवीमावाह्यावाहनादिमुद्राः प्रदर्श्य षडंगं कृत्वा षोडशोपचारैः संपूज्य मूलेन शतमेकादशाधिक
मावर्त्य ज्ञात्वा नवग्रहेभ्यो लोकपालेभ्यश्च तत्तन्मंत्रैः समिदाज्यचरून् हुत्वा पायसतिलपलाशपुष्पसर्ष
पपूगीफललाजाहवींकुरयवबिल्वफलरक्तचंदनगुग्गुलद्रव्याणि· तिलमिश्रपायसमेव वा कवचा
र्गलकीलकरहस्यैः प्रतिश्लोकं हुत्वा हुतस्य जपस्य दशांशेन प्रतिश्लोकं सप्तशतीमंत्रैः एतेक्तद्रव्याणि
मिश्र तिलद्रव्याणि तिलपायसं वा जुहुयात् प्रतिश्लोकं च जुहुयात्पायसं तिलसर्पिषेति वचनात् अथवा
पायसमात्रेण वा चरूलेन च पत्रपुष्पफलैर्होमः यद्वा द्रव्यान्तरं तेनैव नवार्णेन वा जपदशांशहोमः एवं
प्रधानहोमं कृत्वा नामभिः स्रुवेणाज्यं पायसं च जुहुयात् यथा कात्यायन्यै स्वाहा दुर्गायै· कपालिन्यै· श्व रक्ताद्ये
तैकादश्यै· ह्रसिनायै· यक्षिण्यै कंकाल्यै· सर्वज्ञेश्यायै सर्वराज्ञ्यै· ब्राह्म्यै· माहेश्वर्यै· कौमार्यै· वैष्णव्यै·
वाराह्यै· ऐन्द्र्यै· नारसिंह्यै· चामुंडायै· धात्रे· विधात्रे· ईशानिधये· पद्मनिधये द्वारश्रियै वास्तुपु
रुषाय ऐरावताय· पुंडरीकाय· वामनाय· कुमुदाय· अंजनाय· पुष्पदंताय· सार्वभौमाय· सुप्र
तीकाय· दमनकाय· पुंडरीकाय· गुग्गुलाय· कुरंदकाय· ऋग्वेदाय यजुर्वेदाय· सामवेदाय· २३२
अथर्ववेदाय· नवग्रहाणां दिक्पालानां च नामभिः असितांगभैरवाय· रुरुभैरवाय· चंडभैरवाय·

ह्रीं=४ रा ओं

क्रोधभैरवाय· उन्मत्तभैरवाय· कपालभैरवाय· भीषणभैरवाय· संहारभैरवायनतः सर्वो
क्त आधारशक्त्यादिपीठदेवताभ्य आवरदेवताभ्यश्च हुत्वा स्विष्टकृतं हुत्वा ओं क्रीं माहेश्वरी वैस्णवी वारा
ही नारसिंहि ऐंद्री चामुंडा विच्चे स्विष्टकृते स्वाहेति स्विष्टकृतं हुत्वाज्यं जुहुयात् ओं क्रीं नंदायै विच्चे स्वा
हा ओं क्रीं रक्तदंतिकायै विच्चे· ओं शाकंभर्यै वि· ओं क्रीं दुर्गायै वि· ओं क्रीं भीमायै वि· ओं क्रीं भ्रामर्यै वि·
ओं क्रीं कालिकायै वि· ओं क्रीं शिवहस्त्यै वि· ओं क्रीं प्रजापतये स्वाहेति हुत्वा प्रायश्चित्तहोमांते दिक्पा
लनवग्रहविनायकादि क्षेत्रपालादिभ्यो माषभक्तबलीन् दत्वा द्वादशगृहीतेन समुद्रादूर्मिरि
ति न्नेचैन मूर्धानं दिवः पुनस्त्वादित्याः पूर्णादर्वि· समते· धामंतत्रस्येनेम् लेनच पूर्णाहुतिं हुत्वा रुद्र
मग्रये वैश्वानराय वसुरुद्रादिभ्यः प्रातकत्वे समवनेग्रये ज्ञामहालक्ष्म्ये च नमेति स्जेत् ततो व
सोर्धारां कृत्वा संस्रवान्प्राशयप्रणीताविमोकादिकर्मशेषं समाप्य मूलमंत्रेण होमदशांशेन तर्पयेत
जलेन वा तर्पयित्वा तद्दशांशेन मार्जयेत् ततः श्रेयः संपाद्याचार्यादीन् वस्त्राद्यैः संपूज्याचार्याय
नदर्थे प्रातेन तदर्थं मस्तौ वा गोमिथुनानि सुवर्णं च तद्दयं च दद्यात् ब्राह्मणे निष्कद्वयं गोद्वयं च ऋत्विग्भ्यः
प्रत्येकं निष्कत्रयं गोमिथुनं च रुद्रं समुद्रस्तवं चेंधांतदर्थं प्रातं चेंध्या तदर्थं नव चेंध्या श्रप्राक्तो सर्वेभ्यः

द

यां॰ क॰

२३३ सुवर्णं ततो दानान्याचार्यादिभ्योन्येभ्योपि दद्यात् यथा विप्रं संपूज्य कपिलां स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां ताम्र
पृष्ठीं कांस्यदोहनां रत्नपुच्छां सवत्सां संपूज्य॰ कपिले सर्वभूतानां पूजनीयासि रोहिणि तीर्थदेवमयी
यस्मादतः शांतिं प्रयच्छ मे इति मंत्रेण दद्यात् यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा व्यवस्थिताः तथा शांतिं प्र
यच्छन्तु रत्नदानेन मे सुराः इति नीलमणिं प्रथमं तावद्दाने विप्रं संपूज्य शुभं हेमपल्याणं रौप्यक
टकं गजदंतवज्रनेत्रं ताम्रमयपल्लवं क्षौमपुच्छं स्वर्णललाटपट्टकं त्वास्त्राग्रुधग्रैवेयसवस्त्रयुतं
धान्यरत्नोपरि स्थितं कृत्वा मार्तंडाय सप्तवेगाय काश्यपाय पापविमर्जनेय गजदीपाय सूर्याय त्रिवेदाय
नमो नमस्त इत्यश्वं ब्राह्मणायैकशर्मणेऽनेकशाखाध्यायिने सूर्यलोकनिवासकामनया देवीप्रीतिकामनया
वा रत्नश्रेष्ठं तुभ्यमहं संप्रददे नमः मम सुत्तकार्णीं विप्रहस्ते दत्वा मंत्रं पठेत् महार्णवे समुत्पन्न उच्चैःश्रवसपुत्रकःस्म
यावं विश्वस्वरूपत्वं नोऽहयस्त्वं भव इमं विप्र नमस्तुभ्यमस्तेन प्रतिदिनं प्रतिगृह्णीष्व विप्रेंद्र मया दत्तं सशोभनमिति
ततः सुवर्णं दक्षिणां दद्यात् ततः स्वहास्तुज्ञातपत्राणं कुरुकेष्वमेप्रभो छत्रं चत्वीनयेदत्तं ब्राह्मणाय मया सहेति
छत्रं शशांककरसंकाशं हिमडिंडीरपांडुरं प्रोत्साररयाशु हरिनंवामरास्रवलभेति चामरं सर्वसस्याश्रया भूमिर्व २२२
राहेण समुद्धृता अनंतसस्यफलदा अतः शांतिं प्रयच्छ मे इति भूमिं यथानक्रमस पापं तेभ्यं सागरजा तथा

देवीमुखं

शाय्यामममाप्यमूर्न्यास्तत्तथाजन्मनिजन्मनिश्तिशय्यां तस्मिंकरोतिभूतानामिहलोकेपरत्रच। तस्मा
त्प्रदीयतेधान्यमतः शांतिंप्रयच्छमेइतिसप्तधान्यानिचदद्यात् ततोहोमजापकर्मभ्योयथाशक्तिदक्षिणां
दद्यात् ततः सर्वकलशोदकेनसामान्ययजमानंसमुद्रज्येष्ठाइत्याद्यैः स्वशास्त्रोक्तादिपौराणैश्चाभिषिं
चेयुः ततोयजमानोनवग्रहाणांउत्तरपूजांकृत्वाविसर्ज्याचार्यहस्तेदत्वादेवींसंपूज्यवलिंदद्यात् त
त्रस्त्रियादिनाऽश्वमेषच्छागमहिषाणामन्यतरंदेयं विशेषेणतुकूष्माण्डंविल्वमिववस्त्रदेयाः यथा
देवींद्रोणपुष्पविल्वाम्रदलजातिचंपकैः संपूज्यउदङ्मुखः कर्त्ताएवंमन्त्रेणवावलिंगंधादिनाभ्यर्च्य
पशुस्त्ववलिरूपेणममभाग्यादुपास्थितः प्रणमामिततः सर्वरूपिणंवलिरूपिणं चंडिकाप्रीतिदानेन
दातरापद्विनाशनं चामुंडावलिरूपायवलेतुभ्यंनमोस्तुते यज्ञार्थेवलयः सृष्टाः स्वयमेवस्वयंभु
वा यतस्त्वांघातयाम्यद्य [illegible] तस्माद्यज्ञेवधोवधः त्वामिमंत्रप्रैंज्रींश्रीमितितत्रपुष्पंदत्वाखा र
सनात्वंचंडिकायाः सुरलोकप्रसाधकः ह्रींक्लींखड्गाय फट्इतिखड्गंमंत्रयित्वाशस्त्रंसंपूज्यॐकालि
कालिवज्रेश्वरिलोहदंडायैनमः इतिछेदयित्वाॐऐंह्रींक्लींकौशिकीरुधिरेणाप्यायतामितितित्येव देव्यैनिवेद्यशेषं
पोगृहीत्वाएतन्नामैत्ररवैयः विदार्यपापराक्षसैवं निवेद्यमाषपिष्टमयंपशुंकृत्वाखड्गेनच्छे

क्ँ कुंतय २ पूरय २ स्तनु धातु

श्रो·क दयित्वास्कंदायविशाखायचदत्वाबलिशेषंरहोभ्योहरेत् मंत्रस्तु ॐक्लींस्फुर २ कुंस २ स्तनं २ गल २ धातु २
२३४ मारय २ विद्रावय २ कंपय २ कुंपातय· ग्रस २ ॐक्लींॐॐफट २ ॐमर्दय· ॐ इति· ततः शेषेणवहिर्दिया
त् १ तत्रमंत्रः वलिंगृह्णन्त्विमेदेवाआदित्यावसवस्तथा मरुतश्चाश्विनौरुद्राः सुपर्णाः पन्नगाग्रहाः अ
सुरायातुधानाश्चपिशाचोरगराक्षसाः डाकिन्योयक्षवेतालायोगिन्यःपूतनाःशिवाः जृंभकाःसिद्ध
गंधर्वानागाविद्याधरानगाः दिक्पालालोकपालाश्चयेचविघ्नविनायकाः जगतांशांतिकर्तारोब्रह्मा
द्याश्चमहर्षयः माविघ्नंमाचमेपापंमासंतुपरिपंथिनः सौम्याभवंतुतृप्ताश्चभूतप्रेताःसुखावहा इ
ति ततश्चतिलकंकृत्वाविद्धिनीशूलिनीत्यनेन शूलेनपाहिनोदेवीतिचतुष्टयेन नमोदेव्याइतिपं
चकेनप्रार्थयेत् रूपंदेहियशोदेहिभगंभगवतिदेहिमे पुत्रान्देहिधनंदेहिसर्वान्कामांश्चदेहिमे
महिषघ्निमहामायेचामुंडेमुंडमालिनि आयुरारोग्यमैश्वर्यंदेहिदेविनमोस्तुते ततः गुह्यातिगु
ह्यगोप्त्रीत्वंगृहाणास्मत्कृतंजपं सिद्धिर्भवतुमेदेवित्वत्प्रसादान्नवंदरीतिदेव्यैनिवेद्यमूलेनपुष्प
णदेवीमुद्राप्यनामयाहृदिप्रविष्टांविभाव्यषडंगंकृत्वाअभ्यर्च्यमितिविसृज्याचार्यायदत्वामंत्रपा
ठेन त्रैलोक्यमातर्देवित्वंसर्वभूतदयान्विते दानेनानेनसंतुष्टासुप्रीतावरदाभवेति नवरात्र २३५

अध्याय:४ श्लो-२३
१ शूलेनपा
२ प्राच्यां र·
३ सौम्यानियाः
४ ...

अ·५ श्लो·८
· नमोदेव्यैम· नमःप्रकृत्यै १
रौद्रायैन· ज्योत्स्नायै २
कल्याण्यैप्र· नैर्ऋत्यैभू· शर्वा ३
दुर्गायैदुर्ग· ख्यात्यैतथैव·कृष्णा ४
अतिसौम्याति· नमो नमःप्रतिष्ठायै देव्यै ५

ग ३६

त्र विशेषः दशम्यां देवीं विसर्जयेत् मंत्रस्तु उत्तिष्ठ देवि चंडेशि शुभां पूजां प्रगृह्य च कुरुष्व मम कल्या
णमष्टाभिः शक्तिभिः सह॥ स्वस्थानं गच्छ गच्छ परस्थाने स्वस्थाने देवि चंडिके व्रज स्रोतोजलं वृद्ध्यै
स्थीयतां च जले त्विह दुर्गे देवि जगन्मातः स्वस्थानं गच्छ पूजिते संवत्सरे व्यतीते तु पुनरागमनाय
वै इमां पूजां मया याम या देवि यथाशक्त्योपपादितां रक्षार्थं त्वं समादाय व्रज स्वस्थानमुत्तममिति ज
ले प्रवाहयेत् ततोग्निं संपूज्य विसृतिष्ट स्वां गच्छेति विसृज्य सहस्रं वाऽयुतं सहस्रं शतं वा यथाशक्ति
वा विप्रान् संभोज्य स्वस्वस्त्याः प्रमादात्कुर्वतां मिति नयति ब्राह्मणानां वाचयित्वा कर्मेश्वरार्पणं कृत्वा
स्वयं भुंजीत इत्येवं पूजाहोमबल्यादिविधानं नवरात्रेपि होयं विशेषस्तु मत्कृते निर्णयसिं
धौ नवरात्रनिर्णये ज्ञेयः श्रीमन्नारायणाख्यात्समजनि विबुधो रामकृष्णाभिधानस्तत्सूनुः सर्ववि
द्यासु [illegible] णि निबुलकीकाकरतः कुंभजन्मा दृष्ट्वा नानानिबंधान्स्वरचयदतुलं ग्रंथमस्त्वाकराख्यः पि
त्रोः पादाब्जभृंगो रघुपतिपदयोः स्वश्र्वापपद्म्ये भट्टोत्र गहनार्णवकर्णधारः प्रास्त्रातेरश्रुति
स्मृतिविलेषपि समर्मसेता योत्रक्रमोस्ति विहितः कमलाकरेण प्रीतोमनास्त्वग्रहकृती बुधरामकृष्णः
इति श्रीमत्पदवाक्यप्रमाणपारीणरामेश्वरभट्टसूनुनारायणभट्टसूनुमीमांसकरामकृष्णभट्टा

मं

शां० क०
२३५

नराजकमलाकरभट्टकृतें शान्तिरत्नं समाप्तं संपूर्णम् ॥ संवत् १५०४८ भाद्रशुक्लपक्षएकादश्यां
रविवारे० जेष्ठमध्ये० शान्तिकमलाकरलिखितं संपूर्णं समाप्तम् ॥
शुभमस्तु सर्वजगताम् ॥
॥ ❀ ॥

२ा

जरगं

नं. ४६६८

पत्र
शांतिकमलाकर रत्न २३५

श्लोक ७१००

३९३३